

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Пловдив

10 – 12 октомври 2013 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ

том 51, кн. 1, сб. А, 2013

Филология

**PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS – LANGUAGES AND LITERATURE
VOL. 51, BOOK 1, PART A, 2013**

Международна редакционна колегия

проф. д.ф.н. Александър Владимирович Бондарко
проф. д.ф.н. Сергей Иванович Николаев
проф. д.ф.н. Иван Куцаров
проф. д-р Богуслав Желински
проф. д-р Малгожата Коритковска
проф. д-р Михаела Солейман-пур-Хашеми

Отговорни редактори

проф. д.ф.н. Диана Иванова
доц. д-р Жоржета Чолакова

Научен секретар

д-р Веселка Ненкова

Редакционен екип

проф. д.ф.н. Любка Липчева
доц. д-р Юлиана Чакърлова
доц. д-р Татяна Ичевска
доц. д-р Елена Гетова
доц. д-р Христина Тончева
доц. д-р Красимира Чакърлова
доц. д-р Борян Янев
доц. д-р Яна Роуланд
гл. ас. д-р Борислав Борисов
гл. ас. д-р Снежа Цонева-Матюсън
гл. ас. д-р Фани Бойкова

Коректор

гл. ас. Гергана Иванова

ISSN 0861–0029

СЪДЪРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКА ЛИНГВИСТИКА

Христина Гончева

За славянските редакции на Житието на Алекси, Божи човек 9

Ани Кемалова

*За някои синтактични специфики
на средновековния юридически текст* 23

Събина Вълчанова

*Някои словообразователни модели из лексиката на минея
за месец септември на Кръстьо Граматик* 32

Пеньо Ст. Пенев

Прояви на народна етимология в т. нар. етимологични фигури 41

Мариана Куршумова

*Геровият препис на „История славянобългарска“,
или за знаците на историчността
и осъществения езиков континуитет* 49

Надка Николова

*Началното изграждане на новобългарския книжовен език
с оглед на пуризма* 69

Диана Иванова

*Списание „Наука“ (1881 – 1884) и унификационните
книжовноезикови процеси след Освобождението* 91

Yana Chankova

On two Types of Scrambled Word order in old English 111

Yuliya Miteva

*Lengua, religión e identidad en el proceso
de asimilación lingüística de los mudéjares* 124

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ В ПАМЕТ НА ДОЦ. Д-Р ВАСИЛ ВАСИЛЕВ

Ивона Карачорова

За Васил Василев – колегиално и приятелски..... 143

Пеньо Ст. Пенев

*Проблемите на Климентовото творчество
в научните занимания на доц. д-р Васил П. Василев..... 148*

Ивона Карачорова

*Проучванията на Васил Василев върху Еленския дамаскин
и подготвеното от него издание на ръкописа..... 155*

Ваня Мичева

Причинните съюзи и съюзни думи в Бдинския сборник..... 160

Лидия Стефова

Диалектни надежни остатъци в Райковския дамаскин..... 167

Събина Вълчанова

*Йерей Аврам Димитриевич – един книжовник
от Карлово и неговото културно наследство..... 174*

Христина Тончева

Аврамовият препис на Житието на Алекси, Божи човек..... 183

Марияна Цибранска-Костова

Щрихи към езиковата практика на Йоаким Кърчовски..... 195

СЛАВИСТИКА.

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

Иван Куцаров

*Към въпроса за периодизацията на историята
на славянската филология (годините на „желязната завеса“ –
златното столетие на световната славистика)..... 209*

Маргарита Младенова

Славистиката в България в рамките на Болонския процес..... 261

Елена Крейчова
*Южнославянските филологии и балканистиката
в Масариковия университет в Бърно –
съвременно състояние, проблеми и перспективи* 271

Елена Ю. Иванова, Марина Ю. Котова
Славистични дисциплини в Санктпетербургския университет 280

Елена Ю. Иванова
*Синтаксисът на българското сложно изречение:
проблеми на теорията и методиката на чуждоезиковото обучение*..... 291

Галина Шамонина
*Електронно портфолио как современная сетевая технология
и его использование в обучении иностранному языку* 299

ФРАЗЕОЛОГИЯ. МЕДИЕН ЕЗИК. СТИЛИСТИКА

Lucía López Vázquez
*Fraseología y dele: los textos para la evaluación de la competencia
fraseológica en español como lengua extranjera* 309

Христина Г. Марку
*Наблюдения върху устойчивите словосъчетания
с прилагателни за цвят в българския и новогръцкия език* 322

Véselka Nénkova
La creatividad fraseológica en los textos periodísticos..... 335

Красимира Алексова, Алиса Трендафилова
*Изяви на дивергенцията като акомодационна
стратегия в медийната комуникация* 345

Йорданка Велкова
Учтивост в ефир (стратегии и практики) 357

Марина Джонова
Учтиви или фамилиарни са българските медии..... 368

Станка Козарова
Турските думи в съвременния гръцки печат..... 378

Stefka Kojouharova

Tropos y figuras literarias en el discurso periodístico español
(observaciones sobre los artículos de economía en el periódico El país)..... 388

Вяра Найденова

Чуждиците и заемките като стилистично средство
в комедиографията на Бранислав Нушич 399

ФОНЕТИКА. ОНОМАСТИКА

Mary Ann Walter

Phonetic effects on american english flapping:
the role of consonant repetition 415

Malina Ditcheva, Roussi Nikolov

La double interprétation – rythmique et sémantico-syntaxique –
de la prosodie du groupe nominal 426

Roussi Nikolov

Génération et gestion de modèles graphiques
en phonétique acoustique 439

Милена Нецова

Английски фамилни имена от келтски произход..... 446

Борян Янев

Нов поглед върху гръцките лични имена в българската
антропонимна система (в контекста на антропонимната
наследственост/приемственост и апелативната типологизация) 458

Гергана Петкова

За българските женски лични имена,
образувани от римски когномени..... 482

Mirosława Świtała-Cheda

Nazewnictwo pomników przyrody ożywionej
i jego związek z historią, kulturą i topografią regionu 492

ИСТОРИЧЕСКА ЛИНГВИСТИКА

**ЗА СЛАВЯНСКИТЕ РЕДАКЦИИ
НА ЖИТИЕТО НА АЛЕКСИ, БОЖИ ЧОВЕК**

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ON THE SLAVONIC REDACTIONS
OF THE LIFE OF ALEXI, MAN OF GOD**

Hristina Toncheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article presents data about the oldest Slavonic redactions of The Life of Alexi, a Christian hermit and saint who lived during the 4th – 5th centuries. Until recently, it was believed in paleoslavonic science that only five redactions of the text of The Life of Alexi existed. This thesis is subjected to correction for the first time in this article. The text of The Life of Alexi is published in accordance with data from a 14th-century manuscript from the Russian Library. The Bulgarian copy from the same century does not pertain to this redaction.

Key words: history of Bulgarian language, hagiography, textological redactions

„Житието на Алекси, Божи човек“ е агиографски паметник, преведен от гръцки език, който е разпространен в книжнината на старите славянски народи – българи, сърби, руси, украинци, чехи. Традицията на преписването на „Пространното житие на Алекси, Божи човек“ и в гръцка, и в славянска езикова среда не е напълно изяснена.

Житийният текст е посветен на християнския отшелник Алексей, който е живял според църковното предание в края на IV и началото на V век, по времето на императорите Аркадий и Онорий и при папа Инокентий.

Житийното повествование проследява съдбата на Алексей – единствен син на богатите римски патриции Евтимиан и Аглаида, получил високо образование и благочестиво възпитание. Той бил сгоден за девойка от царско потекло, но поради смирение и готовност за

християнски подвиг ѝ върнал годежния пръстен. След това тайно напуснал Рим и отпътувал за Месопотамия, за да се поклони на неръкотворния образ на Иисус Христос, а впоследствие се обрекъл на доброволна нищета: раздал цялото си богатство на бедните, препитавал се от подаяния и пребивавал в молитви при църковните двери. Неговата святост е разкрита от пономаря (парамонаря) – клирика, който обгрижвал свещения храм.

След седемнадесет години на богоугоден живот той се превърнал в легенда и се опитвал да се спаси от хорското внимание, бягайки; по волята Божия се озовал в Рим, в дома на собствените си родители. Неразпознат от никого, там той се хранил заедно с бедняците и търпял подигравките и униженията на собствените си слуги. Така преживял последните седемнадесет години от живота си и едва след неговата смърт истината излязла наяве, а светостта му се разпространила по много земи.

Най-старият славянски препис на анонимния житиен преводен текст е запазен в пергаментов ръкописен „Златоструй“ от XII в., съдържащ откъси от Житието, съхраняван в Москва, в ГПБ, под сигнатура F.n. I. 46 (Адрианова-Перетц 1917: 82 – 99). В науката отдавна се смята за установено, че този превод е направен в южнославянска среда вероятно още през X – XI век, откъдето е пренесен в Русия (Иванова 1986: 642). Традиционно тази редакция се нарича „редакция на Златоструя“, понеже е регистрирана в преписите на сборника „Златоструй“ (Фомина 1993).

Най-ранните по-цялостно запазени руски и български преписи са от XIV век. Руският препис от XIV век се съхранява в ГБЛ, във фонда на Троицко-Сергиевската лавра, под сигнатура № 9. Той отразява друга редакция – „Троицка“, в която най-старият текст е поправен и допълнен щателно съобразно с друг, по-пространен гръцки оригинал.

Българският препис на Житието от XIV век се съхранява в ръкописен Сборник със слова, заведен под сигнатура № 676 в сбирката на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София (Цонев 1923: 187 – 188).

През XV – XVI в. това преводно житие е широко разпространено в чети-минейните сборници под дата 17 март. Позната е и трета редакция на житийния текст – „чети-минейна“, която е включена във Великите чети-миней, дело на новгородския митрополит Макарий (МЧМ изд. 1998: 789 – 796). Преписи на Житието от тази епоха се откриват в два ръкописни паметника, съхранявани в НБКМ, София: в

Апокрифен сборник от XV – XVI век (№ 308), в Апокрифен сборник (Беляковски) от II половина на XVI в. (№ 309).

В по-късните векове житийният текст е регистриран в редица сборници със смесено съдържание и в дамаскинови преписи, където текстът е предаден съобразно с особеностите на говоримия български език. По-цялостни или по-съкратени текстови варианти са запазени в: Сборник с жития и слова от средата на XVII век (НБКМ, № 1050), Дамаскин от II половина на XVII век (ЦИАИ, № 503), Сборник от жития и слова от 1758 – 1760 г. (РМ, № 4/9 (60)), Сборник от жития и слова от 1761 г. (НБКМ, № 338), Сборник от слова и жития от 1767 г. (НБКМ, № 436), Сборник от 1778 г. (НБКМ, № 1001), Дамаскин от II половина на XVIII в. (РМ, № 4/13), Дамаскин от края на XVIII в. (НБКМ, № 1073), Сборник от жития и слова от края на XVIII в. (НБКМ, № 747), Сборник от слова от XVIII – XIX в. (НБКМ, № 1001); ръкопис от XIX век (НБКМ, № 735); също така и в редица известни паметници като: Тихонравовския дамаскин от XVII век, Аврамовия сборник от 1674 г., Кувалначкия дамаскин от 1796 г., Костенечкия дамаскин, Белградския дамаскин № 106, в Сборничето на даскал Тодор Пирдопски от XIX в. и други.

По данните от досегашните изследвания се посочват общо пет редакции на текста, като е наложена тезата за голяма близост между тях (цитирано по: *Encyclopaedia Slavica Sanctorum* – <http://www.eslavsanct.net>).

При по-детайлно проучване на отделните редакции тази теза може да бъде подложена на ревизия. Ранните по-цялостно запазени преписи от XIV век показват не само текстови различия помежду си, но и доста сериозни текстологично-лексикални различия от т. нар. „чети-минейна редакция“, както и от по-късните – от XVII век, които можем да определим като „ранна дамаскинова редакция“ (отразена в Тихонравовския дамаскин и Аврамовия сборник – вж. Тончева 2013). По данни от дамаскинови преписи и сборници със смесено съдържание от края на XVIII и XIX век може да се опише още една редакция на житийния текст – „късна редакция“, която, освен че е разширена, вероятно превеждана от други гръцки източници, в лексикално отношение се характеризира с изобилие от чуждици, предимно турцизми и гърцизми. Необходими са задълбочени проучвания, които да прецизират това становище и да изнесат подробни данни за характерните особености на всяка редакция.

Покрай пълния житиен текст на южнославянска почва са били преведени и проложни паметни, като някои от тях се срещат в мартен-

ската част на Пролога (на 17 март), а други – в Стишния пролог. Датите за честване на паметта на светеца са: на изток 17 март повсеместно, на запад на 17 юли, а в сирийската традиция – на 3 ноември.

Особена популярност житийният текст придобива през XVII век, по време на царуването на Алексей Михайлович, на когото Св. Алексей се смятал за небесен патрон. Ф. М. Достоевски е използвал мотиви от Житието в „Братя Карамазови“.

В последно време е открито и описано неизвестно досега химографско произведение на св. Климент Охридски за св. Алекси, Божи човек (Савова 2003).

Тук се публикува за пръв път в палеославистичната литература текстът на една от най-ранните цялостно запазени славянски редакции на житието – „Троицката редакция“ по ръкопис № 9 от Троицко-Сергиевската лавра от XIV век. Изборът на руския препис е продиктуван от предположението ми, че той притежава по-архаични особености в сравнение с българския, направен през същото столетие. Съпоставителният анализ на двата преписа отхвърли хипотезата за тяхната текстова близост и доведе до извода, че българският препис на Житието е нов превод, а не е просто препис от „Троицката редакция“. В българския препис има редица пропуснати или добавени по-големи текстови фрагменти, които внасят допълнителна информация към известното вече повествование, лексикалните различия са съществени. По тези причини не е възможно да бъдат отбелязвани различията под линия, необходимо е самостоятелно проучване и публикуване на българския препис.

Диакритичните знаци в руския житиен текст са доста нередовни, за разлика от тези в българския, което също е архаичен белег, използвани са надредната единична точка над знаците за вокали и надредното двоеточие – предимно над знаците за [o] и [e] в началословна и поствокална позиция. Вътрешноредовата точка е средна. Вместо диграфа оу е изписвана последователно само графемата ѳ (с малки изключения). На лл. 148б и 149а е писала и друга ръка, която употребява лигатурата ѳ и други надредни знаци, напр. спиритус ленис.

В текста е отразена руска фонетична редакция на старобългарския език, в която на етимологичните места на голямата носовка откриваме навсякъде графичните заместители ѳ, ю, а графемата за малка носовка е запазена, с фонетична стойност [’a]. На етимологичните места на старобългарското съчетание жд, (от *dj) се употребява ж,

напр: межю, вожь (вм. вождь), свобожю, преже. Освен непоследователната диакритика, срещат се още множество други архаични черти, които дават основание да се предположи, че при преписването е използван доста архаичен антиграф. Например запазени са синтетични императивни форми за 3 л. ед. ч., срв. и вѹди бѣ межю мною и товою 149 б; за 1 л. дв. ч., срв. моливѣ бѣ 150 а. Дуалните форми при съществителните имена, числителните имена, местоименията, също и при глаголите съвсем редовно се употребяват, както и конструкциите с дателен самостоятелен (Dativus absolutus).

По-задълбоченото проучване на тази редакция ще спомогне за конкретизиране на специфичните особености на житийния превод и отношението им към по-късното агиографско книжовно наследство.

Всички морфemi или думи, поставени в квадратни скоби в компютърния набор, са дописвани от същата ръка наредно. Очевидно житийният текст е сравняван впоследствие с друг апограф и книжовникът се е опитвал да нанесе някои поправки, но този апограф е различен от българския от XIV век. Многоточията са поставяни на местата, които са неразчитаеми или изтривани в ръкописа.

Ръкопис № 9 (Троицко–Сергиевска лавра, л. 148 б – 152б)

Житие стго члѣка бѣа алексиѣ . ѿ блѣви .

Бѣ члѣкъ в римѣ мужь блгочтѣвъ, именемъ ѿ Ефимыанъ и жена ѿго , аглайда при ѿнории и аркадии славыма црѣма римьскыма. великъ бывъ зѣло баху же оу него ѿтрокы съ злато драгы ризы носаше . не бѣ же емѹ чада занеже бѣже жена его неплодна и иже блгочестьемъ живы и заповѣди бѣа твораше алкаше же таковыи мужь по вса дни, до деватаго чѣ, и ѿ, трапезы поставлаше в дому своемъ, по вса дни . единѹ сиротамъ и вдовицамъ . а другѹю страннимъ, и мимоходящимъ и болащимъ . а третию себѣ сам же въ, ѿ, чѣ (изтрито) съ страннимъ и и с ницими ѿдаше хлѣвъ свои . ѿгда же идаше в полатѹ млтзѣню даѣше ницимъ предъ собою гла, ѿко нѣсмь достоинъ ходити по земли бѣи . тѣмже и порѹжье его аглайда жена

[Благо]вѣрна зѣло боѣщи бѣ . по всѣ дни заповѣди єго творащи и молащи и глѣши помани ма ги недостоинную рабу свою . и даи же ми плѣтѣ ѿ мужа и да бѣдетъ ми снѣ . и да бѣдетъ ми вождь старости . на оуспѣхѣ дѣши мои . и поману ю бѣ по млѣнамъ єѣ . и зачатъ во время то и роди снѣ . и возвесели са мужь єѣ ѿ бѣ и крѣтиша его и нарекоша има єму алексеѣ . и єгда же бы . ѿ . лѣтѣ ѿтроча . и даша и первое оучениє . и наоучи са всеи грамотѣ . црквиному оустроєнью . ѣкоже и мало время поучивѣ и премудрѣ бы . єгда же бы по закону възростѣшу емоу время ѡженити его и гла єфимьянѣ . кѣ женѣ свои . и створивѣ бракѣ снѣ своему . и возвесели са жена ѿ словеси мужа своєго . и текши паде предъ ногама єго . глѣши да остави бѣ слово твоє ѣже гла . створивѣ бракѣ любимому наю чаду и да вижду и . да радуєт са дѣхѣ мои и душа моя и єще помощь створю оубогимъ и нищимъ . по заповѣди бѣ моего и ѡбръчиша ему [невѣстѣ] ѡтроковицу рода цркаго и створиша емоу бракѣ и оубазоша и оукрашиша чертогѣ . цркви стго вонифантыа . чтными ст... и възведоша и въз [с невѣстѣ] изтрито и быша весь дѣнь веселѣще доже (!) и до ноци . и гла єфимьянѣ кѣ снѣ своему . влѣзи чадо и виждь невѣстѣ свою . и познаи подружье свое . и влѣзе в чертогѣ свои . и ѡбръчѣ сѣдѣцю на прѣтлѣ златѣ . и вземѣ прѣтень свои златы . и ѡбитѣ и въз крепинѣ багранѣ . и дастъ и ѡбръченицѣ свои и гла єи вземши [снѣ] и схрани . и бѣди бѣ между мною и тобою . дондеже блговолѣ бѣ дѣлеса наю . извѣща к ней нѣки ... лины и єлика словеса . и ѡиде . излѣзѣшу же ему ище ... га своего . и вшедѣ в ризьницу свою . и вземѣ ѿ бѣтѣства своего и изиде ноцию ѡтѣи из рима и влѣзѣ в корабль . и донде пловзи града лавдикина сурьскина . излѣзѣшу же ему ис корабля . и помоли са гѣ и рѣ бѣ створивыи нбо и землю . спси ма и-щрева мре моя спси ма и нына ѿ сѣтѣнаго житѣна сего . и сподоби ма ѡ десную тебе стати . сѣ всеми праведными угодившими тебѣ . ѣко ты

ёси [вз] мЛТИВЪ и спсага . и тебѣ славу възсылаёмъ . и възставъ въз тѣ чѣ .
 и срѣте ѡселники . и десними доиде [же] страны сурьския и дѣже лежитъ
 въразъ ба нашего иса хѣ иже даде авъгареви црю въз животѣ семъ . въз-
 шедшу же ёму въз градъ . прода все еже имѣ и раздастъ и ницимъ . и
 вълече са в хѣдѣ ризѣ . и сѣдѣ аки [ниции] проситель . въз притворѣ
 црквиѣмъ влѣдѣцѣ нашеѣ бѣца . поста са прилѣжно ѿ недѣла до недѣле
 причащаше са стѣ тайнъ . и ядаше мало хлѣба и мало воды питае . во
 всемъ жити своёмъ . не спаше всю ноць . а еже ёму дагахѣ . то все дагаше
 ницимъ млтию . и поискаше же [сзвладчемъ] его въз градѣ римстѣмъ . и
 не ѡбрѣтоша его . и посла ѡць его . тѣ ѡтрокъ искатъ его . и пришедше же
 въз едески градъ въз месопотамию . даша ёму млтию свою ёму ѡтроци и
 [не] познаша его . видѣв же я члвкъ би и позна ихъ . и прослави ба и ре
 хвалю та ги . яко сподил (!) ма ёси млтню приати ѿ своихъ домачадецъ
 имени твоего ради . ѡбратиша же са [ис патѣ] ѡтроци [идоша] в римъ и
 възвѣстиша гнѣ своёму глѣце яко не ѡбрѣтохомъ его . мти же его ѿ того
 чѣ брачнаго йгда искаше его и не ѡбрѣтоша . вшодши (!) в ложницю свою
 и авѣ си ѡ конце и поставши вретѣце . [и главѣ] попеломъ посыпа . молаше
 са гви глѣци . не имамъ възстати ѡсюдѣ . дождеже оувѣдаю ѡ снѣ своемъ
 идиночадѣмъ камо са естѣ дѣлъ . ѡць же его ѡнелѣже са роди снъ его . и
 не прилѣпи са къ женѣ своѣи . и гла к ней моливѣ ба . да поцадит ны
 дѣтице се еже нама подастѣ . створшю же ёму . зѣ . лѣ в папертѣ стѣна бѣца
 . и оугоди бгви . и яви стѣна бѣца понамору во снѣ глѣци . възведи члвкъ
 бина въз црквию мою . яко достоинъ ёстѣ цртвию нбнмѣ . яко бо миро
 добрыѣ она млтва его ёстѣ яко вѣнецъ на главѣ црю , тако почиваетъ
 дхъ стѣ на немъ . яко слнце сияетъ в мирѣ . тако просна житиё его въз
 всемъ мирѣ . предъ бгмъ и предъ англы бии[ми] . и зиде же понамарѣ .
 ища таковаго члвкъ и не ѡбрѣте его . молаше же са стѣ бѣци да явить

ёмѹ члѣка бѣина . и яви сѧ ёмѹ паки стѧѧ бѣа второе глѣще ёмѹ . оубоги
 сѣдаи прѣ дверми црѣвными . то ёсть члѣкѣ бѣи . изиде . понамарь и
 вбръѣте сего . и ѡмѣ ёго за рѹкѹ и взведе и вз црѣвь и ѡтолѣ чѣно
 слѹжаше ѡмѹ . велми же прослы слово ѡ немѣ во всемѣ градѣ томѣ . видѣвѣ
 же члѣкѣ бѣи . ѧко и тѹ познаша и . и ѡбѣже ѡ града того . и влѣзѣ в
 корабль . и взсхотѣ ити вз фарсиискѹю каталию да не познають ёго тамо .
 волёю же бѣею изгнанѣ бѣи корабль вѣтрамѣ бурнымѣ и приде в римѣ . и
 изълѣзѣ ис корабла . и рече в себѣ живѣ гѣ бѣи мои и не бѹдѹ тажекѣ
 иномѹ никомѹже . но вз домѣ ѡца своёго поидѹ . ѧко и тѹ незнаемѣ ёсмѣ
 . и ишедѣ стрѣѣ ѡца своёго идѹща ѡ полаты црѣвы вз время ѡбѣднее .
 и поклони сѧ ёмѹ глѧ . рабе бѣи помилѹи ма ница и странна , створи мене в
 домѹ твоёмѣ . да и азѣ насыщю сѧ с рабы твоими . ѡ крупицѣ падающи-
 хѣ ѡ трапезы твоѣѧ . и бѣи твои да блѣтъ лѣѧ твоѧ . и да оуправить на
 земли житьё твоѣ . и да ти подасть црѣво небное . слышав же ѡць ёго ѧко
 ѡ странныхѣ есть . и радѣ бѣи . и повелѣ привести ёго в домѣ свои . и рече
 ко ѡтрокомѣ своимѣ . котори ѡ васѣ хощетѣ послѹжити ѡмѹ . да аще ѡмѹ
 оуподить , живѣ гѣ бѣи мои . ѧко свобожю ёго . и оучастые иматѣ в домѹ
 моёмѣ . но вз папертѣ входа моёго . створите ѡмѹ хлѣбницу малѹ . да-
 дите же ѡмѹ и ядѣ ѡ моѣѧ трапезы . бѣи же ѡмѹ ѡтрокѣ тѣи принатенѣ .
 мѣти же ёмоѹ имѹщи сѣтование и печаль . и не изхождаше из ложница
 своѣѧ . а сноха еѧ тако же рече не изидѹ ѡселѣ до смѣрти моѣѧ . но горли-
 ци единомѹжно и пѹстынолюбицоѹ подоблю сѧ . дондеже оувидѹ ѡ мѹжи
 своёмѣ . камо сѧ есть дѣлѣ . ѡтроци же по вечера пакости ѡмѹ творахѹ .
 ѡви пхахѹть ёго ногами . а друзии заохша[хоу]ть ёго . инии же ѡ паница
 мыюще и помынами на нь вззливахѹть . видѣвѣ же члѣкѣ бѣи ѧко сие
 наоученьемѣ бѣи дѣволимѣ . ѡн же с радостью принимаше . и веселиемѣ
 терпаше . и поживе в домѹ ѡтъчи . ѡ . лѣи незнаемѣ никимѣ . ёгда же из-

воли са гви · преставити са члвкѹ бѣю · рече ко ѿтрокѹ неже юмѹ слѹжаше ·
 принеси ми харатии · и чернило · и трость · и принесе юмѹ и въземз и написа
 вса тайны · и яже имѣ съ ѿцмь и съ мтрью · и яже гла кз ѿбръченици
 своени како ѣи дасть перьстенъ и все житие свое написа тако да познають и
 , тако то кесть снз юю · бѣ же въз єдинз днѣ по скончаньї стѣна литургина ·
 ѣще сѹщема црѣма въз цркѣви и архиеппѹ и всѣмз людемь · слышаша гла
 изз ѿлтарѣ глѣць · придѣте ко мнѣ вси трѹжающе са ѿременени и азъ по-
 кою вы · и дивиша са и вси оужасоша са и падоша ници · и възпиюще глѣце
 ги помилюи · и паки второе гла слышаша · поїцете члвѣка бѣа , да помо-
 лить са за мирз · свитающе бо паткѹ, исходитъ ѿ телеси · и въз четвертокз
 вечерз, сзбраща са въз цркѣвь стго петра, молаще са бѹ · да явѣть имз
 члвѣка бѣа · и бѣ гла гла в домѹ єфимьянѣ · тѹ кесть тѣло єго · и
 ѿбратиша са ѿба црѣ рекоста єфимьянѹ · въз домз своємь имѣа таковз
 блгть почто намз єси не повѣдалз · єфимьянз же ре живз гь бз мои тако
 не свѣдѣ · и призвавз старейшаго ѿ ѿтрокз своихз · и рече юмѹ свѣси ли
 ты таковаго въз клеветѣхз своихз · ѿнз же рече живз гь бз тако не свѣмз
 · вси бо пѹстошници сѹть · тогда повелѣста ѿба црѣ · ити въз домз
 єфимьянѣ тако да поїщють члвѣка бѣа · тогда єфимьянз повелѣ рабомз
 своимз столыи поставлати и престолы съ свѣщамѣ и с кандилы сзрѣсти я ·
 и придоста црѣ и архиеппыи · и вси црѣви мѹжи · и вшедшимз всѣмз и
 сѣдающимз имз и молчанїє велико бѣ · мти же єго завѣсила бѣше ѿ конце
 завѣсою · да не видѣть єа никтоже · и рече что кесть матежь сии молитва
 велика · и что сѹть глѣмаѣ · невѣста же и стоѣщи на полатѣ своени · и
 зраше всѣхз и помышлаше · что оубо єсть подвигось и глѣмыи · слѹга же
 члвѣка бѣа рече гнѹ своємѹ гла · ги єда се кесть члвкз бѣ и оубогии ѿнз ·
 єгоже нѣкогда порѹчилз [ми] єси велика бо и преглавна дѣла єго видѣхо-
 мз · чюдеса преславна ѿ недѣла до недѣле бѣ причащѣа са бжтвєныхз

ТАИНЪ · И ДВѢ МѢРѢ ХЛѢБА ЯДАШЕ И ДВѢ МѢРѢ ВОДЫ ПИАШЕ · И БѢ ВЪЗЪ-
 ДЕРЖАѢ СѦ ЧРѢ ВСЮ НЕДѢЛЮ · ВЪ ВСЕ ВРЕМА БЕ СНА ПРЕБЫВАШЕ НОЦЮ · НО ИН-
 ЪЦИИ Ѡ ѠТРОКЪ ТВОИХЪ ПАКОСТИ КЕМУ ТВОРАХУ · ѠВНИ ПХАЮЩЕ [ЕГО] НОГАМИ ·
 А ДРУЗИИ РУГАЮЩЕ СѦ РУКА[МИ] · ѠВИ И ПОМЫВЛЮЩЕ Ѡ ПАНИЦИ · ПОМЫТАМИ
 ѠБЛИВАЮЩЕ ЕГО · ѠНЪ ЖЕ С РАДОСТЬЮ И ТЕРПѢНИЕМЪ ПРИИМАШЕ · КЕФИМЪАНЪ
 ЖЕ СЛЫШАВЪ СИНЕ ТЧЕ К НЕМУ · И ПРИШЕ ХОТѦИ БЕСѢДОВАТИ К НЕМУ И НЕ БАШЕ
 ГЛА ОУЖЕ Ѡ НЕГО НИ СЛЫШАНИѦ · И ѠКРЫВЪ ЛИЦЕ ЕГО · И ВИДѢ ВЪЗОРЪ ЕГО
 СВѢТАЩЕ СѦ АКИ АНГЛА БИѦ · ЯКО СКОНЧА СѦ · И ХАРАТИЮ ДЕРЖИТЬ В РУЦѢ ·
 КЕМЪ ЖЕ КЕФИМЪАНЪ ХАРАТИЮ · ХОТѦ ВЪЗЕМЪ ВИДѢТИ Ю · ЧТО КЕСТЬ ПИСАНО В НЕИ
 · ѠНЪ ЖЕ НЕ ПУСТИ КЕМУ · И НЕ ВОЗМОЖЕ ИЗАТИ КЕ · КЕФИМЪАНЪ ЖЕ ѠВРАТИВ СѦ
 · ИШЕДЪ РЕ ЦРѦМА · ЯКО ЕГОЖЕ ИЩЕМЪ ВѢРА ВАША ѠВРѢТЕ СѦ · И ОУМЕРЛЪ КЕСТЬ
 И ПОВѢДА ИМЪ ВСЕ ИСКОНИ · ПРЕЖЕ ·ЗІ· ЛѢ ПРИДЕ КО МНѢ И ВСЕ ПОРАДУ КАКО
 ЖИЛЪ ОУ НЕГО · КЩЕ ЖЕ И ХАРАТИЮ ДЕРЖИТЬ В РУЦѢ СВОЕИ · И НЕ ДАСТЬ МИ КЕѦ
 · ТОГДА ПОВЕЛѢСТА СЛА[ВНА]Ѧ ЦРѦ ѠДРЪ НАСТАТИ · И ПОЛОЖИТИ НА НЕМЪ
 ТѢЛО СТГО ПО СРЕДѢ · ВЪСТАВША ЖЕ СЛАВНАѦ ЦРѦ И АРХИЕППЫ И ВСИ БОѦРЕ (!) ·
 И ВСИ ЦРѦВИ МУЖИ И СТАША И ГЛАСТА ЦРѦ КЪ ТѢЛУ СТГО · РАБЕ БИИ АЩЕ И
 ГРѢШНА КЕСВѢ ѠБАЧЕ · НО И ЦРѦ КЕСВѢ · А СЕ ѠЦЬ ВСЕИ ВСЕЛЕНѢИ · ПОДАИ ЖЕ НА-
 МЪ ХАРАТИЮ СВОЮ · ДИ ВИДИМЪ КТО КЕСИ · И ЧТО КЕСТЬ НАПИСАНО ВЪ ХАРАТИИ СЕИ
 · И АВЪЕ ѠДАСТЬ ХАРАТИЮ · ЦРѦМА И АРХИЕППУ · И ВЪЗЕМШЕ И ДАША Ю ВИТИЮ
 ХАЛТУЛАРЕВИ ПРЕСТЫНА ЦРКВЕ · СѢДОСТА ЦРѦ И АРХИЕППЫ · И КЕФИМЪАНЪ ѠЦЬ
 ЕГО · И ВСИ БОѦРЕ И ГРАЖАНЕ · И БЫ МОЛЧАНИЕ ВЕЛИКО В ДОМУ КЕФИМЪАНѢ И
 НАЧА ХАРАТИЮ ЧЕСТИ ХАЛТЪЛАРЬ · КЕЖЕ БАШЕ НАПИСАНО · И КЕГДА ПРОЧТЕ Ю ·
 ТОГДА КЕФИМЪАНЪ ВЪСКОЧИВЪ С ПРЕСТОЛА СКОРО · И РАЗДРАВЪ РИЗЫ СВОѦ · Ѡ
 ГОРЫ И ДО ДОЛУ · И СѢДИНЫ СВОѦ ТЕРЗАШЕ · И ТЕКЪ ПАДЕ НА ПЕРСЕХЪ ПРАВЕД-
 НАГО · ПЧТНАГО ТѢЛА ЕГО · И ЛЮБЕЗНО ЦѢЛОВАШЕ · ГЛА · ГОРЕ МНѢ АДОМО КЕ
 ПОЧТО МИ СИЦЕ СТВОРИЛЪ КЕСИ · И ПЕЧАЛЬ ДШИ МОЕИ ПРИНЕСЕ · ИЛИ ПОЧТО МИ СИЦЕ
 НЫНѢ ВЪЗДЫХАНИЕ СТВОРИ Ѡ ЛЮТѢ МНѢ ЧАДО МОЕ · КОЛИКО ЛѢТЪ ПУСТЪ

БЫХЪЗ · ЧАГА ПОНЕ СЛЫШАТИ ГЛА ТВОЕГО И БЕСЪДУ ТВОЮ · И НЕ ЯВИЛ МИ СА ЕСИ
 · ВИДА ТАКО ПЛАЧЮЩА СА В ДОМУ РОДИТЕЛЮ СВОЕЮ · Ѡ ЛЮТЪ МНЪ ВОЖЮ СТА-
 РОСТИ МОЕТА · И КАМО СА ИМАМЪ ДЪТИ · ЖАЛОВАНИЕ СРЦА МОЕГО · ѠСЕЛЕ ОУЖЕ
 ДОСТОИТ МИ ТАЖКО ПЛАКАТИ · Ѡ СТРУПЛЕННА МОЕТА ДША · МТИ ЖЕ ЕГО
 СЛЫШАВШИ · ЯКО СНЪ НЕТА ЕСТЬ · ѠВЕРЪШИ W КОНЦЕ СВОЕ · АКИ ЛВИЦА ИЗЛОВА ·
 ИЗЛЪЗЪШИ ИЗЪ ДВЕРЕЦЪ И РАСТЕРЪЗА РИЗЫ СВОТА · И ВЛАСЫ РАСПУЩЕШИ · НА НВО
 СТРАННО ВЪЗИРАЮЩИ · И ЖАЛОСТНО ГЛАДАШЕ СНА СВОЕГО · НАРОДА ЖЕ МОЛАЩЕ
 ГЛЦИ · ОУВЫ МНЪ ОУВЫ МНЪ ДАДИТЕ МИ МЪСТО ДА ОУЛУЧЮ НАДЕЖЮ МОЮ ·
 ДАДИТЕ МИ МУЖИ МЪСТО ДА ОУЪЗЮ СИ ЖАЛОСТНО ВЪЗЛЮБЛЕНАГО СВОЕГО ЧАДА ·
 Ѡ ЛЮТЪ МНЪ БРАТЪТА МОТА · Ѡ ЛЮТЪ МНЪ БРАТЪТА МОТА ДА ОУЪЗЮ СИ
 ЕНОЧАДАГО СНА СВОЕГО · АГНЦА ДША МОЕТА · ПТЕНЦЪ ГНЪЗДА МОЕГО · ВЪЗЪ-
 ДОЕНИЕ СЕРЦЮ МОЕЮ · И ТЕКШИ ВЕРЖЕ СА НА ПЕРСИ ПРАВЕДНАГО САМА НА ТЪЛО
 ЕГО · И ЛЮБЕЗНО ЦЕЛОВАШЕ ВОПИЮЩИ И ГЛЦИ · ОУВЫ МНЪ ГНЕ МОИ · ПОЧТО НАМЪ
 СИЦЕ СТВОРИЛЪ ЕСИ · И ПЕЧАЛЬ ДШИ НАШЕИ ПРИНЕСЕ · ОУВЫ МНЪ ЧАДО ЛЮБЕЗНО ·
 МОЕТА ОУТРОВЫ · СВЪТЪ МОЕЮ ѠЧИЮ ПОЧТО МИ СИЦЕ СТВОРИЛЪ ЕСИ КАКЪ НЕПОЪ-
 ЗНАНЪ БЫ · ТОЛИКО ЛЪ СЫ В ДОМУ СВОЕМЪ · И ПОЛАГАШЕ РУЦЪ СВОИ НА ЛИЦЕ ЕГО
 · ТАЖКО ВЪЗДЫХАШЕ · ѠЧИМА ЖЕ СЛЕЗЫ ТОЧАЩИ НЕ ПРЕСТАША · И ПО ПЕРСЕМЪ
 БИЮЩИ СА · ВОПИШАШЕ ГЛЦИ ГРАДЪТЕ СО МНОЮ И ПЛАЧЪТЕ СА · ЯКО · ЗИ · ЛЪ СЫ
 В ДОМУ МОЕМЪ И НЕПОЪЗНАНЪ БЫ НИКИМЖЕ · ЯКО СНЪ МОИ ЕДИНОЧАДЫ ЕСТЬ ·
 КОЛКО ЛЪ ПУСТЪ ЕСИ БЫЛЪ В ДОМУ ѠЦА СВОЕГО · И НЕ ЯВИЛ СА ЕСИ МНЪ · ПО
 ЗАОУШЕНИТА И ДОСАЖЕНИТА И ѠПЛЕВАНИЕ ПРИИМАШЕ Ѡ РАБЪ СВОИХЪ, И ТЕРПАШЕ
 КРОТКО · Ѡ ГОРЕ МНЪ ЧАДО МОЕ ЧТО СТВОРЮ КАМО ВЪЗЮ · НЕВЪСТА ЖЕ ВЪ
 ЧЕРНЫЕ РИЗИ ОБЛЪКЪШИ СА И ТЕКШИ ВЕРЖЕ СА НА ПЕРСЕХЪ ПРАВЕДНАГО И ЧТИГО
 ТЪЛА · И ПЛАКАШЕ СА ВОПИЮЩИ ГОРЕ МНЪ ПУСТЫНОЛЮБИВАТА ГОРЬЛИЦЕ · КОЛИКО
 ЛЪ ЖЕЛЪХЪ И СЛЫШАТИ ХОТАЦИ ГЛА ТВОИ · ИЛИ БЕСЪДУ ТВОЮ ИЛИ СЛУХЪ ТВОИ
 · КАМО СА ЕСИ ДЪЛЪ И НЕ ЯВИЛЪ СА ЕСЕ МНЪ · КОЛИКО ЛЪ ПУСТА БЫХЪ ТЕБЕ
 РАДИ · И ДНЪ ЯВИХЪ СА ВДОВИЦЕЮ · И НЪ МИ НА КОГО ВЪЗИРАТИ ИЛИ КОГО

ѡжидати · не имамъ оуже гдѣ терпѣти · и ѡселѣ възплачу са ѡ
струпленаго срѣца моѣго · и оуразвеныа моѣа дѣша · Людие же вси оужасни
бывше · и точкаца слезы не преставаху ; тогда повелѣста славнаа црѣа и ар-
хиѣппъ взати ѡдръ и нести и поставити по средѣ града · и глѣху къ наро-
домъ · се ѡвѣрѣтохомъ егоже искахомъ по вѣрѣ вашей · и вси слышавше
граждане стекоша са · стрѣсти чтѣныа моци его · елико же бо ихъ
недужныхъ видѣша и свободиша са ѡ всякоа болѣзни · елико же ихъ
болащихъ приступиша к нему вси исцѣлиша са · глѣсии прослышаша ·
слѣпии прозрѣша прокажени ѡчѣиша са · бѣси прогнаша са · и всяка газа
члвчка ицѣли са сиа же црѣа видѣша чюдеса · сама понесоста ѡдръ ·
ѡнюдѣ съ еппмъ · да ѡстатъ са прикосновениемъ чтѣныхъ моци члвка бѣа
· ѡць же его держаше (!) чтѣныа его моци рукама своима · колѣбла са и
стона · и бѣа в перси своа идаще мѣти же его такоже · и та держаше сюду
тѣло стго и власы своа простерши надъ нь и колѣбаше са · невѣста же
имѣщи желю и плачь · въз слѣдъ ѡдра идаще · печална рыдаючи, и пла-
чючи са · Людие же гнѣтаху са по ѡдрѣ его · и не можаста црѣа и ар-
хиѣппы ѡ народа нести · тогда повелѣста славнаа црѣа злато и сребро
сыпати много да людие ѡвратат са на нь и возмѣть · и да возмогѣ понес-
ти тѣло члвка бѣа алексеѣа · но никтоже неврежаше злата · но па любезно
градѣть въз слѣдъ чтѣныхъ моци его · многу же агрѣду бывшю · и ѡдва
нѣколи возмогоша донести ѡдръ въз цркѣвъ стго внифантыа · ту же створи-
ша праздникъ · ѡ · дни надъ чтѣными его мощьми ѡцю и мѣри его
присѣдашимъ и невѣстѣ · блговѣрныа же црѣа · повелѣста створити ковчегъ
златъ [и украсити] · и змарагдовомъ и бисеромъ · и створиша тако и поло-
жиша и в ковчезѣ · въз · ѡ · днь мѣа марта · въз · ѡ · днь при ѡнории ар-
кадии и славною црѣю римскою · и при маркыанѣ еппѣ · и ефимыанѣ ѡци
его · и аглаидѣ мѣри его · бѣю же блгтѣю искипѣ ис ковчега мѣро добрыа

вона · и томꙋ чюдеси бывшю · вси недꙋжнии собравше и взимахꙋ и мазахꙋ
 са · славаще и хвалаще ѿца и сѣна [и стго] дꙋха единого ва истиннаго ꙗже
 кто взимаше ѿ мꙋра того · ѿгоже аще просаше · то дарова[ше] емꙋ бꙋ ·
 ꙗко томꙋ подобаетъ всака слава · чѣтъ ꙗже покланание ѿцю ꙗже сѣнꙋ ꙗже стꙋꙋ дꙋхꙋ
 ꙗже нынѣ ꙗже присно вѣки вѣкомꙋ аминꙋ ✽

В заключение накратко може да се обобщи следното. Руският препис на „Житието на Алекси, Божи човек“ от XIV век е запазил множество архаични черти, които навеждат на предположението за използване на доста стар антиграф. В редица случаи в българския препис от XIV век архаичните особености са заменени с по-нови: дуалните форми и синтактичните конструкции с *дателен самостоятелен* са избегнати.

След съпоставителния анализ на двата преписа на Житието (руския и българския) може да се твърди със сигурност, че те не принадлежат към една и съща редакция. През XIV век на българска почва е бил направен *нов превод* на Житието на Алекси от гръцки източник (източници), който показва съществени отлики от т. нар. „Троицка редакция“ – не само лексикални, но и текстови. В резултат на по-задълбочени съпоставителни проучвания би могло да се установи не само каква е била съдбата на българския превод на Житието, но и в какви взаимоотношения влиза с по-късните редакции (от XVII в. нататък).

ЛИТЕРАТУРА

- Адрианова-Перетц 1917:** Адрианова-Перетц, В. П. *Житие Алексея человека божия в древней русской литературе и народной словесности*. Петроград, 1917.
- Енциклопедия:** *Encyclopaedia Slavica Sanctorum*: <http://www.eslavsanct.net>.
- Иванова 1986:** Иванова, К. *Стара българска литература. Житиенски творби*. София: Български писател, 1986.
- МЧМ, изд. 1998:** *Die grossen Lesemenäen des Mitropoliten Makarij. Uspenskij spisok*. Weiher-Freiburg I. Br. (2) 12 – 25 März, 1998.
- Савова 2003:** Савова, В. Непознато химнографско произведение на св. Климент Охридски за св. Алексей Човек Божи (предварителни бележки). // *Palaeobulgarica*, 27, 2003, № 2, 2 – 12.
- Тончева 2014:** Тончева, Хр. Аврамовият препис на Житието на Алекси, Божи човек. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, том 51, кн. 1, сб. А, 2013 – *Филология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2014, 183 – 194.

Фомина 1993: Фомина, М. С. Древнейшие списки сборника Златоструй в ранней славянской письменности (XI – XII вв.). // *Труды Отдела древнерусской литературы*. XLVII (т. 47). Санкт Петербург, 1993, 34 – 53.

Цонев 1923: Цонев, Б. *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. Т. II, София, 1923.

ЗА НЯКОИ СИНТАКТИЧНИ СПЕЦИФИКИ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ ЮРИДИЧЕСКИ ТЕКСТ*

Ани Кемалова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON CERTAIN SYNTACTIC SPECIFICITIES OF THE MEDIAEVAL JURIDICAL TEXT

Ani Kemalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of the present article are certain syntactic specificities of the mediaeval Slavic juridical manuscripts. The role of the monomial non-personal (non-subject) phrases in the achievement of the functional predetermination of the legal text is being examined. Examples of structurally and chronologically different legal codes have been chosen for the purpose of achieving maximum typologization.

Key words: mediaeval legal codes, diachronic syntax, monomial phrases, non-personal phrases

Целта на настоящото изследване е да се проследи поведението на едносъставните безлични изречения в структурата на юридически-те средновековни писмени образци. Интерес представлява въпросът до каква степен структурният тип изречение способства текстът да обслужи функционалната си предназначеност.

Избрани са три правни сборника: Мерило праведно – XIV век (нататък Мерило), чийто текст се цитира по фототипното издание на Академията на науките на СССР (Тихомиров, ред. 1961); Судац – Душанова кодификация (нататък: Душан), включваща Закон на Стефан Душан и т.нар. Закон на Константин Юстиниан – юридически сборник от XVII

* Настоящата публикация се реализира с финансовата подкрепа на НПД при ПУ „Паусий Хилендарски“ в рамките на проект ФЛ 005 „Славянски ръкописи в Пловдивската народна библиотека – лексикални извори за българската езикова история“.

в., съхраняващ се в Народната библиотека „Кирил и Методий“ – гр. София, регистриран под сигнатурен номер 293 (63); Сборник със смесено съдържание – XVI в. (листовете от 20 до 126), съхраняващ се в Народната библиотека „Иван Вазов“ – гр. Пловдив, регистриран под сигнатурен номер 101/36 (нататък: 101/36). С последните два ръкописа е работено *de visu*. Изборът на сборниците е съобразен с целта да бъдат ексцерпирани разнообразни по съдържание отрязъци. Извлечени са примери от Закон за съдене на людете, Юстиниановото законодателство, Правилата на Стефан Душан, т.нар. Закон на Константин Юстиниан, Слово за съдиите от правилата на Василий Велики, Правилата на епископ Григорий (правило 6 и 7), Прохирона (Градски закон), Земеделски закон, Апостолски заповеди и правила от черковните събори и други части от Номоканона. Чрез това многообразие се търси максимална обективност на изследването (доколкото някои от конструкциите могат да представят калкирани гръцки образци).

Основната характеристика на разглежданите синтактични единици (безлични изречения) е, че имат главна част, която не посочва активен деятел (няма връзка с предмет, който да е във функция на подлог). Вършителят на действието не заема мястото на граматичния подлог. По тази причина такива изречения се определят като безсубектни (бездеятелни). Независимият признак, който се изразява в глаголната опора (действие или състояние), не е съотнесен към категорията лице, а само към момента на говорене (Дуриданов, ред. 1991: 392).

За целите на линейното представяне на схемата празната подложна позиция се попълва формално от експлетивен подлог, означен с *pro ex* (Бояджиев, Куцаров, Пенчев, 1998: 601).

Според вида на предикативната основа в старобългарските ръкописи се откриват няколко подтипа безлични изречения, които застъпват широк спектър от модални нюанси (Дуриданов, ред. 1991: 392 – 399). За целта на нашето изследване ще разгледаме структурни единици от два подтипа според сказуемния облик на основата: с лични глаголи (3 л. ед. ч. сег. вр.) и копулно-именни.

I. Предикативна основа с глаголно сказуемо

При този тип независимият признак се изразява чрез инфинитива, който конкретизира действието/състоянието, което трябва да се извърши/постигне. Безличният спомагателен компонент модално посочва необходимостта, неизбежността, императивния статус (без морфологичен императив) на признака.

A) pro ex

достоитъ, подобаетъ

+

инфинитив

1 Слово како побаєть тазати прѣ бмь с насилники ѿже обидать меншаго едѣ (Мерило, л. 52)

2 Ни на пути что обрѣтѣше брата своего не побаеть имѣти своего [...] (Мерило, л. 114а)

3 Не достоинъ же ни въ едину примати послухъ иже будутъ когда обличени и лжуще [...] (Мерило, л. 126а)

4 [...] доствитъ соудити и испзитати (Мерило, л. 128а)

5 Подобаетъ же испитовати [...] (101/36, глава 71)

6 [...] не достоинъ ясти такое [...] (101/36, глава л.)

7 Не подобаетъ [...] крщениа творити (101/36, глава ља)

8 Не подобаетъ никої же пошедѣти ѿ смррти (101/36, глава рѣ)

9 Аще кто залогъ погвѣит [...] или разбойници вѣхититъ, подобаетъ изънаѣи небреженіе приемшомъ (Душан, л. 9а)

10 Множае подобаетъ быти прикѣ ѿ полога (Душан, л. 74а)

11 прикѣ подобаетъ саваносити безъ завета ѿ змиращомъ (Душан, л. 104)

12 Подобаетъ въписани въ низе три свѣтелъ въписати:~ (Душан, л. 34)

13 подобаетъ посѣдовати по ед,дѣць и по двѣць (Душан, л. 14а)

14 како подобаетъ промышляти въ хрїтіанствѣ и въ стїхъ цркви и въ монастыри и въ сѣнници (Душан, л. 24а)

15 Аще за некую винъ члкъ въ Бгѣ кльнетсе [...] подобаетъ вѣровати (Душан, л. 37)

16 члкъ подобаетъ избирати дешевне и кой се бое Гдѣ Бгѣ (Душан, л. 55а)

17 И не подобаетъ моци или кости змршомъ прометати (Душан, л. 75)

18 И не подобаеть погрѣвати идеже сътъ кости мѣничьскіе (Душан, л. 75а)

19 Иже ^жльно сведочише подобаеть казнити и не прїимати га никѧ ни на каковъ съвѣтъ: (Душан, л. 91а)

20 аще сътъ два дома подобаеть быти меѣх нима :с̄: лак'ты (Душан, л. 97)

21 [...] не подобаеть | таковимъ рзгати се (Душан, л. 102а)

22 побаеть вѣрв имети въ таковой жени (Душан, л. 111а)

23 тако подобаеть ждати мѡужа своего (Душан, л. 113)

Елементите в конструкцията показват добра позиционна устойчивост. В редки случаи се наблюдава инверсия:

Аще кто поиметь девицъ вѣрвичьсе съ нею и потом прѣльсти ю инь нектѡ осквѣрнить ю. хоте поети ю. то не подобаеть (101/36, глава л'д). Тук може да приемем, че задпоставеният инфинитив е елиптиран, защото наличието му би довело до известно стилистично повторение (Аще кто [...] хоте поети ю. то не подобаеть [поети ю]).

Втората разновидност на разглеждания подтип безлични изречения съдържа субектен дателен падеж.

Б) pro ex

Достоитѣ, подобаеть

 +

вътрешен аргумент в Д. П.

 +

инфинитив

1 Аще ли и клиричьскагѡ поставления спѡвити. не побаеть кѡмоу дерзньвения клирика къ братѡу приходити (Мерило, л. 146)

2 Аще рабъ вѣдущю и преки глщю гнѡ в клиросѣ причтенъ будеть [...] побаеть же гнѡ равно прооуставление единогѡ лѣта тогѡ получение показывати и восприимати своего раба. (Мерило, л. 155)

3 И не побаеть втворю в таковни вещи подвигши са повѣдати прю. (Мерило, л. 156)

4 По баеть же икѡномѡу нищекормьцю нинедѡжнѡимъ строителю [...] вѣвѣжати и воина сѡдища приходити. (Мерило, л. 158)

5 Аще таковнѣ лице дѣти имать [...] пѡбаѣеть юмѹ [...] в манастирь свое имѣниѣ раздѣлити дѣтемъ (Мерило, л. 162а)

6 ѡкоже пѡбаѣеть манастиреви имѣти [...] (Мерило, л. 162а)

7 Подѡбаѣеть судьямъ не прилагати члвколюбыа к зѡнному повелѣнню (Мерило, л. 30)

8 Надъ всѣми же сими достоитъ на всакви при. кназю и судьи съ всацѣмъ испзытаньемъ и терпѣньемъ испзытанье творити и не бес послухъ осужати. но искати послухъ истиненъ [...] (Мерило, л. 126)

9 Исхода къ супостатомъ на брань подѡбаѣеть хранити са ѿ всѣхъ неприазньныхъ словесъ и вещи. (Мерило, л. 126а)

10 [...] по вию заквнѹ доствити ѡдалати са имъ. винемъ рабомъ. (Мерило, л. 127)

11 оумершимъ оубо подѡбаѣеть творити паметъ и жрътви (101/36, глава кѣ)

12 Береи аще хоцет литургисати выпадет въ съблазнь [...] не подѡбаѣеть емъ служити (101/36, глава рлѣ)

13 [...] и подѡбаѣет ти днь и ноць на ба възлагати и молити се (101/36, глава рмг)

14 Свѣдителиемъ подѡбаѣеть бити дшевнзимъ и мдримъ и боецимъ се бога (Душан, л. 128)

15 Подѡбаѣетъ влателомъ въ вѣкс неделю посѣщати свѣе въ сѣдѣ (Душан, л. 112)

16 дотопитъ влинико и до десетаго лѣта противити се емъ (Душан, л. 85)

17 Подѡбаѣеть свѣтелъ прѣде свѣтѣства црковникомъ въводити ихъ въ црковъ и испитати и заклети в цркви (Душан, л. 48)

18 достоитъ влинико и до десетаго лѣта противити се емъ и проданное възети а ценъ възвратити (Душан, л. 21а)

19 Аще кто двцю понзжи растлить да ѿлвченъ вѣдетъ не достоитъ же немочу иноуа поати. (Душан, л. 213)

20 подобаетъ емв небреженіе написати и ѿ всего своего имениа изринсти тѣхъ (Душан, л. 23а)

21 не подобаетъ сѣдити сѣдїамъ градскимъ и мирьскимъ члѣкомъ, ни епкопа, ни каллгера, ни попа (Душан, л. 43а)

22 Достоитъ земледѣльцю, дѣлающю свою нивоу, вѣити праведноу и не възхъщати възноу ближнаго своего (Душан, л. 61)

23 подобаетъ во сѣдїахъ истезати (Душан, л. 64)

24 тизымъ не подобаетъ на то дързати (Душан, л. 74)

Горните примери от разглежданите ръкописи са във формален и функционален синхрон със старобългарските образци (Дуриданов, ред. 1991: 396).

В редки случаи се откриват конструкции от този тип, при които инфинитивът е елиптиран:

Посадникъ сѣдїинъ подобаетъ емв отъ земле г: перперъ (Душан, л. 85а).

Ексерпираният материал от структурни групи А и Б показва значителен количествен превес спрямо останалите типове изследвани синтактични формирвания. Несъмнено този факт е свързан с тяхната архаичност и със стремежа на преписвачите към спазване на норматив, характерен за евентуалните първообрази на наблюдаваните юридически сборници.

В) про ех

достоитъ, подобаетъ

 +/-

вътрешен аргумент в Д. П.

 +

подчинено да-изречение

1 Аще кто испрвситъ кѡнъ до нарочита мѣста ли пвслеть и ключить са вредити ли оумрети. испрвшьшю достоитъ вестоцетъи да створить гна кона. (Мерило, л. 129а–130)

2 [...] сию доствить. ѿ кназа земли тоѣ. да во иную землю про-
дадать ю. (Мерило, л. 128а)

3 Подобаетъ епкопа^с и имать сїю заповѣдь ѿ Бга, иже сътъ въ ѕвахъ свежани, [...] да ихъ посѣщаютъ въ всакъ средъ и петакъ (Душан, л. 78)

4 [...] да платить подобаетъ прикию (Душан, л. 67а)

5 и подобаетъ да ихъ слъшаеть всакъ члвкъ по законъ црковномъ (Душан, л. 87а)

В последните два примера не се открива дателен сегмент, но в пример 4 вътрешният аргумент е пропуснат, защото присъства в предходно изречение с друга синтактична позиция. Така за реализацията на синтактичното безлично формирование от значение се оказва един значително по-широк контекст. Впечатление прави и предпоставената позиция на да-изречението, което е рядкост за разглежданите схеми.

В примерите от групи Б) и В) не се откриват функционални различия. Те илюстрират единствено историческата замяна на инфинитивната форма с да-конструкция, което е част от мащабната трансформация на българския език от синтетизъм към аналитизъм. Особено показателен в това отношение е текстът:

Иако подобаетъ исповѣдающомъ се въ тайне своа съгрѣшениа члкъ члкъ исповѣде се. не иако члкъ нь иако самомъ въ исповѣдати се (101/36, глава г').

Проява на аналитична тенденция би могла да се открие и в изречението Снъ ѿца свѣтель не подобаетъ бити (101/36, глава ѓ'), където очевидният вътрешен аргумент е лишен от морфологичния си падежен изразител (окончание за датив).

В изследваните правни сборници се открива несистемна замяна на падежния маркер в позицията на вътрешен аргумент:

Г) про ех

Достоитъ, подобаетъ

 +

вътрешен аргумент в Р. П.

 +/-

инфинитив

1 Да не приѣмши послушства лжа. ꙗ да не садѣши со многими оуклонити правдъ. побаетъ же судимагъ. како несть житые негъ ꙗ правъ. свѣдательствуюем ѿ житиѣ негъ. (Мерило, л. 20а – 21)

2 Доствить же не исти члвкъ ихъ толико водъ (Мерило, л. 127а)

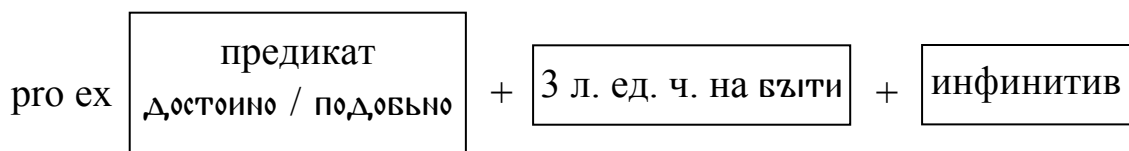
Както се вижда, в изнесените примери всички едносъставни безсубектни изречения, структурирани чрез предикативна основа с гла-

голно сказуемо, съдържат семантично равнопоставено глаголите *достоитъ* и *подобаетъ*. Особено показателно в този смисъл е едно правило за определяне на степените на родство при встъпване в брак: *Степени сръѣствамъ и ѿ браце законно [...] идеже подобаетъ бракъ творити. идеже не подобаетъ. идеже достоинъ лице кое либо привести на бракъ и кое не привести...* (101/36).

Като изключение в разглежданите текстове се открива случай на дублиране на двата глагола: *Не подобаетъ ни же достоинъ члѣка осудѣти какова либо аще не зѣло и велми встанѣтъ мнози свидетеле [...]* (101/36, глава ѿи). В този пример не би трябвало да се търси различие в юридическото съдържание, което тези два глагола изразяват, а по-скоро иде реч за подсилване на указващия ефект на правния състав.

II. Предикативна основа с именно сказуемо (копулно-именни безлични изречения)

Това е вторият наблюдаван структурен тип безлични изречения, който има очевидно по-слаба фреквентност, но не отстъпва по функционален ефект.

1 Ни на пути что обрѣтъше брата своего не *подобаетъ* имѣти своего [...] ничтѣже *взѣти* не *подобно* естъ (Мерило, л. 114а)

2 Преже всакъзы правды, *достоинно* естъ о бжии правдѣ *глати* (Мерило, л. 125а)

От изнесения материал могат да се направят следните изводи:

1. Изследваните структурно-семантични типове безлични изречения показват стабилна приемственост със старобългарското състояние. В същото време присъствието на вътрешен аргумент със семантична роля експериентор в родителен падеж изразява тенденция, която достига до съвременния български език. Позиционните и морфологичните отклонения в рамките на синтактичните формирания само

допълват картината на историческия преход на българския език към аналитичен строеж.

2. Модално-семантичният кръг „необходимост, обосновааност, неотменност / неизбежност на действието“ (Ходова 1980: 204), обслужващ правната аргументация, се реализира пълноценно (макар и недотам равномерно на брой) чрез глаголните основи на *достоаати* и *подобати* – както чрез спрегаемите им безлични употреби (*достоаитъ*, *подобаетъ*), така и в рамките на копулно-именни конструкции, където са представени от адекватни наречия (*достоаино*, *подобано*).

3. Точно основната характеристика на безличните изречения – да не се акцентира върху вършителя (агентната семантична позиция на външния аргумент на глаголната група), ги прави предпочитани при изграждането на специфичните юридически текстови отрязъци. По този начин приоритетно се посочват конкретно действие и неговият търпител, а не вършителят, който е имплициран в обобщената представа за изпълнител на волята на законодателя. Това е валидно както за санкциониращите членове (при нарушено правно равновесие), така и в указателните (превантивните).

Със сигурност един бъдещ по-детайлен и задълбочен анализ върху участието на едносъставните безлични изречения в структурата на юридическия текст би разкрил интересни факти от историческия развой на синтактичните конструкции и ролята им в стилистичното изграждане на нашия език.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“, 1998.
- Дуриданов, ред. 1991:** *Граматика на старобългарския език*. Ред. Ив. Дуриданов. София: БАН, 1991.
- Тихомиров, ред. 1961:** *Мерило праведное*. Ред. М. Н. Тихомиров. Москва: Издателство Академии наук СССР, 1961.
- Ходова 1980:** Ходова, К. *Простое предложение в старославянском языке*. Москва: Наука, 1980.

**НЯКОИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ МОДЕЛИ
ИЗ ЛЕКСИКАТА НА МИНЕЯ ЗА МЕСЕЦ СЕПТЕМВРИ
НА КРЪСТЬО ГРАМАТИК***

Събина Вълчанова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**SOME WORD-FORMATION MODELS IN THE LEXIS
OF THE 17th-CENTURY MENAION FOR SEPTEMBER
BY KRASTYO GRAMMATIK**

Sabina Valchanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article comments on a word-formation model with the prefix *prě-* in the 17th-century Menaion for September by Krastyo Grammatik. The study classifies the vocabulary of the manuscript according to formative types as it analyses the formative combinatorics by way of comparing language material of Old Bulgarian and Modern Bulgarian language.

Key words: formative prefix, word-formation model, historical linguistics, menaion

Лексиката на Минея за септември на Кръстьо Граматик под сигнатура 49 (43) от Народната библиотека „Ив. Вазов“ – Пловдив¹, носи жанровите специфики на минейните текстове със своята еkleктичност, характерната и дори съзнателно търсена архаизация, абстрактност и висок стил. В по-малка степен отпечатък са оставили лексикалните и словообразователните тенденции, характерни за текстовете и (доколкото можем да съдим за това) езика от XVII век. На този фон прави

* Тази публикация се издава благодарение на финансовата подкрепа в рамките на проект ФЛ 005 „Славянските ръкописи в ПНБ „Иван Вазов“ – лексикални извори за българската езикова история“ към НПД – ПУ „Паусий Хилендарски“.

¹ Сигнатурата е според Б. Цонев. *Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека*. С., 1920.

впечатление с доста високата си честота на употреба един словообразователен модел, който срещаме в богослужебната стилистика и лексиката още от старобългарски език – префиксация със старобългарската представка *прѣ-*. Високата продуктивност, а оттам и високата честотност на словообразователните форманти от този тип лесно може да бъде демонстрирана и обяснена с пример, много характерен за лексиката на ръкописа: *Твѡй прѣблѣжѣнны плѡдѣ прѣбжѣтвныѣ трѣнце . чнслѡ оѹкрѡшаѣ стѣрѣлчѣскыѣ . за тѣ самѡ възсѣ прѣвмѣдраа софїѣ...* (л. 109б), където само в една синтагма се срещат три лексеми, получени от префигиране с *прѣ-*. Видно е съзнателното предпочитане и търсената повторемост на производни от този тип.

Освен на жанрово-стилистичните обусловености през този период разпространението на словообразователния тип с представката *прѣ-* се дължи и на вариативността ѝ и на междупрефиксната конкуренция с аналогични схеми на словообразуване с *пра-*, *про-* и *пре-*, които в началото намират място в езика главно по пътя на заемания от гръцки, латински, а по-късно и като резултат от други славянски влияния. Тук трябва да отбележа, че е възможна по-късна омонимия при префикси *pro-*, *pra-*, *pre-* с характерна алтернация на гласните и получен след промени, отварящи сричката, праславянски резултат *pre-* > *прѣ-*, но това е обект на други изследвания.

Произходът на префикса *прѣ-* и на производния от него предлог *прѣд*, (предлог *прѣ* има само единични употреби в старобългарските паметници) в историческата лингвистика се свързва с индоевропейския формант **per* и *d* със значение *пред* и *преди*.

Грамматиката на старобългарския език ГСЕ (Дуриданов, ред. 1993: 350) определя предлозите основно като връзки на имената и префиксите като връзки на глаголите с останалите участници в изречението. Тяхната функционална еднородност проличава при размененото им комбиниране още в най-ранните периоди от развитието на славянските езици. Така например справка със Старобългарския речник (нататък СР – Иванова-Мирчева, ред. 2009: 464 – 531) показва, че в старобългарския период *прѣд-* и *прѣ-* участват като префикси, при това достатъчно активно в словообразователни модели както при глаголите – *прѣдъпосълати*, *прѣдъпоказати*, *прѣдъполагати*, *прѣдъстояти* и

др., така и при имената, като при тях това става главно чрез калкиране, като се следват гръцки модели на словообразуване (с префикси *ὕπερ-*, *προ*, *κατα*, *μετα*...) – *прѣдзложенъе*, *прѣпладънье* (пладне, точно средата на деня), *прѣмѣна* (промяна) и др. Този тип словно конструиране в старобългарски не подминава дори наречията – *прѣнзлиха* от гр. *ὕπερπερισσῶς* (СР – Иванова-Мирчева, ред. 2009: 494), Старославянският словарь (нататък СС – Цейтлин и др., ред. 1994: 542).

Паралелни деривати с различни варианти на префикса се забелязват още в старобългарския период от развитието на езика и са регистрирани в СР (Иванова-Мирчева, ред. 2009: 464 – 531) и СР (Цейтлин и др., ред. 1994: 533 – 555): *прѣдзътеча* (*прадъдъ* или *прѣдъдъ*), *прѣдзъдворъе* (при паралел *прѣвора*) и т.н.

Не прави изключение и лексикалният масив в Минея за месец септември на Кръстьо Граматик, където откриваме *прѣстоиши* и *прѣстоиши* (л. 102б), *прѣградѣе* (л. 120б) – дериват, нерегистриран в старобългарски, от стб. глагол *прѣградити*. Тук интерес предизвиква употребата на формите на глагола *прѣобразити* с последователна замяна на префикс *прѣ-* с *про-* независимо от употребената в калкирания гръцки глагол *μεταμορφῶμαι* съвсем различна представка. С префикс *про-* в текста от XVII век се откриват две словообразователни полета. Значението на едното е преминаване на действието през пространство (в пряк и преносен смисъл): глаголи *прославихъ*, причастия *прободѣннѣмъ* и т.н. Словообразователен тип с *про-* може да означава и начало на действието на глагола, проявено за пръв път: *проѣвлѣше*, и формите с *про-* на глагола *прѣобразити* в службите за 15 септември – Св. великомъченик Никита *проѣбръззе мѣѣсѣн* (л. 100а); и за 16 септември – Св. великомъченица. Евтимия *дрѣвѣе проѣбръзѣ совою* (л. 104б), като ономазиологичният признак на значението тук е свързан с връщане назад към миналото (и към проявеното за пръв път действие).

Обект на настоящата статия ще бъдат единствено резултатите от префиксация с варианта *прѣ-*.

Словообразователен тип с префикс *прѣ-* в отличие от неговия произведен *прѣд*, има най-общо значение *над*. С приемането на това значение за изходно по-нататък лесно могат да бъдат изведени и класифицирани значения като *над* > *изцяло, завършено* > *отново* – при глаголите, и *над* > *повече* и засилване на лексикалното значение – при прилагателните и някои съществителни имена, което функционално ги изравнява с компаративните и суперлативните форми.

Тъй като префиксацията е вторичен словообразователен процес спрямо суфиксалните модели, настоящото изследване разглежда няколко първични модела на словообразуване, специфични за различните части на речта, получени чрез добавяне на наставки.

Образци на безсуфиксно образуване в Минея за септември намираме относително малко: прилагателното *прѣвлагъ* (вариант в текста *прѣвлагго*), представлящо сложната форма за м. р., ед. ч., род. п.; *прѣчистъ* с форми за м. и ж. р (*прѣчѣла*, *прѣчѣю*); същ. име *прѣдѣлъ* (представено от *прѣдѣлы*) за мн. ч. от м. р. и глаголната форма *прѣйдѣ* за асигм. аорист, 3 л. ед. ч. (от *прѣйти*) по модел на глаголи от първо старобългарско спрежение. Като вариант на безсуфиксно образуване биха могли да бъдат интерпретирани и дериватите *прѣстолъ* (с форми в текста *прѣтолъ*, *прѣтола*) и *мѣдръ* (с форми *прѣмѣдрїи*, *прѣмѣдраго*, *прѣмѣдре*), чиито суфикс и от типа *-il-*, *-ul-*, *-ol-*; *-r-* (за *мѣдръ*) са се слели с корена и са загубили словообразователното си значение.

Както посочените по-горе модели на безсуфиксно лексикално конструиране, така и една голяма част от суфиксалните деривати с префикс *прѣ-* представят словообразователни типове, наследени от старобългарски език.

Съществителни имена

Абстрактните съществителни имена са сред най-характерните особености в лексикалния състав на книжовните езици. В съвременния български книжовен език прави впечатление относително слабата комбинаторика между префикси и съществителни имена, която е характерна и за старобългарската лексика. Не е изключение и ръкописът на Кръстьо Граматик от XVII век, но тук трябва да отбележим доста по-големия им относителен дял в лексиката на минея, обусловен от харак-

терната стилистика на жанра. Прави впечатление и принадлежността на почти всички имена от словообразователния модел с префикс *прѣ-* към логическата категория на имена с абстрактно значение – *nomina abstracta*.

Те обхващат главно две групи – акционно-резултативни и имена на свойства, качества (Кяева 1996: 453, 454).

1. *Nomina actionis et rezultativa* – названията за действия и за резултати от действия – с наставки *-ѣ-ннѣ*, *-ннѣ*, *-ѣствнѣ*, *-ѣство* за среден род; *-ѣ* (*-ѣ*), *-(н)тва*, *-остъ*, *-ѣва*, *-шь*, *-ота*, *-ѣль* за женски род; *-н* (**-јь*) и *-рь* за мъжки род (Шимански 1968: 117 – 157). От тях в *Минея* за септември се срещат предимно двата модела на съществителни имена за ср. р. на *-ѣ-ннѣ* и *-ѣство*: *прѣгрѣшенѣ* (*прѣгрѣшенѣнѣ*), *прѣмѣненѣ* (*прѣмѣненѣнѣ*), *прѣстѣплѣнѣ* (*прѣстѣплѣнѣнѣ*); *прѣмножество* (*прѣмножество^м*).

2. *Nomina essendi* – имена на свойства и качества. От съществуващите в старобългарски наставки *-остъ*, *-ѣнн*, *-ѣва* – за женски род, и *-нѣ*, *-ѣство*, *-ѣствнѣ* – за среден род, тук срещаме *-остъ*, *-ѣсть* за ж. р.: *прѣмѣдростъ* (с варианти *прѣмѣдрѣ*, *прѣмѣдростъ*, *прѣмѣдростнѣ*), *прѣлъсть* (*прѣлъсть*, *прѣлъстнѣ*), *прѣмилость* (*прѣмѣтнѣ*) и др.

3. Имена с праславянски основи на съгласни:

– имена от ср. род със стари основи на суфикс *-*es* – *прѣслово* (*прѣсловес[ы]*);

– имена от ж. род със стари основи на суфикс *-*er* – *прѣмати* (*прѣмѣт[ы]*).

Последните две групи имена са относително рядко регистрирани в текста, но представят интересни възможности за словообразователната комбинаторика на вече неактивни индоевропейски суфикси и префиксация с *прѣ-*.

Прилагателни имена

Поради жанровите и стиловите специфики на *Минея* са регистрирани относително голям брой прилагателни имена. Освен то-

ва те са с висока честотност, срещат се в мъжки и женски род, регистрирани са множество падежни форми, като най-много са случаите на звателен падеж.

С префикс *пре-* и адективни основи се образуват прилагателни (в няколко случая и наречия), означаващи превъзходна степен на признака, качествен или количествен.

1. Със суфикс *-ин-ъ*, *-ин-ь* и *-със* суфикс *-ън-ъ*:

– с мотивираща дума съществително – *прѣвъ́чное, прѣвнѣ́рднаа*;

– с мотивираща дума съществително за лице – *прѣвжтѣ́вное* (префигираното прилагателно не е регистрирано в СС и СР).

2. Със суфикс *-ат-ъ* (можем да ги определим като резултативни)

и мотивираща основа на съществително: *прѣвогáте*.

3. Със суфикс *-ав-ъ* с мотивираща дума съществително:

прѣлвкáвы.

4. С непродуктивен суфикс *-л-ъ*: *прѣсвѣ́тлаа, прѣсвѣ́тлое*.

Наречия

Образувани най-вече от мотивиращи адективни основи *прѣвбóлше*, някои от които от своя страна могат да бъдат интерпретирани като отглаголни: *непрѣста́но, прѣвмѣ́но*.

Глаголи

Словообразователният модел с префикс *пре-* означава преминаване на действието през пространство или някакъв материал (в пряк и преносен смисъл): *прѣввѣ́еть*. Същият префикс означава и пренасяне на действието на друго място (често в преносен смисъл) при старобългарския глагол с двойна префиксация: *прѣввзнести са -прѣввзно́, прѣввзно́сн̄, прѣввзносѣ́*.

Поради жанрово-стилистичните особености на текста и неговата висока метафоричност и иносказателност някои от лексемите трудно могат да бъдат отнесени към по-тесни семантични подкатегории: *прѣста́ати (непрѣста́н)* за образуване на повелителни форми за 2 л. ед. ч.

Причастия

Сег. деят. причастия: прѣхѡдѣщн, прѣбываѣ.

Мин деят. прич. I: прѣлѡжнвѣ, прѣбывѣшн, прѣшѣша, прѣпоасѣвѣше, прѣтрьпѣвь и др.

Мин деят. прич. II: прѣдѣль (ѣсн), прѣмнѣль, прѣбывѣль, прѣбывѣль, прѣтрѣднѣль, прѣтрьпѣль и др.

Мин. страд. причастия:

– със суфикс -н- непрѣстанѣмн; прѣбнѣ, прѣбнѣм, прѣбнѣмвѣ, прѣбнѣмн, прѣбнѣмн...; прѣблѣжѣнѣ, прѣкрѣснѣ (изведено от красити), прѣславнѣ, прѣславнѣ (зв. п.), прѣславнѣ (изведено от славнтн); прѣхвѣлнѣ, прѣхвѣлнѣ и др.;

– със суфикс -т- прѣпѣтнѣ (изведено от пѣтн).

Наред с демонстрираната приемственост в областта на словообразуването префиксацията с прѣ- създава много нерегистрирани през старобългарския период деривати прѣбжѣнѣ, прѣбогѣте, прѣкрѣснѣ, прѣмнѣжѣствѣ, прѣмилостн (срещу старобългарското прилаг. име прѣмнѣжѣствѣ), прѣмѣтерѣ, прѣмѣнѣно (прич. от стб. прѣмѣнѣтн), прѣслѣвесѣ, прѣтрѣднѣль (ѣсн). Между тях – и такива с вторична префиксация на прѣ-: прѣбѣжѣнѣ, прѣбѣпѣрѣчнѣ, прѣбѣжѣднѣ, прѣбѣпрослѣвѣнѣ. За разлика от съвременния български език, в който (както и в повечето славянски езици) едва през XIX и началото на XX в. започва активно производство на глаголи с вторична представка (Ройзензон 1974: 165), това не са глаголи, а прилагателни имена и атрибутивни причастия.

Един от основните изводи, които прави Л. И. Ройзензон в своята монография върху славянската глаголна полипрефиксация, е, че съвременният български език несъмнено е най-развитият сред всички останали славянски езици в областта на бипрефиксацията и полипрефиксацията (Ройзензон 1974: 178).

Средната честота на употреба на префиксираните с прѣ- лексеми в една служба (тази за Симеон Стълпник) е 31. За сравнение броят на

дериватите с префикс *на-* в същия текст е 45, а на сложните думи – 64. В отличие от композитите, които могат да имат народен характер, без да са книжовни калки от гръцки, дериватите от словообразователния тип с префикс *прѣ-* са характерни много повече за високия стил на богослужебната литература, откъдето частично преминават в общонародната лексика.

Въпреки че в много от случаите на словообразуване с префикс *прѣ-* при имената в старобългарски намираме калкиране от гръцки, то е изключително продуктивно и развива свои нови форми *прѣльсть*, *прѣдѣлъ*, които следват тези модели, без да бъдат изведени директно от конкретни гръцки съответствия. Още в по-ранните етапи от развитието на езика словообразователният модел с префикс *прѣ-* започва да съперничи по честота дори на суфиксалните модели, а през XVII век го намираме и в по-сложната комбинаторика на бипрефиксалното словообразуване. Докато в старобългарския език превес имат глаголите и оттам неличните глаголни форми, септемврийският миней на Кръстьо Граматик от XVII век ни представя засилена продуктивност при прилагателните и съществителните имена. В сравнение със старобългарската лексика в текста от XVII век се е увеличил и броят на префиксните и префиксно-суфиксните формации, голяма част от които развиват свои словообразователни модели и до днес в българския книжовен език.

ЛИТЕРАТУРА

- Докулил 1962:** Dokulil, M. *Tvoření slov v češtině, Tom 1: Teorie odvozování slov*. Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1962.
- Дуриданов, ред. 1993:** *Граматика на старобългарския език – фонетика, морфология, синтаксис*. Ред. Ив. Дуриданов. София: БАН, 1993.
- Иванова-Мирчева, ред. 1999:** *Старобългарски речник*. Т. I. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. София: Валентин Траянов, 1999.
- Иванова-Мирчева, ред. 2009:** *Старобългарски речник*. Т. II. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. София: Валентин Траянов, 2009.
- Кяева 1996:** Кяева, Ел. Словообразователната категория имена за качества (*nomina essendi*) в българските говори в Македония. // *Лингвистични студии за Македония*. София: Македонски научен институт, 1996, 453 – 476.
- Ройзензон 1974:** Ройзензон, Л. И. *Многoprиcтaвoчнyе глaгoлы в pyccкoм и в дpyгих cлaвянcких языкax*. Самарканд: [б. и.], 1974.

Цейтлин, Вечерка, Благова, ред. 1994: *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*. Под редакцией Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1994.

Цонев 1920: Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека*. С., 1920.

Шимански 1968: Szymański, T. *Słowotwórstwo rzeczownik w bułgarskich tekstach XVII – XVIII wiekach*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968.

СЪКРАЩЕНИЯ

ГСЕ *Грамматика на старобългарския език – фонетика, морфология, синтаксис*. Ред. Ив. Дуриданов. София: БАН, 1993.

СС *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*. Под редакцией Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва, 1994.

СР *Старобългарски речник*, Т. II. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. София, 2009.

**ПРОЯВИ НА НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЯ
В Т. НАР. ЕТИМОЛОГИЧНИ ФИГУРИ**

Пеньо Ст. Пенев
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**MANIFESTATIONS OF FOLK (POPULAR) ETYMOLOGY
IN THE SO-CALLED ETYMOLOGICAL FIGURES**

Penyo St. Penev
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article analyses the pseudoetymological figures (parechesis) created on the basis of folk (popular) etymology.

Key words: etymological figure, pseudoetymological figure (parechesis), folk (popular) etymology

Свързването на думи с еднакъв корен е характерно за много езици. За повечето индоевропейски езици това явление е твърде типично и се среща още в най-древните етапи на тяхното развитие. Освен в класическите индоевропейски езици: санскрит, старогръцки, латински, староарменски, старогермански, старобългарски, явлението е присъщо и на новооткритите древни индоевропейски езици като хетски и тохарски език (подробно вж. Иванов 1969: 40).

Свързването на думи с еднакъв корен се нарича етимологична фигура. В определенията от по-общ характер етимологичната фигура се характеризира като синтактична конструкция, в която се свързват (непосредствено или опосредствено) думи с еднакъв корен (сродни) и порядко думи, еднакви в смислово отношение (Георгиев и др. 1963: 174).

Други изследователи са склонни да мислят, че етимологичната фигура е стилистично явление, не липсват и твърдения, че това е фигура на речта, която съдържа обединяване в словосъчетание или в изречение на сходни думи (Ахманова 1966: 528), възпиемани и като тавтологични. Тавтологията е най-съществената особеност на етимологичната фигура.

Очевидно тавтологичното, което не се вмести в сравнително-историческите принципи, се възприема като квазидетски език – Lallwörter (т. нар. бълболни думи). Според Ст. Младенов и М. Фасмер човешкият праезик е бил квазидетски, като бълболните думи са общочовешки словен имот от най-дълбока древност. В дълбините на тази епоха е господствала абсолютната тавтология. Основателно е да се предполага, че съчетанията на думи с еднакъв корен са смътен остатък от прастари периоди на езиковия развой (Добрев 2007: 68).

В синтетичните езици тавтология има в употребените т. нар. вътрешен винителен и творителен тавтологичен падеж.

Примери:

правъдънън сѣдъ сѣднѣ Йо 7, 24. Зогр.;

вѣахъ пастырън... вѣдѣште н стрѣгѣште странѣ ноштѣнѣ Лк 2, 8.

Зогр.;

вндѣвъше же звѣздѣ въздѣрадоваша сѣ радостнѣ велеѣ Мт 2, 10.

Зогр.;

коѣнъ сѣмрътнѣ хотѣше оумърѣти Йо 12, 33. Зогр.

Освен етимологична фигура това езиково явление се нарича още: еднокоренни части на изречението: вътрешен подлог, вътрешно допълнение, определение, сказуемно определение, обстоятелство, обстоятелствено наречие; еднокоренни думи – различни части на речта; полиптот; частична рекурентност (Караангова 1963: 86, Илиев 2006: 5).

Употребата на етимологични фигури е много характерна за българските народни песни и за поетичното творчество на П. Р. Славейков, Хр. Ботев, П. К. Яворов, П. П. Славейков.

Ситна роса заросила (Милад. 11); *горок си сонок сонила* (Верк. 114); *град градила самовила* (Милад. 3); *со стрела стрелит не я устрелит* (Милад. 14); *на връх бела Беласица* (Милад. 19); *едно дърво дафиново / цвят цветило, рот родило* (Верк. 118); *поменийте майка / дарба да ви дара* (Верк. 197); *Дафина служба ги служи и плаче* (Верк. 193); *на борене борбаджия* (Милад. 11); *от прах ми е изпрашена, Гине ле* (Верк. 192);

месечинка си залезе, / а петли не са пропели (96); *китка се дава за обич / като се зора зазори* (96); *Рано ранила Гергана, / станала, та се умила* (96); *жълти жълтици да нижеи* (100); *Никола верен любовник, / рано ранява у вторник* (П. Р. Славейков, „Изворът на Белоногата“);

Напред сега с чувства и мисли, / последната дялба да делим (32) – Хр. Ботев „Дялба“; *де всичко е с рани покрито / и сърце зло в злоба об-*

вито (33); *запей и ти песен такава* (34) – Хр. Ботев, „До моето първо либе“; *Затуй му пее песента / на Странджа баир гората* (43); *трис-та ò заръци заръчал* (46) – Хр. Ботев, „Хайдути“; *и певци песни за него пеят* (67); *гора зашуми, вятър повее – / Балканът пее хайдушка песен* (67) – Хр. Ботев, „Хаджи Димитър“;

че бирник царски дошел е днеска / и сиромаси тресе ги треска (105) – П. К. Яворов, „На нивата“, *а веднъж удари, дважди вико м вика / „Спиш ли, събуди се, отвори, Аглика“* (107) – П. К. Яворов, „Павлета делия и Павлетица млада“; *Додето сила има, / селяк без отдих труд се труди* (110) – П. К. Яворов, „Градушка“;

Ден денувам – кътища потайни / ноц ноцувам – пътища нез-найни (127); *С враг вагувам – мяра според мяра, / с благ благувам – вя-ра зарад вяра* (127); *Бог богува – нека си богува, / цар царува – века ли царува?* (128); *Сън сънувах, ой нерадост / опустяла младост* (130) – П. К. Яворов, „Хайдушки песни“.

Двама лика и прилика (93) – П. П. Славейков, „Ралица“; *Тъмни ноци се пробуди / мило внуче соколово; / баба му се чудом чуди / как да го приспи отново* (113); *Дори тъмна ноц тъмнее / трае мъгла над полята* (113); *най са били китни свати / да сватуват малка мома* (113); *Зора зори, ден настана / слънце грейна в небесата* (113) – П. П. Славейков, „Коледари“; *скитниците катунари / ще стануват тука стан* (156) – П. П. Славейков, „Катунари“.

Полиптот се нарича употребата на една и съща и сродна дума в различни форми.

Примери:

но кълни, майко, проклинай (36); *прости ме и веч прощавай* (37) – Хр. Ботев, „На прощаване“;

запей как брат брата продава (34) – Хр. Ботев, „До моето първо либе“;

доброму добро да прави (42) – Хр. Ботев, „Хайдути“.

Заедно с посочените по-горе етимологични фигури се срещат и т. нар. псевдоетимологични или *paréxезис*. В тях се обединяват (съчетават) думи, които имат само външно сходство и най-вече звукова близост, без да са с еднакви корени (сродни) по произход. Някои изследователи са склонни да определят такива фигури като *парономазия* или псевдоетимологична игра на думи (Костов 1971: 11 – 20).

Определено мисля, че тези съчетания се изграждат върху белезите на народната етимология, при която в съзнанието на говорещия думата се свързва с други думи заради звукова близост.

Като раздел от етимологията т. нар. народна етимология (натаък НЕ) е интересно явление. Самият термин НЕ е отдавна утвърден и ясно дефиниран в езиковата наука. Най-общо казано, НЕ се възприема като своеобразно изопачаване и деформиране на думи, които по форма и по смисъл не са достатъчно познати (Сосюр 1992: 205). НЕ намира израз в опитите да се обясни произходът и значението на тези недостатъчно добре познати думи чрез произволно сближаване с други думи въз основа само на някаква външна звукова прилика (Бояджиев 2011: 51).

Макар феноменът НЕ да привлича вниманието на езиковедите повече от сто години, не може да се каже, че са обхванати всичките му особености и функции, както и цялото многообразие, в което се проявява този процес, причинен от лингвистични и екстралингвистични фактори (Китанова 2009: 185, вж. и 2002, 2010).

В днешната наука се използват различни термини за означаване на това явление: освен народна етимология и лъжлива, наивна, лексикална асимилация, паретимология, парономазия ‘аномизация’, волска (скотска) етимология, паронимна атракция, деетимологизация, особена етимологична реинтерпретация.

I. Псевдоетимологични фигури

Вино виновато (Славейков 2003: 187), вариант: *Виното вина сторва*:

вино – ‘питие от ферментирал гроздов сок’, думата е заета направо или чрез немски от лат. *vīnum*, сродно с гр. οἶνος (БЕР I: 149);

вина – ‘отговорност за нарушение’ от и.е. *weina / *waina ‘нарушение, отговорност’ (БЕР I: 148);

виноват – прил. от руски ез., корен във ‘виновен’ от стб. *вннл*.

Като нямаш кум, какво да ти прави свети Наум (БНТ XII: 212):

ум – ‘разсъдък, акъл’, стб. *оумъ* и.е. корен *ou- Млад. 651, Фасмер. IV, 161;

Наум – ЛИ, гр. Ναούμ от евр. ‘утеха, утешител’ (Илчев: 474).

Лъжа са с лъжица не сърба (XII, 245):

лъжа – ‘неистина, измислица, измама’, стб. *лъжа* от прслав. *лъжа* < *лъgja*, **лъgati* и.е. корен *leugh-* (БЕР III: 543 – 544);

лъжица – ‘прибор за хранене’, прслав. *лъžica* от и.е. *lugh-* / **leugh-* (БЕР III, 545–7) или и.е. **li-g(h)-* лат. *ligula* кор. **li-*: **lei-*, срв. лижа от **lei-g'h*: **li-gh* (Младенов, 274, 281).

Мина Минчо на пост, да поседи на мост (XII: 253):

(да) мина, минавам ‘движа се покрай някого’, стб. мннѣти от прслав. *mīnati, *mīna, и.е. корен meу- (БЕР III: 799 – 800);

Минчо – ЛИ, умалит. от Миньо, Мино или от Минá, от гр. Μηνά, сродно с μήνας ‘месец’, ‘име на календарен светия’ (Илчев, 449).

Набара го в барата (XII: 275):

набáра – от гл. барам ‘пипам, допирам с пръсти’, вер. сродно с братн сá, борѣ сá, ‘боря се’ от и.е. *bhor- (БЕР I: 69);

бáра – ‘малка река; вада’, ‘боря се’ от и.е. *bōra- (БЕР I: 32).

Слава славея не храни (XII: 409):

слава – стб. слава от прслав. slāvā, *slaviti, *slouti / *sluti / slava ‘говоря, прославям’ (БЕР VI: 829 – 30);

славей – ‘пойна птица’ *Luscinia megarhynchos* от прслав. *salv- бѣ, произв. от *salvъ ‘сив, сивожълт’ (БЕР VI: 831).

II. Употреба на омоними (прилича на игра на думи)

Éня баба за дяда Еня (XII: 170):

éня – от гр. ἔννοια ‘грижа, мисъл’, от νοῦς ‘ум, разум’ (БЕР I: 500);

Еньо – ЛИ, гр. еванг. ἱωαννης от евр. ‘бог е милостив’ (Илчев: 289).

На Белица за белица (XII: 409):

Белица – СелИ ‘град в Бл.’, кор. вѣлз, с топонимната наставка -ица, и.е. кор. *bhēl- (БЕР I: 109);

белица – от ар.-тур. belâ ‘пакост, беда’ (БЕР I: 42):

Градът – град да го убий (Шейтанов 1923: 43).

град – ‘голямо населено място’ от прслав. *gord-, / *gard-, сродно лит. gaĩdas ‘плет, ограда’, и.е. *ghor-dh- (БЕР I: 270, Млад.: 108);

град – ‘валеж от ледени зърна’, от и.е. ghrōdos ‘замръзнали буци кал’ (БЕР I: 271).

Ако искаш мир, недей ходи в мир (Слав.: 114):

мир – ‘покой, липса на война’, стб. мнрѣ от прслав. mīrъ, и.е. *mei- с формат -го (БЕР IV: 110 – 112);

мир – ‘свят’, по черковнослав., руско влияние предимно в дву- основни думи от типа браннмнрѣ.

III. Римувани (звуково близки) думи

Будали дали, хитри яли:

будала – разг. ‘глупак’, от ар.-тур. budala (БЕР I: 86);

дал – стб. *далъ*, от *датн*, *дамъ*, и.е. *dadti* (БЕР I: 311 – 312).

Вада, ливада – с комшия свада:

вада – ‘канал за напояване’, по гл. ‘вадя, черпя вода’ или свърз. с лат. *vadum* ‘брод’ (БЕР I: 111);

ливада – ‘място с трева, която се коси’, от нгр. *λιβάδα*, стб. *ЛНВАДА*.

IV. Клетви реплики, предизвикани от думи стимули (думи, оказали се неприятни за говорещия)

Той ти е брат.

– *Брадва му глава отсякла.* (Клетва за брат, когото мразят, кога го помене някой.):

брат – брата ‘двама или повече синове’, стб. *вратръз*, *вратъз* от и.е. **bhrātē(r)* (БЕР I: 74 – 75);

брадва – ‘секира, сечиво за цепене на дърва’, стб. *врадъз*, *-ъве*.

Пари.

– *Пари по дроба да го парят* (да биха го парили) (XII: 342):

пара – пари ‘средства, капитал’, от перс.-тур. *para* ‘парче, дял’ (БЕР V: 59 – 60);

пáря – гл. ‘жаря, горя’, стб. *парнтн*, *пар’нж* от прслав. **pariti*, **parja* (БЕР V: 78 – 80).

Син, синковец.

– *Синковец, син да посинее!*

– *Син, посинели му очите!* (XII: 582):

син – ‘мъжко чедо’, стб. *сѣинъ* от и.е. **sinus*, произв. от **sū* ‘раждам’ и суф. *-нѣ-* (БЕР VI: 654 – 655);

син – ‘модър, цвят на чисто небе’, прслав. **sinьjъ* ‘синьо-сив’ (БЕР VI: 655 – 663).

Богат е, да го бодне рогатко (Дабева 1934: 2):

богат – прил. ‘заможен, състоятелен’, стб. *вогатъз* от прслав. *bogъ* сродно с авест. *baua* ‘господар, който раздава’ (БЕР I: 60 – 61);

бодна, бода – ‘дупча, мушкам’, стб. *востн*, *водж* (БЕР I: 61 – 62).

Стрино! (обръщение към стрина, чичовата жена)

– *Стригли те дяволите!* (стрината се има за по-млада – Крумова 2010: 109):

стрина – ‘жена на чичо’, от прслав. **stryjъnā*, **stryjъ*, произв. от **pater* ‘баща’ (БЕР VII: 501);

стрижа, стрига – ‘режа с ножици’, прслав. *strigti, striga (БЕР VII: 497 – 499).

Макар резултатите от НЕ да изглеждат понякога наивни и да се възприемат като спонтанни и случайни хрумвания (хрумки), тя е универсално езиково явление и заслужава вниманието на изследователите. И въпреки че изводите от НЕ често да са твърде далеч от истината, все пак те съдържат елементи на езиков усет и свидетелстват за творческата сила на народния дух.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. Същност и проява на народната етимология. // *Проблеми на социолингвистиката*. Международно социолингвистическо дружество. Велико Търново: Знак’94, 2011, №10, 51 – 60.
- Добрев 2007:** Добрев, Ив. *Глаголицата*. Linz: Flavia Verlag, 2007.
- Иванов 1969:** Иванов, Вяч. Вс. Использование для этимологических исследований сочетаний однокоренных слов в поэзии на древних индоевропейских языках. // *Этимология 1967*. Москва: Наука, 1969, 40 – 55.
- Илиев 2006:** Илиев, Ив. Към въпроса за така наречените вътрешни допълнения. // *Езиковедски опити*. Пловдив: Пигмалион, 2006, 5 – 21.
- Караангова 1963:** Керемедчиева-Караангова, М. За едно синтактично-стилистично явление в славянския фолклор с оглед на българския език. // *Славистични студии. Сборник по случай V международен славистичен конгрес в София*. София: Наука и изкуство, 1963, 83 – 96.
- Китанова 2002:** Китанова, М. Още веднъж за народната етимология и етимологичната магия. // *Българска реч*, VIII, 2002, 1, 32 – 36.
- Китанова 2009:** Китанова, М. Още веднъж за народната етимология. // *Приятели за науката*. Велико Търново: Знак ’94, 2009, 1, 184 – 194.
- Китанова 2010:** Китанова, М. Магическата сила на думите. Народната етимология и етимологичната магия (по материали от българския народен календар). // *Етнолингвистични етюди*. Велико Търново: Знак ’94, 2002, 37 – 69.
- Костов 1971:** Kostov, K. Syntaktische Bemerkungen zu der Figura etymologica in den bulgarischen Volkliedern. // *Балканско езикознание*, XV, 1971, 2, 11 – 20.
- Сосюр 1992:** Сосюр, Ф. *Курс по обща лингвистика*. София: Наука и изкуство, 1992.

РЕЧНИЦИ

- Ахманова 1966:** Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия, 1966.

БЕР: *Български етимологичен речник*, т. I, С., 1971; т. II, С., 1979; т. III, С., 1986; т. IV, С., 1995; т. V, С., 1996; т. VI, С., 2002; т. VII, С., 2010.

Георгиев 1963: Георгиев, Л., и др. *Речник на литературните термини*. София: Народна просвета, 1963.

Илчев 2012: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: Изток-Запад, 2012.

Младенов 1941: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“ – О. О. Д-во, 1941.

Фасмер: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*, т. I, М., 1986; т. II, М., 1986; т. III, М., 1987; т. IV, М., 1987, <http://vasmer.narod.ru/>.

Източници

Ботев 1958: Ботев, Хр. *Събрани съчинения*, т. I, София: Български писател, 1958.

БНТ, XII, 1963: *Българско народно творчество, т. XII. Пословици, поговорки, гатанки*. София: Български писател, 1963.

Веркович 1966: Веркович, Ст. *Народни песни на македонските българи, книга първа. Женски песни*. София: Български писател, 1966 (първо издание Белград, 1860).

Дабева 1934: Дабева, М. *Български народни клетви*. София: Печатница С. М. Стайков, 1934.

Крумова 2010: Крумова-Цветкова, Л. *Българските благословии, пожелания и клетви – част от националната самобитност и културното наследство*. София: Емас, 2010.

Миладинови 1981: *Български народни песни, събрани от братя Миладинови*. Фототипно издание. София: Изкуство и наука, 1981 (първо издание Загреб, 1861).

Славейков 1961: Славейков, П. Р. *Стихотворения, поеми, автобиография*. София: Български писател, 1961.

Славейков 2003: Славейков, П. Р. *Български притчи или пословици и характерни думи*. София: Захарий Стоянов, 2003.

Славейков 1989: Славейков, П. П. *Избрани творби*. София: Български писател, 1989.

Шейтанов 1923: Шейтанов, Н. *Цървулиада*. Плевен, 1923.

Яворов 1959: Яворов, П. К. *Събрани съчинения*, т. I. Стихотворения. София: Български писател, 1959.

**ГЕРОВИЯТ ПРЕПИС НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“,
ИЛИ ЗА ЗНАЦИТЕ НА ИСТОРИЧНОСТТА
И ОСЪЩЕСТВЕНИЯ ЕЗИКОВ КОНТИНУИТЕТ***

Мариана Куршумова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**N.GEROV'S COPY OF SLAVONIC-BULGARIAN HISTORY,
OR ON SIGNS OF HISTORICITY
AND ACTUAL LINGUISTIC CONTINUITY**

Mariana Kurshumova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of the article is a late transcript of Paisii Hilendarski's Slavonic-Bulgarian History made by Naiden Gerov. Analyzed are the language differences between this transcript and the source text – Hariton 2 and other manuscripts of the same genealogical line.

Key words: Paisii Hilendarski, Slavonic-Bulgarian History, history of letters, Naiden Gerov

„История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски е текстът, в който възрожденската ни интелигенция разпознава знаците на националната ни историческа идентичност (разбирана като историческа памет и езикова традиция) и ги превръща в лостове, чрез които тя застава в позиция на езиков строител и извежда българското етническо общество до национална консолидация и идентификация. Съкровената заръка на Хилендарския монах историята му да бъде преписвана, за да не се „погуби“, поставя началото на феномена *преписи*, в

* Статията е част от проекта „От идеята за историята към националното, космополитното и глобалното: преписи и преправки на „История славянобългарска“ от Паисий Хилендарски и културноидентификационните модели на XVIII – XXI век“ към ФНИ на ПУ „Паисий Хилендарски“.

които историчността се преработва, допълва, променя съобразно с новите нужди на живота. Разбирането за неотменимата връзка между текст и съвремие кара преписвача Паисий Николаевич Рилски през 1825 г. да замени повелята на предходника си с желанието тя „да се умножи“. Така Паисиевият текст заживява свой живот, има своя история, в която се отразяват и различните етапи от българското езиково развитие.

Наблюденията на поколения паисиеведи над преписите на „История славянобългарска“ са свързани с трудната задача да се изгради и проследи генеалогията в тях, като опора се търси в съдържателните маркери на текста (Начов 1894; Златарски 1899; Стоянов 1962; Ангелов 1966; Радев 2012; Кръстева 2012, 2013 и др.). Липсата на езиково-текстови анализи се попълва с изследвания от най-ново време (напр. Тошева 2009; Радева 2012, 2013; Караджова 2012; Тончева 2012; Николова 2012; Кемалова 2012 и др.).

Настоящото изследване има за обект един от късните преписи на „История славянобългарска“, чийто автор е Н. Геров. Той бе издаден фототипно за първи път през 2012 г. Оригиналът се съхранява в ръкописната сбирка на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София, БИА, ф. №22 (Найден Геров), оп. I, а. е. 622, л. 1 – 70. За съществуването на този препис за първи път споменава Маньо Стоянов в своята студия „Преписи на Паисиевата „История славянобългарска“ от 1962 г. Още тук са въведени, макар и малко, но важни, сведения: текстът е Геров автограф; писан е в Пловдив в началото на 60-те години на XIX в.; ползва за извод Втората Харитонова преправка; незавършен е; езикът му е **новобългарски** (Стоянов 1962: 592). Позовавайки се на тази информация, през 1966 г. Боню Ангелов в бележка под линия отбелязва, че е научил за Геровия автограф, но той не го изследва (Ангелов 1966: 60). За първи път академично научно изследване предлага Мила Кръстева в академичната студия към фототипното издание на Геровия препис (Кръстева 2012). Предложеният от нея литературноисторически паспорт на Геровия препис се явява една сериозна, научно аргументирана и фактологично доказана основа за „навлизане“ в текста. С оглед на целите на нашето изследване ще посочим някои от компонентите на „легитимацията“ на автографа:

- Геровият препис е част от родословното дърво на „История славянобългарска“ в следния вид:

Геров препис → Втора Харитонова преправка¹ → Първа Харитонова преправка → Поп-Йоанова преправка → Рилска преправка².

- Н. Геров е притежавал Втората Харитонова преправка (подробно относно доказателствата за това вж. Кръстева 2012: 155 – 160).
- Геров създава преписа в Пловдив преди 1853 г., когато е учител в Пловдивското класно училище и от който период в архива му са намерени ръкописни записки на учебници по история.
- Геров е „копирал“ Втората Харитонова преправка изключително внимателно и почти дословно.

Настоящото изследване цели: да представи особеностите в езика на Геровия препис (ГП) чрез разликите, които се установяват при съпоставката с текста на Втората Харитонова преправка (Х2), Първата Харитонова преправка (Х1), Поп-Йоановата преправка (ПЙ) и Рилската преправка (РП)³; да анализира основанията за присъствието им; да разгледа възможните причини за създаването на преписа, времето на неговото написване.

В нашата работа ще привлечем почти всички ръкописи от родословието на Рилската преправка за целите на съпоставката. Проследяването на езиковите връзки между текстове от една генеалогична линия дава възможност да се видят реализации на езикови идиомы от различни носители на книжовния български език, които разпознават възможността да включат в „отворения“ текст на Паисиевата история своята представа за престижен езиков код. Едновременно с това константността на Паисиевия текст, неговата ниска вариантност като съдържание позволява всеки следващ препис да развие тенденциите, които водят до изграждането на общобългарска книжовна писмена практика. Така могат да се проследят важни моменти от развитието на книжовноезиковата ни система през Възраждането чрез делото на

¹ Споделяме мнението на М. Кръстева за наложителността да се използва коректна и еднозначна терминология при назоваването на производните от „История славянобългарска“ текстове. В изследването си използваме нейните наименования като условни заглавия.

² За осмислянето на РП като вид „съавторство“ между Паисий Хилендарски и Спиридон Рилски, поради което тя е част от наследството за всеки от тях, вж. Радев 2012.

³ В представената актуализация на базисната информация за преписите на ИС от М. Димитрова и Д. Пеев сравняваните текстове са от група D1, която включва компилации (преработки/преправки), изхождащи от Рилската преправка (Рилски царственник / Рилска преработка / сглоба / компилация) (Димитрова, Пеев 2012: 60 – 62).

всеки следващ преписвач, който продължава работата на своя предходник и в известен смисъл влиза в ролята на негов редактор.

Графични и правописни черти

Графиката на ГП е гражданска кирилица, като са запазени графемите **ѡ, і, ѡ, ѡ**. В ръкописите на РП, ПЙ, Х2 и Х1 графиката е църковнославянска, поради което присъстват всички нейни графични компоненти: съответното начертание на буквите, наличието на няколко синонимни букви за един звук (за гласните **[о, у, и]**), системата от надредни знаци, буквеното означаване на числата.

Геров изоставя различните букви за гласна **[о]** – **ѡ, о**, и употребява само буквата **о**. Съпоставката с другите ръкописи показва последователната употреба на другите две графеми (а дори и т.нар. широко **о**) във всички тях, като липсва нормативност при избора им.

Изоставени са синонимните букви **ѡу, ѡ** за гласна **[у]** и се употребява само **у**. В сравняваните ръкописи употребата на двете графеми е според църковнославянската норма – **ѡу** се пише в началото на думата, а **ѡ** във всички други позиции.

Буквата **ѡ** и **ѡ** последователно са заменени от Геров с **я**. В съпоставяните ръкописи при употребата на двете графеми се следва църковнославянската правописна норма (**ѡ** се пише само в началото, а **ѡ** в средата и в края). Тя присъства по-последователно в РП, Х1 и Х2, докато в ПЙ има множество примери, в които **ѡ** се заменя с буква **я** – земля (6)⁴, щосѡ (3), ѡставѡ (2), оставѡвашѡ (2). Не е спазено и правилото за разграничаване на омофоните ѡзыкѡ (народ) и ѡзыкѡ (език).

Буквите **ѡ** и **ѡ** се заменят взаимно без наличие на установени зависимости. Такова е положението и в другите текстове, където могат да се намерят примери за тяхната етимологична употреба според църковнославянските правила, но и думи, които ясно отразяват колебанието в употребата им и смесването им, което се наблюдава както в новобългарските дамаскини, така и в ранната новобългарска книжнина.

(РП) – показаты, прочтаты, ѡбогатишысѡ, малимѡ, ныхѡ, дщери, най сылны;

⁴ При описанието на примерите в скоби поставяме номера на листа от съответния ръкопис, графиката на примерите от РП, ПЙ, Х1, Х2 е нормализирана.

(ПЙ) – показати, прочтати, ѡбогатишисѧ, малымъ, нихъ, дашеры, най силни;

(X1 и X2) – показати, прочтати, ѡбогатишисѧ, малимъ, нихъ, дашеры, най силни;

(ГП) – показати, прочести, обогатишися, малымъ, ныхъ, дщери, най славни.

Буквата *і* се употребява в позиция пред гласна – в наставката *-іе*, пред *й* – писанія, деянія, житія; в собствените имена Димитрія, Евтимія, Василій; среща се и в отделни думи: історія; за смисловото разграничаване на лексикалните омоними *міръ* (свят, вселена) и *миръ* (примирие, покой). Употребата на графемата *і* (извън ударение тя се пише *ї*) е налице в същите случаи и в съпоставяните ръкописи, като тя често заменя някоя от другите графемии за гласна [*и*], без да се обвързва с последователност или закономерност.

Буквите *ѣ* и *ь* се употребяват само в краесловие без звукова стойност. Такава е тяхната употреба и в съпоставяните ръкописи. В РП например почти липсва коректна за книжовната норма употреба на краесловен *ь* – мѡдрость, но и скѡдость, кесарѣ, непрельщайсѧ. Още по-редки са примерите за употреба на *ь* в ПЙ – кесарь, лѡвѡ, не прелщайся.

Буквата *ѣ* се употребява на етимологичните *й* позиции в думите. Нейното идентично присъствие в другите текстове показва трайна тенденция, наследена още от среднобългарския език и закрепена от новобългарските дамаскини.

Буква *з* заменя характерната *ѡ*, която присъства в думата *зѣло*, *злымъ* съответно *ѡѣло*, *ѡлимъ/ѡлымъ* в РП, ПЙ, X1, X2.

В ГП възвратното местоимение *ся* се изписва последователно като фонетична дума, когато е в постпозиция – случится, срамятся, но когато е в препозиция, се изписва разделно – да ся нарекатъ. Съществуването на фонетични думи и от друг тип в РП, ПЙ, X1, X2 е редовно явление, като тяхната употреба е по-последователна в РП – молувы (срещу молу вы в другите текстове), слѡчитсѧ, щознають, порода, неса имали, многоса.

В своя препис Геров развива всички титли, а при случаите с парчич на мястото на **ъ** при предлозите **в, с** възстановява краесловния **ъ**.

Интересно графично решение на Геров е да изписва несъкратени форми с една или няколко букви над думата като надредни – **м, х** (глаголни окончания). Пример за подобно графично решение е често срещано в съпоставяните ръкописи, но позициите не се копират в ГП.

В отличие от другите текстове Геров използва почти винаги **главна буква** при изписването на собствените имена, думата Бог и всички нейни производни, народностните имена, включително Болгари, и когато името е част от съставни изрази – отечество Болгарскому, цари Болгарскими, Болгарскаго рода, наши Болгарски цари.

Буквата **Ѧ** е запазена в собственото име **Ѧеофана**, докато в името на Евтимий Търновски гръцките букви **ν** и **ϕ** са заменени с **в, т** и **и**.

Геров употребява **двойни съгласни** в примерите – врученныхъ поданныхъ, които имат същия графичен вид в предхождащите ръкописи. В отличие от тях той изписва с двойна съгласна думите: искусство (4), Руссовъ (25), но пък запазва единична съгласна при одолъно (74), внутреная (105), исекли (77).

Частиците за сравнение Геров изписва разделно, като над частицата **по** поставя ударение, графично решение, което не е налице в сравняваните ръкописи.

Изоставянето на църковнославянската графика и подмяната ѝ с гражданска кирилица е в съответствие с езиковите идеи и реализации на Н. Геров. В част от неговите графични решения разпознаваме близост със собствената му практика – при двойните съгласни, употребата на главна буква, ударението върху сравнителната частица **по**, включването на краесловен и голям, и малък ер, замяната на неизползваната вече буква **з**, отпадането на цялата система от надредни знаци.

Правилата за употребата на синонимните букви за гласна [**и**] от Геровия модел намират реализация в изследвания текст, без да е налице тяхната задължителност и повсеместност.

Възстановена е етимологично вярната графема – **четыре, три, нихни** (11), **триста** (37), **тыя** (46), **оныя** (64), **помыслимъ** (73), **монастыря** (80), **покрыти** (81), **хытаръ** (83).

Голяма част от заменените графемите от посочената група са обвързани с правилото за падежно разграничение в окончанието за мн.ч. при имената от м.р. – Маджари (71) (Им. п.), на Маджары (72). Липсва обаче последователност както в направените промени, така и при

непроменените именни групи със същите граматични показатели и техния графичен вид.

Много по-последователен е Н. Геров при употребата на буква **ы** след **к, г, х** и на буква **и** след **ц**, правило, изцяло подкрепяно от него – Турци, Гречи (15), Македонци (29), внуци (86); други (14), тяжкы (41), патрикы (58), грекыню (79).

Етимологичната краесловна мекост обяснява и замени на **ы** с **и** в примери като цари (75), крали (25), части (134), дщери (142), монастыри (104).

Азбуката, която виждаме в ГП, не отразява в цялост Геровия модел. Макар сам да употребява и да препоръчва буква **ѡ**, тук тя е изоставена. Липсват характерните за епохата и предпочетени от него **ѡ** и **ѡ̄**. Следва традицията на извора си и запазва като фонетични думи възвратните глаголи, но такъв е техният правопис и в руския език. Като жест към графичната традиция може да приемем включените титли (в тези примери той не следва източника си), надредното изписваме на отделни букви от думите (по модела на X2, но не в същите позиции), честата употреба в края на реда (без да е знак за пренасяне на част от думата) на символа **~**, който отсъства в X2 и който по наше мнение е може би употребен единствено за украса (характерна за ръкописната ни традиция).

Фонетични особености

В ГП отсъства фонемата [ѡ]. В зависимост от нейната етимология се използва **о** като рефлекс от **ѡ**, **у** като рефлекс от **ѡ** и **е** като рефлекс от **ѡ** – **будеть**, **вопросити**, **возможеши**, **содержавати**, **судбы**, **пути**, **собирати**, **мудрыхъ**, **данокъ**, **супружество**, **перво**, **крестили**, **Грекъ**. Същите са основните застъпници и в РП, ПЙ, X1, X2. Интересно е да посочим, че в Зографската чернова срещу много от същите примери стоят думи с **ѡ** – **возможеши** (1r) // **возможе(и)ши** (в останалите текстове).

Все пак в целия текст има двадесетина случая, в които фонемата [ѡ] е налице. В някои от тях основание за нейната поява може да се види в съществуването ѝ в X2, където тя е представена чрез буква **а** с надредна чертица, но някои не намират подобна подкрепа – **смръть** (28), **гръци** (43), **кръсти** (60), **пръвый** (15), **мръсны** (14), **натъкнали**

(61), нареклъся (95), хытъръ (101), сръбскому (121), Тръново (132), Вълка (35), Влъка (138), нѣкъкъ (98), изсѣклъ (103).

Редукцията на широките неударени гласни отсъства като фонетична особеност в ГП. Съпоставката с РП, ПЙ, Х1, Х2 недвусмислено потвърждава присъствието на промяната **о : у** и **е : и** в тях, без да е закономерно фонетично явление. Във всички тези позиции при ГП е възстановена широката гласна – **частъ**; **противъ**; **можиши**; **хощиши** (РП) / **хощеши** (ПЙ); **навикнеши** (РП) / **навикниши** (ПЙ) // **често**, **противо**, **можеш**, **хоцеш**, **навыкнеш** (ГП).

При замяната на гласни Геров се съобразява и със смисъла на думата, така възстановява точната фонетично и графично лексикална единица: **пренесать** (73 +**престоль** свой въ Болгарію) – Геров сам задрасква първоначалната **и** и отгоре поставя **е**; **приложилъ** (96 +**имъ** села и метохы), **преживели** (133).

Налице е и обратната замяна: възстановена е правилната тясна гласна – **укоризну** (72) **’уко**р, **презрение**, **дързост’**; **запустилъ** (77); **сугубо** (83) **’двойно’**; **планины** (145), **купували** (88).

Мекостта на съгласните пред глаголните окончания в сег.вр. 3 л. мн.ч. е последователно прокарана – **любятъ**, **хулятъ**, **срамятса** (7). Срещу тези примери резултатите са различни в съпоставяните ръкописи: в РП – **любеть**, **хвлетъ**, **срамятса** (3), **дасохранать** (4); в ПЙ – **любать**, **хвлетъ**, **срамятса** (2), **дасохранять** (3); в Х1 – **любать**, **хвлетъ**, **срамятса** (2), **дасохранать** (3), и в Х2 – **любать**, **хвлатъ**, **срамятса** (3), **дасохранать** (4). От примерите се вижда, че в анализираната позиция мекостта на съгласната има постоянно присъствие, като понякога тя се осъществява в характерното за някои диалектни области окончание **-ет** (Стойков 1993: 235). Нека посочим, че същите форми в Зографската чернова реализират твърди съгласни – **любать** (3v), **срамятсе** (3v), **дасохранать** (5r).

При съпоставката на ГП с останалите текстове бе откроена важна разлика. След съгласните **ж**, **ш** Геров пише буква **и** или краесловен **ь**, без връзка с особености на структурната част, в която е съгласната – **обогатишися**, **вашимъ**, **умножи**, **души** (11), **стражи** (97), **велможи** (112), **прешедшимъ** (124) **нашь** (123), **Нишь** (146), **погубишь** (36), **тысячь** (113), **градежь** (14). Всички намерени примери в съпоставяните текстове са изписани с буква **ы**. Подобна замяна само на пръв поглед е графично явление, всъщност тя се родее с етимологичната мекост на съг-

ласните **ж, ш**, което е съществена черта във виждането на Н. Геров за системата на езика ни. Запазената им историческа мекост е потвърдена и от примерите **чясти** (25) **овчярь** (109), срещу които в Х2 е употребена буква **а**.

Етимологичен правопис с възстановена съгласна **з** в представката **из-** намираме в думата **изчезоша** (5), както тя е изписана в Х2 (1) и Х1 (2), докато в РП (2) и ПЙ (1) е с отразена асимилация – **изчезоша**. При думите **изсъкоша** (57), **изсъкли** (61) Геров не копира Х2, тъй като там те са със съответната асимилационна промяна (23, 25). Наред с това той пише **истребиша** (36), срещу което в Х2 има **изтребиша** (16). Отсъствието на трайна последователност е видно и в този случай.

Възстановява се и начална група **вз-** при глагола **взимали** (7), който в Х1 и Х2 има същия графичен вид, докато в РП (2) и ПЙ (1) е с изпадане на **в** – **зимали**.

В своя препис Геров възстановява непалатализираната съгласна **к** в глаголното окончание за 3 л. мн.ч. – **нарекатъ**(7), същата форма и в четирите сравнявани ръкописа е с палатализация **к : ч** – **наречатъ**.

Анализът на фонетичните особености в откритите разлики от съпоставката потвърждава отсъствието на механичност при изготвянето на ГП, но и не предлага езикови доказателства за съзнателно търсен и трайно изграден модел, последователно присъстващ в преписа. Разпознаването на правила от Геровия езиков модел, опиращи се върху историчността в езика, която е негово теоретично кредо, става видно, но отсъствието на последователност в прилагането им също е факт.

Морфологични особености

Имена

Окончанията за мн. ч. при съществителните имена не показват унификация, но близостта с предписаните плурални форми от Геровия модел е налице. Употребяват се окончания **-ове/-еве** при едносрични съществителни от м.р. – **родове** (6), **краве** (8), **князове** (13), **сынове** (15). Откроява се цялата парадигма за съществителното **цар**, при което по падежно правило се използват различни окончания за формите в мн.ч. **-ие, -еве** за Им.п., **-и** за В.п. Съобразно с това предписание Геров употребява **царіе** и **краве** (8), но **цари** (8). Съпоставката с другите ръкописи показва същата неустановеност, като крайните реализации невинаги посочват съвпадение, напр. **црове** и **краве**;

ц̄реи (3) (РП); ц̄рювы и кралевы; ц̄рей (2) (ПЙ); ц̄рие и краліе (X1, 1) и (X2, 3). Въпреки отсъствието на последователност прави впечатление целенасоченото изоставяне на окончанието **-іе**, както то се среща в X2 и другите предходни ръкописи, и замяната му с други, актуални за периода облици – звѣрове (64), сербы (91) срещу звѣрие X2 (26), сербіе X2 (36). Разпознаваме и предписаното правило за различие в окончанието за мн.ч. **-е**, **-и** при многосрични същ. м.р. с наставка **-ин** съобразно с тяхната падежна позиция – Болгаре, Болгари (7).

Дългите форми при прилагателните имена са основният начин за тяхното представяне в ГП, като те са възстановени дори в позиции, в които всички предходни ръкописи използват кратки форми – на чуждый языкъ (8), лютое время (9), за нихный родъ (6), народъ греческій (44), домъ царскый (98), латинскый языкъ (89). На места основание за тяхната употреба е уеднаквяването на няколко именни групи в изречението, в други случаи може да се предположи включването им с функция на членувана форма (както е предписана нормата за прилагателните имена в Геровия модел).

Не се използват членувани форми при имената, което отразява същата характеристика в съпоставяните текстове. Все пак се срещат някои членувани имена, които Геров включва в ръкописа си, когато те са налице в извора му. Ето как изглежда откритата съпоставка:

неговото ПЙ (5), X1 (4) и X2 (5) // негово РП (4), ГП (11);

во островите X1 (7), X2(7); во островы-ты ГП (17) // во островами РП (7), ПЙ (5);

въ морето X2 (20), в морет X1⁵ (21), во морето ГП (49) // у море РП (21), ПЙ (16);

дръгыти РП (34), дръгыти ПЙ (25), дръгите X1 (33) и X2 (31), другы-ты ГП (79);

подъ командата Рп (50), ПЙ (37), X1 (49), X2 (44), ГП (113).

Падежните форми при имената са последователно употребени, като при съпоставката с X2 бяха отбелязани 42 разлики, от които само при две се предпочита аналитичната форма – у Терново (62, 76), скип-

⁵ В X1 компонентът **т** от членната морфема е вмъкнат между думите, сякаш след тяхното първоначално изписване липсва място, за да се запише гласната. Подобно е положението и в X2, но тук разстоянието между думите е позволило изписването на членната морфема **-то**.

тръ (111); при всички други (40 на брой) резултатът е включване на синтетична именна група. Откроява се съзнателното и целенасочено нормализиране на текста. Резултатите от изследването ни могат да се разделят на няколко групи:

- Аналитичните форми се заменят със синтетични в 21 случая:
получити похвалу (3)// полъчити похвала РП (1); ПЙ (1); Х2 и Х1;
отъ другихъ родовъ и языкъ (7); Х2 (3); Х1 (2)// ѿ други родовы
и ѡзыци РП (2)// ѿ други родъ и ѡзыкъ ПЙ (2);

ради вашея ползы и похвалы (7); Х2 (3); Х1 (2)// ради ваша пол-
за и похвала РП и ПЙ (3; 2);

по всю землю (7)// по вса земля Х2 (4); Х1 (3); ПЙ (4); РП (3);

отъ Римляновъ и мудрыхъ Грекъ (7); Х2 (4); Х1 (3)// ѿ римлани
и ѿ мвдрии грецы РП (3)// ѿ римлани и ѿ мвдрій грецы ПЙ (4);

многихъ исторіи (8); Х2 (4); Х1 (3)// много історій РП (3)// млого
історій ПЙ (3);

отъ Грековъ (8); Х2; Х1// ѿ грецы ПЙ (4); РП (3);

отъ своего рода (8)// ѿ своего рода Х2 (2); Х1 (1)// ѿ свой родъ РП
(3); ПЙ (2);

на...Азію, тоестъ восточную страну ГП (12)// на Азіа тое восточ-
ная страна Х2 (5);

на Африку; на Европу ГП (12)// на африка; на европа Х2 (5);

оставиль заповѣдь крѣпку ГП (12)// крѣпка Х2 (5);

на Траяна ГП (32)// на траанъ Х2 (14).

- Въвеждат се падежни окончания за цялата именна група, а не само при едно от имената или за всички имена при изброяване:

въ страсть Божиємъ (5)// вострасе б̄жіи РП (2)// во страсе б̄жіи ПЙ
(2); Х2 (3); Х1 (2);

у Тракію, у Македонію, у Задгорію, у Дарданію ГП (33)// оу
тракію, оу македоніи, оу задгоріа, оу дарданіа Х2 (14);

съ великою силною войскою ГП (79, 91)// съ великою силною
войскъ Х2 (31, 36).

- Променя се падежното окончание:
 - по роду и отечеству Болгарскому (7)// порода и отечество болгарское X2 (3); X1 (2); ПЙ (3); РП (2);
 - отець великаго Константина (Р.п.) ГП (34)// великомъ костандинъ (Д.п.) X2 (15);
 - между оныхъ робовъ ГП (62)// междъ оныхъ рѡбѡ X2 (29);
 - въ Брусѣ ГП (121)// в брѡсѡ X2 (47);
 - у Влахию ГП (78)// оу влахиі X2 (31);
 - съ великою силою (Тв. п.) ГП (31)// с великѡ силѡ (В. п.) X2 (13).

От примерите се вижда, че някои резултати съвпадат с практиката в извора на Геров X2, но не са редки случаите, в които изборът на преписвача не се опира върху него, което доказва съзнателната намеса и редакция на Н. Геров. Възстановените падежни облици отразяват книжовната традиция, засвидетелствана и в църковнославянския, като някои от тях са част и от нормата на руския език, но присъствие на цялостно падежно склонение по руски образец не може да се докаже. Забелязва се като тенденция да се предпочита винителната форма като генерализирана падежна конструкция, което е особено подчертано при имена от ж.р.

Личното местоимение за 1 л. ед.ч. се среща два пъти в предисловието, като и двата текста са според Спиридон Габровски. В ГП в първия случай местоимението **я** (3) се препокрива с текста на Спиридон, но при втората позиция изходният облик **я** е заменен с **азъ** (9). Смесово уместна е замяната на показателното местоимение **онъ**, **оний** с **той** в следните примери – Той Калиманъ покорилъ (103); той ...одолѣлъ (111)// онъ калиманъ X2 (40); оний ѡдолѣлъ X2 (43).

Глаголи

Глаголните форми повтарят смислово изходния текст, но са подложени на корекция според актуалните и коректни за епохата езикови промени.

Миналите деятелни причастия последователно и трайно са представени с установената си в писмената практика структура във вида **пошелъ**, **пришелъ**, **отишелъ**, **нашелъ**, **были** (във всички техни форми), докато срещу тях откриваме в X2 и X1 следните облици – **пойшоль**, **пришоль**, **ѡтишоль**, **нашоль**, **быле** (не посочваме страници поради редовността на явлението).

Преизказните глаголни форми са възстановени там, където глаголният разказ ги изисква, а в Х2 въпреки съседна преизказност е използвана непреизказна форма – **пришли** (109)// **придоша** (42); **изсъкли** (47)// **изсъкоха** (20).

Формата **са** за 3 л. мн.ч. последователно навсякъде е заменена с църковнославянската **суть**.

Повелителната глаголна форма **препишете** ГП (7) заменя **препешети** Х2 (3), **препишете** Х1 (2), **преписъй** ПЙ (2), **преписъйте** РП (3).

Лексикални особености

Промяната на думи не е често срещана в ГП. Забелязаните примери, общо 29⁶ (поради еднотипността на някои промени те са броени като единична проява), могат да се разпределят в три групи.

В първата се включват лексеми, при чиято подмяна е налице фонетична или граматическа разлика, но смисълът е запазен – **почему** (11 и последователно на други места) вместо **защо** Х2 (5); **что** (13 и в други еднотипни употреби) вместо **що** Х2 (6); **многожди** (7) вместо **многоса пати** Х2 (3), ПЙ (2), **многоса пѣти** РП (4); **сирѣчь** (24) срещу **сѣирѣчь** Х2 (10). В тази група попада и замяната на формата за 3 л. мн.ч. **са** с думата **суть**:

или не **суть** имали Болгаре // или не**са** имали болгары (РП) // не**са** имали болгары (ПЙ);

почему дивны судьбы **суть** божіи (6)// **защоса** дивны съдбы **бѣжїи** Х2 (3), Х1 (4), ПЙ (3), РП (2).

Последният пример е особено интересен, тъй като промяната засяга разбирането на структурата и чрез словоредата, поради което се получава по-различно смислово членение на изречението. Справката с Паисий Хилендарски недвусмислено посочва източника на фразата в съпоставяните текстове:

дивни съдѣ, съдбы бѣжїи (Зографска чернова, л. 2)⁷.

⁶ Отчетени са променените думи само от съпоставката с Х2 като текст, от който Н. Геров прави своя препис. За пълнота в тези случаи привеждаме резултатите и в другите ръкописи. Имаме интересни наблюдения за връзките между сравняваните ръкописи по линия на лексикалните избори, осъществени от техните автори, върху които ще се спрем по-подробно в следващо изследване.

В ГП съществителното **народ** се свързва с глаголи в ед.ч. за разлика от мн.ч. в Х2 – народъ..., который воева (29)// народъ..., который воеваша (13).

Втората група включва подмени, които имат отношение към смисъла на избраната лексема, поради което те са особено показателни за личния стил на Н. Геров. За пълнота ще приведем контекстовата употреба в ГП.

◇ Болгаре ...были славни и **чудны**⁸ по всю землю (7) – срещу **чвени** Х2, Х1, ПЙ, РП;

◇...како **мятежныхъ** укротити и **истребити**; како навькнеши врагомъ ополчатися въ бранѣхъ и **потребити** ихъ (5) – срещу **искоренити**; **побѣдити** Х2, Х1, ПЙ, РП.

Думата **мятежныхъ**, осмислена като прилагателно име, за първи път се появява в Х1 (2), така тя е употребена и в Х2 (3), докато в предхождащите ги ръкописи тя е съществително име **матежихъ** ПЙ (1), РП (2). Интересен е фактът, че като прилагателно име тя е включена в текста на Зографската чернова (2г).

◇ **созыдалъ** (105, б.м. – отнася се за манастир) – срещу **создалъ** Х2 (41);

◇ царь Муртагонъ ...обѣщася, ако прѣстанеть оный (б.м. – на Бог) гнѣвъ, совершенно да **пріимемъ** веру христіанскую (65) – срещу **воспріимъ** Х2 (26);

◇ отъ своего рода славянскаго они **най славни** были (8) – срещу **най силни** Х2, Х1, ПЙ и **най сылны** РП;

◇ како не суть **имали** наши Болгарски цари ...бѣзь лѣтописны книги...(9) – срещу **быле** Х2, Х1, ПЙ, РП;

⁷ Повече за съвременното коректно смислово съответствие на тази фраза виж Велинова, Пеев 2013: 19.

⁸ По наше мнение замяната в случая е целенасочена, подбрана е смислово ясна дума. Справката с речника на Н. Геров показва основанията за това. Така за **чудни** е посочено значение 'что има някаква особеност да докарва чудене; чудовный', а за **чюеный** – 'чутный, чутовный' (като второ значение) (Герров 1978: 563). Изглежда, желанието на Н. Геров е било да подчертае това значение на думата, а не нейното осмисляне като причастие от **чуя**.

◇ и самъ пошелъ на Маджары до конецъ разориль всю Маджарску землю (68) – срещу в' конецъ X 2 (28).

В третата група можем да поставим тези случаи, в които има пропусната или добавена дума, фраза или по-голяма лексикална цялост. Примерите са само няколко, но те са знак, че преписът не е механичен, че преписвачът е обмислял структурата на изреченията и връзката ѝ с техния смисъл и комуникативни цели. Ето и няколко съпоставки между ГП и X2:

Паки пошелъ Султанъ Муратъ и на Сербовъ на князя Лазаря убиль Милошъ Султанъ Мурата на Косово поле, въ той день убиха и князя Лазаря и Милоша Момчила при царскій шаторъ въ ... ГП (130);

Паки пойшолъ Султанъ муратъ и на сербовъ, на княза лазара и бишаса на косово поле. При шаръ планена, ..., но милошъ момчилъ зетъ княза лазара, убиль Султанъ мурата на косово поле. Въ той день убиха и княза лазара и милоша момчила при... X2 (50);

Въ той бой едва спаслъ животь свой бѣгствомъ у Цариградь ГП (48);

едва спаслъ животь свой бѣгствомъ чрез' море у цри гра X2 (44).

Езиковият съпоставителен анализ на ГП дава основания за някои изводи:

- При преписа Н. Геров не използва езиковия модел, който сам употребява и който го представя като идеолога на Пловдивската школа от третата четвърт на XIX в. Отсъстват такива основни правила (правописни и отразяващи фундаментални говорими езикови особености) като вокал [ъ] и графемите за него. Но пък не може да се отрече, че етимологичното начало в собствените му виждания за новобългарския език обуславя възстановената мекост на **ж, ч, ш**; етимологично коректната употреба на буква **ѣ**; употреба на буква **ь** за означаване на краесловна мекост. Отстранени са тясно диалектни езикови прояви в лицето на **редукцията** на широките неударени гласни, като неприсъстващи в конкуриращите се езикови варианти от третата четвърт на XIX в.; изоставени са диалектните облици на **еловото причастие** и се използва характерното за книжовната традиция.

- Промените, направени от Н. Геров, **нямат** за цел цялостно възстановяване на църковнославянската езикова норма. Намесата на

автора в езиковия избор се отнася предимно до езикови прояви, които имат за първооснова среднобългарската книжовна традиция, добре позната от Н. Геров: като **дългите форми на прилагателните имена**; запазена употреба на показателните местоимения **той, та, то**; избор на **окончания за мн.ч.** при същ.им. от м.р.

- Текстът **не** е подготвян за отпечатване в руско издание, т.е. трудно бихме намерили езикови основания за предполагаем руски читател. Макар някои от езиковите промени да имат паралел в руския език, те много често са част от собствения модел на Н. Геров. Такива са обличията **зачто, что**. Нещо повече – където неговият протограф предлага **членувани** именни форми, Геров ги запазва всички; запазва **преизказните** глаголни форми и ги възстановява, когато граматичното обкръжение ги изисква.

Езиковите параметри на ГП не могат еднозначно да отговорят на въпроса **защо** е направен преписът и **кога** се е случило това. Справката с документална информация е наложителна, тъй като е единственият начин да бъдем коректни към автора и неговата епоха. Сравняването на данни от различни източници бе подчинено на няколко предварителни тези, някои от тях изказани в други погледи към и за ГП: дали преписът е правен, за да се използва като **ръкописен учебник по българска история**; дали е осъществен **преди 1853 г.** или в **началото на 60-те години на XIX в.?**

Знаем от биографията на Н. Геров, че той е бил учител в Копривщенското училище в периода 1846 – 1848 г. и в Пловдивското класно училище в периода 1850 – 1853 г. Знаем още и това, че той води обучението по учебници във вид на записки, често прилежно преписвани от учениците. Справката ни с различни източници (публикувани учебни програми във в. „Цариградски вестник“, спомени на негови ученици) за учебната програма на двете училища за посочените учебни години **не откри** учебен предмет българска история (едва в учебните програми от началото на 60-те години на XIX в. той се появява). Но пък неговият ученик и племенник Теодор Панчев в статията си „Хаджи Геро Мушек и Найден Геров – баща и син учители“ (Панчев 1905) в примерите от ръкописни учебници от Н. Геров дава и твърде дълъг текст от учебник по българска история (Панчев 1905: 178 – 180), без да уточнява при кое свое учителстване Геров е преподавал този предмет. В същата статия на Т. Панчев е включено много детайлно представяне на предметите, част от учебната програма на училището в Копривщица и в нея няма предмет „Българска история“. За тези години на Н. Геров като учител в Копривщица, намираме сведения и в спомените на него-

вия тогавашен ученик Хр. Г. Данов: „При Герова чух майчиния си език и видях що е наука; тогава ми се отвориха очите, светна ми и разбрах, че съм бил българин, че има с какво да се навдигаме и ние българите и че трябва да радим за бащиния“ (подчертаното е от мен – М. К.) (Данов 1905: 196). За интереса на Н. Геров към историята на народа му намираме сигурно доказателство в стихотворението му „Цар Гръм пред Цариград“ с подзаглавие „според описание от гръцки историци“, поместеното от Т. Панчев във вече посочената статия. То е с дата: Одеса, 1846 г. От архива на Н. Геров неговият ученик включва и няколко исторически разказа, които по неговите думи Геров е чел на своите ученици. Всички посочени данни затвърждават няколко неоспорими факта за Н. Геров:

→интересът му към българската история е ранен, той целенасочено търси всички достъпни за него източници;

→въпреки отсъствието на учебен предмет българска история тя присъства като неотменна част в обучението, най-вероятно в часовете по български език или по всеобща история;

→преписът на Х2 Н. Геров прави най-вероятно, докато е учител, т.е. **преди 1853 г.**, като е възможно това да се е случило още по време на неговия престой в Русия (1839 – 1846 г.).

В този аспект на осмисляне на историческите източници е възможно да поставим и направения от него препис на Паисиевата история. **Липсват** обаче сигурни данни за неговия автограф като за истински ръкописен учебник по българска история⁹, по който учениците са си водили записки и който са преписвали. Интересно е да посочим, че в своите спомени Й. Груев (ученик на Н. Геров през интересуващите ни години) разказва как баща му е донесъл една ръкописна книга, от която им е чел и разказвал за българските царе и за която той сам предполага „тоя ръкопис ще да е бил, по всяка вероятност, Паисиевата история“ (Груев 1906: 4). Логично е да предположим, че ако Н. Геров е давал на своите ученици да преписват ГП в качеството му на ръкописен учебник, Груев би споменал този факт.

Идеята за ГП като ръкописен учебник по българска история не намира подкрепа и в езиковите особености на текста. Ако намерението на Геров е било да го ползва като всички останали свои ръкописни записки, най-логично би подчинил източника си на собствения си

⁹ Повече за коректността при разпознаването на ръкописни учебници по българска история в преписи на Паисиевия текст вж. Радев 2013.

езиков модел за новобългарския книжовен език. Езиковите данни не дават сигурни доказателства и за вероятна подготовка на ръкописа за последващо отпечатване, още повече че той не е и завършен. Така въпросът дали ГП е имал своите читатели във времето, в което е създаден, остава отворен.

Езиковите параметри на ГП оставят у нас усещането за многопластови влияния, при които старото чрез езиковата историчност се преплита с новото в езиковонормативен план. В своите езикови решения Н. Геров остава в духа на Паисиевата история с нейния хибриден език. Изборите, направени от високообразования преписвач, имат за резултат възможния за неговото време „славянобългарски език“. Така направеният около 100 години след написването на Паисиевата „Славянобългарска история“ ГП е поредният неин езиков прочит, съхранил знаците на историчността и осъществил езиковия континуитет по свой оригинален начин.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1966:** Ангелов, Б. *Рилска преправка на „История славянобългарска“*. София: БАН, 1966.
- Велинова, Пеев 2013:** Велинова, В., и Д. Пеев. Щрихи към личността и делото на Отец Паисий. // *„История славянобългарска“ и духовният живот през 30 – 40-те години на XIX век. Юбилеен сборник*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2013, 19 – 43.
- Геров 1978:** Геров, Н. *Речник на българския език. Фототипно издание*. София: Български писател, т. 5, 1978.
- Груев 1906:** Груев, Й. *Моите спомени*. Пловдив: печатница на Хр. Г. Данов, 1906.
- Данов 1905:** Данов, Хр. Г. *Юбилеен сборник*. Пловдив, 1905.
- Димитрова, Пеев 2012:** Димитрова, М., Д. Пеев. Из историята на *Историята* – преписи и преработки на Паисиевия текст. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Филология, том 50, кн. 1, сб. А, 2012 г., 50 – 71.
- Златарски 1899:** Златарски, В. Към въпроса за тъй наречените преправки на „История славянобългарска“. По повод един новооткрит препис от тия преправки. // *Периодическое списание на Българското книжовно дружество в София*, 1899, № LIX, 723 – 757.
- Караджова 2012:** Караджова, Д. Чирпанска преработка на Паисиевата история. Монах Харитон и неговите ученици. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Филология, том 50, кн. 1, сб. А, 2012 г., 32 – 49.

- Кемалова 2012:** Кемалова, А. Наблюдения върху употребата на някои нелични глаголни форми в така наречения Кесариев препис на Паисиевата история. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Филология, том 50, кн. 1, сб. А, 2012 г., 237 – 246.
- Кръстева 2012:** Кръстева, М. (Не)знайното в академичната наука за Геровия препис на „История славянобългарска“ и културните връзки Паисий – Геров. // *Геров препис на „История славянобългарска“*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 149 – 174.
- Кръстева 2013:** Кръстева, М. За (не)знайното в (психо)биографията на монаха таксидиот Харитон Рилец. // *„История славянобългарска“ и духовният живот през 30 – 40-те години на XIX век. Юбилеен сборник*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2013, 139 – 156.
- Начов 1894:** Начов, Н. Забележка за Паисиевата история. // *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец*. София, 1894, № XLVI, 505 – 525.
- Николова 2012:** Николова, Н. Още един аспект на значението на „История славянобългарска“. // *Език и литература*, 2012, № 3 – 4, 61 – 65.
- Панчев 1905:** Панчев, Т. Хаджи Геро Мушек и Найден Геров – баща и син учители. // *Христо Г. Данов. Юбилеен сборник*. Пловдив, 1905, 164 – 198.
- Радев 2012:** Радев, Ив. Паисий Хилендарски и Спиридон Рилски. Хипотеза за компилациите на „История славянобългарска“ като вариант на „свавторство“. // *Език и литература*, 2012, № 3 – 4, 23 – 40.
- Радев 2013:** Радев, Ив. Паисий Хилендарски – към митовете за неговото дело с днешна дата. // *„История славянобългарска“ и духовният живот през 30 – 40-те години на XIX век. Юбилеен сборник*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2013, 7 – 18.
- Радева 2012:** Радева, Н. Белочерковският препис (1843 г.) на „История славянобългарска“ и процесите в книжовния български език. // *Език и литература*, 2012, № 3 – 4, 66 – 84.
- Радева 2013:** Радева, Н. *От езика на „История славянобългарска“ към езика на нейните преписи*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, ч. I, 2013.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: БАН, 1993.
- Стоянов 1962:** Стоянов, М. Преписи на Паисиевата „История славянобългарска“. // *Паисий и неговата епоха (1762 – 1962)*. Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от „История славянобългарска“. София: БАН, 1962, 557 – 597.
- Тончева 2012:** Тончева, Хр. Езиково-лексикална съпоставка на Зографската чернова с ранните преписи на Паисиевата „История“. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Филология, том 50, кн. 1, сб. А, 2012 г., 222 – 235.

Тошева 2009: Тошева, Ат. *Езикът на „История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон (1792 г.)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.

Източници

Втора Харитонова преправка (Х2), НБКМ, БИА, № 1114 (изготвена от монаха таксидиот Харитон Рилски в Чирпан, 1831 г.) (дигитално копие).

Геров препис (ГП), НБКМ, БИА, ф. № 22, оп. I, а.е. 622 (изготвен от Найден Геров в Пловдив (без посочена година в преписа) (дигитално копие).

Зографска чернова 2012: Паисий Хилендарски. *История славянобългарска 1762*. Критическо издание с превод и коментар. Текста подготвиха за печат Д. Пеев, М. Димитрова, П. Петков. Превод Д. Пеев. Коментар А. Николов, Д. Пеев. Предговор от иеродякон Атанасий. Света гора Атон, Славянобългарска зографска обител, 2012.

Поп-Йоанова преправка (ПЙ), НБКМ, БИА, № 1113 (изготвена от поп Йоаникия Петкович в с. Змеево (Старозагорско), 1830 г.) (дигитално копие).

Първа Харитонова преправка (Х1), НБКМ, БИА, № 1115 (изготвена от монаха таксидиот Харитон Рилски в с. Змеево (Старозагорско), 1831 г.) (дигитално копие).

Рилска преправка (РП), НБКМ, БИА, № 775 (изготвена от Паисий Николаевич Рилски в Рилския манастир, 1825 г.) (дигитално копие).

НАЧАЛНОТО ИЗГРАЖДАНЕ НА НОВОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК С ОГЛЕД НА ПУРИЗМА

Надка Николова
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“

INITIAL STANDARDIZATION OF NEW BULGARIAN LANGUAGE WITH REGARD TO PURISM

Nadka Nikolova
Konstantin Preslavsky University of Shumen

The research focuses on the topic of purism during the 1830s – 1840s when the problem of the structural basis of Bulgarian language was central in the process of standardization. The kind of substitutions made by scholars provides reasons for discussing *archaistic*, *ethnographic*, *reformatory* and *protected purism*. We should not forget the fact that if the idea of the purification of Bulgarian language from foreign-language influence became one of the doctrines of the Bulgarian-Revival linguistic program, hence its national and political program; purism during this period had also *nationalistic* nature. Last but not least, it became an inseparable part of the effort for the education of the Bulgarian people, which makes it *pedagogical* as well.

Key words: new Bulgarian standard language, purism, foreign words, restoration, archaisation, communicativeness, protection of language

Гладът на възрожденските българи за светска образованост намира израз през първите десетилетия на XIX в. в интереса към гръцките и елино-българските училища. Той обаче води до диглосията *домашен некнижовен език ~ чужд книжовен език*, която става опасна и с това, че част от възпитаниците им започват да разглеждат родния си език като нещо непълноценно и непrestiжно, като пригоден за общуване само в неофициалната битова среда, а възприемат чуждия език като по-съвършен и престижен. През 30-те години на XIX в. този глад започва да се засища с образованост на български език, получена в български светски училища. Ала именно образованието, придобито в гръцките и елино-българските училища, става активен двигател за

създаване на българска литература и книжовен език от нов тип. Известен факт е, че голяма част от поколението възрожденци от първата половина на XIX в. – д-р Петър Берон, Анастас Кипиловски, Васил Ненович, Неофит Бозвели, Емануил Васкидович, Неофит Рилски, Константин Фотинов, Иларион Макариополски, Райно Попович, Васил Априлов, Сава Доброплодни, Иван Добровски, Гаврил Кръстевич и мнозина още – са се образовали в гръцки училища. За това време се мисли като за един съвсем закономерен елинофилски период на българското самоосъзнаване, който спомага за културното ни развитие, след това заменен от също толкова закономерен за прогреса ни елинофобски период. Провокирането на ревност към езика на собствения етнос в чужди културно-езикови условия (впрочем характерен и за други европейски народи) е неведнъж изтъквано в научната литература. Въпросът, който възниква тук, обаче е дали и доколко българският пуризъм е насочен срещу гръцката лексика в този наситен с креативност на мнения относно характера на новобългарския книжовен език период, който е насочен срещу гръцката асимилаторска политика, респ. срещу употребата (а не знаенето) на гръцкия език в културното пространство. В по-широк план въпросът се отнася до мишените на българските книжовници: гръцкия език и/или гръцката лексика, турския език и/или турската лексика. Тази страна от национальноезиковата доктрина е по-скоро външноезикова, насочена навън, към други езици и техните езикови средства.

В същото време, тясно преплетени с тази външноезикова страна на пуризма, мненията относно характера на интервенцията в изграждането на новобългарския книжовен език – създаването на норми, тяхното описване, предписване (сиреч кодифицирането им в общобългарска граматика) и утвърждаване, поставят проблема за избора на принцип. Т.нар. модели (школи, книжовни кръгове, направления, партии) от този период са опитите да се намерят основания за кодификацията и утвърждаването на езиковите средства в традиционния, класическия нефункционален, но престижен език и/или във функционалния, но твърде разнолик узус, на който липсва авторитет. Намирането на тези основания по своята същност представлява вътрешноезиковата страна на българския пуризъм през 30-те и 40-те години на XIX в. До голяма степен тя се проявява в основния спор, който през указаните десетилетия „се е водил за принципите на изграждане на книжовния език: от едната страна са стояли пуристичните принципи за съхранение на досегашния книжовен език, използван от литературната традиция, в него се търсели историческите и естетическите цен-

ности (напр. съхранението на падежите и отричането на членовете и юсовете, т.е. на вокала [ъ] – този „квас фарисейски“), от друга страна, силно се прилагало влиянието на узуса (некнижовния говорим език), който модифицира избора на средствата всъщност на функционалния принцип (напр. установяването на члена). В изграждането на книжовния български език, както и в чешкия, тогава се срещали два основни принципа на езикова интервенция: основани на пуристични изходни позиции и на функционален подход“ (Гладкова 1998: 124). Натрупаното научно познание по темата показва, че противопоставянето на тези два принципа, които не са така антагонистични, както повърхностното им тълкуване показва, е не само ненужно, но и погрешно. „Всъщност те се носят едновременно от всеки радетел за книжовен език, само от време на време избухват спорове за единични, даже маргинални (по правило пуристични) намеси, които стават на фона на общо взето спокойно протичащите функционални промени, предизвикани от натиска на узуса,... под пряпореча на прокламираните пуристични критерии „пуристите“ са могли да прокарват и съвсем функционални промени. ... Книжовният език е реалност благодарение на това, че процесът на стандартизация в него протича точно така, всъщност паралелно с теоретичните (и често страстни) спорове накрая се конституира като език, много близък на живите диалекти и на субстандартните формации“ (пак там).

Обикновено пуристичната линия е по-видима при архаистите (Черковнославянския модел). На практика обаче те по-скоро говорят за своите позиции, отколкото ги прилагат. От друга страна, новаторите (Новобългарският модел) не успяват и теоретично, и практически да се откъснат докрай от традицията. Не е случайно, че тъкмо те, чието мнение за структурната основа на новобългарския книжовен език в крайна сметка надделява, стават кодификаторите на най-традиционния правопис по-сетне, през 50-те години на XIX в. (Пловдивския езиково-правописен модел). Не е случайно и че дълго време в българската филологическа литература за Славянобългарския модел се говори като за компромисен – всъщност и трите модела са компромисни по отношение на двата принципа, различни са само формата и степента на компромиса. Архаистите радят за класическия черковнославянски, но се оказват безпомощни в прилагането му; новаторите революционно поставят новобългарското граматическо градиво за основа, но продължават да описват падежи и – най-вече – да употребяват класическия лексикален състав и като кодификация, и като практика. Умереността между двете степени – по време появила се първа в граматиката на Не-

офит Рилски от 1835 г. – е наречена компромисна, макар че обектите на компромиса, граматиките на Иван Богоров от 1844 г. и второто издание на Христки Павлович от 1845 г., се появяват по-късно. Принципите и на едните, и на другите, и на третите прозират в обяснения за езика на произведения от периода (т.нар. метатекстове), споделени са под различна форма в писма, илюстрирани са в речничета, приложени към граматики или самостоятелно издадени, виждат се от конкретни замени в текстовете.

Първата граматика, която се появява през 30-те г., е третата част на „Славеноболгарское детоводство за малките деца...“, озаглавена „Руководство на славеноболгарская граматика“ и издадена в Крагуевац (1835) от о. **Неофит Хилендарски Бозвели** и **Емануил Васкидович**. В нейния увод са налице две от формите на пуризма в този период – патриотичната прослава и защита на (славяно)българския език, противопоставен на гръцкия като неоспорима алтернатива за българите, и конкретните пуристични замествания. От една страна, припомняйки делото на преславните славеноболгарски праотци, Неофит умолява „всякаго славенскаго писателя же и учителя на славеноболгарскаго народа, колкото е възможно да не отбягва от своєматернаго языка, но смело да ся хвале как има една пребогата и предобродаровителна майка, която с разгърната пазва щедро преграща, и сладкозахарно целува и от преизобилното си пребогато и неизчерпаемо сокровище усердно подарява чадата си“ (Неофит Бозвели, Васкидович 1835: XI – XII). От друга страна, о. Неофит призовава българите „да отхвърлят странноприемни¹, труко-влахо-гречески речи и да ся украсят и преиспещрят с свойственно приличните, както и другите европейски и искуснонаказанни² народи управляват и украсават техните язици“ (пак там: XII). Видно е от написаното, че целта на пуристичните замени, към които призовават авторите, са лексикални средства с турски, румънски и гръцки произход. Авторът прибъгва много рядко към употребата им, като се осланя предимно на черковнославянския речник, на домашната славянска лексика, а нерядко прибъгва и до създаването на неологизми (История 1989: 117).

Не отстъпвайки от позицията си и с типичния си публицистичен патос, Неофит Бозвели призовава младите българи в излезлите едно десетилетие по-късно диалози в „Мати Болгария“ (1846): „украсете и вообразете и славеноматерният си язык *в совершенство подновете*

¹ Странноприемни – ‘чуждестранни’.

² Искуснонаказанни (от наказание – ‘възпитание’, арх.) – ‘висококултурни’; вж. също напр. у Р. Попович („Христоития...“) „наказание (тербие)“.

(курсив мой, б.а.)“ (с. 180)³. Подканата към българите да реставрират езика си – форма на пуризма, подхваната от Паисий и последователите му и съпътстваща неотменно другите му проявления⁴, – продължава да е актуална и през 40-те години. Да не забравяме, че всъщност тази линия продължава докъм 70-те години, когато най-после българите получават църковна самостоятелност, а с това и правото да назначават български свещенослужители, проповядващи на български език.

Патосът на **Неофит Рилски** в предговора към първата новобългарска граматика – „Българска граматика, сега първо сочинена“ (1835) – е малко по-различен. В него целта на пуристичните усилия са конкретни единици – това е турската и гръцката лексика. Тя е маркирана по три начина: с теоретични разсъждения, чрез лексиката на самия текст и в нарочен притекстов речник в края на граматиката. Почти в началото на предговора, онасловен „Филологическо предуведомление“, Неофит пише: „Аз мислим, ако да не грешим, защо Българский язык ако би се очистил от чуждоезичните речи (а речено от Греческите и Турските), които са се вкрали в него неощутително заради спребиванието и смешението с тия два народи... И ако било възможно да се собере во едино сичкио, не би имал тогава потреба от никаква иноязична реч (освен мало някои, които са ги совсем изгубили Болгарете, или и немаат ги никакви, и употребяват ги или по Турски или по Гречески, които и изложих на крайат на граматиката, да ги гледа секой). Защо ако една реч се говори на едно място по Турски, или по Гречески (или и по други некой язык, което е совсем мало), на друго място нахождаш тая истата реч да се говори чисто Болгарски“ (Неофит Рилски 1835а; 1984: 4 – 5). Следва дълъг коментар на думи, които в една говорна област са турски (порядко гръцки), а други – домашни. Именно тази теоретична формулировка дава основание на руския българист Г. К. Венедиктов да приеме, че Неофит Рилски е първият автор на идеята за очистване на българския език от чужди думи като задача на създателите на новия книжовен език (Венедиктов 2005: 45). От написаното стават ясни две неща: първо, турските/гръцките думи, които имат домашни синоними в някои говорни области, ще бъдат отстранени, когато се събере българският език „во едино сичкио“; за другите трябва да се намерят заместници и Неофит ги предлага в края на граматиката, за да ги видят ползвателите ѝ. И тогава

³ Цитатът е по изданието на „Мати Болгария“ от Ст. Таринска (1968).

⁴ За пуристичната линия в езиковата идеология на възрожденските книжовници до 30-те години на XIX в. вж. *Николова, Н.* Първи прояви на пуризм в България. Велико Търново, 2013 (под печат).

в българския език няма да има никаква „иноязична реч (освен мало некои...)“.

Изразът в скоби идва да подчертае, че Неофит Рилски разсъждава напълно реалистично. Той си дава сметка за примерите на Балканите (румънския и сръбския език), които показват, че чуждата лексика не е попречила за култивирането на езика. Без оглед на произхода и пъстротата на лексиката власите съставят граматика и с това заявяват присъствие в европейската култура. „Нихнио язык – пише авторът на първата новобългарска граматика – макар и да се состои от болшая част от иноязични речи, а особно от славенски, гречески, болгарски, руски и латински и от други некои, каквото може да види всеки от следующите речи... Но со все това не мариха за чуждестранните речи, но усвоиха ги и исправиха языкат си с граматика... може да се нарече на сегашното време и той един от самостоятелните и исправени язици“ (пак там: 12). Амбициран от техния пример, Неофит настоява по-нататък: „И когато власите сос чуждо вещество (тоест со странни⁵ речи) приведоха до тоя степен языкат си в мало време, колми паче ми можеме да го приведеме в по-добро совершенство, щото немаме толкова нужда от чуждеязичните речи, колкото власите; но и да останат некои чужестранни речи по настоящем в языкът ни, от които не можеме совсем да отбегнеме, това не ни прави големо препятствие на исправлението на языкат ни, защото видиме и сербите и до днешен ден да употребляват още некои турски речи“ (пак там: 13 – 14).

И все пак Неофит смята, че ако е възможно, българския речник може да се усъвършенства в посока към изчистването от онези думи, които създават впечатлението, че езикът е „прост“ и „испорчен“. В съзвучие със схващанията си за чистотата на българския език Неофит Рилски прилага в края на граматиката си (от 204 до 211 с.) азбучен списък от 220 думи. Той е онасловен „Речи турски и неколко гречески, които са во употребление на сегашното време в сичката Болгария, истолкувани по възможности с равнозначеностелни славенски или российскийски“ – „да ги гледа секой“, както обръща внимание в предумедомлението. Срещу всяка чужда дума книжовникът е записал домашна или „российска“. Целта на автора е ясна – еквивалентът трябва да се знае и използва от всеки ползвател на граматиката: както от учителите, които ще преподават по нея, така и от учениците. Анализът на думите, направен от В. Кювлиева-Мишайкова, показва, че сътворяването на неологизми е чуждо на Неофит (предполага се само за някол-

⁵ *Странни* – ‘чуждестранни’.

ко думи, които не влизат в речника на съвременния език); повечето еквиваленти на турските и гръцките думи са черковнославянски, домашни или руски, като последните „недвусмислено говорят за познанията на автора по руски и за използването на руски речници“ (Кювlieва-Мишайкова 1997: 219).

Липсата на неологизми може да намери обяснение в обстоятелството, че при оценката на езикови факти, продукт на естествената еволюция, повечето от българските книжовници им приписват качеството разваленост. Неофит не прави изключение, напротив – често коментира езиковата развала като дошла не от чуждите езици, а от говоримата реч на необразования народ, комуто езиковата класика (припозната като домашна във високопрестижни черковнославянски текстове) не е достъпна⁶. Следователно причината за тази развала е забравата на изконната лексика и липсата на грижа за онзи език, на който традиционно се пише. И естественото компенсаторно действие е на мястото на средствата от говоримата реч (турските и гръцките думи от битовата сфера) да бъдат *възвърнати* вече съществуващите славянски, които ще повишат основното качество на новобългарския език – неговата чистота. В този случай създаването на неологизми е напълно излишно, още повече че създаването и възприемането им в аналитичния български език е затруднено по чисто структурни причини.

В речничето прави впечатление, че броят на гръцката лексика, която съчинителят намира за неуместна, е доста по-малък в сравнение с броя на турската – само 19, и че гръцките думи са от битово-разговорната сфера, а терминологична лексика с гръко-латински произход не е посочена. То завършва с кратък коментар, в който авторът напомня, че още в увода е посочил на с. 6 и 7 и други турски и гръцки „речи“, но понеже се употребяват само на някои места и понеже на други места за тях българският език има изконно домашни съответници, то за тях липсва „потреба“ да се включват в речника. Явно авторът предполага, че процесът на отпадането им ще стане по естествен път, и „зато се не изложиха тука на редът сичките“ (Неофит Рилски 1835а; 1984: 211).

⁶ Мнението, че книжовният език е в окаяно състояние, е засвидетелствано в езиковите ситуации на много европейски езици. Напр. немският филолог от XVII в. Скотелиус споделя с много от своите съвременници, че съществуващите езици (съвременните нему, б. м.) са повредени форми на първоначално перфектни езици, а щетите, нанесени върху тях, идват от ежедневната им употреба от необразованите маси (Ланге 2005: 64).

Създаването на този малък речник, първи по рода си както от чисто лексикографска страна, така и с оглед на обстоятелството, че по същество е пуристичен речник, се оценява високо от лексиколозите. Построяването му по основни лексикографски принципи го „прави повече от обикновен списък от думи, приложен към отделна книга“. Освен че той е „първият отпечатан български речников текст, който дава насока за славянизация на лексиката на книжовния ни език“, той подпомага „продължителния процес на постепенно елиминиране от писмената и устната практика на интелигенцията на турцизми, ... които по времето на Неофит са били общоупотребими в разговорната практика“ (Кювлиева-Мишайкова 1997: 219 – 220). Тук обаче има още нещо интересно: Неофитовият пуризм е насочен предимно към турската лексика, към битово-разговорната гръцка, но не и към руската. Напротив, за него руският език е източник от първа величина за процесите на славянизация на българския речник. В този смисъл може да се приеме, че началото на влиянието на руския език се наблюдава още в средата на 30-те години на XIX в. Така например в увода към своето „Краткое и ясное изложение... на греческия език“, излязло в Белград през същата година (1835), Неофит пояснява *епистими* в скоби с *науки*, а *идеи* с *понятия* (Неофит Рилски 1935б: V) – все руски заместници на гръцките термини. А на следващата страница обяснява избора си така: „Доде да се преклони и нашето жестоко щастие, да можеме да имаме благи надежди да получим на нашият матерний език сичките науки, което добро можеме да очакваме по моему мнению, токмо от росийския език, и от любочестието и прилежанието на нашите единоплеменни учени...“ (с. VI).

Липсата на крайна негативна оценка към чуждоезиковото „вещество“ в езика е коментирана от мнозина изследвачи на делото на Неофит Рилски. Тя е обобщена по следния начин: „Книжовници от ранга на Неофит Рилски осъзнават, че крайният пуризм е невъзможен при книжовноезиковото усъвършенстване и че няма език, който да се е отърсил напълно от чуждиците“ (Иванова 2001: 27). Към това може да се прибави и бележката, че пуризмът на Неофит Рилски е избирателен: основният патос е в изтласкването на битовата турска лексика, за която българският език има домашни еквиваленти; следва гръцката лексика, в която е провидяно небезопасното гръцко присъствие в културната сфера, а към руските заместници на изгонените думи няма негативизъм, напротив – руският език е оценен като положителен, тъй като той също е славянски не само етнично, но и като формация, черпила столетия от общия книжовен език.

През следващата година по подобен начин – с притекстов речник – реагира на чуждите думи и **Анастас Кипиловски**. В увода на своя превод на историческото съчинение на руския професор Иван Кайданов „Кратко начертание на всеобщата история“ (1836) той пояснява: „Язык употребих такъвзи, каквото да сочи кам обработяни на языкат ни, зато и приех много речи от пребогатата майка на нашат язык, славенският язык, който в крайат на историата в лексикон расположих и ги открих сас простолюдни и турски речи, за да та улесня да можеш совершенно да разумейш сичко, щото читеш...“ (Кипиловски 1836: Ъ, ЕЇ). В текста авторът често пояснява абстрактна и книжовна лексика с турски думи в скоби: *примери (йорнеци), управлението (забитлъкат), кондика (кютук), основни (темелни), провинциите (казите), посредничеството (риджалъкат), правителството (двлетството), владетелят (забитинат), желание (ищах)* и мн. др. В същото време текстът изобилства с лексика от гръко-латински произход; нищожна част от нея се пояснява в скоби с домашни думи, чиято семантика е разширена от автора: *работи (интереси), увардение (сигуранция)* и др. Вътретекстовите пуристични замествания Кипиловски обобщава на 23 с. (с. 185 – 207) в „Речник или лексикон на славенски думи, които треба да ся присвоят в нашат язык, а ги откривам и сас турски, за да улесня прочитателят да прочита полноразумно, щото чите, и да ги запомни, та да ги употребява и в говорат си, за да ся очисти языкат ни от чужди речи (курсив мой, б.а.)“ (Кипиловски 1836: ЕЇ). Речникът съдържа 470 лексикални единици, чиито еквиваленти са взети от черковнославянския и руския език. В лингвистичната литература преобладава становището, че това не е речник с пуристична насоченост, а речник, подпомагащ обогатяването на лексиката на българския книжовен език (Кювлиева-Мишайкова 1997: 226). Въпреки това не може да не се забележи, че целта както на речничето, така и на заместванията, пояснени в скоби с турска лексика, е именно очистването на езика „от чужди речи“, както сам авторът настоява.

През 1837 г. в Будим⁷ излиза преводът на една книга, написана първоначално на латински, после преведена на „простогречески“, после на „елински любомудрий диалект“, а от елински – на „нашият славеноболгарский язык“. Това е „Христоития или благонравие“, чийто черковнославянски превод **Райно Попович** „из Жеравна“ намира във „Филипуполската книгохранителница“ и вземайки предвид и първообраза, т.е. гръцкия, превежда черковнославянския текст на език,

⁷ Буда, днешната западна част на Будапеща.

който според автора е възможно най-прост. В обръщение „Камто любезните прочитатели“⁸ Р. Попович пише: „...положих голямо внимание, за да бъде просто колкото е възможно,... но дето не можих да намеря никак проста реч, употребих славенска, за да го не изрека совсем хориатски⁹... А негде си (макар и да са твърде рядко) употребих и турски речи и ми са сяка, чи не е нещо твърде беспътно или грешно, ако в такива външни¹⁰ книжки употребим по нужди и някоя турска реч, но обикновена, и която врет сички употребяват, сиреч: и церковници, и белци¹¹, учени и неучени“ (Попович 1837: 12 – 13). Макар и да е посочван като застъпник на Славянобългарския модел, не може да не направи впечатление стремежът на Р. Попович да превежда така, че „да го изрече сладостно и каквото го иска свойствено и естествено отеческият наш език или каквото ще го изрече един българин, догде не го е видял написано“ (пак там: 13). Следователно на преден план изпъква намерението му за комуникативност и целесъобразност¹² пред идеите за езикова чистота на всяка цена, които биха лишили текста от естетическа наслада и точност и които биха се оказали безплодни; възможността да няма чужди слова той вижда само в Евангелието и Апостола¹³. Позицията на Р. Попович относно разбираемостта, т.е. комуникативността на текста, предполага застъпване в по-висока степен на говоримите езикови средства и една по-пъстра по отношение на произхода лексика.

За компилация от комуникативност и стремеж към реставрация на идеала свидетелстват думите на **Васил Априлов** в едно негово писмо до Неофит Рилски от 30.06.1838 г. Излагайки становището си относно качествата на създаващия се новобългарски книжовен език, който „се е изменил, но не е претърпял това, що претърпяха гръцкият и латинският език“, в точка четвърта Априлов пише: „4. Да се изчисти езикът от всички чужди думи. Да се внесат от стария език и да се приемат само такива чужди думи, които липсват в стария език. Не вреди, че простият народ ще ги употребя и ще ги изопачава. Това става във всичките езици на цивилизованите народи. За да се изпълни тая цел,

⁸ Обръщението има обем от 105 с.

⁹ Разговорно.

¹⁰ Външни – вер. преводни.

¹¹ Белци – нецърковни, цивилни лица.

¹² Относно изискването за комуникативност при формирането на нормите на книжовния език вж. по-подробно Горбачевич 1978: 46 – 47, а при формирането на нормите на новобългарския книжовен език – Николова 1997: 44.

¹³ За езика на новобългарските преводи на Евангелието вж. подр. у Иванова 2002.

необходимо е да се състави най-напред един речник само на българския език, както е оня на Руската академия. Един такъв речник ще бъде основа на езика“ (Априлов 1968: 277 – 278).

Верен на позицията си, Априлов критикува без оглед на личните си симпатии българските книжовници, които, употребявайки чужда лексика, изневеряват на патриотичния си дълг. В „Денница на новобългарското образование“ (1841), като сравнява двата превода на Евангелието, смята, че „трудът на йеромонаха Неофит... има преимущество пред превода на г. Сапунов. Но тъй като целта на американското дружество е църковните книги да бъдат разбираеми за простия българин, отец Неофит е бил принуден да употребява турски думи, които вече са влезли в употреба от народа. Но според мене той щеше да направи по-добре, ако беше употребил истински български думи; а за да ги разбере лесно простият народ, в скоби можеше да ги обясни с турски. Това щеше да подтикне българите да научат своите собствени думи, които с течение на времето трябва да влязат в обща употреба“ (пак там: 39). За преводача на „Христоития“ Р. Попович пък казва: „Преводачът е добър елинист и затова е естествено, че преводът му гъмжи от гърцизми. Тъй като смята гръцките думи за украшение на българския език, той при най-дребните случаи в своята книга употребява гръцки думи, които лесно е могъл да замени със старобългарски. А за по-голямо удобство той е могъл да постави в скоби съответните гръцки и турски думи. Това го е въвело в непрости грешки по отношение на българската народност. ... Гъркоманство! Чисто гъркоманство! За народността обаче то е вредно, защото е в състояние да остави българите вечно да дремят под умственото иго на новогръцката писменост“ (пак там: 46 – 47).

Употребата на чуждоезична лексика в български преводни и оригинални текстове е коментирано и от чуждестранни учени. Например руският проф. А. М. Соловьев, който е автор на студия за българите в сп. „Москвитянин“, бр. 5 от 1842, забелязва, че Неофит Рилски в превода си на Евангелието е употребил „чужди думи за означаване на предмети, за които съществуват думи и в българския език“, например *хоратуват* вместо *говорят*, *гемия* вместо *кораб* и пр. Априлов се присъединява към критиката и в „Допълнение към книгата „Денница на новобългарското образование“ през следващата 1842 г. напомня: „Още при появата на Неофитовия превод ние му писахме – защо е употребил много турски и гръцки думи в своя превод? Той отговори, че желанието на Лондонското дружество било простият народ да разбира напълно светото писание, поради което бил принуден да употребява влезлите в

употреба на народа чужди думи. ... Както казахме, нашето мнение по този предмет е да се употребяват истински славянски думи, чиито значения да се обясняват в скоби с турски“ (пак там: 168). В същото време обаче В. Априлов, намиращ се в рускоезична среда, използва в писмени си език доста черковнославянски думи, образувани на руска почва. Това е използвано от проф. А. М. Соловьев за критика, от която Априлов е силно засегнат и с гняв отвърща в „Допълнение...“: „Но като са славянски тия думи, не са ли и български? Няма ли право и българите да се ползват от тях наравно с русите? ... Впрочем Вие правилно сте забелязали, че поради необработения още български език в своите съчинения и преводи писателите ни приемат думи и обрати от близките си съседи, например господин Райно от гръцки, а Неофит в преводите си от руски – руски“ (пак там: 175).

Общото впечатление за пуристичните усилия на българските книжовници от периода може да се допълни със становищата на мнозина други автори. Така напр. **Сава Илиевич (Радулов)**, който превежда „Стихийная аритметика. Книга первая...“ (Смирна, 1843), коментира в увода: „В превода, колкото ми е било възможно, отбягвал съм от чужди речи, затова сам по някъде употребих неудобовразумителни славянски, а някъде и странни, но приятни от русите, като напр. *пар* (ріаг, чивт), *сарафин* оставих по турски, защото и руската дума *банкер* (фр. *banquier*) не е славянска реч“ (Предговори 1992: 95). Понякога разискването може да бъде доста емоционално: „Пят слове не можем произнести дондеже не смесим и иных чуждых. О! Колико срамоти нас ради, колико тужби достойни есми!... Понеже кой народ пренебрегает и укаряет свой язык, пренебрегает и укаряет своего рода“ (Предговори 1992: 108) – възкликва **Параскев Пиперов** в „Приключения Телемаха, сина Одисееваго. Сочинение Фенелона... Преведя ся от французский...“ (1845). За П. Пиперов черковнославянският е „матерний свой язык“; „природний наш язык“ и същевременно „сущий и нашій общій славянскій язык зело богат, *не имеющ нужди взаимствовати от иных чуждых языков* (курсив мой, б.а.)“ (пак там: 111).

Понякога авторът, изпадайки в безсилието да употреби липсваща домашна дума, стига до положението да се извинява на читателите си. Така постъпва напр. **Сава Доброплодни**, който в увода на „Игиономия...“ (1846) обяснява: „И ако ся мачих да отбегна гдето можих и колкото можих чужди речи и идиотисми (свойства на всяк язык), но пак са унуждих на някои си места да употребя и чужди речи, за да ся разбира разумът по-добре и защото нямами таквия речи в языкът ни“ (пак там: 115). Като оправдание звучи и обяснението на **Найден Ге-**

ров в „Извод от физика. Част пръва“ (1849). „Въ физиката, както въ всякоя наука, има да са употребяват особени няколко речи. Ми нямаме тях на наш язык, зачтото нямаме и сама науката; та голяма мъка видях, докле да намисля как да ги употребя. Някои от тия речи зех от руский язык, зачтото ми са видя, че идат добре и на български, а много измислих нови...“ (Геров 1849: увод, без стр.).

Няма български книжовник от тези две десетилетия, който, освен с нарочни изказвания, да не е показал с конкретни пуристични замествания предпочитанието си към чист език. Т.напр. **Христодул Сичан-Николов** в „Болгарска аритметика“ (1845) в обръщението към любезните читатели се нарича с думата *любослов*, пояснена под линия с *филолог* на гръцки и *литератор* на латински. В „Общее землеописание вкратце за сичката земля“ (1843) пък **Константин Фотинов** ще поясни на с. 6 *знаци с нишани*. Като смята, че българският език е „испорчен“ от „неучения“, от невежество (така напр. вокала [ъ] смята за приет от езика на татарите) в статията „Мъчно е да познае человек сам себе си“, публикувана в последните два броя на сп. „Любословие“ (1845), той пламенно защитава българския характер на черковнославянския език, който има „това превосходство, което има на днешний ден болгарский народ в това церковно писание според прочии славянскии народи, защото ни един славянский народ не го има в живий глас така, каквото болгарский...“ (Фотинов 1943: 122). А през следващата година, в бр. 2 от октомври 1844 г., К. Фотинов ще напише в статията „Извинение за неблагоприятност описания“ следното: „...за отбегнуване на чуждите речи ще употребявам тождезначителните, сиреч ако да не разумева читателю първата реч, от втората да познае, което не е чинно и порядочно“ (Книжовници 2007: 143). „Тождезначителните“ думи са черковнославянски, пояснени с турски в скоби. Употребата на класическия език – независимо от степента и избраното структурното равнище – следователно не само у него, но и у всички други автори от Паисий до средата на XIX в. е пуризм.

През същата година духовният водач на цариградските българи, страстният борец за самостоятелна българска църква – **Иларион Макариополски** (тогава все още Иларион Стоянов Еленчанин, инок в Хилендарския манастир¹⁴) – превежда и издава „Православное учение или сокращенно христианско богословие“ (1844). В пространния му увод, озаглавен „За употребеното правописание в преводат“, засяга произхода на употребените от него думи в превода. „Всегдашното ми

¹⁴ Брат на Никола Михайловски от гр. Елена с рождено име Стоян Стоянов Михайловски.

мнение било да употребя в слогат си речи вразумитени и чисти Български... Нинешният Български език, понеже е произникнъл из общият Славенски, по природният чин обърнах внимание към церковният език, вникнах, разгледах му състават, но не ми биде на сърдци да си оставя мнението и да стъпя в стъпките на ония списатели, които ся придържат у церковният език... понеже ся обещавам да пиша по Български, тоест да мя разумяват Българите, а не по Руски...“ (Книжовници 2007: 150 – 151). Вижда се, че проблемът с руския облик на черковнославянската лексика вече започва да излиза на преден план, без обаче книжовниците от това десетилетие да се противопоставят на лексикалните русизми. Всъщност тази тема се поражда от диалога относно същността, присъствието и нормализирането на вокала [ъ] в българския книжовен език.

Също през 1844 г. излизат „Български буквар“ на Георги Бусилин и „Първичка българска граматика“ на Иван Богоров, в които учебници този проблем ще намери решението си. В „Български буквар“ (1844) младият **Георги Бусилин** споделя: „...изучавам своя език в старобългарските ръкописни книги... с прискорбие видех големите недостатци, които в много места обезобрази езика. Това нящо мя подсяти да сторя Български буквар, съгласен с естественото наше произношение, основанное на древните ръкописи наших праотцов, а не каквото досега нашите деца учат ся да четат по руски букваре¹⁵ и тем губят своето природно произношение в словата, писани по рускому изречению“ (Книжовници 2007: 156).

„Първичка българска граматика“ (1844) на **Иван Богоров** е своеобразен паралел на буквара на Бусилин. За разлика от Г. Бусилин обаче големият възрожденски филолог обосновава теоретично в пространния си увод употребата на вокала [ъ] и реставрира българското произношение на изконна лексика, покрита отчасти с патината на руската фонетика в черковнославянския език. Интересното тук е, че Богоров изобщо не коментира произхода на лексиката – акцентът и в предговора на „Математическа география“, и във въведението на „Първичка българска граматика“ е поставен върху фонетиката и възстановяването на българското произношение на лексиката, станала обща чрез славянския си корен и черковнославянския език както за руския, така и за българския език. Липсва всякакъв коментар, посветен на чистотата на българския език или на чуждото речниково градиво. Пуристичните му усилия са продължение на усилията на Неофит Рилски и своеобразно тяхно продължение. Без да ги коментира теоретично, той помества в края на граматиката си „Словарник“, обх-

¹⁵ Черковнославянски, издадени в Русия (б.м.).

ващаш азбучно подредени 453 речникови единици и няколко съчета-ния. Намерението му е обяснено в подзаглавието: „или няколко думи, които на места говорят турски и гръцки, а пак на други места Български“ (Богоров 1844; 1986: 114). Интерес буди неологизмът му – *словарник*, – обяснен от В. Кювлиева-Мишайкова. Употребата на думата *реч* като термин със значение ‘изречение’ във въведението на граматиката ограничава Богоров да използва думата като производяща в *речник*, затова от *слово* той образува *словарник*¹⁶ (Кювлиева-Мишайкова 1997: 220). Мишена на пуристичните замествания е също турската и битово-разговорната гръцка лексика, а „целта на „Словарника“ е ясна: да се формира съзнателно отношение към лексикалните изразни средства, да се препоръча селективно отношение към тях в полза на думите от български произход, изместени в говорната практика в някои райони на страната от турски и гръцки заемки“ (пак там). Броят им обаче, сравнен с броя в Неофитовия речник, е двойно по-голям. В списъка на думите, предпочетени вместо турските, присъстват и някои думи със западноевропейски произход – *деликат*, *кураж*, *перука*, *сигурна*, *сигуранция*, което ясно посочва, че у И. Богоров липсва краен пуризм и че отхвърлянето на чуждите думи засяга предимно онези с ориенталски произход. Впечатлява синонимията на домашните еквиваленти, която илюстрира добро познаване на българските диалекти. Новоизкованите думи са доста ограничени като количество.

Може да се предположи защо това е така. В коментара си върху прочита на „Българска аритметика“ от Хр. Сичан-Николов (1845) – по същество рецензия на учебника, въпреки силно критичния си тон, Богоров изтъква: „Може някой си и да изчерпнува по някоя и друга дума от Словенский за сегашний язык, нъ нему е само тогава простено, кога познае твърде добре Българский язык...“. Нещо повече – в статията „За равнописанието на нашът язык“, публикувана в бр. 3 от 1 януари 1847 г. на в. „Български орел“, огорчен от липсата на общ правопис, Богоров ще напише: „Ми, колкото сми честити с готови, истъкмени слова, още повече сми злочестни, че не знаем де кое да пишем...“ (пак там: 193). Готовите „истъкмени“ слова, т.е. черковнославянската лексика, за него все още е домашна, българска – това, което го смущава в нея, е руската ѝ фонетика и той предлага успешно решение за възстановяване на българския ѝ облик. У него следователно все още липсва изостреното пуристично чувство, характерно за по-късните му години.

¹⁶ По-късно употребява *речник* вероятно поради утвърждаването му от практиката на останалите книжовници.

30-те и 40-те години на XIX век е период, в който черковнославянската лексика е приемана без съмнение като етнически своя, народна, но позабравена. Когато в края му книжовниците, които в съчиненията си се уповават на нея, биват подлагани на критика, те реагират болезнено, тъй като смятат, че е засегнато не само честолюбието им на писатели, но и най-вече е засегнат патриотичният им дълг, сиреч националното им чувство. Срещу критиката на някои книжовници **Емануил Васкидович** протестира в „Наръчна книжка“ (1847): „...обаче не мя е грижа. Защо тиа същии весма ревнителни искат совсем да избягнат от българското свойствено красноречие и да извадят като искусни изобретатели един нов язык. Понеже едните ся валят в руските итиотисми, а другите в сърбските и ся трудат да постават в българският язык като Есопова чавка. Това ми ся струва как е неправилно, да оставяме народното наречие и да гоним чуждото, тежкото ни и горкото!... Гледами явно как ни имат за смях, защото оставъми нашето естественното наречие, чи гоним чуждото, като да е нашето недостаточно. Оставъми природното и народното обикновение, което българите без граматика сохраниха и произношението, и правописанието стародревно и ни е възможно да го остават, но имат за похваление като праотеческо наследие. Прочее, о, благоразумни български просветители! Старайте ся, ако сте българи... български да пишете“ (Предговори 1992: 120). В обръщение към своите „Благоразумни читатели“ на „Сокращение на Священната история“ (1847) същият споделя с възмущение: „... мъчно нещо е да седи человек против природата и да не удобрява онова, което ней ни е свойствено, и да ся старае да исфърли своеродното название, и да ся труди да измисли с високоумието си един язык нов славено, рускосърбски“ (Книжовници 207: 180).

* * *

Общото впечатление, което оставят авторите от 30-те и 40-те години на XIX в., е, че очистването на книжовния език от чуждоезично влияние – главно турска и разговорна гръцка лексика – се приема за нещо подразбиращо се, естествено, безусловно прието и присъстващо в езиковата практика през Възраждането. Подетото още от Паисий единомушие, че книжовен език е имало и ще има само ако се реставрира, част от което са действията по почистването му, оформя една ясна представа за формиращия се книжовен език, независимо от това към какъв модел принадлежи книжовникът. По отношение на граматичната структура на езика си повечето от тях еволюират до съзнанието да предпочетат комуникативния принцип, т.е. съвременната им

фонетика и граматика, но по отношение на лексиката те се доверяват напълно на традицията. Черковнославянското лексикално градиво, не без голямо основание припознавано като домашно, българско, е силен коз в теорията и практиката им. Срещу него никой не се възпротивява, напротив то съзнателно и настъпателно, дума по дума, пояснена в скоби с чужда (турска, по-рядко гръцка), се въвежда с надеждата да се закрепят в речта на образования човек, а от него – и в речта на неукния. Диапазонът на действията на книжовниците е широк. Почти всички коментират собствения си избор с тон по-често дидактичен, понякога оправдателно-извинителен, понякога гневен в отговор на критика. Едновременно с това те акцентуват върху примера, който дават, като възкресяват изконна лексика или въвеждат руска (рядко сръбска) дума, смятайки, че ако от езика майка другите народи вече са се възползвали, то българите имат пълно право да се обогатят от вече готовата лексикална единица. Трети събират чуждите думи в речници, насочвайки вниманието на обществото към „злоупотреблението“ с тях, и препоръчват да се напишат българските им еквиваленти на табели по стените, за да се запомнят¹⁷. Създаването на пуристичните речници (на Неофит Рилски, на Анастас Кипиловски и на Иван Богоров) е по същество акт на прескрипция, което идва да покаже, че пуризмът е един от силните фактори в прескриптивизма. По подобен начин е действало в края на XIX в. например немското общество, което германизира технически термини в областта на пощите и железопътния транспорт. Този пуризм е пряко свързан с франкофобските и националистическите движения в Германия в края на деветнадесети век (Елспас 2005: 24). Въпреки че по принцип германската и българската книжовноезикова ситуация имат различна типология и са почти несравними, позоваването на германския пуризм тук се прави само с оглед на внушението, че този тип пуристични прояви в българската езикова ситуация не са самотни и несъпоставими с общите европейски национальноезикови процеси. Може да се обърне внимание дори, че ако в Германия те са в края на XIX в.¹⁸, българските пуристични прескриптивистки действия започват през 30-те г. на XIX в.

Видът на заместванията, които книжовниците от 30-те и 40-те години правят, дава основание да се говори за *архаизиращ пуризм* (1). Архаистите защитават концепцията за безвремието на езика и

¹⁷ Впрочем така постъпват стотина години по-късно турските филолози в училищата.

¹⁸ Друг е въпросът какво става в българската езикова ситуация в края на XIX в. и как може да се съпостави с германската примерно.

тяхната позиция никак не е по-различна от преобладаващия езиковедски климат в Европа през XVII, XVIII и XIX век. По онова време е била всеобща практика еволюираните по-късни етапи на езика да се разглеждат като западнали варианти на по-ранния „чист“ или „класически“ език (Гилян 1991: 29). Точно така привържениците на Черковнославянския модел защитават „класическата“, фундаментално различна от узуса граматическа структура. Възгледът им, че нацията се гради върху езика, довежда до това, че историята на езика става матрица за историята на нацията. Тъй като езикът е можело да бъде проследен до вида, който е имал в древността, произходът на нацията също може да бъде открит в далечното минало. И обратното – тъй като нацията води началото си от тази далечна епоха, то формата на езика, който нацията е трябвало да усвои, също трябвало да бъде открита в древността. Връзката между история и език е разширена до миналото, маргинализирайки дълго време всички останали езикови реалности. Как да се регулира езикът, се превръща в метонимия за това, как да се изгради нацията. Авторите от Възраждането разполагат с кодифициран черковнославянски език, който е разпознаван като домашен, с текстови нормализации от предходни класически периоди на българския език, което ги кара да усещат стабилност в лексикалната система. За разлика от сръбските те не пристъпват към нейните единици като към чужди, не проявяват отпор към тях. Тази разлика дава основания на Б. Цонев стотина години след коментирания период да каже, че „Сръбската интелигенция, която употребява почти толкова турски думи, колкото нашата, ги употребява като свои и дори е в състояние да се препира, че са чисто „прави“ сръбски думи... Нашият усет ще ни подпомогне да изчезнат съвършено турските думи от нашия език“ (Цонев 1934: 338). В този смисъл именно, като се има предвид, че българският книжовник припознава черковнославянския език за по-архаичен български, за „български катаревуса“, избран да предпази и съхрани българския език и да се противопостави както на чуждия език, така и на чуждата лексика, потвърждава тезата за славянобългарски период в историята на новобългарския книжовен език¹⁹ (Вълчев 2007). Успоредно с това обаче обикновено застъпниците на комуникативния принцип, използващи освен черковнославянска лексика и

¹⁹ За „славянобългарски“ етап от развоя на националния новобългарски книжовен език три десетилетия преди това говори К. Босилков, който обаче поставя границите му от средата на XVIII в. до средата на XIX в., в който етап съществува „най-висока степен на вариативност на книжовноезиковата норма в цялостния развой на българския книжовен език“ (Босилков 1986: 86).

диалектни домашни или чужди думи, стават застъпници на *етнографския пуризм* (2).

Насоките в дейността на българските възрожденски създатели на книжовния език дават основания да се говори едновременно за *реформаторски* (3) – подпомагащ възкресяването на българския език, и за *защитен пуризм* (4) – като се вземе предвид борбата им за опазването на българската култура от гръцкото културно-езиково и религиозно влияние. Идеята за възкресяване на етничния език изисква прилагането на историческия критерий, който обаче би трябвало да задържи развитието на естествените норми и съответно кодифицирането им. На равнище конкретни езикови норми този критерий има най-ярко изражение в споровете относно вокала [ъ] и членните форми. Търпимостта на строителите на книжовния език от този период към иновациите варира и най-уравновесено отношение към тях има Славянобългарският и Новобългарският модел в лицето на Неофит Рилски и Васил Априлов (30-те г.), малко по-късно – и Иван Богоров (40-те г.). Този вид реформаторски пуризм следователно има новаторски характер. Негативизмът срещу еволюционните иновации в езика не продължават дълго и това свидетелства за състоянието на книжовния език: фактът, че в оценката на обществото за кратко време иновациите вземат превес (всъщност „иновации“ с доста дълъг стаж в новобългарския превод на дамаскинката литература), говори в полза на относителна стабилност в узуса – не по отношение на вариантите, а по отношение на аналитичната структура. Така че пуристичните усилия през коментираните десетилетия са един закономерен акт на подсигуриране на позиция относно понататъшното им канализиране – формулата за съхраняване на идеала и узуса е намерена: „изучавам свойат язык в старобългарските ръкописни книги“, пише Бусилин и създава буквар на език, „съгласен с естественото наше произношение, основанное на древните ръкописи наших праотцов“.

Колкото до защитната линия в българския езиков пуризм, тя продължава повече от един век, макар че обхватът на сферите ѝ постепенно се стеснява, особено след откриването на първите български светски училища през третото десетилетие. В този смисъл тя е и най-силната проява на пуризма, макар че твърде рядко е била осъзнавана и посочвана като негова форма. Интересното при нея е, че еволюира по следния начин:

- в началото защитата на (славено)българския език (намерил солидна подкрепа с посочването, че е език, употребяван и от славяните руси – и в това не може да не се провиди противопоставянето им

по родов признак на гърците) не е конкретизирана по сфери, тя е защитита по принцип; тя идва да покаже, че и българският език е достоен да бъде книжовен и да поеме онези функции, които някога е имал – както някога е имало и българско царство;

- след създаването на текстовете и български буквар, които го доказват през първите две десетилетия на XIX в., и след създаването на българско светско образование, на български граматики, на плаха българска публицистика и научнопопулярна книжнина през 30-те и 40-те години остава само една, но много важна сфера в културното пространство до Освобождението – църквата; така защитната линия се концентрира в борбата за църковна независимост и по-точно в налагането на езика в българските религиозни институции (вж. подр. Николова 2004б).

Не трябва да се забравя в никакъв случай още и фактът, че ако идеята за изчистването на българския език от чуждоезиково влияние става една от доктрините на езиковата програма на Българското възраждане²⁰, а оттам и в неговата националнополитическа програма, то пуризмът в този период (а и въобще през цялото Възраждане) има **националистичен** характер (5). И не на последно място, може да се обобщи, че той става неразделна част от усилието за образование на българския народ, което го прави и **педагогически** (6).

ЛИТЕРАТУРА

- Босилков 1986:** Босилков, К. *Кратка история на българския език*. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae, 1986.
- Вачкова 2007:** Вачкова, К. Езиковата програма на Българското национално възраждане. // *Годишник на ШУ „Еп. Константин Преславски“*, т. XX А. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2007, 3 – 38.
- Вачкова 2008:** К. Вачкова. *Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период)*. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2008, 140 – 174.
- Венедиктов 2005:** Венедиктов, Г. К. Русское влияние и пуристические тенденции в болгарском литературном языке на стадии его становления. // *Пуристические тенденции в истории славянских литературных языков. Сборник тезисов*. Москва: РАН, 2005, 45 – 49.
- Вълчев 2007:** Вълчев, Б. Някои общи черти и различия в процеса на начално изграждане на българския и сръбския книжовен език (в исторически, културен и езиков аспект). *Littera et lingua. Series dissertations, vol. I, Sofia, 2007*.

²⁰ За езиковата програма на Българското възраждане вж. по-подр. у К. Вачкова (2007; 2008).

- 26.02.2013 <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/images/stories/series/-dissertationes/volume1/ValtchevB.pdf>>
- Гилин 1991:** Gyllin, R. *The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Uppsaliensia. Uppsala, 1991.
- Гладкова 1998:** Gladkova, H. Úloha intrvence v období formování spisovné bulharštiny v porovnání s češtinou. // *Česká slavistika 1998. České přednášky pro XII. Mezynárodní sjezd slavistů*. Krakov 27.8. – 2.9.1998. Praha, 119 – 127.
- Горбачевич 1971:** Горбачевич, К. С. *Изменение норм русского литературного языка*. Ленинград, 1971.
- Елспас 2005:** Elspas, S. Language norm and language reality. Effectiveness and limits of prescriptivism in New High German. // Langer, N., W. V. Davies. *Linguistic Purism in the Germanic languages*. Berlin, New York: De Gruyter, 2005, 20 – 45.
- Иванова 2001:** Иванова, Ц. *Българо-сръбски книжовноезикови връзки през Възраждането (Аспекти на езиковата стандартизация в балканославянския ареал)*. Автореферат за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София, 2001.
- Иванова 2002:** Иванова, Д. *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език*. Пловдив: Призма, 2002.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. Отг. ред. Е. Георгиева, С. Жерев, В. Станков. София: БАН, 1989.
- Кювлиева-Мишайкова 1997:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1997.
- Ланге 2005:** Lange, M. V. Bad language in Germani's Past – the birth of linguistic norms in seventeenth century. // Langer, N., W. V. Davies. *Linguistic Purism in the Germanic languages*. Berlin, New York: De Gruyter, 2005, 62 – 84.
- Николова 2004а:** Николова, Н. Критерии на възрожденските книжовници за утвърждаване нормите на новобългарския книжовен език. // *Български език*, 1997/8, № 2, 42 – 45.
- Николова 2004б:** Николова, Н. Въпросът за езика в борбите за църковна независимост през Българското възраждане. // *Трудове на катедрите по история и богословие*. Т. 6. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2004, 329 – 336.
- Цонев 1934:** Цонев, Б. *История на българский езикъ*. Т. II. София: Придворна печатница, 1934.

ИЗВОРОВ МАТЕРИАЛ

- Априлов 1968:** Априлов, В. *Съчинения*. Подбор и редакция П. Тотев. София: Български писател, 1968.

- Богоров 1844; 1986:** И. Богоров. *Първичка българска граматика. Фототипно издание.* София: Наука и изкуство, 1986.
- Бозвели 1968:** Бозвели, Неофит. *Съчинения.* Съст. Ст. Таринска. София: Български писател, 1968.
- Бозвели, Васкидович 1835:** Бозвели, Неофит; Васкидович Ем. *Славено-българское детоводство за малките деца. Част третая.* Крагуевац: Княжеска сръбска типография, 1835.
- Геров 1849:** Геров, Н. *Извод от физика. Част пръва.* Белград: Правителствена книгопечатня, 1849.
- Кипиловски 1836:** Кипиловски, Анастас. *Кратко начертание на всеобщата история.* Будим: Университетска кралевска типография, 1836.; също <http://books.google.bg/>.
- Книжовници 2007:** *За български род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език.* Съст. Р. Русинов, М. Гърдева. Велико Търново: УИ „Св.св. Кирил и Методий“, 2007.
- Попович 1837:** *Христоития или благонравие ...* Преведена от Райна Поповича из Жеравна ... Будим: Кралска типография, 1837.
- Предговори 1992:** *Родолюбивий и благоразумний народе българский. Възрожденски предговори. Книга първа. 1806 – 1865.* Събрал и наредил Д. Леков. София: УИ „Св.Климент Охридски“, 1992.
- Рилски 1835а; 1984:** Рилски, Неофит. *Българска граматика, сега първо сочинена...* Крагуевац: Княжеска сръбска типография, 1835; Фототипно издание. София: Наука и изкуство, 1984.
- Рилски 1935б:** Рилски, Неофит. *Краткое и ясное изложение ... на греческия язык.* Белград, 1835.
- Фотинов 1943:** Фотинов, К. *Избрани страници.* Под. ред. на Ал. Бурмов. II попр. изд. София: Хемус, 1943.

**СПИСАНИЕ „НАУКА“ (1881 – 1884) И УНИФИКАЦИОННИТЕ
КНИЖОВНОЕЗИКОВИ ПРОЦЕСИ
СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО**

Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**„NAUKA“ („SCIENCE“) JOURNAL (1881–1884) AND THE
STANDARDIZATION PROCESSES OF THE BULGARIAN
LITERARY LANGUAGE IN THE POST-LIBERATION PERIOD**

Diana Ivanova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper focuses on the historical importance of „*Nauka*“ („*Science*“) Journal (1881–1884) and its function in the literature and language standardization processes as discussed in the perspective of the social and cultural discourse of that time and in the context of the language specificity in the post-liberation period. The journal deserves attention due to its policy – the presentation of literary works, literary criticism, and language reviews; another of its merits is its feature of linguistic discussions of relevant contemporary issues and problems of language standardization. „*Nauka*“ („*Science*“) Journal is a very important source for studies on the historical development of Contemporary Standard Bulgarian Language (language standardization processes, terminological word-formation, purity of the vocabulary) and it is definitely one of the driving forces in the Bulgarian Language Standardization processes during the 1880s .

Key words: „*Nauka*“ (Science) Journal, language standardization processes, linguistic discussions

За да се осмисли историческото значение на списание „Наука“ и неговата роля в литературните и книжовноезиковите процеси, необходимо е то да се разгледа в обществения и културния дискурс на времето, както и в контекста на езиковата ситуация в следосвобожденския период. След Освобождението по силата на Берлинския конгрес (1879 г.) българските земи са разпокъсани – независима държава

е само Княжество България със столица София, Източна Румелия е васална област към Османската империя, а Македония и Одринска Тракия остават изцяло под османска власт. Именно тогава започва т. нар. румелийски период¹ на областта със столица Пловдив. Въпреки неблагоприятните обстоятелства и изкуственото разделение на нацията тежат паралелни интеграционни културни и езикови процеси в свободните и неосвободените български земи, разбира се, белязани и със своя специфика.

Непосредствено след Освобождението Пловдив е най-големият български град като население и като материални и духовни ресурси: интелигенцията в Пловдив по онова време наброява около 3000 души², там живеят и работят известните отпреди Освобождението местни просветни и обществени дейци – Н. Геров, Й. Груев, Хр. Г. Данов, Др. Манчов, К. Моравенов, Ив. Евст. Гешов и др. По-късно в града пристигат образовани българи главно от Балкана и Средногорието (от Сливен, Ямбол, Калофер, Сопот, Карлово, Копривщица, Клисурса, Панагюрище, Перущица, Пещера, Пазарджик, Котел, Елена, Жеравна, Казанлък, Ст. Загора, Чирпан). Някои от тях са учили и работили в Цариград, други са били в странство³. Както се вижда, строителите на Източна Румелия, а по-късно и на обединена България произхождат от будни селища в много широк географски ареал, който започва от

¹ Тук названието Източна Румелия се употребява условно, както отбелязва библиографът М. Стоянов в забележителната си книга „Когато Пловдив беше столица. Очерци за Източна Румелия“: „След като българите с кръвта и живота си бяха извоювали свободата на Южна България, европейската дипломация се опита отново да я подчини на султана под името Източна Румелия. Историята обаче е показала многократно, че скалъпваните от дипломатите създания са нетрайни [...]. Понятието „Източна Румелия“ дотогава не съществуваше. Такова име за своята страна българският народ не бе чувал и не знаеше“ (цит. по 2. изд. Стоянов 2008: 7).

² За възрожденския и следосвободенския Пловдив има огромна по обем литература, но тук сме се опирали главно върху сведения от книгите на Н. Генчев и М. Стоянов (Генчев 1981, Стоянов 2008); също така и на по-ранни източници (Шишков 1926, Пеев 1928, 1941; Панов 1939 и др.).

³ Фамилиите Чалъкови, Кесякови, Тъпчилешови, Бракалови; Г. Кръстевич, Ст. Чомаков, Хр. Стамболски, Г. Вълкович, Г. Груев, М. Маджаров, Хр. Караминков, П. Куртович, П. Димитров, Д. Минков, Ил. Йовчев, Д. Душанов, Гр. Караджов, Ив. Салабашев, Г. Бенев, Г. Странски, Г. Янкулов, Л. Дагоров, Д. Фингов, М. Бракалов, Д. Попов, Ив. Богоров, Ив. Вазов, Хаджи Гьока Павлов, Вълко Нейчов, К. Величков, З. Стоянов, Даниил Юруков, Ив. Гешов, К. Стоилов, П. Каравелов, Ст. Бобчев, Пантелей Наботков, Т. Икономов, К. Моравенов, Н. Начов и мн. др.

Родопите, върви по Средногорието и Стара планина и стига чак до най-източните ѝ части. Те са високообразовани – завършили университети във Франция, Италия, Германия, Австро-Унгария, Русия, Сърбия, Гърция; в добре уредени училища в Цариград (Висшето военно-медицинско училище, Галатасарайския лицей, Роберт колеж) и т.н. За по-кратко или за по-дълго в Пловдив се установяват и чуждестранни специалисти и предприемачи: чехи, сърби, хървати, унгарци, италианци, французи, австрийци, немци (Вагнер 1897; Стоянов 2008: 17), които заемат различни служби в града. На просветното поприще работят много чехи, които имат големи заслуги за успехите в българското образование.

Още преди Освобождението Пловдив се очертава като водещо културно и просветно средище: оттук тръгват нови педагогически методи и идеи за реформи в образованието, книги с утилитарен характер и учебници, които се разпространяват по всички краища на българската земя – традиция, която продължава със засилени темпове и след Освобождението. Пловдив дава на България голяма част от висшата интелигенция и приема през румелийския си период едни от най-видните представители на българската нация, напуснали Княжеството по политически причини: общественици, поети, писатели, журналисти, както и чуждестранни специалисти.

Органическият устав (законите за управлението на областта) признава правото на многоезичие: официални са три езика (български, гръцки и турски)⁴. Но въпреки осигуреното правно положение и материалните възможности на носителите си гръцкият език, както и турският не придобиват надмощие. Отпечатваните книги и вестници на гръцки се четат само от гърците; увлечението по модния някога гръцки език отдавна е преодоляно у българите (Стоянов 2008: 27). Позициите на българския език, създадени чрез образованието още през Възраждането, се утвърждават поради нарастването на българското население и откриването на нови училища, вкл. и средни.

В Града на тепетата след Освобождението се подобрява издателската дейност и се разширява печатната база – съществуват 8 печатници – Дановата, Манчовата, на италианеца Ед. Диони, печатница „Напредък“, а също така една гръцка и една турска печатница. В Пловдив Янко Ковачев пренася печатницата си от Виена, а Й. Груев, директор на просветната дирекция, осъществява мечтата си да открие през 1882 г. в Пловдив модерна печатница (Областната), където се

⁴ Освен тези три големи етноса в Пловдив живеят и арменци, евреи, цигани. Чува се и друга чужда реч: френска, английска, италианска, руска (Стоянов 2008: 17).

отпечатва сп. „Училищен дневник“. Продължават да функционират двете възрожденски издателства (на Хр. Г. Данов⁵ и Др. Манчов). Съставители, компилатори и преводачи на дидактичната литература са главно учителите в гимназиите в Пловдив, Ст. Загора и Сливен (Хр. Г. Данов, Др. Манчов, Н. Саранов, Ат. Илиев, Ив. П. Славейков, Ив. Пеев, Ив. Горов, Ст. Бобчев, Гр. Караджов, Ст. Костов, Д. Благов, Й. Ковачев, чехите Антон Шоурек, слпвенецът Фр. Мочник и др.). Качествено подготвени и полиграфически добре оформени, пловдивските учебници намират добър прием не само в училищата в Източна Румелия, но и в Княжеството и в Одринска Тракия и Македония (Стоянов 2008: 118).

За развитието на образователното дело, както и за разцвета на книжовната дейност и на книгопечатането в областта важна роля изиграва културната политика на постоянния комитет на Дирекцията на народното просвещение, който отпуска парични средства за училища, за поддържане на печатни издания, за отпечатване на творби на видни автори. Създадена е добра организация на училищната мрежа с начално и средно образование, разширяват се възможностите за грамотяване на населението в неделни и вечерни училища, въвежда се и предучилищното обучение. Броят на училищата в областта нараства, подобрява се и се разширява преподавателският ресурс, като броят на завършилите висши училища се увеличава. В гимназиите в Пловдив, Ст. Загора и Сливен се създава традиция да се отпечатват годишните отчети, които съдържат не само важни статистически и фактологични данни, но и научни разработки на самите учители.

⁵ Само Дановото издателство в Пловдив от 1879 – 1899 г. издава над 500 книги. В другите по-големи градове на Източна Румелия също се развива книгопечатането. В Ст. Загора излизат 183 книги и 28 периодични издания, между тях в. „Земледелец“ на Д. Наумов и сп. „Знание“ на Ал. Козаров; в Казанлък – 12 вестника и списания, между които сп. „Критика“ (1891) на д-р Кр. Кръстев и „Работнически вестник“ (1897 – 1899) (Атанасова, Драганова 2010). В Ямбол е открита първата печатница в града – „Тунджа“ (1891 г.), а след нея печатница „Светлина“ и „Просвета“. Само за периода 1879 – 1900 г. в града се отпечатват през различно време около двадесет вестника и списания (в. „Тунджа“, в. „Ямбол“, в. „Надежда“, в. „Каргуна“, в. „Нова зора“, в. „Сиромашки защитник“, преименуван по-късно на „Работнически другар“, в. „Народна воля“, сп. „Преглед“, сп. „Сполука“, сп. „Орач“). В Сливен излиза в. „Българско знаме“ (1879) в едноименната печатница, в. „Съветник“, в. „Работник“, в. „Смешлю“ (Русинов 1985: 12), а в Бургас успешно се развива печатницата на Ив. Кираджиев, в Сливен функционира печатница „Знание“ и т.н.

Състоянието на книжовния език е в пряка връзка с равнището на оживения културен и литературен живот в областта: създава се театърът, най-напред във вид на любителски представления, а по-късно като институция; организират се оркестри и хорове, които изнасят концерти в градска среда. В училища, библиотеки, читалища, просветни дружества се организират публични беседи и лекции, което позволява българският език да функционира в по-широка социална среда. Това укрепва статуса на книжовния език и тласка напред неговото развитие. В периодичния печат, както и в цялата тогавашна книжнина (учебна, научна, художествена) се наблюдава стремежът на писатели, редактори, учители към единен книжовен език – независимо от кои краища на България са те.

Журналистиката в Източна Румелия преди Съединението достига до завидна висота благодарение на това, че в Пловдив се събират едни от най-талантливите български творци – писатели и публицисти, като Ив. Вазов, К. Величков, З. Стоянов, Ст. Бобчев, Георги Груев, М. Маджаров, Гр. Начович, Ив. Евст. Гешов, Д. Хранов, Св. Миларов, Ст. Михайловски, П. Кисимов, Ат. Шопов, Д. Ризов, П. Р. Славейков, Ив. Славейков, П. Каравелов и мн. др. Благодарение на този журналистически потенциал от Освобождението до 1885 г. в областта излизат над 30 периодични издания. Сред тях е първият следосвобожденски вестник „Марица“ (25.07.1878 – 06.09.1885) (ред. Гр. Начович, Ив. Евст. Гешов, Ст. Бобчев, М. Маджаров и др.), както и едни от най-авторитетните вестници: „Народний глас“ (24.07.1879 – 31.08.1885) (изд. Др. Манчов; ред. Ив. Вазов, К. Величков), „Южна България“ (1883 – 1885), с гл. редактор Г. Бенев, в. „Съединение“ (1882) с редактор Ив. Берковски, в. „Независимост“ (1881 – 1882), редактиран от П. Каравелов и П. Р. Славейков, вестниците „Общински лист“ (1882 – 1885), „Кукуруигу“, в. „Борба“ (1885), издаван от З. Стоянов през 1885 г., в. „Съединение“ (30.12.1882 – 31.03.1883) с редактори Ив. Евст. Гешов и Д. Юруков, френско-българският вестник „Положение“ (1882) с ред. Св. Миларов и О. Искендер и др. Излизат и специализирани списания, като едно от най-значимите е сп. „Наука“ (1881 – 1884), месечно издание на Книжовното научно дружество в Пловдив (с ред. Ив. Вазов, К. Величков, Ив. Салабашев, Ст. Бобчев и П. Наботков), което съдържа художествени текстове – оригинални и преводни, научни статии от различни области на познанието, критика. Тук се отпечатва още сп. „Зора“ – литературно списание, редактирано от Ив. Вазов и К. Величков; „Законоводец“ – списание за законодателство, правосъдие и адми-

нистрация, „Съдебен вестник“, „Училищен дневник“ с редактор Йоаким Груев и др.

Една от основните задачи на в. „Марица“ е да прокламира идеята за обединението на разпокъсаните от Берлинския конгрес български земи. Вестникът не скрива русофилската и славянофилската си ориентация: в редовно поддържания „Славянски отдел“ се отразява обществено-политическият и културният живот на славянските народи – задача, посочена и в програмната статия на изданието. И по съдържание, и по разпространение в. „Марица“ е „истински общобългарски вестник“, който се следи и търси не само в Източна Румелия, но и в Княжеството и в неосвободените области Одринска Тракия и Македония. Той се списва и на френски и се разпространява и в чужбина.

Редакторите на периодичните издания са общественици, политици, културни дейци. В Пловдив се събират най-ярките представители на българската интелигенция след Освобождението, хора с високо образование и култура, с широки интереси и владеене на чужди езици и с талантливи журналистически пера. Този елит се е нуждаел от обединение и по инициатива на Й. Груев (директор на Дирекцията на народното просвещение) в Пловдив се учредява Научно книжовно дружество с председател Ив. Вазов, като в неговия устав се предвижда издаването на печатен орган – сп. „Наука“. За негов главен редактор е избран Ив. Вазов. Списание „Наука“ е първото научно-литературно периодично издание след Освобождението. То започва да излиза през 1881 г. и съдържа няколко основни раздела: „Книжнина“ (за литературни произведения), „Наука“ (за научни статии), „Училищен отдел“ (за педагогически статии, рецензии, отзиви), „Критика и библиография“, „Външен и вътрешен преглед“, „Смес“. В редакционната колегия влизат К. Величков, Ст. Бобчев, Ив. Салабашев, Д. Минков, П. Наботков и Г. Караджов.

Списание „Наука“ е едно от знаковите издания, което оживява духовния живот не само на Пловдив, но има и национално значение. Неговата поява, както и излизането на останалите периодични издания в областта, е закономерна в контекста на динамичното развитие на образование, журналистика, книгоиздаване и възможността за провеждане на самостоятелна образователна и културна политика.

Паметта за Пловдив е невъзможно напълно да се възстанови, без да се разгърнат тогавашните периодични издания, вкл. и сп. „Наука“, и без страниците, написани от ония негови летописци, които оставят следи не само от близкото и по-далечното минало, но създават и историята на съвременна България. Сътрудници на списанието (броят

им надвишава 60) са видни български общественици и книжовници, като М. Дринов, З. Стоянов, Й. Груев, П. Р. Славейков, Хр. Бончев, Д. Ганчев, Ат. Илиев, П. Каравелов, Е. Каравелова, Д. Душанов, М. Москов, Д. Стоянов, д-р Г. Вълкович, Ив. Евст. Гешов, П. Енчев, П. Иванов, Д. Попов, Св. Миларов, Ф. Симидов, Д. Драгомиров, П. Милошев, Гр. Караджов, д-р Янколов, д-р Стоянович, Ив. Салабашев, П. Наботков, П. Матвеев, Кр. Мирски, А. Начев, Ат. Шопов, Г. Карловски, Т. Икономов, П. Николов, З. Даскалов, Д. Минков, А. Т.-Балан, д-р Ст. Данев, К. Шапкарев, М. Киранов, Н. Кърджиев, А. Марков, М. Жекова, Г. Колушки, Г. Ненов, Ив. Плачков и др.

По професионален признак сред сътрудниците на списанието най-голям е делът на учителите (38%), следват писателите и преводачите (15%), лекарите (13%), учениците (10%), духовниците (5%), останалите са студенти, търговци, адвокати, издатели, общественици. Сред сътрудниците на списанието има и две жени. По степен на образование най-много са висшистите (63%), със средно образование (20%), самоуки (3%); за останалите няма данни. Всички те произхождат от селища на Централния Балкан, Средногорието и Североизточна България. Сътрудниците на сп. „Наука“ са с трайни интереси към книжовната дейност и към книжовния език.

Сп. „Наука“ се определя като научнопопулярно и общообразователно издание с енциклопедично съдържание. В него за първи път се отпечатват Вазовите творби „Неотдавна“, „Митрофан и Дормидолски“, „Немили-недраги“, „Хаджи Ахил“, „Един кът от Стара планина“ и др. Към документалната проза се отнасят спомените на Ив. Вазов „Неотдавна“ (г. I), както и части от „Записки по българските въстания“ на З. Стоянов – „Събранието в Оборище“ (г. II, кн. 10, с. 925 и сл.; 11 – 12, с. 1039 и сл.).

Излишно е да се подчертава, че художествената литература (оригинална и преводна) изпълнява важни възпитателни и естетически функции, но тя е също средство, чрез което се постига националното езиково утвърждаване. Излизат преводи на чужди класици: на В. Юго, Ем. Зола, лорд Байрон, Дж. Мил, Ив. Тургенев, М. Лермонтов, Н. Гогол, Ян Неруда, Ю. Словацки. Списанието запознава читателите си с биографиите на В. Юго, Ф. М. Достоевски, У. Шекспир, Е. Зола. През първата годишнина като приложение излиза романът на В. Юго „Деветдесет и трета година“ в превод на Ив. Евст. Гешов.

От отпечатаните 67 литературни произведения 2/3 принадлежат на четирима български автори, които най-активно публикуват тук: Ив. Вазов, З. Стоянов, К. Величков и П. П. Славейков. На Вазов и Ве-

личков принадлежи заслугата за отпечатването на преводни творби от френски, руски, английски и полски език, което дава представа не само за литературните, но и за естетическите предпочитания на двамата редактори.

Отпечатват се различни по жанр белетристични творби, както и поезия, което допринася за развитието на съответните стилови средства. В списанието намира място първата песен на „Илиада“ в превод на П. Р. Славейков (г. I, кн. VII, с. 558 – 570), откъс от поемите на Дж. Байрон „Чайлд Харолд“, преведена от Д. К. Попов, „Америйо“ от В. Юго в превод на К. Величков – през втората годишнина. От руската поезия е преведено стихотворение на М. Лермонтов – „Въздушний кораб“, в превод на Д. К. Попов, от чешката – две стихотворения на Ян Неруда (г. II), поема на Словацки (г. III), от скандинавската – стихове на Б. Бьорнсон „Вечерта на Великден 1864“ (г. III). Д. К. Попов превежда също творби на Л. Буле, от М. Хартман, от Т. Худ, като се стреми да е близо до стилистиката на оригиналния текст.

В сп. „Наука“ се отпечатват и две драматургични произведения – драмата „Виченцо и Анжелина“ в превод на К. Величков (г. II, кн. 3, 4, 5) и незавършената му трагедия „Старозагорченката“ (г. II, кн. 7, 8 – 9, 11 – 12).

Обнародват се записи на народни песни, събрани от различни български краища (Котел, Пирдоп, Лом, Кюстендил, Щип, Хвойна, Широка лъка и др.). Сред най-активните записвачи са П. Р. Славейков, Н. Попов, П. Загорев. В сп. „Наука“ излиза статията на П. Р. Славейков „Рупското или рупаланското българско население и наречие“ (г. II, кн. 5, с. 463 и сл.).

В сп. „Наука“ са поместени и пътните записки на К. Иречек „От нова България“, препечатани от чешкото списание „Osveta“ в превод на Гр. Караджов, пътеписът „Един кът от Стара планина“ на Ив. Вазов, както и статията на Ив. Евст. Гешов „Новото издание на Каницовата книга върху България“ (г. I, № 1, с. 76), издадена в Лайпциг през 1883 г. (2. изд.).

Списанието продължава добрите традиции във възрожденската периодика, като поддържа отдела „Биография“. Там се поместват биографични очерци за Ал. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Ф. М. Достоевски, У. Шекспир, Дж. Мил, В. Юго, Е. Зола, Б. Бьорнсон и др.

В раздела „Педагогия“ са публикувани статии за образованието, възпитанието, за учителя и неговите задължения и т.н. („Нравственото възпитание“ от Х. Спенсър в превод на Д. Минков, „За началните учи-

лица в Англия и Германия“ от П. Иванов, „Първоначалното образование в Швейцария“, „Качествата на добрия учител“ от Й. Груев и т.н.).

В списанието намират място преводни и оригинални текстове от различни области на познанието (физика, химия, биология, социология, етнография, история), които подпомагат развитието на книжовния език и неговите стилове. Особено ценни са Вазовите критически отзиви за новоизлезли книги – оригинални и преводни, за учебници, за статии и т.н., където редакторът задължително взема отношение и по езикови въпроси. В тях поетът поставя високи критерии към авторите, препоръчва грижливо отношение към езика и вещина при използването му, а след някои особено слаби изяви той скърби, че „българският език е подложен на тежки изпитни“. В точните му коментари проличава езиков усет и изграден вкус към красивото слово. С обективната си критика Вазов следи книжовноезиковите процеси да вървят в правилното русло и дава уроци по словесно изкуство на младото поколение творци.

В критическия отдел на сп. „Наука“ се отпечатват и езиковедски материали, напр. статията на И. А. Ворачек и Д. Стойнов „Ударението в новобългарски език. Градивце към славянската акцентология“ (г. III, № 11), студията на А. Т.-Балан „Български речник на Ив. Богоров“ (г. III, кн. 9, 10, 11, 12). В нея А. Т.-Балан, като изтъква заслугите на Ив. Богоров да създаде един необходим и полезен лексикографски труд – тълковен речник на българския език (през 1871 и 1881 – 1882 г.), посочва и неговите недостатъци, които групира в четири основни направления: състав на лексиката, от страна на лексикографията, на лексикологията и граматиката. Сред бележките на Балан се посочва, че речникът не обхваща в пълнота трите главни български наречия (тракийско, македонско и мизийско), че в недостатъчна степен е изяснена етимологията на думите, че липсват цели тематични групи на лексиката – за цветя, растения и билки. Наистина нуждата от тълковен речник остро се е чувствала не само като съкровищница на народното словно богатство, но и като кодифициращо средство, което да подпомогне стабилизирането на книжовната лексикална норма – уви, условие, на което явно Богоровият речник не е отговарял.

Езиковите дебати, които се водят на страниците на сп. „Наука“, почиват върху познатите възрожденски концепции за описание на езика ни, но много по-целенасочено се търсят връзките между отделните езикови елементи, явления и състояния, за да бъдат унифицирани и подчинени на стройна система. И въпреки че езиковата теория е все още твърде бедна и повечето от статиите нямат чисто научен характер,

редакторите провеждат последователна езикова политика по отношение на единството на книжовната норма в изключително сложната социолингвистична ситуация по българските земи през този период.

Чуждестранната (вкл. славянската) филологическа наука се популяризира и чрез преводни статии. Водят се дискусии по езикови въпроси, като активно участие в тях вземат А. Т.-Балан, П. Р. Славейков, Ив. Богоров, Ст. Бобчев, Д. Попов, Гр. Караджов, Ив. Евст. Гешов и др.

В списанието се отпечатват редовно обявления за очаквани нови книги, поддържа се критиката, като излизат около 50 рецензии и отзиви. Значителна част от рецензиите се отнасят към проблемите на литературния превод. Обект на критика са недостатъците, съпътстващи превода на литературни произведения, като прекалено свободното отношение към оригинала, липсата на данни за първоизточника или за автора, превода на стихове в проза и др. под.

Под прицела на критиката са и преводните творби, като се взема отношение по въпросите на самия превод: доколко е адекватен преводният текст на оригинала, има ли необосновани съкращения на текста, отбелязва ли се името на автора и заглавието на творбата и др. под. Бележката на Ив. Вазов към преводача Н. Ю. Ненов за превода на „Орлеанската дева“ е показателен и за все още ниското равнище на преводаческото изкуство у нас: „Доколкото ми се чини, тая трагедия е написана от Шиллера в стихове, а е преведена в проза и без да обаждат името на автора ѝ“ (г. I, кн. 1, с. 93). Подобен въпрос е поставен и в рецензията на Св. Миларов за превода на Ив. П. Славейков на Шекспировата трагедия „Юлий Цезар“, където се обръща внимание на това, че преводачът е предал трагедията в проза, а не в стихове, че конструкцията на изреченията е повлияна от чуждия език и др. Критично се отнася към свободния превод на П. Р. Славейков на една Пушкинова приказка (в стихове) и Б. Пенев, а за превода на „Илиада“ посочва, че „преводачът си послужил с ритъма и похватите на народните ни песни“.

В други случаи критиката посреща добре книги като „Спомени от Цариградските темници“ на Св. Миларов: „Цял ред раскази, написани на гладък язык, поръсени съ сладка поезия, ввождат ни в най-скришните кътове на турский бит, раскриват ни най-трогателни драми, тайната на които тъй мъчно може да проникне през дебелите зидове на харемите“ (г. I, кн. 11 – 12, с. 981).

Политиката на сп. „Наука“ е да поощрява публикуването на адаптирани преводни издания от западноевропейската класика. Така напр.

драмите на Шекспир „Крал Лир“ и „Венецианският търговец“ се издават в адаптиран вид от Лука Касъров и Ив. Каранджулов, за да бъдат по-достъпни за малките читатели. И тук критиката дава положителна оценка на преводите: „Те ... (преводачите) са решили да дадат на децата ни целий Шекспир в малки приказки и са издали вече две: „Венецианският търговец“ и „Крал Лир“. Приказките, просто и ясно изложени и написани във добър и вразумителен език, се четат с голямо удоволствие“ (г. I, кн. 11 – 12, с. 984).

Статиите, посветени на превода, са тясно свързани с разискването на въпроси, отнасящи се за развитието на книжовния език и неговите стилове, както и на българското езикознание. От преводачите наред с качествен превод се изисква и по-висока езикова култура. Езиковите оценки задължително присъстват в тогавашните критически отзиви, при което продължават да се смесват нормативни (*правилно – неправилно*) с естетически критерии (езикът е „правилен“, „гладък“, „добър и вразумителен“ (г. I, 11 – 12, 984) // „необработен“, „груб“, „дивашки“, „чепат“, „тромав“ език). Преводът може да е „добросъвестен“, „до възможности точен“ „сполучлив“ (Ив. Славейков), но може и да е „тъмен“, „непонятен“.

Оценявайки високо книжовното дело на Н. Бончев, К. Иречек дава за пример неговото търпение и постоянство в дългия път на творческото му самоусъвършенстване: „...[Н. Бончев], който притежавал бистър ум и вещо перо, знаел е добре цената на изгладения стил и като е бил строг съдия върху собствените си трудове, никога не е бързал с тяхното напечатване, а дълго време съвестно ги поправял и дотъкмявал“ (г. III, кн. 4, с. 158).

Статиите по езикови въпроси не се срещат често в списанието, но макар и малко на брой, те говорят за продължаващите от епохата на Възраждането тенденции, които са все още актуални, а именно: изчистване на книжовния език от ненужните чуждици (турцизми, гръцизми, русизми); описание на речниковото богатство на българския език, обогатяване на лексикалния му състав с думи от народните говори, от книжовната традиция, със заемки от чужди езици. Дискутира се и въпросът за необходимост от лексикална нормализация чрез подготвяне и издаване на тълковен речник на българския език.

Чрез публикуването на художествени и езикови образци списанието влияе благотворно върху изграждането на езиков усет сред образованите среди, създаване на навици за ползване на научна информация, възпитаване в дух на възискателност и критичност към поместваните материали.

През 80-те години на XIX в. се изгражда научният стил и се попълват терминологичните системи на българския книжовен език в специализираните научни области. Сп. „Наука“ следи новоизлизалите учебници и помощни пособия и своевременно помества отзиви, рецензии и бележки, излиза с критика и препоръки. Предмет на внимание са освен съдържателната част на учебната литература, също и езикови и терминологични въпроси, като най-често се обсъжда доколко е уместен подборът на термини и включването им в книжовен оборот на съответната наука. В процеса на създаване на научна терминология се поощряват опитите да се използват и български народни наименования: най-малкото – да се дават паралелно, за да бъдат разбрани техните латински названия. Така напр. на страниците на списанието С. Д. Вежинов публикува списъци с българските наименования на растения с цел да улесни създаването на ботанически атлас, от който училищата имат нужда: „При съставянето на предлаганата ботаническа терминология на езикът ни, трудил съм се да бъдат изречени названията на растителните части и оръдия с думи, доколкото се може понятни, а до колкото способстват за това язичните ни форми“ (г. III, кн. 2, с. 206). В същия брой на сп. „Наука“ излиза и рецензия за книгата на М. Георгиев „Билките в народната ни медицина“, в която специално се подчертава заслугата на автора да си служи с българските наименования на билките: „Авторът се е потрудил да назове тие билки с българските им имена, нещо доста важно, защото, както знаем, българската терминология на билките и растенията у насенско е твърде богата, но почти никой до днес не се е сериозно погрижил да я извади наяве“ (пак там).

Учебниците по геометрия на Гр. Караджов се посрещат от учителското съсловие с респект, като се сравняват с най-добрите европейски учебници в тази област (всъщност авторът ги е съставил именно въз основа на учебници, които се използват в Австро-Унгария), и неслучайно те се търсят в цялата страна (Стоянов 2007: 118). Анонимен рецензент подчертава и друга положителна страна на неговата „Първоначална геометрия“: „Языкът на книгата е отличен. Названията на термините са доста улучени. Дефинициите са кратки, ясни, точни“ (г. I, кн. 10, с. 676).

Сп. „Наука“ до голяма степен подпомага и развитието на официално-деловия стил. В изданието се публикуват редица статии от областта на правните науки, напр. „Съдебно тълкование на законите“, за съдебните „коммисари“ (г. I, кн. 10, с. 39 и сл.; кн. 7, с. 540) от Ст. С. Бобчев; „Програма за събиране народни юридически обичаи“ от П.

Матеев (г. I, кн. 2, с. 171, г. II, 10 – 11; 1027 и сл.); „Българската конституция“ от П. Каравелов (г. II, кн. 8 – 9, с. 774; кн. 10, с. 884; кн. 11 – 12, с. 995 и сл.); „Юридически бележки по въпроси от гражданското и углавното съдопроизводство“ (г. III, кн. 7, с. 576; кн. 8, с. 669) и „Материали за българското обичайно право“ от Д. Тончев (г. III, кн. 1, 24; кн. 2, 175, кн. 4, 353, 5 – 6, с. 488 и сл.).

По повод на излезли книги на военна тематика редакторите на списанието обръщат внимание върху засилената употреба на „някои по-видни русизми“, като отбелязват, че „заменянието е трудно засега“ (г. III, кн. 8, с. 728). По това време обаче критиката е плаха, тя е в позиция само да констатира слабите пунктове в езиковата култура на българина, но невинаги проявява активност, за да постигне съществени промени в нейното равнище.

Въпреки това периодичният печат остава най-оживената трибуна на езикови дискусии, които се превръщат в катализатор за ускоряване на процеса на терминологичното строителство. В това отношение списанието играе важна роля. Така напр. в излязлата в сп. „Наука“ рецензия, отнасяща се за първата книжка на сп. „Медицинска сбирка“, се обръща внимание върху усъвършенстването на книжовния език и формирането на научната терминология: „сам-там се забележва само необработеный език на списовачите, което доказва, че нашите доктори са новаци в описанието, а езикът ни още не е снабден с техническите термини“ (г. II, кн. 10, с. 951).

В сп. „Наука“ излизат и статии върху военното дело⁶, които изобилстват с нови военни термини, напр. „Битката при Вучидол и българските доброволци в Черна гора“ от Л. Филипов (г. II, кн. 10, с. 943), „За военната организация в училищата“, „Военното възпитание в гражданските училища“, „Сръбската военна организация“ от К. Кънчев (г. III, кн. 3 – 4, с. 326; кн. 6, с. 477; кн. 7, с. 639) и др.

Сп. „Наука“ представлява интерес и като източник за проучване на историята на новобългарския книжовен език, тъй като съдържа текстове, принадлежащи към различни жанрове (художествена литература, мемоаристика, публицистика, научнопопулярни четива, делова книжнина, военно дело, техника и др.). Интересно е да се проследи въпросът към кои книжовноезикови модели се придържа и кои норми подкрепя то.

⁶ След Освобождението се създава българската армия, открива се училище за подготовка на военни кадри, приемат се нови устава, указания и правилници. Във връзка с това в българския език навлизат много нови военни термини (повлияни от руски, по-късно от френски и немски език) (Русинов 1980: 257).

По отношение на графичните и правописните особености на списанието се констатира пъстра практика, която може да се обясни със следните причини: 1. Все още липсва общоприет правопис (това става едва през 1899 г.); 2. Редакторите и сътрудниците използват различни правописни модели; 3. Редакционният съвет не въвежда специални правописни изисквания; 4. Редакционната колегия не е била в състояние да уеднаквява правописа на сътрудниците.

Наблюденията показват, че се прилагат следните модели: смесен модел (използван в цариградския печат), с който си служат П. Р. Славейков, Св. Миларов и К. Шапкарев; пловдивски модел (Й. Груев), търновски модел (Ив. Богоров), Дринов модел (Ив. Вазов, К. Величков), демократизиран правопис (Ст. Бобчев).

През 80-те години езиковите средства са вече подчинени на една по-установена обща система, която в нормативно отношение има ядро и доста широка периферия, в която се конкурират различни по произход форми. Именно в периферията се срещат диалектно обогрени фонетични облици, дължащи се на диалектни явления като асимилация, дисимилация, редукция, йотация, мекост при някои съгласни и др.: *тогива, слазаше, цалуна, небото, таков, таквизи, умразна, упашки, бържи, чузди, стовна, земат, дигна, остаяше, буфетя, пазаря* и др.

Срещат се фонетични русизми, употребени главно по стилистични причини: *воздух, съмнение, лучите, вглубена* и др.

В морфологичния строй се забелязват редица особености, които показват известни колебания при употребата на някои форми, но въпреки това определени норми са в достатъчна степен стабилизирани. Макар че формите за мн. ч. при съществителните имена от м.р. с окончание *-и* преобладават, все още се срещат и форми с окончание *-е*: *цигане, граждане, господаре, българе* и др. (Ив. Вазов, Св. Миларов, Д. Стоянов и др.). Никой от сътрудниците на списанието не прилага диференциация при употребата на определителен член (пълен и кратък). Предпочитание към употребата само на пълен член се забелязва в практиката на Ив. Вазов, К. Величков, Св. Миларов, Ат. Шопов, Ст. Бобчев, Д. Загорев, И. А. Ворачек, Д. Стойнов и др. Доста често обаче при прилагателните се срещат разширени форми на *-ий*: Ив. Вазов, К. Величков, Св. Миларов, В. И. Шопов, Ст. Бобчев, Д. Стойнов, М. Киранов, П. Р. Славейков.

Прави впечатление, че за разлика от по-ранната възрожденска практика, в която е налице по-голяма вариантност при формите за бъдеще време, в сп. „Наука“ формите с *ще* носят белега на установеност. При сегашните деятелни причастия се наблюдава присъствие на чер-

ковнославянско-руските форми: *съществуващи, следващи, блюждающ, касающ* и др., но същевременно суфикс *-(а)щ, -(я)щ, -(е)щ* заема стабилни позиции в книжовния език (*говорящ, пърхащи, произходящ*).

Вариантност се забелязва и сред отглаголните съществителни имена, при които се среща както суфикс *-ние* (*страхопочитание, злодеяние, явление*), така и (макар и значително по-рядко) съществителни с *-нъе* (*прощенье, сиянье – П-в; стенанье, мълчанье, сумнение – М. Москов; удивление, въсхищение – Ив. Вазов*).

Наред с думи на *-ар* за професии, като *козар, говедар, лозар, винар*, се срещат и неологизми като *пощар* (Св. Миларов). Паралелно се употребяват сложни думи и деривати с едно и също значение: *виноделец – винар* (Т. Икономов), *книгопродавец – книжар* (Св. Миларов). Сред сложните думи не са рядкост черковнославянизми/архаизми (*благоусмотрение, скрижали*) и оказионализми: *самоспазване, актосъставител, зеленолиствени, уплодотворяват*.

При народностните и обитателските имена на словообразователно равнище се наблюдава тенденция за съкращаване на разширените суфикси *-анин, -янин* (без *-ин*). Въпреки това все още се срещат и форми като: *капитанин, фотографин, куриерин* (З. Стоянов, Св. Миларов). Глаголите на *-ирам* в списанието имат превес: *претендирам, конкурирам, гарантирам*, като много рядко се срещат форми със суфикс *-ирвам*: *характеризирват*.

Характерно за епохата явление е и употребата на множество русизми. Така напр. във Вазовите творби, поместени в списанието, намираме лексикалните редици *стид, стидлив, стиден, стидно, стидливо* – срам, срамежлив, срамен, срамно; *приглашение* и покана, *лес* и гора, *конверт* и плик, *ответ* и отговор, *безконечно* и безкрайно, *пища* и храна и т.н., които авторът постепенно изчиства от езика си. Отпадат от езика и някои западноевропейски думи, напр. *комод* вм. скрин (Вазов, Величков), *конфитерия* (Св. Миларов) вм. сладкарница, *каприция* (П. Славейков) вм. каприз и др., които не се задържат и на покъсен етап отпадат от активната лексика.

Ив. Вазов, който през целия си творчески път не се уморява да търси и попълва книжовния речников състав с благозвучни и съдържателни народни думи, е противник на изкуствено създадените думи. Но в краен случай при определени липси в речниковия състав той не възразява срещу словотворчеството. Такива липси поетът открива в лексиката за назоваване на цветя, която според него има нужда от обогатяване: „Най-величествените създания на природата у нас нямат имена, или ако имат, те са турски. За красивото българско цвете ние

нямаме нежни думи, за да го погалим; ние нямаме мили названия за неговите хубости“ (г. II, 2, 170). И открил някои „прелестни форми“ (кратки думи, думи с полутонове, женски имена или граматични форми, каквито са деепричастията на *-йки*), той бърза да ги включи книжовна употреба.

Редакторите и сътрудниците на сп. „Наука“ знаят по няколко езика, което дава отражение в езиковата практика на списанието, където се промъкват презаети думи, напр. през рум. като *магазин* (*magazie* – склад за зърнени храни), *куврик* (*kuvrik* – геврек), *бан* (*ban* – пари), *волентир* (*volentir* – доброволец). Същевременно си пробиват път терминологични заемки от западноевропейските езици: *юрист*, *прокурор*, *реформатор*, *стенография*, *логограми*, *галерия*, *контракт*, *фут*, *кандидат*, *регентство*, *патетически*, *лаборатория*, *организм*, *комедия*, *карикатурно* и т.н. Налага се тези думи понякога да се поясняват, като *акустика* (= наука за гласът, г. III, кн. 5 – 6, с. 413); *термини* (= научни познания, г. III, кн. 5 – 6, с. 423). Застъпена е и обратната практика – малко позната домашна книжовна дума да се пояснява с нейно съответствие на чужд език – най-често турски: *мена* (трамба), *пей* (капаро), *поручителство* (кефил), *подаря* (харижа), *почак* (вересия), *търз* (панаир), *дългове* (борчове), *враг* (душманин). Сп. „Наука“ има заслуга и за усвояване на термини от различни сфери на научното познание: *частици*, *молекули*, *тяло*, *материя*, *природа*, *ударение*, *склонение*, *окончание*, *кодификация*, *коментари*, *параграфи* и мн. др.

При адаптирането на заемките от чужди езици се наблюдава известна промяна в приемащия език. Водещият принцип в този процес е транскрипцията, но и транслитерацията не е изключена и примерите, отнасящи се за собствени имена или за названия на географски обекти в сп. „Наука“, не са малко: *Стенлей Джевонс* (*Stenley Jevons* – И. Плачков), *Дж. Уйлис* (*John Willis*), *В. Хюго* (*Victor Hugo* – Н. Б.), *Стаффордъ* (*Stafford*), *контракт* (*kontrakt* – Е. Каравелова). Израз на транслитерация е предаването на двойните съгласни от оригинала в адаптираните български форми: *Дж. Милл*, *классицизм*, *корректурни*, *сумма*, *терраса*, *коммисия* и др.

Историческото значение на сп. „Наука“ в контекста на националната ни култура се изразява в това, че то обединява духовните усилия на българската интелигенция от всички поколения и от всички региони за изграждането на българската следосвобожденска литература, за нейното обогатяване и по-нататъшно развитие. За интереса на читателите към списанието говори фактът, че то се разпространява не само в Източна Румелия, но и в свободното Княжество, в Одринска Тракия и

Македония. Във всички български земи се използва онзи книжовен език, оформил в основни линии облика си още преди Освобождението. В неговото формиране са участвали изтъкнати книжовни и просветни дейци от всички краища на българското езиково землище.

Сп. „Наука“ се оформя като едно от най-авторитетните издания с влияние и доказан потенциал, с които въздейства върху процесите на унификация на българския книжовен език и стилового му изграждане, като тези процеси намират отражение в най-добрите образци от онова време: в творбите на Ив. Вазов, З. Стоянов, К. Величков и др.

Макар за кратък период от време, сп. „Наука“ прокарва тенденции, повлияли благоприятно върху развитието на книжовния език, който за кратко време се превръща в сравнително единен, с установени граматични норми, общ правопис и с разширяващи се функции. Интеграционните и унификационните процеси, започнали преди Освобождението, продължават, но за разлика от предходния период, когато това се изразява в центростремителна динамика за консолидиране и за единство на говорната основа, сега усилията са насочени към окончателното оформяне и утвърждаване на нормативната система, към нейното стабилизиране и кодифициране, към по-нататъшното обогатяване на речниковия фонд и на изразните средства, стилового доизграждане, разширяването на терминологичните системи на отделните науки, уеднаквяването на правописа и т.н., като за това в голяма степен способства и редакторската програма и политика на сп. „Наука“.

Чрез художествените произведения на едни от най-авторитетните творци след Освобождението списанието съдейства за обогатяване на книжовния лексикален фонд и за неговата интелектуализация. То идва да задоволи обществената необходимост от модернизация на книжовния език чрез назоваването на редица нови реалии и явления, свързани с развитието на отделни научни области. Част от модернизацията е създаването и попълването на съответните терминологични системи. Постепенно се променя словният фонд с оглед на произхода на думите: изхвърлят се чуждиците, ограничават се русизмите; думите с регионална окраска отстъпват на общоприети лексеми и форми.

Езиковата политика на списанието е насочена към унификация на книжовните употреби и е изцяло в синхрон с общата национална политика за езиково единство в границите на Княжеството и извън държавните граници.

За жизнеността и функционалността на даден книжовен език, за неговата пълноценност се съди по това в каква степен са развити изразните му средства и доколко той е стилистично издигнат, за да се

създават оригинални художествени произведения (особено поезия). Глорификацията на българския език е част от стратегията на следосвободенското поколение книжовници, които се стремят да извлекат специфичнонационалното като ресурс, който обаче да модернизират съобразно с предстоящите функции на книжовния език в новото време. А възможността да се пише поезия на един език утвърждава неговата книжовност, издига авторитета му и го легитимира сред други развити езици и култури. В сп. „Наука“ се наблюдава и проекция на възрожденските тенденции. И както в по-ранните етапи от развоя на книжовния език възрожденците ни бранят българския език от чужди клевети, че не е „благозвучен и украсен“⁷, така след половин век следващото поколение поети и писатели отстояват неговите богати възможности, като доказват това със собственото си творчество. В десетилетието около и след Освобождението литературните и книжовноезиковите процеси са отишли далеко напред, когато може да се говори и за естетическата функция на книжовния език. Тази тема в литературата се появява заедно с убедителното присъствие на художествени творби – образци в българската литература, които се доказват чрез езиково-стиловите им качества. Достатъчно е да споменем името на Ив. Вазов, който болезнено посреща нападките („хули гадки“) срещу българския език, че бил груб, неразвит и варварски, и отпечатва литературни произведения в защита на езика ни. И като най-доброто доказателство срещу клеветата поетът поднася красотата и поетичността на езика, на който са създадени собствените му литературни произведения.

Национальноезиковият фактор продължава да бъде водещ в езиковата политика и след Освобождението, като темата „Език свещен на моите деди“ се разгръща със същия възрожденски патос, но разликата е в по-високото стъпало, на което вече стои книжовният език, а именно: правото на езика се защитава чрез стилового му усъвършенстване и стихотворната техника. Предаността към родния език обхваща не само постиженията в оригиналното творчество, но и отношението към превода и възможностите на преводния език да изрази и най-сложните и абстрактни понятия в тогавашната преводаческа практика. Следосвободенското поколение творци си поставя задачата чрез литературата да се **подготви езикът за бъдещи по-големи творчески постижения**. Ив. Вазов и редакторите на сп. „Наука“ правят внимателен подбор на литературните и научните текстове и им отреждат

⁷ Вж. отговорите на поета Стефан Изворски.: „Не ставало стихове на български език“ в „Цариградски вестник“ от 11.01.1858 г., на К. Фофинов,

важно място, осъзнавайки взаимовръзката *литература – език*. Литературата влияе върху езика, развивайки неговите стилови възможности, естетически характеристики и националнозащитни функции, но от друга страна – само на един развит и богат на изразни средства език могат да се създават образци. И неслучайно Св. Миларов, един от най-придирчивите сътрудници на сп. „Наука“, оценява високо ролята на редакторите и техния достоен труд, „който показва високо здравите и жизнени сили, що се таят в душата на българският народ, показват способността му да се бори, за да си извоюва едно местенце помежду другите модерни народи“. Достойна оценка, която е актуална до днес.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 1987:** Аврамова, Ана. *Източнорумелийският период на Пловдивския край (1878 – 1885)*. Библиографски указател. Пловдив: НБ „Ив. Вазов“, 1987.
- Атанасова, Драганова, съст. 2010:** *Периодичен печат. Стара Загора 1882 – 1944*. Съст. и предговор М. Атанасова, Сл. Драганова. Стара Загора, 2010.
- Богданов 1972:** Богданов, Ив. Наука. // *Българска литературна периодика*. София, 1972, 23 – 25.
- Вагнер 1897:** Wagner, Jan. *Vzpomínky z Bulharska a jiné črty*. Praha: Tiskem Dra Ed. Grégra nákladem vlastním, 1897.
- Вълчев 1977:** Вълчев, В. Наука. // *Речник на българската литература*. Т. 2, Е – О. София: Изд. на БАН, 1977, с. 427.
- Вълчев 2001:** Вълчев, Г. *Чужденците в българската следосвобожденска култура (1879 – 1900)*. Стара Загора: Кота, 2001.
- Генчев 1981/2007:** Генчев, Н. *Възрожденският Пловдив*. Второ издание. София: Изток – Запад, 2007.
- Земан 2012:** Земан, П. Чешките учители в Източна Румелия и техният принос за учебното дело след Освобождението. // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*, Филология (Езикознание), т. 50, кн. 1, сб. В, 2012, 588 – 601.
- Иванова 1998:** Иванова, Д. *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*. Пловдив: Макрос, 1998.
- Константинова 1979:** Константинова, Е. *Езиковите въпроси в българския печат през XIX век*. София: БАН, 1979.
- Маринов 1981:** Маринов, А. 100 години от излизането на първа книжка на списание „Наука“. // *Отечествен глас*, 1981, бр. 11031.
- Николова, съст. 2009:** *Иван Богоров, Иван Вазов, Йоаким Груев, Найдено Геров, Л. Каравелов, Хр. Г. Данов. Пловдив в техните очи*. Съст., предг. и

- бележки Ю. Николова. Пловдив: Фондация „Балкански културен форум“. 2009.
- Панов 1939:** Панов, К. *Пловдив*. Пловдив, 1939.
- Пеев 1941/2011:** Пеев, В. К. *Град Пловдив. Минало и настояще. Част I. Пловдив в миналото*. Изд. второ. Пловдив: Фондация „Балкански културен форум“, 2011.
- Периодика 1985:** *Периодика и литература. 1877 – 1892 (Литературни списания и вестници, смесени списания, хумористични издания, 1877 – 1892)*. Т. 1. София: БАН, 1985.
- Русинов 1980:** Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1980.
- Русинов 1985:** Русинов, Р. *Българският книжовен език след Освобождението (1878 – 1944)*. Велико Търново: ВТУ „Кирил и Методий“, 1985.
- Стателова 1983:** Стателова, Е. *Източна Румелия (1879 – 1885): икономика, политика, култура*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1983.
- Стоянов 1974/2008:** Стоянов, М. *Когато Пловдив беше столица*. Второ изд. Пловдив: ИК „Хермес“, 2008.
- Стоянов 1966/2010:** Стоянов, М. *Исторически разкази за Пловдив през Възраждането. Пътят към свободата*. Изд. второ. Пловдив: Фондация „Балкански културен форум“. 2010.
- Шишков 1926:** Шишков, Ст. *Пловдив в своето минало и настояще. Историко-етнографски и политико-икономически поглед*. Пловдив: Търговска печатница, 1926.

ON TWO TYPES OF SCRAMBLED WORD ORDER IN OLD ENGLISH

Yana Chankova
South-West University Neofit Rilski

This is a Minimalist account of Scrambling in two types of O(ld) E(nglish) constructions wherein the scrambled orders are described as involving leftward movement of both objects to the left periphery of VP, viz. V_{fin} -IO(Dat)-DO(Acc)- $V_{non-fin}$ and V_{fin} -DO(Acc)-IO(Dat)- $V_{non-fin}$. The approach adopted here assumes that Scrambling is an optional (= non-feature-triggered) displacement operation that moves internal Arguments (and Adjuncts) into left-phrasally-adjoined positions before Spell-Out and that this is semantically and pragmatically effective.

Key words: Scrambling, optional movement, internal junction, semantic/pragmatic effects OE

OE double object constructions involving trivalent verbs of the *give*-class characterized by the Theta grid <Agent, Benefactive/Recipient, Theme> commonly exhibit indirect object (Dat(ive)) – direct object (Acc(usative)) order of Arguments in surface (S)VO clauses in unmarked sentence structure but alternative object orders may be generated under certain conditions. Cf. Koopman's thorough analyses of OE data (1990 & 1994), which reveal reasonable evidence to suggest that the base order of such constituents in OE is Dat (indirect object) – Acc (direct object). Indeed, Koopman claims an underlying SOV word order for OE but his arguments are primarily related to binding facts and next to statistics, hence they could still bear relevance to this analysis, e.g. the property of the indirect object to bind into the direct object can be taken as theory-independent evidence.

Unmarked post-verbal object order is straightforwardly accounted for in terms of standard *Minimalist* assumptions (viz. the indirect object is generated in spec-VP and the direct object in compl-V' (Chomsky 1995)) and is herein mentioned in brief with respect to the referential types of the internal Arguments in the following examples:

V_{fin}-IO(Dat)-DO(Acc)

- 1) OE Ðá sáede hé him sum bigspel. (LkSkt 12, 39)
 then said he to-them some parable
 ‘Then he told them a parable.’
- 2) OE Hé sealde þam geswenctum mannum reste. (VercHomIV 149-150)
 he gave to-the distressed men rest
 ‘He gave rest to the distressed men.’
- 3) OE Híe saldon hiera nefum Wichte éalond. (Erl 14, 33)
 they gave to-their nephews Wight island
 ‘They gave the island of Wight to their nephews.’
- 4) OE ... þæt he geann ærest gode his sawelscættas ... (WWulfDo 163, 1)
 ... that he gives first to-god his ecclesiastical dues ...
 ‘... that first of all he grants to God (to the church) his burial fee ...’
- But cf. the example in 5), which reveals an inverted **V_{fin}-DO(Acc)-IO(Dat)** order:
- 5) OE Ðá aldormenn gesaldon ðec mé. (JnL 18, 35)
 those aldermen gave you to-me
 ‘The aldermen gave you to me.’

In 1) the pronominal indirect object *him* comes before the indefinite direct object *sum bigspel*, rendered by a quantifier phrase. 2) shows a definite indirect object *þam geswenctum mannum* (modification by a demonstrative pronoun) preceding an indefinite direct object *reste* (expressed by a bare nominal) and so counter-reflects 4) where an indefinite indirect object *gode* (rendered by a bare nominal) precedes a definite direct object *his sawelscættas* (modification by a possessive pronoun). In 3) both objects are definite and the indirect object *hiera nefum* is of the same referential type as *his sawelscættas* but the direct object *Wichte éalond* is specified by a proper name. In 5) both objects are rendered by pronouns, *ðec* and *mé* respectively, but the indirect object follows the direct object. No examples of the pattern **V_{fin}-IO(Dat)-DO(Acc)** with pronominal objects have been attested in the corpus. A claim to this effect is made by Visser: “... when both the objects are pronouns it seems always to have been the rule to put the direct object before the indirect. Exceptions are not numerous.” (Visser 1963:623).

In examples 1) – 4) both the direct and the indirect object stay in situ and 5) is an example of *VP-internal Scrambling*, whereby the direct object *ðec* targets a left-adjoined position, extending VP ‘lower’.

When any or both of the objects do not occur in their base-generated positions in surface structure one faces a bunch of alternative analyses. My suggestion lies with the framework claiming that modified object orders result from object movement or *Scrambling* (e.g. Roberts 1997a & 1997b and Haeberli 1999 & 2002 for OE; Wurff 1999 and Trips 2001 for OE and M(iddle) E(nglish); and Ross 1967; Saito 1989 & 2004; Grewendorf & Sternefeld 1990; Corver & Riemsdijk 1994; Holmberg & Platzack 1995;

Bobaljik & Jonas 1996; Thráinsson 1996 & 2001; Diesing 1997; Bobaljik & Thráinsson 1998; Fukui & Saito 1998; Kitahara 2002; Haugan 2001; Hróarsdóttir 2001; Richards 2004; Wallenberg 2009 for other languages). This study, however, differs from the above mentioned accounts of OE *Scrambling*, as it lines with the optional movement approaches to *Scrambling* phenomena, viz. I take *Scrambling* to be an optional operation with its optionality resulting from its syntactic status, namely *internal adjunction* (after Wallenberg 2009).

Irrespective of some theory-internal differences, the current analysis is indebted to Roberts 1997a & 1997b, Haerberli 1999 & 2002 and Wurff 1999 for the fine-grained analyses of OE phrase structure and of *Scrambling* in Germanic and to Wallenberg 2009¹ for his endorsing analysis of *Scrambling* in cross-linguistic perspective. These constitute my primary sources and the following initial assumptions are partially or wholly derived from them:

i) OE is a configurational language: it has VO order within the VP underlyingly and axiomatically a base-generated SVO (=SHC) order and this basic word order correlates primarily with grammatical relations.

ii) In OE VP is the domain where the thematic properties of the clause are fixed, TP is the domain where the situation indicated by the verb is anchored with respect to time and CP is the domain where the discourse properties of the clause are specified.

iii) *Scrambling* can be defined in terms of internal *merge*. Specifically, *Scrambling* is an instantiation of internal *adjunction* and it obeys Wallenberg's *Conservation of C-Command*: "Adjunction cannot subtract a c-command relation holding between a head and a non-head." (2009:132). Technically speaking, *Conservation of C-Command* constrains leftward *Scrambling* from moving phrases across c-commanding functional heads.

As a starting point to the discussion, the application of *Scrambling* has to be relativized to the type of *scrambled* constituent/s and to the type of targeted site/s: in what follows *scrambled* orders are described as consequent upon leftward movement of both the direct and the indirect object out of their source positions into phrasally-adjoined positions in the left periphery of VP/vP, so deriving $V_{\text{fin}}\text{-IO(Dat)-DO(Acc)-}V_{\text{non-fin}}$ and $V_{\text{fin}}\text{-}$

¹ In Wallenberg 2009 *Distributed Morphology* is used as a means of formalization and the current study makes use of X' formal representations.

DO(Acc)-IO(Dat)- $V_{\text{non-fin}}$ constructions, based on *The York-Toronto-Helsinki Parsed Corpus of Old English Prose* (2003). The scrambleability of the internal Arguments in the above constructions is considered with respect to different referential types of objects.

The first pattern to be discussed here shows both objects moving into the Middlefield, i.e. V_{fin} - - $V_{\text{non-fin}}$, as they still align to the indirect – direct object order. Cf.:

V_{fin} -IO(Dat)-DO(Acc)- $V_{\text{non-fin}}$

- 6) OE Nyle se Waldend ængum ánum ealle gesyllan gæstes snyttru. (Cri 683)
 not-will that ruler to-any one all give of-spirit wisdom
 ‘That Ruler will not give to anyone alone all the wisdom of the spirit.’
- 7) OE Hé scolde heom ðone pallium gifan, (Chr 995)
 he should to-them the pallium give,
 ‘He should give them the pallium.’
- 8) OE Eást Engle hæfdon Ælfréde ápas geseald. (Chr 894)
 East Angles had to-Alfred oaths given
 ‘The East-Angles had given oaths to Alfred.’

But cf. the following V_{fin} -DO(Acc)-PrepO- $V_{\text{non-fin}}$ pattern:

- 9) OE ... ond gif mon þonne ne mihte hí tó rihte gecyrron ... (HomS 1445)
 ... and if one then not might them to law turn ...
 ‘... and if one might not then turn them to justice ...’

In 6) both objects are indefinite, rendered by quantifier phrases, but 6) is actually a borderline case, as the indirect object *ængum ánum* moves in whole but only the head of the QP direct object *ealle* undergoes movement with the complement *gæstes snyttru* remaining in its base position. One way to interpret the *scrambled* order in 6) is to assume that here the quantifying part of the direct object *ealle* is accented and focused.

In 7) the indirect object is pronominal *heom* and the direct object is definite, realized by the determiner phrase *ðone pallium*. 7) looks up to the canon, as it complies to the common Germanic tendency for pronominal objects to precede full NP (DP) objects. By being a discourse-anaphoric constituent, the pronominal indirect object *heom* is unstressed and unfocussed with the focus shifting onto the direct object *ðone pallium*.

Furthermore, a look at 10) shows that the sequence indirect – direct object is repeatedly used in this small passage in both post-verbal and pre-verbal position. No doubt, in both post- and pre-verbal position the order IO-DO is most common. Thus, in twenty out of the thirty-nine wills from the collection of *Anglo-Saxon Wills* (Whitelock 1930) post-verbal indirect – direct object order is prevalent by large numbers: my figures show 87.89% vs only 12.11% for the inverted direct – indirect object order. Constructions with two pre-verbal objects are not very numerous in this

collection but again pre-verbal indirect – direct object orders occur with very high frequency, i.e. 93.18% over 6.82% for the inverted orders. Cf.:

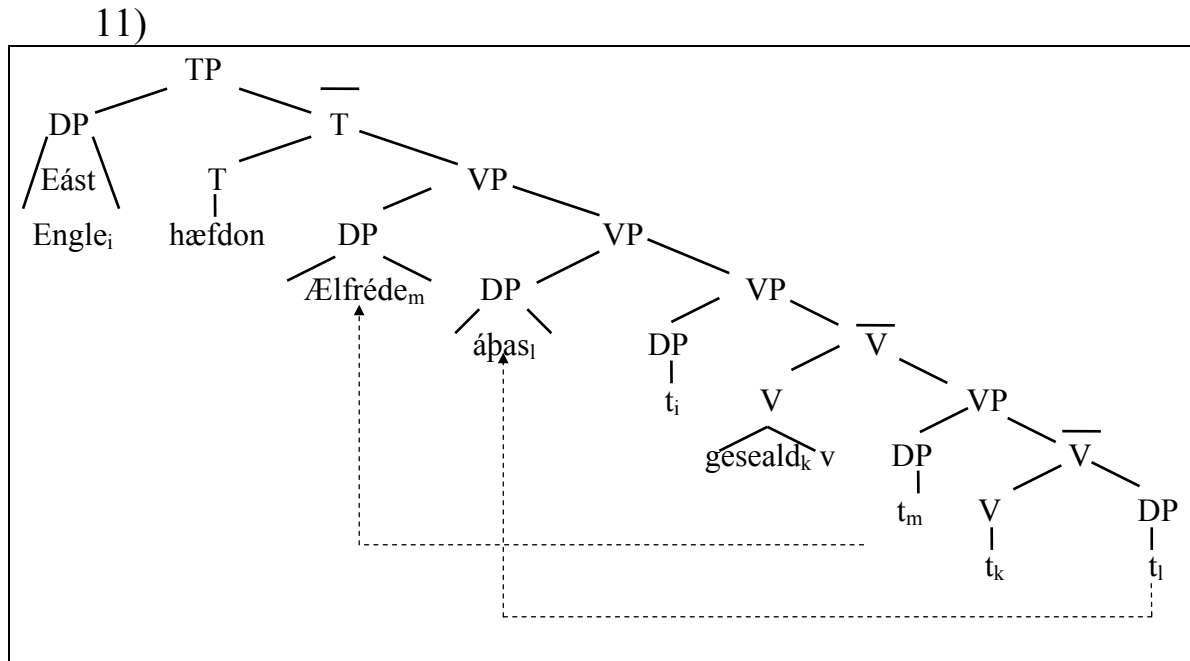
- 10) OE Wið ðan ðe he scolde gifan heom ðone arce ...
 with the proviso he should give to-them the arch(-pallium) ...
 ‘On condition that he should give them the arch-pallium ...’
 Forðí ðæt he scolde heom ðone pallium gifan ...
 for that he should to-them the pallium give ...
 ‘For that he should give them the pallium ...’
 Hé scolde heom ðone pallium gifan, (Chr 992-995)
 he should to-them the pallium give,
 ‘He should give them the pallium,’

The worth of the example in 9), viz a pronominal direct object *hí* preceding a prepositional object *tó rihte*, is to show that OE *Scrambling* can affect prepositional phrases. Notably, post-verbal prepositional ditransitive constructions or V-DP-PP orders are herein assumed to have essentially the same base structure as ditransitive constructions involving two nominal objects, except that the former direct object position is filled by a small clause predicate (PP). In 9) the prepositional phrase *tó rihte* moves out of compl-VP ‘lower’ to adjoin to the left of the VP *mon gecyrron + v hí*, crossing the direct object *hí* in spec-VP ‘lower’ and the subject *mon* in spec-VP ‘higher’ and then the direct object *hí* leaves its base position, crossing the subject and moving past the PP *tó rihte* to adjoin over it.

Scrambling of the PP *tó rihte* moves one maximal projection across one filled object position and one filled subject position to adjoin it to another maximal projection. *Scrambling* of the PP *tó rihte* counts as a piece of evidence contra obligatory-feature-checking accounts on the assumption that PPs are caseless. Moreover, the two filled positions mentioned above are A-positions and implicitly Theta positions and potential case-positions and apparently they do not set any barriers to the non-feature driven *Scrambling* of *tó rihte*.

Moving back to 8), the indirect object here is definite, rendered by the proper name *Ælfréde* and the direct object is indefinite, realized by the bare nominal *ápas*. 8) does not breach the rule for definite objects to precede indefinite ones, but still it shows an indefinite object *scrambling* out of its VP-internal position and does not line with the cross-Germanic tendency for indefinite nominal objects to remain inside of VP.

Let us now turn to the schematic representations of 8), which under an AgrSP analysis will be derived as follows:

In 11) the direct object *ápas* moves out of compl-VP ‘lower’, crossing the subject *Eást Engle* in spec-VP ‘higher’ to adjoin to its left and then the indirect object *Ælfréde* moves out of spec-VP ‘lower’, in its turn crossing the subject and moving past the direct object *ápas* to adjoin over it.

In 11) the main verb *geseald* does not move out of the VP and both *ápas* and *Ælfréde* move to adjoin to the left of *geseald* + *v*, so crossing the functional head *little v*. The *scrambling* movement of *ápas* and *Ælfréde*, hence, becomes illicit in terms of Wallenberg 2009’s *Conservation of C-Command Constraint*. This ties with the question of what counts as c-commanding functional heads. Thus, according to Chomsky 2001 *Move* is solely triggered by the EPP features on the functional heads C, T and *v*. Haegeman, on the other hand, draws a distinction between lexical and functional categories, based on their ability for Theta-role assignment and contends that functional categories are unable to assign Theta-roles (2006). *Little v* then seems to be defective in this respect, as it assigns the Theta-role to the subject and what is more *little v* allows of leftward movement of the object/s crossing it, cf. tree diagrams 11) and 15).

In terms of inherent and structural case marking this analysis assumes that Acc objects differ from Dat objects in the way they receive/check their case in OE (following Kiparsky 1997 and Pintzuk 1999²). Under the assumption that in OE *Recipient* objects are assigned

² Kiparsky (1997) and Pintzuk (1999) hold that the case marking of objects in OE can be either structural = Acc or inherent = Dat/Gen. However, scholarly opinions vary regarding the possibility of inherent case/s in OE. In a nutshell OE must have had

dative case inherently, the Dat on *Ælfréde* is easy to account for: as the indirect object *Ælfréde* merges in spec-VP ‘lower’, the verb *geseald* assigns *Ælfréde* the Theta-role *Recipient* and it also checks its dative case in situ.

As it merges in compl-VP ‘lower’, the direct object *ápas* is assigned accusative case by the Verb node and it is also assigned the Theta-role *Theme* by *geseald*. The structural Acc on *ápas* cannot be checked in the same domain, wherein *ápas* gets a Theta-role and *ápas* will have to move in order to have its accusative case-feature checked. Such a scenario fits in perfectly with approaches, whereby *Scrambling* movement is motivated by the need for internal Arguments to have their case checked in spec-AgrOP (Roberts 1997a & 1997b; Haeberli 1999 & 2002; Wurff 1999).

I argue for a non-feature triggered account of OE *Scrambling* and suggest that the direct object *ápas* carries structural accusative case and *little v* carries an Acc case-feature, and that the *v-head* can check the structural Acc on *ápas* with the internal Argument remaining in its complement position, which falls within the checking domain of *little v* (mainly after Chomsky 2000). Now, I further assume that *ápas* carries a formal case feature with the value +Acc or that *ápas* is base-generated along with an abstract accusative marker in Chomsky 1993’s terminology. Evidence suggests that the structural Acc occurs on every direct object in OE, although accusative case marking in OE is partly overt and partly covert. E.g. the opposition Nom. Masc. : Acc. Masc. lacks overt morphological realization in both Sing. *áp* : *áp* and Pl. *ápas* : *ápas*, however, this opposition is realized overtly as *se cyning* : *þone cyning* in the Sing. definite usage, but it is neutralized in the definite Pl. with *þā cyningas* attested in the Nom.-Acc. Pl. Masc.

Summing it up, in 11) *ápas* bears a covert Acc case marker, the *v-head* bears an Acc case-feature, and the *v-head* checks the Acc feature of *ápas* without need for *ápas* to leave its base position, given it lies within the checking domain of *little v*. Both objects being case-checked in situ, *Ælfréde* and *ápas* could well have stayed in their underlying positions but for information-structural considerations, i.e. consequent upon movement, *Ælfréde* and *ápas* receive a marked interpretation. Cf. Diesing’s proposal that the VP-internal position of pre-verbal objects (V_{fin} - - $V_{\text{non-fin}}$ in the current framework) induces a special contrastive interpretation for both indefinite and definite objects in Yiddish (1997).

some kind of inherent case and Gelderen even argues that the accusative, dative and genitive are inherent in OE (2000).

Scrambling of both objects to positions in the left periphery of VP typically preserves but still it may reverse the base-generated order of Arguments (and Adjuncts). Cf.:

V_{fin}-DO(Acc)-IO(Dat)-V_{non-fin}:

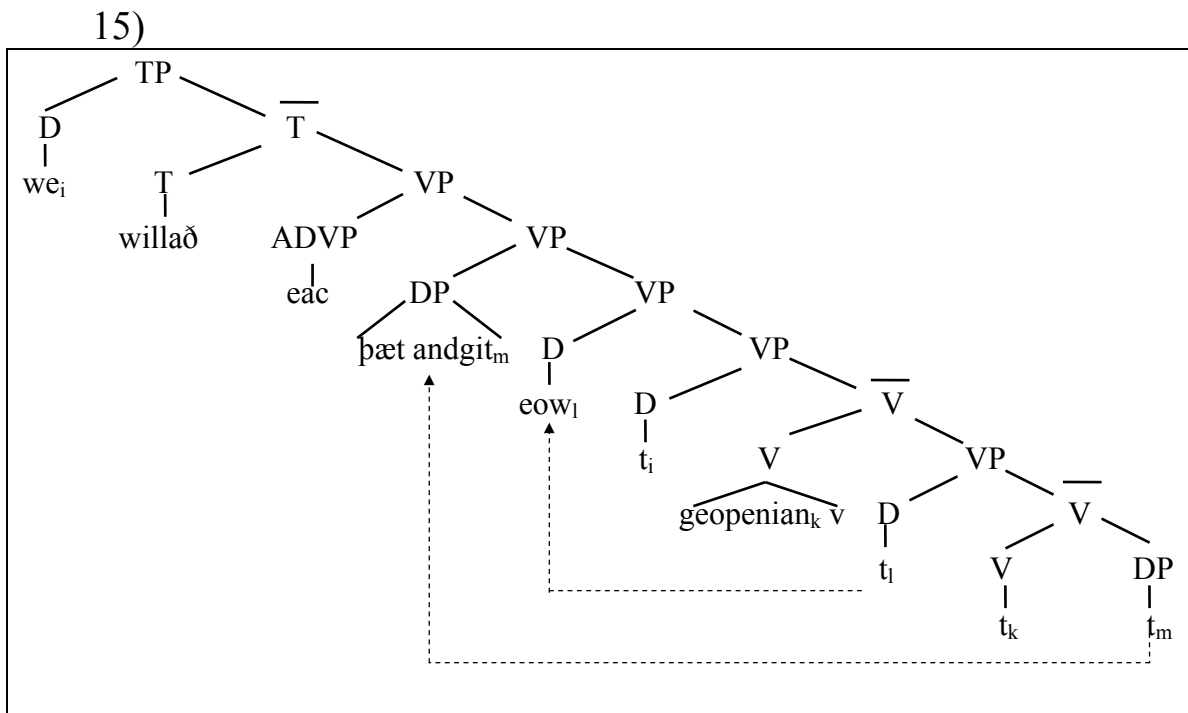
- 12) OESum underfēhþ eorðlice æhta and
 some receives earthly possessions and
 se sceal ðæs pundes spendunge Gode ágifan of his æhtum. (GiftM 48)
 that shall of-the pound spending to-God give of his possessions.
 ‘One receives earthly possessions and that one must give to God
 (to the church) the spending of the pound out of his possessions.’
- 13) OE(We habbað nu ðas race anfealdlice gereht;
 we have now this narrative simply told;
 we willað eac þæt andgit eow geopenian,
 we want also that meaning to-you open,)
 and ða dygelnyse eow ne bedyrnan, (HmlTh 214, 18-19)
 and that secret to-you not conceal,
 ‘Now we have this story told in simple words; we also want to reveal
 the meaning to you and not to hide the secret meaning from you,’
 Cf. **V_{fin}-PrepO-DO(Acc)-V_{non-fin}** order in the following example:
- 14) OEÐa he þa ne mihte mid þæm hi oferswiðan, þa het he ... (MartAp 642)
 when he then not might with these her overpower, then ordered he
 ‘When he could not overpower her with these, then he ordered ...’

In 12) the definite direct object *ðæs pundes spendunge* precedes the indirect object *Gode* and since the latter is capitalized it can be considered definite. But 12) is a borderline case, for here only a part of the direct object (pre-modified by a Genitive DP) *ðæs pundes spendunge* is *scrambled* along with the indirect object *Gode*, while the rest of the direct object *of his æhtum* remains in its base position. The bare nominal indirect object *Gode* ends up in a position lower than that of the heavier direct object *ðæs pundes spendunge* in a type of object order that is considered less optimal. Cf. Büring’s generalization that the unmarked order (indirect – direct object) is more optimal than the inverted order in cases when both objects are of equal information status (2001). Although unoptimal, the inverted order is far from unacceptable and it can be interpreted as contrastively or stylistically marked.

In 14), the prepositional object *mid þæm* precedes the light pronominal direct object *hi*. If prepositional ditransitive constructions in OE have characteristic base structure of the type V-DP-PP the pattern in 14) breaches the *Conservation of Base Word Order Constraint*, i.e. the prepositional object *mid þæm* moves to adjoin to the left of the direct object *hi*, as both objects *scramble* into the Middlefield.

In much the same vein, in 13) the full NP direct object *þæt andgit* ends up in a position higher than that of the light pronominal indirect object *eow*. Discussing the stress factor in inverted object constructions Koopman analyzes the same example in view of the preceding context (the clauses bracketed in 13) above) and contends that the object pronoun *eow* is highly unlikely to bear any type of stress, contrastive stress included, as Ælfric has been telling a story to the audience, whom he addresses as *eow*, on explaining what the story means (1994:114). Koopman proceeds to the conclusion that we cannot interpret all the object pronouns or even a large number of them in this pattern (i.e. direct – indirect object order) as stressed (1994:115). But if we provide a still broader context (the clause underlined in 13)) it can be seen that the inverted order construction *þæt andgit eow* is paralleled by another construction of the same type *ða dygelnyse eow* to highlight the point that a parable has been narrated, whose secret meaning will be disclosed to the audience present. It is a fact that anaphoric pronominal objects are typically unstressed and unfocused and this makes them suitable candidates for *Scrambling*, but still my tentative suggestion is that contrastive focus can be assumed for *eow* in 13) with *þæt andgit* / *ða dygelnyse* being less focused.

Let us now consider the schematic representations of ‘*we willað eac þæt andgit eow geopenian*’:

In 15) the indirect object *eow* moves out of spec-VP ‘lower’ and the direct object *þæt andgit* moves out of compl-VP ‘lower’, both crossing the subject *we* in spec-VP ‘higher’. That both objects target positions below TP as their landing sites is borne out by the fact that in surface order they follow *eac*, an adverb which is taken to mark the left periphery of VP.

In 15) *Scrambling* of both indirect and direct object is non-feature triggered with *eow* and *þæt andgit* having their non-interpretable features checked at an earlier stage of the derivation. The indirect object *eow* is base-generated in spec-VP ‘lower’ with its inherent dative case being checked by the verb *geopenian* in situ at the time of Theta-discharge, the Theta-role assigned is *Recipient*. As the direct object *þæt andgit* is merged in compl-VP ‘lower’, it is assigned the Theta-role *Theme* by the verb *geopenian*. Along the lines of the proposed analysis of structural Acc case checking, *þæt andgit* is base-generated together with a covert Acc case marker, and the *v-head* checks the Acc feature of *þæt andgit* in situ, given compl-VP ‘lower’ lies within the checking domain of *v*.

Conclusions:

- i) OE *Scrambling* affects XPs, indefinite object DPs and caseless PPs included.
- ii) The source position is case-marked in the case of DP Arguments.
- iii) The target position is non-case marked with both DP Arguments and PPs (Adjuncts).
- iv) Case-checking of DPs does not require for checker and checked to be adjacent, provided the DP lies within the checking domain of the relevant head.
- v) OE *Scrambling* may take place in clauses with non-finite main verbs and auxiliaries.
- vi) OE *Scrambling* involves crossing of at least one non-empty Argument base position.
- vii) OE *Scrambling* may reverse the base generated order of internal Arguments (and Adjuncts).

LITERATURE

- Bobaljik, Jonas 1996:** Bobaljik, J., D. Jonas. Subject Positions and the Roles of TP. // *Linguistic Inquiry* 27. Keyser, S. (ed.). Cambridge, MA: MIT Press, 1996, 195 – 236.
- Bobaljik, Thráinsson 1998:** Bobaljik, J., H. Thráinsson. Two Heads Aren't Always Better than One. // *Syntax* 1, 1998, 37 – 71.

- Büring 2001:** Büring, D. Let's Phrase It! Focus, Word Order, and Prosodic Phrasing in German Double Object Constructions. // *Competition in Syntax*. Müller, G., W. Sternefeld (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 2001, 69 – 105.
- Chomsky 1993:** Chomsky, N. A Minimalist Program for Linguistic Theory. // *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. Hale, K., J. Keyser (eds.). Cambridge, MA: MIT Press, 1993, 1 – 52.
- Chomsky 1995:** Chomsky, N. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press, 1995.
- Chomsky 2000:** Chomsky, N. Minimalist Inquiries: The Framework. // *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Martin, R., D. Michaels & J. Uriagereka (eds.). Cambridge, MA: MIT Press, 2000, 89 – 155.
- Chomsky 2001:** Chomsky, N. Derivation by Phase. *Ken Hale: A Life in Language*. Kenstowicz, M. (ed.). Cambridge, MA: MIT Press, 2001, 1 – 54.
- Corver, Riemsdijk, eds. 1994:** *Studies on Scrambling: Movement and Non-movement Approaches to Free Word-order Phenomena*. Corver, N., H. van Riemsdijk (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 1994.
- Diesing 1997:** Diesing, M. Yiddish VP Structure and the Typology of Object Movement. // *Natural Language and Linguistic Theory* 15.2, 1997, 369 – 427.
- Fukui, Saito 1998:** Saito, M., N. Fukui. Order in Phrase Structure and Movement. // *Linguistic Inquiry* 29. Keyser, S. (ed.). Cambridge, MA: MIT Press, 1998, 439 – 474.
- Gelderen 2000:** Gelderen, Elly van. *A History of English Reflexive Pronouns: Person, Self and Interpretability*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2000.
- Grewendorf, Sternefeld, eds. 1990:** *Scrambling and Barriers*. Grewendorf, G., W. Sternefeld (eds.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1990.
- Haeberli 1999:** Haeberli, E. *Features, Categories and the Syntax of A-positions. Synchronic and Diachronic Variation in the Germanic Languages*. 1999. Doctoral dissertation, University of Geneva, retrieved on 16 September, 2013 available at (home directory) <<http://home.adm.unige.ch/~haeberli/papers.htm>>
- Haeberli 2002:** Haeberli, E. Inflectional Morphology and the Loss of Verb Second in English. // *Syntactic Effects of Morphological Change*. Lightfoot, D. (ed.). Oxford: OUP, 2002, 88 – 106.
- Haegeman 2006:** Haegeman, L. Argument Fronting in English, Romance CLLD and the Left Periphery. // *Negation, Tense and Clausal Architecture: Cross-linguistic Investigations*. Zanuttini, R., H. Campos, E. Herburger, P. Portner (eds.). Georgetown: Georgetown University Press, 2006, 27 – 52.
- Haugan 2001:** Haugan, J. *Old Norse Word Order and Information Structure*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology Press, 2001.
- Holmberg, Platzack 1995:** Holmberg, A., Chr. Platzack. *The Role of Inflection in the Syntax of the Scandinavian Languages*. Oxford: OUP, 1995.
- Hróarsdóttir 2001:** Hróarsdóttir, Þ. *Word Order Change in Icelandic: From OV to VO*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2001.

- Kiparsky 1997:** Kiparsky, P. Remarks on Denominal Verbs. Complex Predicates. // *Argument Structure*. Alsina A., J. Bresnan, P. Sells (eds.). Stanford: CSLI, 1997, 473 – 499.
- Kitahara 2002:** Kitahara, H. Scrambling, Case, and Interpretability. // *Derivation and Explanation in the Minimalist Program*. Epstein, S., T. Seely (eds.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2002, 167 – 183.
- Koopman 1990:** Koopman, W. *Word Order in Old English. With Special Reference to the Verb Phrase*. Doctoral dissertation, Universtiy of Amsterdam, 1990.
- Koopman 1994:** Koopman, W. The Order of Dative and Accusative Objects in Old English. // *Studia Anglica Posnaniensia* 25 – 27, 1994, 109 – 121.
- Pintzuk 1999:** Pintzuk, S. *Phrase Structures in Competition: Variation and Change in Old English Word Order*. New York: Garland, 1999.
- Richards 2004:** Richards, M. *Object Shift and Scrambling in North and West Germanic: A Case Study in Symmetrical Syntax*. December, 2004. Doctoral dissertation, University of Cambridge, retrieved on 12 November, 2013, available at <http://uni-leipzig.de/~richards/papers_files/Marc_Richards_PhD.pdf>
- Roberts 1997a:** Roberts, I. Restructuring, Head Movement and Locality. // *Linguistic Inquiry* 48.3. Keyser, S. (ed.). Cambridge, MA: MIT Press, 1997, 423 – 460.
- Roberts 1997b:** Roberts, I. Directionality and Word Order Change in the History of English. // *Parameters of Morphosyntactic Change*. van Kemenade, A. (ed.). Cambridge: CUP, 1997, 397 – 426.
- Ross 1967:** Ross, J. *Constraints on Variables in Syntax*. Doctoral dissertation, MIT, published as: Ross 1986: Ross, J. *Infinite Syntax!*. Norwood, NJ: Ablex, 1986; also available at <<http://hdl.handle.net/1721.1/15166>>
- Saito 1989:** Saito, M. Scrambling as Semantically Vacuous A'-movement. // *Alternative Conceptions of Phrase Structure*. Baltin, M., A. Kroch (eds.). Chicago: University of Chicago Press, 1989, 182 – 200.
- Saito 2004:** Saito, M. Japanese Scrambling in a Comparative Perspective. // *Peripheries: Syntactic Edges and Their Effects*. Adger, D., C. de Cat, G. Tsulas (eds.). Dordrecht: Kluwer, 2004, 143 – 163.
- Thráinsson 1996:** Thráinsson, H. On the Non-Universality of Functional Categories. // *Minimal Ideas – Syntactic Studies in the Minimalist Framework*. Abraham, W., S. Epstein, H. Thráinsson, C. Zwart (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 1996, 253 – 281.
- Thráinsson 2001:** Thráinsson, H. Object Shift and Scrambling. // *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*. Baltin, M., Chr. Collins (eds.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2001, 148 – 212.
- Trips 2001:** Trips, C. *From OV to VO in Early Middle English*. 2001. Doctoral Dissertation, University of Stuttgart, retrieved on 28 October, 2013 available at <<http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2001/948/pdf/dissertation.pdf>>

- Visser 1963:** Visser, F. *An Historical Syntax of the English Language. Syntactical Units with One Verb*. Leiden: E. J. Brill, 1963.
- Wallenberg 2009:** Wallenberg, J. *Antisymmetry and the Conservation of C-command: Scrambling and Phrase Structure in Synchronic and Diachronic Perspective*. 2009. Publicly accessible Penn Dissertations, retrieved on 28 October, 2013 available at <<http://repository.upenn.edu/edissertations/77>>
- Wurff 1999:** Wurff, Wim van der. Objects and Verbs in Modern Icelandic and Fifteenth Century English: A Word Order Parallel and Its Causes. // *Lingua* 109, 1999, 237 – 265.

LENGUA, RELIGIÓN E IDENTIDAD EN EL PROCESO DE ASIMILACIÓN LINGÜÍSTICA DE LOS MUDÉJARES

Yuliya Miteva
Universidad de Veliko Tarnovo “Stos Cirilo y Metodio”

LANGUAGE, RELIGION AND IDENTITY IN THE PROCESS OF LINGUISTIC ASSIMILATION OF MUDEJAR PEOPLE

Yuliya Miteva
Veliko Turnovo University St. Cyril and St. Methodius

The aim of this talk is to set out some of the key aspects of the process of linguistic change which took place at the heart of the Mudejar community in the Iberian Peninsula during the Late Middle Ages. Subdued to an intense acculturation process by Christian society, Mudejar people gave up the use of the Arabic language and substituted it for the Romance language from Castile or from Aragón. We will focus on the causes that determined that change process, on the circumstances under which it was developed and on its consequences which marked the future of the communities involved.

Key words: language change, Mudejar people, Spanish literature written in Arabic characters, Islam

Las “conquistas” lingüísticas

¿Se han preguntado alguna vez cómo la lengua de un pequeño condado del Norte de la Península Ibérica se convierte en un par de siglos en un idioma de proyección internacional? He recorrido las páginas de varios manuales de Historia de la lengua movida por la curiosidad de encontrar una respuesta. En los capítulos dedicados a la expansión del castellano, la historia de la lengua se vuelve pura historia. Se cuentan, con todo lujo de detalles, las adquisiciones territoriales de Alfonso VI y de Sancho Ramírez, el avance y el retroceso de la frontera con el Islam, las guerras, alianzas y traiciones entre reinos, condados y taifas. Nadie explica, sin embargo, cómo las conquistas militares se volvían conquistas lingüísticas. La ausencia de datos alimenta las metáforas. Se forja el mito

de la excepcionalidad del castellano, llamado por la Divina Providencia a ser lengua común de cristianos, moros y judíos.

Siglos XI, XII, XIII. El castellano se expande como una mancha de aceite por el mapa peninsular, sin encontrar obstáculos ni resistencia. La espada, la cruz y el idioma avanzan triunfantes hacia el Sur. La realidad, sin embargo, debió ser muy distinta y exige del investigador explicar el proceso, sin recurrir *al deus ex machina* y al socorro de fuerzas divinas, que el historiador de la lengua invoca, cuando se ve incapaz de interpretar los hechos desde los límites metodológicos que se autoimpone. Contar la otra historia de la lengua, la que Juan Ramón Lodares (2001) llamó simple y llanamente *humana*, requiere abandonar los presupuestos teóricos más que discutibles, que defienden una historia inmanente y pura, que teme todo posible contagio de lo extralingüístico.

Creo que para comprender “el milagro” de la expansión del castellano, habría que analizar los sucesivos y a veces paralelos procesos de cambio de lengua que experimentaron diversas comunidades en distintos puntos de la geografía peninsular. El tema que me propongo desarrollar consiste en analizar a pequeña escala este mismo proceso visto desde el interior de una minoría, los mudéjares, los últimos musulmanes de la Península Ibérica, islotes de población andalusí que quedaron tras la conquista cristiana y que la mancha de aceite cubrió, pero no pudo borrar del todo.

Las claves del proceso

Los autores que han trabajado sobre el tema parten de la constatación de un hecho: los musulmanes de Castilla y Aragón se habían asimilado lingüísticamente a la población cristiana, mientras que los de Valencia y Granada mantuvieron el árabe hasta el momento mismo de la expulsión. Lo que nos proponemos en este trabajo es analizar el proceso que desembocó en esa peculiar situación lingüística y que supuso una ruptura en el interior de la comunidad mudéjar de la Península.

Si es cierto, como propone F. Corriente (Viguera Molins 1990), que la arabización en al-Ándalus ha sido total y completa, con pérdida progresiva del bilingüismo árabe-romance, a favor del árabe, entonces habría que plantear un proceso de cambio de lengua que explique cómo y por qué las comunidades musulmanas arabizadas de Castilla y Aragón ya desde el siglo XIV, o incluso antes, empiezan a hablar y esporádicamente también a escribir en romance castellano y aragonés. Sería necesario determinar el inicio del proceso de sustitución de lengua, seguir su

evolución y analizar, además, cómo lo vivieron las sucesivas generaciones a lo largo del tiempo.

Pero cabe la posibilidad de que las comunidades musulmanas de las Marcas Central y Superior hayan mantenido el bilingüismo y, por lo tanto, una modalidad romance junto con el árabe hasta los tiempos de la conquista cristiana. Si encontramos fuentes, aunque indirectas, que nos permitan validar esta hipótesis, habría que plantear en este caso no un cambio de lengua, sino el paulatino abandono del árabe por parte de las comunidades musulmanas, para reafirmarse en el uso del romance. Este proceso no deja tampoco de plantear problemas para las comunidades involucradas. Nos interesa entender la razón por la cual no mantuvieron el bilingüismo y por lo tanto el uso del árabe, lengua sagrada del Islam y rasgo identitario de gran importancia para el grupo.

Otro aspecto que merece ser estudiado son las actitudes lingüísticas de los mudéjares tanto hacia el árabe, como hacia el romance. Pero nos interesan así mismo las actitudes de los cristianos hacia la lengua árabe. Intentaremos medir su grado de aceptación, de identificación y de rechazo hacia las lenguas en conflicto. Las distintas comunidades islámicas adoptaron diferentes estrategias de adaptación a la nueva situación lingüística, pero además, dentro de cada una de ellas había posturas enfrentadas. Ninguna comunidad es homogénea y la de los mudéjares no tiene por qué ser una excepción. Una de las cuestiones pendientes de resolver, por ejemplo, es la actitud de las élites musulmanas hacia la lengua del invasor. ¿La adoptaron como lengua de prestigio que les garantizaba una rápida y segura integración social y, por lo tanto, el mantenimiento de su estatus? ¿Qué impacto tuvo la actitud de las élites en el resto de la población? ¿La imitaron, opusieron resistencia?

Con el paso del tiempo, dentro de la comunidad islámica peninsular, vista esta vez en su totalidad, surgía un conflicto lingüístico con repercusiones de gran trascendencia en el plano religioso. Algunos habían olvidado el árabe y otros no. ¿Eran la misma comunidad o se trataba más bien de comunidades distintas? ¿Hasta qué punto el cambio de lengua puede fragmentar o fracturar la unidad de un grupo y romper los lazos de unión entre sus miembros? El hilo conductor de nuestro análisis sería la compleja relación entre la lengua, la religión y la identidad de los mudéjares. Nos interesa especialmente cómo cambiaba a través del tiempo la percepción que tenían de sí mismos y cómo percibían los cambios sus vecinos cristianos y los musulmanes de Valencia y Granada. La

historiografía deja a veces una falsa percepción de estaticidad, como si el tiempo no transcurriera para los mudéjares, como si estos vivieran anclados en el pasado de la mítica al-Ándalus. Nosotros nos proponemos analizar a las comunidades mudéjares de Castilla y Aragón en una proyección histórica y social, como comunidades dinámicas insertas en sociedades permanentemente cambiantes. Proyectar sobre los mudéjares del siglo XV las mismas características que poseían sus antepasados tres siglos antes falsea la realidad, porque presenta a la comunidad como algo inmutable y estático en el tiempo. Las circunstancias políticas, económicas y sociales en las que vivían los mudéjares y los cristianos cambiaban constantemente y con ellas cambiaban también las sociedades. Negar esta evidencia es negar la historia. En este sentido, reflexiona también Burke (1996: 40) cuando dice que “los historiadores sociales deben pensar seriamente acerca de la función activa de la lengua en la creación de la cambiante realidad social que estudian”. A través de la lengua los hablantes modifican constantemente su realidad social.

Otra hipótesis que sometemos a examen es la existencia misma de una modalidad islámica del español. ¿Hablaban los mudéjares y más tarde los moriscos una modalidad de romance distinta de las del resto de la población? ¿Existió realmente la aljamía como lengua o sólo como código grafemático? Algunos autores defienden que los musulmanes no hablaban como los cristianos viejos. Otros, en cambio, aún teniendo en cuenta la dificultad de acercarnos a la lengua hablada basándonos solo en fuentes escritas, defienden la teoría de la unidad. Los musulmanes, como los judíos, hablarían las mismas modalidades de romance que las comunidades cristianas con las que convivían, dependiendo en todo caso de su ubicación geográfica, más que de la religión que profesaban. Esta cuestión podría parecernos, en principio, baladí, pero no lo es. La tesis que se basa en la diferencia de modalidades de habla no es en absoluto inocente. Enfatizando las diferencias, lo que se pretende en realidad es expulsar a los mudéjares-moriscos antes de tiempo, planteando una segregación también en lo lingüístico, que automáticamente los convierte en un cuerpo extraño y, por lo tanto, fácilmente extirpable. Para el caso de los sefardíes se ha demostrado ya la inexistencia de un romance sefardí diferenciado con anterioridad a la expulsión de la comunidad judía. Creo, pero no deja de ser una intuición, que tampoco existió un romance morisco, por muchas interferencias del árabe que podamos encontrar en los textos aljamiados y que intentaremos explicar en su momento.

Posible pervivencia de musulmanes no arabizados en la Península Ibérica

¿Estaban todos los musulmanes arabizados cuando sobrevino la conquista cristiana? Aunque supone alejarnos tal vez excesivamente en el tiempo, vale la pena plantear la hipótesis, según algunos más que atrevida, de que en las actuales Castilla y Aragón (las Marcas Media y Superior de al-Ándalus) permaneció población autóctona islamizada, pero no totalmente arabizada, o bilingüe. La hipótesis no es nueva, pero pocos investigadores le han prestado atención, tal vez por falta de fuentes que la respalden. Hay, sin embargo, indicios indirectos que hacen pensar que algunas comunidades mudéjares ya hablaban romance antes de la conquista cristiana. Por supuesto, ésta no fue la situación en todas las comunidades. Es lógico pensar que cuanto más al Sur, más arabizada estaría la población andalusí, porque permaneció más tiempo bajo poder islámico, pero esta misma lógica nos lleva a suponer que en el Norte de la península sobrevivieran núcleos de población no arabizada, por la sencilla razón de que no dio tiempo para que el proceso de arabización se completara ante el constante empuje de la conquista cristiana. Algunas regiones de Castilla y Aragón permanecieron bajo dominio islámico menos de cien años. ¿Y qué cabe pensar de la población rural más alejada de los núcleos de arabización que fueron las ciudades andalusíes?

Las sucesivas olas de islamización y arabización en al-Ándalus crearon un complejo mapa de isoglosas culturales y lingüísticas que lejos de unificar, fragmentaron más aún el mapa de la Península Ibérica. Las fronteras lingüísticas, como es de sobra conocido, no tienen por qué coincidir con fronteras políticas y religiosas. Algunos manuales de Historia de la lengua incurren en el error de identificar confesión y lengua, cuando se sabe que los procesos de asimilación lingüística y religiosa no siempre corren paralelos. Así, se identifica mozárabe, o sea, cristiano, con romance hablante y musulmán con arabófono. Y, sin embargo, hoy se sabe que fueron precisamente los mozárabes quienes más contribuyeron a la difusión de arabismos en los romances peninsulares, porque estaban arabizados cuando emigraron a los reinos cristianos del Norte. Los mozárabes de Toledo mantuvieron el árabe como lengua escrita mucho después de la conquista de Toledo por los cristianos. Nos atrevemos a pensar que al adoptar la nueva fe, no todos los muladíes se arabizaron o, al menos, no perdieron el romance. Habría que buscar una huella documental de estos procesos.

Actitudes lingüísticas de los mudéjares y de los cristianos

Uno de los aspectos claves en todo proceso de sustitución de lengua son las actitudes lingüísticas. Nuestra propuesta es enfocarlas como un fenómeno bidireccional. Nos interesan no solo las actitudes de los mudéjares hacia el español, sino también las actitudes de los cristianos hacia el árabe y hacia el romance de los musulmanes.

A lo largo de la Edad Media, a medida que avanzaba la Reconquista y los cristianos ganaban predominio militar, pero también económico y cultural, se producía un cambio de actitud importante. El árabe, que había sido la lengua de cultura por antonomasia desde el siglo IX, se convertía para los cristianos de los siglos XV y XVI en una jerga incomprensible, algarabía despojada por completo de su valor artístico y cultural. No es que cambiara la lengua, lógicamente, lo que cambió fue la opinión que de ella tenían los cristianos. Valga como ejemplo la distinta actitud que muestran hacia el árabe dos monarcas como Alfonso X y Felipe II.

El proceso de estigmatización del árabe debió influir decisivamente en la actitud de las comunidades mudéjares hacia su propia lengua y debió contribuir a su abandono. En el siglo XVI el árabe ya no era lengua de sabios. La marginalización de los moriscos corría paralela a la estigmatización de sus atributos sociales y culturales y en primer lugar de su idioma.

Mucho antes, había empezado otro proceso, que podríamos definir como la islamización del árabe, que iba a desembocar en esta situación de desprestigio. De lengua de una cultura, o de varias, el árabe se convertía para los cristianos en lengua de una religión, en lengua de Allah. La ecuación pueblo enemigo, religión enemiga igual a lengua enemiga es inmediata. El castellano, que Carlos V usaba para hablar con Dios, y el árabe se vuelven lenguas de dioses enfrentados. El árabe ya no se identificaba con Avicena, sino con el Islam. El conocimiento de esta lengua no era algo de lo que presumir y por ello se ocultaba. Se había iniciado un proceso de contaminación ideológica del árabe. De lengua de las tres confesiones que fue durante la Edad Media, se convierte en lengua del Islam y por lo tanto en lengua proscrita, llamada a desaparecer de la Península Ibérica junto con la comunidad que la hablaba.

Todos los intentos por parte de los moriscos, y hubo varios durante el siglo XVI, de romper este vínculo maldito que asociaba a la lengua con la fe, fueron inútiles. ¿Se han preguntado por qué la evangelización de los indios se hizo en sus lenguas vernáculas y la de los moriscos no? Aunque se intentó en un primer momento y hasta se compusieron catequismos bilingües en árabe y español, pronto vencieron los escépticos, los que

creían que era vano todo intento de predicar la fe de Cristo en la lengua de Allah. Y es que el árabe no era ni como el quechua, ni como el náhuatl.

Y sin embargo, los mudéjares de Castilla y Aragón alababan el nombre de dios en puro romance castellano o aragonés, es decir, en cristiano. Más de un alfaquí tuvo que disculparse en el prólogo o epílogo de un manuscrito aljamiado por haber tenido que usar “la lengua de estos perros cristianos” para dirigirse a los suyos. Pero también son frecuentes las referencias al romance como a “nuestra lengua castellana”. Tal vez el posesivo “nuestra” fuera algo más que un mero recurso estilístico, un cliché literario de la época. Si los mudéjares, y luego los moriscos, escribieron plegarias islámicas en español, es porque consideraban su lengua digna para nombrar el nombre de dios.

Los ejemplos son contradictorios y es lógico que lo sean. Cuando en el siglo IX Álvaro de Córdoba, una autoridad eclesiástica de la época, se lamenta en una conocidísima cita de la pérdida de los latines, da testimonio de dos actitudes contrarias, la suya, como mozárabe, que consideraba el mantenimiento del latín como garante de la conservación de la fe, y la actitud de los jóvenes de su comunidad que sentían el gran atractivo del árabe, que era entonces la novedad. Nada tiene de extraño el que seis siglos más tarde un alfaquí se quejara (al final, éste era su cometido) de “la pérdida de las luces y del arábigo”, mientras que los mudéjares de Castilla llevaban las cuentas de sus negocios en castellano y comerciaban libremente en esta lengua tanto con los cristianos del Norte, como con sus correligionarios del Reino de Aragón. Tanto el árabe en el siglo IX, como el castellano en el XV eran lenguas útiles y quizás por ello atractivas. Más que empeñarse en negarlo, sería interesante intentar explicar por qué.

La lengua, la religión y la identidad de los mudéjares. El origen de la literatura aljamiada

Dice García Arenal (2008) que la historiografía se centra más en los casos de preservación de las identidades y estudia poco el proceso inverso, la disolución de la identidad de un grupo o su transformación mediante cambio e hibridación. Compárese, por ejemplo, la abundante bibliografía sobre los mozárabes con los pocos estudios dedicados a los muladíes. Así, muchos prefieren ver a los mudéjares como héroes de la resistencia y no como voluntarios de la integración. Insisten en su mantenimiento a ultranza del Islam, pero no explican el abandono del árabe.

El cambio de lengua no supuso una pérdida de identidad. Más que “una comunidad en proceso de disolución” (Tapia Sánchez 1995), los mudéjares y los moriscos fueron una comunidad que negociaba con la

mayoría cristiana los distintos aspectos de su vida en común y, entre ellos, la lengua. Prefiero verlos como artífices de su destino y no como víctimas de la historia. Fueron protagonistas de los cambios, conscientes en todo momento de las concesiones que hacían y de sus posibles consecuencias. El cambio de lengua puede entenderse mejor en esta dinámica de negociaciones que caracteriza a todas las sociedades, en todas las épocas y en cualquier lugar del mundo. Los mudéjares de Castilla y Aragón cambiaron de lengua, pero no de religión, no hay que olvidarlo. La asimilación lingüística no significó para ellos una asimilación total. Además, la lengua en la que escribían, su español, estaba profundamente arabizado, lo que ha llevado a muchos autores a definirlo como una variante islámica del español. Es decir, incluso dentro del espacio lingüístico que compartían con los cristianos, dejaron bien claros los límites de su identidad.

Los mudéjares y sus herederos, los moriscos nos han dejado un inmenso corpus de textos escritos que nos permite conocer la comunidad desde dentro, y al mismo tiempo la convierte en una comunidad privilegiada para el investigador, ya que no son muchas las minorías que cuenten con su propia tradición escrita. Este corpus es conocido como literatura española aljamiado-morisca. Se trata de textos redactados, en su mayoría, en romance con grafía árabe, algo insólito, aunque, como veremos, no excepcional.

Los aljamiadistas, especializados en el estudio de los manuscritos aljamiados, se han centrado preferentemente en los aspectos estrictamente lingüísticos de la literatura aljamiada. Pocos autores han enfocado los estudios sobre la lengua de los mudéjares y los moriscos desde una perspectiva sociológica. Epalza, Harvey, Bernabé Pons, García Arenal, entre otros, han insistido en la necesidad de estudiar a estas comunidades no de forma aislada, sino en su contexto histórico y social, donde intervienen otros grupos étnicos y religiosos. Y la verdad es que por muy marginados que estuvieran, los musulmanes peninsulares no vivieron encapsulados en sus aljamas, hecho que deberíamos tener muy presente a la hora de explicar el proceso de cambio de lengua.

Uno de los temas más estudiados por la crítica ha sido el origen de la literatura aljamiada. Aun así, quedan muchas cuestiones por resolver. Para empezar, no hay acuerdo entre los arabistas sobre la adscripción geográfica de este fenómeno. ¿Nació en Castilla y posteriormente se llevó a Aragón o, por el contrario, se creó en Aragón y fue exportada a Castilla? Epalza (1988) y Viguera (1994), entre otros, insisten en el origen castellano de la literatura aljamiada. El argumento más importante que esgrimen en defensa

de su tesis es la temprana pérdida del árabe entre los mudéjares de Castilla y el peligro de asimilación cultural al que estaban sometidas estas comunidades. Para frenar este proceso, las élites mudéjares deciden traducir los textos fundamentales de la doctrina islámica del árabe al castellano y divulgarlos entre los musulmanes en su vernáculo. “En la submeseta norte – dice Epalza (1988: 12) – se encontraban los musulmanes absolutamente anegados dentro de la sociedad cristiana, en muy pequeñas comunidades, donde todos no sólo serían castellanohablantes (en el siglo XV), sino que muy probablemente la mayor parte habían perdido el conocimiento del árabe mucho antes que en otras regiones de la Península”.

Y evidentemente, hay argumentos a favor. Los núcleos mudéjares en Castilla son más antiguos que los aragoneses. Se caracterizan por su mayor dispersión y por una densidad demográfica mucho menor que la que ofrecen las comunidades mudéjares aragonesas. Estas circunstancias, sin embargo, no pueden explicar por sí mismas el nacimiento de la literatura aljamiada en tierras castellanas. Para empezar, la pérdida del árabe dialectal no implica necesariamente el recurso al aljamiado en la escritura. No olvidemos que se trataba de una sociedad diglósica, donde lo que ocurre en el nivel de la lengua hablada no tiene por qué tener repercusiones inmediatas en el nivel de la escritura. La literatura islámica se redactaba en la variedad alta del árabe y no en la dialectal. Las élites mudéjares castellanas estaban instruidas en este árabe escrito y no dejaron de usarlo hasta bien entrado el siglo XVI. El segundo argumento en contra, y este sí que es irrefutable, es la práctica ausencia de manuscritos aljamiados castellanos anteriores a los aragoneses. Se ha insistido mucho en que el primer texto aljamiado fue la *Suma de los principales mandamientos y devedamientos de la Ley y Çunna* del alfaquí mayor y muftí de la aljama de Segovia Yçe de Gebir, un texto de 1462. Pero este escrito estaba destinado a las autoridades cristianas y además estaba escrito en castellano y en caracteres latinos, solo más tarde se transcribió en escritura árabe. En este sentido, dice Casassas Canals (2009: 90) “que es necesaria una revisión de las hipótesis sobre el origen de la literatura islámica en lengua romance y la periodización cronológica de sus distintas fases históricas, propuestas por Harvey, Epalza o Viguera. [...] También hay que replantearse el papel que se atribuye a Isa de Gebir en la formación de la literatura aljamiada, ya que no existe ninguna prueba de que este autor escribiera sus textos castellanos utilizando el alfabeto árabe”.

No hay tampoco acuerdo entre los autores con respecto a la cronología y datación de los manuscritos aljamiados. Unos son partidarios

de una datación temprana. Menéndez Pidal (2005), por ejemplo, sitúa la redacción del *Poema de Yusuf* en el siglo XIV. Epalza (1988) cree que la literatura aljamiada empieza en el siglo XV con Yçe de Gebir. Según este autor, los manuscritos del siglo XVI son copias de códices del XV. Harvey (1993: 42) muestra muchas reservas al respecto y la razón es la práctica ausencia de manuscritos anteriores a 1492. “En mi opinión, –dice este autor– a finales del siglo XV todavía no era muy corriente escribir la aljamía en caracteres árabes. Téngase muy en cuenta que no digo que tales manuscritos no existieran, pero si hay pocos que son fechables, es un indicio: no eran corrientes”.

La postura de Harvey es comprensible. A las ciencias sociales les interesa no tanto el caso puntual y concreto en el que se produce una innovación, sino el momento en que esta innovación se generaliza y parece que en el caso de la literatura aljamiada esto ocurre en el siglo XVI o sea mucho después de que se constatará la pérdida generalizada del árabe entre los mudéjares de Castilla y Aragón. Si las élites religiosas islámicas estaban de verdad tan preocupadas por “el peligro de desintegración cultural” que amenazaba a sus comunidades, ¿por qué tardaron tanto en reaccionar?

Investigar sobre el origen de la literatura aljamiada no debería ser contestar a la pregunta de quién, cuándo y dónde escribe el primer texto en romance con caracteres árabes o latinos. La pregunta más bien tiene que ser por qué y, por supuesto, cuándo las élites mudéjares, porque la literatura escrita es un producto de élites, deciden sustituir el árabe en la escritura por el romance. Y no tanto sustituirlo, como empezar a usar las dos lenguas con el carácter de lenguas “oficiales” de la comunidad. Según la opinión más extendida entre los arabistas, las autoridades mudéjares y luego las moriscas, ante la pérdida generalizada del árabe, deciden empezar a traducir y copiar todo el acervo cultural árabe-islámico que poseen con el fin de salvar a sus comunidades del inminente peligro de asimilación.

Me cuesta creer que fuera ésta la única razón. Es un tanto contradictorio pretender evitar la asimilación, asimilándose a los usos lingüísticos de la mayoría cristiana. Habría sido mucho más lógico evitar la asimilación promocionando el aprendizaje y el uso del árabe, que no estuvo prohibido hasta bien avanzado el siglo XVI. Durante todo el período medieval, el uso de la lengua árabe estaba garantizado por los mismos pactos de capitulación que permitían a los mudéjares permanecer en sus lugares de origen. Si las élites querían frenar el proceso de asimilación cultural que estaban experimentando sus comunidades, ¿por qué no trazaron una red de escuelas coránicas donde enseñar gramática

árabe e instruir así a los jóvenes en el uso de la lengua sagrada? Dicen que algunos mudéjares aragoneses mandaban a estudiar a sus hijos a Valencia. Algunos, ¿y la mayoría?

El acto de la escritura es un acto consciente y es altamente significativo el hecho de que las élites de las comunidades castellana y aragonesa rompieran con la tradición de un Islam solo en árabe y elevaran al español al rango de lengua sagrada, permitiéndole acceder a la esfera religiosa, hasta este momento territorio exclusivo de la lengua de El Corán.

La decisión de empezar a transmitir los textos religiosos islámicos en otra lengua distinta del árabe no fue un impulso, por así decirlo, popular. Exigió necesariamente el respaldo, también económico, de unas élites mudéjares que se sentían, tal vez, lo suficientemente fuertes y diferenciadas del resto de las comunidades islámicas como para empezar a usar su propia lengua vernácula, incluso para transmitir la palabra de Dios.

Es más que probable que fueran conscientes de la ruptura que esta decisión implicaba. Una decisión que, entre otros, planteaba el problema de la ortodoxia de lo traducido y del acto mismo de la traducción. Dice Bernabé Pons (1992: 15) que “el uso de una lengua romance para expresar realidades religiosas islámicas conlleva unos problemas lingüísticos, literarios y teológicos muy determinados. La revelación por parte de Dios del Corán fue hecha en árabe, por lo que los significados religiosos del Islam sólo alcanzan su plena extensión en esta lengua, quedando limitados si los términos son trasvasados literalmente a otro idioma”. Es un tópico creer que determinados contenidos pueden ser expresados en una lengua y solo en ella. Que un Islam no árabe es posible, lo demuestran los propios manuscritos aljamiados. Los mudéjares creaban nuevos términos para los conceptos para los que no encontraban un equivalente exacto en castellano.

Es cierto que la literatura aljamiada no es un fenómeno excepcional y que había y hay otras literaturas islámicas en lenguas distintas del árabe. Epalza (1988) cree que el modelo turco otomano (los turcos adoptaron las letras, pero no la lengua árabe) influyó poderosamente en la decisión de los mudéjares, por el gran prestigio que tenían los otomanos y porque su ejemplo garantizaba la ortodoxia del nuevo método que ellos ensayaban. Aunque el fenómeno no fuera excepcional, la verdad es que por primera vez en el Islam peninsular se producía una escisión, los mudéjares de Valencia y Granada seguirían leyendo El Corán en árabe, mientras que sus correligionarios del Norte lo leerían en adelante en castellano. La diferencia es sustancial. Una innovación de tal calibre debió suscitar respuestas a uno y otro lado de la frontera lingüística. ¿Qué opinión les merecía a los alfaquíes de Granada y Valencia tal temeridad?

Es otra intuición que tiene que superar el examen de las fuentes, pero me parece que los mudéjares y los moriscos de Castilla y Aragón, lejos de acomplejarse, presumían de su condición de musulmanes aljamiados. Y es que hablar y, más todavía, escribir en castellano en los siglos XV y XVI era tan prestigioso como hablar árabe en el siglo X.

Ámbitos de uso del árabe y del romance aljamiado

Evidentemente, el árabe no desapareció. Se siguió utilizando en Castilla y Aragón a lo largo de todo el período mudéjar y aún después, en la etapa morisca, cuando se criminalizó su uso. Los hallazgos de colecciones de manuscritos aljamiados revelan que al lado de los volúmenes en romance, estaban los códices en árabe y muy frecuentemente, sobre todo en los coranes aljamiados, las dos lenguas alternan en el mismo cuerpo textual. Los arabistas nos van a proporcionar información muy útil sobre dónde, cuándo, quién y por qué seguía empleando el árabe.

¿Podemos decir que asistimos a la lenta agonía del árabe durante los siglos XV y XVI? Desde luego que no. No hay que olvidar que la práctica totalidad de los mudéjares y los moriscos de Valencia y Granada hablaban y escribían en árabe y, con pocas excepciones, esta era la única lengua que conocían. Lo que sí se hace notar, dicen los arabistas, es la creciente contaminación del árabe escrito de rasgos del árabe dialectal. Los escribanos y copistas moriscos ya no escribían tan bien y la razón es evidente, había sido desarticulada la red de centros de enseñanza islámicos y no tenían dónde aprender. Lo que nos interesa a nosotros es, primero, el hecho de que el árabe sigue vigente y, en segundo lugar, averiguar qué tipo de documentos se seguían redactando en esta lengua y por qué.

En las situaciones de conflicto de lenguas, antes de que una de ellas desaparezca, hay un largo período de convivencia que consiste en la alternancia en el uso de las dos lenguas en cuestión. Esta alternancia no es caprichosa, sino que obedece a determinadas pautas. No es casual que R. Appel y P. Muysken (1996) definen el cambio de lengua como el proceso de redistribución de las variedades lingüísticas implicadas en distintos ámbitos de uso.

¿Cómo se repartían los distintos ámbitos el árabe y el romance? La diglosia, que caracteriza a las sociedades arabófonas, exige mantener separados los dos niveles de análisis. En el nivel de la lengua hablada, o variedad baja, el castellano o el aragonés entran en conflicto con el dialecto andalusí, no con la variedad alta del árabe, lengua sagrada de El Corán que siempre mantendrá su prestigio, incluso entre los mudéjares que nunca

tuvieron acceso a ella. Sería necesario determinar en qué momento y cómo el romance castellano y aragonés “conquistán” el ámbito informal de las interacciones familiares, que hasta ese momento era dominio exclusivo del árabe andalusí. Es decir, ¿cuándo el romance entra en la aljama, en el zoco y en las casas de los mudéjares? De forma paralela, pero en el ámbito oficial, habría que ver cómo el castellano y el aragonés se abren paso en los textos escritos, donde compiten, esta vez no con el dialecto, sino con una lengua de larga tradición escrita y de gran prestigio, el árabe estándar. En el nivel de la escritura, el árabe y el romance alternan a partir del siglo XV, pero a cada una de las dos lenguas se le asocia un valor distinto. Ambas serían lenguas de prestigio, pero en ámbitos diferentes.

Los mudéjares y los moriscos usaban la técnica del aljamiado para los documentos de uso interno de la comunidad. Dentro del ámbito intracomunitario, se han conservado todo tipo de escritos, algunos, propios de la esfera personal o profesional (cartas, cuentas de contabilidad, deudas), otros, de la esfera religiosa. Cualquier texto que trascendía este ámbito se redactaba en romance con caracteres latinos o en árabe y latín, sobre todo los documentos mudéjares más antiguos, de los siglos XII-XIII. Eran bilingües todos los documentos que regulaban asuntos entre las dos comunidades. La versión en latín o romance corría a cargo de un escriba cristiano, y la árabe, a cargo del alfaquí.

Se observa el mantenimiento del árabe estándar en el ámbito oficial, como lengua escrita de la comunidad mudéjar, hasta el siglo XVI, mucho después de la pérdida del dialecto. Los mudéjares abandonaron el árabe andalusí en el ámbito familiar, era un rival débil que no pudo competir con el castellano, pero como lengua oficial de la comunidad mantuvieron la variedad alta del árabe. En casa los mudéjares hablaban en romance entre ellos y con sus vecinos cristianos y judíos, pero cuando adquirían una propiedad, cuando firmaban un contrato, cuando se casaban, acudían al alfaquí, que cumplía al mismo tiempo las funciones de notario, y éste redactaba el documento en árabe. Este uso estaba reconocido oficialmente por las autoridades cristianas hasta el siglo XVI. ¿Por qué se seguían redactando en árabe estos documentos? Sabemos, es así incluso en la actualidad, que una de las peculiaridades del lenguaje jurídico-administrativo es su carácter marcadamente conservador y críptico. ¿Pero fue esta la única razón para que los mudéjares perpetuaran el uso del árabe escrito en este ámbito? Es posible que este uso tuviera para ellos un valor simbólico, ya que implicaba una identificación y fidelidad hacia las estructuras del estado islámico y un rechazo de las cristianas. Según Viguera (1990), los alfaquíes no redactaban estos documentos, los

copiaban de unas colecciones de formularios notariales usadas en al-Ándalus desde el siglo IX y que llegaron hasta época mudéjar, incluso morisca. Redactaban en romance, sin embargo, los documentos para los que carecían de modelo en los formularios jurídicos. Este dato confirma nuestra hipótesis. Aun así, no deja de ser sorprendente que el romance conquista el ámbito religioso antes aún que el administrativo.

¿Existió un sociolecto mudéjar y morisco?

El grado de arabización de los manuscritos aljamiados ha hecho pensar a muchos investigadores que la lengua de los musulmanes difería sustancialmente de la lengua de los cristianos y judíos. ¿Es lícito proyectar sobre el habla características propias de los textos escritos?

La lengua de los manuscritos aljamiados muestra un alto grado de elaboración y no refleja la variedad hablada por los mudéjares y los moriscos. Varios autores han sugerido que se trata de una lengua especial, de una lengua-calco, muy próxima al ladino. Es posible que los mudéjares y los moriscos sometieran la escritura a una manipulación absolutamente consciente con el fin de imitar la diglosia que existía en las comunidades arabófonas, pero esta vez desde el español. Es decir, recreaban un estilo muy arcaizante y dialectal, alejado de su vernáculo, para crear una variedad alta, prestigiosa y, por supuesto, diferente de la que usaba la comunidad cristiana, para la transmisión de textos de carácter religioso.

Hipótesis sobre el cambio de lengua de los mudéjares de Castilla y Aragón

El cambio de lengua se ha explicado a menudo con la situación de aislamiento en la que quedaron las comunidades mudéjares de Castilla y Aragón después de la conquista cristiana. Esta es la opinión, por ejemplo, de Montaner Frutos (2002: 1035): “La situación de relativo aislamiento en que quedaron las comunidades mudéjares conforme el avance de los reinos cristianos reducía inexorablemente el territorio andalusí favoreció la pérdida del árabe hablado por sus integrantes, a favor de la nueva lengua romance impuesta por el entorno cultural al que ahora se encontraban sometidos”.

En mi opinión, el aislamiento podría explicar, por ejemplo, que su árabe evolucionara de forma un tanto independiente y autónoma con respecto al árabe de las comunidades valenciana y granadina, pero no puede explicar por sí mismo el cambio de lengua. El éxodo masivo de las clases altas debió haber contribuido mucho más al intenso proceso de aculturación de los mudéjares, que se quedaron sin sus referencias socio-económicas y culturales

(Viguera 1999). Las clases subalternas, las nuevas élites mudéjares, más próximas al poder cristiano y más propensas al cambio, pronto aprenderían el romance, y serían imitadas por el resto. Creo que la razón última habría que buscarla en la voluntad de integración de los mudéjares en las nuevas sociedades mayoritariamente cristianas en las que les tocó vivir. Es imposible explicar el cambio de lengua sin esta intención por parte de los mudéjares de formar parte de la sociedad y de integrarse en ella.

Los mudéjares cambiaron de lengua no porque ésta les fuera impuesta, sino por razones prácticas. Vale la pena insistir una vez más en el hecho de que el cambio de lengua se produjo durante la etapa mudéjar, que se caracteriza precisamente por un estatuto relativamente abierto que permitía a los musulmanes conservar sus señas de identidad y entre ellas, la lengua. No quiero decir con esto que el proceso de sustitución del árabe por el romance trascurriera en un clima de paz y bonanza social. Conviene no olvidar que *mudéjar* significa ‘sometido’. Se trataba, según Ladero Quesada (2004: 120), de “una minoría sujeta a la marginación y, en muchos casos, a opresión y rechazo”, por eso mismo integrarse significaba para ellos sobrevivir. Y toda integración, no hay que olvidarlo, empieza por la lengua.

BIBLIOGRAFÍA

- Appel, Muysken 1996:** Appel, R., P. Muysken. *Bilingüismo y contacto de lenguas*. Barcelona: Ariel, 1996.
- Bernabé Pons 1992:** Bernabé Pons, L. F. *Bibliografía de la literatura aljamiado-morisca*. Alicante: Universidad de Alicante, 1992, nº 5.
- Bernabé Pons 2009:** Bernabé Pons, L. F. Por la lengua se conoce la nación. Los moriscos y sus idiomas. // *Alborayque. Revista de la Biblioteca de Extremadura*. 2009, vol. 3, 107 – 126.
- Bernabé Pons, Rubiera Mata 1999:** Bernabé Pons, L. F., M. J. Rubiera Mata. La lengua de mudéjares y moriscos. Estado de la cuestión. // *VII Simposio Internacional de Mudejarismo*. Teruel: Centro de Estudios Mudéjares, 1999, 599 – 631.
- Burke 1996:** Burke, P. *Hablar y callar. Funciones sociales del lenguaje a través de la historia*. Barcelona: Gedisa Editorial, 1996.
- Burke 2006:** Burke, P. *Lenguas y comunidades en la Europa Moderna*. Madrid: Ediciones Akal, 2006.
- Casassas Canals 2009:** Casassas Canals, X. La literatura islámica castellana: siglos XIII-XVII. Catálogo de textos de mudéjares y moriscos escritos en caracteres latinos. // *Al-Andalus Magreb*, nº 16, 2009, 89 – 113.
- Epalza 1988:** Epalza, M. A modo de introducción. El escritor Ybrahim Taybili y los escritores musulmanes aragoneses. // Bernabé Pons, L. F., *El cántico*

- islámico del morisco hispanotunesino Taybili*. Zaragoza: Institución Fernando El Católico, 1988, 5 – 26.
- García Arenal 1998:** García Arenal, M. Los moriscos granadinos en Castilla: los problemas de una emigración forzosa. // VV.AA. *La expulsión de los moriscos. 14 de octubre de 1997 – 9 de junio de 1998*. Valencia: Fundación Bancaja, 1998, 167 – 187.
- García Arenal 2008:** García Arenal, M. Moriscos y judeoconversos: la religión como identidad cultural. // *Cuadernos del Mediterráneo*, 2008, nº 10, 380 – 385.
- Harvey 1993:** Harvey, L. P. Los musulimes de España y sus idiomas en la época de Colón. // Ralph Penny (ed.). *Actas del Primer Congreso Anglo-Hispano*. Madrid: Castalia, 1993, 37 – 47.
- Ladero Quesada 2004:** Ladero Quesada, M. A. Los mudéjares de la España cristiana. // Julio Valdeón Barúque (ed.), *Cristianos, musulmanes y judíos en la España medieval: de la aceptación al rechazo*. Valladolid: Ámbito/ Fundación Duques de Soria, 2004, 103 – 123.
- Lodares 2001:** Lodares, J. R. *Gente de Cervantes. Historia humana del idioma español*. Barcelona: Taurus, 2001.
- Menéndez Pidal 2005:** Menéndez Pidal, R. *Historia de la Lengua española*, vol.1. Madrid: Fundación Ramón Menéndez Pidal, RAE, 2005.
- Montaner Frutos 2002:** Montaner Frutos A. Literatura aljamiada. // C. Alvar y J. M. Lucía Megías, *Diccionario filológico de literatura medieval española. Textos y transmisión*. Madrid: Castalia, 2002, 1035 – 1042.
- Tapia Sánchez 1995:** Tapia Sánchez, S. Los moriscos de Castilla la Vieja, ¿una identidad en proceso de disolución? // *Sharq al-Andalus*, 1995, 12, 179 – 195.
- Viguera Molins 1999:** Viguera Molins M. J. La población musulmana del Valle del Ebro. // *Actas del Congreso Internacional de la Población. V Congreso de la ADEH*, vol.3. Logroño, 1999, 23 – 40.
- Viguera Molins 1990:** Viguera Molins M. J. “Introducción”. // Corriente, F., *Relatos píos y profanos del manuscrito aljamiado de Urrea de Jalón. Edición, notas lingüísticas e índices de un manuscrito mudéjar-morisco aragonés*. Institución Fernando El Católico, 1990, 9 – 51.

***НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ В ПАМЕТ
НА ДОЦ. Д-Р ВАСИЛ ВАСИЛЕВ***

ЗА ВАСИЛ ВАСИЛЕВ – КОЛЕГИАЛНО И ПРИЯТЕЛСКИ

Ивона Карачорова
Институт за български език – БАН

VASIL VASILEV – A COLLEAGUE AND A FRIEND

Ivona Karachorova
Institute of Bulgarian Language
The Bulgarian Academy of Sciences

The article traces the life, scientific biography, and fields of research of associate professor V. Vasilev. It also makes us think of the good man and scholar in a friendly way.

Key words: V. Vasilev, damaskinos, orthographic schools, historical lexicography

В. Василев е роден на 25.02.1943 г. в село Малък чардак, Пловдивско, в семейство с двама синове. След като бащата рано напуска семейството, майката Куна се преселва с децата в Пловдив. Там тя работи като санитарка, за да ги издържа. Тримата живеят трудно и в лишения. Малкият Васил расте буден и ученолюбив и постига отлични резултати в училището. Завършва Руската гимназия в Пловдив. След това следва във Факултета по славянски филологии на СУ „Климент Охридски“, където завършва българистика, специализира библиотекознание в същия университет. Целият му 33-годишен трудов стаж е свързан с Института за български език към Българската академия на науките. Постъпва като специалист филолог през 1968 г., после става научен сътрудник в Секцията за история на българския език (от 1976 г.), старши научен сътрудник в същата секция (от 1993 г.). На 26 март 1980 г. защитава докторска (тогава кандидатска) дисертация на тема „Троянският дамаскин, български паметник от XVII в. Към характеристиката на писмеността на ранния новобългарски период“. Работи като лектор по български език в Университета на Гьотинген, Германия. Преподава старобългарски език, история на българския език и българска диалектология в Пловдивския

университет „Паисий Хилендарски“ и Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

Като дългогодишен сътрудник на Секцията за история на българския език В. Василев участва активно в големия проект на Секцията – двутомния „Старобългарски речник“. Автор е на статии и в „Кирило-Методиевска енциклопедия“.

Съществена част от неговите научни дирения още от кандидатската му дисертация е свързана с изучаването на дамаскинарската книжнина. Публикациите му са посветени на характерната за дамаскините смесица от архаични и нови черти и тяхното отличаване и дефиниране, на съотношението между тях. Особено внимание обръща на характеристиката на архаичните дамаскини – фонетични, правописни и граматични особености, които ги обособяват като група. Всички тези проблеми той разработваше и в голям обобщаващ труд, замислен като голяма докторска дисертация, която за съжаление не можахме да прочетем и да ползваме в работата си. Предполагам, също така безвъзвратно поради неговата неочаквана кончина (26.08.2001) е загубен и друг негов труд върху дамаскинарски текст – изданието на Еленския дамаскин от XVII в., на който посвещава и публикация (Василев 1988). Това издание с обем 600 машинописни страници беше напълно готово, обсъдено и прието за печат от Научния съвет на Института за български език към БАН през 1991 г.

Поради същата причина загубен за науката е и друг крупен труд на Секцията – „Речник-индекс на Бдински сборник от XIV в.“, на който В. Василев беше главен редактор, автор на концепцията и на речникови статии. Този труд също беше приет за печат през 1994 г. Голяма част от него остана в архива му, за съжаление не може да бъде възстановена.

В. Василев беше филолог по нагласа. При многобройните си пътувания той издирваше и проучваше ръкописи, диалектоложки материали. Резултат от такива проучвания в библиотеката на Матица Српска в Нови Сад е трудът: „Темски ръкопис, български паметник от 1764 г. Изследване и текст“, 230 машинописни страници, приет за печат през 1997 г., който също не стигна до издание (Василев 1986). В недостигналата до нас, неговите колеги, библиотека на Васко остана и описанието на старинния лерински говор, който той записваше от преселници в Германия, за което знаех от приятелски разговори, вероятно не само аз.

Важен дял от научната продукция на В. Василев са статиите му, посветени на характеристиката на книжовната реформа на Патриарх Евтимий, отношенията ѝ със среднобългарската книжнина и ръкописната традиция от XV – XVI в., най-вече дамаскините (Василев 1974, Василев 1980, Василев 1980а, Василев 1984б, Василев 1990, Василев 1993, Василев 1993а). Особено внимание авторът обръща на проблемите на правописа. Признати и цитирани са неговите изследвания върху ресавския правопис, за т. нар. „фонетична дума“ в ръкописите от XVII – XVIII в. (Василев 1984а), езика на текстове от Възраждането (Василев 1976, Василев 1984, Василев 1992).

В. Василев има публикации и областта на кирилометодиевистиката и на историята на палеославистиката. Особен интерес проявява към личността и творчеството на Климент Охридски (Василев 1969а, Василев 1980б). Прави библиографски преглед на изследванията върху делото на Костантин-Кирил Философ в славистиката (Василев 1969). На немски език са публикувани статии за среднобългарските ръкописи и за немските заемки в българския език.

Това знаем за неговата биография и научния му път. За научните му постижения ще говорим днес. Ще се опитам да го характеризирам като човек, видян през очите на колегата и любящия приятел, какъвто, надявам се, бях за него.

С няколко думи – беше сърдечен и непосредствен, щедър, верен и привързан приятел. По-зрелите, да не кажа по-старите, от нас си спомнят за чудесните приятелски вечери, които той организираше в уютното си и артистично жилище в „Надежда“. Там ни чакаше приготвена от него храна и един гостоприемен домакин. Той беше човекът с много приятели – от всички периоди на живота си, на всички места, на които го беше отвел животът. В дома му имаше дори и книга, в която гостите вписваха впечатленията и пожеланията си.

Беше изцяло отдаден на професионалните си занимания и до жертвоготовност на семейството си. Трудното детство и преодоляването на житейските проблеми го бяха направили чувствителен, човекчен и отзивчив, готов да помогне. Всички знаем за помощта, която оказваше на децата на свои близки. Затова остави добри и светли спомени у приятели и колеги.

ЛИТЕРАТУРА

- Василев 1969а:** Василев, В. Делото на Кирил в изследванията на славистите. // *Славяни*, 1969, №4, 28 – 29.
- Василев 1969б:** Василев, В. Климент Охридски и авторството на „Панонските легенди“. // *Български език*, 1969, №3, 229 – 240.
- Василев 1974:** Василев, В. Допълнения към изданието на Троянския дамаскин (Новоразчетени места в ръкописа). // *Български език*, XXIV, 1974, №4, 356 – 361.
- Василев 1976:** Василев, В. Книжовникът от Карлово. // *Славяни*, XXXII, 1976, №7, 29 – 29.
- Василев 1979:** Василев, В. Към историята и датировката на Троянския дамаскин. // *Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. проф. К. Мирчев*. София, 1979, 71 – 77.
- Василев 1980а:** Василев, В. Правописната реформа на Евтимий и отражението ѝ в произведенията на неговите следовници и на българските дамаскинали. // *Търновска книжовна школа*, т. 2. София: Народна просвета, 1980, 405 – 421.
- Василев 1980б:** Василев, В. По-важни правописни особености на архаичните дамаскини. // *Славянска палеография и дипломатика*. София, 1980, 118 – 122.
- Василев 1980в:** Василев, В. Климент Охридски. // *Вековни български езикови традиции. Поредица „Знания за езика“*, т. I, 1980, 31 – 34.
- Василев 1980г:** Василев, В. Дамаскините и българската книжовна традиция. // *Вековни български езикови традиции. Поредица „Знания за езика“*, т. I, 1980, 107 – 110.
- Василев 1984а:** Василев, В. Езикът на буквара на Петър Берон от XIX в. в сравнение с ръкописа от началото на XVII и XVIII в. // *Palaeobulgarica*, VIII, 1984, №2, 11 – 118.
- Василев 1984б:** Василев, В. Към историята на т. нар. фонетична дума в българските ръкописи от XVII–XVIII в. // *Български език*, XXXIV, 1984, №2, 110 – 119.
- Василев 1984в:** Василев, В. Преправката на „Слѡво о десѣты слѡвъ Моусѡвѣх“ в Новия Троянски дамаскин. // *Старобългарска литература*, 1984, №16, 121 – 128.
- Василев 1986:** Василев, В. Темският ръкопис – български езиков паметник от 1764 г. // *Palaeobulgarica*, X, 1986, №1, 49 – 72.
- Василев 1987:** Василев, В. Нови и стари елементи в архаичните дамаскини. // *Втори международен конгрес по българистика. История на българския език. Доклади*. София: БАН, 1987, 202 – 208.
- Василев 1988:** Василев, В. Нови данни за Еленския дамаскин. // *Български език*, XXXVIII, 1988, №6, 505 – 507.

- Василев 1990:** Василев, В. За някои архаични и нови черти в дамаскините (с оглед на новобългарския книжовен език). // *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)*. Kraków: PAN, 1990, 189 – 204.
- Василев 1992:** Василев, В. Архаичният и църковнославянският книжовен пласт в Софрониевото житие. // *Български език*, XLII, 1992, №3, 161 – 165.
- Василев 1993а:** Василев, В. Общи писменоезикови черти в преписите на архаичните дамаскини. // *Palaeobulgarica*, 1993, №2, 99 – 108.
- Василев 1993б:** Василев, В. Правописна, морфологична и лексикална преправка на словата в Троянския дамаскин. // *Palaeobulgarica*, XVII, 1993, №4, 72 – 88.

**ПРОБЛЕМИТЕ НА КЛИМЕНТОВОТО ТВОРЧЕСТВО
В НАУЧНИТЕ ЗАНИМАНИЯ
НА ДОЦ. Д-Р ВАСИЛ П. ВАСИЛЕВ**

Пеньо Ст. Пенев

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE PROBLEMATICS OF CLIMENT'S WORKS IN
PROFESSOR VASSIL P. VASSILEV'S SCIENTIFIC RESEARCH**

Penyo St. Penev

Paisii Hilendarki University of Plovdiv

The article analyses the first attempt to solve the problem of authorship of the Cyril and Methodius's extended biographies (the so-called Panonian legends) by using statistical and glottometric methods.

Key words: Climent of Ochrid's works, authorship of the Cyril and Methodius's extended biographies, Panonian legends

Научните интереси на доц. д-р Васил П. Василев към палеославистиката датират още от студентските му години. Първоначално вниманието му е насочено към проблемите на старобългарската литература, той е изявен участник в кръжока на проф. Петър Динеков и под негово ръководство през 1967 г. защитава дипломна работа на тема: „Климент Охридски и авторството на Панонските легенди“. В издадената през 1974 г. библиография на защитените дипломни работи във Факултета по славянски филологии работата на Васил П. Василев е под № 1057, липсва сведение за обема ѝ (Библиография 1974: 113). Не съм виждал тази дипломна работа и не съм конкретно запознат с нея, но предполагам, че основните тези в нея са изложени в сбит вид в статията със същото заглавие, публикувана през 1969 г. (Василев 1969). В следващите редове ще бъде специално разгледана и анализирана тази статия.

Най-накрая трябва да се изтъкне голямата значимост на темата. Във връзка с това трябва да се припомнят някои от най-важните исти-

ни и основни постулати в славистичната наука. Струва ми се, че тук е много уместно да си спомним една много известна мисъл на Ватрослав Ягич за Кирило-Методиевия въпрос в славистиката. Според него Кирило-Методиевият въпрос е най-важният въпрос на славянската филология още от нейното създаване, той е крайъгълният камък на славистиката като наука. Нещо повече, успехите на славистичната наука и въпросът за живота и дейността на братята Кирил и Методий са в неразривна връзка – колкото повече тази връзка укрепва, толкова тя привлича вниманието на изследователите към този велик момент в историческия живот на славяните. С други думи казано, успехите в проучването на Кирило-Методиевия въпрос са мерило за постиженията на цялата славистична наука (Ягич 1885: 3).

Несъмнено е, че Пространните жития на славянските равноапостоли (св. Константин-Кирил Философ и св. Методий) са най-важните извори за живота и дейността на двамата солунски братя, макар по жанр те да са литературни агиографски творби.

Основният проблем, който се поставя в разглежданата статия, е проблемът за авторството на двете пространни жития.

Както е известно, голяма част от съчиненията в средновековната литература, в това число и старобългарската, са анонимни, заедно с това тези творби са недатирани и нелокализирани. При тези обстоятелства пред изследователите възникват много трудни за решаване проблеми и сред тях може би най-трудният е т. нар. атрибуция – свързване на творбата с нейния автор.

При самата атрибуция са възможни три подхода (практики): автороцентричен, текстоцентричен и рецептивен (Марти 2000: 10). При автороцентричния подход съществуват трудности както от обективен, така и от субективен характер. Като обективни причини за трудното решаване на въпроса за атрибуцията трябва да се изтъкнат следните: силната зависимост на автора от жанровите условия при създаването на творбата; зависимостта от литературния етикет и от установената традиция за един строг модел на писането на житийни творби – при този модел има слаби прояви на авторския стил.

От субективните причини на първо място трябва да се отбележи, че авторът не създава текст по свое желание, а твори *ad maiorem Dei gloriam* „за великата слава божия“ (Марти 2000: 11). В старата славянска писменост авторът не се смята за способна творческа личност, а за „оръдие на провидението“ и затова е склонен да крие името си.

В задължително необходимите произведения, които се създават при една канонизация (това са: похвално слово, пространно житие и

служба), старобългарският книжовник съзнателно се стреми да възхвали светеца, да възвиси неговия жизнен път като пример за безмерна преданост към християнския бог, като творец, него най-малко трябва да го вълнуват помисли за слава и известност. Непременно трябва да се подчертае, че старобългарският книжовник е удивително скромен, той не обича да говори за своята личност. Това му налага религиозният мироглед, според който човек е сянка на земята и затова трябва да живее скромно и честно, за да спечели душевно спасение във вечния живот (Петканова, Буюклиев 1962; Петканова 1966).

Текстоцентричният подход дава възможност да се възстанови историята на един текст дотолкова, доколкото съхранените преписи предоставят информация и позволяват да се достигне до надеждни и убедителни изводи. В много случаи търсенето на неизвестния автор се усложнява от наличието на много на брой преписи.

Всички тези преписи трябва да бъдат проучени, за да се установят техните взаимоотношения, да се отделят и обособят съществуващи изводи и редакции, ако има такива. И след едно цялостно сравнително проучване на наличните преписи да се стигне до критическо издание или евентуално до възстановяване на нормализиран текст. В разглежданата статия авторът използва текстоцентричния подход.

Въпросът за авторството на двете пространни жития на солунските братя е поставен отдавна в науката. След като открива двете жития, руският учен Александър В. Горски публикува през 1843 г. своята програмна статия „О св. Кирилле и св. Мефодии“, с която въвежда в научно обращение тези най-важни извори в палеославистиката (Горски 1843, Райков 1985: 514 – 516). В тази статия се поставят въпросите за авторството на житията, за мястото и времето на тяхната поява, коментира се съдържанието им и се обсъжда достоверността на изложените в тях факти. Основните насоки на проучванията, дадени от А. В. Горски, се подемаат от по-сетнешните изследователи, които се залавят с издирването и описването на съхранените техни преписи. Може да се каже, че търсенето на нови преписи продължава и до днес.

В уводната част на статията на В. П. Василев е направен критически преглед на дотогавашните значими изследвания върху двете жития, отбелязано е, че първоначалната хипотеза за панонския произход на двете жития и тяхното назоваване като Панонски легенди са остарели твърдения и от гледна точка на състоянието на кирилометодиевистиката към онзи момент тези твърдения звучат несериозно. Специално се уточнява времето (в приблизителни граници) и мястото на тяхното създаване, подчертано е, че езикът на двете творби е крас-

норечиво свидетелство за ранното им потекло. В критическия преглед са очертани двете основни насоки на съществуващите стойностни изследвания върху житията относно тяхното авторство: „в едната се поддържа пълно единство на житията и авторството – единоавторство, а в другата – липса на зависимост между житията, но обща идейна насоченост и различни автори – многоавторство“ (Василев 1969: 230).

Във втората част на статията е поставена за решаване най-трудната задача – авторството на двете жития. Тук В. П. Василев е потърсил решаването на тази задача с помощта на статистически методи, конкретно те се определят като формално-количествени и глотометрични. От Пространното житие на Кирил (ЖК) се привличат 10 стотици (проби) или 1000 думи от нормализиран текст по най-стария житиен препис от XV в., сравнен с текста от пет издания. От Пространното житие на Методий (ЖМ) е привлечен текст по препис от XII в. в размер на 1000 думи, разделени в 10 стотици, основата е взета от изданието на П. А. Лавров (вж. Лавров 1928).

Понеже в науката е дълбоко вкоренена тезата за Климентовото авторство на Пространните жития на солунските братя, В. Василев привлича за сравнение текст от Похвала за св. Кирил (ПК) и Похвала за Михаил и Гавраил (ПМГ), Климентовото авторство на двете похвални слова се приема като несъмнено.

Първоначалният глотометричен анализ е извършен по 5 показателя, а след това по още 12. Няма да се впускаме в подробни коментари на глотометричния анализ, ще упоменем само, че е използван t-критерият на Стюдънт (псевдоним на В. Госет).

В последната част на статията са изложени изводите от глотометричните наблюдения, които показват следните текстови взаимоотношения:

1. ЖК: ЖМ. Поради това, че житията са от един и същи жанр, резултатите не позволяват да се твърди с голяма сигурност, че е налице различно авторство;

2. ПК: ПМГ. Резултатите говорят за близост на всички показатели, която не може да бъде обяснена само с еднаквостта на жанра;

3. ПК: ЖМ. Възможно е авторите на ПК и ЖМ да съвпадат;

4. ПК: ЖК. Глотометричния анализ отхвърля едноавторството на Климентовата ПК с ЖК;

5. За ЖМ е най-вероятно Климентовото авторство. При сравнението на ЖМ с ПК се установява значителна стилистична и морфологична идентичност между тях (Василев 1969: 235, 237 – 238).

В заключение ще отбележим, че в тази отпечатана статия (вероятно в защитената преди това дипломна работа) при проучването на Пространните жития на Кирил и Методий за първи път умело се използват методи на математическата статистика, този факт се признава и от други по-сетнешни изследователи (Романкова 1994: 14). Направеният глотометричен анализ навежда изследователите на мисълта за необходимост от ревизиране на традиционната теза за Климентовото авторство на двете пространни жития.

Разбира се, едва ли би могло да се очаква, че прилагането на статистически методи по магически начин може категорично да реши въпроса за авторството на житията. Една от обективните причини, заради които все още не може да се реши този въпрос, е липсата на критически издания на двете жития, които да се обосноват върху всички открити досега преписи.

Към личността и творчеството на Климент Охридски д-р Васил П. Василев се връща в статия, поместена в сборника „Строители и ревнители на родния език. Пантеон“ (Василев 1982: 28 – 33). В нея се разглежда творческият път и литературното дело на Климент. Изтъкнато е, че учителят, писателят, поетът, преводачът, държавникът и църковният строител Климент наред с Кирил и Методий е основоположник на старобългарския книжовен език и на старобългарската литература. Той поставя основите на просветно и книжовно дело, което „повече от хилядолетие продължава да бъде пътеводна звезда в българската история, култура, език и литература“ (Василев 1982: 32 – 33).

В по-кратък вид статията е публикувана преди това в сборника „Вековни български езикови традиции“, том първи от поредицата „Знание за езика“ (Василев 1980: 31 – 34). Двете статии имат познавателен и обзорен характер, съобразени са със съществуващите научни постижения в проучването на Климентовото творчество.

В началото се припомнят наличните открити дотогава данни за личността и богатата творческа дейност на Климент. Както е известно, основните сведения за Климентовото дело се черпят от две жития, съставени на гръцки език: Пространното житие на Климент от XI век (Българска легенда), написано от охридския архиепископ Теофилакт, и Краткото житие (Охридска легенда), чийто вероятен автор е Димитрий Хометиан (XII – XIII в.).

Теофилакт величае Климент като „пръв епископ на българския език“, а Димитрий Хометиан го нарича „светилник на България“, който бил „по род от европейските мизи, които народът знае като българи“.

Някои податки от изворите подсказват, че е възможно Климент да е взел участие в Хазарската мисия на Кирил и Методий, докато по

отношение на Моравската мисия няма никакво съмнение, че той е участвал в нея и прекарва 22 години сред западните славяни.

При едно от посещенията на братята Кирил и Методий и техните сподвижници в Рим Климент и Наум са ръкоположени за свещеници.

След погрома на Моравската мисия Кирило-Методиевите ученици се озовават в българската столица Плиска. Княз Борис приема радушно завърналите се в България ученици на солунските братя, като високо оценява техния опит и способности на учители, проповедници и книжовници, защото, както се отбелязва в едно от Климентовите жития, той „жадувал за такива хора“.

Климент е изпратен за учител в Кутмичевица в Югозападна България. Като истински държавен деец, църковен строител и учител Климент се справя отлично със задълженията си на просветител и проповедник, който се бори срещу езичеството, учейки народа на четмо и писмо.

Климент оставя едно много богато книжовно творчество, особено плодотворен е вторият – българският период на неговия жизнен път.

На Климент се приписват около 60 слова и няколко други творби. Преписи на негови съчинения се откриват на много места по света. За безспорни Климентови се смятат 15, а според други изследователи 16 слова, като 12 от тях носят неговото име. Неговите слова стават много популярни, като някои от тях имат над 100 преписа. Обща особеност на Климентовите слова и поучения е тяхната затрогваща искреност и достъпност.

Ценен е приносът на Климент в обогатяването на словния имот на книжовния старобългарски език. В неговите творби се открива едно богато словотворчество, засилена употреба на сложни думи, някои от тях са лично създадени и изковани от него. Правят впечатление често употребяваните сложни прилагателни имена с компонент, изразяващ ‘светлина, блясък’.

В съчиненията на Климент са употребени думи, характерни както за Охридското, така и за Преславското книжовно средище.

В поучителните и похвалните слова, в житията и преводите си Климент създава образи, обогатява литературния език и стил, достига до върхове на езиково майсторство.

Заедно със славянските първоучители – солунските братя Кирил и Методий, учителят, писателят и проповедникът Климент е безспорен основоположник и истински строител на старобългарския книжовен език и на старобългарската литература. Неговите големи заслуги в старобългарската култура са разкрити и изтъкнати по блестящ начин и с голяма убедителност в двете статии.

Написаното от Васил П. Василев за личността и творческото дело на Климент Охридски е ярък принос в съвременното климентознание.

ЛИТЕРАТУРА

- Библиография 1974:** Библиография на дипломните работи, защитени във Факултета по славянски филологии. Ред. Я. Бъчваров. София, 1974, с. 113.
- Василев 1969:** Василев, В. Климент Охридски и авторството на „Панонските легенди“. // *Български език*, 1969, XIX, № 3, 229 – 240.
- Василев 1980:** Василев, В. Климент Охридски. // *Вековни български езикови традиции. Поредица „Знания за езика“*. София, 1980, т. 1, 31 – 34.
- Василев 1982:** Василев, В. П. Климент Охридски (*836 – 916). // *Строители и ревнителни на родния език*. Под ред. на Л. Андрейчин и В. Попова. София: Пантеон, 1982, 28 – 33.
- Горски 1843:** Горский, А. В. О св. Кирилле и Мефодии. // *Москвитянин*, 1843, 3, 405 – 434.
- Лавров 1930:** Лавров, П. А. *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Ленинград: АН СССР, 1930, 67 – 78.
- Марти 2000:** Марти, Р. Климент Охридски – проблеми при изследването на неговото литературно творчество. // *Кирило-Методиевски студии*, кн. 13, София, 2000, 10 – 20.
- Петканова, Буюклиев 1962:** Петканова, Д., Ив. Буюклиев. Образът на старобългарския книжовник според приписките на българските ръкописи. // *Български език и литература*, V, 1962, № 6, 11 – 22.
- Петканова 1966:** Петканова, Д. Образът на старобългарския книжовник. // *Въпроси на старобългарската литература*. София: Народна просвета, 1966, 56 – 71.
- Райков 1985:** Райков, Б. Горски, Александър Василевич. // *Кирило-Методиевска енциклопедия*. А – З, т. 1. 13, София, 1985, 514 – 516.
- Романкова 1994:** Романкова, Н. Проблемы авторского стиля в произведениях Климента Охридского (Опыт машинного анализа). // *Старобългарска литература*, 1994, кн. 27, 12 – 50.
- Ягич 1885:** Ягич, В. Вопрос о Кирилле и Мефодии в славянской филологии (реч И. В. Ягича). // *Приложение к LI-му т. Записок Императорской академии наук*, №1, Санкт Петербург, 1885, 1 – 60.

**ПРОУЧВАНИЯТА НА ВАСИЛ ВАСИЛЕВ
ВЪРХУ ЕЛЕНСКИЯ ДАМАСКИН И ПОДГОТВЕНОТО
ОТ НЕГО ИЗДАНИЕ НА РЪКОПИСА**

Ивона Карачорова
Институт за български език – БАН

**V. VASILEV'S RESEARCH ON THE *ELENA DAMASKIN*,
AND THE FORTHCOMING EDITION OF THE MANUSCRIPT**

Ivona Karachorova
Institute of Bulgarian Language
The Bulgarian Academy of Sciences

The article deals with V. Vasilev's research on the Elena Damaskin (which dates back to the second half of the 17th century), and the results of this research. It also presents the forthcoming edition of the manuscript, and an extensive review of the archaic damaskins of that period. The review shows the place of the Elena Damaskin manuscript among the latter. The content of the literary works included in this damaskin is closer to the content of the works of the initial Damaskin translation made in the region of Sredna Gora.

Key words: V. Vasilev, archaic damaskins, the *Elena damaskin*, damaskin, sermons, edition

Още от докторантските си години В. Василев проявява интерес към дамаскинарската книжнина и нейното място в българската литература и историята на българския език. Докторската му дисертация е на тема: „Троянски дамаскин, български паметник от XVII век. Към характеристиката на писмеността на ранния новобългарски период“, след защитата на която той продължава да работи по тематиката – изследва различни преписи, обобщава характерните особености на различните групи дамаскини (Василев 1987, Василев 1990, Василев 1993). За издание на текста В. Василев избира един от преписите, който според него най-добре представя средногорските архаични дамаскини, известен под името Еленски. В научната литература за най-

пълни и представителни преписи на тази група дамаскини освен Еленския са определени Рилският дамаскин – Рилски манастир, №4/10(78), Аджарският (Ханджаски) дамаскин, Костенецкият дамаскин (ръкопис №503 в ЦИАИ – София) и др.

Еленският препис е наречен така от Б. Цонев – „Еленски Дамаскин Студит“ в „Книжовни старини от Елена“, защото от печата, който е поставен на доста места в ръкописа, личи, че е бил собственост на черквата „Успение Богородично“ в гр. Елена (Цонев 1923: 34, 41). Не се знае нищо за историята на ръкописа от неговото създаване през XVII в. до 1816 г., когато вече със сигурност се знае, че се е намирал в споменатата църква. Пак от споменатата студия на Б. Цонев става ясно, че около 1914 г. ръкописът е собственост на еленското училищно настоятелство и по това време е зает от художника Енчев – Видю, който изследвал художествената му украса. Около 1923 г. ръкописът попада в Археологическия музей – София, на временно съхранение, където се намира до 1981 г., когато е взет от отдел БИА на НБКМ – София, където е основно реставриран. Получава сигнатура АМ 2008 (Каталог 1982: 210, № 580), която в самия Археологически музей в София гласи: Инв. № 3, средновековен отдел, сандък I, № 2008.

Б. Цонев успява лесно да установи, че Еленският дамаскин е същият ръкописен дамаскин, за който пръв съобщава Ив. Момчилов в своя „Сборник от образци за изучаването на старобългарски език по сичкото му развитие“, издаден във Виена през 1865 г.

При подготовката на ръкописа на Еленския дамаскин за издаване В. Василев сравнява съдържанието му и отделните съставлящи текстове с други дамаскини от групата: Кърнинския, Киевския (ръкопис № 33, Библиотека на АН в Киев), Дриновия (рък. 432/634 от НБКМ), Аджарския и Костенецкия дамаскин, както с изданието на гръцкият оригинал на „Съкровище“ от Дамаскин Студит (по изданието от 1893 г.). Основните му изводи от тези съпоставки са (Василев 1988):

1. Реално ръкописът на Еленския дамаскин брои 351 листа, а не 355, както съобщава в своето описание Б. Цонев. Това е отбелязано и в Сводния каталог (Каталог 1982: 210).

2. Между л. 5 и л. 6 има изгубен лист с текст, който в изданието В. Василев решава да възстанови по Дриновия дамаскин.

3. Местата на л. 169 и л. 170 (по реалната номерация) от Словото на Томина неделя трябва да бъдат разменени – л. 170 трябва да стои пред л. 169.

4. В Еленския дамаскин са изгубени половината от листовете на Словото за Евстатий, т.е. втората част на това слово липсва (около 8

листа). Липсата е възстановена със съответния текст от Аджарския дамаскин.

5. След Словото за Евстатий трябва да следва Слово за десетте заповеди Мойсееви. Доказателство за това е фактът, че четирите реда текст над заглавието на словото от Теофан Ритор (последно в Еленския дамаскин) са край на Слово за десетте заповеди Мойсееви, а вътре в словото от Теофан Ритор се откриват 5 листа от Слово за десетте заповеди Мойсееви: листовите с реална номерация 349, 345, 346, 347, 348. Този проблем В. Василев решава с възстановяването на изгубените 2 листа с началото на Слово за десетте заповеди Мойсееви по Дриновия дамаскин и след тях следват 5 листа от това слово, които са пренаредени в изданието, но погрешно са подвързани в словото на Теофан Ритор. Трябва да се отбележи, че Б. Цонев в своето описание твърди, че Слово за десетте заповеди Мойсееви липсва в Еленския дамаскин. Това се повтаря от Е. И. Дьомина (Демина 1968: 46 – 49, Петканова-Тотева 1965: 100) и в краткото описание в Сводния каталог (Каталог 1982: 210). В. Василев установява неговата наличност в ръкописа.

6. В изданието той подрежда словото от Теофан Ритор според реалната номерация на листовите по следния начин: л. 344, 350, 351, и попълнено с още лист и половина (3 страници) текст според обема на Еленския дамаскин, взети от Дриновия дамаскин.

При новото описание на съдържанието на Еленския дамаскин става за първи път ясно, че ръкописът съдържа не 27, а 28 слова, т. е. с едно в повече, и това е Слово за десетте заповеди Мойсееви. Що се отнася до колонтитула, най-важното наблюдение е, че върху запазените листове от Слово за десетте заповеди Мойсееви и Слово за вярата от Теофан Ритор изобщо не се открива такъв. В. Василев приема, че при подвързването и надписването на колонтитулите книжовниците са забелязали навярно, че в листовите, представящи словото от Теофан Ритор, има неточности, но не са били в състояние да ги подредят правилно.

Преди реставрацията през 1981 г. е поставена с молив номерация на реално съществуващите листове с арабски цифри – общо 351 листа. Ръкописът не е изследван и не е правен опит при това ново подвързване листовите, които не стоят на съответстващите места, да бъдат подредени правилно. Първото подвързване на Еленския дамаскин е направено при неговото създаване през XVII век, второто – след Освобождението, тъй като ръкописът е пострадал от влага. По това време са били вече изгубени 8 листа от Словото за св. Евстатий, 2 листа от Словото за десетте заповеди Мойсееви, 2 листа от Слово за вярата от Теофан Ритор, а може би и още няколко слова, които влизат

в състава на Аджарския, но липсват в Еленския дамаскин. Това предположение Василев прави въз основа на голямата близост по съдържание и подредба на словата в двата ръкописа. Изгубеният лист между л. 5 и 6 по номерацията в НБКМ е съществувал до написването на студията на Б. Цонев (1923 г.). В подготвеното от В. Василев издание на Еленския дамаскин се възстановяват изгубените 13 листа и в него те наброяват общо 364, което най-вероятно отговаря на истинския обем на ръкописа, ако не е съдържал и други два, които са в повече в Аджарския дамаскин.

Еленският дамаскин е един от преписите, които стоят най-близко до протографа с представените в него 28 слова. Авторът на изданието предполага, че ръкописът е имал по-голям обем. Б. Цонев счита, че Аджарският дамаскин е снет направо от Еленския. Е. И. Дьомина не е съгласна с това твърдение, защото в Еленския дамаскин не фигурира Слово за десетте заповеди Мойсееви, но Василев го открива. Всъщност така се оказва, че Еленският дамаскин най-пълно представя устойчивия състав на словата, характерни за дамаскините от „средногорския“ превод (липсва само Поучение за поста и въздържанието, което е трето поред в Дриновия дамаскин).

В. Василев разчете и с търпение и любов набра на пишеща машина целия текст със сложната система от акцентни знаци, поставени на ръка, и с разночетенията. Само учени от нашето и предишните поколения знаят за какъв труд става въпрос, по-младите могат само теоретично да си го представят.

Текстът е придружен от студия за архаичните дамаскини и за особеностите на Еленския дамаскин – фонетични, морфологични, лексикални, синтактични.

Изданието беше напълно готово и В. Василев намери издател, но след смъртта му ръкописът на изданието беше загубен за науката.

ЛИТЕРАТУРА

Василев 1987: Василев, В. Нови и стари елементи в архаичните дамаскини. // Доклади. История на българския език. Втори международен конгрес по българистика. София, 1987, 202 – 208.

Василев 1988: Василев, В. Нови данни за Еленския дамаскин. // Български език, 1988, XXXVIII, №6, 505 – 507.

Василев 1990: Василев, В. За някои архаични и нови черти в дамаскините (с оглед на новобългарския книжовен език). // *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)*. Kraków: PAN, 1990, 189 – 204.

- Василев 1993:** Василев, В. Общи писменоезикови черти в преписите на архаичните дамаскини. // *Palaeobulgarica*, 1993, №2, 99 – 108.
- Дьомина 1968:** Демина, Е. И. *Тихонравовский дамаскин. Часть I. Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов.* София, 1968.
- Каталог 1982:** Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. *Български ръкописи от XI до XVII век, запазени в България. Своден каталог*, т. 1. София, 1982.
- Момчилов 1865:** Момчилов, Ив. *Сборник от образци за изучаването на старобългарския език по сичкото му развитие.* Виена, 1865.
- Петканова-Тотева 1965:** Петканова-Тотева, Д. *Дамаскините в българската литература.* София, 1965.
- Цонев 1923:** Цонев, Б. Книжовни старини от Елена. // *ГСУ, Историко-филологически факултет*, 1923, кн. XIX, № 7.

ПРИЧИННИТЕ СЪЮЗИ И СЪЮЗНИ ДУМИ В БДИНСКИЯ СБОРНИК

Ваня Мичева
Институт за български език – БАН

CAUSATIVE CONJUNCTIONS IN THE BDINSKI ZBORNIK

Vanya Micheva
Institute of Bulgarian Language
The Bulgarian Academy of Sciences

The realizations of the causative conjunctions in the 14th-century Bdinski zbornik and in the history of Bulgarian literary language are examined in this academic paper. Linguistic facts of old Bulgarian manuscripts, hagiographies of the 14th-century Bdinski zbornik, and modern language, are used. The system of sentences with causative conjunctions and its distribution in different contexts in Bdinski zbornik are analyzed.

Key words: causative conjunctions, history of Bulgarian literary language

Посвещавам това проучване на нашия скъп колега и приятел доц. д-р Васил Василев. Речникът на Бдинския сборник беше последната обща тема, върху която сме работили заедно. Бяхме се разбрали той да изработи статиите за предлозите, а аз – за съюзите и частиците. Прекарахме много часове в обмисляне и уточняване на концепцията за представяне на служебните думи в речника. Това бяха часове на научна работа, на спорове и приятелско споделяне, които никога няма да забравя. Няма да забравя колко подготвен, ерудиран, компетентен специалист по история на българския език беше и си остава Васко Василев.

Бдинският сборник от 1360 г. е най-важният ръкопис, свързан с видинския книжовен център. За науката той е открит през 1882 г. с публикацията на И. Мартинов „Бдинский сборник 1360 г., рукопись Гентской библиотеки“ (Мартинов 1882). През 1972 г. е осъществено пълното фототипно издание на сборника в Лондон с предговор от Ив. Дуйчев. А

на следващата година учените от Гентския университет Я. Схарпе, Фр. Винке правят ново разчетено издание на ръкописа (Бдински сборник 1973). В предговора към него Е. Вордекерс дава пълно текстологично, фонетично-правописно и ортографично описание на паметника. За повечето изследователи единственото оригинално произведение в сборника е „Описание на светите места в Йерусалим“. Именно то е било обект на доста изследвания и публикации. Е. Вордекерс доказва, че и останалите 16 жития на жени светици в никакъв случай не повтарят напълно възможен гръцки оригинал. Въз основа на някои разминавания между данните в Бдинския сборник и тези в достъпните гръцки текстове ученият стига до извода, че житията в сборника са компилация, а не буквален превод. Тъй като преди средата на XIV в. нито едно от тези жития не се открива в друг славянски ръкопис, може да се предположи, че преводът и компилацията на текстовете са извършени почти едновременно. В края на своето изложение Вордекерс стига до извода: „[...] колекцията от женски жития в Бдинския сборник със своите хронологични аномалии трябва да се смята за самостоятелно и оригинално произведение на славянския преводач. В това отношение е и уникалната стойност на ръкописа, и изключителните заслуги на съставителя му“ (Бдински сборник 1973: 40). Днес се смята за безспорно, че Бдинският сборник не е превод на готов византийски състав, нито на отделни гръцки произведения, а е компилиран на славянска почва и отразява една актуална за XIII – XIV в. реалност сред южните славяни да се съставят сборници за богати и образовани владетелки (Георгиева 1998). Д. Кенанов предлага друга хипотеза за разгадаването на „текстологичната загадка“ на Бдинския сборник. Ученият твърди, че сборникът е създаден през XIV в. от видински книжовник, който използва готови старобългарски преводи на предметафрастовите Чети-Минеи (Кенанов 2007). М. Петрова вписва сборника във византийско-славянската култура и смята, че този тип сборници се появяват във византийската литература, когато ролята на жената във всички сфери на социалния живот е нараснала. Този факт мотивира възможността част от тези сборници да са предназначени за индивидуално четене (Петрова 1995, 1996).

В старобългарските класически произведения причинност изразяват четири групи връзки: 1. подчинителните съюзи *ѿако*, *ѿакоже*; 2. относителните наречия за причина *ѿане*, *ѿанеже*, *поне*, *понеже*, *имъже*, *ѿеже*; 3. относителни наречия за количество *ѿельма*, *ѿельмаже*, *ѿельми*; 4. относителни наречия за място *иде*, *ижде*, *иждеже* (Дограмаджиева 1991: 505, 1984: 146). Целта на това проучване е да установи какви като състав и

семантика са причинните съюзни връзки в Бдинския сборник от 1360 г., какви промени са настъпили спрямо старобългарския и как се ситуират те в историческото развитие на българския език. Материалът е ексцерпиран от изданието на Бдинския сборник от 1973 г., като при цитиране се избягва осъвременената пунктуация.

1. Към групата на причинните съюзи в Бдинския сборник принадлежат: *яко, кактоже, ъда*. Първите два са с почти еднаква фреквенция – за *яко* 98 случая, за *кактоже* 97, но *яко* по-често се реализира с причинна семантика. Откриват се два семантични типа: разкриване на конкретна причина за действието в главното изречение; изтъкване на мотивировка с по-общ характер за феномена в независимата предикативна единица. Не се наблюдава семантична диференциация при употребата на съюзите.

нъ бою се штьца яко прѣдавъ мнѣ имѣниѣ и мислитъ мѣ мѣжѣ въдати 140.22; *не можеша во здѣ поурѣсти, яко звѣрь зль юсть на мѣстѣ сѣмь и ѡмреши* 61.13; *помени мѣ, раба твоего, кактоже възехъ манюфоръ твои* 125.24 (съюзите въвеждат изречения за конкретна причина); *бывъ мнѣ помощникъ въ тѣмници... помощникъ и въ звѣрехъ, яко ты единъ богъ емѣже слава въ вѣкы* 86.31; *азъ ѡповаю штьцемъ своимъ сатанюю яко злоказненъ юсть* 171.23; *и ты господи штсѣди емѣ, кактоже ты сѣди еси живымъ и мрътвымъ* 113.30 (съюзите въвеждат изречения за по-обща мотивировка).

В текста еднократно е засвидетелстван като причинен и съюзът *ѡда*, което е иновация спрямо старобългарските класически произведения. Съюзът *ѡда* въвежда подчинено обстоятелствено изречение за причина и разкрива нежелано явление, което поражда действието в главното изречение. Възможността със съюзната връзка да се означае негативната оценка за феномена определено обогатява семантичния спектър на причинността в сборника от 1360 г.

и wskрѣвѣ зѣло и плака се горцѣ ѡда ѡбо гонѣниѣ въздвигнеть сотона на светюю цркъвь 46.3.

Тези съюзи постепенно изчезват от българския език поради своята полифункционалност: *яко, кактоже* могат да изразяват почти всички хипотактични значения. Като архаизъм се запазва *яко* чак до съвременната българска литература, но само в контекст, свързан с християнската книжнина (сравни у Смирненски: *Блажени нищи духом, яко тяхно царствие небесно.*). Съхранява се и във фразеологизма *яко дим*.

2. В Бдинския сборник се употребяват три относителни наречия, които изразяват само причинност: *понеже* (19 случая), *поне* (1 случай), *зане* (7 случая), като застъпват и двата семантични типа.

Бываше же ми желание на любовданіе ꙗкоже, понеже их зѣлоо любѣхъ 191.24; *понеже во вѣ отъць еѣ имѣниѣ доволно оставиль, нь томъ часѣ повелѣ раздавати га ницим* 43.19; *и гнѣвъ дръжахъ братіа на игѣмена зане таковоо лице приѣтъ* 143.15; *и никтоже не смѣще ни можаше минѣти тѣдѣ зане звѣрь исхождаше отъ езера* 61.4 (причината е свързана с конкретни действия или предпочитания на агиографските герои); *мѣжъ же хождаше къ монастыремъ, искаше подобна къ богъ, понеже молитва можетъ всѣко хотѣниѣ сподобити* 138.16; *дѣла божіа прѣславнаа нѣсть млыати, понеже вѣдѣ дѣши приноситъ* 177.9; *блажени есте въ зане отъ вѣгосте сѣтнаго прѣльщеніа* 155.27 (мотивировката се ситуира в широките граници на духовно-религиозното пространство).

Тези наречия съхраняват своята еднозначна семантика от старобългарския период и макар че изчезват от говоримия език през новобългарския период, с посредничеството на църковнославянските печатни книги част от тях се утвърждават във възрожденската и съвременната книжовна форма.

3. Старобългарските *имже*, *еже*, които по произход са неизменяеми относителни местоимения, във видинския ръкопис от XIV в. вече не са част от активната съюзна система за изразяване на причинност, а са в периферията ѝ. Съюзната връзка *еже* е засвидетелствана само два пъти, като в един контекст се осъществява с причинна семантика с конкретен характер.

Бѣди ми ꙗко помощникъ и приставникъ мнѣ въ мѣкахъ, иже хошетъ на мѣ принести, еже твоихъ заповѣди не послѣшаетъ епархъ 167.31.

Съюзната дума *имже* няма категорично причинно значение. В текста на с. 150, ред 19 в Житието на св. Катерина тя може да се интерпретира или като относително местоимение в същинска функция, или като неизменяемо местоимение във функция на причинна подчинителна връзка. Следователно Бдинският сборник отразява точно процеса на ограничаване на абсолютните релативи в историята на българския книжовен език, който води до тяхното пълно изчезване. Вероятно причината за това е, че имат предимно книжовен характер – участват в състава на книжовни неологизми и на адвербиални съчетания, образувани по гръцки образец (Дограмаджиева 1984: 225 – 226).

4. Относителните наречия за количество *ѣлма* (13 пъти) и *ѣлмаже* (7 пъти) в Бдинския сборник се реализират само като причинни съюзни връзки, докато в старобългарските класически произведения имат по-разнообразна семантика (Старобългарски речник 2009: 1269 – 1270). Наречието *ѣлма* може да изразява два семантични типа. Първият се характеризира със семата ‘конкретна причина’: *вѣлма же ю любѣлаше цѣсарь и цѣсарица, не тѣчию зане рождака вѣ, нь елма и красна вѣше* 202.19 (сравни още: 108.9, 118.22, 119.20, 204.9). Вторият е иновация и съчетава две семи: ‘причинност’ и ‘времева предходност’ на действието каузатор. В повечето случаи действието в подчинените изречения за причина не се съотнася по специален начин с фактора време, тоест може да бъде предходно, следходно или едновременно на действието в главното изречение в зависимост от граматичните категории на глаголите сказуеми в двете предикативни единици. Само когато съюзната връзка носи информация и за предходност във времето, можем да говорим за нова семантика. В съвременния ни език подобен тип причинност изразяват *щом като, щом, след като*. В текста от 1360 г. се откриват няколко такива употреби на *ѣлма*: *не хотѣхъ повѣдати вамъ и шпеуалити ви до штрѣшнааго дне, нь елма нѣдите ме, слышитѣ* 227.26; *никогда дръзнѣхъ шбличити ти. да елма бо сам науче, повели... и мнѣ изреци* 203.15.

Относителното наречие за количество *ѣлмаже* застъпва значенията: ‘конкретна причина’ и ‘обща мотивировка’: *ми не можемъ блюсти сию штроковицю, елмаже нѣсть нашею вѣрѣ* 110.2; *греди нѣина в покои и въ хлѣвинѣ христосови елмаже блажена еси тѣ* 125.11.

5. От групата на старобългарските относителни наречия за място в Бдинския сборник единствено *идеже* изразява еднократно причинност, и то новия тип семантично отношение, при което подчиненото изречение притежава едновременно признаците ‘причинност’ и ‘времева предходност’.

идѣже бо хошетъ богъ повѣждаетъ се ѣстьства чинъ 92.25.

В историята на българския език се съхранява възможността относителни наречия за място да бъдат част от системата на причинните връзки, но старобългарските с основа *иде* се заменят с други от основа *къде, къде, где*, чиито наследници *гдето, дето, загдето* и днес се употребяват.

6. В среднобългарския ръкопис от нетърновски тип са засвидетелствани хипотактични причинни употреби на *оубо*, *во*. Те са с по-голяма честота от паратактичните им реализации като съчинителни мотивиращи съюзи (вж. по-подробно Мичева 2013: 230 – 239). Съюзите *оубо*, *во* последователно застъпват семата ‘конкретна причина’.

блуди, ѹедѡ моѹ, и съхрани заповѣди моѹ ... азъ оубо юже идѣ 69.6; аще вѣдѣ съ нымь. на сѣд имамь ити въ великы днь. слньце ѣво ѡткриеть грѣхы моѹ прѣдъ господа 56.19; не могѣ копати. не имамъ во мотики 199.23; хотѣше ми се и винѣ, любимоѹ мною. много во вино шахъ егда вѣхъ въ егѹптѣ 191.21; нь не ѣстраши се цѣсарева прѣщениа. христосъ во ти ѣсть на помощь 158.23.

Съюзите *ѣво*, *во* обаче не само са едновременно паратактични и хипотактични, но притежават и морфологични омоними – частиците *ѣво*, *во*. В сферата на координацията те могат да бъдат разглеждани като синтактични омоними – експликативни и конклузивни съюзи. Ето защо постепенно те изчезват от говоримия език, а след това и от книжнината. Регистрират се рядко във възрожденската литература.

7. В Бдинския сборник е една от първите появи на съюза *оти*, който е основен причинен съюз в диалектите. Споменавам този факт, въпреки че *оти* е засвидетелстван еднократно в Бдинския сборник само като допълнителен на с. 131.8, защото е доказателство, че системата от подчинителни съюзи се разширява и обогатява. Известно е, че *оти* се открива в приписка към Битолския триод от XII в., а редовно се среща в текстовете от XVI в. (Мирчев 1963: 239). Следователно появата му в един престижен агиографски сборник от XIV в., изработен по поръка на царица Ана, показва, че е бил широко разпространен в говоримия език.

Внимание заслужава още една иновация в паметника – подчинителният съюз *за то*, образуван по подобие на старобългарския *того ради*, но от предлога *за* и винителната форма на показателното местоимение *то*. На с. 31.10 той се осъществява като следствен съюз. От гледна точка на историята и развитието на системата от причинни връзки е важно да се изтъкне, че по същия модел се образува и най-разпространеното днес наречие-причинен съюз *защото* – от предлога *за* и въпросителното местоимение *ѹто*, *що*, *щото*.

Проучването на причинните връзки в Бдинския сборник потвърждава установената вече от други учени закономерност, че в паметниците

от нетърновски тип от XIV в. се отразяват някои важни процеси в развоя на говоримия език. Старобългарските *иде*, *ижде*, *иждеже* не се употребяват в Бдинския сборник, а *имъже*, *юже* са твърде редки и се ситуират в периферията на системата. В същото време причинната си семантика запазват и обогатяват с нов семантичен тип *юльма* и *идеже*. Новата функция на *юда* също разширява причинното значение. Най-чести са *пако*, *пакоже*, *пониже*, от които само последният е част от съвременната книжовна норма. Появата на два нови съюза – *оти*, *за то* – може да послужи и като допълнителен аргумент в подкрепа на тезата, че Бдинският сборник е създаден именно през XIV в., а не повтаря по-ранни образци.

ЛИТЕРАТУРА

Бдински сборник 1973: *Bdinski zbornik*. J. L. Schärpe, F. Vyncke, edd. Bruges: De Tempel, 1973.

Георгиева 1998: Георгиева, Н. Съставителската концепция на Бдинския сборник, образованите владетелски съпруги и техните книги. // *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1998, 258 – 281.

Дограмаджиева 1984: Дограмаджиева, Е. *Обстоятелствените изречения в книжовния старобългарски език*. София: Издателство на БАН, 1984.

Дограмаджиева 1991: Дограмаджиева, Е. Сложно изречение. // *Грамматика на старобългарския език*. София: Издателство на БАН, 1991, 466 – 518.

Кенанов 2007: Кенанов, Д. Текстологическата загадка на Бдинския сборник. // *Българистични простори*. Пловдив, 2007, 68 – 76.

Мартинов 1882: Мартынов, И. Бдинский сборник 1360 г. – рукопись Гентской библиотеки. // *Памятники древней письменности и искусства*. Санкт-Петербург, 1882.

Мирчев 1963: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1963.

Мичева 2013: Мичева, В. *Паратактични отношения в историята на българския книжовен език*. София: Дио Мира, 2013.

Петрова 1995: Petrova, M. A Picture of Female Religious Experience: Late-Byzantine Anthologies of Women Saints. // *Kobieta w kulturze sredniowiecznej Europy*. Poznań, 1995, 195 – 200.

Петрова 1996: Petrova, M. The Bdinski Sbornik, a Fourteenth-century Legendary of Women Saints. // *Otium*, 1996, № 1 – 2, 1 – 11.

Старобългарски речник 1999, 2009: *Старобългарски речник*, том 1, том 2. София: Валентин Траянов, 1999, 2009.

ДИАЛЕКТНИ ПАДЕЖНИ ОСТАТЪЦИ В РАЙКОВСКИЯ ДАМАСКИН

Лидия Стефова
Институт за български език – БАН

DIALECT CASE FORM REMNANTS IN THE RAYKOVO DAMASCENE

Lidiya Stefova
Institute of Bulgarian Language
The Bulgarian Academy of Sciences

Besides the Church Slavonic case forms inherited from the literary tradition, there are active folk case patterns in the Damascene. These include the genitive-accusative case forms ending with an -a from nouns in masculine form, the generalized vocative case form *господу* serving as a subject and an indirect object, traces of the archaic dative case form for the feminine singular form, *сфетехи*, *женетухи*, the declining third personal indicative pronoun ТЪ is a function of the definite article. The first feature is widely spread in contemporary Bulgarian language, while the others are a result of a limited dialectal development, in parallel with the main approach towards analytical construction.

Key words: Damascene (a collection with a religious and enlightening content), dialect, case, case form remnants

Райковският дамаскин е български възрожденски паметник от Родопите, писан с гръцко писмо в средата на XIX век. Произхожда от с. Райково, днес квартал на гр. Смолян. Съхранява се в Пловдивската народна библиотека. Описан е от Красимир Станчев (Станчев 1982: 42 – 51, № 160 (600)). Паметникът има две издания в кирилска транслитерация: по-старо, непълно, дело на Маньо Стоянов (Стойанов 1972: 225 – 307), и ново, пълно, на всички слова в дамаскина, осъществено от Георги Митринов (Митринов 2005: 46 – 246, заедно с текст от несъщинската част на дамаскина, 246 – 255). В тази работа се използват и двете издания. Сигнатурите на примерите се дават първо по издани-

ето на М. Стоянов, а после в скоби по изданието на Г. Митринов или само по Г. Митринов, когато словото е издадено само от него; в скоби са дадени и различните места в разчитането на Митринов.

В този доклад се разглеждат диалектните следи от старобългарски падежни форми в паметника. В друга статия в рамките на съвместен българско-руски проект анализирам подражанията на църковнославянски падежни форми. Тук вниманието е насочено към живите падежни облици в народния език¹ на дамаскина – отгласи от по-старо състояние на българския език.

1. Непоследователна употреба на родително-винителни форми на *-а* от съществителни от мъжки род.

1.1 Родително-винителни форми на *-а* от лични мъжки имена (главно на библейски и исторически лица), когато те са пряко или косвено допълнение в изречението. Името се придружава (ако лицето е канонизирано за светец) от определението *сфети* или приложението *сфетек*. За разлика от името допълнение приложението към него *сфетек* не получава окончание *-а*.

Примери:

Слово за св. Георги: *Тее думи рече сфетѝ Георѝ* 238.35 (49.40), *беше ворзан сфетѝ Георѝ* 239.41 (51.32), *царет [...] пувѝка сфетѝ Георѝ* 241.2 (53.24), *пруводи саименете да идат да гу дуведат сфетѝ Георѝ* 241.30 (54.21), *малку сѣтне рече царет на сфетѝ Георѝ* 242.35 (56.9), *имѣха вера и драгус на сфетѝ Георѝ* 247.22 (63.25), *да лафова сас сфетѝ Георѝ* 238.38 (50.4), *Сфетек Георѝ кату варвеше да иде на хапусаната* 244.13 (58.22), *ворзаха сфетек Георѝ* (< Георг'а род.-вин. форма с прегласено окончание -'а > -е) 239.38 (51.27), *тугава утведоха сфетек Георѝ ут тевницата* 242.22 (55.31), *ходеха на сфетек Георѝ на черквата* 247.39 (64.10).

Слово за св. Теодор Стратилат: *Ала слушаите (слушейте) да ви кажем сига как са е (ѝа) мочил светѝ Теодур* 254.16 – 17 (75.36), *и тугаф сфетѝ Теодур са пумоли и са прикорсти* 260.38 (84.35), *писа писмо на сфетѝ Теодур* 256.4 (77.3), *да расперет сфетек Теодора на корстат* 259.28 (82.35), *ще (ште) имате помуш ут сфетек Теодура* 254.17 (75.37), *слет малку сахат сѣтне рече на сфетек Теодура* 258.18 (80.35 – 36).

Слово за св. Харалампи: *тугава сфетѝ Хараламбу* (от основна форма на *-о* с редукция *-о > -у*) *са пумоли на бога млогу сахате*

¹ За особеностите на смолянския диалект (централния родопски говор) вж. Милетич 2013: 119 – 186, Стойков 1993: 129 – 133.

(93.17), рече му царет на сфети Хараламбу (93.15), пуклуни са на сфети Хараламбу (94.17), молеха сфетек Хараламба и викаха му (90.36), тугава дувѣдаха и сфетек Хараламбу бубаширете (92.18 – 19), тугава царет [...] рече на сфетек Хараламба (93.22), тугава ходѣха врѣут лѣудѣтъа [...] на сфетек Хараламба да си испувѣдат грехувѣте и хи карштаваше сфети Хараламбу (91.27 – 28, 29), и му казуваше сичкуту за сфетек Хараламба (91.33).

Слово за пророк Илия: уборна са сфети Илия и му рече (113.3), рече на сфети Илия (113.13), заради сфети Илия (114.21), найде сфетек Илия тамо и му рече (113.2), грабнаха сфетек Илия и гу пукачиха на неботу (114.6).

Слово за Кръстовден: Царуваше сфети Костадин (Констандин) самичак (самичек) и на Анадол и на Заник 272.9 (129.24), той Ирод приби сфети Иаков и мочеше да прибие (прибийа) и сфетек Петра 268.16 (123.11 – 12), утишли са, та са пуклуниха на сфети Костадин 272.1 (129.14 – 15), нище (ни ште) да са фати сас сфети Костадин да са убори 272.6 (129.22), фатили Ирод, дету приби сфетек Иоана Краститела 268.7 (122.39 – 40), тое лош цар, кату виде сфетек Костадина... 270.34 (127.7 – 8).

Сфети и сфетек се употребяват смесено в текста. По-голяма фреквентност на сфети (като определение не само на подлога, но и на допълнението) и по-малка на сфетек (като приложение главно към допълнението, в редки случаи към подлога) се наблюдава във всички слова на дамаскина. Най-последователно сфети е определение към подлога, а сфетек – приложение към допълнението – в словото за свети Харалампи.

Накрая един интересен случай, в който сфетек образува съчетание със сакралното съществително дух в неговата църковнославянска родителна форма: ... и на главата ти венчилу сас дванадесте звѣзди, дванадесте дарби ут сфетек духа 285.6 (164.29).

1.2. Родително-винителна форма на -а от заемката от турски произход бабайко 'баща, татко' (срв. Чолакова, ред. I, 1977: 679). Примери: мочеше да убарне бабайка хи и майка хи на сфетя Недельа ут вѣрата (140.27), и да са сѣтет лѣудѣте, оти имат млогу борч да слушет майка хми и бабайка хми (185.21), пак Галини, царувата даштерѣ, молеше са на бабайка хи (95.19), ... дету бѣха и сфетя Недѣле сас бабайка хи и сас майка хи (139.6), [...] тувя имание дету имаиш ут бабайка ти (141.4). С обща форма: бабайку (редукция -о > -у) му го зувѣха Совак (104.24), ни сме научени ут бабайку нам и ут

майка да са пукланеме на лажовни божии еленци идули (139.39), казват и на майка и на **бабайку** и на друк (188.11).

2. Генерализиране на звателната форма *господи* (вероятно поради честа употреба в молитви):

2.1. Отделни употреби на звателната форма *господи* в служба на подлог (при повсеместна употреба на основната форма *госпот*, *госпут*): *знаиш как господи ите да земи днеска тфойат даскало* (113.27 – 28).

2.2. Употреба на звателната форма *господи* вместо родително-винителната *господа* в служба на непряко допълнение: *за господи да дума*, *за господи да мочи* (102.20), *пицете плачет и цирикат на господи* ('цвърчат, писукат към бога') и *зинат на корст на госпот* (105.20, 20), *да има умут на госп[и=у]ди* (106.12). На много места е употребена и родително-винителната форма *господа*, напр. *Сетне молеше [са] на господа и рече* (107.9), *молеше се така на госпode* (*госпode* < 'а) 240.24 (52.32).

3. Честа употреба на старата сложна дателна форма за ж.р. ед.ч. от прилагателното *свѣтъ—свѣтъки* (вж. Мирчев 1972: 60) с интервокално *х* – *сфетехи*:

3.1. Употреба в служба на косвено допълнение с предлог: [...] *да гу дунесат на сфетехи Бугуродици* (201.20), *сас господовуту помуц (помуш) и сас сфетехи Богородици* 263.2 (88.32), *ите да сторем сефтѣ да ви казувам днешният празник за сфетѣахи Бугуродици и слушейте хубаву за сфета Бугуродица* (194.11, 12).

3.2. Безпредложна употреба в притежателно значение: *галет да слушет господовата дидахийа и светехи Богородици чьудата* (169.3), *вие дѣту [са] сбрахте днеска да панигирисате денѣт светехи Богородици* (189.14), *та беше и гледаше будин светехи Бугуродици душѣта как ходеше на джендема фсекаде, та гледаше местата и душѣте дѣту бѣха таму* (198.35), *на умиралка та сфетехи Бугуродици* (201.31), *утвори ха гробат сфетехи Бугуродици* (201.40), *сфетехи Бугуродици снагата воскресна* (202.3).

Естествено в целия текст се среща многократно и общата форма *сфета Богородица* в различни синтактични функции, напр.: *госпот [...] ходеше пак сас апостолете и сас сфета Бугуродица* 267.16 (121.25), *да празноваме празниците (празнициѣта) на сфета Богородица* 282.2 (159.40), *видехте умиралка на сфета Бугуродица* (201.35 – 36), вж. и. цит. под т. 3.1 (194.12).

3.3. Близка до *сфетехи* е формата *женѣтухи*, която по произход също е дателна и има притежателно значение (Милетич 2013: 157,

Младенов 1979: 274): *кату видѣха кумишиѣтъа тува гулѣму дарву варх коитата женѣтухи да има и листе зоха да са чудет* (96.37). *Коитата женѣтухи* означава 'къщата на жената'. *Женѣтухи* идва от *женѣ* + склонено показателно местоимение *тѣ* – *тѣи* с интервокално *х* и редукция на неударената гласна *о* > *у*.

Трябва да се изтъкне, че крайното *-хи* в двете думи – *сфетѣхи* и *женѣтухи* – има опора в употребата на *хи* в диалекта като третолично местоимение за ж. р. ед. ч. дат. п. в двете му функции – косвенообектна и притежателна, напр.: ... *ала сфетѣ Недѣле, оти галеше лефтерѣку, ни рачеше хич ни насите да на слуше да хи кажет за женилка* (137.39), *слушеше какво е учеше майка хи и бубайку хи* (137.9, 10).

В примера *и та устанала дур животех (дур животех хи) мума и чиста девойка* 263.10 (98.16) се оглежда стар местен падеж от *животѣ* и третолично дателно местоимение за ж. р. ед. ч. дат. п. *хи*. *Х* в *хи* в изданието на Стоянов е отделено от *и*; *и* е изпаднало; *х* е долепено до *животѣ*, с което се създава впечатление за множествено число. В изданието на Митринов *хи* стои; *х* изглежда повторено.

3.4. Съществителни от м. р. в дат. п. се срещат рядко: *Ако итеш ти да уставии еднему чилеку кабахате...* (247.24), *ни сме помогнали сираку* (249.34).

4. Следи от склонявано третолично местоимение *тѣ* във функция на определителен член (срв. Милетич 2013: 145, Младенов 1979: 274, Мирчев 1958: 183, 186):

4.1. Следи от родително-винителна форма *того* (*того* > *тог* > *-ток* > *-тук*) и от дателната *томоу*: *Какту ти правиши на твоѣтук брата христиѣнина или на кумишиѣтук ти, таи прави и той на тебе* (247.21, 22), *Сое зарар правиши на кумишиѣтук ти кугату негу клеветаш, загубуваши му хубавуту име негуву* (251.37), *Ами кутра ите да са ужсени тегли касавет по-напреш да мочи и челаитисува как да угуди мажеток хи* (138.25), *иди повикаи мажеток си* (173.12), *йа мочем за сайбиѣтук, за истину бога* 258.37 (81.20–21) *прибил е и синаток ти* (248.8), *ни милуваши сурмахатук Лазара* (100.9), *излезе ут градат да пусрешне царетук* 257.20 (79.11 – 12), *и кату са срешнаха и двамината сас царетук, рече сфетѣ Теодур на царетук* 257.21, 21 (79.12, 13), *пак царет утрината пруводи двамина сеймене, иумета еднѣту му (еднѣтому) Андиоху, другету му (другетому) Патрикион* 260.12, 13 (83.40, 84.1), *да ни развалѣи сиромехутуму сарѣту* (101.38).

4.2. Следи от дат. п. мн. ч. *тѣмѣ*: *и сетне умѣ госпот врут апостолетем нугите хми* 293.12 (222.15), *да прущаваме другетем*

кабахатете (248.22), *госпут койту знае сичкемтем сарцата* (250.25), *затува модем тебе госпуди пруштавай християнемтем грехувете хми, и харизувай хми хайванемтем да рабутет зема* (98.5, 6), [...] *сфети Костадин [...] ще (ште) да развали еленцките (еленцкитя) идоли и ще (ште) да стори християнемтем черкви* 270.38 (127.12 – 13), *да затвори клеветницемтем устата* (251.3), *научуват са ут тебе ут тводемтем уста сехадатлукат* (251.25).

Пример за съвместна употреба на съществително в дат. п. мн. ч. с предлог и местоимение тѣ в дат. п. мн. ч. с функция на определителен член: *млогу балну беше на християнемтем* 270.14 – 15 (126.18).

4.3. Следи от мест. п. мн. ч. тѣхъ: [...] *да казандисуват християните людие (людья) млогу фаида на душетех* 235.18 (46.10).

В свързването на името с падежна форма на показателното местоимение в членна функция Л. Милетич (Милетич 2013: 145) вижда причината за по-честото запазване на падежите при членуваните имена, отколкото при нечленуваните.

Езикът на Райковския дамаскин е народен, аналитичен, какъвто е езикът на всички новобългарски дамаскини. Но в текста има и някои падежни форми. Това са, на първо място, църковнославянизми, плод на подражание на вековна книжовна традиция. На второ място, срещат се и народни падежни форми. Те са резултат от ограничен диалектен развой, успореден на основното движение към аналитизъм. Диалектните падежни форми не са много, но са ярки и изпъкват на фона на общобългарските аналитични характеристики на езика на паметника.

ЛИТЕРАТУРА

Милетич 2013: Милетич, Л. *Родопските говори на българския език*. София: Изток-Запад, 2013.

Мирчев 1972: Мирчев К. *Старобългарски език*. София: Наука и изкуство, 1972.

Мирчев 1958: Мирчев К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1958.

Митринов 2005: Митринов Г. Райковски дамаскин – ценен възрожденски писмен паметник от Среднородопието. // *Родопско книжовно наследство*. Варна: Изд. на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“, 2005.

Младенов 1979: Младенов, Ст. *История на българския език*. София: БАН, 1979.

- Станчев 1982:** Станчев, Кр. *Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“, постъпили след 1920 г.* София: Офсетова база при Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1982.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология.* Трето издание. Под ред. на Максим Сл. Младенов. София: БАН, 1993.
- Стоянов 1972:** Стоянов, М. Райковски дамаскин. // *Родопски сборник.* Том III. София: БАН, 1972.
- Чолакова, ред. I, 1977:** *Речник на българския език.* Главен ред. Кр. Чолакова. Том I. София: БАН, 1977.

**ЙЕРЕЙ АВРАМ ДИМИТРИЕВИЧ –
ЕДИН КНИЖОВНИК ОТ КАРЛОВО
И НЕГОВОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО***

Събина Вълчанова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**PRIEST AVRAM DIMITRIEVICH –
A MAN OF LETTERS FROM KARLOVO
AND HIS CULTURAL HERITAGE**

Sabina Valchanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The research is dedicated to professor Vassil P. Vasilev and to an article by him from 1976 about the works of Priest Avram Dimitrievich. The following paper suggests a special feature of the dating in Priest Avram's marginal notes as an additional criterion for determining his authorship.

Key words: Priest Avram Dimitrievich, Krastyo Grammatik, 17th century, service menaion, marginal notes, dating

През 1976 г. в бр. 7 на списание „Славяни“ бъдещият тогава доцент Васил Василев публикува една своя статия, озаглавена „Книжовникът от Карлово“. Статията е посветена на книжовно-преписваческата дейност на йерей Аврам Димитриевич, на неговата личност, която изпълва със смисъл думи като творец, книжовник и учител, какъвто беше за мен самият доц. Васил Василев. Още повече че личността и дейността на йерей Аврам Димитриевич трайно застават във фокуса на неговите научни интереси, и по-конкретно авторството на Троянския дамаскин, което той приписва именно на йерей Аврам Димитриевич и което влиза в тематиката на дисертационния му труд¹.

* Тази публикация се издава благодарение на финансовата подкрепа в рамките на проект ФЛ 005 „Славянските ръкописи в ПНБ „Иван Вазов“ – лексикални извори за българската езикова история“ към НПД, ПУ „Паусий Хилендарски“.

За самия йерей Аврам Димитриевич данните са оскъдни. От негова приписка знаем къде е живял: въ области пловдивскыѣ покрѣилѣ старѣ планинѣ селѣ свшица, именъемо касѣба карлово. Може би това е и родното му място. Не знаем кога е роден. Доц. Васил Василев се спира на 1630 г. с цялата условност на датирането без по-конкретна и близка по време безспорна информация (Василев 1976: 29). Повечето от изследователите му също се обединяват около тезата, че е роден около 1620 г. – 1630 г., съдейки само по годините на най-активната му дейност. Боньо Ангелов обаче в книгата си „Из историята на старобългарската и възрожденската литература“ посочва като първи ръкопис на йерей Аврам Димитриевич Псалтир от 1638 г., № 5 от сборката на Пловдивската библиотека „Ив. Вазов“ (Ангелов 1977: 139). Факт, който поставя много въпроси, тъй като прави невъзможна негова рождена дата около 1630 г. – само осем години по-рано. От името, с което подписва бележките си с бързопис „Аврам йерей син Димитриевич“, знаем, че е свещеник (йерей). Боньо Ангелов предполага, че е син на знатен жител на тогавашното селце Сушица (днес част от Карлово) в полите на Стара планина – може би заможен търговец. Неофициални и неподкрепени с доказателства тълкувания извеждат второто му име от евентуален сръбски произход, като най-вероятно се основават и на така наречената сръбска редакция на преписите му², която Беньо Цонев въвежда при представянето им в описите на ръкописите от Пловдивската библиотека и Народната библиотека в София. Васил Василев в цитираната по-горе своя статия формулира широко застъпваното днес мнение, че бащини имена с наставка *-ич* са доста често срещани сред българите през XVI – XIX век, без това да бъде свързвано с чужди традиции. Всъщност обаче интерес би трябвало да буди не толкова „особеното“ предполагаемо бащино име, колкото фактът, че един духовник от XVII век в свои преписки избира да се представи наред с духовния си сан и със своето светско фамилно име – факт, нетипичен за литературата и века. На фона на известните ни преписвачи от това време, които записват за себе си определения като даскал, граматик, поп или, най-вече, оформят като втори имена производни от топоними, изключение правят някои от католическите

¹ Василев, В. *Троянски дамаскин – български паметник от XVII в. (Към характеристиката на писмеността на ранния новобългарски период)*. Автореферат на кандидатска дисертация. С., 1979.

² Маньо Стянов прави такова предположение относно произхода на Кръстьо Граматик (вж. Стоянов 1954: 262).

свещеници, свързани с първите печатни български книги, като Петър Парчевич и Филип Станиславов. Това явление обаче не се заключава само в рамките на католическата традиция. Потвърждение откриваме век по-рано, през 1570 г., когато Яков Крайков, в изданието от него Молитвеник, се определя като „Крайков син“ от Македония.

Знаем повече за времето, в което живее и през което се оформя като книжовник. Това е период на бурни събития – период на войни на Турция с Европа, период на бунтове и въстания на българите около Чипровци и на погроми в Родопите, които имат своето косвено отражение върху съдбата и развитието на йерей Аврам Димитриевич, както и върху оформянето и развитието на книжовните средища около Тетевен, Карлово, Сопот, Аджар (днес с. Свежен) и Куклен. Името на йерей Аврам Димитриевич се свързва трайно с Аджарското книжовно средище, което през XVII век достига своя разцвет. По това време с Аджар са свързани имената на книжовници като: 1. поп Живко от 1630 г., за когото в открития през 60-те години на XX век сборник „Летописни бележки“ се съобщава, че е превел от старогръцки няколко книги и който най-вероятно е преподавал в съществуващото през 1630 г. в Аджар българско училище³; 2. поп Йовко, родом от Етрополе и най-вероятно дошъл от Етрополския манастир „Варовитец“, който пише в село Аджар познатия на науката Часослов от 1634 г. (в Археологическия музей в София, № 3109); 3. даскал Недялко, подписващ се още и като йерей Недялко – преписвача на Четвероевангелие от 1652 г. (в Археологическия музей в София, № 3109) – ръкопис с твърде интересна и бурна история; Боньо Ангелов предполага, че даскал Недялко е и авторът на Костенечкия дамаскин, намиращ се днес в Националния църковен историко-археологически музей под № 50; 4. даскал Филип (или както се подписва в приписките – граматик Филип) – син на даскал Недялко, автор на Требник от 1685 г. (в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, № 972), Псалтир от 1685 г. (в Хилендарския манастир, № 354)⁴ (Ангелов 1977: 99 – 113).

Освен това по-общо с Карловско-Аджарската книжовна школа или понякога по-конкретно с йерей Аврам Димитриевич в науката се свързват още неподписани ръкописи като Троянския и Троянския нов дамаскин. Сходство с почерка и украсата на йерей Аврам Димитриевич показват и Рилският дамаскин, Еленският дамаскин, споменатият

³ *Работническо дело*, 1969, бр. 38. Цит. по: Ангелов 1971: 99.

⁴ Chilendarec, S. *Rukopisy á starotisky Chilendarské*. V Praze 1896, 74.; Стојановић, Л. *Стари српски записи и натписи*. Кн. I, Београд, 1902, 437.; Ђорђевић, П. *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971: 371. Цит. по: Ангелов 1977: 106.

вече и определян от Б. Ангелов като Аврамов Псалтир № от 1630 г., както и други ръкописи на Средногорската школа. Днес изследователите на ръкописите от XVII в. се изправят пред сериозен проблем, породен от силната калиграфска и художествена традиция на Средногорската книжовна школа и произтичащите от това сходство или почти пълна идентичност в стила на оформяне и почерка на свързаните с нея неподписани ръкописи.

Описът на Беньо Цонев в Пловдивската библиотека „Ив. Вазов“ подсказва такава почти пълна идентичност на калиграфския стил и украсата на два ръкописа: ръкопис № 45 (86) – Миней за месец септември на йерей Аврам Димитриевич, и Миней за септември № 45 (86) на Кръстьо Граматик. Аврамовият ръкопис № 49 (43) е откупуван два пъти от един и същи манастир – Сопотския, и в бурната му история се преплитат житейските пътища и на двама талантиливи книжовници. Точно той дава основание на историческата лингвистика да свърже като учител и ученик йерей Аврам Димитриевич и Кръстьо Граматик. И двамата са оставили свои приписки с бързопис по страниците му. В описа на ръкописите в Пловдивската библиотека на Б. Цонев за Миней на йерей Аврам Димитриевич за месец септември № 45 (86), е посочена погрешна година – 1668 вм. 1660 г. (Цонев 1920: 30). По-късно тази грешка се мултиплицира в немалко изследвания, които се опират изцяло на информацията на Б. Цонев, както и в последващи каталози на библиотеката. Книгата има по-нова номерация на страниците със сини арабски цифри, която е нанесена доста неточно и не отразява някои липсващи листове. Вероятно това е причината те да не са забелязани от Беньо Цонев и да не са отразени в неговия опис при представянето на ръкописа, където най-общо се споменава, че „липсват няколко средни листа“. Така например липсва заглавната страница на службата за 23 септември. Възможно е по тази причина да има и други неотбелязани в описа на Б. Цонев разминавания при номерацията на страниците.

В проучванията до този момент източниците на информация за Кръстьо Граматик са неговите приписки, както и сравнителният анализ на украсата и стила на подписаните от него ръкописи (засега са известни само минеи) с тези на йерей Аврам Димитриевич. Сравнение между служебния Миней за септември от 1660 г., под № 45 (86) на Аврам йерей Димитриевич и Миней за септември от 1696 с номер 49 (43) на Кръстьо Граматик ни изправя пред почти пълната идентичност на почерците. Главната разлика се явява украсата, която в ръкописа на Аврам йерей е по-богата, най-вече при заставките в началните

страници на службите. Така например в началото на службата, посветена на мъченик Мамант от 2 септември, при Кръстьо Граматик липсва цветна четирилентова плетеница в титулната част на страницата. Прави впечатление, че текстът при йерей Аврам Димитриевич е доста по-сбит, много по-често при Кръстьо Граматик се срещат празни полета по страниците в края на службите. Това, разбира се, дава известно отражение върху изписването на буквите и техния стил, но в никакъв случай не може да бъде определено като специфична отлика в почерка на йерей Аврам Димитриевич, тъй като подобно влияние при Кръстьо Граматик би могла да изиграе дори една твърде банална причина като липсата на време. Да припомним, че и трите датирани и подписани Кръстьови минея са създадени в рамките на две години: 1695-а – 1696-а. Началото на службата от 3 септември за свещеномъченик Антим Никоидийски отново при йерей Аврам Димитриевич е украсена с червена кръстовидна розета (в лявото бяло поле), издържана в характерния и за двамата книжовници плетеничен стил. При заглавките на службата за 5 септември при йерей Аврам отново намираме плетеница в дясното поле. Допълнителна украса под формата на малки листа и други флорални мотиви се среща на много места в ръкописа.

Сред минималните текстови различия са разминавания при ударенията, някои замени на ерове. При Кръстьо Граматик се забелязва тенденция към по-често качване над реда на окончанията или последните букви от думите: р̂а̂^н, зв̂ѣр̂е^м срещу цялостното им изписване при йерей Аврам Димитриевич, но не и до степен на безспорен отличителен белег.

В белите полета на Минея за септември от 1660 г. обаче и двамата книжовници са оставили свои приписки, които, макар на пръв поглед да изглеждат изписани с еднакъв дребен бързопис, са датирани по различен начин. На л. 201а намираме подписано от Кръстьо Граматик 35 години след създаването на ръкописа следното: Сзп̂иса се с̂іе словц̂е ситничкое м̂оето р̂вкою гр̂ѣшною и бр̂енною, еце же и д̂ѣх̂о^м оу̂нїломъ пакы р̂емъ: ѿураψα ε̂υò κρη̂στιο γραμα̂τήκοσ: писа^х аз̂ Кръ̂стїо Грама̂тїкз̂ въ л̂ѣто ̂ѣ̂с̂г̂ (7203 или 1695 г.) м̂ца д̂ек̂е^м ̂ї. В приписката на йерей Аврам Димитриевич на последния изписан лист 200б, в края на службата за св. Григорий, откриваме съвсем различен стил на датирание (Цонев 1920: 30 – 31): Сзв̂р̂ши с̂зи миней, въ л̂ѣ̂т̂ѣ̂ ̂ѣ̂р̂ѣ̂й̂ (7168) а̂ ѿ̂ ро̂^к х̂ѣ̂а, ̂ѣ̂х̂ѣ̂

58). Данните публикува Йордан Иванов в „Български старини из Македония“ (Иванов 1931: 254) по Г. Илински в „Рукописи Зографского монастыря на Афоне“ (Илински 1909: 264).

Подобно датиране откриваме и в друга приписка, оставена ни от йерей Аврам Димитриевич, в ръкопис от сбирката на Пловдивската библиотека „Иван Вазов“, която се намира в сборник от 1674 г., заведен под № 115 в каталога на библиотеката (Цонев 1920: 181), известен днес като Аврамов сборник: Исписа се сіа кніга въ лѣтѣ ѿ създаніа мира зрѣв, а ѿ рождѣство га нашего иѵ хѣ аход, мѣа маиа кѣ, крѣг лѣтѣ ѿ ѿ, а слѣдѣ дѣ, ендиктион бѣ, епахта лѣтѣ г. А рѣка начрѣтавшѣго сію кнігѣ многорѣшны Авра^м іерей сынѣ Димитриевич(а).

Тук отново срещаме вече познатото ни изобилие от информация, като от всичките девет методики за указване на времето в християнския свят Йерей Аврам Димитриевич е пропуснал само така нареченото основание (темелион) – число, което показва колко дни са изминали до 1 март от предишната фаза на луната.

Тази особеност при датирането открива, че Йерей Аврам Димитриевич е бил високо образован за времето си книжовник, и подсказва, ако не преки контакти и връзки с черногорските и сръбските книжовници печатари, които работят във Венеция и Адриатика през XVI и XVII в. (да не забравяме, че между тях е и българинът Яков Крайков), то със сигурност – много добро познаване на богослужебната литература, излязла от типографиите във Венеция и по Адриатика. По това време разпространението на тези печатни издания става главно през Скопие (откъдето е книжарят Кара Трифон) и манастирите в Света гора. Много е вероятно йерей Аврам Димитриевич да е имал тесни контакти с книжовниците и монашеството на Атон, тъй като през XVII в. връзките между манастирите като Аджарския, Етрополския и Кукленския с тези в Света гора са били активни. Ани Гергова описва тези контакти и взаимни влияния като общност на художествени процеси (Гергова 2004: 435), Красимир Станчев си служи с термина „книжовен район Карлово – Калофер – Аджар – Куклен“ (Станчев 1982: 80), наред с намерилите място в науката Карловско-Аджарска и Етрополско-Средногорска книжовна традиция. За засилените културнообменни процеси между манастирите и книжовниците, работили в тях, говорят и намиращите се днес в библиотеките на Атон ръкописи – продукция на Карловското, Етрополското и Аджарското книжовно средище. Един от тях е излязъл именно изпод перото на йерей Аврам Димитриевич –

Псалтирът от 1669 г., за който стана дума по-горе. Така през XVII в. се забелязват явления и процеси в българския културен живот, които подсказват за по-активно общуване не само с балканските народи, но и със Средна и Западна Европа, за частично преодоляване на духовната изолация на българското население и проникването на нови жанрове и произведения. Много е възможно в Карловско-Аджарското и в Кукленското книжовно средище да са преписвани печатани във Венеция книги. Относно село Аджар Боньо Ангелов също стига до подобно предположение, но го свързва най-вече с руски печатни книги и с по-късния XVIII век (Ангелов 1977: 114 – 115). Но в Кукленския манастир е запазен Служебник, венецианско издание на Божидар Вукович от 1554 г., като една приписка в него, датирана от 1722 г., дава повод на Маньо Стоянов с много големи основания да предполага, че книгата е могла да бъде донесена в манастира към края на XVI век, когато той е в разцвет благодарение на събралите се множество монаси и книжовници от околните родопски манастири, които търсят спасение в него след погромите на помохамеданчени българи (потурнаци) в Чепинския дял на Родопите, предвождани от фанатизирани ходжи и дервиши през 1657 г., когато в областта между Костенец и Станимака (днес Асеновград) са разрушени 33 манастира и 218 църкви⁵. Пак по това време е и предполагаемото пребиваване на йерей Аврам Димитриевич в Кукленския манастир (Василев 1976: 29; Ангелов 1983: 131), където работи и неговият достоен ученик Кръстьо Граматик.

Освен огромното сходство в почерка на двамата книжовници, което изключително затруднява изследователите на ръкописите от XVII в., те и двамата се оказват високо образовани за времето си мъже, и при това много талантиливи художници, калиграфи и миниатюристи. Миней № 45 (86) за месец септември събира техните приписки, а освен това подсказва за среща и на житейските и духовните им пътища. Той обаче дава възможност да забележим и така необходимите на изследователите разлики не толкова в графиката, колкото в организирането и оформянето на маргиналните бележки. Специфичният стил на датирание (доколкото има такова в приписките), който се появява най-вече в по-късните Аврамови преписи, би могъл да бъде допълнителен критерий при определянето на авторството на йерей Аврам Димитриевич за изследователите на българското книжовно и езиково наследство от XVII век.

⁵ Хроника на поп Методий Драгинов от с. Коровá (с. Драгиново), цит. по: Иванов 1935, 80 – 91.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1977:** Ангелов, Б. *Из историята на старобългарската и възрожденската литература*. София: Наука и изкуство, 1977.
- Ангелов 1983:** Ангелов, Б. Кръстьо Граматик – книжовник от XVII в. в Кукленския манастир. // *Старобългарското книжовно наследство*. София: Наука и изкуство, 1983, 130 – 132.
- Василев 1976:** Василев, В. П. Книжовникът от Карлово. // *Славяни*, бр. 7, 1976, 28 – 29.
- Василев 1979:** Василев, В. *Троянски дамаскин – български паметник от XVII в.* (Към характеристиката на писмеността на ранния новобългарски период). Автореферат на кандидатска дисертация. С., 1979.
- Гергова, съст. 2004:** *Българска книга. Енциклопедия*. Състав. Ани Гергова. София, Москва: Пенсофт, 2004.
- Иванов 1931:** Иванов, Й. *Български старини из Македония*, 1931 (фототипно изд.). София, 1970.
- Иванов 1935:** Иванов, Й. Старобългарски разкази. Текстове, новобългарски преводи, бележки, т. 1. // *Университетска библиотека*, № 165. София, 1935.
- Илински 1909:** Ильинский, Г. Рукописи Зографского монастыря на Афоне. // *Известия русского археологического института в Константинополе*, т. XIII, № 59, София, 1909, 253 – 276.
- Куев 1979:** Куев, К. *Съдбата на старобългарските ръкописи чрез векове*. София: Наука и изкуство, 1979.
- Станчев 1982:** Станчев, Кр. *Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“*, постъпили след 1920 год. София: Изд. на Нар. библиотека „Кирил и Методий“, 1982.
- Стоянов 1954:** Стоянов, М. Един български културен център в Родопите през турската епоха. // *Годишник на музеите в Пловдивски окръг*, 1, 1954, 255 – 263.
- Стоянов 1978:** Стоянов, М. *Букви и книги. Студии по история на българската писменост*. София: Наука и изкуство, 1978.
- Цонев 1920:** Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека*. София: Държавна печатница, 1920.
- Шустова 2005:** Шустова Ю. Э. Проблемы датировки венецианских кириллических печатных изданий XVI века. // *Естественнонаучная книжность в культуре Руси*. Москва: Наука, 2005, 51 – 60.

**АВРАМОВИЯТ ПРЕПИС НА
ЖИТИЕТО НА АЛЕКСИ, БОЖИ ЧОВЕК**

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

AVRAM'S COPY OF *THE LIFE OF ALEXI, MAN OF GOD*

Hristina Toncheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article presents data about an unknown copy of *The Life of Alexi, Man of God*, discovered in a manuscript from 1674 from the collection of the „Ivan Vazov“ National Library. This text is similar to the copy in the Tihonravov damascene from the 17th century. It can be concluded that these two copies pertain to an early damascene redaction.

Key words: history of Bulgarian language, hagiography, textological redactions

**Посвещавам тази статия на незабравимия Васко,
след познанството си с когото придобих представа за същността
на ангелските създания и за тяхната мисия сред нас.**

*Имоу̀ же ѿ бесзмрътїе а̀гглы .
ї̀ако нико̀гѧ же не оу̀мираю̀ть .
нижѐ растлѣваю̀ть .*

*Слово за Светите архангели Михаил и Гавриил,
Тихонравов дамаскин от XVII век*

В палеославистичната наука отдавна се смята за установено, че преводът на архаичните български дамаскини, наричани още по регионален признак македонски, както и преводът на средногорския тип дамаскини, е бил извършен от българин или българи на българска езико-

ва територия от гръцкия оригинал (Дьомина 1968: 20, Василев 1993: 99 и мн. др.). Редица по-задълбочени изследвания на дамаскиновите преписи през последните няколко десетилетия доведоха до оформяне на становището, че средногорските архаични дамаскини не представят цялостен превод на сборника „Съкровище“, както е в „македонския“ превод (36 слова), а частичен – 29 слова плюс Словото за десетте Мойсееви заповеди. Многобройни проучвания са били посветени на различните слова, включени в състава и на двата типа дамаскини, наблюдения са правени отделно и върху правописно-фонетичните, морфологичните, синтактичните и лексикалните особености на отделни ръкописни паметници (Василев 1984, Василев 1993 и др.).

Най-богат материал за езикови наблюдения предлага лексиката, която при различните преводачи, преписвачи, поправячи на дамаскиновите текстове е изключително разнообразна. Тя е доказателство за техните книжовни умения, за равнището на съответните книжовни школи през XVI – XVIII век, където са се преписвали не само архаични и новобългарски дамаскини, но и редица други ръкописи, чийто език е определян като „късен следевтимиев среднобългарски“ (Василев 1993: 104). Такова книжовно средище през XVII век е било Аджар, което се свързва с името на Аврам Димитриевич.

Йерей Аврам Димитриевич е плодовит книжовник, един от най-дейните български книжовници от XVII в., талантилив калиграф и художник миниатюрист. Редица изследователи са представляли множество ръкописни книги, създадени според тях от ръката на йерей Аврам (Цонев 1920, Ангелов 1976 и др.). На него се приписват и Троянският дамаскин, т. нар. Нов Троянски дамаскин, и Еленският дамаскин от XVII в. За да бъдат тези книги идентифицирани и атрибутирани с по-голяма точност, е необходимо по-задълбочено проучване не само на почерковите особености и художествената им украса, но също и на текстовите особености на отделните богослужебни четива.

В ръкописната сбирка на Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“ под сигнатура № 115 се съхранява един много красив ръкопис, който представлява сборник, съдържащ четива от различни богослужебни книги (Тончева 2008). Книгата има собствена буквена фолиация с червено мастило, нанесена от ръката на създателя ѝ, но също има и нова – сини арабски цифри. Съдържа 626 листа (18,5 X 13,5), по 32 реда на страница. Писмото е среден калиграфски полуустав, средногорски тип, а правописът е ресавски, с диакритични знаци. На повечето от страниците заглавките и инициалите са богато украсени с различни флорални и зооморфни мотиви, заставките са плете-

нични, също декорирани с флорални или антропоморфни елементи, някои са запълвани със златно мастило. Според изследователите тази украса е много сходна с художественото изпълнение на Еленския и на Троянския дамаскин (Цонев 1920: 173). Книгата е запазена цяла и е подвързана с кожена подвързия с оригинални закопчалки. В самия край на ръкописа има приписка, в която се съобщава годината на създаването му – 7182, или 1674, както и името на преписвача – мнѡгѡгрѣшны ѡврѣ ѡрѣи сынъ димѣтрѣви. На последно място в книгата, преди самата приписка, е поместен препис на Житието на Алексей, Божи човек: Слово стго Алѣѣа члка бжѣа (л. 622б – 626б).

Датите за честване на паметта на св. Алекси са: на изток – на 17 март повсеместно, на запад – на 17 юли, а в сирийската традиция – на 3 ноември. Традицията на Пространното житие на Алексей, Божи човек и в гръцка, и в славянска езикова среда не е напълно изяснена. Пространното житие за светеца влиза в репертоара на българската книжнина вероятно още през X в. (Иванова 1986: 642) или най-късно през XI в.

В науката е установено, че в южнославянската ръкописна традиция се разпространява именно едно преводно и анонимно житие, като засега са известни пет редакции на текста. Най-старият славянски препис на този преводен текст е от Златоструй от XII в., РНБ. Ф. N. I. 46, л. 98а – 100а, и съдържа само втората половина от житието, започвайки от обръщението на Богородица към клисаря в Едеса (Адрианова-Перетц 1917: 82). Това преводно житие е широко разпространено особено през XV – XVI в. в чети-минеините сборници под дата 17 март, по-късно и в сборници със смесено съдържание. Поради големия интерес към сюжета в житието то се разпространява и сред текстове от други жанрови групи – белетристика, апокрифи и пр.

Друг превод на житието, възхождащ към по-пространна гръцка версия, се намира в ръкопис № 9 от XIV в. от Троицко-Сергиевската лавра (вж. Тончева 2013). Затова текстовете, принадлежащи към тази група, са наречени „Троицка редакция“, за разлика от тази, представена в Златоструя, РНБ. Ф. N. I. 46, която е наречена „редакция на Златоструя“ (Адрианова-Перетц 1917: 82 – 99). През XVI в. житието влиза в състава на МЧМ (МЧМ изд. 1998: 789 – 796), като тук редакцията представлява доста сложна комбинация от старите преводи с нови корекции спрямо гръцкия текст. Дамаскините също включват този текст, като в някои от тях то е преработено на говорим български език (цитирано по: Енциклопедия <http://www.eslavsanct.net>).

Аврамовият препис на Житието на Алекси, Божи човек показва голяма текстова близост до преписа в Тихонравовия дамаскин, като редакционните намеси са засегнали предимно някои синтагми или изреченски конструкции и в по-редки случаи – лексиката. Тази близост е подчертана още от онасловлението на Аврамовия препис – Слово, както е и в дамаскиновата традиция, и в сборниците със смесено съдържание.

За илюстрация на горенаписаното тук се публикува за пръв път Аврамовият препис на Житието с разночетения по Тихонравовия дамаскин (цитирани по изданието на Дьомина 1968, само са посочвани страниците).

АВРАМОВ СБОРНИК ОТ 1674 г.

6226

СЛОВО СГГ° АЛЕΞΙΑ ΥΛΚΑ ΒΖΙΑ .

Бѣше нѣкон чловѣкъ вѣрнь хрѣтїанннь и дѡбрь въ рїмь градъ , ѿме мѡ
бѣше Ѵфнмїанъ . почтѣнь тврѣдѣ и прослѡвень ѡ царѡ Онорїа и аркадїа
что бѣха рїмкы царїе . и бѣше мнѡго богѡтъ и ѿмаше рѡбїе, тѣ домѡ сї . и
сїчкы ѡблѣчени въ вѣ копрїнѣни ѡдѣжди ¹, и златы поїасе . и немаше чѣдо .
защо бѣше женѡта мѡ неплѡдна . ѡми • добры и вѣрнїи и двѡта . дрѣжаха
вжїи законъ добрѣ . Ѵфнмїанъ постѣше съ прѣзъ сїчкы дни, до ѿ чѡсь . и
постѡвѣше на день трїи трапѣзы • домѡ сї . ѣднѡ на сїроты и на сирѡчета .
дрѣгѡ на прѡсеци . трѣтїа на пѣтници и чюждїнци что са скрѡбны : и
напоконъ самѣ сї съсь сїромѡси и съсь калѡгерѣ въ ѿ чѡ ѡдѣше . и когѡ
ѡдѣше на полѡтъ при царѡ . на прѣди прѣ него сн пѣцѡшѣ момѡци да
дѡвать на сїромѡси милостїнѡ . и тои дѡмаше нѣсѡмъ достѡннь да хѡдимъ
по зѣмли бжїа ². И на женѡта мѡ бѣше ѿме ѡглаїса . и тїѡ добрѡ и чїста и
пѡстница бгѡвоѡзлїва . и мѡлѣше бѡ кѡжеше ³, помѣнї гїи и мѣне недос-
тоїна , и дѡи ми плѡдъ на мѡѡ ѡтрѡба , и ѡзъ да ѿмѡ чѣдо на стѡрѡсть да
се ѡтѣшѡвамъ съсь его . и мнѡго се мѡлѣше . и послѡша бѣ молѣнїето ѣе . и
за чѣ и родї сѡа . и зарѡдоваха се и възвеселїха се до бѡ, и женѡ и мѡжъ
нїїннь . и крѣтїха го ѿмето мѡ алѣжїа .

623а

и кога бѣ ѣмѣ време, дадохѣ го да се ѣчи книга, и на писмо, и на црковни законь . и наѣчи се добръ, и бѣше мудро твердѣ . и кога порасте и годѣха го за момѣ ѿ царева рѣда, и бѣ ѣмѣ годѣнница . и кога бѣ време сториѣха свѣдѣба, и украсѣха трапѣза . и вѣнчаѣха ѣхъ въ црковь стѣго вонифанѣта . и веселиѣха се прѣзь тоѣзи днь до довѣчера . и кога бѣ ноцѣска вълѣзе ѡлѣѣа при годенѣцата си на мѣсто украсѣно . и сѣднь на стѣль златѣ . и ѣзе прѣстенъ златѣ . и ѡбви го съсь копрѣна . и даде го на годенѣца своѣ . и рѣ ѣи . ѣзми тоѣзи прѣстенъ, и чѣвай го . ѡ то да вѣде бѣ междѣ мене и междѣ тебе . докога ѣще бѣ да стѣри като знаѣ . и дрѣгы дѣмы нѣкои рече и тайно; И излѣзе ѿ годенѣцата си ѿ украсѣното мѣсто . и влѣзе ⁴ долѣ въ ризницѣ детѣ бѣше ⁵ ѣманѣето . и ѣзе ѿ своѣто си ⁶ ѣманѣе цѣ цѣ . и излѣзе прѣзь ноцѣ изъ грѣ рѣмь тайно, никѣи го не ѣсѣти . и поидѣ на краѣ море и найдѣ корѣвь стоѣше ⁷ и вълѣзе ѣ него . и доплѣ ⁸ до градѣ лавдикѣл . и излѣзе изъ корѣвь, и помѣли се бѣ, и рече . Бе чѣто си стѣриль нѣбо и зѣмлю . и мене чѣто си ѣвѣиль изъ маѣчината ⁹ ми ѣтрова . и сегѣ мѣ ѡччѣвай ѿ тоѣзи свѣтъ никакъвъ и свѣтнь . и даи ми да стѣна и ѡзь ѿ дѣсню тебе съ сѣчкѣте стѣи чѣто са тебе ѣгодѣле ѿ прѣвѣнь . зацо си тѣ млѣтивъ и тебе слава да чѣни . ѡцѣ и снѣ и стѣмѣ дѣхѣ . И станѣ ¹⁰ и поидѣ, и тоѣзи чѣ срѣтоѣха го людѣе, чѣто бѣше ги пѣстѣль ѿ цѣ мѣ

623б

да го ѣщѣть . и идѣ наѣднѣ съсь тѣ, до грѣ ѣдѣсь сѣрьскѣи . детѣ лежи ѡбръзъ гнѣ, чѣто го послѣлъ бѣше гѣ и сѣ хѣ ѡвгарѣ царѣ . и вълѣзе въ грѣ . и продѣде сѣчѣко чѣто ѣмаше, и раздѣде по сирѣмѣси и на прѣсеци . и ѡвлѣче се въ рѣзы грѣзны . и сѣдѣше катѣ прѣсѣкъ прѣ црква бѣгородѣчина . и постѣше съ ѿ нѣла до нѣела и ѣзѣмаше ѡнафора . и ѣдѣше дѣвѣ ѣнгѣи хлѣвъ . и дѣвѣ чѣши водѣ пиѣаше . такѣ чѣнѣше на сѣкѣи дѣнь додѣ и бѣ живѣ . и сѣчѣка нѣцѣ не спѣше . и чѣто мѣ даваѣха людѣе, ѡ тоѣи го даваше на дрѣгы

прѡсеци . Ѹ ѿць неговъ еѳиміанъ пѣсти людіе и иѣскаха го иъзъ рѣмь гѣра и не можѣхъ да го наидѣтъ . и поидѡха до гѣра еѳесъ въ месопотамію ¹¹, и наидѡха го ами гѡ не познѣха . тѣкмо дѣдоха мѡ млтѣнѣа като прѡсѣкѡв, и ѣтидѡха . ѡ тѡи ги познѣ . и блгодарѣ бѣ и рѣ . блгодарю те ги бѣ моѣ . зацо мѣ дѣде та ѣзѣхъ млтѣнѣа ѿ домѣшны своѣ людіе . радѣ име твоѣ ги .

Ѹ поидѡха ѡнѣа людіе пакъ въ рѣмь и сказѡха еѳиміанъ какъ гѡ иѣскахъ мѡ и не можѡхмѡ да гѡ наидѣ . а маѣка мѡ ѿ свѣдѣбата като лѣпѣа снѣ ие ¹². вьлѣзе гдѣ спѣше, и посѣпа пѣпель и затвѡри се и лежѣше на пѣпель плачѣше и дѣмѣше . живѣ гѣ бѣ моѣ . ѡзъ нещѣ станѣ ѿ тѣка . додѣ разверѣ за сѣна си . камъ се дѣвѣж . ѡ ѿць неговъ ѿ какъ се рѡди сѣнѣ неговъ ¹³, не смѣсѣ се съ свѡдѣа сѣ женѣ . ѡмѣ рѣ неѣ ¹⁴, да се молимѡ бѣ,

624а

да ни ѣчѡва нашегѡ сѣна, чтѡ го дѣде нѣ . Ѹ стѡри ѡлѣѣа, зѣ, гѡдинѣ прѣѣ цѣквата бѣгорѡдѣчина . и ѡѣгоди гѣ бѣ своѣмѡ . Ѹ ѣви се нѣ сѣнѣ стѣа бѣа парамонѣрѡ чтѡ пѣзѣше цѣква бѣгорѡдѣчина . и рѣче мѡ . Вьведѣ члѣка бѣѣа въ цѣкѡвъ моѡ . зацо ѣ достѡенѣ за цѣрѣтво нѣвноѡ, и вѣнѣць иѣма на главѣ ¹⁵, и дѣхъ стѣи на нѣго прѣвѣѣва . и съвѣди се ѿ сѣнѣ парамонѣрѡ и иѣска таквѡгѡзи ¹⁶ чѣка ; и не моѣе да наидѣ . ѡ тѡи се помѡли прѣтѣи бѣи , да мѡ ѣви тогѡзи вѣѣи члѣка ¹⁷. и рѣче мѡ бѣа вѣтѡрыи пѣтъ . чтѡ сѣди прѡсѣкѡ ѡнѣи прѣѣ цѣкѡвѣныте вѣратѣ тѡиѣи ѣ бѣѣи члѣкъ . и иълѣзе и наидѣ го . и зѣ го за рѣска и вьвѣде го въ цѣкѡвѣ . и ѡтогѣзи начѣ да слѣжи бѣ ѣко . и пронѣсе се дѣма за нѣго по сѣчѣки тѡиѣи гѣра . Вѣдѣ и ѡнѣ ¹⁸ че щѣтъ да го познѣютъ тѣка . и иъѣдѣ ¹⁹ иъзъ тѡиѣи гѣрадѣ . и поидѣ . въ ѡладѣкѣѣо (!), и вьлѣзе въ корѣвъ иѣщѣше да иѣде въ ѡарѣсѣлѣкѣѣо . зацо тѣмо нѣкои ²⁰ не познѣвашѣ ѣго . ами бѣѣемѣ повелѣнѣемѣ ѣдѣри вѣтѣрѣ вѣренѣ ²¹ корѣвѣтъ . и занѣсе го до рѣмь ²². и иълѣзе иъзъ корѣвѣтъ и рѣче . живѣ гѣ бѣ моѣ, по сѣга да иѣдѣ домѣ си ѣ ѡѣа моѡго, и нещѣтъ мѣ познѣ . и иѣдѣше, и сѣѣщѣнѣ ѡѣа ²³ си и иълѣзовашѣ ѿ

цáревыте полáты ²⁴ на ѡбѣдь и познà о́ца си . а̀ми ѡцѣ мѡ не познà ёго нѣкак . Поклони се ёмѡ и рече . члче бжїи помлви ме сыромáха и чюждїи́ца . и прїимї ме въ дóмь твоѡ, да се и азъ насы́тю съсь твоите

624б

слáгы ѡ твоáта трапéза что встатѡ трохите . и бѡ да блвї тебе и да ти даде́ цр̀тво нѣное . и дете го имашь на чюжа́ землѡ да ти се съврши что сè надѣвешь тїа дзмы като чю ѡцѣ мѡ, та го взвèде домá си . и зарьчà на слзгы́те си добрѣ да почьтèте тогóзи сыромáха . и рече кóи нè мѡ слзгѣва и почи́та и згодї мѡ . тако ми живь гѡ бѡ ²⁵. простèнь да бѣде и дáрь дóбрь да има ²⁶ ѡ мóи дóмь . а̀ми да мѡ направите келїика ²⁷ прѣ мóите вратà . зацò когà злѣзѡвѡ и излѣзѡвѡ да го поглéдѡвѡ . и дáвайте мѡ гастїе ѡ мóа трапéза . и стóри се такà катò и зарьчà . а́ маїка мѡ плáчеше и дѡмаше азъ на свѣтъ вѣнь не излázю . и снахà и рече и азъ ѡ тѡка не излázю а̀ми цѣ бѡ като грѣлица цо è пѡста . доде́ не разберѡ за мѡжатóго си . а́ момїците ѡнїа игрáха и шигѣвахà се съсь нèго . и смѣбáха мѡ се . и вїнаха го . а́ тóи сїчко съсь рáдость прїемаше и трьпѣше . и бѡ в̀ бацїинь сї дóмь что сѣде́ . зї . гóдинь . нїкои не познà го . и когà мѡ доде́ дèнь да мѡ зéме бѡ дѡшата . тогáзи рече о́номѡзи момкѡ цо мѡ слзгѣваше . брáте донесї ми хартїа и мастїло . и донесе́ мѡ . и напїса за нèго си сїчко кои е и чїи сѣнь . и что е провóдиль и гдè е ходїль . и когà дáде прѣстèнь на гóденицата си цо и рече . сїчко напїса . зацò да го познáють че è сѣнь нèговь ²⁸. и когà бѡ дèнь сѣ нѣлѡ

625а

кога се съврши лѣр̀гїа. ёднакь в̀ цр̀ква бѣхѡ. царь и вл̀ка маркїань ²⁹. и сїчки людїе . и бѡ гла́ та се чю на́прасно изъ о́лтáрь рече . поицèте бжїи чл̀ка . да се намоли бѡ за сїчки свѣтъ . и почи́дїха се сїчки людїе . и събраха се в̀ цр̀ква сѣго а́пла пѣтра . и помолиха се бѡ да имь вѡбѣжави чл̀ка бжїа . и пакь бѡ гла́ до трї . рѣ, въ дóмь ёфимїáновь тамо е нèгово тѣло .

и ѡбръна се царь и вѣла. ефиміанъ рекоха . имашь тзи домѧ си таквѡзи добрѡ . зацѡ не си ѡвиль намь . рече ефиміанъ . тако ми живь гѣ бѣ не знаю да има таквѣзи члкъ . и зовѧ по стариго слагѧ . и рѣ мѡ знаеш ли да има таквѣзи междѡ вѧ сички . ѧ тои рѣ . тако ми живь гѣ бѣ нѣма междѡ нѧ таквѣзи . сичкзи са непотрѣбни . и тогѧзи рекоха царь и вѣла да идѡтъ оу ефиміановь домь . Ефиміанъ рече на слагыте си . идѣте скоро . украсѣте и столове ѡставѣте . и сѣ свѣщи и сѣс фиміанъ да посрѣщнете . цѧра, и вѣла, и сички . и поидѡха и царь и вѣла ³⁰ . и цѧревы болѧре . и стори се мльва велика ѡ ефиміановь домь . А мѧика мѡ като бѣше се скрѣла никои да ю не види . и снахѧ и ѡдалече глѣдаше и чюдѣха се чтѡ е тази мльва . А ѡнзи слагѧ чтѡ бѣше го наредилъ ефиміанъ да слагѡва ономъзи сырѡмахѡ . пристѣпи и рече ефиміанъ . да не бѣде тоиъзи сырѡмѧ члкъ бѣи дето ми рече та мѡ слагѡвѧ . зацѡ мнѡго чюдѡ видѣхъ ѡ него . постѣше се ѡ нѣлы

6256

до нѣла . и оузымаше стѣхъ бѣи тайнъ и ѡдѣше по двѣ ѡнги хлѣба . и двѣ чѧши водѧ пиѧше . ѧ ѡнѧ дни прѣзь нѣла не ѡдѣше . ѧми и ѡ нашѣть дрѡжѧна мнѡго мѡ пакѡсть чѧнаха . Едны плѡнаха на него, дрѡгы се смѣахѡ немѡ, и полиѡаха сѣс помѧи, и бѧнаха го. ³¹ ѧ тои сичко сѣс рѧдѡсть прѣемаше. И ефиміанъ като чю тази дѣма . тече при члкъ бѣи . и поидѣ и повѧка го, и не ѡзовѧ се . зацѡ бѣше се прѣстѧвилъ . и ѡкры мѡ лицето, и видѣ се лице мѡ свѣтѣ като лице аггѣско . и хартѧна дрѡжи въ рѡкѡ . и посѣгна ефиміанъ да ю оузме из негово рѡкѧ . и не можѣ не дѧде мѡ се . и поидѣ и скѧза цѧрѡ . рѣ . тогѡзи чтѡ ищемь наидѡхмѣ . и кѧза мѡ, какъ ѣ досѣга, зѣ, гѡдинъ ѡ него дошѣлъ единъ сырѡмѧ . и чтѡ ми рѣ . ѧми сегѧ и хартѧю дрѡжи ѡ рѡцѣ . и посѣгна да ю зѣма, ѧ тѧѧ ми се не дѧде . тогѧзи повелѣха и царь и вѣла да ѡковѣтъ ѡдрь, и да полѡжѣтъ на него стѡе тѣло егѡво . и стѧнаха цѧрѣе и вѣла и сички цѧревы людѣе ³² , прѣ ѡдрь дето

вста́виха тѣло стѣ . и рѣкоха, ра́бе б̄жїи а́ко и грѣшны е́смѣ ³³ ны́е двѣ́ма .
 ѿ́ми смѣ ³⁴ ца́рѣвѣ и се́ ѿцѣ вл̄ка на сички свѣтъ . и даи́ намъ хартию да
 ви́димъ чтѣ е пи́сано ѡ́ неа . и посѣгна ца́рь и ѡ́зѣ кни́гата и́з р̄ска не́гова . и
 пода́де ю̀ чтѣ чо́ва кни́гы цр̄кѣвны . и сѣ́днаха ца́роове ³⁵, и вл̄ка, и
 е́фимїа́нь . и начѣ да чьтѣ кни́га хартфи́лакс Ка́ко е а́лѣ́ѣа снѣ е́фимїа́новъ.
 и цо е́ проишьль .

626a

и е́фимїа́нь катѣ чо́ тїа рѣ́чи . стаи́з ѿ сто́ль сво́и . и ра́здра́ си рї́зы и
 ѡ́скѣ́ба се , и те́че ³⁶ и па́днѣ ³⁷ на не́го , та го жа́лно ца́лѣ́ваше и пла́чеше ³⁸
 и дѣ́маше . теж'ко́ мене́ че́до моѣ́ , что ми́ такѣ́ стѣ́ри . зацо́ ми нанѣ́се так-
 во́зи жа́лно възды́ханїе . и то́лкова годї́ны пѣ́сть бы́, и не чо́ухъ тво́й гла́, и
 не ца́тѣ да ми се́ я́вишь че́до моѣ́. а́зъ те́бе ѿ се́га не мо́гъ те ви́дѣть . И
 ма́нка мѣ катѣ ра́звѣра́, че е́ снѣ не́инь . ѿтвѣ́ри та́мъ гдѣ́ бѣ́ше се за́твѣ́рила,
 и и́злѣ́зе и ра́здра́ рї́зыте си ³⁹, скѣ́вѣше ⁴⁰ си на гла́вѣ́та вла́сыте ⁴¹. и
 жа́лно плачѣ́ше и глѣ́даше сы́на своѣ́го и милостї́вно го ца́лѣ́ваше, и дѣ́маше
 . ѿ го́р'ко мене́ че́до моѣ́ , и а́гнен'це на дѣ́шата ми ⁴² . зацо́ ми такѣ́ стѣ́ри .
 Ко́лко го́динь был' си ѡ́ ба́цинь сї́ до́мъ ⁴³ по́стникъ, и не прика́за се мене́ ⁴⁴ .
 И сна́ха ѿ́мъ до́дѣ ⁴⁵ пла́че го́р'ко, и дѣ́маше . го́р'ко мене́ грѣ́лници чтѣ́ е
 пѣ́столю́бна . ко́лко го́динь бы́х пѣ́ста , и ча́кѣ да чо́ва тво́и гла́. ѿ днѣ́с'ка
 а́зъ е́смы́ вдови́ца и ѿ се́га да пла́чу . И лю́дїе чтѣ́ бѣ́хъ се сзѣ́рали ⁴⁶,
 чо́удѣ́хъ се и жа́лостно пла́ка́хъ. Тога́зи рече́ ца́рь, и а́хїе́пкѣ да но́сетъ
 ѿ́дѣрь да го ѡ́ста́ветъ насрѣ́дѣ гра́да . и сички гра́дѣ сзѣ́ра се . и бо́лны
 чтѣ́ ѿ́маше ко́и прї́до́ха, сички зр̄а́вы бы́ха . нѣ́мы про́дѣ́маха, гла́хы про-
 чо́ха . и бѣ́сны ѡ́зр̄авѣ́ха . Ви́дѣ́хъ такво́зи чо́до цо́ се́ чї́ни . Сам' си ца́рь ,
 и вл̄ката . ѡ́зѣ́ха ѿ́дѣрь да го тїѣ́ но́сетъ ѿ́ гвѣ́ма ⁴⁷ ра́дость , да́но бы́ха се
 ѡ́сти́ле де́то лежи́

626b

тѣлото бѣжѣи мѣ члѣкѣ ѿ ѿѿць нѣговь дръжаше го за рѣка стѣне и плѣче, и мѣника мѣ за дръга рѣкѣ. и снахѣ имѣ слѣдѣ ѿдра. и плѣчеше гѣрко . ѿ А людѣе мнѣго гнѣтѣхѣ се на ѿдра . тогѣзи вѣидѣ царѣ ѿти ѿ людѣе не мѣже да ѿде . ѿми рѣче да сыпѣватѣ жльтѣци по пѣть , да се вѣрѣнатѣ людѣе на златѣ да погрѣвѣтъ тѣлото бѣжѣю члѣкѣ . и нѣкои не подѣ ⁴⁸ да верѣ по пѣть жльтѣци ⁴⁹ . ѿми ѣдѣнакѣ притѣснѣватѣ се ѿ колѣ ѿдра . и ѣдѣва занѣсоха тѣлото бѣжѣи мѣ члѣкѣ до црѣква стѣго вонифѣанѣта . и полѣжихѣ го вѣ ковѣчѣгѣ златѣ и мнѣгоцѣнно кѣменѣе и вѣсѣрь ѣкрасѣнь . Мѣца мѣртѣа зѣ , положѣно бѣ тѣло ѿлѣжѣю бѣжѣи члѣкѣ . и празнѣваха , зѣ , днѣи . и вѣца мѣ и мѣника мѣ и снахѣ имѣ тѣмо сѣдѣхѣ , и вѣидѣхѣ като ѣскыпѣ ѿ зѣ ковѣчѣгѣ мѣрѣ ѿ хѣвѣсть не мѣже члѣкѣ тѣзи мѣризма да се насыти . и мнѣго бѣлѣны прѣхѣдѣхѣ и ѣсцѣлѣваха се . и слѣвѣхѣ и захѣлѣаха на бѣ . ѿца и сѣа и стѣго дѣха . и нѣна и прѣно и вѣ вѣкѣ вѣкомѣ ѿми :—

¹ примѣни 326. ² и когѣ ѿдѣше на полѣтъ при царѣ . на прѣди прѣтѣ нѣго сн пѣщашѣ мѣмѣци да дѣватѣ на сыромѣси мѣлѣстѣина . и тѣи дѣмашѣ нѣвѣмѣ достѣоннѣ да хѣдимѣ по зѣмѣи бѣжѣи ѿ Тѣхонр. ³ дѣмѣше 326. ⁴ влѣзѣ 326. ⁵ + мѣ 326. ⁶ си ѿ Тѣхонр. ⁷ ѿ Тѣхонр. ⁸ плѣва 326. ⁹ мѣйка 326. ¹⁰ ѿ Тѣхонр. ¹¹ мѣсто потѣмѣю (!) 327. ¹² ѿ Тѣхонр. ¹³ мѣ 327. ¹⁴ и рѣ и жѣно мѣа ѿсѣга 327. ¹⁵ глѣвѣта 327. ¹⁶ такѣвѣзѣго 327. ¹⁷ ѿ Тѣхонр. ¹⁸ ѿлѣжѣа 327. ¹⁹ излѣзе ²⁰ ѿ Тѣхонр. ²¹ голѣма бѣра 327. ²² и занѣсе корѣвѣтъ до рѣмѣ градѣ 327. ²³ вѣца 327. ²⁴ сѣрѣе 327. ²⁵ тѣко мѣ ѿмѣ хѣво 327. ²⁶ ѿ Тѣхонр. ²⁷ кѣлѣа 327. ²⁸ ефѣмѣанѣовѣ 328. ²⁹ мѣкрѣанѣ 328. ³⁰ и поѣдѣоха и царѣ и вѣка ѿ Тѣхонр. ³¹ + зѣедно и жѣната мѣ 328. Тоѣа уточнѣне в Тѣхонр. изглѣжда нѣлогѣчно , понеже се отнѣся до жѣната на Алексѣи , зѣтоѣа сѣвсем естѣвѣно е пропуснѣто от ѣерѣи Аврам. ³² члѣци 328. ³³ есмѣ 328. ³⁴ ѿми смѣ ѿ Тѣхонр. ³⁵ царѣ 329. ³⁶ + сѣоро 329. ³⁷ и плѣче 329. ³⁸ и плѣчеше ѿ Тѣхонр. ³⁹ си рѣзитѣ своѣи 329. ⁴⁰ ѿскѣва 329. ⁴¹ кѣсмѣте 329. ⁴² + и свѣте на ѣчитѣ моѣи 329. ⁴³ дѣворѣ 329. ⁴⁴ + на мѣника своѣа дѣто тѣ сѣ рѣдѣла свѣте на моѣте ѣчи кѣи мѣйка да ѣтиши жалѣсть моѣа ѿ толѣкози годѣины 329. ⁴⁵ ѿ Тѣхонр. ⁴⁶ сѣвѣрѣле 329. ⁴⁷ голѣма 329. ⁴⁸ не цѣ 329. ⁴⁹ жльтѣци по пѣть 329.

В заключение може да се обобщи следното. Данните от досегашните ми наблюдения върху преписите на Житието на Алекси, Божи човек, свидетелстват, че ранните по-цялостно запазени преписи от XIV век показват не само текстови различия помежду си, но и доста сериозни текстологично-лексикални различия от т. нар. „чети-минейна редакция“.

Дамаскините също не са еднородни по отношение на този житиен текст. Тези от XVII век можем да определим като „ранна дамаскинова редакция“ – тя е отразена в Тихонравовия дамаскин и в Аврамовия сборник, запазена е също и в Дамаскин № 1073 от XVIII век от сбирката на НБКМ – София. По данни от дамаскинови преписи и сборници със смесено съдържание от края на XVIII и XIX век може да се опише още една редакция на житийния текст – „късна дамаскинова“, която, освен че е по-разширена, вероятно превеждана от други гръцки източници, в лексикално отношение се характеризира с множество чуждици, предимно турцизми и гърцизми. Необходими са задълбочени проучвания, които да прецизират това становище и да изнесат подробни данни за характерните особености на всяка редакция.

ЛИТЕРАТУРА

- Адрианова-Перетц 1917:** Адрианова-Перетц, В. П. *Житие Алексея чело века божия в древней русской литературе и народной словесности*. Петроград, 1917.
- Ангелов 1976:** Ангелов, Б. Ст. Старобългарски книжовни средища. // *Известия на НБКМ*, т. XIV (XX), 1976, 35 – 52.
- Василев 1984:** Василев, В. П. Преправката на „Слово о десетых слов Моисеевых“ в Новия Троянски дамаскин. // *Старобългарска литература*, 1984, №16, 121 – 128.
- Василев 1993:** Василев, В. П. Общи писменоезикови черти в преписите на архаични дамаскини. // *Palaeobulgarica*, 1993, № 2, 99 – 108.
- Дьомина 1968:** Демина, Е. И. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*. Ч. 1, София, 1968.
- Енциклопедия:** *Encyclopaedia Slavica Sanctorum*: <http://www.eslavsanct.net>
- Иванова 1986:** Иванова, Кл. *Стара българска литература. Житиенписни творби*. София, 1986.
- МЧМ изд. 1998:** *Die grossen Lesemenäen des Mitropoliten Makarij. Uspenskij spisok*. Weiher-Freiburg I. Br. (2) 12 – 25 März, 1998.
- Савова 2003:** Савова, В. Непознато химнографско произведение на св. Климент Охридски за св. Алексей Човек Божи (предварителни бележки). // *Palaeobulgarica*, 2003, № 2, 2 – 12.

Тончева 2008: Тончева, Хр. Към състава на Аврамовия сборник – ръкописен паметник от 1674 г. от сбирката на Пловдивската библиотека. // *Интеркултурният диалог – традиции и перспективи. Международна славистична конференция. Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Т. 46, кн. 1, сб. А – *Езикознание*. Пловдив, 2008, 117–123.

Тончева 2013: Тончева, Хр. За славянските редакции на Житието на Алекси, Божи човек. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Пловдив, 2013 г. (под печат).

Цонев 1920: Цонев, Б. *Опис на ръкописите и старопечатните книги в Пловдивската народна библиотека*. София, 1920.

ЩРИХИ КЪМ ЕЗИКОВАТА ПРАКТИКА НА ЙОАКИМ КЪРЧОВСКИ

Марияна Цибранска-Костова
Институт за български език – БАН

NOTES ON YOAKIM KRCHOVSKY'S LINGUISTIC PRACTICE

Mariyana Tsibranska-Kostova
Institute of Bulgarian Language
The Bulgarian Academy of Sciences

The article aims at giving some details on how the composite words coexist with the practice of the so called „prost iazyk“ in Yoakim Krchovski's fourth printed book „Miracles of the Theotokos“ (1817) – a translation based on the third part of „Salvation of sinners“ by Agapius Landos of Crete. The composites in the narratives cover sustainable models and semantically well established areas of the Christian cultural vocabulary. They are recognizable strata outlining the process of „adopting tradition“, a pad for the linguistic development at the beginning of the 19th-century.

Key words: Bulgarian literary language of the National Revival period; Yoakim Krchovsky; literary norms

Дамаскините заемаха важно място в научните търсения на доц. В. Василев. Затова избрах да отдам почит към паметта на учителя и колегата с материал, посветен на известния духовник, просветител и книжовник Йоаким Кърчовски (около 1750 – около 1820) – един от следовниците на българските дамаскинари в утвърждаването на практиката на простия говорим език. Известно е, че в началото на XIX в. в българския книжовен живот стават актуални въпросите за необходимостта от „народен български език“ и за приобщаването на масите към книгата чрез говоримата форма на езика в противовес на черковнославянския език, чиито недостъпни за простолюдието норми битуват в книжовната продукция на XVII и XVIII в. в синхронно съжител-

ство с нормите на традиционния книжовен български език от среднобългарската епоха. Опозицията книжовно / народно-разговорно е типологическа особеност в процеса на изграждането на книжовните езици от националната епоха (Успенски 1984, 1988; Гилин 1991; Фьойе 1998). В контекста на езиковите процеси през Възраждането практиката на простия език намира разнообразни проявления. Още с проникването на преводите на сборника „Съкровище“ на Дамаскин Студит възникват названия, точно съответстващи на термините, с които се назовават разговорните форми на гръцкия език – например *общ (нов) език, прост език, просто сказуване, тълкуване на прост език* и др. (Дел Агата 1984: 160). Автентични примери за употребата на тези названия дават самите книжовници. В първата четвърт на XIX в. един от тях е Йоаким Кърчовски.

Нека най-напред припомним оскъдните биографични данни за книжовника, извлечени основно от титулните страници на неговите книги и от народни предания. Й. Кърчовски е роден най-вероятно в Кичевско, Западна Македония, откъдето идва името му Кърчовски, тъй като Кичево е другото име на гр. Кърчово в някогашния Битолски санджак, в западните македонски земи. В народните предания е известен още с прозвищата хаджи Яким, даскал Яким или Яким монах. Пак според преданията той е роден в с. Осломени, Кичевско. Учил е в Цариград. Бил е свещеник в района на Крива паланка, където най-вероятно трайно се е установил със своето семейство; учителствал е в Кратово, а вероятно и в манастира „Св. Иван Бигор“ край Дебър. Последното сведение се дължи на самия Кирил Пейчинович, който приживе е разказвал, че в Дебърския манастир се е учил при някой си Йов, впоследствие йеромонах Йоаким. Вероятно Й. Кърчовски се замонашва, след като овдовява. Въз основа на запис от 1781 г. в един кратовски сборник Й. Иванов допълва биографията на хаджи Яким с данните, че през същата година вече е бил хаджия (поклонник в Йерусалим) и че е наричал себе си „исповедник“ (Иванов 1970: 651). Счита се, че в учителската си практика Й. Кърчовски поставя началото на смесените училища с момичета и момчета. Проповедническата и просветителската му дейност се разпростират в Североизточна Македония и в редица населени места от югозападнобългарския регион, като Самоков, Мелник, Кюстендил и др. При едно от пътуванията си като проповедник йеромонах Йоаким умира. Имал е трима синове, двама от които са известни като свещеници под имената Давид и Георги йерей.

Й. Кърчовски се нарежда сред родоначалниците на новобългарската печатна книга (Георгиев 1980: 152; Русинов 1999: 79) със следните пет издания:

1. Слово искажаное заради оумираніе, издадена през 1814 г. без указано авторство, 30 стр., 8°.

2. Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествіа Хрістова, 1814 г., 46 стр., 8°. В наслова на книгата изрично се посочва, че е преведена „на простѣйшій языкъ болгарскій“ за прости и некнижни хора.

3. Сиа книга глаголемаа мытарства, 1817 г., 62 стр., 8°.

4. Чвдеса престѣла Бгородицы, 1817 г., 103 стр., 4°. На трета страница стои бележка „трьдомъ же ѿакима в монастыхъ многогрѣшнаго“.

5. Последната известна книга на Й. Кърчовски носи заглавието Различна повчителна наставленіа, сочиненаа еромовахомъ ѿакімомъ хади, 1819 г. Този сборник е най-обемният му труд с общо 310 страници, формат 8°.

Всичките пет книги на Й. Кърчовски са издадени в Университетската кралска типография в Будим (Буда, Будапеща), един от най-известните чуждестранни центрове на новобългарската печатна книга от началото на XIX в. (Георгиевски 1972: 54 – 57). Спомоществатели на книгите са родолюбиви и заможни хора от Щип, Кратово и др., сред които във втората, третата и четвъртата книга се открояват имената на Димитрий Филипович, търговец от Кратово, и Димитрий Йоанович Зузура от Сечище (Сечищанин). Петата книга Различна повчителна наставленіа е подпомогната от „почтенородния“ господар Нешо Маркович от Кратово. Въпреки че са отпечатани с църковнославянски шрифт и че в богослужебните цитати се запазва църковнославянската писмена норма, книгите на Й. Кърчовски се отличават както със съзнателно отношение към езиковата старина, така и „с ясно изразено българско национално съзнание, осъзнаване на ролята на българския народен език“ (Цойнска 1979: 19). След приносите на А. М. Селищев (Селищев 1935) и монографичния труд на Р. Цойнска става ясно, че в основата на *простия български език* в книгите на Й. Кърчовски са заложени фонетичните и морфологичните диалектни особености на говорите от Североизточна Македония и Югозападна България. В едно от първите научни изследвания върху възрожденския просветител М. Дринов прави заключението, че книгите му пре-

доставят „любопитен материал за историята на нашето Възраждане“ (Дринов 1890: 569), и обявява езика на *Митарствата* за по-чист народен език дори от този на Софрониевия „Кириакодромион“. В съдържателно отношение книгите на Й. Кърчовски продължават традициите на дамаскинарската книжнина и на средновековните сборници със смесено съдържание с преобладаващата в тях религиозно-поучителна и морализаторска тенденция, съответстваща на духовните нужди и потребности на тогавашния читател. В съзнанието на същия този читател обаче и независимо от нивото му на грамотност са функционирали модели на православната духовна парадигма с понятията за грях, благочестие, святост, с историите за свети хора и места, за небесното застъпничество на светците над праведните. Те са имали силно присъствие в мисленето и вярата на православните потребители на книгите. Как тези изначални християнски концепти, пораждащи религиозна идентичност и нравствена консолидация от векове, са се вписвали в практиката на простия език? Представлява интерес начинът, по който традиционни и дори трафаретни репрезентати на християнската богослужебна лексика и терминология са съжителствали с проявите на този прост език. За частичен отговор на въпроса ще проследя присъствието на композитни образувания в четвъртата печатна книга на Йоаким Кърчовски.

Книгата „Чудеса Богородични“ е преведена на български език от книгата ΑΜΑΡΤΩΛΩΝ ΣΩΤΗΡΙΑ ΠΑΡΑ ΑΓΑΠΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ ΚΡΙΤΟΣ, отпечатана от светогорския монах, родом от Крит, Агапий Ландос (+1664) във Венеция през 1641 г. и впоследствие преиздавана повече от 14 пъти (Петканова 1992: 14). Венецианските издания на Агапий Критски на новогръцки език от XVII в. оказват голямо влияние върху българските възрожденски книжовници. „Чудеса Богородични“ съставляват третата част на сборника „Спасение на грешните“, в която след тропари, молитви за Богородица и Богородичен акатист се помещават 70-те чудеса на Божията майка (с. 331 – 448), извършени на различни места и по различно време, но с едно общо послание – всеопростителното нейно застъпничество над целия човешки род, над праведните и благочестивите. В края на книгата има позоваване на Седмия вселенски събор (Втори никейски) от 786 – 787 г., който окончателно утвърждава догмата за почитането на светите икони и осъжда иконоборческата ерес. Ролята на каноничното определение е да потвърди почитането на св. Дева Мария като Богородица (провъзгласено още на Третия вселенски събор в Ефес, 431 г.), без което изложените чудеса не биха могли да се осмислят като еманация на вярата. Така завършва своята книга и Й.

Кърчовски, въпреки че в изложението липсват някои чудеса, а други са силно съкратени по съдържание спрямо гръцкия печатен текст. Такъв пример е поместеното без номерация в края на книгата Чудо на св. Атанасий от атонската Велика лавра (в оригинала – 21-во чудо), представено само като кратък наратив, без въвеждащата историческа рамка, която възпроизвежда атонското предание за нейното основаване и ролята на бъдещия император Никифор II Фока (863 – 869). В изданието на Кърчовски има размествания в последователността на чудесата, например Чудо 20 за Йоан Кукузел е поместено в края без номерация, и т.н. Заслужава да се припомни фактът, че към Чудесата на св. Богородица има огромен интерес от страна на книжовниците дамаскинари и съставители на сборници, като Й. Брадати и неговия ученик Годор Врачански (йеромонах Теофан Рилски), за което свидетелства могат да се намерят в ръкописните сборници, в които те се поместват (например ръкопис НБКМ 741 от 1775 г.; ЦИАИ 450 от 1778 г. – Христова, Караджова, Икономова 1982: 242 – 243). На ролята на това четиво в духовния свят на българина през Възраждането наскоро бе посветена отделна монография (Гергова 2012). Преводът на Кърчовски много често е свободен, следователно невинаги налице са преки съответствия с гръцкия текст.

Микролексикалната група от сложни думи в неговия превод следва да се разглежда като съставена от словообразователни и лексикално-семантични подгрупи според методологията на Р. М. Цейтлин (Цейтлин 1986: 207 – 285). В структурно отношение композитата се разпределят в следните ясно обособени модели¹:

– Първи компонент *благо-*: *Благовѣщеніе, благоговѣніе, благоговѣно, благоговѣнный, благоговѣнство, благодареніе, благодаренъ, благодарити, благодарный, благодарно, благодать, благодатный, благодѣтельница, благодѣаніе, благолѣпіе, благолѣпный, благомуризливый, благообразно, благородный, благословити, благословенный, благочестивый, благочестіе, благостворіе, благостворнага, благоуханіе.*

¹ Наблюденията нямат изчерпателен характер по честотност и взаимоотношения с гръцки кореспонденти, тъй като това е твърде обемна задача, надвишаваща целите на тази публикация. Формите се нормализират като части на речта според открояващите се правописни норми на изданието. Прилагателните се привеждат в сложна форма, въпреки че нормата е хибридна между прости и сложни форми. Причастията се представят със съответния глагол, ако имат предикативна употреба, и самостоятелно при атрибутивна употреба.

– Първи компонент *бого-*: богобоазливый, боголюбивый, Богомати, богомолецъ, Богородица, Богородичинъ, богословъ, боговгодно, боговгодный.

– Първи компонент *все-*: всеблагый, всевскавый, всемилостивый, всемогущий, всеилный, всесвященный, всескверный, Всецарица.

– Първи компонент *добро-*: добродѣтель, добродѣтельный.

– Първи компонент *мног-*: многоблагословенный (троен композит), многоцѣнный, многомилостивый, многосладкий.

– Първи компонент *пре-*(*прѣ-*): преблагословенный, предивный, прекрасный, прелюбезный, премъдрый, пренебесный, преоканннй, преподавѣе, преподавнй, преславный, пресвѣтлий, пресвѣтый, пресщественный, пречистый, пречвднй.

– Първи компонент *чудо-*: чудодѣиствѣе, чудотвореніе, чудотворецъ, чудотворный.

Останалите структурни модели се реализират с единични или до две лексеми, като: вѣроломный, единородный, живоподателный, злословный, иконоборецъ, клетвопрестъпникъ, крстовидно, крстообразно, маловрѣменный, маловрѣе, медоточно, миротворецъ, неблагодарный, неисквсобрачнаа, новоначалный, первомъченикъ, православный, приснодѣва, рзкописаніе, самовбица, стогорска (лавра) славословіе, сребролюбивый, трилѣтнй, цѣломъдріе, члколюбіе.

От така направения преглед на композитата ясно се откроява тенденцията към по-голямо количествено представяне на най-разпространените структурни модели в цялостната средновековна традиция, а именно първите два модела на *благо-*, *бого-* и прилежащия към високия стил модел за изразяване в пълнота на притежавания признак или качество *все-*. Всички останали репрезентати имат ограничено разпространение, независимо че стилистически съответстват на разказите за чудеса като амалгама от герои, случки и събития с тях, разположени върху широко географско пространство, и финални чудодейни духовни избавления, физически изцеления и различни срещи с Божественото присъствие на Приснодевата. В разказите за

чудеса дори композитният модел с начална дума *чудо* е ограничено представен, а самият композитен модел още в старобългарския период не е сред най-продуктивните (б репрезентата в класическите старобългарски паметници – Цейтлин 1986: 269). Съществен дял от композитата се пада на титулатурните агионими и прозвищата, с които се назовават известни лица в християнската църква, или на устойчивите епитети към тях. Разбира се, най-голяма тежест в номинацията тук имат непроменливите епитети и приложения към Дева Мария, чиито славянски съответствия са предимно калки (Богородица, Θεοτόκος; прѣстѣла, παναγία, ὑπεραγία, παναγάθης; Приснодѣла, Αειπαρθένος; Бгмати, Θεομήτωρ; Всецарица, ἡ Παντάνασσα) и др. В превода на Кърчовски се откроява честата употреба на относителното прилагателно Богородичинъ, чрез което се предава притежателна генитивна конструкция τοῦ Θεοτόκου. То може да се отнесе към всякакви обекти или явления, сакрализирани чрез божественото Богородично присъствие (икона, молитва, църква, празник, похвала и дори вода). Към това се добавят общоприети композитни компоненти от състава на лични имена: преподобният (ὁ ὕσιος) Атанасий, Лъв премъдри (ὁ σοφώτατος), Роман Сладкопевец (Μελωδός), Агглогласный (Αγγελόφωνος) към Йоан Кукузел, първомъченик Стефан (Πρωτομάρτυρας), Йоан Богослов (Θεολόγος), Григорий Чудотворец (Θαυματουργός), православни са цар Михаил и Теодора (ὀρθόδοχος) и др.

В редица случаи може да се открие някакво лично преводаческо решение. Така още в първото чудо, при това в устойчив молитвен възглас, е употребено атрибутивното съчетание благословенко има твое (възможна печатна грешка на с. 9); в 7-о чудо към богатия герой, починал на път за чудодейната вода на Богородица, е отнесен изразът попомолкъ (с. 16) без някакво конкретно гръцко съответствие, което очевидно е лична намеса на преводача; в 13-о чудо се чете хибридният израз згодилъ Бгъ попремногъ (с. 34); новоначальный за човек (с. 49) се употребява вместо новодошъл (ἀρχάριος); в 64-то чудо (всъщност 65-о в гръцкия оригинал, с. 96) вместо „едничък син“, което би съответствало на смисъла на чудото, е употребен един догматически (тринитарен христологичен термин) единороденъ, μονογενής, в неговото нетермино-

логично значение ‘единствено, едно дете’. В 1-во чудо небесните селения, или Раят, са означени субстантивирани като въз пренебнаа (с. 6), макар че в гръцкия текст стои εἰς τὸν Παράδεισον. Очевидно префигираният модел с начално *пре-* се е харесвал на преводача, защото в някои представители няма контекстово покритие спрямо гръцкия текст (например *прелюбезната дъщерка*, другаде *керка*, героинята на 11-о чудо, галската царкиня Мария).

За да отдадем дължимото на композитата като проява на високия стил на писменото слово, не е достатъчно просто да се направи паралелна съпоставка между славянска и гръцка словоформа. Известно е, че зависимостта между гръцкия оригинал на един текст и неговия славянски превод в системата на сложните думи се проявява още в старобългарските паметници, а в периоди на мощни книжовни процеси, като епохата на исихазма и Евтимиевото влияние върху книжовния език през XIV в., се засилва. Два типа композитни образувания са особено представителни за нормата на традиционния книжовен език: калките от гръцки и онези словообразователни типове, при които се проявява създадената в по-ранните паметници домашна, славянска традиция, т.е. готовите модели. За началото на XIX в. обаче голяма част от тези лексеми вече са трафаретен пласт, продуктивен повече чрез своята устойчивост и неизменност в религиозно-морализаторските текстове, отколкото чрез динамично словотворчество. Както се вижда, ако разгледаме същите типове композита като лексико-семантични подгрупи, неологизми в тях почти няма, ако изключим някои от горепосочените лични преводачески решения. Устойчивостта на семантичния признак на един композит му осигурява възпроизвеждане в определена контекстова ситуация, което означава, че може да се говори за стабилност на речниковия фонд на тази лексика в четивната конфесионална книжнина като цяло. Така нравственият регистър на праведните герои, заслужили Божественото застъпничество, включва епитети, които почти не се подлагат на синонимия: *благочестивый*, *добродѣтелный* (мъж), *благолѣпна*, *благородна*, *боголюбива*, *богобоязлива* (жена), *блоговоѣйна* (дѣвица), а едно-единствено прилагателно и най-често наречие резюмират цялостния поведенчески модел в служене на Бога и християнските ценности (*богоугоденъ животъ*, *поживеааъ богоугодно*). Отделният композит е семантически натоварен да отбележи положителната конотация, да възпроизведе модела, парадигмата на нравствените ценности. Затова дори редките композита копират гръцките модели: *живоподателный* –

ζωοδόχος; пресъщественое – ὑπερουσίον (субстантивация с терминологично значение, извлечена от кондака на Роман Сладкопевец, с. 17); крестообразно – σταυροειδῶς и др., а още повече това е валидно за разпространените лексеми (тип благолюбивъз – φιλόθεος, благочестивъз – εὐσεβής, благословити – εὐλογέω и др.). Трябва да се отбележи, че наред с високостилни сегменти от текста, които преводачът използва дори когато не превежда пословно, от типа на бл̄годатїю бл̄жїю, благодарила бл̄га, бл̄голѣпною честїю (при това именно в тях се пазят падежни облици), се наблюдава назоваване на основни християнски концепти с разговорен елемент или съчетание на композит и разговорен елемент. Например лексемата *кабахат* много често измества грѣхъз, вина: да выдете без кабахатъ от моата кръвъ (с. 23), сравни още се таа словословна оуста фадѣлила (с. 83) и др.

Следователно в новобългарския превод на „Чудеса Богородични“ от Й. Кърчовски сложните думи са малко по количество и опростени във формално отношение. Поради това не броят на лексемите от даден тип, а съществуването и стабилността на самия формант дава представа за това, кои лексеми са били предпочетени и защо. Сложните думи се превръщат изцяло в стилистическо средство, което възпроизвежда традиционната книжовна норма. Печатният текст може да се разглежда като езикова система с хибридно съчетаване на традиционни книжовни елементи (по-ограничено) и народно-разговорни (преобладаващо). Според теорията на В. Живов за хибридните езици (езикови системи) такива формации имат посредническа роля между традиционните книжовни езици и практиката на простия език, при което от съществено значение е кои признаци в езиковото съзнание се асоциират с представата за книжовно и некнижовно (Живов 1988: 54 – 58). Наред с граматическите показатели, релевантни опозиции книжовно – некнижовно се формират и на лексикално ниво. Композитата са лексикални индикатори за книжовност. Присъствието им в превода на „Чудесата на св. Богородица“ допринася за утвърждаване на своеобразен книжовен фонд, който обслужва грамотните слоеве на възрожденското общество и особено възрожденската интелигенция (учителите, духовниците и книжовниците), но едновременно с това въздейства възпитателно върху „простия и некнижен“ читател с придържането към основополагащи ценности на християнската културна парадигма. Това е безспорно до-

казателство за ролята на религиозната, конфесионална книжнина в книжовните процеси от началото на XIX век. Самите преводи на Й. Кърчовски и особено „Чудеса Богородични“ спомагат да се изясни не само теоретичната същност на явлението народно-разговорен език, но и процесът, сполучливо наречен от А. Минчева „усвояване на традицията“ (Минчева 1983). Затова най-резултатно би било да се правят съпоставителни изследвания между едни и същи текстове в различни преводи (респективно ръкописни и печатни варианти) или между езиковата практика на различни книжовници.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиев 1980:** Георгиев, Е. Йоаким Кърчовски и Кирил Пейчинович. Техните заслуги за развитието на печатната книга и за утвърждаването на простонародния език в литературата. // *Люлка на старата и новата българска писменост*. София: Народна просвета, 1980, 146 – 153.
- Георгиевски 1972:** Георгиевски, М. *Македонската печатарска дейност*. Скопје: Мисла, 1972.
- Гергова 2012:** Гергова, И. *Чудесата на Пресвета Богородица в културата на Българското възрождане*. София: Омофор, 2012.
- Гилин 1991:** Gyllin. R. *The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Uppsaliensia. Uppsala, 1991.
- Дел Агата 1984:** Dell'Agata. G. The Bulgarian Language Question from the Sixteenth to the Nineteenth Century. // *Aspects of the Slavic Language Question. Vol.1. Church Slavonic-South Slavic-West Slavic*. Edited by R. Picchio and H. Goldblatt, New Haven, 1984, 157 – 188.
- Дринов 1890:** Дринов, М. Няколко бележки за Хаджи Йоакима даскала Крчовскаго. // *Периодическо списание*, 1890, кн. XXXIV, 569 – 573.
- Живов 1988:** Живов, В. М. Роль русского церковнославянского в истории славянских литературных языков. // *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Под ред. К. В. Горшковой, Г. А. Хабургаева. Москва: Издательство Московского университета, 1988; също <http://bookre.org/reader?file=615973&pg=50>
- Иванов 1970:** Иванов, Й. *Български старини из Македония*. Фототипно издание. София: Наука и изкуство, 1970.
- Критски 1743:** Критски, А. Αμαρτωλων σωτηρια παρα αγαλιου μοναχου του κριτου. Ευετησιον, 1743. <http://www.artfact.com>.
- Кърчовски 1817:** Кърчовски, Й. *Чудеса прес̄тыя Б̄городицы : преведени ѿ̄ книга Амартолонъ Сотир̄я [от Агапий Критски] на болгарскій̄ ѱазикъ ради ползы и по̄дчен̄я и спасен̄я рода хр̄ст̄ианскаг̄у*. Будапеща: Типог-

- рафия Кралевска университетска, 1917. Библиотека на БАН, № 1817 – 7, [http// www.cl.bas.bg](http://www.cl.bas.bg).
- Минчева 1983:** Минчева, А. Ролята на традицията при възникването на новобългарския книжовен език. // *Годишник на СУ, Факултет по славянски филологии. Езикознание*. Т. 77, 1, 1983, 75 – 123.
- Петканова 1992:** Петканова, Д. Агапий Критски. // *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. София: Петър Берон, 1992, 14 – 15.
- Русинов 1999:** Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999.
- Седемдесетте чудеса 1990:** *Седемдесетте чудеса на пресвета Богородица и други полезни поучения*. Фототипно издание. София: Т&Т, 1990.
- Селищев 1935:** Селищев, А. М. Хаджи Йоаким и език его книг. // *Македонски преглед*, 1935, кн. 3 – 4, 133 – 146.
- Успенски 1984:** Uspenskii. В.А The language situation and linguistic consciousness in Moscovite Rus: the perception of Church Slavic and Russian. // *Medieval Russian Culture. California Slavic Studies XII*, University of California, 1984, 365 – 385.
- Успенски 1988:** Успенский, Б. А. *История русского литературного языка XI–XVII вв.*, Будапешт, 1988.
- Фьойе 1998:** Feuillet, J. Naissance des langues littéraires. // *Précis de littérature européenne*. Sous la direction de V. Didier. Paris: PUF, 1998, 105 – 112.
- Христова, Караджова, Икономова 1982:** Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. *Български ръкописи, запазени в България от XI до XVII век. Своден каталог*. Т. 1. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1982.
- Цейтлин 1986:** Цейтлин, Р. М. *Лексика древнеболгарских рукописей X – XI вв.* София: БАН, 1986.
- Цойнска 1979:** Цойнска, Р. *Езикът на Йоаким Кърчовски*. София: Издателство на БАН, 1979.

**СЛАВИСТИКА.
ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА НА ОБУЧЕНИЕТО
ПО СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ**

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПЕРИОДИЗАЦИЯТА НА ИСТОРИЯТА
НА СЛАВЯНСКАТА ФИЛОЛОГИЯ
(ГОДИНИТЕ НА „ЖЕЛЯЗНАТА ЗАВЕСА“ – ЗЛАТНОТО
ПОЛУСТОЛЕТИЕ НА СВЕТОВНАТА СЛАВИСТИКА)**

Иван Куцаров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ON THE PERIODIZATION
OF THE HISTORY OF SLAVONIC PHILOLOGY
(THE YEARS OF “THE IRON CURTAIN” –
THE GOLDEN HALF-CENTURY OF SLAVONIC STUDIES
WORLDWIDE)**

Ivan Kutsarov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article focuses on the issue of the periodization of the history of Slavonic philology as it reviews a variety of viewpoints concerning the problem in hand. It goes back to the so-called “pre-history” of Slavonic studies (the end of the 18th century), it then dwells on its “classical stage” (from the mid-19th-century till the end of WWI) to reach the period between the two world wars. Eventually, the author draws the reader’s attention to, and analyses closely, above all else, the achievements of Slavonic studies during the years of “the Iron Curtain”, defining those as “the golden half-century” of Slavonic studies worldwide.

Key words: Slavonic philology, Slavonic studies worldwide, “Iron Curtain”, history, periodization

Сборът от науки (или сборната наука), наричан славянска филология или славистика, има вече 200-годишна история, която е добре документирана. Огромна е заслугата за това на „патриарха на славистиката“ – Ватрослав Ягич, който преди повече от 100 години публикува монументален труд, озаглавен именно „История на славянската филология“ (Ягич 1910). Голяма студия (разпространявана и като от-

делно книжно тяло), посветена по същество също на историята на славистиката, обнародва у нас още по-рано първият професор по славянско езикознание в Софийския университет Любомир Милетич (Милетич 1891). С развитието на науката естествено нараства и броят на изследванията за нейната история. Проведени са редица симпозиуми и конференции, издадени са множество монографични (вж. напр. у нас Георгиев 1979; Минкова 1978; Мурдаров 1988; Мурдаров 1999; Урбан, Ржехачек 1992) и колективни трудове (вж. напр. МПИС 1978; ŠDSS 1978; ИС 1981; С XXI), вкл. и периодични издания (вж. напр. PDS), в програмите на световните славистични конгреси се обособяват секции по история на славистиката. На тази проблематика са посветени и две мои монографии (Куцаров 1980; 2002), както и много частични изследвания (някои от тях вж. в библиографията). Тук ще обобща становищата около периодизацията на историята на славянската филология (има и проучвания, посветени специално на този въпрос – вж. напр. Милников 1978; Милников 1978а), като специално ще се опитам да характеризирам нейния предпоследен (и последен завършен) период.

Общо взето, класификацията у отделните изследователи не се отличава съществено. А. С. Милников предлага четири периода (вж. Милников 1978а: 52; пак там: 46, можем да се информираме за идеите по въпроса на бележития руски славист и българист Н. С. Державин), други учени – обикновено повече. Според мене най-същественото е да се набележат границите между отделните периоди. И тъй като славистиката е хуманитарна и обществена наука, най-правилно би било историята ѝ да се диференцира чрез най-значимите моменти от историята на човечеството (и в частност – на славянството), които създават различни условия за развитието на обществото и науката. Следва да се отчита и състоянието на най-голямата славянска страна – Русия. Преди години в друго съчинение отбелязах: „Историята на славянската филология категорично показва, че нейният възход и упадък до голяма степен зависят от възхода или упадъка на най-голямата славянска страна, от обстоятелството, доколко тя е фактор в световната икономика, политика и култура“ (Куцаров 2003: 103).

За XX век тези събития са двете световни войни и „нежните революции“ от края на 80-те и началото на 90-те години. Те категорично открояват последните три периода от историята на славянската филология: период между двете световни войни, период на „желязната завеса“ (от края на II световна война до 90-те години на XX в.) и съвременен период – от 90-те години на XX в. (от „нежните револю-

ции“) до наши дни. За края на XVIII и за XIX в. могат да се разграничат още три периода: „предистория“ на славянската филология – до 20-те години на XIX в.; период на установяването на славистиката като наука, вкл. и като образователна специалност – 20-те, 30-те и 40-те години на XIX в.; класически период (така го нарича напр. А. С. Милников) на славянската филология – от средата на XIX в. до края на I световна война и Октомврийската революция в Русия.

Ще започна с така нар. „предистория“. Този термин също е използван от А. С. Милников (вж. Милников 1978а: 52), вероятно и от други учени, но аз съм го заимствал от едно заглавие на Хр. Първев (Първев 1958), заглавие на съчинение, което многократно съм използвал и цитирал. Във всеки случай в учебника си по Увод в славянската филология, чиято втора част е посветена на историята на славистиката, така съм назвал най-ранния ѝ етап – „Предистория и първи стъпки на славянската филология“ (Куцаров 1980: 80 – 105). Може да се каже, че този период е много добре проучен и описан. Най-голяма е заслугата на В. Ягич (вж. Ягич 1910), но и на редица други учени у нас (вж. напр. Милетич 1891; Георгиев 1978; 1979, Илчев 1977; Куцаров 1980: 80 – 105; Куцаров 2002: 39; 435 – 436; 515; 590 – 592; 640 – 642) и в чужбина (Бовоа 1976; 1978; Грот 1901; Дяков, Милников 1979; Куделка 1978; Куделка, Шимечек, Вечерка 1978; Лациок 1978; Неджеля 1978; Нейедли 1953; Пастърнек 1896; Петрачкова 1989; Петровски 1904; 1914; Тибенски 1973; Токаръов 1973; Францев 1906; Фринта 1957; 1970; Хам 1970 и др.). Забележителна фигура в предисторическия период е гениалният учен, писател, педагог и обществен деятел М. В. Ломоносов (1711 – 1765), на когото са посветени множество изследвания (кратки бележки за филологическите му трудове вж. в Куцаров 1980: 82 – 83).

Периодът на установяването на славянската филология като наука се свързва с делото на пионерите на славистиката – Й. Добровски (1753 – 1829), А. Х. Востоков (1781 – 1864) и Б. Копитар (1780 – 1844), работещи в (и фактически създаващи) първите три славистични центъра – Прага, Санкт Петербург и Виена. Делото на тримата забележителни учени е изследвано в детайли, на него е посветена огромна по обем литература (кратки очерци за тримата вж. в Куцаров 1980: 106 – 111; 115 – 118; 111 – 114; а изчерпателна библиографска справка за посветени на тях изследвания вж. в Куцаров 2002: 515; 435; 590).

С предисторията на славистиката, но най-вече с този период се свързва и дейността на основаната в Санкт Петербург през 1783 г.

Руска академия (различна от Петербургската академия на науките, основана през 1724 г., чийто наследник е Академията на науките на СССР, днес – Руска академия на науките; през 1841 г. Руската академия се слива с Петербургската – по онова време наричана Императорска Санктпетербургска академия на науките, като изгражда нейното Отделение за руски език и словесност), която има предимно филологическа насоченост и чиято основна цел е отбелязана в т. 2 от устава ѝ: „да очиства и обогатява руското слово“ (цитирано по Милетич 1891; най-важната ѝ задача е създаването на речник на руския език и на другите езици, говорени в Русия). Най-активните деятели на академията са А. С. Шишков (1754 – 1841; президент на академията от 1813 г.), А. Н. Оленин (1763 – 1843), граф Н. П. Румянцев (1754 – 1826), създател на научния кръг, наричан „Кружок канцлера Румянцева“, П. И. Кеппен (1793 – 1864), К. Ф. Калайдович (1792 – 1832), М. П. Погодин (1800 – 1875) и др. В нея членуват и много писатели и поети, напр. А. С. Пушкин. Член на Руската академия е и украинецът Ю. И. Венелин (1802 – 1839), чиято задача е да се запознае с българския фолклор, с българския език и да напише граматика. Командиран от академията, по време на Руско-турската война от 1828 – 1829 г. той обикаля Североизточна България (Варна – Каварна – Кюстенджа – Бабадаг – Силистра), а през 1834 г. представя ръкопис (400 стр.) на българска граматика, който не е утвърден (издадена е едва през 1997 г. в Москва, а през 2002 г. – в София; фактически това е първата новобългарска граматика).

Именно деятелите на Руската академия и специално А. С. Шишков успяват при утвърждаването на новия университетски устав през 1835 г. да включат в списъка на катедрите (на специалностите) и „кафедра по история и литература на славянските наречия“, с което се поставя началото на образователната славистика. Отзовават се университетите в Санкт Петербург, Москва, Харков и Казан, които излъчват първите бъдещи професори слависти – съотв. П. И. Прейс (1810 – 1846), О. М. Бодянский (1808 – 1877), И. И. Срезневски (1812 – 1880) и В. И. Григорович (1815 – 1876), командирани (от Министерство на образованието на Русия) дългосрочно в страните, заселени от славяни, за да съберат материали и да се подготвят за бъдещата си дейност. От изключително значение за българската славистика и за българистиката е пътешествието на В. И. Григорович по българските земи (Одеса – Цариград – Солун – Атон – Солун – Воден – Битоля – Охрид – Струга – Преспа – Ресен – Прилеп – Велес – Щип – Серес – Петрич – Мелник – Горна Джумая – Рилски манастир – Дупница –

София – Ихтиман – Пазарджик – Пловдив – Сопот – Карлово – Калюфер – Казанлък – Габрово – Дряново – Търново – Свищов – Русе, след което се прехвърля в Австрийската империя и посещава земите на чехи, словаци, словенци, хървати, черногорци), където открива множество старобългарски и среднобългарски езикови паметници (за подробности вж. Илчев 1977).

След откриването на първите катедри в Русия славистиката бързо навлиза в университетите на Централна и Западна Европа: Париж (1840), Берлин (1842), Бреслау (1842), Прага (1848), Виена (1849), Лайпциг, Кьонигсберг и др.

В „новия етап (от средата на XIX в. до края на I световна война) от развитието на славистиката“ (по Л. Милетич) или „класическия етап“ (по А. С. Милников) историците включват обикновено като негово начало делото на преките следовници на пионерите на славянската филология – П. Й. Шафарик (1795 – 1861), Фр. Миклошич (1813 – 1891), В. Ягич (1838 – 1923). И тяхното дело е проучено и описано обстойно (кратки очерци за дейността им вж. в Куцаров 1980: 118 – 123; 126 – 132; 141 – 143; а изчерпателна библиографска справка за посветени на тях изследвания вж. в Куцаров 2002: 515, 590, 590).

През този период славянската филология все повече се оформя като сбор от науки, а основните нейни дялове са езикознанието (А. Х. Востоков, Фр. Миклошич, В. Ягич), литературознанието (началото е поставено от П. Й. Шафарик) и етнографията (П. Й. Шафарик), вкл. фолклористиката (Фр. Л. Челаковски и др.).

Санкт Петербург, Виена и Прага продължават да бъдат водещите европейски славистични центрове, но вече се създават и нови. В Русия разгръщат дейността си А. Дювернюа, наследил катедрата в Московския университет от О. М. Бодянки, И. И. Срезневски, свързал дейността си със Санктпетербургския университет и Академията на науките, А. И. Соболевски, А. Н. Афанасиев, Т. Д. Флорински, В. И. Ламански, В. Ф. Милер, А. Н. Веселовски, А. Н. Пипин, И. Я. Франко, основоположникът на Харковската лингвистична школа – А. А. Потеня, на Казанската школа – Я. Бодуен де Куртене, на Московската школа – Ф. Ф. Фортунатов, и още Ф. Е. Корш, А. А. Шахматов, А. С. Будилович, Р. Ф. Брандт, В. Н. Шчепкин, П. А. Лавров, поляците М. Крушевски, В. Пожежински и др. В Чехия това е времето на Я. Гебауер, Л. Гайтлер, К. Иречек, М. Хатала, Й. Зубати, И. Поливка, Я. Махал, в Полша – на Я. Розвадовски, Я. Лош, при лужичаните – на Я. Йордан, Я. Смолер, М. Хорник, Кр. Бохувер, А. Мука, в Германия – на Авг. Шлайхер, Авг. Лескин, Ал. Брюкнер, К. Бругман, Г. Вайганд,

на Фр. Миклошич във Виена, на С. Робер, Ал. Ходзко, О. Дозон, Л. Леже в Париж, на К. В. Смит, Тор Ланге, К. Вернер и В. Томсен в Копенхаген, на В. Ягич, оставил трайна диря с научната и преподавателската си дейност в Загреб, Одеса, Берлин, Санкт Петербург и Виена. Особено нараства ролята на славистичната катедра във Виенския университет, ръководена от Фр. Миклошич, след него от В. Ягич. Там се подготвят млади кадри както за университетите в Австрия и Германия, така и за славянския Юг. Силни славистични центрове се изграждат в Германия – Берлин, Лайпциг, Бреслау, Кьонигсберг и др.

Последната (от общо седемте – в периода 1735 – 1878 г.) руско-турска война от 1877 – 1878 г. променя политическата карта на Балканите – узаконява независимостта на Сърбия (добила автономия в резултат на петата руско-турска война от 1828 – 1829 г.) и довежда до автономията на Княжество България, което твърде скоро се обединява с Източна Румелия (1885 г.). Създават се условия за развитие на славистиката и сред южните православни славяни, която също се свързва с университетското образование – през 1863 г. се открива Белградският, а през 1888 г. – Софийският университет, като и на двете места една от първите специалности е славянската филология. През втората половина на XIX век славистични центрове се разкриват и при западните балкански славяни – през 1874 г. се открива университетът в Загреб, а през 1875 г. – катедра по славянска филология в университета в Грац, където пръв ръководител е словенецът Гр. Крек. През последното десетилетие на XIX век разгръщат научната си дейност и първите значими български слависти – М. Дринов, Л. Милетич, Ал. Теодоров-Балан, Ив. Шишманов, Б. Цонев, Д. Матов, Ат. Илиев, Манол Иванов и др., все възпитаници на посочените по-горе славистични центрове (вж. напр. Куцаров 1985; Куцаров 1992; Куцаров 2002а).

Следващият етап от историята на славянската филология обхваща **периода между двете световни войни**. На него също са посветени много изследвания, вкл. и наши (вж. напр. Куцаров 2000; 2001; 2001а; 2002б; 2005; 2007; 2008; вж. там и богата библиография). След края на войната в Централна Европа се слага началото на нови славянски държави – Полша, Чехословакия, Кралството на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. – Югославия). Създават се благоприятни условия за развитието на научната и образователната славистика в тези страни, изключително значение за което има политиката на правителствата им. Може даже да се твърди, че в периода между двете световни войни Чехословакия и Полша стават център на световната славистика. В Полша към изконно полските университети в Краков и Лвов

се присъединява Варшавският университет (дотогава на практика руски университет), откриват се Познанският и Люблинският университет, а след тях и други центрове. Откриват се (1919 г.) университети в Бърно, Братислава, Любляна, които още с основаването си се превръщат в оживени славистични средища. Младите славянски държави полагат фрапиращи усилия и за развитието на славистиката в неславянските европейски страни. Не е случаен фактът, че именно тези държави поставят началото на организираната славистика – през 1929 г. в Прага се провежда I Международен конгрес на славистите (като участниците в него гостуват и на новите университети в Бърно и Братислава), през 1934 г. – II конгрес във Варшава и Краков, а Белград поема подготовката и домакинството на непроведения III славистичен конгрес през 1939 г. Що се отнася до научните изследвания, периодът между двете световни войни издига полската и чешката славистика на изключително равнище. Освен някои от горепосочените учени, които продължават да работят и в този период, ще споменем имената на Фр. Пастърнек, Я. Якубец, Й. Пата, А. Фринта, Л. Нидерле, М. Вайнгарт, И. Хорак, Фр. Волман, Фр. Травничек, на основоположника на Бърненската славистика В. Вондрак, на словенеца М. Мурко – в Чехия, на Я. Бодуен де Куртене, Т. Лер-Сплавински, М. Рудницки, Ст. Шобер, Ст. Слонски, М. Малецки, Т. Милевски, З. Клеменшевич, Й. Курилович, В. Ташицки и мн. др. – в Полша.

Огромно значение за развитието на славистиката (особено в Краков) има откриването на Славянския институт (*Studium Słowiańskie*) в Ягелонския университет през 1924 г., който освен филологическите катедри включва още катедрата по славянска етнография, катедрата по история на изкуствата на славянските народи, катедрата по стара история на славянските народи и катедрата по история на славянските литератури (за повече подробности вж. Куцаров 2003). През 20-те и 30-те години в славистичните изследвания започват да навлизат нови методи. Техни проводници са преди всичко членовете на Пражкия лингвистичен кръжок (*Pražský lingvistický kroužek*), който оставя трайна диря не само в славянското езикознание, но и въобще в световната лингвистика (за повече подробности, вкл. и богата библиография, вж. в Куцаров 2003).

Силни години има и славистиката в Югославия, където ще споменем имената на Т. Маретич, М. Решетар, Ст. Ившич, Ал. Белич, Др. Костич, руския учен С. М. Кулбакин и др. В България това е времето на Й. Иванов, Ст. Младенов, Ст. Романски, Ю. Трифонов, Б. Пенев, М. Арнаудов, Б. Йоцов, Ст. Попвасилев и др., които издигат българ-

ската славистика на европейско равнище. Изграждат се като учени и представителите на следващото поколение – Вл. Георгиев, Е. Георгиев, Ив. Леков, К. Мирчев, Цв. Романска, Л. Андрейчин, Ст. Стойков и др.

Разнопосочни са условията за развитието на славистиката в създадения след края на I световна война СССР. Годишите на революцията, гражданската война и последвалата икономическа криза не благоприятстват за нормална научна и образователна дейност. Неблагоприятно за руската славистика е напускането на страната от цяла редица изтъкнати филолози като Я. Бодуен де Куртене, В. Пожежински, Н. С. Трубецкой, А. В. Исаченко, Р. О. Якобсон, С. О. Карцевски, С. Смал-Стоцки и др. В същото време обаче тези учени изиграват решаваща роля за развитието на славистиката и русистиката особено в неславянския свят. През 30-те години славистиката в СССР преживява тежък период. Без всякакви основания (като мотив се изтъкват връзките на съветските слависти с руските, белоруските и украинските учени емигранти, както и със западноевропейските слависти) славянската филология е обявена за наука, служеща на фашизма, и е разгромена: на репресии са подложени редица славянски филолози. Закрит е Институтът по славяноведение към АН на СССР, прекратена е подготовката на слависти в Московския и в Санктпетербургския университет. СССР не участва във II Международен конгрес на славистите (за подробности вж. Супрун 1989: 371 – 372; вж. специално Ашнин, Алпатов 1994 и Волман 1997). И въпреки всичко славистичните изследвания на източните славяни продължават и се задълбочават. През тези години се изявяват ярки филолози като А. М. Пешковски, В. М. Истрин, Г. А. Илински, Л. В. Шчерба, А. М. Селищев, М. Г. Долобко, Н. Н. Дурново, Г. О. Винокур, Н. С. Державин, Н. К. Грунски, с особени заслуги за развитието на украинистиката, Е. Ф. Карски, П. А. Бузук, поставили основите на научната белорусистика, редица други крупни учени поставят началото на творческия си път.

След края на I световна война студентите по славянска филология в Германия и нова Австрия намаляват, тъй като славяните вече предпочитат да се обучават в собствените си университети. За сметка на това обаче нараства любопитството към новата държава на изток и към нейния език от страна на немското население. Славистиката в тези страни си поставя и важни научноизследователски цели, свързани предимно със старобългаристиката и русистиката. От по-изявените учени слависти, имащи върхови постижения в този период, ще споменем Е. Бернекер, А. Маргулиес, Г. Геземан, Р. Траутман, М. Фас-

мер, К. Майер, Е. Кошмидер – в Германия, Н. С. Трубецкой, Б. Д. Х. фон Арним, Х. Ф. Шмид – в Австрия, и др. В останалите страни на Западна Европа славянската филология бележи период на прогрес, обусловен от засиления интерес към руския език и към езиците на останалите славяни. Както вече отбелязахме, силно съдействие за това оказват и правителствата на славянските държави. В Италия това е времето на Дж. Мавер, Е. Дамиани, А. Кроня, във Франция – на А. Мейе, А. Мазон, Л. Больо, А. Ваян, Л. Тениер, Р. Бернар, в Румъния – на И. Бърбулеску и Е. Петрович, в Белгия – на А. Грегора и К. Баквис, в Дания – на В. Томсен, Х. Педерсен, Хр. Сарауф, Ст. Рожнецки и А. Стендер-Петерсен, в Холандия – на Н. ван Вейк, К. ван Схонефелд, в Норвегия – на О. Брок и Хр. Станг, в Швеция – на Р. Екблом и Г. Гунарсон, във Финландия – на Й. Ю. Микола и В. Кипарски, в Швейцария – С. О. Карцевски и т.н.

Тежък период за славистиката са годините на Третия райх и II световна война (за подробности вж. Куцаров 2002: 457 и сл., 558 и сл., 589; 2003). Относително най-добри условия за българистична и славистична дейност в тези години съществуват в България, която на практика остава настрана от военните събития (вж. Куцаров 2002: 80 – 90).

Следва периодът от края на II световна война до 90-те години на XX в., който по-горе нарекох период на „желязната завеса“.

Може да се каже, че „желязната завеса“ между доскорощните съюзници, между Изтока и Запада, започва да се спуска през 1947 г. със създаването на НАТО. В следващите години северноатлантическата организация се разширява. През 1954 г. СССР предлага да се включи в пакта, но му е отказано. През 1955 г. в НАТО влиза и Западна Германия (ГФР). Същата година страните от т. нар. „социалистически лагер“ сключват Варшавския договор, изграждащ източната военна организация (в нея не се включва Югославия), в която пък влиза Германската демократична република (ГДР). Започва откровената „студена война“.

Оказа се обаче, че именно този период на противопоставяне е изключително благоприятен за развитието на славянската филология. Причините вероятно са много, а може би е все още рано да се пише история на току-що отминало време. Въпреки това ще се опитам да отбележа някои констатации.

На първо място, трябва да се посочи, че съгласно с мирния договор след края на войната всички компактно живеещи славяни остават от едната (източната) страна на „желязната завеса“, вкл. и лужичани-

те, населяващи Североизточна Германия, която е съветска окупационна зона, по-късно – ГДР. Това несъмнено съдейства за безпроблемните контакти между учени, университети и научни институти. Тази хомогенност частично се нарушава през 50-те години, когато Югославия заема неутрална позиция между двата блока, оглавявайки Движението на необвързаните страни. Този факт значително затруднява контактите с народите на Югославия.

На второ място, най-голямата славянска страна – Русия, се нарежда между победителите във войната и се превръща в една от двете световни суперсили, определящи политическия, икономическия, военния и културния развой на планетата. Лавинообразно нараства интересът към изучаването на руския език в целия свят. В славянските страни, в ГДР, Унгария, Румъния, Китай, Северна Корея, Монголия, Виетнам той става задължителен учебен предмет в средното училище, започва да се изучава в много средни училища на Франция, Западна Германия и други европейски страни.

Нуждата от преподавателски кадри и интересът към изучаването на славянските езици, литератури и култури води до създаването на нови славистични центрове не само в славянските държави, където висшето образование се масовизира и се разкриват много нови университети и педагогически институти, а родната и славянската филология заемат централно място в тях, но и в неславянските страни: във Франция – в Бордо, Рен, Клермон-Феран, Нанси, Екс ан Прованс, Пати, Кан, Тулуза, Гренобъл, Руан, Безансон, Ница, Амиен и др.; в Западна Германия – в Западен Берлин, Бон, Бохум, Гьотинген, Кьолн, Мюнстер, Саарбрюкен, Хайделберг, Хамбург и др.; в Унгария – в Сегед, Дебрецен, Егер, Печ, Нирегхаза; в Румъния – в Клуж, Крайова; в Италия – в Милано, Триест, Флоренция, Неапол, Бари; в Белгия – в Лиеж, Лувен, Гент и т. н. Лавинообразно нараства и научната славистична продукция – езиковедска, литературоведска, етнографска, фолклористична, историческа. Доколкото фактите от близката история на славистиката в Европа са добре осветлени и познати, тук ще предложа само библиография (вж. напр. Алексиева 1886; Ангелиева 1985; Андрейчин 1958; 1959; 1969; 1969а; 1970; 1972; 1974; 1974а; Андрейчин, Иванова 1974; Атанасов А. 1986; Бабов 1958; 1959; 1959а; 1964; 1965; 1976; 1988; Балабанова 1988; Балтова 2000; Банаух-Беланович 1999; Бартош 1988; Бархударов 1958; Басай 1986; 1989; Бевзенко 1968; Березин 1979; Берков 1947; Бернар 1957; Бернщейн 1967; Бечка 1960; Билфелд 1969; Борковски 1958; 1967; 1968; Бояджиев 1973; 1992; 1997; 1997/1998; Б.С. 1974; Брегадзе 1970; Будагов 1988; Була-

хов 1976 – 1978; Бурианек 1975; Буров, Русинов 1988; 1989; Буюклиев 1970; 1973; 1980; 1982; 1983; 1994; 1994а; Бъчваров 1974; 1983; 1983а; 1984; 1985; 1985а; 1987; 1989; 1991; 2001; Вайхер 1999; Вакарелска 1973; 1978; 1982; 1983; 1987; Валчак, Миколайчакова 2001; Валтер, Гутшмит, Иванчев 1982; Валчакова 1995; Василенко 1968; Вачкова 1998; Вачкова, Гулова 1988; Велчев 1976; 1976а; 1982; Велчев, Русакиев 1974; Венедиктов 1987; Веселинов 1969; Вечерка 1989/1990; Вечерка, Кристинек 1975; Вечерка, Чейка 1985; Вечерка, Жажа, Пачесова 1987; Виденов 1974; 1978; 1990; 2001; Виноградов 1959; Волман 1957; Вътов 1992; Галкина-Федорук 1951; 1955; Галкина-Федорук, Василенко, Галанов 1965; Галис 1974; Генадиева-Мутафчиева 1959; Георгиев 1958; 1982; Георгиева 1966; 1969; 1980; 1985; Германов 1975; Гранес 1980; Гепъл 1994; Григориев 1958; Григоров 1994; Гугуланова 1999; Гунарсон 1962; Гунарсон, Стендер-Петерсен, Станг, Ниеминен 1960; Давидов 1988; Данчев 1984; Двонч 1975; 1987; Дерягин 1969; Джамбазов 1993; Дибо 1967; Дилевски, Филкова 1969; Димитрова 1988; Динеков 1980; 1986; 1987; 1988; Дмитриев 1969; 1978; 1978а; 1982; Долански 1966; 1975; Достал 1966; Дудевски 1991; Дончев 1954; Драганов 1964; Дункова 1957; Дуриданов 1983; 1986; 1986а; 1987; 1990; Дюлгерова 2001; Екман, ван Схонефелд 1957; Еленски 1964; Ерхарт 1988; Жажа 1992; Живков 1982; Жилев 1994; Жирмунски 1967; Журавльов 1970; Заимов 1972; 1985; Зарев 1959; Захаревич 1999; Зенчук 1999; Зимек 1961; Златанов 1983; Злиднев 1960; Золотова 1970; Иванов 1968; 1977; Иванова 1984; Иванова К. 1971; 1991; Иванова-Мирчева 1951; Иванчев 1953; 1976; 1977; 1978; 1978а; 1978б; 1979; 1985; 1990; 1991; Иванчев, Домбек, Игов 1958; Илиева 1992; Илчев 1961; 1963; 1982; Йорданова 2000; Йедличка 1990; Йотов 1981; 1988; Каракостов 1964; Катуш 1979; Квапил 1999; Кирай 1957; 1988; Ковал-Костинска 1980; Колев 1981; 1982; 1983; 1983а; 1985; 1990; 1994; Колесник 2001; Конев 1985; Кончаревич 2000; Королук 1967; Коцева 2000; Кочев 1976; 1985; Кошка 1966; Крейчи 1955; Крилова 2001; Крисин 1997; Куев 1979; Курц 1959; 1959а; Куфнерова 1983; 1985; Куцаров 1983; 1998; 2002; Кучера, Бъчваров 1986; Кърпачева 1976; Кьолн 1969; Кювлиева 1977; Лашкова 1987; Леков 1956; 1957; 1963; 1964; 1968; 1969; 1969а; 1976; 1976а; 1978; 1978а; 1978б; 1978в; 1978г; 1983; Леонидова 1979; 1979а; 1981; 1984; 1984а; 1985; 1988; Лингорска 1982; Манджуля 2001; Марван, Кларн 1983; Маринова, Костова 1981; Марков 1971; 1972; 1974; 1981; Маслов 1957; Матияшевич 1999; Мериджи 1966; Мечев 1977; Мешчерски, Дмитриев 1969; Милников 1980; 1981; 1983; Минкова 1994; 2000; 2000а; Михъила

1961; 1968; Миятев 1965; Младенов 1969; 1970; 1970а; 1975; 1980; 1981; 1987; 1988; 1991; Младенов, Холиолчев 1971; Младенова Д. 1992/1993; Младенова 1995; Младенова, Игазова 1988; Моравцова 1985; 1992; Мутафчиев 1957; 1962; Нагипал 1972; Начева 1987; 1987а; Николов 1985; Николова 1987; Ницолова 1997; Нич 1960; Норман 1984; Носек 1984; Ондруш 1974; Орлош 1982; Осипова 1983; Отчет 1960; Павлов 1980; 1985; 1989; 1990; 1996; Павлова 1981; 1982; 1984; 1984а; 1996; Павлова, Богданова 1982; Палкова 1983; Палкович 1991; Парашкевов 1981; 1984; Пашов 1984; Пеева 2001; Пенкова 1973; 1974; Пенчев Г. 1983; Пенчев, Станишева, Станков 1967; Пернишка 1974; 1989; Петканов 1978; Петканов 1980; 1981; 1992; Петрова-Слодняк 1988; Петрович 1957; Петър 1975; 1975а; 1987; 1988; 1988а; 1989; Пикио 1962; Платонова 2001; Попиванов 1983; 1989; Попов Д. 1995; Попов К. Г. 1968; Порт 1968; 1970; 1974; Първев 1962, 1962а; 1968; 1969; 1984; 1986; Раданова 1992; Радева 1991; 1998; Радева С. 1963; 1980; Радованович 1990; Райкова 1993; 1996; 1996а; Ред. 1959; 1974; 1975; 1986; Ред. 1986а; Ред. 1986б; Ред. 1987; Ред. 1997; Ред. 1999; Ред. 1999а; Реметич 2000; Ржанникова 1993/1994; 2001; Ржехачек 1975; 1981; Ригер 1982; Ристески 1994; Романска 1959; 1964; Русакиев 1960; 1976; 1984; Русек 1979; 1980; Русинов 1967; 1986; 1987; 1987а; 1988; 1988а; 1988б; 1988в; 1996; СБ 1994; Селимски 1989; 1989а; Симеонова 1982; Скаличка 1970; Славика 1993; Смирнов 1888; Соколовска-Добрикова 1987; Смядовски 1981; Спасич 1994; Стаменов 1987; Станишева 1996; Станкович 1999; 2001; Стендер-Петерсен 1960; Стойков 1968; Стойкович 1979; Стоянов И. 1985; Стоянов 1964; 1969; 1984; Терзийска 1981; 1991; Тетовска-Троева 1976; Тишева, Колев 2000; Тодоров 1989; 1993/1994; 1996; Тодоров В. 1983; 1986; Толстой 1970; 1974; Томов 1995; 1996; Топорков 1986; Тот 1973; Третьяков 1957; Трофимкина 2001; Трумер 1974; Урбан 1989; Урбанчик 1982; Филипова 1986; Филипова-Байрова 1967; 1979; 1989; Филкова 1994; Фуларин 2001; Фьойе 2001; Фьорстер 1987; Хавранек 1957; Хакамиес 1989; Хаузенбланс 1963; Хоралек 1955; 1968; Храсте 1957; Хронкова 1965; Холман 1987; Христова 1998; Цонев 1969; Чолакова 1966; 1969; 1970; 1972; 1984; 1985; Шанова 1990; 2001; Шечковски 1955; Шимански 1982; 1986; Янев Л. 1988.

Истински бум прави славистиката в САЩ. Решаващо значение има привличането на редица крупни европейски слависти (Р. О. Якобсон, Х. Бирнбаум, К. ван Схонефелд, Е. Станкевич, Зб. Голомб и мн. др.) на работа в университетите. Американски представители има на всички славистични срещи след войната (вж. по-долу), целящи да

възстановят редовното провеждане на славистичните конгреси. Активно е участието им и в Белградската среща (1955 г., вж. по-долу), когато Р. О. Якобсон става представител на САЩ в 31-членния състав на Международния комитет на славистите (по-нататък – МКС), а У. Б. Еджъртън – негов подгласник. В средата на 50-те години дипломи за специалисти по славянска филология са издавали 16 американски университета (вж. Якобсон 1957; 1963). Навсякъде се преподава старобългарски език и от два до шест съвременни славянски езика. Както може да се очаква, най-широко е застъпено изучаването на руски език, а след него следват полски, сърбохърватски, чешки, български, словашки. В ново време все по-често в учебните планове заема място и украинският език. Катедри по славистика, русистика или по други славянски езици има и в редица други американски висши училища. Краят на 50-те и 60-те години са време на огромно разрастване на американската славистика, тъй като правителството на САЩ започва да отпуска значителни финансови помощи за научните програми, посветени на руския и на източноевропейските езици, както и на други езици с ограничено разпространение. Например между 1949 и 1960 г. в американските и канадските университети са защитени 186 дисертации по славянско (най-вече руско) езикознание. Между 1961 и 1972 г. този брой нараства на 742 (позовавам се на Шейн 1973, стр. 185; според същия автор защитените дисертации в тази област за периода 1921 – 1948 г. са едва 57). Рязко се повишава броят на студентите, изучаващи тези езици; разширяват се факултетите по славянски филологии; въвеждат се много нови аспирантури. Макар че руският език продължава да доминира, на неруските източноевропейски езици започва да се отделя много по-голямо внимание в резултат на финансовата помощ, оказвана на студентите специално за тази цел. Засилва се преподаването и изучаването на българския език и особено на съвременния български език. Също така през 60-те години в САЩ се появяват първите български педагогически материали. Като част от голяма правителствена кампания през 1961 г. се публикува първият пълен курс по съвременен български език [**C. Hodge and associates. Bulgarian Basic Course.** Washington, 1961], предназначен на първо място за американски дипломати. Една година по-късно се появява „Начален курс по български език“ на А. Лорд. Този кратък учебник [**Alb. B. Lord. Beginning Bulgarian.** The Hague, Mouton, 1962], предназначен да осигури основни знания по български език в един семестър, се използва от много поколения студенти във всеки клон на славистиката. След няколко години излиза и сборник от литературни че-

тива към учебника [Alb. B. Lord, D. E. Vynum. *A Bulgarian Literary Reader*. The Hague, Mouton, 1968] (Скатън 1991: 60; вж. още Вакарелийска 2001). Последвалите години доразвиват направеното през 50-те и 60-те години, те са време на значително разрастване на българистиката в САЩ. Например почти се удвоява броят на дисертациите: между 1970 и 1979 г. са защитени 17, а от 1980 досега (1991 г. – И. К.) – 10, т. е. средно по 13 дисертации на десетилетие, докато между 1960 и 1969 г. те са само 6 (Скатън 1991: 61).

Централни славистични издания (които започват да излизат именно в този период) в САЩ са списанията *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, излизащо от 1959 г., и *Folia Slavica*, основано през 1980 г. Поредицата *American Contributions to the (IV – XV) International Congress of Slavists* (от 1958 г.) включва докладите и съобщенията на американските учени от международните конгреси на славянските филолози. Славистични материали се печатат и в трудовете на повечето американски университети, имащи катедри по славянска филология или по русистика (вж. напр. *Harvard Studies in Slavic Linguistics*, *Harvard Ukrainian Studies*, *Indiana Slavic Studies*, *Working Papers in Linguistics* – Univ., of Washington, *Working Papers in Linguistics* – Ohio State Univ. и мн. др.).

Славистиката в Канада притежава сравнително кратка история, въпреки че и там, както и в САЩ, има голяма славянска емиграция. Ръководен център на славистичните изследвания е Канадската асоциация на славистите, която издава годишника *Canadian Slavonic Papers*. Преподаването на славянски езици и литератури, както и на история на славянските народи е застъпено в редица канадски университети – във Ванкувър, Торонто, Монреал, Уинипег и др. За пионер на славянската филология в Канада се смята У. Роуз, получил образованието си в Ягелонския университет (Краков). След края на II световна война канадските учени се включват активно в организираната славистична дейност, участват в Белградската среща (1955 г.), където Дж. С. Клер-Собел е избран в основния състав на първия МКС, а през 1958 г. и за член на Президиума на IV Международен конгрес на славистите в Москва. От неговото поколение са канадските слависти Ал. Уейнман, Д. Уиър, К. Бринер, Ф. Лозински, Д. Хънтлей, Я. Рудницки, Т. Ф. Домарадски, У. Брайтнер (представител на Канада в МКС от 1963 до 1968 г.), З. Фолейевски (член на МКС 1968 – 1983 г.), А. Райт (член на МКС 1983 – 1988), Т. Пристли (от 1988 г.). В последната четвърт на XX век на международното славистично поле се изявяват редица канадски учени от по-младите поколения като

Б. Медвидски, Н. Перейра, Гюнтер Саарсмид, Дж. Томас, Р. А. Ор, П. Р. Магочи, Ал. Зуиърс, Р. де Армонд, Б. Хелт и др. (повече подробности за канадската славистика вж. в Кирконел 1958; Клер-Собел 1963; 1965).

След края на II световна война прави първите си стъпки и славистиката в Австралия. През 1946 г. е открито първото отделение по руски език в Мелбърнския университет, чийто ръководител е рускинята Н. М. Кристенсен. Тя е единственият представител на Австралия в IV Международен конгрес на славистите в Москва (1958 г.), където информира научната общественост за началото на сериозни славистични занимания в далечния континент: „Являясь самым незначительным представителем в иерархии славистов настоящего Съезда, я тем более признательна за возможность сказать два слова благодарности от ученых Австралии, страны, замечательной не только тем, что там иногда совершаются олимпийские игры и прыгают веселые кенгуру, но также и тем, что там быстро развивается и растет интерес к славистике“ (Отчет 1960: 115). Две години по-късно във втория Мелбърнски университет се открива друго руско отделение под ръководството на Р. Г. А. дьо Брей, който през 1973 г. е избран за пръв представител на Австралия (и Нова Зеландия) в МКС (до 1983 г.). През 60-те години се откриват катедри по руски език и литература в Куинсландския и Канберския университет. От 1983 г. Австралия и Нова Зеландия са представени в МКС от Б. Криста, а от 1993 г. от Пол Кубърли. Приноси в славистиката в най-ново време правят професорите от университета Монаш в Мелбърн И. Марван, М. Павлишин, К. Уиндъл, Р. Съсекс, русистът от чешки произход Зд. Ф. Оливериус и др. В Австралия, в университета Монаш в Мелбърн, работи и българката Мария Коспартова-Попова (за славистиката в Австралия вж. Гришин 1964; Лингорска 1980; Супрун 1989: 430; Троуърс 1977 и др.).

На конгреса в София (1988 г.) бе взето решение за приемането на Нова Зеландия като самостоятелен член на МКС (дотогава е представяна от Австралия – вж. и по-горе) и за пръв неин представител бе избран Ханс Петер Щофел.

В годините след края на II световна война се слага началото и на славистиката в Израел. Ярък неин представител е М. Алтбауер. Роден в Полша, той получава образованието си по славистика в Лвов и защитава докторска дисертация в Краков под ръководството на Т. Лер-Сплавински. От 1935 г. живее в Йерусалим, като от 1969 г. е професор по славянско езикознание в Еврейския университет в Йерусалим.

През 1958 г. е член на президиума на IV Международен конгрес на славистите в Москва, а от 1963 до 1988 г. е представител на Израел в МКС (след това е почетен член на комитета). Широката му известност в славистичните среди се дължи преди всичко на откриването и публикуването на стари славянски паметници, както и на прецизните изследвания върху езика им. Други съвременни представители на израелската славистика са М. Таубе, В. Москович, член на МКС от 1993 г., В. Левин, В. Паперни и др.

През втората половина на XX век славянската филология и най-вече русистиката намериха стабилно място в университетските и в научните програми на Китайската народна република, въпреки че там отделни прояви на русистиката има и преди този период. Развива се вече и българистиката (за подробности вж. Лиу 1988) и това най-ярко пролича на X Международен конгрес на славистите, когато участниците бяха изненадани от „скритата“ дотогава продукция на китайските учени. Славистите от Китай участват на IV Международен конгрес в Москва през 1958 г., където Цао Цзин-хуа, ръководител на делегацията, е избран в президиума на конгреса (в конгреса участва и Лю Юн-цюан, научен сътрудник в Института по езикознание към АН на КНР в Пекин). На X Международен конгрес се поставя въпросът за приемането на Китай в МКС, но така или иначе това не е осъществено и до наши дни. Главен център за развитието на славистиката в Китай е Факултетът за източноевропейски езици към Пекиния институт за чужди езици. Славянски езици се изучават още във Факултета по руски език на Шанхайския институт за чужди езици, в Хуандунския педагогически университет в Шанхай и др. Първата катедра по български език е създадена през 1961 г. в Пекиния институт за чужди езици. Изявени китайски слависти са Ян Йендзие, Лиу Джъбай, Дзин Пилян, и тримата възпитаници на Софийския университет, Ни Бо, Чжао Юнчжун, Ван Фуцзян, Гъ Джъцянь, специализирал в България (ИЧС), Сюй Чинхань, Чу Чао-Джоу, Чу Вей-Хуа, Чоу Мей-Жу и др. (за славистиката в Китай вж. още Лиу 1988; Супрун 1989: 430 и др.).

През последната четвърт на миналото столетие бурно развитие има и славистиката в Япония. От 1978 г. тя е представена и в МКС от С. Кимура, а от 1983 г. от Дж.-ичи Сато, специалист в областта на старобългаристиката и старорусистиката. В последните години на славистичните конгреси и на други международни форуми се изяха и редица по-млади учени като А. Сато (Киото), Х. Курихара (Сапоро), С. Нагайо (Токио), И. Ито (Токио), Й. Накамура, Ю. Накаяма (Токио), М. Кохара (Токио), Е. Чино (Токио), М. Нумано (Токио), А. Наказава

(Нигата), С. Игета, Ф. Хатори и др. (за японската славистика вж. още Супрун 1989: 430; Такаюки 1980).

През втората половина на ХХ век и особено след Олимпийските игри (1988 г.) с бързи темпове се развива и славистиката в Република Корея. За това съдейства подобряването на отношенията със СССР (по-късно с Русия), които не са били благоприятни за научни контакти още от японската окупация на Корея през 1905 г. И тук водеща е русистиката, която е застъпена в редица университети (Сеул, Пусан, Тегу, Кван-джу, Де-джун и др.), както и в много от средните училища на страната. Съществена роля за развитието ѝ има Дружеството за руски език и литература, което издава две списания – за славистика и за русистика. В края на 80-те години започват постепенно да се откриват и катедри по южнославянски и западнославянски езици. Главен славистичен център в Република Корея е университетът Ханкук в Сеул, където наред с русистиката, имаща стара традиция, през 1987 г. е открита катедра по полонистика, а през 1988 г. – катедра за южнославянски езици, чешки и словашки. Наред с практическото обучение по езиците корейските студенти задължително изучават старобългарски език и сравнителна граматика на славянските езици. Дългогодишен ръководител на славистичната катедра в университета Ханкук е Ким Сонг-хван, професор, русист по образование, специализирал славистика в Охайо, САЩ. Той оглавява и създадения през 90-те години Институт за източноевропейски и балкански студии към университета Ханкук, който от 1996 г. издава списанието „Източноевропейски студии“ (за славистиката в Република Корея вж. още Ким, Пипер 2001).

На трето място, възстановява се на по-високо организационно равнище международното славистично сътрудничество. Вече споменах за непроведения III славистичен конгрес в Белград през 1939 г. Веднага след края на войната славистите от цял свят се опитват да възстановят традицията. Така още през 1946 г. в Ленинград (Санктпетербург) се провежда голяма славистична среща, на която се взема решение за организирането на IV Международен конгрес на филолозите слависти в Москва през 1948 г. За съжаление човечеството все още не се е отърсило от последиците на войната и решението не се осъществява. Усилията обаче продължават. Нови славистични срещи се провеждат в Прага (1954 г.), Берлин (1954 г.), Рим (1955 г.) и Белград (1955 г.).

Огромно значение за организираната славистика има голямата среща на филолозите слависти, проведена в Белград от 15 до 21 септември 1955 г. Определено може да се твърди, че по редица показате-

ли тя не отстъпва на проведените вече конгреси. Не е случаен фактът, че някои историци на славянската филология приемат, че именно тя е III Международен конгрес на славистите (вж. Виноградов 1955; 1961). Участват около 300 делегати от 18 страни, като са заявени близо 120 доклада. По-късно се взема решение за ограничаване на научните доклади – по 20 за двете секции – литературна и езиковедска, като за обсъждането им са предвидени два дни. Преди това, през първите два дни на конференцията, всяка делегация поднася информативен доклад за състоянието, постиженията и проблемите на славянската филология в страната, която представя (вж. БМСС 1957). В този смисъл най-сериозните постижения на тази среща са организационните: за пръв път след края на II световна война се събират представители на почти всички славистични центрове в света; взема се решение за възстановяване на провеждането на световните славистични конгреси (през 5 години); създава се МКС (под чието ръководство са проведени вече 12 конгреса, които демонстрират и синтезират изследователските усилия на славистичния свят); насрочва се IV Международен конгрес в Москва през 1958 г., като в общи линии се определя неговата програма.

Избраният МКС е в състав от 31 членове, 12 от които подгласници: Р. Ягодич (Австрия), К. Баквис (Белгия), Вл. Георгиев и П. Диневков (България), Е. Хил и С. А. Коновалов (Великобритания), Х. Х. Билфелд (ГДР), М. Фасмер (ГФР), А. Стендер-Петерсен (Дания), Дж. Мавер и Е. Логато (Италия), Д. Клер-Собел (Канада), Х. Станг (Норвегия), Т. Лер-Сплавински и В. Дорошевски (Полша), Е. Петрович (Румъния), Р. О. Якобсон и У. Б. Еджъртън (САЩ), В. В. Виноградов и В. И. Борковски (СССР), И. Книежа (Унгария), Е. Ниеминен (Финландия), А. Мазон и А. Ваян (Франция), К. ван Схонефелд (Холандия), Б. Хавранек и Ю. Долански (Чехословакия), Е. Дикенман (Швейцария), Г. Гунарсон (Швеция), А. Белич и Й. Бадалич (Югославия). Взето е решение за председател да се определя този член на комитета, чиято страна ще бъде домакин на следващия славистичен конгрес. Така за пръв председател на МКС е избран бележитият руски езиковед В. В. Виноградов.

IV Международен конгрес на филолозите слависти, проведен в Москва от 1 до 10 септември 1958 г., се превръща в истински празник на славянската филология. Ако за първия конгрес може да се каже, че поставя началото, то четвъртият възкресява това начало след 24-годишно прекъсване, съпътствано от тежките репресии над славистиката в СССР през 30-те години и унищожителната II световна война.

В условията на разведрена политическа обстановка след 1956 г. държавните и научните институции на СССР активно се ангажират с организацията на конгреса, който по мащабите си значително надвишава стореното дотогава. От особено значение е фактът, че зад тази организация вече стои новосъздаденият МКС. На неговата основа за пръв път е изграден Президиум на конгреса, в който влизат: председател – В. В. Виноградов (СССР), и членове – Р. Ягодич (Австрия), К. Баквис (Белгия), Вл. Георгиев, П. Динеков и Ал. Теодоров-Балан (България), Е. Хил и С. А. Коновалов (Великобритания), Х. Х. Билфелд (ГДР), М. Фасмер и В. Кипарски (ГФР), А. Стендер-Петерсен (Дания), Б. Мериджи (Италия), Д. Клер-Собел (Канада), Х. Станг (Норвегия), Т. Лер-Сплавински и В. Дорошевски (Полша), Е. Петрович и А. Росети (Румъния), Р. О. Якобсон и У. Б. Еджъртън (САЩ), М. П. Алексеев, И. И. Анисимов, К. К. Атрахович-Крапива, А. И. Белецки, В. И. Борковски, Л. А. Булаховски, Г. Д. Вовченко, П. Ф. Глебоко, К. В. Островитянов, М. Ф. Рилски и П. Н. Третьков (СССР), Й. Валдапфел (Унгария), Е. Ниеминен (Финландия), А. Мазон и А. Ваян (Франция), К. ван Схонефелд (Холандия), Б. Хавранек и Ю. Долански (Чехословакия), Г. Гунарсон (Швеция), А. Белич и Й. Бадалич (Югославия), М. Алтбауер (Израел), С. Чатърджи (Индия), Цой Ден Ху (КНДР), Цао Цзин-хуа (Китай), Б. Ринчен (Монголия). В конгреса вземат участие близо 2000 делегати и гости от 27 страни, като 1500 от тях са представители на републиките от СССР и предимно на Русия, Украйна и Беларус. Заявени са 318 доклада, но на самите заседания са прочетени общо 253. Само българската делегация наброява 65 души.

Конгресът е открит на 1 септември 1958 г. в аулата на Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“ от председателя на МКС и на Президиума на конгреса акад. В. В. Виноградов. В словото си той проследява успехите на славянската филология през XIX и XX век, припомня историята, свързана с подготовката и провеждането на първите конгреси, отбелязва реализираните и нереализираните задачи, поставени в резолюцията на I славистичен конгрес в Прага. Пленарното заседание по закриването на конгреса се провежда на 10 септември. В обстояния си отчетен доклад В. В. Виноградов подчертава преди всичко „превръщането на МКС в реална историческа сила за развитието на славистиката“, „успял за три години да обедини около себе си огромното мнозинство слависти от целия свят“, и отбелязва големия интерес към конгреса не само от страна на учените слависти, но и от германисти, романисти, угрофинисти, тюрколози и др. Изброени са изданията в чест на конгреса в отделните страни. В заключение

В. В. Виноградов информира участниците в заседанието за последните решения на МКС: приема се предложението на Българския национален комитет на славистите да организира следващия конгрес след пет години в София; пак там през 1960 г. се насрочва организационно заседание на МКС; удължава се председателството на В. В. Виноградов до това заседание; избират се осем зам.-председатели на МКС: В. И. Борковски (СССР), Вл. Георгиев (България), А. Белич (Югославия), Т. Лер-Сплавински (Полша), Б. Хавранек (Чехословакия), А. Мазон (Франция), М. Фасмер (ГФР) и Р. О. Якобсон (САЩ); с оглед организирането на предстоящия конгрес към секретариата на МКС се включват българските учени Е. Георгиев, Ив. Леков и Ст. Стойков. Следват благодарствени слова към организаторите от ръководителите на националните делегации. Последен преди закриването думата има ръководителят на българската делегация акад. Вл. Георгиев: „Разрешите ми от имени Болгарской академии наук, от имени Софийского университета и от имени болгарской делегации на этом Съезде поблагодарить за то, что вы приняли наше предложение провести V Международный съезд славистов в Софии. Откровенно говоря, мы уже начинаем испытывать известный страх, сможем ли мы организовать этот Съезд так, что бы он хоть слабо напоминал Московский съезд, но мы постараемся...“

Въпреки съмненията на акад. Вл. Георгиев и V Международен конгрес на славистите е грандиозно мероприятие – отново над 2000 участници и гости, при това значително повече чужденци. Над 2000 са участниците и в VI Международен конгрес в Прага през 1968 г. Представени са 26 страни, а българската делегация е една от най-големите. Подобно е положението и на VII конгрес във Варшава през 1973 г. Малко по-малко са участниците (около 1500) в VIII конгрес в Загреб и Любляна през 1978 г., но прочетените научни доклади са почти 900. Българската делегация наброява 85 души (за сравнение съветската – 106, американската – 98). Грандиозно научно събитие бе IX Международен конгрес в Киев през 1983 г. както по отношение на броя и качеството на участниците, така и по отношение на перфектната организация. Българската делегация включваше над 300 участници – докладчици и гости (потенциални участници в дискусиите).

Последният конгрес (десетият) преди „промените“ се проведе отново в София през 1988 г. Открит бе в Народния дворец на културата в София. Там протече и цялата му дейност – и до днес слависти от цял свят отбелязват с одобрение чудесните условия за работа и контакти, свързани с концентрацията на всички заседания върху от-

носително малка площ и възможността за бърза комуникация между отделните зали (мнозина от тях вече бяха участвали в проведения на същото място две години по-рано II световен конгрес по българистика). Отново имаше голям брой участници от всички континенти.

И само за сравнение ще представя някои факти за първия славистичен конгрес след „промените“ (след падането на „желязната завеса“) – XI Международен конгрес в Братислава през 1993 г. В съпоставка с Киев и София тук заявените участия бяха значително по-малко, а много от заявите участие не пристигнаха. За бившите социалистически страни това беше напълно естествено – държавата бе вдигнала ръце от тази дейност. Участниците трябваше да бъдат финансирани от университетите и другите научни институции, които просто нямаха такива възможности. Един пример: 300-членната българска делегация бе „пренесена“ в Киев с два полета на ТУ-154 (самолетът изчака делегацията в Киев, за да я върне в страната) и настанена в луксозни хотели (всеки участник в самостоятелна стая), освободени от други гости по време на конгреса, а прехраната бе осигурена в първокласни заведения срещу нищожно заплащане. И всичко това – на държавни разноски. В Братислава (а и на следващите конгреси) всеки пристигаше, както може – с влак, автобус (групата от Великотърновския университет пристигна с микробус, което се оказа добро попадение), единици си позволяваха самолет (двамата участници от Пловдивския университет бяха между тях). Настаняването, което можехме да си позволим, беше в студентски общежития с етажна баня, в стаи с по две-три легла. Изхранването – диетично: един, максимум два пъти дневно (великотърновци си носеха припаси в микробуса и пренебрегваха диетите). От утвърдените български участници пристигнаха половината (вж. Куцаров 2002: 788 – 791). Изненадващо беше и намаляването на броя на участниците от западните страни. Техните условия не бяха променени. Изглежда, че интересът към победения Изток бе намалял.

И на четвърто място – ролята на „тоталитарната социалистическа държава“. Неприемлива в много отношения, ограничаваща свободата на движението, мисленето и писането, що се отнася конкретно до славистиката (а напр. и за спорта) очевидно тя имаше по-големи възможности и оказваше необходимата помощ. В славянските страни се умножава броят на научните институти към академиите, занимаващи се с родния език, литература и фолклор (в това число и със славистика), разкриват се агенции или институти, чиято задача е да стимулират развитието на съответната филология в останалия свят (напр. Ин-

ститутът по българистика у нас), изграждат се летни семинари за език и култура. В Москва се възстановява Институтът по славяноведение, партийните и правителствените органи в СССР (особено след 1956 г.) коренно променят политиката си по отношение на славянознанието и Русия отново заема водеща позиция в световната славистика.

За голямо съжаление периодът, обхващащ последните двадесетина години (**съвременният период; периодът след падането на „желязната завеса“**; друг е въпросът, дали „желязната завеса“ падна, или се пренесе на изток, като раздели славянството), не може да се квалифицира като особено благоприятен за развитието на световната славистика. Въпреки че броят на университетите в славянските страни значително се увеличи, в това число и на филологическите центрове, интересът към изучаването на славянски езици спада. Все по-малко са кандидат-студентите, които избират като свое първо желание славянската или родната филология. И тази констатация е валидна за всички славянски страни. Няма го престижа на славистиката и интереса, на който тя се радваше както от страна на младите хора, така и от страна на обществеността. Приоритетите на времето са други – със славистика бизнес трудно се прави. Няма съмнение, че днес качеството на студентите, изучаващи славистични специалности, е значително по-ниско (много от тях следват славянска филология само поради обстоятелството, че не са приети в специалностите „Право“ или „Икономика“), а това се отразява на качеството на учебния процес, на студентската научна дейност, в бъдеще ще се отрази и на количеството и качеството на славистичната научна продукция.

Друг важен фактор за упадъка на славистиката е слизането (да се надяваме – временно) на Русия от президиума на световната сцена. Вече отбелязахме, че възходът и упадъкът на световната славистика до голяма степен зависят от възхода или упадъка на най-голямата славянска страна. Това най-ярко се чувства в неславянския свят, където също се забелязва понижен интерес към изучаването на славянски езици, а може би и към славистични изследвания – голяма част от славистичните катедри в Западна Европа бяха закрити.

И още нещо, което също споменах по-горе. За да се развива славистиката в неславянския свят и българистиката извън България, е задължителна помощта на държавата. На няколко места в Западна Европа чуждестранни българисти направо ми заявиха, че ние (българите) „сме закрили държавата през 1990 г.“. Доказателство за това са образцово комплектуваните библиотеки на лекторатите до тази година с художествена и специализирана литература, с периодика, и еди-

ничните, случайно попаднали там издания или отделни книжки на списания след 1990 г. Липсата на Центъра по българистика е повече от очевидна. Подобно е положението и в други славянски страни. В Карловия университет (Прага) например вече няма катедра по славянска филология, а институт за източноевропейски изследвания или нещо подобно.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиева 1986:** Алексиева, Б. Леонид С. Бархударов (1923 – 1985). // *Съпоставително езиковедие*, 1986, № 3, 131 – 132.
- Андрейчин 1958:** Андрейчин, Л. Състояние на проучванията върху съвременния български език. // *Български език*, 1958, № 4 – 5, 427 – 433.
- Андрейчин 1959:** Андрейчин, Л. Българското езиковедие след 9.IX.1944 г. // *Български език*, 1959, № 4 – 5, 321 – 335.
- Андрейчин 1969а:** Андрейчин, Л. Българският език в чуждестранните университети. // *Български език*, 1969, № 3, 296 – 299.
- Андрейчин 1969б:** Андрейчин, Л. Българският език и българското езиковедие през великата 25-годишнина. // *Български език*, 1969, № 4 – 5, 327 – 331.
- Андрейчин 1970:** Андрейчин, Л. Академик В. В. Виноградов (1894 – 1969). // *Български език*, 1970 № 1, 78 – 79.
- Андрейчин 1972:** Андрейчин, Л. Трийсет години Институт за български език. // *Български език*, 1972, № 5, 451 – 456.
- Андрейчин 1974а:** Андрейчин, Л. Българистиката в руското и съветското езиковедие. // *Български език*, 1974, № 3, 213 – 216.
- Андрейчин 1974б:** Андрейчин, Л. Научните постижения на Института за български език през годините на народната власт (1944 – 1974). // *Български език*, 1974, № 4, 291 – 295.
- Андрейчин, Иванова 1974:** Андрейчин, Л., Иванова, К. Проф. д-р Юрий Сергеевич Маслов на шейсет години. // *Български език*, 1974, № 6, 487 – 491.
- Ашнин, Алпатов 1994:** Ашнин, Ф., Д., Алпатов, В. М. „Дело славистов“: 30-е годы. Москва, 1994.
- Атанасов 1986:** Атанасов, А. Тодор Павлов и литературният живот след Девети септември. // *Литературна мисъл*, 1986, № 9, 3 – 23.
- Бабов 1958:** Бабов, К. Преподаване на руския език в школах на Народната република България. // *Руският език в националната школа*, 1958, № 3, 56 – 62.
- Бабов 1959:** Бабов, К. Изучаването на руския език в Софийския държавен университет и постиженията на русистиката в България през годините на народната власт. // *ГСУ, ФФ*, т. 54, кн. 2, 39 – 61.
- Бабов 1959а:** Бабов, К. Русистиката в България през годините на народната власт. // *Български език*, 1959, № 6, 490 – 505.
- Бабов 1963:** Бабов, К. Руският език в България. // *L'udové kurzy ruštiny*, 1963, № 10, 266 – 270.
- Бабов 1964:** Бабов, К. Постиганията на българската русистика. // *Език и литература*, 1964, № 6, 17 – 30.
- Бабов 1965:** Бабов, К. Българска русистика. // *Československá rusistika*, 1965, № 2, 105 – 109.

- Бабов 1976:** Бабов, К. *Руският език в българските училища (1846 – 1976)*. София, 1976.
- Бабов 1988:** К. Бабов. Постижения и проблеми на руско-българската лексикография. // *Съпоставително езикознание*, 1988, № 4 – 5, 104 – 112.
- Балабанова 1988:** Балабанова, Хр. Български антологии на чешката и словашката литература след 1944 г. // *Práce z dějin slavistiky XII*. Praha, 1988, 105 – 120.
- Балтова 2000:** Балтова, Ю. Науката за българския език пред новото хилядолетие. // *Българският език през XX век*. София, 2000, 14 – 19.
- Банаух-Беланович 1999:** Банаух-Бјелановић, Б. О положају српског језика на иностраним универзитетима. // *Славистика III*. Београд, 1999, 290 – 291.
- Бартош 1988:** Bartoš, O. K problematice česko-polských literárních vztahů po roce 1945. // *Z česko-polských jazykových a literárních styků*. Praha, 1988, 7 – 20.
- Бархударов 1958:** С. Г. Бархударов. Акад. С. П. Обнорский (К 70-летию со дня рождения). // *Вопросы языкознания*, 1958, № 4, 63 – 77.
- Басай 1986:** Басай, М. Мечислав Шимчак (1927 – 1985). // *Съпоставително езикознание*, 1986, № 5, 122 – 126.
- Басай 1989:** Басай, М. Ян Отрембски (1889 – 1971). // *Съпоставително езикознание*, 1989, № 6, 80 – 83.
- Бевзенко 1968:** Бевзенко, С. П. Л. А. Булаховський – історик української мови. // *Мовознавство*, 1968, № 2, 26 – 30.
- Березин 1979:** Березин, Ф. М. *История русского языкознания*. Москва, 1979.
- Берков 1947:** Берков П. Н. Акад. Н. С. Державин. К 70-летию со дня рождения и 50-летию научной деятельности. // *Вестник Ленинградского университета*, 1947, № 12, 119 – 123.
- Бернар 1957:** Бернар, Р. Преглед на изучаването на славянските езици във Франция. // *Български език*, 1957, № 1, 77 – 83.
- Бернщейн 1967:** Бернштейн, С. Б. Советской славянской филологии 50 лет. // *Советское славяноведение*, 1967, № 5, 77 – 93.
- Бечка 1960:** J. Bečka. Československá slavistika. // *Slavia*, 1960, 643 – 675.
- Билфелд 1969:** Bielfeldt, H. H. Die Slawischen Sprachen und Literaturen in der DDR. // *Zeitschrift für Slawistik*, 1969, 325 – 347.
- БМСС 1957:** *Београдски меѓународни славистички састанак. 15. – 21.IX. 1955*. Београд, 1957.
- Бовоа 1976:** Бовуа, Д. Основные этапы развития французской славистики. // *Советское славяноведение*, 1976, № 5, 87 – 95.
- Бовоа 1978:** Бовуа, Д. О периодизации истории французской славистики. // *Методологические проблемы истории славистики*. Москва, 1978, 174 – 190.

- Борковски 1958:** Борковский, В. И. С. П. Обнорский (К 70-летию со дня рождения). // *Русский язык в школе*, 1958, № 3, 99 – 106.
- Борковски 1967:** Борковский, В. И. С. П. Обнорский. // *Русская речь*, 1967, № 5, 9 – 11.
- Борковски 1968:** Борковский, В. И. Леонид Арсеньевич Булаховский. // *Русская речь*, 1968, № 4, 3 – 6.
- Бояджиев 1973:** Бояджиев, Т. Проф. д-р Йозеф Курц. // *Български език*, 1973, № 1 – 2, 151 – 152.
- Бояджиев 1992:** Бояджиев, Т. 50 години Институт за български език. // *Български език*, 1992, № 3, 240.
- Бояджиев 1997:** Бояджиев, Т. Геннадий Афанасиевич Цихун на шейсет години. // *Съпоставително езиковедие*, 1997, № 1, 126 – 127.
- Бояджиев 1997/1998:** Бояджиев, Т. Проф. д-р Карл Гутшмидт на 60 години. // *Български език*, 1997/1998, № 4, 93 – 94.
- Б.С. 1974:** Българистиката в Лондонския университет. // *Славяни*, 1974, № 12, 52 – 53.
- Брегвадзе 1970:** Брегвадзе, В. Н. В. В. Виноградов. // *Вопросы языковедения*, 1970, № 1, 3 – 18.
- Будагов 1988:** Будагов, Р. А. *Портреты языковедов XIX – XX вв.: Из истории лингвистических учений*. Москва, 1988.
- Булахов 1976 – 1978:** Булахов, М. Г. *Восточнославянские языковеды. Т. I – III*. Минск, 1976, 1977, 1978.
- Бурианек 1975:** Buriánek, F. K problematice dějin slavistiky na bohemistickém literárněvědném pracovišti FF UK. // *Práce z dějin slavistiky II*. Praha, 1975, 198 – 200.
- Буров, Русинов 1988:** Буров, Ст., Русинов, Р. Етапи в историята на българо-полските научни връзки и отношения в областта на езиковедията. // *Списание на БАН*, 1988, № 1, 52 – 59.
- Буров, Русинов 1989:** Буров, Ст., Русинов, Р. Л. А. Булаховски – виден украински славист и българист. // *Език и литература*, 1989, № 3, 108 – 112.
- Буюклиев 1970:** Буюклиев, Ив. Проф. д-р Ян Станислав на 75 години. // *Език и литература*, 1970, № 1, 93 – 94.
- Буюклиев 1973:** Буюклиев, Ив. Проф. д-р Йозеф Курц. // *Език и литература*, 1973, № 3, 105 – 106.
- Буюклиев 1980:** Буюклиев, Ив. Славистиката и българистиката в Ленинградския университет. // *Съпоставително езиковедие*, 1980, № 4, 55 – 61.
- Буюклиев 1982:** Буюклиев, Ив. Винцент Бланар на шейсет години. // *Български език*, 1982, № 1, 87 – 88.
- Буюклиев 1983:** Буюклиев, Ив. Еуген Паулини. // *Съпоставително езиковедие*, 1983, № 5, 132 – 134.
- Буюклиев 1994:** Буюклиев, Ив. Бохуслав Хавранек и българското езиковедие. // *Les études balkaniques tchèques IX*. Praha, 1994, 135 – 140.

- Буюклиев 1994а:** Буюклиев, Ив. Проф. д-р Ян Станислав – формирането на учения. // *Език и литература*, 1994, № 2, 134 – 138.
- Бъчваров 1974:** Бъчваров, Я. Нестор на чешката българистика. // *Български език*, 1974, № 4, 383 – 385 (за А. Фринта).
- Бъчваров 1983а:** Бъчваров, Я. Из дейността на Института за руски език „А. С. Пушкин“. // *Съпоставително езикознание*, 1983, № 2, 138 – 139.
- Бъчваров 1983б:** Бъчваров, Я. Развитие на езиковедската бохемистика в Софийския университет „Климент Охридски“. // *Práce z dějin slavistiky IX*. Praha, 1983, 9 – 38.
- Бъчваров 1984:** Бъчваров, Я. 100 години от рождението на Антонин Фринта. // *Съпоставително езикознание*, 1984, № 3, 126 – 131.
- Бъчваров 1985а:** Václavov, J. Staroslověnština (starobulharština) v díle Bohuslava Navráňka. // *Acta Universitatis Carolinae. Philologica 2*, 1985. *Slavica Pragensia*, XXVIII, 129 – 134.
- Бъчваров 1985б:** Бъчваров, Я. Списание „Език и литература“ и съпоставителното езикознание (По случай четиридесетата годишнина на списанието). // *Съпоставително езикознание*, 1985, № 5, 67 – 76.
- Бъчваров 1987:** Бъчваров, Я. Филиалите на Института за руски език „А. С. Пушкин“ в чужбина. // *Съпоставително езикознание*, 1987, № 6, 93 – 94.
- Бъчваров 1989:** Václavov, J. Rozvoj bohemistiky na Sofijské univerzitě Klimenta Ochridského. // *Práce z dějin slavistiky XIII*. Praha, 1989, 93 – 104.
- Бъчваров 1991:** Бъчваров, Я. Роман Мразек (1921 – 1989). // *Съпоставително езикознание*, 1991, № 1, 124 – 125.
- Бъчваров 2001:** Бъчваров, Я. Зденек Урбан. // *Homo bohemicus*, 2001, № 1/2, 7.
- Вайхер 1999:** Weiher, E. In memoriam Rudolf Aitzetmüller. // *Anzeiger für slavische Philologie. Band XXVII*. Graz/Austria, 1999, 9 – 17.
- Вакарелийска 2001:** Вакарелийска, С. М. Българистиката в Съединените американски щати. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София, 2001, 122 – 127.
- Вакарелска 1975:** Вакарелска, Д. Професор д-р Ян Станислав на 70 години. // *Български език*, 1975, № 1, 75 – 76.
- Вакарелска 1978:** Вакарелска, Д. Чл.-кор. проф. д-р Ян Станислав. // *Български език*, 1978, № 2, 171 – 172.
- Вакарелска 1982:** Вакарелска, Д. Йозеф Щолц (1918 – 1981). // *Български език*, 1982, № 2, 173.
- Вакарелска 1983:** Вакарелска, Д. Еуген Паулини (1912 – 1983). // *Български език*, 1983, № 5, 464.
- Вакарелска 1987:** Вакарелска, Д. Ян Оравец (1922 – 1986). // *Български език*, 1987, № 4, 353.
- Валчак-Миколайчакова 2001:** Валчак-Миколайчакова, М. Българистиката и българистичните изследвания в Познанския университет „Адам

- Мицкевич“. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София, 2001, 15 – 22.
- Валтер, Гутшмит, Иванчев 1982:** Валтер, Х., Гутшмит, К., Иванчев, Св. *Езиковедската българистика в ГДР.* София, 1982.
- Валчакова 1995:** Valčáková, P. Josef Miloslav Kořínek. // *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. A 43.* 1995, 139 – 140.
- Василенко 1968:** Василенко, И. А. Л. А. Булаховский (1888 – 1961). // *Русский язык в школе*, 1968, № 6, 110 – 112.
- Вачкова 1998:** Вачкова, К. Сто и петдесет години катедра по славистика в Прага. // *Съпоставително езиковедство*, 1998, № 3 – 4, 202 – 204.
- Вачкова, Гулова 1988:** Вачкова, К., Х. Гулова (Гладкова). Езиковедската българистика в списание „Bulharsko“. // *Práce z dějin slavistiky XII.* Praha, 1988, 71 – 84.
- Велчев 1976а:** Велчев, В. Академик М. П. Алексеев на 80 години. // *Език и литература*, 1976, № 3, 97 – 100.
- Велчев 1976б:** Велчев, В. Д. С. Лихачов на 70 години. // *Език и литература*, 1976, № 5, 76 – 77.
- Велчев, Русакиев 1974:** Велчев, В., С. Русакиев. Академик М. Б. Храпченко на 70 години. // *Език и литература*, 1974, № 6, 84 – 86.
- Велчев 1982:** В. Велчев. Академику Дмитрию Сергеевичу Лихачеву семьдесят пять лет. // *Palaeobulgarica*, 1982, № 1, 3 – 15.
- Венедиктов 1987:** Венедиктов, Гр. Семьдесят лет советской лингвистической болгаристики. // *Съпоставително езиковедство*, 1987, № 6, 33 – 43.
- Веселинов 1969:** Веселинов, Г. Българското литературознание (Двадесет и пет години славистика в НРБ. II. Литературознание). // *Език и литература*, 1969, № 4, 15 – 22.
- Вечерка 1989/1990:** Večerka, R. Mirek Čejka šedesátníkem. // *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. A 37 – 38.* 1989 – 1990, 7 – 8.
- Вечерка, Кристинек 1975:** Večerka, R., J. Krystýnek. Práce o dějinách slovanské filologie na brněnské filosofické fakultě po r. 1945. // *Práce z dějin slavistiky II.* Praha, 1975, 201 – 204.
- Вечерка, Чейка 1985:** Вечерка, Р., М. Чейка. Арнош Лампрехт (1919 – 1985). // *Съпоставително езиковедство*, 1985, № 6, 50 – 52.
- Вечерка, Жажа, Пачесова 1987:** Večerka, R., S. Žaža, J. Pačesová. 40 let slovanské jazykovědy na filozofické fakultě UJEP od osvobození v r. 1945. // *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. A 35.* 1987, 7 – 26.
- Виденов 1974:** Videnov, M. Bulharština v Praze. // *Bulharsko*, 1974, 2 – 3.
- Виденов 1978:** Виденов, М. В памет на академик Бохуслав Хавранек (1893 – 1978). // *Език и литература*, 1978, № 6, 123 – 125.
- Виденов 1990:** Виденов, М. В памет на чл.-кор. проф. д-р Ян Петър. // *Език и литература*, 1990, № 3, 120 – 123.
- Виденов 2001:** Виденов, М. В памет на проф. д-р Алоис Йедличка. // *Noto bohemicus*, 2001, № 1/2, 8 – 11.

- Виноградов 1955:** Виноградов, В. В. Встреча славяноведов в Белграде. // *Новое время*, 1955, № 43, 25 – 27.
- Виноградов 1959:** Виноградов, В. В. Состояние и перспективы развития советского славяноведения. // *Вопросы языкознания*, 1959, № 6, 3 – 17.
- Виноградов 1961:** Виноградов, В. В. Изводи от Четвъртия международен конгрес на славистите и по-нататъшни перспективи за работата на Международния комитет на славистите. // *Език и литература*, 1961, № 1, 3 – 22.
- Волман 1997:** Wollman, Sl. Pronásledování slavistů v Sovětském svazu a Slovanský ústav v Praze. // *Slavia*, 1997, № 1, 1 – 20.
- Волман Ф. 1957:** Wollman, F. Literárněvědná slavistika u Čechů a Slováků v r. 1945 – 1955. // *Београдски међународни славистички састанак. 15 – 21 IX 1955*. Београд, 1957, 377 – 391.
- Вътов 1992:** Вътов, В. Двадесет и пет години езиковедски изследвания във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. // *Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*. Филологически факултет. Т. 24, кн. 2, 1991. В. Търново 1992, 9 – 24.
- Галис 1974:** Gallis, A. Slawistik und Slawisten in Norwegen. // *Wiener slawistisches Jahrbuch*, 1974, Bd. XX.
- Галкина-Федорук 1951:** Галкина-Федорук, Е. М. Академик В. В. Виноградов. // *Русский язык в школе*, 1951, № 3, 60 – 66.
- Галкина-Федорук 1955:** Галкина-Федорук, Е. М. К шестидесетилетию акад. В. В. Виноградова. // *Русский язык в школе*, 1955, № 1, 78 – 82.
- Галкина-Федорук, Василенко, Галанов 1965:** Галкина-Федорук, Е. М., И. А. Василенко, И. Г. Галанов. В. В. Виноградов (К 70-летию со дня рождения). // *Русский язык в школе*, 1965, № 1, 98 – 100.
- Генадиева-Мутафчиева 1959:** Генадиева-Мутафчиева, З. Лексикографията в Германската демократична република. // *Български език*, 1959, № 2, 177 – 181.
- Георгиев 1958:** Георгиев, Е. Западнославянските литератури в нашето литературознание. // *Литературна мисъл*, 1958, № 3, 114 – 129.
- Георгиев 1978:** Георгиев, Е. Об основных этапах развития славистики в славянских странах. // *Методологические проблемы истории славистики*. Москва, 1978, 119 – 145.
- Георгиев 1979:** Георгиев, Е. *Основи на славистиката и българистиката*. София, 1979.
- Георгиев 1982:** Георгиев, Е. Българистиката – същност, развой, проблеми. // *Език и литература*, 1982, № 1, 1 – 10.
- Георгиева 1966:** Георгиева, Е. Научната дейност на Института за български език при БАН през 1965 г. // *Български език*, 1966, № 1, 69.
- Георгиева 1969:** Георгиева, Е. Славистиката в Софийския университет в библиографски цифри и факти. // *Български език*, 1969, № 3, 319 – 321.

- Георгиева 1980:** Георгиева, Е. Дейността на Института за български език през 1979 година. // *Български език*, 1980, № 3, 253 – 256.
- Георгиева 1985:** Георгиева, Е. Състояние на проучванията и постижения в областта на съвременния български книжовен език. // *Български език*, 1985, № 1, 16 – 20.
- Германов 1975:** Германов, Г. Русистике Варшавского университета – двадцать пять лет. // *Болгарская русистика*, 1975, № 6, 46 – 47.
- Гранес 1980:** Гранес, А. Българистиката и българистите в Норвегия. // *Език и литература*, 1980, № 5, 82 – 88.
- Грепъл 1994:** Grepl, M. K nedožitým sedmdesátinám Jaroslava Bauera. // *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. A 44.* 1994, 131 – 132.
- Григориев 1958:** Григорьев, Л. А. Изучение русской классической литературы в славянских странах 1945 – 1957. // *Русская литература*, 1958, № 3, 196 – 214.
- Григоров 1994:** Григоров, Д. За съвременното чешко литературознание. // *Литературна мисъл*, 1994, № 2, 3 – 5.
- Гришин 1964:** Гришин, Дм. Славистиката в Австралия. // *Славяни*, 1964, № 6, 23 – 24.
- Грот 1901:** Грот, К. Я. Исторический очерк развития славяноведения. // *Об изучении славянства*. Санкт-Петербург, 1901, 5 – 39.
- Гугуланова 1999:** Гугуланова, Ив. Българистиката в Лодзкия университет. // *Българска реч*, 1999, № 2 – 3, 73 – 74.
- Гунарсон 1962:** Gunnarsson, G. La slavistique suédoise après 1945. // *Studi in onore di E. Lo Gatto e G. Maver*. Firenze – Roma, 1962, 313 – 322.
- Гунарсон, Стендер-Петерсен, Станг, Ниеминен 1960:** Gunnarsson, G., A. Stender-Petersen, Ch. S. Stang, E. Nieminen. Les études slavistiques dans les pays scandinaves de 1945 à 1960. // *XI-e Congrès International des Sciences Historiques. Rapports*. Göteborg – Stockholm – Uppsala, 1960.
- Давидов 1988:** Давидов, А. Паметни години. // *Великотърновски университет „Кирил и Методий“*. 1963 – 1988. Спомени за неговото създаване и изграждане. София, 1988, 58 – 67.
- Данчев 1984:** Данчев, А. Съпоставителните изследвания в България (1944 – 1984). // *Съпоставително езикознание*, 1984, № 5, 5 – 20.
- Двонч 1975:** Dvonč, L. Z najnovšieho výskumu života a diela slovenských jazykovedcov. // *Práce z dějin slavistiky II*. Praha, 1975, 95 – 104.
- Двонч 1987:** Dvonč, L. *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925-1975)*. Martin, 1987.
- Джамбазов 1993:** Джамбазов, П. Яков Карлович Грот (1812 – 1893). // *Съпоставително езикознание*, 1993, № 1, 144 – 149.
- Дибо 1967:** Дыбо, В. А. Памяти В. М. Иллича-Свитича. // *Советское славяноведение*, 1967, № 1, 72 – 77.
- Дилевски, Филкова 1969:** Дилевски, Н., П. Филкова. Виктор Владимирович Виноградов. // *Език и литература*, 1969, № 6, 86 – 87.

- Димитрова 1988:** Димитрова, Ст. Владимир Звегинцев (1910 – 1988). // *Съпоставително езиковедие*, 1988, № 4 – 5, 232 – 234.
- Динеков 1980:** Динеков, П. Деветдесет години. // *Съпоставително езиковедие*, 1980, № 3, 33 – 40 (за Филологическия факултет на Софийския университет).
- Динеков 1986:** Динеков, П. Личността на учения (Акад. Д. С. Лихачов на 80 години). // *Литературна мисъл*, 1986, № 10, 5 – 8.
- Динеков 1987:** Динеков, П. Личността на учения (Акад. Д. С. Лихачов на 80 години). // *Българистика*, 1987, № 1, 26 – 32.
- Динеков 1988:** Динеков, П. Сто години славянска филология в Софийския университет. // *Език и литература*, 1988, № 5, 5 – 12.
- Дмитриев 1978а:** Дмитриев, П. А. Вклад ученых Ленинградского университета в развитие славянской филологии. // *Вестник Ленинградского университета*, 1978, № 8, 84 – 94.
- Дмитриев 1978б:** Дмитриев, П. А. 60 лет славянской филологии в Ленинградском университете. // *Зборник за филологију и лингвистику*. XXI/2. Нови Сад, 1978, 207 – 214.
- Дмитриев 1982:** Дмитриев, П. А. Изучение болгарского языка в СССР. // *Вестник Ленинградского университета*, № 2, 1982, 82 – 87.
- Долански 1966:** Доланский, Ю. Славянская филология в Чехословакии после 1945 г. и перспективы ее развития. // *Советское славяноведение*, 1966, № 6, 99 – 107.
- Долански 1975:** Dolanský, J. Současný stav a úkoly studia dějin literárněvědné slavistiky u nás. // *Práce z dějin slavistiky II*. Praha, 1975, 121 – 146.
- Дончев 1954:** Дончев, Н. Славистиката във Франция и Белгия. // *Език и литература*, 1954, № 2, 157 – 160.
- Достал 1966:** Dostál, A. Vědecké dílo profesora Vl. Šmilauera. // *Acta Universitatis Carolinae. Philologica 1 – 3. Slavica Pragensia, VIII*. Praha, 1966, 5 – 16.
- Драганов 1964:** Драганов, Н. Двадесет години славянско литературознание. // *Език и литература*, 1964, № 4, 55 – 60.
- Дудевски 1991:** Дудевски, Хр. Академик Дмитрий Фьодорович Марков (1913 – 1990). // *Език и литература*, 1991, № 4, 145 – 147.
- Дункова 1987:** Дункова, Т. Йосип Хам (1905 – 1986). // *Език и литература*, 1987, № 3, 137 – 138.
- Дуриданов 1983:** Дуриданов, Ив. Райнхолд Траутман (1883 – 1951). // *Съпоставително езиковедие*, 1983, № 6, 81 – 84.
- Дуриданов 1986:** Дуриданов, Ив. Макс Фасмер (1886 – 1962). // *Език и литература*, 1986, № 6, 5 – 10.
- Дуриданов 1986а:** Дуриданов, Ив. Актуални задачи на лингвистичната българистика през XXI век. // *Език и литература*, 1986, № 5, 8 – 10.

- Дуриданов 1987:** Дуриданов, Ив. Значението на руското и съветското езиковедение за развоја на езиковедението в Бугарија. // *Език и литература*, 1987, № 5, 23 – 33.
- Дуриданов 1990:** Дуриданов, Ив. В памет на професор д-р Райнхолд Олеш. // *Език и литература*, 1990, № 5 – 6, 117 – 118.
- Дюлгерова 2001:** Дюлгерова, Г. Хана Гладкова или за бугаристиката в Карловија универзитет. // *Ното bohemicus*, 2001, № 1/2, 19 – 21.
- Дяков, Милников 1979:** Дяков, В. А., А. С. Мылников. Об основних этапах истории славяноведения в дореволюционной России. // *Славяноведение в дореволюционной России*. Москва, 1979, 11 – 46.
- Екман, ван Схонефелд 1957:** Eekman, T., C. H. van Schooneveld. Les études slaves aux Pays Bas de 1944 à 1954. // *Београдски меѓународни славистички састанак*. 15. – 21.IX.1955. Београд, 1957, 479 – 480.
- Еленски 1984:** Еленски, Ы. Научные и практические достижения кафедры русского языка ВТУ им. Кирилла и Мефодия. К 20-летию основания Тырновского университета. // *Болгарская русистика*, 1984, № 2, 36 – 43.
- Ерхарт 1988:** Erhart, A. Radoslav Večerka šedesátníkem. // *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university*. A 36. 1988, 27 – 29.
- Жажа 1992:** Žaža, S. K nedožitým sedmdesátnám Romana Mrázka. // *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university*. A 42. 1992, 149 – 150.
- Живков 1982:** Живков, Т. Ив. Поглед върху развитието и съвременното състояние на народоведските проучвания в Бугарија. // *Бугарски фолклор*, 1982, № 8, 3 – 13.
- Жилев 1994:** Жилев, Л. Степан Григориевич Бархударов (1894 – 1983). // *Съпоставително езиковедение*, 1994, № 3 – 4, 167 – 170.
- Жирмунски 1967:** Жирмунский, В. М. Памяти акад. И. И. Мещанинова (1883–1967). // *Вопросы языкознания*, 1967, № 3, 18 – 27.
- Журављов 1970:** Журавлев, В. К. Петр Саввич Кузнецов. 1899–1968. // *Русская речь*, 1970, № 1, 31 – 33.
- Заимов 1972:** Заимов, Ы. Етимологичните и ономастичните изследвания в Института за бугарски език. // *Бугарски език*, 1972, № 5, 464 – 466.
- Заимов 1985:** Заимов, Ы. Състояние и развој на бугарската ономастика. // *Бугарски език*, 1985, № 1, 12 – 15.
- Зарев 1959:** Зарев, П. Развојот на литературната ни историја и някои спорни въпроси на наследството. // *Литературна мисъл*, 1959, № 3, 3 – 44.
- Захаревич 1999:** Захаревич, Ю. С. Славистика как обязательный компонент базового образования в российской школе. // *Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов, вып. 15*. Санкт-Петербург, 1999, 20 – 24.
- Зенчук 1999:** Зенчук, В. Н. Српски језик у функционалне сврхе на Московском државном универзитету „Ломоносов“. // *Славистика III*. Београд, 1999, 285 – 289.

- Зимек 1961:** Zimek, R. Přehled publikační a redakční činnosti prof. A. V. Isačenka 1935 – 1960. // *Československá rusistika*, 1961, № 1, 57 – 62.
- Златанов 1983:** Златанов, И. Иван Иванович Мешчанинов (1883 – 1967). // *Съпоставително езиковедие*, 1983, № 5, 122 – 23.
- Злиднев 1960:** Злиднев, В. И. Из историята на руско-българските научни връзки. // *Литературна мисъл*, 1960, № 2, 93 – 102 (за Н. С. Державин).
- Золотова 1970:** Золотова, Г. А. Труды акад. В. В. Виноградова в области синтаксиса. // *Русский язык в школе*, 1970, № 1, 102 – 106.
- Иванов 1968:** Иванов, В. В. Акад. С. П. Обнорский (К 80-летию со дня рождения). // *Русский язык в школе*, 1968, № 3, 94 – 100.
- Иванов 1977:** Иванов, В. В. Рубен Иванович Аванесов (К 75-летию со дня рождения). // *Русский язык в школе*, 1977, № 1.
- Иванова 1984:** Иванова, Н. Степан Ившич (1884 – 1962). // *Съпоставително езиковедие*, 1984, № 2, 116 – 118.
- Иванова К. 1971:** Иванова, К. Научната дейност на Института за български език при БАН за 1970 година. // *Български език*, 1971, № 2 – 3, 270 – 271.
- Иванова К. 1991:** Иванова, К. Юрий Сергеевич Маслов (1914 – 1990). // *Български език*, 1991, № 1, 88 – 89.
- Иванова-Мирчева 1951:** Иванова-Мирчева, Д. Дейността на Института за български език и литература. // *Език и литература*, 1951, № 3, 190 – 192.
- Иванчев 1953:** Иванчев, Св. Академик Б. Хавранек на 60 години. // *Български език*, 1953, № 1, 82 – 83.
- Иванчев 1976:** Иванчев, Св. Виден полски славист и българист. // *Български език*, 1976, № 6, 449 – 452 (за Фр. Славски).
- Иванчев 1977:** Иванчев, Св. 25 години българска филология в Будапещенския университет. // *Български език*, 1977, № 5, 443 – 444.
- Иванчев 1978а:** Иванчев, Св. Акад. Бохуслав Хавранек. // *Съпоставително езиковедие*, 1978, № 5, 92 – 95.
- Иванчев 1978б:** Иванчев, Св. Изгубихме един приятел. // *Български език*, 1978, № 1, 87 – 88 (за Мечислав Караш).
- Иванчев 1978в:** Иванчев, Св. Софийският университет „Климент Охридски“ на 90 години. // *Съпоставително езиковедие*, 1978, № 6, 97 – 98.
- Иванчев 1979:** Иванчев, Св. 100 години от рождението на Станислав Слонски. // *Съпоставително езиковедие*, 1979, № 6, 70 – 73.
- Иванчев 1985:** Иванчев, Св. Йозеф Пата, Антонин Фринта, Бохуслав Хавранек – отношения с българистиката. // *Acta Universitatis Carolinae. Philologica 2*, 1985. *Slavica Pragensia*, XXVIII, 161 – 170.
- Иванчев 1990:** Иванчев, Св. Ян Петър (1931 – 1989). // *Съпоставително езиковедие*, 1990, № 2, 115 – 116.
- Иванчев 1991:** Иванчев, Св. Юрий С. Маслов (1914 – 1990). // *Съпоставително езиковедие*, 1991, № 1, 126 – 128.

- Иванчев, Домбек, Игов 1958:** Иванчев, Св., Т. Домбек, А. Игов. Преподаването на славянските езици в Софийския държавен университет. // *Език и литература*, 1958, № 3, 200 – 204.
- Илиева 1992:** Илиева, К. Научната дейност на Института за български език през 1991 г. // *Български език*, 1992, № 3, 237 – 239.
- Илчев 1961:** Илчев, П. *Slavia* – списание за славянска филология. // *Език и литература*, 1961, № 2, 69 – 75.
- Илчев 1963:** Илчев, П. Граматики на старобългарския език, излезли през последното десетилетие. // *Български език*, 1963, № 3, 284 – 285.
- Илчев 1977:** Илчев, П. Виктор Григорович и българската филология. // *Български език*, 1977, № 1, 72 – 78.
- Илчев 1982:** Илчев, П. Йозеф Курц. // *Съпоставително езикознание*, 1982, № 6, 72 – 73.
- ИС 1981:** *История на славистиката от края на XIX и началото на XX век.* БАН, София, 1981.
- Йедличка 1990:** Йедличка, А. За двете линии в развитието на чешката лексикография. // *Съпоставително езикознание*, 1990, № 4 – 5, 185 – 189.
- Йорданова 2000:** Йорданова, В. Славянската филология в България. // *Przegląd Polsko-Bułgarski (Полско-български преглед)*, София, 2000, № 1, 25.
- Йотов 1981:** Йотов, Цв. Изследователският процес в областта на руската разговорна реч: история, съвременно състояние, перспективи. // *Съпоставително езикознание*, 1981, № 1, 77 – 89.
- Йотов 1988:** Йотов, Цв. Болгарская языковедческая русистика за последние пять лет (творческие достижения – нерешенные проблемы). // *Болгарская русистика*, 1988, № 4, 101 – 107.
- Каракостов 1964:** Каракостов, Ст. Проблемите на българската русистика за двадесет години. // *Език и литература*, 1964, № 4, 49 – 54.
- Катуш 1979:** Катуш, Е. 80 години от рождението на Ищван Кнежа. // *Език и литература*, 1979, № 2, 123 – 124.
- Квапил Д. 1999:** Квапил, Д. Драгутин Мирковић (1921 – 1998). // *Славистика III*. Београд, 1999, 368 – 369.
- Ким, Пипер 2001:** Ким, Ч., П. Пипер. Славистика у Републици Кореји. // *Славистика V*. Београд, 2001, 241 – 244.
- Кипарски 1973:** Кипарский, В. К истории славяноведения в Финляндии. // *Советское славяноведение*, 1973, № 3, 68 – 72.
- Кирай 1957:** Király, P. Zehn Jahre slavische Sprachwissenschaft in Ungarn (1945 – 1955). // *Београдски меѓународни славистички састанак. 15. – 21.IX.1955.* Београд, 1957, 465 – 478.
- Кирай 1988:** Кирай, П. (съставител). *Унгарска българистика*. София, 1988.
- Кирконел 1958:** Kirkconnell, W. *The Place of Slavic Studies in Canada*. Winnipeg, 1958.

- Клер-Собел 1963:** Клер-Собел, Дж. Славистиката в Канада. // *Славяни*, 1963, № 6, 8 – 10.
- Клер-Собел 1965:** Clair-Sobell, J. S. The Canadian Association of Slavists 1954 – 1964. // *Canadian Slavonic Papers*, 1965, 7 – 12.
- Ковал-Костинска 1980:** Ковал-Костинска, О. Украинската фразеология. // *Съпоставително езикознание*, 1980, № 1, 48 – 52.
- Колев 1982:** Колев, Н. Т. Българистиката във Франция. // *Литературна мисъл*, 1982, № 10, 98 – 113.
- Колев 1983а:** Колев, Н. Т. Леон Болио – пръв редовен професор по българистика във Франция. // *Български език*, 1983, № 5, 447 – 452.
- Колев 1983б:** Колев, Н. Т. Петдесет години от основаването на катедрата по българистика в Париж. // *Съпоставително езикознание*, 1983, № 6, 54 – 62.
- Колев 1985:** Колев, Н. Т. Българистиката и Центърът по балканистика във Франция. // *Български език*, 1985, № 1, 79 – 81.
- Колев 1990:** Колев, Н. Т. Българистиката на страниците на Бюлетин № 8 на Центъра за балканистични изследвания в Париж. // *Език и литература*, 1990, № 1, 137 – 139.
- Колев 1994:** Колев, Н. Т. Професор д-р Роже Бернар: „България е моето второ отечество“. // *Език и литература*, 1994, № 1, 127 – 132.
- Колесник 2001:** Колесник, В. А. Състояние и перспективи за развитие на българистиката във Филологическия факултет на Одеския национален университет. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София, 2001, 69 – 75.
- Конев 1985:** Конев, Ил. Виден немски славист и българист. // *Литературна мисъл*, 1985, № 8, 124 – 129 (за Г. Геземан).
- Кончаревич 2000:** Кончаревич, К. Сто педесет година руског језика у Србији. // *Славистика IV*. Београд, 2000, 315 – 319.
- Коцева 2000:** Коцева, Е. Дмитрий С. Лихачов (1906 – 1999). // *Език и литература*, 2000, № 1, 201 – 204.
- Кочев 1976:** Кочев, Ив. Витолд Дорошевски (1.5.1899 – 26.1.1976). // *Български език*, 1976, № 4, 356 – 357.
- Кочев 1985:** Кочев, Ив. Състояние и перспективи за развитието на българската диалектология. // *Български език*, 1985, № 1, 8 – 11.
- Кошка 1966:** Кошка, Я. Българската литература в Словакия през следвоенното двадесетилетие (1945 – 1965). // *Литературна мисъл*, 1966, № 6, 143 – 154.
- Крейчи 1955:** Крејчі, К. Deset let české slavistiky od okupace. // *Slavia*, 1955, 373 – 379.
- Крилова 2001:** Крилова, Г. В. Българистични центрове в Санкт Петербург. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София, 2001, 52 – 61.

- Крисин 1997:** Крысин, Л. П. Русистика в России (1992 – 1996). // *Съпоставително езиковедие*, 1997, № 2, 42 – 50.
- Куделка В. 1978:** Kudělka, V. Vznik a vývoj jihoslovanské slavistiky do poloviny 19. století. // *Študie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia*. Bratislava, 1978, 393 – 414.
- Куделка 1984:** Kudělka, M. *O pojetí slavistiky*. Praha, 1984.
- Куделка, Шимечек, Вечерка 1978:** Kudělka, M., Z. Šimeček, R. Večerka. Česká slavistika v prvním období svého vývoje. // *Študie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia*. Bratislava, 1978, 29 – 92.
- Кувев 1979:** Кувев, К. Станислав Слонски. // в. „*Антени*“, бр. 46 от 14.11.1979 г.
- Курц 1959:** Kurz, J. Slavistické dílo profesora dr. Antonína Frinty. // *Acta Universitatis Carolinae. Philologica – Supplementum. Slavica Pragensia, I*. Praha, 1959, 3 – 13.
- Курц 1959а:** Kurz, J. Stanisław Słoński (9. X. 1879 – 8. III. 1959). // *Slavia*, 1959, 652 – 654.
- Куфнерова 1983:** Kufnerová, Zl. K pojetí a zaměření české lingvistické bulharistiky v minulosti a současnosti. // *Práce z dějin slavistiky IX*. Praha, 1983, 105 – 114.
- Куфнерова 1985:** Kufnerová, Zl. Antonín Frinta jako bulharista. // *Acta Universitatis Carolinae. Philologica 2, 1985. Slavica Pragensia, XXVIII*, 143 – 148.
- Куцаров 1980:** Куцаров, Ив. *Увод в славянската филология. Ч. I*. София, 1980.
- Куцаров 1983:** Куцаров, Ив. Теоретичните изследвания на А. В. Бондарко и преподаването на морфология на съвременния български език във ВУЗ. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 21, 1983, кн. 5 – Филология, 27 – 37.
- Куцаров 1985:** Куцаров, Ив. Чешката славистика от края на XIX и началото на XX век и българската филология. // *Acta Universitatis Carolinae. Philologica 2, 1985. Slavica Pragensia, XXVIII*, 27 – 38.
- Куцаров 1992:** Куцаров, Ив. Пражката бохемистика от началото на XX век и влиянието ѝ върху развитието на българското езиковедие. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 30, 1992, кн. 1 – Филология, 5 – 13.
- Куцаров 1998:** Куцаров, Ив. 25 години филологии в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 36, 1998, кн. 1 – Филология, 13 – 16.
- Куцаров 2000:** Куцаров, Ив. Славянската филология във Франция. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 38, 2000, кн. 1 – Филология, 5 – 22.
- Куцаров 2001а:** Куцаров, Ив. Българистиката и славистиката в Чехия и Полша в периода между двете световни войни. // *Сборник доклади от на-*

- учната конференция „Обучението по български език в началото на XXI в.“ (в памет на доц. д-р Стайко Кабасанов), Смолян, 2001, 3 – 19.
- Куцаров 2001б:** Куцаров, Ив. Славянската филология в Австрия след края на Първата световна война. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 39, 2001, кн. 1 – Филология, 419 – 433.
- Куцаров 2002а:** Куцаров, Ив. *Славяните и славянската филология*. Пловдив, 2002.
- Куцаров 2002б:** Куцаров, Ив. Прага и началото на българската научна и университетска славистика. // *Ното bohemicus*, 2002, № 1 – 2, 5 – 11.
- Куцаров 2002в:** Куцаров, Ив. Полша и славистиката на XX век. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 40, 2002, кн. 1 – Филология, Трета част, 249 – 279.
- Куцаров 2003:** Куцаров, Ив. Славянската филология – периоди на подем и упадък и факторите, които ги обуславят. // *Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания*. София, 2003, 19 – 27.
- Куцаров 2005:** Куцаров, Ив. Българската славистика в периода между двете световни войни. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 43, 2005, кн. 1 – Филология, сб. А. Лингвистични дискурси. Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова, 29 – 52.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. Бележки за славистиката на източните славяни в периода между двете световни войни. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 45, 2007, кн. 1 – Филология, 7 – 33.
- Куцаров 2008:** Куцаров, Ив. Европейската славистика между двете световни войни. // *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. Дина С. Станишева*. София, 2008, 225 – 231.
- Кучера, Бъчваров 1986:** Кучера, К., Бъчваров, Я. Ярослав Порак. // *Съпоставително езикознание*, 1986, № 1, 127 – 128.
- Кърпачева 1976:** Кърпачева, М. *Булгарика* в научните съчинения на проф. д-р Фр. Славски. // *Български език*, 1976, № 6, 452 – 458.
- Кювлиева 1977:** Кювлиева, В. Организация на работата по уточняване на терминологията и издаването на терминологични речници в Словения. // *Български език*, 1977, № 4, 365 – 366.
- Лациок 1978:** Laciok, H. Začiatky a formirovanie slavistiky na Slovensku. // *Študie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia*. Bratislava, 1978, 125 – 144.
- Лашкова 1987:** Лашкова, Л. Йосип Хам (1905 – 1986). // *Съпоставително езикознание*, 1987, № 4, 127 – 128.
- Леков 1956:** Леков, Ив. Леон Болъо на 80 години. // *Език и литература*, 1956, № 6, 475 – 476.
- Леков 1957:** Леков, Ив. Славянското езикознание в СССР. // *Български език*, 1957, № 5, 408 – 410.

- Леков 1963:** Леков, Ив. Макс Фасмер. // *Език и литература*, 1963, № 3, 95.
- Леков 1964:** Леков, Ив. Развой, успехи и нови задачи на езиковедството в България през годините на народната власт. // *Български език*, 1964, № 4 – 5, 257 – 281.
- Леков 1968:** Леков, Ив. Андре Мазон. // *Език и литература*, 1968, № 2, 92 – 93.
- Леков 1969а:** Леков, Ив. Акад. Емил Петрович. // *Език и литература*, 1969, № 3, 80.
- Леков 1969б:** Леков, Ив. Я. Бауер. // *Език и литература*, 1969, № 4, 94 – 95.
- Леков 1976а:** Леков, Ив. В памет на Витолд Дорошевич (1899 – 1976). // *Език и литература*, 1976, № 3, 102 – 103.
- Леков 1976б:** Леков, Ив. Славянската филология – интеграция на науки с достойно минало и трайно бъдеще. // *Език и литература*, 1976, № 5, 1 – 8.
- Леков 1978а:** Леков, Ив. Андре Вайан и сравнителното славянско езиковедство (1891 – 1977). // *Език и литература*, 1978, № 1, 117 – 118.
- Леков 1978б:** Леков, Ив. В памет на Ян Станислав (1904 – 1977). // *Език и литература*, 1978, № 1, 119 – 120.
- Леков 1978в:** Леков, Ив. Бохуслав Хавранек. // *Български език*, 1978, № 5, 494 – 495.
- Леков 1978г:** Леков, Ив. Йежи Курилович. // *Български език*, 1978, № 5, 495.
- Леков 1978д:** Леков, Ив. Професор Мечислав Карас – полски езиковед и български приятел (1924 – 1977). // *Език и литература*, 1978, № 1, 118 – 119.
- Леков 1983:** Леков, Ив. *Из близкото минало на славянското езиковедство. Дейци и насоки*. София, 1983.
- Леонидова 1979:** Леонидова, М. Актуални проблеми преподавания на руския език в вузовете в България. // *Перва национална конференция на преподавателите на руския език в вузовете (Варна, 31.X – 2. XI.1979). Тезиси на докладите и съобщенията*. София, 1979, 3 – 5.
- Леонидова 1985:** Леонидова, М. Сорок плодотворни години развитие на русистиката в България. // *Българска русистика*, 1985, 35 – 39.
- Леонидова 1988:** Леонидова, М. 40 години специалност руска филология в Софийския университет „Климент Охридски“. // *Съпоставително езиковедство*, 1988, № 3, 57 – 64.
- Лингорска 1980:** Лингорска, Б. Начало на българистиката в Мелбърн. // *Съпоставително езиковедство*, 1980, № 3, 92 – 93.
- Лингорска 1982:** Лингорска, Б. Професор доктор Пшемислав Зволински. // *Съпоставително езиковедство*, 1982, № 1 – 2, 195 – 196.
- Линстед 1986:** Линстед, Й. Българистиката във Финландия. // *Звено*, 1986, № 5, 7 – 8.

- Лиу 1988:** Лиу, Д. Изучаването на българския език в Китай. // *Съпоставително езикознание*, 1988, № 1, 58 – 59.
- Логачов 1985:** Логачев, К. И. Вклад ученых Петербургского-Петроградского-Ленинградского университета в разработку кирилло-мефодиевской проблематики. // *Palaeobulgarica*, 1985, № 4, 6 – 29.
- Лукинова 1968:** Лукинова, Т. Б. Видання наукової спадщини Л. А. Булаховського. // *Мовознавство*, 1968, № 2, 31 – 34.
- Лутовинова, ред. 2000:** *Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета. Материалы к истории факультета (2-ое издание, исправленное и дополненное)*. Ред. Лутовинова, И. С. Санкт-Петербург, 2000.
- Мавер 1957:** G. Maver. Slavistika u Italiji. // *Београдски међународни славистички састанак. 15. – 21.IX.1955*. Београд, 1957, 455 – 458.
- Манджуля 2001:** Манджуля, М. Българистиката в Букурещкия университет – днес и утре. // *Българистика 2001. Доклади он международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София, 2001, 128 – 131.
- Марван, Кларк 1983:** Марван, И., Дж. Э. М. Кларк. Славянское языкознание в Австрии, 1971 – 1980 гг. // *Славяноведение и балканистика в зарубежных странах*. Москва, 1983, 146 – 171.
- Маринова, Костова 1981:** Маринова, Н., Т. Костова. За българистиката в Холандия. // *Език и литература*, 1981, № 3, 124 – 125.
- Марков 1971:** Марков, Д. Ф. Об основных направлениях научной деятельности Института славяноведения и балканистики АН СССР. // *Советское славяноведение*, 1971, № 5, 3 – 8.
- Марков 1972:** Марков, Д. Ф. 25 лет работы Института славяноведения и балканистики. // *Советское славяноведение*, 1972, № 1, 3 – 20.
- Марков 1974:** Марков, Д. Ф. Научная деятельность Института славяноведения и балканистики в системе АН СССР (К 250-летию АН СССР). // *Советское славяноведение*, 1974, № 3, 3 – 7.
- Марков 1981:** Марков, Д. Ф. Итоги и ближайшие перспективы работы Института славяноведения и балканистики АН СССР. // *Советское славяноведение*, 1981, № 3, 9 – 13.
- Маслов 1957:** Маслов, Ю. С. Изучение южных и западных славянских языков в СССР за последние десять лет. // *Београдски међународни славистички састанак. 15. – 21.IX.1955*. Београд, 1957, 229 – 240.
- Матияшевич 1999:** Матијашевић, Ј. Александр Васильевич Музалевски (1923 – 1998). // *Славистика III*. Београд, 1999, 370 – 371.
- Мериджи 1966:** Мериджи, Б. Славистиката в Италия. // *Език и литература*, 1966, № 4, 90 – 95.
- Мечев 1977:** Мечев, К. Изтъкнат българовед (Сто години от рождението на академик Николай Севастианович Державин). // *Език и литература*, 1977, № 5, 93 – 94.

- Милетич 1891:** Милетич, Л. *Франц Миклошич и славянската филология*. София, 1891.
- Милников 1978:** Мыльников, А. С. К вопросу о путях и особенностях истории мировой славистики. // *Študie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia*. Bratislava, 1978, 289 – 316.
- Милников 1978а:** Мыльников, А. С. Проблемы периодизации истории мировой славистики. // *Методические проблемы истории славистики*. Москва, 1978, 40 – 55.
- Милников 1980:** Мыльников, А. С. Славяноведение и балканистика в Австрии. // *Славяноведение и балканистика за рубежом*. Москва, 1980, 116 – 128.
- Милников 1981:** Милников, А. Българистиката в системата на славистичните дисциплини. // *Език и литература*, 1981, № 5, 66 – 70.
- Милников 1983:** Мыльников, А. С. Восточноевропейские исследования в университетах ФРГ. // *Славяноведение и балканистика в зарубежных странах*. Москва, 1983, 66 – 124.
- Минкова 1978:** Минкова, Л. *Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане*. София, 1978.
- Минкова 1994:** Минкова, Л. Равносметка на една вековна традиция (История на славистиката в Германия). // *Литературна мисъл*, 1994, № 2, 164 – 176.
- Минкова 2000а:** Минкова, Л. Век и половина славистика във Виенския университет. // *Български език и литература*, 2000, № 5, 53 – 59.
- Минкова 2000б:** Минкова, Л. Българистиката в Специализираната библиотека към Института по славистика при Виенския университет. // *Библиотека*, 2000, № 3 – 4, 55 – 69.
- Михъила 1961:** Михъила, Г. Румънската славистика през последните години. // *Български език*, 1961, № 2, 163 – 175.
- Михъила 1968:** Mihăilă, G. Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumaine et de leurs rapports avec les études slaves internationales. // *Romanoslavica*, 1968, 193 – 225.
- Мичева 1997/1998:** Мичева, В. Евгения Ивановна Дьомина на седемдесет години. // *Български език*, 1997/1998, № 1, 1 – 3.
- Миятев 1965:** Миятев, П. Ищван Книежа (1898 – 1965). // *Български език*, 1965, № 2, 182.
- Младенов 1969:** Младенов, М. Сл. Научната дейност на Института за български език при БАН за 1968 г. // *Български език*, 1969, № 1, 81 – 85.
- Младенов 1970а:** Младенов, М. Сл. Приносът на румънските слависти в изследването на българските говори в СР Румъния. // *Български език*, 1970, № 2 – 3, 229 – 231.
- Младенов 1970б:** Младенов, М. Сл. Двадесет години списание Български език (1951 – 1970). // *Български език*, 1970, № 6, 543 – 545.

- Младенов 1975:** Младенов, М. Сл. Двадесет и пет години списание Български език. // *Български език*, 1975, № 6, 497 – 498.
- Младенов 1980:** Младенов, М. Сл. Густав Вайганд (1.II.1860 – 8.VII.1930). // *Съпоставително езикознание*, 1980, № 5, 114 – 116.
- Младенов 1981:** Младенов, М. Сл. 100 години от рождението на Андре Мазон (7.XI.1881 – 13.VII.1967). // *Съпоставително езикознание*, 1981, № 6, 72 – 74.
- Младенов 1987:** Младенов, М. Сл. Йоргу Йордан (1888 – 1986). // *Съпоставително езикознание*, 1987, № 3, 128.
- Младенов 1988:** Младенов, М. Сл. Аритон Врачу (1927 – 1987). // *Съпоставително езикознание*, 1988, № 4 – 5, 235 – 236.
- Младенов 1991:** Младенов, М. Сл. Александру Росети (1895 – 1900). // *Съпоставително езикознание*, 1991, № 1, 125 – 126.
- Младенов, Холиолчев 1971:** Младенов, М. Сл., Хр. Холиолчев. Проф. д-р Самуил Борисович Бернщейн на шейсет години. // *Български език*, 1971, № 2 – 3, 129 – 135.
- Младенова 1993/1994:** Младенова, Д. Научната дейност на Института за български език през 1992/1993 г. // *Български език*, 1993/1994, № 3, 226 – 228.
- Младенова 1995:** Младенова, М. Владимир Шмилауер (1895 – 1983). // *Съпоставително езикознание*, 1995, № 6, 95 – 96.
- Младенова, Игазова 1988:** Младенова, М., Игазова, Т. Преподаването на чешки и словашки език в Софийския университет „Климент Охридски“ през периода 1944 – 1987 г. // *Práce z dějin slavistiky XII*. Praha, 1988, 95 – 104.
- Моравцова 1985:** Moravcová, M. Prof. dr. Zdeněk Urban, CSc., šedesátiletý. // *Český lid*, 1985, № 4, 247 – 248.
- Моравцова 1992:** Moravcová, M. Česká etnografie Bulharska po roce 1945. // *Práce z dějin slavistiky XV*. Praha, 1992, 183 – 208.
- МПСИ 1978:** *Методологическите проблеми на историята на славистиката*. МКС, Комиссия по историята на славистиката. Москва, 1978.
- Мурдаров 1988:** Мурдаров, Вл. *Виена и началото на българската наука*. София, 1988.
- Мурдаров 1999:** Мурдаров, Вл. *Виенската славистика и българското езикознание 1822 – 1849 – 1918*. Пловдив, 1999.
- Мутафчиев 1957:** Мутафчиев, Р. Лексикографията в днешна Чехословакия. // *Български език*, 1957, № 6, 558 – 561.
- Мутафчиев 1962:** Мутафчиев, Р. Двадесет години от основаването на Институт за български език при БАН. // *Български език*, 1962, № 4, 351 – 355.
- Нагипал 1972:** Нагипал, Т. 20 години българска филология в Будапещенския университет. // *Език и литература*, 1972, № 3, 90 – 93.
- Начева 1987:** Начева, М. Списание *Наше ржеч* на седемдесет години. // *Съпоставително езикознание*, 1987, № 6, 96 – 97.

- Начева 1987а:** Начева, М. 70 години списание „Наше ржеч“. // *Български език*, 1987, № 6, 515 – 516.
- Неджела 1978:** Niedziela, Z. Słowianoznawstwo polskie do roku 1848. // *Študie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19 storočia*. Bratislava: Veda, 1978, 331 – 352.
- Нейедли 1953:** Нейедли, З. К истории славяноведения до XIII века. // *Slavia*, 1953, 1 – 28.
- Николова 1987:** Николова, Св. Дмитрий Сергеевич Лихачов като изследовател на старите славянски литератури. // *Език и литература*, 1987, № 4, 3 – 11.
- Ницолова 1997:** Ницолова, Р. Карл Гутшмит на шейсет години. // *Съпоставително езиковедие*, 1997, № 4, 140 – 142.
- Нич 1960:** Nitsch, K. *Ze wspomnień językoznawcy*. Kraków, 1960.
- Норман 1984:** Норман, Б. Ю. История и съвременно състояние на изследванията на българския език в Белорусия. // *Съпоставително езиковедие*, 1984, № 2, 64 – 72.
- Носек 1984:** Носек, И. Бохумил Трънка (1895-1984). // *Български език*, 1984, № 5, 483 – 484.
- Ондруш 1974:** Ondruš, Š. Profesor Eugen Pauliny a jeho lingvistické dielo. // *Zborník Filozofickej fakulty univerzity Komenského. Philologica*, XXIII – XXIV, 1974, 3 – 6.
- Орлош 1982:** Orłoś, T. Z. Krakovská bohemistika. // *Práce z dějin slavistiky VI*. Praha, 1982, 125 – 138.
- Осипова 1983:** Осипова, Н. 90 лет румынской славистики. // *Советское славяноведение*, 1983, № 4, 53 – 61.
- Отчет 1960:** *IV Международный съезд славистов. Отчет* (под редакцията на В. В. Виноградов). Москва, 1960.
- Павлов 1980:** Павлов, Ив. Професор Карел Крейчи (1905 – 1979). // *Език и литература*, 1980, № 1, 108.
- Павлов 1985:** Pavlov, I. Život zasvěcený bulharistice. // *Bulharsko*, 1985, № 6, 11 (за Зд. Урбан).
- Павлов 1989:** Pavlov, Iv. Čeští vědci na Sofijské univerzitě Klimenta Ochridského. // *Práce z dějin slavistiky XIII*. Praha, 1989, 87 – 92.
- Павлов 1990:** Павлов, Ив. Чешкият българист Зденек Урбан. // *Литературен форум*, 1990, бр. 51 – 52, 7.
- Павлов 1996:** Павлов, Ив. Юбилейните жалони на академичната славистика. // *Език и литература*, 1996, № 1, 29 – 37.
- Павлова 1981:** Павлова, Р. Болгарско-русская сопоставительная проблематика на страницах журнала „Съпоставително езиковедие“. // *Болгарская русистика*, 1981, № 1, 70 – 73.
- Павлова 1982:** Павлова, Р. Сопоставительные исследования в области грамматики русского и болгарского языков. // *Руски и западни езици*, 1982, № 6, 12 – 14.

- Павлова 1984а:** Павлова, Р. Четиридесет години българска езиковедска русистика. // *Език и литература*, 1984, № 6, 13 – 16.
- Павлова 1984б:** Павлова, Р. Достижения советского языкознания за 60 лет. // *Достижения советской русистики за 60 лет*. София, 1984, 60 – 68.
- Павлова, Богданова 1982:** Павлова, Р., С. Богданова. Федот Петрович Филин (1908 – 1982). // *Съпоставително езиковедие*, 1982, № 5, 96 – 98.
- Палкова 1983:** Палкова, Зд. Милан Ромпортъл. // *Съпоставително езиковедие*, 1983, № 3, 130 – 131.
- Палкович 1991:** Палкович, К. Виден словашки славист. // *Български език*, 1991, № 4, 405 (за В. Бланар).
- Парашкевов 1981:** Парашкевов, Б. Професор доктор Юка Хюркянен (1942 – 1981). // *Съпоставително езиковедие*, 1981, № 6, 85 – 86.
- Парашкевов 1984:** Парашкевов, Б. Валентин Кипарски (1904 – 1983). // *Съпоставително езиковедие*, 1984, № 1, 132.
- Пастърнек 1896:** Pastnek, F. O ročátcích slovanské filologie v Čechách, zvláště o F. Durychovi a jeho poměru k Dobrovskému. // *Časopis Českého musea*, 1896, 67 – 80.
- Пашов 1984а:** Пашов, П. Научна конференция в Париж, посветена на петдесетгодишнината на катедрата по български език в Сорбоната. // *Език и литература*, 1984, № 1, 124 – 125.
- Пашов 1984б:** Пашов, П. Факултетът по славянски филологии на Софийския университет „Климент Охридски“ през четирите десетилетия на народната власт. // *Език и литература*, 1984, № 6, 1 – 12.
- Пашов 1996:** Пашов, П. „Език и литература“ навърши половин век. // *Език и литература*, 1996, № 1, 4 – 7.
- Пеева 2001:** Пеева, А. Преподаването на български език и култура в ИНАЛКО, Париж. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София, 2001, 119 – 121.
- Пенкова 1973:** Пенкова, П. Българският език в американските университети. // *Български език*, 1973, № 5, 90 – 93.
- Пенкова 1974:** Пенкова, П. Седми конгрес на скандинавските слависти в Берген. // *Език и литература*, 1974, № 6, 86 – 91.
- Пенчев Г. 1983:** Пенчев, Г. Дмитрий Фьодорович Марков. // *Литературна мисъл*, 1983, № 10, 96 – 100.
- Пенчев, Станишева, Станков 1967:** Пенчев, Й., Станишева, Д., Станков, В. Въпроси на българистиката в съветското езиковедие. // *Български език*, 1967, № 5, 436 – 457.
- Пернишка 1974:** Пернишка, Е. Нови прояви на българистиката в Украйна. // *Български език*, 1974, № 3, 278 – 281.
- Пернишка 1989:** Пернишка, Ем. Тридесет години български лекторат в Лион. // *Език и литература*, 1989, № 4, 125 – 126.
- Петканов 1978:** Петканов, Ив. Енрико Дамиани като славист. // *Език и литература*, 1978, № 4, 37 – 47.

- Петканов 1980:** Петканов, Ив. Италянски русист и славист Этторе Логатто. // *Болгарская русистика*, 1980, № 3, 15 – 16.
- Петканов 1981:** Петканов, Ив. Италианският българист Луиджи Салвини. // *Език и литература*, 1981, № 1, 63 – 68.
- Петканов 1992:** Петканов, Ив. Енрико Дамиани като българист и славист (28.IV.1892 – 10.XII.1953). // *Език и литература*, 1992, № 4, 136 – 139.
- Петрачкова 1989:** Petráčková, V. K charakteru českého předobrozenského mluvnictví a slovníkářství. // *Práce z dějin slavistiky XIII*. Praha, 1989, 243 – 255.
- Петрова-Слодняк 1988:** Петрова-Слодняк, М. Българистиката в Залцбург. // *Съпоставително езиковедство*, 1988, № 4 – 5, 127 – 132.
- Петрович 1957:** Петрович, Е. Вопросы славистики в Румынии за последние десять лет. // *Београдски меѓународни славистички састанак*. 15. – 21.IX.1955. Београд, 1957, 459 – 464.
- Петровски 1906:** Петровский, Н. *Первые годы деятельности В. Копитара*. Казань, 1906.
- Петровски 1914:** Петровский, Н. О занятиях В. Копитара болгарским языком. // *Списание на БАН*, 1914, 19 – 74.
- Петър 1975а:** Petr, J. Problematika dějin slavistiky na některých neslovanských universitách. // *Práce z dějin slavistiky II*. Praha, 1975, 43 – 60.
- Петър 1975б:** Petr, J. Antonín Frinta (14.VI.1884 – 21.II.1975). // *Slavia*, 1975, № 4.
- Петър, съст. 1987:** Петър, Я. *Езиковедската българистика в Чехословакия*. Съставител Ян Петър. София: Наука и изкуство, 1987.
- Петър 1988а:** Петър, Я. Приносът на Карловия университет към развитието на славянското езиковедство в Софийския университет. // *Език и литература*, 1988, № 5, 33 – 47.
- Петър 1988б:** Petr, J. Jazykovědná bulharistika v Čechách v poválečném čtyřicetiletí. // *Práce z dějin slavistiky XII*. Praha, 1988, 13 – 28.
- Петър 1989:** Petr, J. Přínos Univerzity Karlovy k rozvoji slovanské jazykovědy na Univerzitě Klimenta Ochridského v Sofii od doby jejího založení do současnosti. // *Práce z dějin slavistiky XIII*. Praha, 1989, 7 – 42.
- Пикио 1962:** Picchio, R. Quaranta anni di slavistica italiana nell' opera di E. Lo Gatto e G. Maver. // *Studi in onore di E. Lo Gatto e G. Maver*. Firenze – Roma, 1962, 1 – 21.
- Платонова 2001:** Платонова, И. В. Българистиката във Факултета по чужди езици при Московския държавен университет (Програма „Училище – ВУЗ“). // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София, 2001, 45 – 51.
- Попиванов 1983:** Попиванов, Ив. Крупен литературовед – българист. 70 години от рождението на Д. Ф. Марков. // *Език и литература*, 1983, № 4, 11 – 16.

- Попиванов 1989:** Попиванов, Ив. Тридесет години българистика в Дебрецен. // *Език и литература*, 1989, № 2, 110.
- Попов Д. 1995:** Попов, Д. Дейността на Института за български език през 1994 г. // *Български език*, 1995, № 3, 261 – 164.
- Попов К. Г. 1968:** Попов, К. Г. Русистиката в Чехословакия. // *Език и литература*, 1968, № 1, 93 – 95.
- Порт 1968:** Pohrt, H. *Bibliographie slawistischer Publikationen aus der Deutschen Demokratischen Republik 1946 – 1967*. Berlin: Akademie-Verl, 1968.
- Порт 1970:** Pohrt, H. Die Anfänge der Zeitschrift „Archiv für slavische Philologie“. // *Práce z dějin slavistiky I*. Praha: Univerzita Karlova, 1970, 61 – 68.
- Порт 1974:** Pohrt, H. *Bibliographie slawistischer Publikationen aus der Deutschen Demokratischen Republik 1968 – 1974*. Berlin: Akademie – Verlag, 1974.
- Праце 1970:** *Práce z dějin slavistiky*. Praha: Univerzita Karlova, 1970.
- Първев 1958:** Първев, Хр. Из „предисторията“ на проблемата за преизказното наклонение. // *Български език*, 1958, № 4 – 5, 434 – 441.
- Първев 1962:** Първев, Хр. Списание *Naše řeč* (Прага). // *Български език*, 1962, № 5, 467 – 470.
- Първев 1962а:** Първев, Хр. Списание *Český jazyk a literatura* (Прага). // *Български език и литература*, 1962, № 6, 45 – 50.
- Първев 1968:** Първев, Хр. Половинвековен юбилей. // *Български език*, 1968, № 6, 584 – 586 (за списание *Naše řeč*).
- Първев 1969:** Първев, Хр. Науката за българския език след 9.IX.1944 г. // *Български език и литература*, 1969, № 4, 17 – 32.
- Първев 1984:** Първев, Хр. Българското езикознание през четиридесетте социалистически десетилетия. // *Език и литература*, 1984, № 4, 27 – 41.
- Първев 1986:** Първев, Хр. Макс Фасмер (1886 – 1962). // *Съпоставително езикознание*, 1986, № 5, 111 – 113.
- Раданова 1992:** Раданова, Н. Енрико Дамиани (1892 – 1953). // *Съпоставително езикознание*, 1992, № 5, 89 – 93.
- Радева 1991:** Радева, В. Пета конференция на немските слависти. // *Език и литература*, 1991, № 2, 136 – 138.
- Първев 1984:** Първев, Хр. Българското езикознание през четиридесетте социалистически десетилетия. // *Език и литература*, 1984, № 4, 27 – 41.
- Радева 1998:** Радева, В. Хилмар Валтер на шейсет и пет години. // *Съпоставително езикознание*, 1997, № 3 – 4, 199 – 201.
- Радева С. 1963:** Радева, С. Два юбилея на видни полски езиковеди (Сплавински, Клеменсевич). // *Български език*, 1963, № 3, 246 – 250.
- Радева С. 1980:** Радева С. Витолд Ташицки (1898 – 1979). // *Съпоставително езикознание*, 1980, № 5, 124 – 126.
- Радованович 1990:** Професор др Александар Младеновић. // *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XXXVII*. Novi Sad, 1990, 1 – 17.

- Райкова 1993:** Райкова, М. Професор Лешек Мошински на 65 години. // *Palaeobulgarica*, 1993, № 2, 125 – 127.
- Райкова 1996:** Райкова, М. Професор Франчишек Славски на 80 години. // *Български език*, 1996, № 5, 1 – 4.
- Райкова 1996а:** Райкова, М. Професор Франчишек Славски в България. // *Български език*, 1996, № 5, 92 – 93.
- Ред. 1959:** Българската славистика в служба на културното строителство. // *Език и литература*, 1959, № 4, 241 – 243.
- Ред. 1974:** Българската славистика на 30 години. // *Език и литература*, 1974, № 4, 1 – 11.
- Ред. 1975:** Двадесет и пет години списание „Български език“. // *Български език*, 1975, № 6, 497 – 498.
- Ред. 1986:** Професор д-р Линда Айцетмюлер-Садник на 75 години. // *Звено*, 1986, № 2, 15 – 16.
- Ред. 1986а:** Тадеуш Шимански. // *Звено*, 1986, № 5, 61.
- Ред. 1986б:** Професор д-р Волфганг Геземан на 60 години. // *Звено*, 1986, № 2, 18 – 19.
- Ред. 1987:** Академик Йосип Хам. // *Българистика*, 1987, № 1, 38 – 39.
- Ред. 1997:** Професор Ърнест Скатън – почетен доктор на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. // *Съпоставително езиковедие*, 1997, № 1, 128.
- Ред. 1999:** Научните приноси на проф. д-р Йежи Русек. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*. Т. 37, 1999, кн. 1 – *Филология*, 19 – 20.
- Ред. 1999а:** Научните приноси на проф. д-р Всеволод Д. Андреев. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*, Т. 28, 1990, кн. 1 – *Филология*, 5 – 6.
- Реметић 2000:** Реметић, Сл. Павле Ивић (1925 – 1999). // *Славистика IV*. Београд, 2000, 347 – 352.
- Ржанникова 1993/1994:** Ржанникова, О. А. Петдесет години катедра „Славянски филологии“ в Московския университет „М. В. Ломоносов“. // *Български език*, 1993/1994, № 4, 404.
- Ржанникова 2001:** Ржанникова, О. А. Българистиката във Филологическия факултет на Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София: БАН, 2001, 36 – 44.
- Ржехачек 1975:** Řeháček, L. Studium dějin slovanské filologie na filozofické fakultě University Karlovy v Praze. // *Práce z dějin slavistiky II*. Praha, 1975, 174 – 196.
- Ржехачек 1981:** Řeháček, L. Jazykovědná bulharistika na Univerzitě Karlově v letech 1945 – 1980. // *Práce z dějin slavistiky VIII. Dějiny bulharistiky na Univerzitě Karlově v Praze*. Praha: Univerzita Karlova, 1981, 55 – 73.

- Ригер 1982:** Ригер, Я. Здзислав Щибер. // *Език и литература*, 1982, № 2, 95 – 100.
- Ристески 1994:** Ристески, Ст. *Табу темата: Киселинов – Конески*. Охрид, 1994.
- Романска 1959:** Романска, Цв. Постижения и задачи на съвременната българска фолклористика. // *Език и литература*, 1959, № 4, 272 – 286.
- Романска 1964:** Романска, Цв. Съвременната българска фолклористика – състояние и постижения, задачи и перспективи. // *Език и литература*, 1964, № 4, 71 – 78.
- Русакиев 1976:** Русакиев, С. Евгений Шаблиовски на 70 години. // *Език и литература*, 1976, № 3, 100 – 101.
- Русакиев 1984:** Русакиев, С. Четири десетилетия на огромен успех. // *Език и литература*, 1984, № 4, 4 – 5.
- Русек 1979:** Русек, Й. Из историята на българистиката в Краков. // *Съпоставително езиковедие*, 1979, № 5, 56 – 62.
- Русек 1980:** Русек, Й. 80 години българистика в Краков. // *Език и литература*, 1980, № 4, 118 – 122.
- Русинов 1967:** Русинов, Р. Успехите на съветското езиковедие. // *Български език*, 1967, № 5, 457 – 463.
- Русинов 1986:** Русинов, Р. Марина Григориевна Рожновска (1926 – 1985). // *Български език*, 1986, № 3, 258 – 259.
- Русинов 1987а:** Русинов, Р. Общественият самоотчет на акад. Д. С. Лихачов. // *Език и литература*, 1987, № 5, 130 – 131.
- Русинов 1987б:** Русинов, Р. Запознайте се с проф. д-р Борис Юстинович Норман. // *Българистика*, 1987, № 4, 12 – 15.
- Русинов 1988а:** Русинов, Р. Раля Михайловна Цейтлин – почетен доктор на Великотърновския университет. // *Български език*, 1988, № 5, 469 – 471.
- Русинов 1988б:** Русинов, Р. Леонид Булаховски (1888 – 1961). // *Съпоставително езиковедие*, 1988, № 4 – 5, 220 – 222.
- Русинов 1988в:** Русинов, Р. Двадесет и пет години българска филология във Великотърновския университет „Кирил и Методий“. // *Език и литература*, 1988, № 1, 134 – 135.
- Русинов 1988г:** Русинов, Р. Кратки спомени за Великотърновския университет (по случай двадесет и петата му годишнина). // *Съпоставително езиковедие*, 1988, № 2, 47 – 50.
- Русинов 1996:** Русинов, Р. Григорий Осипович Винокур (1896 – 1947). // *Съпоставително езиковедие*, 1996, № 2, 121 – 126.
- С XXI 2003:** *Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания*. София: Сема РИ, 2003.
- Садецки-Кардос, Ференц 1994:** Szádeczky-Kardoss, Samuel; István Ferincz. *Szegedi bolgarisztika*. Hungaro-Bulgarica V. Szeged: JATE Press, 1994.
- Селимски 1989:** Селимски, Л. Алфред Заремба (1921 – 1988). // *Съпоставително езиковедие*, 1989, № 1, 124 – 125.

- Селимски 1989а:** Селимски, Л. Станислав Скорупка (1906 – 1988). // *Съпоставително езиковедство*, 1989, № 1, 125 – 126.
- Симеонова 1982:** Симеонова, Хр. Рубен Иванович Аванесов (1902 – 1982). // *Съпоставително езиковедство*, 1982, № 5, 98 – 99.
- Скаличка 1970:** Skalička, V. *Slovanská filologie na Karlově universitě. // Práce z dějin slavistiky I*. Praha, 1970, 26 – 32.
- Славика 1993:** *Slavica na Masarykově Univerzitě v Brně (Literární věda, jazykověda, historiografie, uměnovědy)*. Brno: Masarykova univerzita, 1993.
- Скатън 1991а:** Скатън, Ъ. А. Шестдесет години българистика в Съединените американски щати. // *Съпоставително езиковедство*, 1991, № 1, 58 – 64.
- Скатън 1991б:** Scatton, E. A. Bibliography of Bulgarian linguistics in the United States. // *Съпоставително езиковедство*, 1991, № 5, 117 – 128.
- Смирнов 1988:** Смирнов, С. В. Петербургский центр славяноведения. // *Славянская филология. Вып. VI*. Ленинград, 1988, 34 – 40.
- Смядовски 1981:** Смядовски, Ст. Научната дейност на Института за български език при БАН за 1980 г. // *Български език*, 1981, № 3, 258 – 262.
- Соколовска-Добрикова 1987:** Соколовска-Добрикова, М. Българистиката във Философския факултет на Братиславския университет „Ян Амос Коменски“. // *Български език*, 1987, № 5, 430 – 433.
- Спасич 1994:** Спасић, Л. Професор др Јован Јерковић. // *Zbornik Matice srbske za filologiju i lingvistiku, XXXVII*. Novi Sad, 1994, 9 – 22.
- Стаменов 1987:** Стаменов, М. Още един център на българистиката в Англия. // *Съпоставително езиковедство*, 1987, № 2, 57 – 62.
- Станишева 1996:** Станишева, Д. Никита Илич Толстой (1923 – 1996). // *Съпоставително езиковедство*, 1996, № 4, 156 – 159.
- Станковић 1999:** Станковић, Б. Актуелни проблеми изучавања српског језика у иностранству. // *Славистика III*. Београд, 1999, 281 – 284.
- Станковић 2001:** Станковић, Б. О будућности славистике и славистичких организација. // *Славистика V*. Београд, 2001, 9 – 15.
- Стендер-Петерсен 1960:** Стендер-Петерсен, А. К истории скандинавской славистики. // *Scando-Slavica*, 1960, 5 – 18.
- Стойков 1968:** Стойков, Ст. Проф. Роже Бернар на шейсет години. // *Български език*, 1968, № 4 – 5, 331 – 340.
- Стойкович 1979:** Стойкович, Ол. Изучаването на български език в Румъния. // *Български език*, 1979, № 3, 219 – 223.
- Стоянов И. 1985:** Стоянов, Ив. А. За възникването и развитието на езиковедската българистика в Украйна. // *Съпоставително езиковедство*, 1985, № 2, 56 – 64.
- Стоянов 1964:** Стоянов, Ст. Българското езиковедство за двадесет години. // *Език и литература*, 1964, № 4, 1 – 16.

- Стоянов 1969:** Стоянов, Ст. Българското езикознание (25 години славистика в Народна република България. I. Езикознание). // *Език и литература*, 1969, № 4, 1 – 9.
- Стоянов 1984:** Стоянов, Ст. Началото. // *Език и литература*, 1984, № 4, 8 – 11.
- Супрун 1989:** Супрун, А. Е. *Введение в славянскую филологию* (второ издание). Минск: Вышэйшая школа, 1989.
- Такаюки 1980:** Такаюки, И. История и современное состояние славяноведения в Японии. // *Советское славяноведение*, 1980, № 2, 93 – 105.
- Терзийска 1981:** Терзийска, Л. Иван Билодид (1906 – 1981). // *Съпоставително езикознание*, 1981, № 6, 86 – 87.
- Терзийска 1991:** Терзийска, Л. Международната асоциация на украинистите проведе своя първи конгрес. // *Език и литература*, 1991, № 2, 134 – 136.
- Терзич 2000:** Терзић, А. Вера Николић (1925 – 1999). // *Славистика IV*. Београд, 2000, 353 – 354.
- Тетовска-Троева 1976:** Тетовска-Троева, М. Дейността на Института за български език при БАН за 1975 г. // *Български език*, 1976, № 3, 146 – 250.
- Тибенски 1973:** Tibenský, J. Počiatky slavistickej vedy na Slovensku. // *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Literatura – folklór – historie*. Praha, 1973, 417 – 425.
- Тишева, Колев 2000:** Тишева, Й., Г. Колев. *Едно поколение български езиковеди*. София, 2000, 3 – 13 (за Хр. Първев, В. Попова, П. Пашов, Т. Бояджиев, Ст. Брезински).
- Токарьов 1973:** Токарев, С. А. Начальный период славянской этнографии. // *VII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации*. Москва, 1973, 237 – 249.
- Тодоров 1989:** Тодоров, Т. Проф. д-р Роже Бернар на осемдесет години. // *Български език*, 1989, № 1, 88 – 91.
- Тодоров 1993/1994:** Тодоров, Т. Проф. д-р Роже Бернар на 85 години. // *Български език*, 1993/1994, № 1, 71 – 73.
- Тодоров 1996:** Тодоров, Т. Нестареещата любов към България на проф. д-р Роже Бернар. // *Български език*, 1996, № 3, 98 – 100.
- Тодоров В. 1983:** Тодоров, В. Чешката литература в България след 9.IX.1944 г. // *Práce z dějin slavistiky IX*. Praha, 1983, 91 – 104.
- Тодоров В. 1986:** Тодоров, В. Зденек Урбан и българската литература. // *Литературна история*, 1986, 102 – 109.
- Толстой 1970:** Толстой, Н. И. Академик В. В. Виноградов. // *Советское славяноведение*, 1970, № 1, 132 – 133.
- Толстой 1974:** Толстой, Н. И. Памяти И. И. Ревзина. // *Советское славяноведение*, 1974, № 5, 126 – 127.
- Томов 1995:** Томов, М. Любомир Андрейчин и Секцията съвременен български език в периода на нейното създаване. // *Български език*, 1995, № 5 – 6, 437 – 442.

- Томов 1996:** Томов, М. Кирил Мирчев и Института за български език в периода на неговото създаване. // *Български език*, 1996, № 1, 37 – 39.
- Топорков 1986:** Топорков, А. Л. Этнолингвистические исследования в области славистики в последнее десятилетие. // *Советская этнография*, 1986, № 1, 137 – 140.
- Тот 1973:** Тот, И. Езиковедската славистика в Унгария. // *Език и литература*, 1973, № 2, 81 – 83.
- Третьяков 1957:** Третьяков, П. Н. О деятельности Института славяноведения Академии наук СССР. // *Београдски меѓународни славистички састанак*. 15. – 21.IX.1955. Београд, 1957, 283 – 288.
- Троуърс 1977:** Trawers, M. B. *Slavonic Languages in Australia since 1958*. Sydney, 1977.
- Трофимкина 2001:** Трофимкина, О. И. Вклад профессора Петра Андреевича Дмитриева в сербистику. // *Славистика V*. Београд, 2001, 239 – 240.
- Трумер 1974:** Trummer, M. Der Beitrag der Grazer Slavistik zum Studium südosteuropas. // *Österreichische Osthefte, Jahrgang 16*. Wien, 1974, 270 – 279.
- Урбан 1989:** Urban, Z. K dějinám vztahů mezi sofijskou a pražskou univerzitou na poli literární vědy a folkloristiky. // *Práce z dějin slavistiky XIII*. Praha, 1989, 43 – 70.
- Урбан, Ржехачек 1992:** Урбан, Зд., Л. Ржехачек. *Прага и българската филология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Урбанчик 1982:** Urbańczyk, S. Dwieście lat polskiego językoznawstwa (Próba periodyzacji). // *Práce z dějin slavistiky VI*. Praha, 1982, 7 – 22.
- Филипова 1986:** Филипова, Г. Десет години списание *Palaeobulgarica* – *Старобългаристика*. // *Звено*, 1986, № 5, 50 – 52.
- Филипова-Байрова 1967:** Филипова-Байрова, М. Професор Андре Мазон (1881 – 1967). // *Български език*, 1967, № 6, 575 – 577.
- Филипова-Байрова 1979:** Филипова-Байрова, М. Проф. Роже Бернар. // *Литературна история*, 1979, 51 – 54.
- Филипова-Байрова 1989:** Филипова-Байрова, М. Проф. Роже Бернар на седемдесет години. // *Palaeobulgarica*, 1989, № 4, 3 – 7.
- Филкова 1994:** Филкова, П. Виктор В. Виноградов (1894 – 1969). // *Съпоставително езиковедие*, 1994, № 6, 88 – 102.
- Францев 1906:** Францев, В. А. *Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.* Прага Чешская, 1906.
- Фринта 1957:** Frinta, A. O počátcích filologie a slavistiky u Lužických Srbů. // *Slavia*, 1957, 578 – 585.
- Фринта 1970:** Frinta, A. Dějiny sorabistiky. // *Práce z dějin slavistiky I*. Praha, 1970, 33 – 41.
- Фулиарон 2001:** Фулиарон, Е. Проблеми на българистиката и българската диаспора в Париж. // *Българистика 2001. Доклади от международната*

- работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г. София: БАН, 2001, 115 – 118.
- Фьойе 2001:** Фьойе, Ж. Състоянието на българското езикознание във Франция. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември 2001 г.* София: БАН, 2001, 112 – 115.
- Фьорстер 1987:** Фьорстер, В. Традиции на славянската лексикография в Хумболтовия университет. // *Съпоставително езикознание*, 1987, № 5, 59 – 64.
- Хавранек 1957:** Havránek, V. Slovanská jazykověda v Československé republice. // *Београдски меѓународни славистички састанак. 15. – 21.IX.1955.* Београд, 1957, 353 – 367.
- Хакамиес 1989:** Хакамиес, П. Славяноведение в Финляндии. // *Славяноведение и балканистика в странах зарубежной Европы и США.* Москва: Наука, 1989, 99 – 101.
- Хам 1970:** Хамм, Й. Славянское языкознание и пути его исторического развития. // *Práce z dějin slavistiky I.* Praha: Univerzita Karlova, 1970, 13 – 21.
- Хаузенблас 1963:** Hausenblas, K. K sedmdesátinám akad. V. Havránka. // *Slovo a slovesnost*, 1963, № 1, 1 – 6.
- Хензел 2001:** Хензел, Х. Състояние на българистиката в Университета „Фридрих Шилер“ в Йена след 1966 г. // *Българистика 2001. Доклади от международната работна среща София, 21 – 22 септември, 2001 г.* София: БАН, 2001, 23 – 35.
- Холман 1987:** Холман, М. Българистиката в британските университети – постижения и перспективи. // *Българистика*, 1987, № 1, 20 – 25.
- Хоралек 1955:** Хоралек, К. Сегашното състояние на чешкото и словашкото езикознание. // *Български език*, 1955, № 1, 70 – 76.
- Хоралек 1968:** Хоралек, К. Славистика на философском факултете Карлова университета до настоящето време. // *Slovanská filologie na Universitě Karlově.* Praha, 1968, 139 – 146.
- Храсте 1957:** Hraste, M. Rad na lingvistici i filologiji u Narodnoj republici Hrvatskoj za zadnjih deset godina. // *Београдски меѓународни славистички састанак. 15. – 21.IX.1955.* Београд, 1957, 41 – 46.
- Христова 1998:** Христова, И. Самуил Борисович Бернщейн. // *Език и литература*, 1998, № 2, 162 – 164.
- Хрозиенчик 1978:** Hrozičnik, Jozef. *Študie z dějin svetovej slavistiky do polovice 19. storočia.* Bratislava: Veda, 1978.
- Хронкова 1965:** Хронкова, Д. Българската литература в Чехия през последните двадесет години (1944 – 1964). // *Литературна мисъл*, 1965, № 3, 100 – 117.
- Цонев 1969:** Цонев, Й. Българската литературоведска русистика (25 години славистика в НРБ. II. Литературознание). // *Език и литература*, 1969, № 4, 22 – 29.

- Чолакова 1966:** Чолакова, Кр. Лексикографическая работа в Институте болгарского языка Болгарской АН. // *Современная русская лексикология*. Москва: Наука, 1966, 178 – 190.
- Чолакова 1969:** Чолакова, Кр. Българска лексикология и лексикография. // *Български език*, 1969, № 4 – 5, 376 – 383.
- Чолакова 1970:** Чолакова, Кр. Научната дейност на Института за български език при БАН за 1969 г. // *Български език*, 1970, № 1, 65 – 69.
- Чолакова 1972:** Чолакова, Кр. Тридесет години българска лексикография в Института за български език. // *Български език*, 1972, № 5, 456 – 458.
- Чолакова 1984:** Чолакова, Кр. Преглед на лексикографската и лексиколожката дейност на Института за български език при БАН (1981 – 1984). // *Български език*, 1984, № 5, 472 – 475.
- Чолакова 1985:** Чолакова, Кр. Четиридесет години българска лексикография и лексикология. // *Български език*, 1985, № 1, 21 – 25.
- Шаур 1990:** Шаур, Вл. Франтишек Копечни (1909 – 1990). // *Съпоставително езикознание*, 1990, № 3, 119 – 120.
- Шейн 1973:** Shane, Al. M. American and Canadian doctoral dissertations in Slavic and East European languages and literatures, 1961 – 72. // *Slavic and East European Journal*, 1973, Vol. 17, № 2 (Summer, 1973), 184 – 216.
- Шечковски 1955:** Siczkowski, A. Czterdziestolecie pracy prof. S. Słońskiego w Uniwersytecie Warszawskim (1915 – 1955). // *Poradnik Językowy*, 1955, 240 – 250.
- Шимански 1982:** Шимански, Т. Проф. д-р Пшемислав Зволински (1914 – 1981). // *Български език*, 1982, № 5, 480 – 481.
- Шимански 1986:** Шимански, Т. Академик Франчишек Славски на 70 години. // *Звено*, 1986, № 2, 16 – 17.
- Ягич 1910:** Ягич, И. В. *История славянской филологии*. Санкт-Петербург, 1910.
- Якобсон 1957:** Якобсон, Р. О. Изучение славянских языков и сравнительное славяноведение в Соединенных штатах Америки за послевоенное десятилетие. // *Београдски међународни славистички састанак*. 15. – 21.IX.1955. Београд, 1957, 415 – 428.
- Якобсон 1963:** Якобсон, Р. Американските слависти и софийският конгрес. // *Славяни*, 1963, № 5, 21 – 22.
- Янев Л. 1988:** Янев, Л. Франтишек Травничек (1888 – 1961). // *Съпоставително езикознание*, 1988, № 4 – 5, 222 – 223.

СЛАВИСТИКАТА В БЪЛГАРИЯ В РАМКИТЕ НА БОЛОНСКИЯ ПРОЦЕС

Маргарита Младенова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SLAVIC STUDIES IN BULGARIA WITHIN THE FRAMEWORK OF BOLOGNA PROCESS

Margarita Mladenova
Sofia University St. Kliment Ohridski

The paper discusses problems of the instruction in Slavic languages and their acquisition during the first decade of the 21st century in connection with the so-called Bologna process. We aim at presenting the experience of teaching Slavic languages as foreign within Slavic philology at Sofia University. The peculiarities of the Bulgarian philological tradition are confronted with a recent tendency to transform the philological studies into social and regional ones.

Key words: Bologna process, Slavic studies, Bulgarian university tradition

Традицията на славистиката в България още от самото си начало е тясно свързана с традицията на руските, чешките и немските университети, в които са учили повечето от основателите на съвременната българска наука. (Типичен пример в това отношение е първият ректор на Софийския университет А. Теодоров-Балан, който е роден през 1859 г. в българското село Кубей в Бесарабия, тогава в Руската империя, днес в Украйна, завършва славистика в Прага, като междувременно специализира в университета в Лайпциг.) Това определя понататъшното развитие на преподаването на славистика в България. Специалността, изучавана от бъдещите учители по български език и литература с висше образование, не само се нарича „Славянска филология“, но и обхваща редица както българистични, така и общославистични и теоретични дисциплини, които поставят българистичната им подготовка на широк славянски фон. По-късно (от 50-те години на ХХ в.) в Софийския университет, а от края на ХХ в. и в другите бъл-

гарски университети преподаването на чуждите славянски езици остава тясно свързано с преподаването на български език в сравнение и в съпоставка с тях, както и в съпоставка с историята на езиците и на литературите, писани на тях.

I.

Постмодерната епоха донесе редица промени (често представяни като преобръщане на парадигмите), които в много отношения са радикални както по отношение на традициите, така и с оглед на новите изисквания към университетското образование и на неговата все по-настойчива ориентация към практическото прилагане на знанията и уменията, придобити в университетите. Ето някои от факторите, които непосредствено засягат славистичното образование:

1) При изучаването на чуждите езици се обръща все по-голямо внимание на културно специфичните знания, които изучаването на езика носи със себе си и които са необходими от гледна точка на работодателите на специалистите с висше образование.

2) Разшириха се възможностите за т.нар. студентска мобилност, която води до промени в практическото овладяване на чуждите езици.

3) Като обективен фактор на развитието трябва да се разглежда и масовизацията на висшето образование, която започва още през втората половина на ХХ в., като в наше време висшето образование постепенно се превръща в основен фактор, осигуряващ възможност за намиране на работа и в значителна степен предпазващ от заплахата от безработица.

4) В организацията на висшето образование в България изразително се намеси относително ускореното обединяване на европейските страни в Европейския съюз и преди всичко т.нар. Болонски процес, който засяга пряко дейността на университетите (срв. напр. Хръдличка 2012: 175 – 195). Тя налага редица ограничения – както обективни, така и свързани с администрирането на висшето образование – Европейската система за трансфер на кредити (ECTS) и тристепенно обучение, включващо бакалавърска степен (с 3- или 4-годишен курс на обучение), магистърска степен (1 или 1,5 години) и докторантурата (3 или 4 години) като трета образователна степен във висшето образование. Изискванията към обучението и учебните програми, към взаимозаменяемостта на основните учебни параметри – брой на учебните часове и съответно на т.нар. кредити – влизат в много строги рамки, които да позволяват пренасянето на отделни семестри за студенти от други университети.

5) Не на последно място в учебния процес се намесва и икономическата криза, чиито условия повишават изискванията към ефек-

тивността на обучението и целят намаляване на разходите за обучението на един студент. Макар че обучението във филологическите специалности не изисква наличие на твърде специализирана и скъпа апаратура, към него се предявяват искания за съкращаване на учебните часове и преработване на учебните планове с оглед на съкращаване броя на занятията.

б) През настоящата година особено силно се проектира и демографският срив в България в съчетание с агресивното навлизане на чуждестранни университети на българския пазар на образователни услуги, което доведе до разпръскване на интереса на студентите и определи някои специалности като по-малко търсени.

В какво положение поставят тези фактори славистиката като университетска дисциплина през второто десетилетие на XXI в.? Какви са обективните и субективните фактори, определящи позициите на славистиката в българските университети?

Хронологически най-ранни бяха организационните промени, свързани с Болонския процес, свеждащи се преди всичко до регулация на броя на учебните часове. Това означава – на първо място – гарантиране на минимален брой часове за един учебен кредит, но от друга страна – и ограничаване на броя на часовете за всяка учебна дисциплина. В най-голяма степен това ограничаване засяга дисциплините, изучавани в течение на повече от един семестър, към които безспорно спада преподаването на чуждия език, основен за съответната филологическа специалност, съпътстващо целия курс на обучението. Така в Софийския университет при въвеждането на Европейската система за трансфер на кредити (ECTS) общият брой на часовете по съответния славянски език за целия курс на обучение в славистичните специалности бе намален от 1240 на 960 ч., защото броят на кредитите за задължителните дисциплини не биваше да надхвърля 250, а за целия курс на обучението (интегрално включващо бакалавърската и магистърската степен) – 300 кредита. Това съкращение е неблагоприятно за изучаването на чуждите славянски езици с развита падежна система, която е доста трудна за българските студенти и изисква повече внимание в областта на граматиката (срв. Младенова 2012). В аргументацията за съкращаване на броя на часовете обикновено се привежда съображението, че съвременната методика за преподаване на чужди езици се отказва от изучаването на граматика и се посвещава изключително на прагматично (ситуативно и диалогово) ориентираното обучение. Досегашният опит с българските студенти обаче еднозначно свидетелства, че подобен подход е неудовлетворителен за тях. Причината за то-

ва е, че повечето от тях чувстват необходимост не само да повтарят научени диалози, но и да разбират формите и причините за тяхното използване в езиковата практика. Нещо повече – етимологизацията на отделните думи при изучаването напр. на чешкия правопис значително привлича интереса им и повишава мотивацията за по-нататъшно разширено изучаване на езика. С оглед на това евентуален пълен отказ от европейските филологически традиции за дълбоко разбиране на езиковата структура в целия ѝ обем би означавал намаляване изобщо на интереса към изучаването на езика и непосредствено занижаване качеството на езиковата подготовка на завършващите.

II.

Друг нов момент, който радикално промени пазара на висшето образование в България и изобщо в Европа, е насочването на учебните планове към регионалната проблематика, при която отделните нации се схващат не като изолиран обект за изучаване, а с оглед на регионалните взаимовръзки в съответния европейски регион. Тази тенденция като цяло трябва да бъде оценена положително, защото изолацията на отделните национални явления често води до изкривяване на широкия контекст на развитието на отделните нации и национални култури. Една от първите специалности, ориентирани по този начин, в България и изобщо в Европа е балканистиката, която у нас се развива като научна специалност още от средата на XX в. благодарение на научната дейност на професорите Владимир Георгиев, Иван Дуриданов, Петя Асенова, Ангелина Минчева и др. Като част от регионалистиката може да бъде схващана отчасти и славистиката, защото славянските народи обитават относително компактна територия на картата на съвременна Европа. Нейната площ обаче, както и специфичните особености на групи от славянските народи, значително надхвърлят територията на отделните европейски региони, а освен това генетичното родство на славянските езици продължава да е безспорният и водещ ориентир в славистичното образование. Същевременно регионалистиката е в пряка зависимост от политическата ситуация и се опира по-скоро върху резултатите от развитието на политологията, а не на лингвистиката. В това отношение преходът към регионалистика води до повишаване на интереса към историческата и политологическата проблематика, докато изучаването на отделните национални езици, литератури и култури в тесния смисъл на думата спонтанно се ограничава до пасивно знаене на езика. Причината за това се корени както в общото намаляване на часовете за изучаване на конкретния език, така и в рязкото увеличаване на трудността на обучението за

студентите при включването на преподавани за овладяване в еднаква степен на 2, 3 или повече чужди езика, при това невинаги родствени и без оглед на взаимната им съпоставка. Това намалява шансовете на студентите да овладеят на добро професионално равнище който и да е от изучаваните езици, така че след завършването си да могат да ги използват практически в работата си, особено за превод и за създаване на текстове на чуждия език.

Съществува ли сериозно противостоене между двата подхода – филологическия и регионалният? Естествено, от гледна точка на науката тук няма никакво противостоене. Колкото по-добро е знаенето на всеки отделен национален език или литература, толкова по-добри са възможностите и за регионалните изследвания, за разширяване на знанията и към съседните народи, и към техните езици. По-сложно обаче стои въпросът с начина, по който регионалистиката се отразява дърху действителния процес на обучение и преподаване, върху който влияят ограниченията по време и място, особено във връзка с ECTS и с Болонския процес. За предлаганите 3 години на бакалавърската степен възможността да се постигне задоволително равнище на знаене дори само на един чужд език е практически изключена, особено когато той е абсолютно непознат от предишните степени на обучение. Малко по-добри условия има четиригодишната бакалавърска степен, която в България все още преобладава. Необяснима остава обаче засилващата се тенденция в публичното пространство да се налага представата за филолозите и особено за лингвистите като за хора, които с мазохистична страст се занимават с граматика и други плашещи и недостъпни за обикновените хора материи. Може би не е зле да се припомни, че още през 1929 г. на Първия конгрес на **славянските филолози** са представени на научната общественост основните принципи, от които в течение на XX в. се развива социолингвистиката като клон от езикознанието и с това се открива пътят за научно опознаване на взаимоотношението между езиците на съседни народи, а в рамките на една и съща национална култура – взаимоотношенията между езика и литературата, езика и културата и изобщо взаимовръзките и взаимозависимостите между развитието на езика и обществото. В наше време по трудно обясними причини обществото се опитва да забрави този факт и да ни създаде имидж на чудаци, които нямат ни най-малка представа за по-широките взаимовръзки в рамките на обществото – както националното, така и регионалното.

Ако се върнем към учебните планове, съгласно с Болонския процес срокът на обучение се съкращава от 5 на 4 години бакалавърско

обучение. Магистърските програми при филологическите специалности или не са ориентирани към практическо обучение по езика, или имат различна практическа насоченост и засягат само част от студентите, които са изучавали съответния чужд език. Това беше и основният мотив в Софийския, Пловдивския и Югозападния университет славистиката да се запази като интегрална специалност, обединяваща бакалавърската и магистърската степен в 5-годишен курс на обучение. Причините за това са две – 1) по-широкият обхват на специалността като цяло, свързващ обучението по чужд език и литература с родния език и литература; 2) освен основния чужд език и литература студентите по славистика изучават още един, т. нар. втори славянски език, който им дава възможност за запознаване с най-близката до основната им специалност славянска култура и представлява стъпка в посока към регионалистиката (в СУ това са за бохемистите словашки език, за полонистите украински, за словакистите чешки, за сръбско-хърватския профил словенски, за украинистите – полски). Специалността „Славянска филология“ не само не ограничава регионалната насоченост на следването, но и предвижда като още един задължителен славянски език руския, по който студентите слависти се обучават освен заради другото и заради обширната славистична литература, съществуваща и създаваща се на този език. В това отношение може да се каже, че българската славистика е изконно близка до регионалните изследвания, въпреки че засега учебните планове не съдържат политоложки компоненти. Историческият компонент в обучението присъства благодарение на дисциплината „Исторически и културни реалности на съответната страна“, както и в обучението по литература, историческа граматика, история на книжовния език и др.

В сравнение с политоложката концепция на регионалистиката нашето разбиране за славистиката носи предимството на солидната езикова подготовка на завършващите. Естествено, овладяването на чужд език е силно повлияно от индивидуалните способности на всеки студент, но със сигурност може да се твърди, че броят на часовете за практическо изучаване на езика през цялото петгодишно обучение осигурява на специалиста, завършил нашата специалност, възможност както за пасивно, така и за активно ползване на съответния славянски език. В сравнение с историко-политоложичната концепция, където намаленият брой часове за практическо изучаване на езика не позволява да се постигне професионално ниво на знанията по нито един от езиците, в това отношение славянската филология има едно главно предимство – филологията е на първо място стремеж към съвършено раз-

биране и интерпретация на текстове и йерархизацията на изучаваните езици позволява един от тях да бъде овладян на добро професионално равнище, а останалите остават на ниво пасивно знание или на по-ниските степени по Европейската езикова рамка – А2, В1 и др. Това е и главното знание, което трудно може да бъде усвоено самостоятелно, под формата на самообучение и самостоятелна работа, макар и подпомогнато от съвременните средства за информация, на първо място интернет. Усвояването на чуждия език и правилното разбиране и интерпретация на текстове, писани на него, е възможно само в условията на системното средно или висше образование или в интензивни езикови курсове с голям брой учебни часове седмично. В сравнение с езиковите курсове обаче университетското образование има предимството да запознава с цялостния литературен и културен контекст в дадената страна и с теоретичните основи за тяхното изучаване.

III.

Особено значение в настоящия момент придобива демографският срив в България, който означава тежко изпитание за всички университетски специалности в страната. Освен намаления брой кандидат-студенти като цяло, при подбора на студентите тук оказват въздействие и ограничените способности за изучаване на чужди езици, които винаги са характеризирали определен процент от младежите. Настоящата учебна година за първи път изведе на преден план, и то по твърде драматичен начин, необходимостта от много внимателно представяне на специалността пред обществото и пред кандидат-студентите. Оказа се, че вече не е достатъчно подробното ѝ представяне в кандидатстудентските справочници. Резултатите от кандидатстудентската кампания през тази година показаха, че като цялостна специалност славистиката е по-атрактивна, отколкото индивидуалните национални филологии, въпреки че те се включват една в друга. Освен това важно значение има обстоятелството, че филологическата наука от дълги години не е била представяна пред обществото не просто в действителната си същност, но и изобщо, като начин на образование и обучение. Опитът от 90-те години на XX в. показва, че модно звучащите изключително атрактивни специалности рядко предлагат достатъчно теоретични и практически знания на интересующите се младежи. Същевременно старите университетски специалности, с добре отграничен предмет на обучение и обект на изследване, сред които е и славистиката, дават основа за бърза адаптация в професионалната среда след завършването и за добра професионална реализация. И сега, в ерата на интернет, ориентацията в затрупващата

ни лавина от информация е възможна само при наличието на стабилни ориентири, каквито обикновено предлага само системното висше образование. Тези факти обаче са добре видими за нас, които работим в тази област, но остават напълно неизвестни за широката общественост и особено за младежите, които завършват средните училища. Струва ми се, че именно в тази посока трябва да насочим усилията си, за да покажем предимствата на специалността си, чиито абсолвенти обикновено намират добра професионална реализация.

IV.

За правилността на българския модел на славистично образование, заложен през 1953 г., говорят резултатите от търсенето на работа от нашите студенти. Понастоящем на територията на България работят различни по размери международни фирми. За тяхната дейност са необходими не само български работници и служители, но преди всичко асистенти българи, които да владеят и езиците на съответните страни, включително славянските. Това е една от сферите, където нашите абсолвенти намират добра реализация и са търсена работна сила, практически без конкуренция. Особено обещаващи са международните колцентрове на големите международни компании, които от България осигуряват обслужване на своите клиенти на територията практически на цяла Европа. И в тях нашите студенти са търсена работна сила. Във всички тези случаи основното изискване е за добро владеене на езика на професионално равнище, което нашите студенти постигат по време на обучението, и могат да започнат работа с минимално специализирано обучение във фирмата, в която постъпват (в рамките на период, по-кратък от един месец след постъпване на работа).

В условията на глобализацията, когато изглежда, че всички езици освен английския ограничават сферите си на употреба, позициите на т.нар. „малки езици“, към които спадат и славянските без руския, се поддържат от стремежа на отделните фирми да се съобразяват със своите клиенти и да ги обслужват на родните им езици. За служителите, извършващи тези услуги, знанието на езика не може да се ограничава само до разбирането на текст или до нивата А1 – В2 по Европейската езикова рамка. Това условие може да бъде изпълнено само при запазването на достатъчно количество часове за практическо усвояване на езика. Не бива да се поддаваме на оптичката измама, че студентската мобилност може да замени системното обучение по езика в собствения университет. Доказано е от практиката, че след един или два семестъра в съответната езикова среда студентите могат да не усвоят дори практическата страна на езика, ако нямат предварителна

езикова подготовка и не се стремят съзнателно да разширяват и обогатяват знанията си. Още по-голяма е опасността при все по-големия брой програми за обучение на английски език в европейските университети да се постигнат чисто „туристически“ резултати от подобни стажове.

Ако мога да обобща своя опит със студентите от СУ:

1. Пропорцията между бакалавърската и магистърската степен 3+2 е напълно неудовлетворителна за постигането на професионално знание по чуждия език, защото смяната на специалността след третата година прекъсва процеса на усъвършенстване по съответния език, който се изучава от самото начало само в университета. Магистърската степен не е в състояние да предложи задоволителна компенсация за това прекъсване.

2. Решението от Болоня за налагане на учебната схема 3+2 е много подходящо за развитието на някогашните полувисши учебни заведения, в наше време преобразувани в колежи, защото удължава следването от 2 на 3 години, с което учебните планове се обогатяват с нови дисциплини и се дава възможност за допълнителна магистърска специалност.

3. За петгодишни европейски филологически специалности изкуственото „разкъсване“ на специалността на две части, независимо дали 3+2, или 4+1 означава само снижаване на достигнатото равнище, мотивирано изключително от формалното обединяване на всички видове специалности и обучение, което не позволява необходимата гъвкавост за удовлетворяване на основните потребности на пазара на труда (срв. Хасил 2012: 171 – 194).

4. Предимствата на нашия модел на славистично образование трябва да бъдат системно пропагандирани и представяни пред обществеността, защото такова е неизбежното изискване на „пазара на образователни услуги“, както съвременното общество принудително разглежда работата на университетите.

Оказва се, че съвременната тенденция за връщане към комплексната научна проблематика като контрапункт на крайната специализация е в унисон с българската славистична традиция, която и в епохата на налагаща се максимална специализация през ХХ в. е успяла да запази широтата на гледната точка в подготовката на българските слависти с широк профил, специалисти едновременно по родния език и литература и по един чужд славянски език и литература.

ЛИТЕРАТУРА

- Младенова 2012:** Mladenova, M. *Čeština jako cizí jazyk – studium filologické vs. studium regionální. // Čeština jako cizí jazyk VI. Materiály z VI. mezinárodního symposia o češtině v zahraničí.* Praha: Euroslavica, 2012, 190 – 194.
- Хасил 2012:** Hasil, J. *Zkušenosti z implementace tzv. Boloňského procesu do výuky češtiny pro cizince. // Čeština jako cizí jazyk VI. Materiály z VI. mezinárodního symposia o češtině v zahraničí,* 2012, 175 – 185.
- Хрдличка 2012:** Hrdlička, M. ed. *Čeština jako cizí jazyk VI. Materiály z VI. mezinárodního symposia o češtině v zahraničí.* Praha: Euroslavica, 2012.

**ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ ФИЛОЛОГИИ И БАЛКАНИСТИКАТА
В МАСАРИКОВИЯ УНИВЕРСИТЕТ В БЪРНО –
СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ**

Елена Крейчова
Масариков университет, Бърно

**SOUTH SLAVONIC PHILOLOGIES AND BALKAN STUDIES
AT MASARYK UNIVERSITY IN BRNO –
CONTEMPORARY STATE, PROBLEMS AND PERSPECTIVES**

Elena Kreychova
Masaryk University, Brno

The paper deals with the problems of the university curricula in the so called „small philologies“, the question of their position regarding the structure of philological departments, as it tries to point out relevant problems.

Key words: South Slavonic philologies, Bulgarian studies, Balkan studies

1. В Катедрата по славистика на Философския факултет в Масариковия университет в Бърно се изучават почти всички южнославянски езици като отделни филологии (българска, сръбска, хърватска, словенска филология) както в бакалавърска, така и в магистърска програма. Те се изучават (освен словенския) и в рамките на специалността „Балканистика“, която не е филология, а спада към т.нар. регионални изследвания.

2. Ако погледнем към недалечното минало на тези специалности, ще видим, че преди двайсетина години (до средата на 90-те години на XX век) в Масариковия университет съществуваха само две специалности, които „представяха“ славянския югоизточен регион: българска филология и т.нар. югославистика, като ядрото на тази специалност представляваше изучаването на сърбохърватски език и сръбска, хърватска и словенска литература (виж Крейчи 2011: 265). Преди 1995 г. тези специалности спадаха към Кабинета по балканистика и унгаристика (*Kabinet balkanistiky a hungaristiky*) в Катедрата по история на Централ-

на, Югоизточна и Източна Европа (*Ústavu dějin střední, jihovýchodní a východní Evropy* FF MU). След политическите промени на Балканския полуостров през първата половина на деветдесетте години на ХХ век (най-вече в бивша Югославия) и в Масариковия университет бяха открити две нови специалности, свързани с този регион – словенска филология и македонска филология. След създаването на Катедрата по славистика през 1995 г. и обединяването на всички съществуващи до момента славянски филологии в рамките на тази катедра беше създаден и Семинарът по южнославянски филологии и балканистика като сектор към самата катедра по славистика. След 1995 г. бяха акредитирани и следните нови специалности: прекратено е съществуването на специалността „Югославистика“ и от 1997 година вече съществува самостоятелна „Сръбска филология“, от 1999 година – „Хърватска филология“, а от 2003 г. имаме прием за регионалните изследвания на Балканския полуостров, обединени в специалността „Балканистика“ (по-подробно виж Крейчи 2011).

3. През последните двадесет години имаше прием за южнославянски специалности през следните години:

Югославистика:	1991 (последен приет курс)
Българска филология:	1989, 1994, 1996, 1999, 2002, 2004, 2006, 2009, 2011, 2012, 2013
Македонска филология:	1993, 1997, 2002, 2005, 2007, 2009 (2012, 2013 – през тези години се прави опит македонската филология да бъде възобновена, но поради липса на кандидати този опит остава без успех)
Словенска филология:	1994, 1999, 2000, 2003, 2005, 2007, 2008, 2010, 2012, 2013
Сръбска филология:	1997, 2002, 2005, 2007, 2009, 2011, 2012, 2013
Хърватска филология:	1999, 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013
Балканистика:	2003, 2005, 2007, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013

4. Специфики на изучаването на южнославянските езици и филологии:

4.1. Тези специалности нямаха прием на студенти всяка година, в началото на 90-те години (на ХХ в.) имаше стремеж за редуване на специалностите приблизително на петгодишен цикъл (т.е. напр. българска филология има прием веднъж на пет години), като тази тради-

ция е била въведена още през 60-те години на ХХ в. (напр. виж в таблицата цикъла на българистиката: от 1989 г. до 1994 г.). Не съществува официално мотивирано становище защо е бил избран точно този цикъл, но трябва да се спомене фактът, че тези специалности (имаме предвид „Българистика“ и „Югославистика“ преди 1989 г.) са били с много ограничен преподавателски състав, при това не всички са били специалисти – българисти или „югослависти“ (ако използваме този работен термин).

4.2. От втората половина на 90-те години тези филологии вече са част от филологическа катедра, а не както преди от историческа, и концепцията на това за какви специалности ще се обявява прием се променя. Вече има стремеж за налагане на следния модел: редуване през година, като една година се заявява прием за 2 – 3 южнославянски филологии, а следващата година – прием за останалите (3 или 4) южнославянски специалности. На въпроса защо тези специалности нямат прием всяка година, както е напр. в Софийския университет или в Пловдивския университет, можем да посочим следното:

- най-важното от гледна точка на преподавателския състав е липсата на достатъчен брой преподаватели, от което произтича и огромната натовареност на преподавателите (щатни и хонорувани). Де факто физически не би било възможно да се поемат часовете, ако прием за тези специалности имаше всяка година от 2000-ата насам.

- Другата причина за редуване е, че кандидат-студентите традиционно и до известна степен предсказуемо не проявяват голям интерес към тези специалности и предполагахме, че определени филологии с прием в една и съща година може да си „откраднат“ взаимно студентите, да се конкурират помежду си. И за да не изгубим студенти, т.е. за да нямаме прекалено малко, неприемлив брой студенти по например четири южнославянски филологии, ние винаги предлагаме само две, т.е. не давахме голям избор на кандидат-студентите, интересувачи се от Балканския полуостров, в стремежа си да приемем по-голям брой студенти в рамките на по-малко специалности. Напр. „Балканистика“ и „Хърватска филология“ имат прием винаги в една и съща година (това са нашите „най-силни“, „най-многобройни“ специалности), нарочно ги конфронтирахме в рамките на една и съща кандидатстудентска кампания. Това са специалностите с най-голям брой студенти и за тях винаги има много кандидати. А следващата година предлагаме на кандидат-студентите специалности с традиционно по-малък интерес към тях: напр. сръбска, българска, македонска филология, които да могат да разделят относително еднакво кандидат-студентите помежду си. Ако сред тях беше специалност като балканистика или хърватска филология, които обикновено имат в пъти по-

вече кандидати, предполагаме, че тя ще привлече всички бъдещи студенти и че за „малките“ южнославянски специалности няма да има кандидати.

- Тук бих искала да спомена и неотдавна акредитираната специалност „Балканистика“, тъй като тя има пряко отношение към самия прием на студенти по останалите южнославянски филологии: тази специалност, която е с концепцията за регионални изследвания, не на филология, все пак съдържа в програмата си задължителното усвояване на два балкански славянски езика. Първоначалният учебен план, който беше в сила около шест години (от 2003 година, когато специалността беше акредитирана за първи път в Чехия), предполагаше изучаването на т.нар. език А („първи балкански славянски език“), студентите можеха да си изберат да учат сръбски или хърватски език. Една година по-късно студентите започваха да учат т.нар. език Б (български или македонски език – по-подробно вж. Крейчи 2011). В момента (2013) учебният план е променен и изучаването на двата езика (А и Б) може да започне едновременно (но ако студентите не желаят това, то изучаването на език Б може да започне една година по-късно, а всеки един от трите езика – сръбски, хърватски, български, може да бъде и език А, и език Б, като вече македонски език не се изучава в рамките на тази специалност). Интересен факт е, че хорариумът на часовете по практически език е изравнен с броя часове в отделните филологии, което е една предпоставка за отлично овладяване на два южнославянски езика в рамките на нефилологическа специалност де факто на нивото на филолога (за концепцията на преподаването на практически език – виж по-долу).

4.3. През последните години обаче двугодишният модел/цикъл на прием за отделните филологии не се спазваше стриктно, тъй като настъпи реорганизация на курсовете по практически език в целия семинар секция по южнославянски филологии и балканистика: самостоятелните часове по практически език за студентите по балканистика бяха премахнати и бяха слети с езиковите часове на отделните филологии. Едновременно с това, както беше вече споменато, се взе решение в „Македонска филология“ за момента да няма прием на студенти: интересът към нея дългосрочно беше на много ниско ниво и заради това и в новата езикова стратегия на специалността „Балканистика“ македонски вече не се изучава като един от езиците Б (редом с българския), така че сега трите езика в рамките на балканистиката (български, сръбски и хърватски) можем да предлагаме както като език А, така и като език Б. Реорганизацията на езиковите курсове на балканистиката нямаше да може да бъде осъществена без ежегоден прием на студенти в отделните южнославянски филологии, тъй като балканистика вече има прием

всяка година (срв. таблицата с приема на студенти през последните три години). Новата тенденция, която въведохме преди около три години, отначавва по-голяма обвързаност на голям процент от предметите на балканистиката с предметите на другите южнославянски специалности, и то както в обучението по практически език, така и по неезиковите предмети (общите литературоведски и исторически дисциплини). Тази интердисциплинарна обвързаност пести нашите персонални преподавателски сили, въпреки че и там понякога е необходимо да се допълва с нови преподаватели (напр. от тази година по сръбска и хърватска литература), а от друга страна, това „отнемане на товара“ от преподавателите най-вече по практически език ни позволява всяка година на имаме прием по всичките (пет) филологии.

4.4. Позицията на словенския език е малко специфична – той се изучава както в „Словенска филология“, така и в рамките на специалността „Филологическо-регионални изследвания“ (*Filologicko-areálová studia*), в течение на две години, като часовете на студентите от специалността „Филологическо-регионални изследвания“ (аналогично на часовете на студентите балканисти) са слети с часовете на студентите от филологията.

4.5. Всички южнославянски езици се преподават като свободно-избираеми дисциплини, като втори славянски език могат да запишат всички студенти към Катедрата по славистика, тъй като всеки студент към катедрата трябва да завърши едно- или двусеместриален курс по втори славянски език. Също така студентите от магистърската програма „Славистика“ задължително завършват двусеместриален курс по един славянски език, който обаче не са изучавали в бакалавърската степен. В този предмет могат да се запишат обаче и студенти от всички останали специалности и факултети на университета, които проявяват интерес да научат основите на някой южнославянски език (както показва нашата преподавателска практика, всяка година има значителен брой студенти от други факултети). Хорариумът на предмета е два часа седмично.

5. Проблеми на южнославянските филологии и балканистиката:

5.1. Недостатъчен брой щатни преподаватели: в настоящия момент Семинарът по южнославянски филологии и балканистика в рамките на своите 5 специалности (без македонска филология) има само петима преподаватели на пълен щат, един преподавател на половин щат, един лектор по словенски и 9 преподаватели на хонорар, които не преподават при нас всеки семестър¹. Традиционно и докторантите се

¹ Срв. <http://www.phil.muni.cz/wusl/home/pracoviste/~vnitrni-cleneni/seminar-jihoslovanskych-filologii-a-balkanistiky>

включват в процеса на обучение. Щатните преподаватели имат капацитет за преподаване само на задължителните дисциплини, повечето свободноизбираеми дисциплини се преподават от преподавателите на хонорар, което не може да гарантира сигурността и стабилността на конкретния предмет в учебната програма. А именно едни от предметите, в които се записват най-много студенти (от порядъка на десетки, което за славистични предмети е една доста ласкателна цифра, виж долупосочената статистика), са свободноизбираемите предмети „Славянски език“ като втори, които се преподават единствено от докторанти, хонорувани преподаватели, дори понякога сме били принудени часовете да се водят от някой отличен студент от магистърската степен. Всяка година сме изправени пред проблема кой ще преподава, и то именно предметите, които впоследствие обичаме да посочваме в статистиките като доказателство за това, че и в семинара по славянски филологии и балканистика има предмети с десетки студенти. Парадоксален факт, с който също не можем да се хвалим, е това, че преподавателят по сръбски език, на чиито плещи всъщност е както обучението по практически език в сръбска филология, така и в балканистика от две години насам, е наш студент сръбин в магистърска програма на специалността „Славистика“ (но завършил сръбска филология в Крагуевац, така че притежава съответната минимална квалификация, за да преподава при нас).

5.2. Малък интерес от страна на кандидат-студентите към всички славистични специалности (с изключение на руска филология) – тенденцията, която се наблюдава във всички европейски университети и за която е говорено много през последните години с оглед на развитието и бъдещето на славистиката, засяга и чешките университети. Не е ясно как и дали изобщо този интерес ще нараства, според мен е нереалистично да се очакват някакви драстични промени в предпоченциите на кандидатстудентите. Това беше особено проблематично, когато ставаше въпрос за някои аспекти на обвързването на бюджета на отделните катедри с броя приемани студенти. Остава неизяснен обаче въпросът (на официално ниво) какъв брой студенти е приемлив за дадена специалност и какъв брой студенти не е достатъчен, за да бъде съставен първи курс по съответната специалност (под въпрос е дали това е за добро, или за лошо, защото, ако официалният брой е спуснат „от горе“ и е определена напр. на 10 студенти, съществуването на нашите специалности ще бъде в опасност всяка година. Засега това е изцяло в компетенциите на самата катедра, която дава препоръка за официалния брой новоприети студенти, който след това се одобрява в деканата). Поставени в конкурентната среда на другите чешки университети и на другите специалности от Масариковия университет, вече на официално ниво се мисли за стратегии за привлича-

не на кандидат-студенти (някакъв вид реклама, беседи в средните училища, най-вече гимназиите в Бърно), които обаче не дават никакви резултати.

6. Статистики²

В долупосочените таблици представяме приема на студенти по отделните специалности.

Таблица 1. Брой на първокурсниците, изучаващи съответния южнославянски език като задължителен предмет

	2010	2011	2012	2013
Български език (студенти по българска филология и балканистика)	– (не е обявен прием)	22 (7 българска филология, 15 балканистика)	14 (5 българска филология, 9 балканистика)	14 (7 българска филология, 7 балканистика)
Хърватски език (студенти по хърватска филология и балканистика)	29 (само хърватисти)	38 (27 хърватска филология, 11 балканистика)	28 (17 хърватска филология, 11 балканистика)	24 (17 хърватска филология, 7 балканистика)
Сръбски език (студенти по сръбска филология и балканистика)	– (не е обявен прием)	8 (5 сръбска филология, 3 балканистика)	17 (12 сръбска филология, 5 балканистика)	14 (6 сръбска филология, 8 балканистика)
Словенски език (студенти по словенска филология)	6 (3 словенска филология, 3 от други специалности)	– (нито един кандидат)	11 (словенска филология)	11 (словенска филология)

² Данните, посочени в статистиките, не са обществено достояние, те представляват достъпна информация само за т.нар. гарантите на отделните специалности в рамките на катедрата.

Таблица 2. Брой на студентите, изучаващи български, сръбски, хърватски, словенски, македонски език като **втори славянски език (факултативен предмет**, предлаган на всички студенти от факултета, но насочен главно към студентите от славянските филологии):

	2010	2011	2012	2013
Български език	33	26	53	31
Хърватски език	71	72	79	84
Сръбски език	6	16	57	42
Македонски език	– (предметът не се предлага на студентите)	– (предметът не се предлага на студентите)	13	12
Словенски език	– (предметът не се предлага на студентите)	10	46	31

7. Вместо заключение бих искала да цитирам речта на ректора на Масариковия университет проф. Микулаш Бек, произнесена на 7.V.2013 година по повод на **Dies academicus** (*академичния ден, отбелязван като празник на Масариковия университет*) на тема „*Университетът е изправен пред основна промяна на курса*³“, в която, както се вижда, проблемите, с които се сблъскваме ние, от т. нар. „малки филологии“, далеч не са само наши проблеми, а също така се поставя под въпрос дали нашето слабо място, „трън в петата“ – малкият брой студенти, всъщност трябва да бъде смятано единствено за проблем, дали фактите не трябва да бъдат разглеждани от съвсем друга перспектива: „Нашият университет през последното десетилетие се стремеше, и то доста успешно, да направи невъзможното. Стремеше се да се разраства както количествено, така и да повишава качеството

³ Пълният текст на речта може да бъде намерен на <http://www.online.-muni.cz/udalosti/3645-univerzita-stoji-pred-zasadni-zmenou-kurzu#.UksUdNIvXua>

на науката и процеса на преподаване[...]. Досегашният стремеж да ударим с един куршум два заека – количеството и качеството едновременно, вече е невъзможен[...]. И ако наистина приемем, че най-големият ни приоритет или цел е качеството на нашия университет, без колебание трябва да пристъпим към реализацията на някои необходими стъпки. Обратът в тенденцията за прием на възможно най-голям брой студенти е само началото и необходимо условие, за да създадем възможност за по-качествена работа и индивидуално отношение към нашите студенти[...]"

ЛИТЕРАТУРА

Крейчи 2011: Krejčí, P. Problematika výuky jehoslovanských jazykůna Filozofické fakultě MU v Brně. // *Výuka jehoslovanských jazyků v dnešní Evropě*. Brno, 2011, 262 – 270.

**СЛАВИСТИЧНИ ДИСЦИПЛИНИ
В САНКТПЕТЕРБУРГСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ**

*Елена Ю. Иванова, Марина Ю. Котова
Санктпетербургски държавен университет*

**COURSES IN SLAVONIC STUDIES
AT ST. PETERSBURG UNIVERSITY**

*Elena J. Ivanova, Marina J. Kotova
Saint-Petersburg State University*

The present paper gives an overview of the curricula of St. Petersburg University related to Slavonic studies; it lays emphasis on the new specialisations of the Department of Slavonic studies as well as on present-day peculiarities of teaching Slavonic languages. Discussed are teaching aids and learning materials published by the Department.

Key words: Department of Slavic studies at St. Petersburg University, Slavic languages, course materials

Славянските езици са се преподавали в Петербургския (Ленинградския) университет дълго време преди сформирването на специализираната Катедра по славянски филологии. Началото на университетската славистика в Петербург, а и в Русия се полага през 1835 г., когато Министерството на народната просвета въвежда нов университетски устав, въз основа на който в четирите университета (в Санкт Петербург, Москва, Харков и Казан) се откриват катедри по история и литература на славянските народи. Обучението по славянски езици се е осъществявало в рамките на общата подготовка на студентите слависти. Ще споменем само някои от имената, с които е свързана славистиката в Петербург до средата на XX в. – Срезневски, Ягич, Ламански, Сирку, Шахматов, Николай Державин и др. (вж. по-подробно у Шанова 2011).

Нов етап в развитието на университетската славистика започва през 1944 г., когато в няколко университета на Съветския съюз се създават специализирани славистични катедри. За пръв път се поставя

задача за подготовка на специалисти както в областта на теорията на езика, така и с голям брой часове по практически език в най-различните му аспекти. Между професорите, бивши възпитаници на Катедрата по славянски филологии, които са дали и дават най-голям принос в развитието на славистиката, са имената на Ю. С. Маслов, А. В. Бондарко, Б. Ю. Норман и др.

Проф. Юрий Сергеевич Маслов е най-изтъкнатият руски българист. През 1944 г. Маслов прекарва няколко месеца в България. Благодарение на лингвистичния си усет и искрения интерес към българския език Юрий Сергеевич, както бе написано по-късно от Калина Иванова в рецензията за неговата граматика, „е овладял български в степен, която му позволява да си съперничи с най-добрите наши автори“ (Иванова 1982). В българистиката сполучливо се съчетават ерудицията, оригиналността и дълбочината на научните концепции на Маслов, съединени с блестящото знание на българския език. Освен че е автор на *Грамматиката на българския език* (издадена в Москва през 1981 г. и после преведена в България през 1982), „най-добрата граматика на българския език, написана от чужденец“ (Андрейчин, Иванова 1974), той е основоположник на отечествената аспектология, има и много приноси в общата теория на езикознанието (вж. напр. обзорната статия на К. Иванова 2009).

Проф. А. В. Бондарко (чл.-кор. на РАН, завършил чешка филология през 1954 г.), който сега работи в Отдела по теория на граматиката при Института за лингвистични изследвания на РАН, е известен като създател на концепцията за функционалната граматика.

Проф. Б. Ю. Норман (завършил българска филология през 1966 г., сега преподавател в Беларуския държавен университет в гр. Минск, в миналото – ръководител на Катедрата по теоретично и славянско езикознание) е известен лингвист, заслужил преподавател на Република Беларус, автор на многобройни студии както върху българския език, така и върху теоретичното езикознание. В Минск дълги години е работил проф. В. А. Карпов – езиковед, завършил българска филология през 1967 г., за съжаление, рано починал (2006). Автор е на много книги, а също така и на учебник по български език („Болгарский язык“, М., 2009).

Известният лингвист проф. Г. А. Цихун, доктор хонорис кауза на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, също е възпитаник на Катедрата по славянски филологии, завършва българска филология през 1956 г., защитава кандидатска дисертация при проф. Ю. С. Маслов през 1964 г. и докторат през 1982 г. Сега завежда отдел „Сла-

вянско и теоретично езиковедие“ в Института за езиковедие „Якуб Колас“ на АН на Беларус и е професор в Катедрата по теоретично и славянско езиковедие на Беларуския университет.

Литературоведската българистика в Санктпетербургския университет е свързана преди всичко с името на проф. Всеволод Дмитриевич Андреев. Най-значителното обобщаващо изследване на В. Д. Андреев е студията *Исторические судьбы реализма в болгарской литературе на рубеже XIX – XX веков* (1989). Благодарение на изключителния педагогически опит и великолепната литературоведска основа той се изявява и като автор на учебника *История болгарской литературы* (1978) и на монографията *Становление славянской литературы. Болгарская литература* (1997). Приносите на В. Д. Андреев в българското и славянското литературознание са обобщени в сборника *Метафора вертикали* (2005), подготвен в катедрата след смъртта на учения.

Сега в катедрата работят 32 преподаватели и научни сътрудници (четирима професори, осемнадесет доценти, трима главни асистенти, двама асистенти, четирима чуждестранни лектори). От сегашните професори в катедрата ще споменем проф. Валерий Михайлович Мокиенко, изтъкнат славист, председател на Фразеологическата комисия при Международния комитет на славистите, автор на 1200 публикации, включително стотина книги и речници. Неотдавна загубихме професор Г. А. Лилич – бохемист, специалист в областта на лексикологията.

Ръководителката на катедрата проф. Марина Юриевна Котова (завършила българска филология през 1976 г., после се специализира в областта на бохемистиката и словакистиката) работи и в областта на паремнографията и славянско-германските културни връзки. От нейните трудове най-прочут е речникът на славянските пословици с английски паралели (вж. останалите публикации долу). Проф. Елена Юриевна Иванова се занимава със съпоставителни изследвания между българския и руския език, както и със синтаксис на българския език.

Докторът на филологическите науки Сергей Иванович Николаев е член-кореспондент на АН на РАН, сътрудник на „Пушкинския дом“. Работи в областта на полската литература и междуславянските литературни контакти.

В момента в катедрата се преподават 11 славянски езика (вж. Котова 2007). Освен традиционните филологии – българска, полска, сръбска и чешка (които се преподават от десетилетия), напоследък са въведени и редица други: украинска филология, словашка филология,

хърватска филология. Тези езици са били изучавани и преди това, но като втори и трети език за студенти слависти и русисти. Други езици – като беларуски и словенски, а от време на време и македонски, кашубски и русински – се предлагат в рамките на бакалавърската или магистърската степен, или по поръчка на други катедри.

От 2005 г. в университета се извърши преход към две степени на обучение – бакалавърска и магистърска. През 2003 година беше въведена комбинирана специалност – чешка и английска филология, която през 2005 г. стана основа на няколко хибридни бакалавърски специалности – чешка и английска филология, българска и английска, сръбска и английска, полска и немска, т. е. с един славянски и един германски език. Преминаването към комбиниране на езиците имаше за цел въвеждане на компаративно ориентирано обучение. Напоследък се появиха и други съчетания на езиците: украински и английски, словашки и английски и други. При това се запазват и традиционните специалности – български език, полски език, сръбски език, чешки език.

Планът на обучение в „хибридните“ специалности отразява съответната комбинация на специалностите и предполага успоредно преподаване не само на езиците, но и на теоретичните дисциплини (т. е. с участие на колеги от Катедрата по германски филологии). Така се четат успоредните курсове по увод в славянската филология / увод в германската филология, по история на съответния славянски език / по история на съответния германски език, по методика на чуждоезиковото обучение (която за целта се дели на две части) и др.

За тези специалности са въведени и редица нови спецкурсове, които имат съпоставителна насоченост, например „Сопоставителна граматика българского и английского языков“ (Е. Ю. Иванова), „Польская и немецкая фразеология в сопоставительном аспекте“ (В. И. Ермола), „Сравнительная граматика словацкого и английского языков“ (В. С. Князькова); „Традиции Вергилия в европейских славянских культурах“ (А. В. Тоичкина), „Британско-чешские межкультурные контакты“ (М. Ю. Котова) и т. п.

Разбира се, въвеждането на посочените дисциплини от германския цикъл се осъществява за сметка на часовете по други предмети от общия и от славянския цикъл. Бяха намалени часове по литература, по руски език (който хибридните специалности имат само в минимален обем, докато „чистите“ специалности слушат този курс 4 семестра в обема, достатъчен за преподаването му след завършване на университета, всъщност като втора специалност). Възникна необхо-

димост от съкращаване и на историческите дисциплини при тези специалности.

Частично този недостиг се компенсира в магистратурата, която поне засега е достъпна за всички наши абсолвенти бакалаври.

В катедрата има 3 магистърски програми, които не са свързани с основен изучаван славянски език. Програмите са: „Славянски езици“ (чисто лингвистична програма), „Славянска филология“, ориентирана предимно към дисциплини по литературознание, и „Славяно-германска компаративистика“, където се предлагат както дисциплини по културни и езикови връзки между славянските и германските страни, така и по компаративно литературознание.

В магистратурата намират място и дисциплините, които са били изключени от бакалавърската степен при преминаването към Болонската система (диахрония на славянските езици, редица теоретични курсове по език и литературознание). Часовете по практически славянски език в магистратурата не са много – само 6 часа седмично, освен това се предлагат и други славянски езици. В магистратурата се приемат не само абсолвентите на Катедрата по славянски филологии, но и външни студенти.

Катедрата предлага и докторски програми в славистичните специалности. Почти всяка година имаме защитена докторска дисертация. Напр. за периода 2003 – 2013 г. успешно са защитили дисертациите си:

Хмелевский М. С. *Формирование разряда наречий-интенсификаторов в славянских языках* (2003), науч. ръководител Г. А. Лилич.

Стенина Н. А. *Восприятие Марины Цветаевой в Чехии* (2005), науч. ръководител Н. К. Жакова.

Васильева О. В. *Функционирование перфекта изъявительного наклонения в современном болгарском литературном языке* (2006), науч. ръководител З. К. Шанова.

Ступкина М. О. *Парцелляция в современном болгарском языке (на материале художественной прозы)* (2008), науч. ръководител Е. Ю. Иванова.

Раина О. В. *Паремология гуральского диалекта польского языка* (2008), науч. ръководител М. Ю. Иванова.

Ершова Н. Б. *Система противительных союзов в болгарском языке (в диахроническом и синхроническом аспектах)* (2009), науч. ръководител Г. В. Крилова.

Прасолова Н. В. *Биноминативные предложения в болгарском языке* (2009), науч. ръководител Е. Ю. Иванова.

Князкова В. С. *Отражение лексического своеобразия прозы А. И. Солженицына в словацких переводах (на материале рассказа „Один день Ивана Денисовича“)* (2009), науч. ръководител М. Ю. Котова.

Сергиенко О. С. *Вариантность чешских и словацких пословиц* (2010), науч. ръководител М. Ю. Котова.

Лазарева В. А. *Референциальный аспект функционирования имени собственного (в болгарском, русском и итальянском языках)* (2013), науч. ръководител Е. Ю. Иванова.

През 2003 – 2004 г. след придобита научна степен д.ф.н. са защитени дисертациите на Е. Ю. Иванова, М. Ю. Котова, Р. Х. Тугушева.

Научната и учебната публикационна дейност на преподавателите в катедрата продължава да бъде на високо ниво. Ще посочим само някои от по-новите учебни помагала от последните десетина години¹.

В периода 2010 – 2013 г. бяха публикувани поредица учебници по славянски езици, подготвени от преподавателите на катедрата по поръчка на издателство „КАРО“, специализирало се в учебната литература. Издадени от тази поредица са учебниците (с аудиодискове) по български, полски, чешки, сръбски, украински език (Е. Ю. Иванова, З. К. Шанова, Д. Димитрова. *Българский язык. Курс для начинающих*. СПб.: КАРО, 2011. 368 с.; Ермола В. И. *Польский язык. Начальный курс*. СПб.: КАРО, 2010. 286 с.; Мокиенко В. М., Гулюшкина Я. *Разговорный чешский в диалогах*. СПб.: КАРО, 2011. 128 с.; Трофимкина О. И., Дракулич-Прийма Д. *Сербский язык. Начальный курс*. СПб.: КАРО, 2011. 384 с.), подготвя се учебник по словашки език. Намерението на издателството е учебниците да служат за самостоятелно обучение, но, разбира се, нашите преподаватели се стараят да направят така, че тези учебници да се ползват и при преподаването в час. Освен учебниците поредицата по всеки език ще продължава с помагало по разговор с рубрики „Диалози“ и „Таблицы и схеми по граматика“ (напр. Ермола В. И. *Разговорный польский в диалогах*. СПб.: КАРО, 2012. 200 с.; Ермола В. И. *Польская грамматика в таблицах и схемах*. СПб.: КАРО, 2011. 229 с.; Князькова В. С. *Чешская грамматика в таблицах и схемах*. СПб.: КАРО, 2012. 248 с). Българският вариант от серията „Диалози“ се подготвя от българския лектор Радостина Стоянова.

От други учебни помагала и научни трудове, които са подготвени от преподавателите в катедрата от началото на ХХ век насам и които се използват в подготовката на студентите бакалаври и магистри, освен споменатите горе, ще посочим следните:

¹ Представеният тук списък не включва по-малки по обем трудове, както и многобройните научни статии и книги до 2000 година.

БЪЛГАРИСТИКА²

Захаревич, Е. А., Крылова, Г. В., Шанова, З. К. *Болгарский язык. Имена существительные и прилагательные. Учебное пособие.* М.: „Муравей“, 2003, 40 с.

Иванова, Е. Ю. *Болгарский язык: Функционально-коммуникативный синтаксис: Учеб. Пособие.* СПб.: СПбГУ, 2006, 152 с.

Иванова, Е. Ю. *Сопоставительная болгарско-русская грамматика. Синтаксис.* София: Велес, 2009, 336 с.

Иванова, Е. Ю. *Синтаксис болгарского языка. Простое предложение. Сложное предложение: Учебно-методическое пособие.* СПбГУ, 2011, 48 с.

Котова, М. Ю., Колпакова, А. А., Раина, О. В. *Тетради паремнографа. Вып. 1. Болгарские пословичные параллели русских пословиц паремнологического минимума.* Под ред. М. Ю. Котовой. СПб., 2013, 240 с.

Прасолова, Н. В. *Болгарский язык. Тексты для комментированного чтения: учебное пособие.* Санкт-Петербург, 2011, 125 с.

Шанова, З. К. *Болгарский глагол. Время, вид, наклонение, залог: Учебное пособие.* СПб., 2010, 120 с.

Шанова, З. К. *Болгарские предлоги: Учебное пособие.* СПб., 2010, 66 с.

Шанова, З. К. *Разходки из Петербург (Прогулки по Петербургу): Пособие по болгарскому языку. Часть I.* СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2006, 80 с.

БОХЕМИСТИКА

Аникина Т. Е. *Лексикографический метод анализа художественного текста. Учебное пособие.* СПб.: СПбГУ, 2012, 100 с.

Жакова, Н. К. *Тютчев и славяне: Учебное пособие.* СПб.: Изд. С.-Петербургского университета, 2001.

Жакова, Н. К. *Чешская литература конца XVIII – XIX веков: Учеб. Пособие.* СПб., 2003, 92 с.

Жакова, Н. К., Н. А. Стенина. *Чешская литература конца XVIII – XIX веков: Часть I. Литература эпохи национального возрождения: Хрестоматия.* СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008, 172 с.

² Вж. повече във Василева 2010, Иванова 2009, Иванова 2010, Шанова 2010.

Жакова, Н. К., Стенина, Н. А. *Чешская литература конца XVIII – XIX веков: Часть II. Литература второй половины XIX века: Хрестоматия*. СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2009, 116 с.

Котова, М. Ю., Сергиенко, О. С. *Тетради паремнографа. Вып. 2. Чешские пословичные параллели русских пословиц паремнологоического минимума*. Под ред. М. Ю. Котовой. СПб., 2013, 278 с.

Мокиенко, В. М., Степанова, Л. И. *Чешский язык. Учебное пособие по развитию речи*. СПб.: КАРО, 2010, 272 с.

Mokienko, V. M., Wurm, A. *Česko-ruský frazeologický slovník. 1. vydání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, 659 s.

ПОЛОНИСТИКА

Варюхина, Е. И. *Сборник упражнений по грамматике польского языка. Имена*. СПб., 2003, 52 с.

Волошина, Г. К. *Читаем польские стихи (комментированная хрестоматия)*. СПб., 2003, 116 с.

Гусева, О. В. *Польский язык. Начальный уровень. Учебное пособие*. СПб.: Отдел культуры Генерального консульства Республики Польша в Санкт-Петербурге, 2010, 156 с.

Раина, О. В. *Польская диалектная паремнология (на материале гуральского диалекта): Учебно-методическое пособие*. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2011,

Sankt-Petersburg: Peterhof, Carskie sioło, Pawłowsk. / Tłum. W. Jermoła, K. Kusal. СПб.: Изд-во „Иван Фёдоров“, 2004, 144с.

Sankt-Petersburg: Przewodnik. / Tłum. W. Jermoła. СПб.: Изд-во „Яркий город“, 2006, 352с.

Ermitaż: Spacer po salach i galeriach. Przewodnik. / Tłum. W. Jermoła. СПб.: Изд. „Иван Фёдоров“, 2004, 144 с.

СЪРБИСТИКА и ХЪРВАТИСТИКА

Трофимкина, О. И., Милютина, М. А. *Упражнения по грамматике сербского (сербохорватского) языка. Морфология*. СПб., 2001, 50 с.

Зайцева, С. В., Стоянович, Е., Милютина, М. А.. *Сербская поэзия и проза XX века. Хрестоматия*. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003, 268 с.

Трофимкина, О. И. *Сербохорватско-русский фразеологический словарь*. М.: Восток-Запад, 2005.

ДРУГИ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

Боева, Н. Е. *Белорусский язык: Учебно-метод. пособие*. СПб., 2005, 116 с.

Иванова, А. Н. *Синтаксис сложного предложения*. СПб.: Филологический факультет СПбГУ. 2013, 108 с.

Мущинская, В. В. *Украинский язык*. СПб., 2003, 124 с.

Мущинская, В. В. *Упражнения по грамматике украинского языка: Имена*. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2010, 36 с.

Мущинская, В. В. *Прогулянки по Санкт-Петербургу*. СПб.: Филологический факультет СПбГУ (РИО). 2013, 56 с.

Мущинская, В. В. *Украинский язык: Тексты для чтения*. СПб.: Филологический факультет, 2010, 132 с.

ИЗСЛЕДВАНИЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

Котова, М. Ю. *Лекции по сопоставительной славянской паремииологии: Учебное пособие для магистрантов*. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2010, 170 с.

Котова, М. Ю. *Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями)*. СПб.: Издательство СПбГУ, 2000, 360 с.

Публикувани са и редица сборници с бакалавърски и магистърски програми, напр. *Кафедра славянской филологии. Учебные программы* (Отг. редактор М. Ю. Котова. СПб., 2001, 536 с.); „Словацкий язык, английский язык“ – отделение бакалавриата кафедры славянской филологии: *Методические рекомендации для студентов к учебному плану* (Отг. редактор М. Ю. Котова. СПб.: СПбГУ, 2010, 144 с.); „Польский язык, немецкий язык“ – отделение бакалавриата кафедры славянской филологии: *Методические рекомендации для студентов к учебному плану* (Отг. редакторы Т. А. Кацкова, М. Ю. Котова. СПб.: СПбГУ, 2011, 192 с.); „Болгарский язык, английский язык“ – отделение бакалавриата кафедры славянской филологии: *Методические рекомендации для студентов к учебному плану* (Отг. редактор М. Ю. Котова. СПб.: СПбГУ, 2011, 184 с.); „Чешский язык“ – отделение бакалавриата кафедры славянской филологии: *Методические рекомендации для студентов к учебному плану* (Отг. редактор М. Ю. Котова. СПб.: СПбГУ, 2011, 130 с.); „Чешский язык, немецкий язык“ – отделение бакалавриата кафедры славянской филологии: *Методические рекомендации для студентов к учебному плану* (Отг. редактор М. Ю. Котова. СПб.: СПбГУ, 2012, 182 с.).

И накрая две думи за конференциите. Всяка година (от 15 години насам) катедрата провежда Славистични четения, посветени на нашите учители, ръководители на катедрата, професорите Дмитриев и Сафронов. През март се включваме в общата конференция на Филологическия факултет с 8 славистични секции. Една от секциите, където се представят българистичните изследвания, носи название „Державински четения“ по името на академик Н. С. Державин (1877 – 1953), глава на Петербургската (Петроградската, Ленинградската) славистична школа през XX в., който по своите научни интереси преди всичко беше българист. Повече за тези четения, които се провеждат от 1996 г., виж у Шанова 2005. Интересът към славяно-германските връзки е отразен в новата (от 2009 г.) секция „Славяни в неславянските страни“, която през 2012 година смени названието си на „Славяно-германска компаративистика“.

Както виждаме, в съвременния период в Катедрата по славянски филологии са представени най-разнообразни направления на българистичните изследвания, които отразяват спецификата на университетската наука като симбиоза на изследователските и учебните задачи. В това кратко съобщение, посветено основно на организацията на преподаването на славистичните дисциплини, нямаше възможност да бъдат показани други прояви на петербургските слависти, преди всичко научните (вж. повече за научната дейност на преподавателите в катедрата у Котова 2003, 2007, и по-специално за българистите у Иванова 2009).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин, Иванова 1974:** Андрейчин, Л., Иванова, К. Проф. д-р Юрий Сергеевич Маслов на шейсет години. // *Български език*, 1974, кн. 6, 487 – 491.
- Василева 2010:** Василева, О. В. Българистиката в Санкт-Петербургския държавен университет. // *Информационен бюлетин. Централна библиотека на БАН*. Брой 10 (44), година IV, октомври 2010 <<http://cl.bas.bg/centralna-biblioteka-1/byuletin-na-cb-na-ban/broi-10-44-godina-iv-oktomvri-2010>>.
- Иванова 2009:** Иванова, Е. Ю. Болгаристика в Санкт-Петербургском университете. // *Болгарская русистика*, 2009, кн. 1 – 2, 85 – 98.
- Иванова 2010:** Иванова, Е. Ю. Приносът на петербургските българисти в създаването на учебната литература по българска филология. // *Информационен бюлетин. Централна библиотека на БАН*. Брой 10 (44),

година IV, октомври 2010 <<http://cl. bas. bg/za-centralna-biblioteka-1/byuletin-na-cb-na-ban/broi-10-44-godina-iv-oktomvri-2010>>.

Иванова 2009: Иванова, К. Българистичните изследвания на Ю. С. Маслов. // *Български език*, 2009, кн. 4, 56 – 57.

Котова 2003: Котова, М. Ю. Богемистика в Санкт-Петербургском государственном университете в конце XX – начале XXI века. // *Bohemistyka*, 2003, № 2, 187 – 192, https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/9688/1/17_187-192.pdf

Котова 2007: Котова, М. Ю. Перспективы учебных программ по славянской филологии в СПбГУ. // *VIII Славистические чтения: Славянская филология в современной системе университетского образования*. СПб.: СПбГУ, 2007, 34 – 46.

Метафора вертикали 2005: *Метафора вертикали. Исследования последних лет*: Сборник, посвященный 75-летию юбилею В. Д. Андреева. СПб., 2005. Вступительные статьи Н. К. Жаковой, А. Бучкова, Д. Крыстева.

Шанова 2005: Шанова, З. К. Державински четения в Санкт Петербург. // *Българистика / Bulgarica*, 2005, кн. 11, 55 – 58.

Шанова 2010: Шанова, З. К. 175 години Катедра по славянски филологии в Санктпетербургския университет. // *Българистика / Bulgarica*, 2010, кн. 21, 59 – 63.

**СИНТАКСИСЪТ НА БЪЛГАРСКОТО СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ:
ПРОБЛЕМИ НА ТЕОРИЯТА
И МЕТОДИКАТА НА ЧУЖДООЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ¹**

Елена Ю. Иванова
Санктпетербургски държавен университет

**THE SYNTAX OF THE BULGARIAN COMPLEX SENTENCE:
ISSUES IN THE THEORY AND PRACTICE
OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING**

Elena J. Ivanova
Saint-Petersburg State University

The paper discusses issues in the area of the syntax of the complex sentence which emerge in the process of teaching Bulgarian at Russian universities. A major problem arises from the difference between the typologies of the complex sentence adopted in the Bulgarian and Russian linguistics.

Key words: syntax, complex sentence, methods of teaching foreign language, Bulgarian, Russian

Основните проблеми, възникващи при преподаването на синтаксиса на българския език за руски студенти, са свързани не само с разликите в структурата и функционирането на едно или друго синтактично явление (което би било очаквано и удобно за преподаването в съпоставителен план), но и с различията на застъпените в българистиката и русистиката синтактични концепции.

Синтаксисът на сложното изречение се преподава на студенти българисти в трети курс (пети семестър на обучението). Целта на този курс е студентите да се научат да изграждат и използват сложни

¹ Изследването е осъществено с финансовата подкрепа на Руския хуманитарен научен фонд (проект № 12-04-00003а „Синтаксическа система на българския език на фоне на руския“).

изречения, както и да се запознаят с българистични синтактични концепции².

Въпреки генетичната връзка между съпоставяните езици по редица известни причини разликите между синтактичните явления в руски и български са значителни във всяка класификационна група. Обаче най-сериозните трудности при обучението на български като чужд са свързани не толкова с различието в структурата на нашите езици, колкото с разминаването на класификационни принципи при описанието на типове синтактични конструкции. Когато такова разминаване липсва, задачата на курса се решава ефикасно само чрез съпоставяне на близки и различни явления. Например и в българското, и в руското езикознание се отделят три групи сложни съчинени изречения: съединителни, съпоставителни/противоположни, разделителни (при някои несъществени терминологични вариации (вж. за това и (Петрова 2008)). Преподаването на тази тема предполага разкриване на спецификата на редица съюзни средства, различаващи се функционално, семантично или по своето синтактично поведение от аналогични руски съюзи, например особеностите на организацията на изреченията с *ни... ни*, *нито... нито* (ср. рус. *ни... ни*), с *ту.. ту* (ср. рус. *то... то*), с *камо ли* (ср. рус. *где уж*), спецификата на *пък* като частица и съюз, изграждането на разделителни изречения с въпросителни думи и др. По-особено внимание изискват свързващи средства, за които липсват преки паралели в руския език или които са представени на български с по-голяма вариативност, като *хем... хем*, *па* и *та* (наред с *и*), *ама*, *ами*, *ала* (наред с *а* и *но*). В такива случаи е необходимо повече време да се отделя върху преводните еквиваленти на българските конструкции с такива съюзи. Ето например как се отразява в превода на руски съюзът *та* с причинно-следствената семантика:

...това бе Едит – една изнудвачка на възрастни мъже, която бе скитала из Южна Америка, та знаеше малко испански (Д. Димов. „Осъдени души“). – Несомнено, это была Эдит – вымогательница, обиравшая пожилых мужчин, которая разъезжала одно время по Южной Америке и **потому** немного знала испанский (прев. Т. Рузская).

И дори тези ярко градиранни указатели не стигат, виждат се все още малко на Омир, та той продължава чрез устата на пророка да насочва Одисей все по-дълбоко към сушата, по-далеч от морето, към неподозирани за него равнини и глъбини (Т. Жечев. Митът за Оди-

² Втората задача в пълен обем е осъществима с по-малка вероятност с оглед на брой часове, отделени за тази дисциплина, но се реализира по-късно в курса „Теоретична граматика на българския език“ и спецкурсовете.

сей). – И даже этих четко выделенных указаний кажется Гомеру мало, **и тогда** он с помощью прорицателя продолжает завлекать Одиссея все глубже на сушу, все дальше от моря, в неизведанные им еще равнины и поля (прев. Е. Фалькович). Сравни и други възможни варианти за предаване на специфичното значение на дадения съюз: *Медицинската академия прави опити с мене, **та** изкарвам по някой лев* (Ст. Стратиев). – Медицинская академия ставит на мене опыты, **так что** идет какая-то копейка; *В горите гъмжало от лисици, **та** те стимулират избиването им* (Ст. Стратиев). – В лесах развелось полным-полно лисиц, **вот** они **и** стимулируют их уничтожение.

Темата за сложни съставни изречения обаче поставя при преподаването ѝ редица теоретични проблеми, които са свързани с различието в класификациите на подчинените изречения в българистиката и русистиката. Проблемът тук е, че нито една от приетите в нашите страни синтактични класификации на сложно съставно изречение не може да се смята за приемлива при чуждоезиковото обучение, и то по различни причини. Ще се спра върху проблема по-подробно.

В съвременното руско езикознание е застъпен структурно-семантичният принцип на класификацията на сложното съставно изречение, докато в българистиката се е наложил логически (функционален) подход.

Както е известно, в основата на функционалната класификация се намира чисто синтактичен критерий: като се изхожда от това кой изреченски елемент се заменя с подчинено изречение, се отделят съставни с подчинени подложни, допълнителни, определителни, сказуемноопределителни и обстоятелствени изречения. В руското езикознание аналогичната класификация (често носеща название „логическа“) се оформя в окончателния си вид при Ф. И. Буслаев. Претенциите, които бяха отправени към този принцип на класификация, са свързани преди всичко с различната квалификация на близки синтактични явления в случаите, когато присъства или липсва съотносителна дума. Например, както пише В. А. Белошапкова, „эта классификация внутренне противоречива, так как различны основания для уподобления придаточной части сложноподчиненного предложения тому или иному члену предложения. При наличии соотносительных слов в главной части основанием для уподобления придаточной тому или иному члену предложения служит синтаксическая функция соотносительного слова. Поэтому в предложении *Тот, кто шел впереди, молчал* придаточная часть квалифицируется как подлежащее, в предложении *Я обратился к тому, кто шел впереди* – как дополнение, а в

предложении *Он тот, кто шел впереди* – как сказуемое <...> В сложноподчиненных предложениях, не имеющих соотносительных слов в главной части, придаточные уподобляются тем или иным членам предложения <...> по той синтаксической позиции, которую они занимают относительно главной части“ (Белошапкина 1989: 748). Известен недостаток е и отсъствието на пълен паралелизъм на второстепенните части и типове подчинени изречения.

Въпреки тази критика логическата класификация се оказва устойчива и способна на по-нататъшно развитие: различните ѝ варианти са отразени в учебниците на А. Г. Руднев, А. Н. Гвоздев; в помодернизиран вид тя се предлага и от такива автори като Е. С. Скобликова, Б. И. Осипов, А. К. Федоров (вж. по-подробно напр. Акимова, Вяткина, Казаков 2008: 224 – 230). Обяснение за устойчивостта на тази класификация изказва и В. А. Белошапкина: „...Эта классификация имеет и несомненное достоинство: она рассматривает сложноподчиненное предложение как построение, основанное на синтаксических связях, аналогичных тем, какие обнаруживаются в простом предложении, утверждая тем самым изоморфизм синтаксической системы. Именно эта сторона традиционной классификации и обеспечила ей, несмотря на ее очевидные недостатки, долгую жизнь в науке и школьной практике“ (Белошапкина 1989: 749).

Структурно-семантичната класификация, приета в руския синтаксис, отчита както формалните, така и семантичните критерии. В основата ѝ лежи идеята на Н. С. Поспелов (базираща се всъщност върху по-ранната руска езиковедска традиция) за две принципно различни групи съставни изречения – двучленните и едночленните (Поспелов 1959). Първите са съотнесени с цялата главна част, вторите поясняват само една дума, като конкретизират и развиват съдържанието ѝ. Съвременния си вид тази класификация придобива в концепцията на В. А. Белошапкина, която въвежда групи разчленени и неразчленени изречения, като посочва и особения характер на съюзните средства при всяка от тях: при разчленените изречения частите са свързани чрез семантични съюзи, при неразчленените изречения – чрез асемантични съюзи и анафорични местоимения, макар че и този признак, както и членимостта на съставното изречение, изследователката смята за относителен, т.е. който не се реализира задължително. Важна е разликата във вида на подчинителната връзка: „Связь в нерасчлененных предложениях носит предсказующий характер, а в расчлененных – непредсказующий“ (Белошапкина 1989: 753).

Към разчленените изречения спадат в концепцията на В. А. Белошапкова детерминантните и относително-разпространителните изречения. Първите включват: а) изреченията за обусловеност (причина, условие, цел, отстъпка, следствие), б) за време, в) за сравнение, г) за съответствие, напр. *По мере того как стрелка часов приближалась к семи, возростала тоска Буланина* (А. Куприн); *Русское лето, чем ближе к осени, тем больше бывает окрашено в спелые цвета* (К. Паустовский). Втората група разчленени изречения е с много по-малък обем и се отделя въз основа на наличието на съюзна дума с анафорично значение. Подчиненото изречение тук винаги е в постпозиция: *Маврину принято называть сказочницей, что вообще-то верно* (Е. Дорош); *А деревья всерьез начали стрелять, как бывает в самый сильный мороз* (И. Ильф и Е. Петров).

Най-съществената идея на Белошапкова в областта на неразчленените руски изречения се състои в подчертаване на ролята на местоименно-съотносителната връзка между главната и подчинената част. Авторката смята наличието на тази връзка за базова при описанието на неразчленените изречения. Ако местоименно-съотносителните думи присъстват, подчинителното свързване има корелативен характер (тук спадат всички изречения със съотносителни местоименни думи, които естествено имат и по-малки класификационни групи), ако отсъстват, подчиненото изречение се съотнася с опорната дума. В последния случай вниманието се насочва върху природата на опорната дума като част на речта, срв. разграничаването на присубстантивните и прикомпаративните изречения съответно: *Надежда, которая еще теплилась в душе, теперь исчезла*; *На улицах было гораздо шумнее, чем это помнилось Ипполиту Матвеевичу* (И. Ильф и Е. Петров), или семантичните свойства на опорната дума, върху които се базира характеристиката на изяснителните изречения: *Надежда, что успеем к сроку, не оправдалась*. Лексикалното значение обединява думата *надежда*, както отбелязва Белошапкова, с голяма семантична група думи, чието синтактично свойство е способността да присъединяват подобни изяснителни изречения без оглед на това към коя част на речта се отнася опорната дума: *Нас известили, что открытие памятника состоится в воскресенье*. – *Стало известно, что открытие памятника состоится в воскресенье*. – *Получено известие, что открытие памятника состоится в воскресенье* (вж. по-подробно Белошапкова 1989: 757).

Структурно-семантичният подход в пълния си или в малко по-съкратен вид се е наложил в повечето учебници за руските вузове. Оказва се обаче, че сложните и междинните случаи на квалификация на

съставните изречения тук не са по-малко, отколкото при логическия подход. Критичните бележки, които се отправят към структурно-семантичния принцип на класификация, са основно следните. Първо, важна роля се приписва на диференциращия признак „отнасяне към отделна дума/към цяло изречение“ (рус. термин „присловност/неприсловност“). Този недостатък подчертават дори и авторите на академичната граматика от 1980 г., въпреки че при описанието на сложното съставно изречение тук се поддържа именно структурно-семантичният принцип: „Разграничение двух типов предложений по признаку присловности или неприсловности придаточной части или, что то же самое, по признаку нерасчлененности или расчлененности их структуры не является абсолютным: при определенных условиях это разграничение может быть ослаблено или вообще теряет свою значимость. Тем не менее это разграничение существенно. Во многих случаях с ним связаны особенности формальной организации сложного предложения, а также различия в распределении и внутренней систематике средств связи“ (Руска граматика 1980: 469 – 470).

Второ, отбелязва се непоследователността на посочените класификационни критерии: в едни случаи се акцентира върху структурните особености, в други – върху семантичните отношения между частите на изречието. С други думи, в рамките на всяка група изречения делението се основава върху различни признаци: при класификацията на неразчленените изречения се взема под внимание формално-граматичният аспект на явлениято (същността на опорната дума като част на речта, характерът на свързващите средства), а при класификацията на разчленените изречения — смисловите отношения между частите, т. е. семантичният критерий (поради това класификацията на разчленените изречения носи в известна степен традиционен „функционален“ характер).

Обаче причината, поради която тази класификация не е подходяща за преподаване на българския синтаксис, разбира се, не е само в това, че тя е доста сложна и многостепенна в пълния си вариант. Основната пречка за използването ѝ в процеса на обучението е свързана с важната роля на местоименно-съотносителните изречения в тази класификационна схема. В българския обаче, където съотносителните думи най-често липсват, тя не може да бъде релевантна. Това, че някои функции на съотносителните думи се изпълняват от определителния член или дублиращото местоимение (срв. бълг. *На когото исках, казах му.* – рус. *Кому хотел, тому сказал*), не променя ситуацията.

Защо тогава все пак да не се преподава българският синтаксис на сложното съставно изречение според логическия (функционалния) модел? Проблемът е, че при този модел не се отделя достатъчно внимание на формалната страна на сложното изречение: ролята на корелативните думи, валентността на синтактичните структури, взаимовръзката между характера на съюзите и изреченската семантика и др. – всичко, което е от голямо значение при изучаване на синтаксиса на чужд език.

Подобно на други руски българисти (Маслов 1981; Захаревич, Крилова 1978) при преподаването на синтаксиса на сложно съставно изречение в Санктпетербургския държавен университет се избира един компромисен вариант, относително подходящ за целите на обучението: материалът се описва въз основа на структурно-семантичното деление, без детайлизиране. Разграничават се изяснителните, относителните, обстоятелствените сложни съставни изречения, в рамките на които се прави описание и на типове синтактични позиции, които могат да заемат подчинените изречения. В групата обстоятелствени изречения, както се знае, структурно-семантичната класификация откроява почти същите групи изречения, както и „логическата“, докато в изяснителните и относителните се налага да бъдат въведени непреки паралели между класификационните типове.

Така към изяснителните изречения в структурно-семантичната класификация спадат тези, които имат допълваща семантика относно думите, означаващи речемисловния процес или явление, в съчетание с характера на свързващите средства. Изяснителните подчинени изречения се присъединяват със съюзите *че*, *да*, *как* и въпросителни думи. Думата, към която се прикрепя подчиненото изречение, може да бъде от различни части на речта и с различна синтактична позиция в изречението: както сказуемото, така и подлогът или друг актант. Подчинените изречения с функция на предикативно определение, тъй като се присъединяват с *че*, *как*, *да* към съответен тип сказуемо, също се включват към изяснителните. Така в групата изяснителни изречения влизат всъщност всички възможни типове сложни съставни изречения (освен обстоятелствените) от „логическата“ класификация: подложни, допълнителни, определителни, сказуемноопределителни, при това само допълнителните се поемат от изяснителния тип в пълния си състав.

Относителни изречения са тези, които имат определителна семантика и се присъединяват със съюзните думи *който*, *какъвто*, *чийто*, *дето* и техните по-редки синоними. За разлика от функционалната класификация тук не влизат подчинителните изречения с изяснително-

определителна семантика, ако те разширяват думите, означаващи речево, мисловно действие, емоционално състояние и под., които обслужват областта на изяснителните отношения (Руска граматика 1980: 472), напр.: *През главата му мина мисълта да я вземе със себе си до Рио де Жанейро и да я натовари с риска да носи куфарите* (Д. Димов).

Предлаганият (по необходимост теоретично опростен) модел позволява българският материал да бъде вписан в контекст, близък на руския лингвистичен модел на описание, и което е най-важното, да бъде отделено достатъчно внимание на формално-граматичните средства и структурните особености, които не се отчитат в рамките на чисто функционалната класификация, но които са от особено значение в началните етапи на усвояването на чужд език.

ЛИТЕРАТУРА

- Акимова, Вяткина, Казаков 2008:** Акимова, Г. Н., Вяткина, С. В., Казаков, В. П., Руднев, Д. В. *Синтаксис современного русского языка: препринт учебника для высших учебных заведений РФ*. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008.
- Белошапкива 1989:** Белошапкива, В. А. *Синтаксис. // Современный русский язык*. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.
- Захаревич, Крылова 1978:** Захаревич, Е. А., Крылова, Г. В. *Синтаксис болгарского языка: Сложные предложения*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1978.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа, 1981.
- Петрова 2008:** Петрова, Ст. *Сложно изречение и езикови равнища*. София: Skuprint, 2008.
- Поспелов 1959:** Поспелов, Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы. // *Вопросы языкознания*, 1959, №2, 19 – 27.
- Руска граматика 1980:** *Русская грамматика. Т. 2: Синтаксис*. Москва: Наука, 1980.

**ЭЛЕКТРОННОЕ ПОРТФОЛИО КАК СОВРЕМЕННАЯ
СЕТЕВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ**

Галина Шамонина
Варненский свободный университет

**E-PORTFOLIO AS A MODERN WEB TECHNOLOGY
AND ITS IMPLEMENTATION
IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING**

Galina Shamonina
Varna Free University

The paper describes e-portfolio as a modern educational technology and its implementation in foreign language teaching. Various types, functions and didactic aspects of the e-portfolio are discussed. The didactic potential of the portfolio technology is imbedded in the incentives provided and the combination of the three „Ps“ – portfolio, process and progress.

Key words: e-portfolio, educational technology, teaching foreign languages

Инновационные образовательные технологии – необходимый инструментальный современный преподавателя. В них заложен огромный потенциал изменения самого процесса обучения, характера деятельности и взаимодействия его участников, перехода к созданию условий для более полной реализации личностного потенциала обучающихся. В условиях глобальной информатизации общества, которая инициирует формирование информационно-коммуникативной среды, человек развивает способность приобретать, сохранять, работать и творчески применять информацию, что приводит к расширению спектра новых технологий, применяемых и осваиваемых в разных условиях образовательной среды (на занятиях, в библиотеке, дома и т.д.).

Одна из таких технологий является „Портфолио“, которую мы понимаем как технологию накопления и систематизации информации. Портфолио, по меткому определению А. Иванова, это „три „П“ – портфель, процесс и прогресс“ (Иванов 2012: 5). С точки зрения методики, портфолио не просто сохраняет какую-то информацию, он ставит объект в соответствующем контексте. Это значит, что каждый факт портфолио сопровождается документированием, включающим информацию о контексте, цели, предназначении, результате, и о прогрессе в обучении. Хорошо структурированный процесс использования портфолио с четко определенными целями, задачами и этапами превращает его в технологию. Технология „Портфолио“ направлена не только на формирование знаний, умений и навыков, но и на создание условий для саморазвития учащегося, стимулирование автономной позиции личности, которая проявляется в творческой, исследовательской, проектной деятельности по достижению конкретного результата.

Краткий исторический экскурс показывает употребление термина еще в XV – XVI веках – архитекторы представляли заказчикам рисунки и чертежи построенных ими зданий в форме „porta foglio“ (итал. „папка с документами“) и таким образом доказывали свою компетентность. Позднее художники демонстрировали портфолио своих произведений. В переводе с французского термин обозначает „собрание листов“ (porter + feuille), с английского – „портфель для документов“ (electronic portfolio). В наши дни портфолио стал заменять традиционное резюме работника при приеме на работу. До сих пор он продолжает широко использоваться профессионалами из области искусства.

Несмотря на исторически долгую жизнь термина, он является новым для педагогики. В русском языке „портфолио“ может употребляться как в мужском, так и в среднем роде, часто его заменяют словом „портфель“. В „Новом словаре методических терминов и понятий“ он присутствует как *европейский языковой портфель* и как *языковой портфель* (Азимов, Щукин 2009: 67, 364). Некоторые авторы понимают под этим термином „набор документов, которые создаются на компьютере“. В таком понимании электронный портфолио является аналогом привычного бумажного портфолио, но выполненного в электронной форме. Примером такого понимания служит Европейский языковой портфель, с которым преподаватели иностранных языков хорошо знакомы. Он был рекомендован Советом Европы для использования в обучении иностранным языкам и проходил апробацию в различных странах в 1998 – 2000 гг. На его основе были

разработаны и национальные варианты портфолио, которые в настоящее время продолжают использоваться в школах и в вузах. Европейский языковой портфель состоит из трех частей:

1. *Языковой паспорт* (дает представление о том, какими языками владеет его обладатель и уровне владения языком);

2. *Языковая биография* (содержит листы самооценки достигнутого уровня владения языком в процессе его изучения, построенные на стандартных формулировках „Я умею...“, „Я понимаю...“ и „Я могу...“);

3. *Досье* (содержит тексты лучших сочинений и эссе, разработка языковых проектов, рецензии и отзывы преподавателей, сведения об опыте межкультурного общения).

Несколько лет назад в Европе было разработано и электронное языковое портфолио. Его принципиальное отличие от бумажного варианта – в гибкости поддержки и актуализации. Представляет своего рода цифровой архив, в котором сохраняются доказательства достижений и умений в области иностранных языков в виде сканированных документов, аудио и видеозаписей, график и таблиц. Особенность указанного e-портфолио в том, что оно не является веб-базируемым, его можно скачать и заполнять на своем компьютере. Это можно сделать после регистрации на его сайте (<http://www.eELP.org/>) или на сайтах официальных организаций – разработчиков: ALTE (<http://www.alte.org/>) и EAQUALS (<http://www.eaquals.org/>). Продукт совместим с Windows, Macintosh и Linux. В настоящее время Европейское e-портфолио можно составлять только на двух языках – английском и французском, в этом и известное неудобство для его применения.

Изучение работ, посвященных теме электронного портфолио, выявило разные названия и толкования. Электронное портфолио часто называется *цифровое портфолио*, *e-портфолио*, или *веб-портфолио*. Все названия подчеркивают роль компьютера при его разработке. Информация в электронном портфолио может перемещаться, перегруппироваться, представляться разнообразным способом и давать комплексное представление о достижениях обучающегося. Это позволяет исследователям рассматривать электронное портфолио как технологию и как средство оценки, рефлексии, самопознания, коммуникации и презентации.

Специфика решаемых задач электронного портфолио привела к увеличению количества платформ программного обеспечения, таких как: Blackboard, PebblePad, ChalkandWire, Foliotek, ePortaro, Digication, XFolio, SharePoint. Некоторые системы, например

Digication, включают особенности Web 2.0, такие как ведение блога и таггинга. Основная масса систем требует знания HTML. Это облегчает управление данными электронного портфолио и оценками.

Создание университетами своих систем электронного обучения и виртуальных платформ обучения дает возможность использовать технологию „Портфолио“ целенаправленно для работы с результатами учебно-познавательной деятельности студентов, которая может использоваться для демонстрации, анализа и оценки образовательных результатов, развития рефлексии, повышения уровня осознания, понимания и самооценки результатов образовательной деятельности. Ключевое значение для использования данной технологии приобретает процесс обработки и структурирования информации, формирование умений отбора содержания, самооценки и самопрезентации. На базе этих характеристик некоторые исследователи считают портфолио одним из способов формирования ключевой компетенции – „самоменеджмента“. „Педагогическая философия этой формы оценки состоит в смещении акцента с того, что студент не знает и не умеет, к тому, что он знает и умеет по данной теме, данному предмету, в интеграции качественной оценки и, наконец, в переносе педагогического акцента с оценки на самооценку“ (Современные ... 2012: 156). Цель технологии „Портфолио“ – научить отбирать, систематизировать и анализировать информацию по выбранной теме и прослеживать динамику отношения студента к учебной дисциплине, его достижения в освоении учебной программы.

В качестве примера рассмотрим **технологическую карту** составления **е-портфолио** в курсе русского языка как иностранного для студентов-международников (уровень владения языком B2; профессионально – ориентированный курс „Моя профессия – дипломат“) в Варненском свободном университете, этапы которой сформулируем как общие требования к использованию данной технологии. Алгоритм действий состоит из нескольких этапов:

Этап 1(инициирующий). На этом этапе объясняем цели, задачи, основные требования к е-портфолио, определяем вид портфолио, сроки сдачи и время работы над портфолио, критерии оценивания.

Все вопросы следует обсудить вместе со студентами до начала работы по е-портфолио, чтобы каждый участник процесса имел ясное представление о предстоящей работе.

Основные требования к е-портфолио студентов-международников, изучающих русский язык для профессиональных целей, следующие:

- разработка образовательного е-портфолио;
 - наполнение информацией о динамике иноязычных компетенций студента, о самооценке достижений, о прогнозах совершенствования иноязычных знаний, умений и возможности их использования для саморазвития;
 - строгое соответствие учебных материалов е-портфолио заданиям и этапам изучаемого курса русского языка;
 - постоянное наполнение портфолио, включая и черновые варианты работ, выполненных к определенному сроку (например, переводы или выполнение задания чтения литературы по специальности);
 - возможность доступа к е-портфолио со стороны преподавателя;
 - использование различного программного обеспечения для самостоятельного создания портфолио.
 - по возможности, независимая оценка портфолио несколькими преподавателями.
 - Студенты знакомятся с разными моделями е-портфолио:
 - *квалификационный* (подтверждение квалификации);
 - *презентационный* (коллекция примеров достижений и увлечений для различных целей, в том числе и необразовательных);
 - *образовательный* (стратегическое планирование собственной образовательной стратегии при поддержке преподавателей в системе академического образования);
 - *непрерывный* (стратегическое планирование собственного образовательного и профессионального развития на протяжении всей жизни);
 - *личный* (персональная информация для личного пользования);
 - *комплексный* (несколько перечисленных выше е-портфолио).
- Для целей обучения иностранному языку нам кажется интересной и американская классификация е-портфолио, созданная на базе целей и задачи их создания:
- *проблемно-ориентированный* или *портфолио-проект* (этапы работы, сбор материала, распределение работы между членами группы, обработка собранного материала, оформление);
 - *тематический портфолио* (этапы работы, сбор материала по теме, отражение своего отношения к теме);
 - *портфолио процесса* (создается студентами в процессе работы над программным материалом);
 - *портфолио развития* (демонстрирует успехи и достижения студентов);

- *портфолио достижений студентов* (творческие работы) (Полат 2000; Портфолио 2013).

В 2004 г. в России были опубликованы рекомендации по построению различных моделей и использованию портфолио учащихся основной и средней школы. В этом документе предложены три вида портфолио на бумажном носителе. Электронный портфолио указанных видов практически не имеет отличий от бумажного варианта. Любой документ, размещенный в традиционном бумажном портфолио может быть без труда переведен в электронный формат. Если портфолио работ содержит текстовые документы — достаточно сделать сканированные изображения таких страниц. Если в портфолио работ представлены рисунки или фотографии — можно их сканировать или сфотографировать цифровой камерой.

- *Портфолио документов* (содержит сертифицированные документы индивидуальных образовательных достижений).

- *Портфолио работ* (собрание различных творческих, проектных, исследовательских работ учащегося, а также описание основных форм и направлений учебной и творческой активности – участие в конференциях, конкурсах, прохождение элективных курсов и др.).

- *Портфолио отзывов* (включает оценку обучающимся своих достижений и отзывы преподавателей, сокурсников и др.).

Наиболее удачным для целей курса иностранного языка мы считаем *образовательное e-портфолио с элементами тематического*.

При объяснении оценки e-портфолио надо подчеркнуть ее комплексный характер, оценивается не единичный факт, представленный в нем, а весь процесс развития. Существует возможность рейтинговой оценки отдельных рубрик, но их „тяжесть“ в крайней оценке следует разъяснить в начале работы. Мотивирующим фактором является возможность студентов представить свои знания по своему усмотрению, самым удачным способом. И помнить, что нет отрицательной оценки e-портфолио.

Этап 2: Обсуждение обязательных компонентов и выработка ориентировочной структуры портфолио.

Обсуждаются требования к оформлению, соответствие содержания выбору рубрики. Поскольку общая цель портфолио предоставить возможность документирования всего процесса развития компетентности студента, надо внимательно выбирать документы, которые включены в портфолио. Полезно направить внимание студентов на связь между отдельными документами с тем, чтобы их комбинирова-

ние с помощью гиперссылок представило общий взгляд на достигнутый прогресс в учебном процессе.

Для обсуждения предлагается возможная структура е-портфолио: 1) представление „владельца“ с описанием цели, предназначения и краткого описания портфолио; 2) оглавление; 3) самооценка и перспективы.

Этап 3: Создание и оформление портфолио.

Лучше не ограничивать выбор платформ для создания е-портфолио. Оформление – результат творческого подхода каждого студента. На данном этапе идет более углубленная работа по структуре портфолио, предлагаются разные варианты: составление конспекта или опорного плана по заданному тексту, составление вопросов интервью; запись теле или радиопередачи по темам курса, „Цитаты и афоризмы“, „Девиз, эмблема и реклама теми“, сделать выборку статей интернет-сайтов, „Размышления на тему...“ с элементами самооценки, аргументы в пользу и против – „Pro et contra“, составить свой тематический словарь по теме „Чтобы это значило?“, разработать мультимедийную презентацию и мн. др. В ходе совместного обсуждения определяется минимум документов в структуре портфолио. Совокупность работ должна демонстрировать нарастающие успешность, объем и глубину знаний, достижение более высоких уровней формируемых умений и коммуникативной компетентности.

Этап 4: Оценивание

В первую очередь следует оценивать по показателям, определенным еще на первом этапе работы. Портфолио – это комплексная оценка. Оценке подлежат: соответствие материалов теме, глубина анализа при ее раскрытии, уровень систематизации и интеграции материалов в портфолио, наличие обязательных рубрик, обоснованность личного мнения и отношения к выполненной работе, эффективность.

В заключение, использование технологии „Портфолио“ помогает преподавателю целенаправленно и системно осуществлять мониторинг развития коммуникативной компетентности, индивидуального совершенствования и развития личности каждого студента, иметь полную информацию о результатах его деятельности, а также эффективно управлять личностно-профессиональным ростом студента, координировать усилия по повышению результативности его работы. Наиболее ценными результатами использования технологии, на наш взгляд, являются интенсификация учебного процесса за счет реализации дидактических возможностей средств ИКТ, индивидуализация обучения иностранному языку, интерпретация глазами студента курса

обучения иностранному языку в виде осмысленных знаний, повышение мотивации к изучению иностранного языка за счет подчеркивания достижений студентов и раскрытия их отношения к изучаемому курсу. Портфолио – как портфель, процесс и прогресс обеспечивает повышение качества образовательного процесса, его вариативность, расширение возможностей обучения и самообучения, развитие метакомпетентности и информационной культуры учащихся и педагогов, социализация личности студента и реализация ее коммуникативных способностей.

ЛИТЕРАТУРА

- Азимов 2009:** Азимов, Э. Г., А. Н. Щукин *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. Москва: Икар, 2009.
- Есенина 2012:** Есенина, Н. Е. *Теория и практика использования информационных и коммуникационных технологий в обучении иностранному языку в техническом вузе*. Москва: Спутник, 2012.
- Иванов: 2012:** Иванов, А. В. *Портфолио в начальной школе*. Москва: Просвещение, 2012.
- Полат 2000:** Полат, Е. С. Портфель ученика. // *Иностранные языки в школе*. 2000, №5, 22.
- Портфолио 2013:** *Портфолио в вузе*. <http://www.nntu.scinnov.ru>. (15.09.2013).
- Современные 2012:** *Современные образовательные технологии*. Под ред. Н. В. Бордовской. Москва: Кнорус, 2012.

***ФРАЗЕОЛОГИЯ. МЕДИЕН ЕЗИК.
СТИЛИСТИКА***

FRASEOLOGÍA Y *DELE*: LOS TEXTOS PARA LA EVALUACIÓN DE LA COMPETENCIA FRASEOLÓGICA EN ESPAÑOL COMO LENGUA EXTRANJERA

Lucía López Vázquez
Universidad de Vigo

PHRASEOLOGY AND *DELE*: TEXTS FOR THE EVALUATION OF PHRASEOLOGICAL COMPETENCE IN SPANISH AS A SECOND LANGUAGE

Lucía López Vázquez
University of Vigo

Phraseological competence is essential in second language acquisition when students aim at fluency. Furthermore, it is also a part of the culture of which students expect to have a good command. The purpose of this paper is to analyze the exams for the accreditation in Spanish as a Second Language, specifically, those issued by the *Instituto Cervantes*, in order to observe the typology of the texts used and to evaluate their adjustment to different levels of communicative competence.

Key words: phraseology, exams, accreditation, evaluation

Introducción

La competencia fraseológica tiene una gran importancia en el aprendizaje de las lenguas extranjeras porque, además de reflejar aspectos de la cultura meta, hace que los intercambios comunicativos de los aprendientes ganen en fluidez y naturalidad. Sin embargo, por las dificultades inherentes a su enseñanza-aprendizaje, en muchas ocasiones estas unidades pasan inadvertidas en las clases de lengua o se reservan para los niveles más altos, donde suelen tratarse como un fenómeno anecdótico.

En los últimos años la demanda de certificaciones en lenguas extranjeras ha aumentado considerablemente. En el caso del español, cada vez son más las personas interesadas en la obtención de un documento que acredite su nivel de competencia. Si tenemos en cuenta la influencia que la

evaluación y la acreditación tienen en la enseñanza, ya que en muchas ocasiones los cursos de español tienen como objetivo la superación de un examen, parece razonable partir de su análisis para determinar cuál es el papel de la competencia fraseológica en estas pruebas.

Para ello, ya que tradicionalmente estas unidades se han reservado para los niveles más altos, observaremos los exámenes de nivel C1 y C2, puesto que sería aquí donde tendríamos que encontrar un mayor número de fraseologismos.

Descripción del sistema de evaluación para la obtención de los Diplomas de Español como Lengua Extranjera

El *Diploma de Español como Lengua Extranjera (DELE)* es un título español otorgado por el Instituto Cervantes que acredita un determinado nivel de competencia en lengua española. Fue creado en 1989 por el Ministerio de Educación de España con el fin de promover la lengua y la cultura española en el mundo.

Con la creación del Instituto Cervantes en 1991, este pasó a organizar las convocatorias de examen. La Universidad de Salamanca se encarga de la elaboración y corrección de todas las pruebas, a excepción de las pruebas de expresión e interacción orales, que son evaluadas por los examinadores acreditados en las diferentes sedes de examen.

El Instituto Cervantes forma parte de la Asociación Europea de Organismos Certificadores de la Competencia Lingüística (*ALTE: Association of Language Testers in Europe*), una asociación que reúne a los organismos responsables de la acreditación de 27 lenguas y, como parte de este espíritu unificador, ha intentado adaptar sus pruebas de certificación a los estándares europeos.

Así pues, en un primer momento, a los tradicionales *Diploma de Español de Nivel Superior*, *Diploma de Español de Nivel Avanzado* y *Diploma de Español de Nivel Intermedio* se les añadió el nivel del *Marco Común Europeo de Referencia para las Lenguas (MCER)* con el que se corresponderían para, progresivamente, incluir en su sistema de certificación los seis niveles propuestos por el Consejo de Europa.

DELE tradicionales	Nuevos DELE
	DELE A1
	DELE A2
Diploma de Español Inicial (B1)	DELE B1
Diploma de Español Intermedio (B2)	DELE B2
	DELE C1
Diploma de Español Superior (C2)	DELE C2

Los DELE son, por lo tanto, títulos oficiales, acreditativos del grado de competencia en español con reconocimiento internacional y de validez indefinida. Hay que añadir que para su obtención, además de la norma castellana, se considera válida toda variedad hispánica seguida coherentemente por el alumno.

Las pruebas para la obtención de los diplomas tradicionales constaban de cinco pruebas: *comprensión lectora*, *comprensión escrita*, *comprensión auditiva*, *expresión oral* y *gramática y vocabulario*. La duración de cada una de estas pruebas variaba de acuerdo con el nivel del examen.

Los nuevos diplomas presentan cambios significativos. En primer lugar, no todos los exámenes tienen la misma estructura, sino que esta depende del nivel. Por otra parte, se incluyen pruebas con varias destrezas integradas y, aparentemente, desaparece la prueba de *gramática y vocabulario*.

A modo de ejemplo, presentamos la estructura de los exámenes para los nuevos niveles C1 y C2:

DELE C1 (4 pruebas):	DELE C2 (3 pruebas):
<ul style="list-style-type: none"> • Comprensión de lectura y uso de la lengua. • Comprensión auditiva y uso de la lengua. • Destrezas integradas. Comprensión auditiva y expresión e interacción escritas. • Destrezas integradas. Comprensión de lectura y expresión e interacción orales. 	<ul style="list-style-type: none"> • Uso de la lengua. Comprensión de lectura y auditiva. • Destrezas integradas. Comprensión auditiva y de lectura y expresión e interacción escritas. • Destrezas integradas. Comprensión de lectura y expresión e interacción orales.

En la *Guía DELE Superior* (2007) la competencia fraseológica activa del alumno pasaba prácticamente inadvertida, limitándose a incluir aquellos fraseologismos que podían funcionar como nexos discursivos; de ahí que, con respecto a las capacidades del candidato para las actividades de expresión se indicase que el candidato tenía que ser capaz de «hacer un uso adecuado de los nexos discursivos y oracionales, controlando de modo activo los mecanismos adecuados para ceder y tomar el turno de palabra» (Instituto Cervantes 2007: 16).

En esta Guía se mencionaba la presencia de unidades fraseológicas a lo largo de todas las pruebas de los exámenes, más concretamente en los

niveles C, pero no se especificaba hasta qué punto eran importantes para poder superar el examen.

Análisis de la prueba de léxico en el DELE superior

El hecho de que tradicionalmente las unidades fraseológicas hayan sido consideradas fenómenos a medio camino entre vocabulario y gramática, respaldaría la idea de que estas apareciesen en la cuarta prueba de este examen, «Gramática y vocabulario».

De hecho, un rápido vistazo a la primera de las tres secciones que componía esta prueba es suficiente para dar cuenta del alto número de colocaciones que el candidato tenía que conocer para resolver con éxito el ejercicio. Este ejercicio, aunque en otra sección, se mantiene en los nuevos exámenes.

La «Sección 2» de la prueba de «Gramática y vocabulario» es aquella en la que nos centraremos para observar la importancia del componente fraseológico en los exámenes del DELE Superior, ya que era donde se apreciaba una mayor diversidad de unidades fraseológicas.

Esta sección constaba de 35 ítems de respuesta múltiple, organizados en dos ejercicios, el primero de ellos (compuesto por 15 ítems) sobre vocabulario, y el segundo (compuesto por 20 ítems) dedicado a cuestiones gramaticales. Su corrección se realizaba mediante tecnologías de lectura óptica.

Este tipo de pruebas en las que el corrector humano tiene un papel marginal, se denominan *pruebas de corrección objetiva* y, aunque a simple vista pueden parecer adecuadas y justas, es necesario prestar especial atención a la creación de estos ítems.

Este tipo de ejercicios con respuesta múltiple han sido muy criticados, ya que el hecho de que el redactor del examen tenga en mente un contexto donde no cabe la ambigüedad no quiere decir que al candidato le vaya a resultar igual de evidente, como se puede observar en el siguiente ejemplo:

25. – Tú actúa como te parezca, pero, por favor, no **te pongas en evidencia**, que te conozco.

- a) des voces
- b) hagas el ridículo
- c) pierdas los nervios

(Examen DELE Superior, convocatoria del 22/11/2008)

Con respecto a esto, algunos autores han señalado la incoherencia que supone, por una parte, aprender y enseñar lengua desde un punto de

vista comunicativo y, por otra, realizar exámenes que no reflejan los intercambios comunicativos reales, con textos llenos de huecos que truncan la lectura del mismo o ejercicios de respuesta múltiple donde, o bien el equivalente semántico no se adapta fácilmente al verbo que inicia la frase, o bien se trata de una expresión poco frecuente.

Tras observar los exámenes para la obtención del DELE superior de 17 convocatorias (desde el año 2005 hasta el año 2009), clasificamos los contenidos fraseológicos extraídos del ejercicio de «Selección múltiple» correspondiente a la prueba de «Gramática y vocabulario». En la tabla solo se encuentran recogidas locuciones verbales y locuciones adverbiales (siguiendo la clasificación de unidades fraseológicas de Corpas Pastor, 1996), ya que son aquellas con mayor presencia en este ejercicio.

Convocatoria	Locuciones verbales	Locuciones adverbiales
16/05/2009	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Volver a las andadas ▪ Salirse con la suya 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A cuestras ▪ Por la cara
15/05/2009	<ul style="list-style-type: none"> ▪ No dar pie con bola ▪ Faltar un verano ▪ Salirse por la tangente 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Para el arrastre
22/11/2008	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Arrimar el hombro ▪ Salirse por la tangente 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Como quien no quiere la cosa ▪ A la larga ▪ Por lo pronto ▪ De perlas ▪ (ponerse) en evidencia
21/11/2008	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hacerse de rogar ▪ Dar el brazo a torcer ▪ No pegar ni con cola ▪ Dar de sí ▪ Hacer de tripas corazón ▪ Perder los papeles 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De balde ▪ Viento en popa
22/08/2008	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Coger una pataleta ▪ Echar una cabezadita ▪ Limar asperezas ▪ Tomar cartas en el asunto 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De buenas a primeras ▪ De tres al cuarto ▪ A marchas forzadas ▪ A duras penas
24/05/2008	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dar las tantas ▪ Lavarse las manos ▪ Estar pez 	

23/05/2008	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hacer el agosto ▪ (No) soltar prenda ▪ Dar en el clavo ▪ (No) venir a cuento ▪ Echar a perder ▪ Hacer caso omiso 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A quemarropa ▪ Bajo cuerda
10/11/2007	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sacar a colación ▪ Dar plantón ▪ Dar en el clavo ▪ Escurrir el bulto ▪ Perder los estribos 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Cada dos por tres
24/08/2007	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sacar de quicio ▪ No dar abasto ▪ Poner peros ▪ (No) dar crédito ▪ Salirse con la suya 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A regañadientes ▪ A rajatabla
12/05/2007	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dar corte ▪ No tener desperdicio ▪ Dar las mil ▪ Estar pez ▪ Dar la cara ▪ Meter baza ▪ No ser ni la sombra de alguien 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De relleno
11/05/2007	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hacer caso omiso ▪ Llevarse el gato al agua ▪ Dar la tabarra ▪ Salir rana ▪ Poner las cartas boca arriba ▪ Hacerse el sueco 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A dos velas ▪ A regañadientes
25/11/2006	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Andar de cabeza ▪ No tener vuelta de hoja ▪ (No) echar en saco roto ▪ Chuparse el dedo ▪ Cogerlas al vuelo ▪ Seguir la corriente ▪ Echar por tierra ▪ Dar gato por liebre 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Manga por hombro ▪ Bajo cuerda ▪ A dos velas ▪ De uñas

24/11/2006	<ul style="list-style-type: none"> ▪ No estar el horno para bollos ▪ No dar pie con bola ▪ Sacar de quicio ▪ Echar en cara ▪ Salirse con la suya ▪ Dejar colgado ▪ Hacer buenas migas 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A grandes rasgos ▪ A ojo de buen cubero ▪ Para el arrastre ▪ A tocateja
13/05/2006	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tomar partido ▪ Hacer la vista gorda ▪ No pegar ojo ▪ Echar en cara 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sin parangón
12/05/2006	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Salir por peteneras ▪ Hacer de su capa un sayo ▪ Devanarse los sesos ▪ (No) tenerlas todas consigo ▪ Coger el portante 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Con remilgos ▪ A trancas y barrancas
19/11/2005	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Echar en cara ▪ Tener en cuenta ▪ Dar vueltas a algo 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De bote en bote ▪ En balde ▪ A pedir de boca ▪ A regañadientes
18/11/2005	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Traer a colación ▪ Sacar de las casillas ▪ Hacer el agosto ▪ Darse de sí 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A escote ▪ Sin dilación

Además de las locuciones mencionadas en la tabla, en los exámenes observados también aparecen locuciones nominales (*arma de doble filo*, en la convocatoria del 24 de agosto de 2007, y *tira y afloja*, en la convocatoria del 12 de mayo de 2006), locuciones adjetivas (*de pacotilla*, en la convocatoria del 21 noviembre de 2008) y locuciones prepositivas (*en aras de*, en la convocatoria del 10 de noviembre de 2007).

En total, de los 255 ítems observados en 17 exámenes diferentes, 80 de ellos pertenecen al grupo de las locuciones verbales, 32 al de las locuciones adverbiales y cuatro de ellos a otros tipos de locuciones. Eso significa que prácticamente la mitad de los ítems que componían esta prueba medían la competencia fraseológica del candidato, demostrando la necesidad de dominar estas unidades para superar con éxito el examen.

Así pues, como observamos en la tabla anterior, la competencia fraseológica ocupaba un lugar destacable en los antiguos exámenes para la obtención del *DELE Superior*. De los exámenes observados, en la convocatoria en donde tienen una menor presencia aparecen, al menos, tres ejemplos (es el caso de la convocatoria del 24 de mayo de 2008, donde solo aparecen tres locuciones verbales: *dar las tantas*, *lavarse las manos* y *estar pez*), y en la convocatoria en donde tienen una mayor presencia (25 de noviembre de 2006) aparecen hasta doce ejemplos (ocho locuciones verbales y cuatro locuciones adverbiales), lo cual, si tenemos en cuenta que este ejercicio estaba compuesto por 12 ítems, es una proporción muy alta.

Además, cabe señalar que las locuciones que aparecen en este ejercicio no suelen repetirse en más de dos convocatorias; es el caso de *salirse por la tangente*, *dar en el clavo*, *estar pez*, *no dar pie con bola*, *sacar de quicio*, *hacer caso omiso*, *hacer el agosto*, *bajo cuerda* y *para el arrastre*. Son muy pocas las ocasiones en las que podemos encontrar la misma locución en tres convocatorias diferentes; es el caso de *a regañadientes*, *echar en cara* y *salirse por la tangente*.

Resulta curioso que las expresiones fraseológicas que se repiten, lo hacen, generalmente, en la convocatoria o las dos convocatorias siguientes; por ejemplo, *salirse por la tangente* aparece en la convocatoria de noviembre de 2008 y en la de mayo de 2009. No se trata de un caso aislado, sucede lo mismo con *dar en el clavo* (noviembre de 2007 y mayo de 2008), *hacer caso omiso* (mayo de 2007 y mayo de 2008) y *a dos velas* (noviembre de 2006 y mayo de 2007). Ahora bien, los contextos en los que aparecen no se repiten nunca.

Nos gustaría señalar la variación fraseológica que se muestra en el examen, ya que, en algunas ocasiones, han aparecido variaciones de un mismo fraseologismo; es el caso de *traer a colación* (convocatoria de noviembre de 2005) y *sacar a colación* (convocatoria de noviembre de 2007) o *dar las tantas* (convocatoria de mayo de 2008) y *dar las mil* (convocatoria de mayo de 2007), lo que supone un esfuerzo extra para el candidato.

Para concluir este apartado, es interesante llamar la atención sobre el hecho de que el Instituto Cervantes haya seleccionado una prueba escrita de selección múltiple para evaluar contenidos fraseológicos, en su mayoría, propios de un registro estándar o coloquial. La lengua española dispone de una gran variedad de unidades fraseológicas y no todas ellas pertenecen al mismo registro. A pesar de que muchos profesores y alumnos tienden a creer que estas son propias de la lengua oral y de los registros estándar o familiar, es necesario recordar que muchas de estas unidades, por su origen

bíblico, histórico o literario pertenecen a un registro culto y pueden utilizarse en la comunicación escrita.

Adecuación al nivel de los contenidos fraseológicos de las pruebas para la obtención del DELE

La prueba de «Vocabulario y gramática» del examen para la obtención del *DELE Superior* mostraba una importante cantidad de expresiones idiomáticas, como hemos visto en el apartado anterior, lo cual significa que el Instituto Cervantes consideraba, y es de suponer que aún lo considera, que la competencia fraseológica tiene un papel relevante en el nivel C2.

Ahora bien, el hecho de que esta sección le otorgase tanta importancia a estas unidades no implica necesariamente que todos los elementos fraseológicos contenidos en esta prueba fuesen válidos para el nivel de competencia en lengua española que se pretendía certificar.

Hasta hace relativamente poco tiempo, no existían escalas de nivel que explicasen qué tipo de fraseologismos correspondían a cada nivel de aprendizaje de los propuestos por el *MCER* en español para extranjeros. Sin embargo, como hemos podido observar en el apartado anterior, estos aparecían con mucha frecuencia en los exámenes para la obtención del *DELE Superior*.

Las recientes investigaciones llevadas a cabo en torno al componente fraseológico en español para extranjeros por parte de investigadoras de la Universidad de Alcalá, han llevado a la publicación de diferentes manuales y diccionarios de fraseologismos que son de gran utilidad tanto para alumnos como para profesores.

Así pues, nos gustaría destacar el diccionario de locuciones elaborado por Inmaculada Penadés Martínez, compuesto por tres volúmenes: *Diccionario de locuciones verbales para la enseñanza de español* (2002), *Diccionario de locuciones adverbiales para la enseñanza de español* (2005) y *Diccionario de locuciones nominales, adjetivas y pronominales para la enseñanza de español* (2008).

La obra de Penadés Martínez constituye, hasta la fecha, la recopilación de unidades fraseológicas más exhaustiva que se ha hecho para la enseñanza de español como segunda lengua, ya que, a pesar de que solo recoge fraseologismos peninsulares, sí incluye marcas de nivel (intermedio, avanzado y superior) para cada una de las unidades que recoge, lo cual la convierte en una obra de referencia y consulta indispensable. Por este motivo, a continuación, compararemos los fraseologismos presentes en los exámenes para la obtención del *DELE*

Superior (correspondiente al nivel C2 del *MCER*) con las escalas propuestas por esta autora.

Nivel Intermedio (B2)	Nivel Avanzado (C1)	Nivel Superior (C2)	Fraseologismos no recogidos por P.M.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ A cuestras ▪ A la larga ▪ De pacotilla ▪ Cada dos por tres ▪ No dar abasto ▪ Arma de doble filo ▪ No tener desperdicio ▪ Dar la cara ▪ Meter baza ▪ Llevarse el gato al agua ▪ Salir rana ▪ A dos velas (2) ▪ No tener vuelta de hoja ▪ Echar en cara (3) ▪ Tira y afloja 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ No dar pie con bola (2) ▪ Salirse por la tangente (2) ▪ Para el arrastre (2) ▪ Volver a las andadas ▪ Salirse con la suya (3) ▪ Por la cara ▪ Arrimar el hombro ▪ Como quien no quiere la cosa ▪ Por lo pronto ▪ De perlas ▪ En evidencia ▪ Dar de sí (2) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hacerse de rogar 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Faltar un verano ▪ No pegar ni con cola ▪ Dar plantón ▪ En aras de ▪ Poner peros ▪ Sacar de quicio ▪ Dar corte ▪ Dar las mil ▪ Estar pez ▪ No ser ni la sombra de alguien ▪ De relleno ▪ Andar de cabeza ▪ Dejar colgado ▪ A tocateja ▪ Sin parangón ▪ (No) tenerlas todas consigo

De lo observado en la tabla anterior, resulta muy llamativo que solo uno de los fraseologismos recogidos por Penadés Martínez (2002, 2005, 2008) pertenece realmente al nivel C2 (*hacerse de rogar*). Todos los demás, o bien no aparecen recogidos por esta autora, o bien pertenecen a niveles inferiores.

La mayor parte de las locuciones presentes en la «Sección 2» de la prueba de «Gramática y vocabulario» del examen para la obtención del DELE Superior pertenece a los niveles *Avanzado* (C1) o, en menor medida, *Intermedio* (B2); incluso aquellas expresiones que han aparecido con mayor frecuencia a lo largo de los años, como es el caso de *salirse con*

la suya, clasificada por esta autora en el nivel C1, o *echar en cara*, clasificada en el nivel B2.

Ahora bien, esta gran proliferación de fraseologismos pertenecientes al nivel *Avanzado* (C1) podría deberse al hecho de que, en aquel momento, el sistema de acreditación del Instituto Cervantes no disponía de un examen para la obtención de un certificado de nivel C1.

La competencia fraseológica en los nuevos DELE C1 y C2

Como hemos mencionado anteriormente, la adaptación a los estándares europeos ha supuesto importantes cambios en la estructura de los exámenes del Instituto Cervantes. En este apartado, basándonos en las pocas muestras a las que hemos tenido acceso (los exámenes de la convocatoria de noviembre de 2013), intentaremos establecer, por una parte, cuál es el papel del componente fraseológico en los nuevos *DELE C1* y *DELE C2* y, por otra parte, si existe una continuidad en este sentido con el antiguo *DELE Superior*.

En cuanto al nivel C1, lo cierto es que la antigua prueba de léxico y gramática que analizábamos en el apartado anterior no desaparece, sino que se transforma. En el nuevo examen pasa a tratarse de una prueba de comprensión auditiva, incluida en la prueba 2 (*Comprensión auditiva y uso de la lengua*), donde los candidatos tienen que escoger, como en el antiguo *DELE Superior*, la opción equivalente.

En el examen de noviembre de 2011 aparecen algunas locuciones (*estar sin blanca*, *irse de las manos*, *ponerse al día*), cuya comprensión no es imprescindible para resolver adecuadamente los ejercicios, y algunas fórmulas rutinarias *¡ni que decir tiene!*, *cómo no*. Es importante señalar que en esta prueba aparece por primera vez una paremia (*no hay mal que por bien no venga*), pero, en general, el componente fraseológico pierde importancia frente a la ironía, aspecto completamente olvidado en los exámenes antiguos.

Ahora bien, en el nivel C2 desaparece la prueba *Comprensión auditiva y uso de la lengua* y, con ella, la presencia de las unidades fraseológicas, a las que solo se hace mención en la escala de evaluación de las destrezas de expresión e interacción orales.

Conclusiones

A lo largo de estas páginas hemos observado la importancia que el componente fraseológico tenía en los antiguos exámenes del *DELE Superior*, aunque la prueba escogida para su evaluación tenía ciertas carencias. En estos ejercicios cada ítem consistía en un contexto con una

parte subrayada que el candidato tenía que sustituir por una de las tres opciones que se le ofrecían a continuación. Las limitaciones espaciales implicaban contextos extremadamente breves (no solían superar las veinte palabras), lo que daba lugar a secuencias inconexas y completamente descontextualizadas.

Por el contrario, en los nuevos diplomas de nivel C1 y C2 esta prueba se convierte en un ejercicio de comprensión auditiva, lo cual supone una mayor coherencia con los fraseologismos escogidos (en su mayoría de uso oral). Sin embargo, estas unidades van perdiendo importancia hasta desaparecer completamente en el nivel C2.

Además, es necesario destacar que, a pesar de que la *Guía DELE* reconoce otras variantes del español como válidas para la realización del examen, siempre que el alumno sea coherente con la variante escogida, desde el punto de vista fraseológico, el alumno tiene que dominar la variante española ya que, aunque disponga de una alta competencia fraseológica en otra variante del español diferente de esta, tendrá que enfrentarse a ítems donde solo se recogen fraseologismos peninsulares.

A pesar de lo dicho en los párrafos anteriores, debemos señalar que el candidato tiene que hacer un cierto uso productivo de expresiones idiomáticas para resolver con éxito alguna de las otras pruebas que forman parte del examen; por ejemplo, parece evidente que el alumno tendrá que manejar ciertas fórmulas rutinarias para redactar la carta formal que se le pide en la prueba de «Expresión escrita».

Desde nuestro punto de vista, y teniendo en cuenta la gran influencia de la acreditación en la docencia, consideramos que la inclusión de unidades fraseológicas en los diferentes niveles de acreditación (y no solo en los niveles superiores, como ha sucedido hasta la fecha), favorecería su paulatina integración en las aulas y, sobre todo, la investigación sobre su aprendizaje-enseñanza.

BIBLIOGRAFÍA

Consejo de Europa 2003: Consejo de Europa. *Marco común europeo de referencia para las lenguas: aprendizaje, enseñanza, evaluación*. Madrid: Anaya, 2003.

Corpas Pastor 1996: Corpas Pastor, G. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos, 1996.

Instituto Cervantes 2007: Instituto Cervantes. *Plan curricular del Instituto Cervantes. Niveles de referencia para el español*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007.

Penadés Martínez 2002: Penadés Martínez, I. *Diccionario de locuciones verbales para la enseñanza de español*. Madrid: Arco Libros, 2002.

Penadés Martínez 2005: Penadés Martínez, I. *Diccionario de locuciones adverbiales para la enseñanza del español*. Madrid: Arco Libros, 2005.

Penadés Martínez 2008a: Penadés Martínez, I. *70 refranes para la enseñanza de español*. Madrid: Arco Libros, 2008.

Penadés Martínez 2008b: Penadés Martínez, I. *Diccionario de locuciones nominales, adjetivas y pronominales para la enseñanza del español*. Madrid: Arco Libros, 2008.

SITIOS WEB CONSULTADOS

Fecha de consulta 05.10.13. ALTE – *The Association of Language Testers in Europe*: <http://www.alte.org/>

Fecha de consulta 05.10.13. *Diccionario de Colocaciones del Español*: <http://www.dicesp.com>

Fecha de consulta 20.09.13. *Diplomas de Español como Lengua Extranjera*: <http://diplomas.cervantes.es/index.jsp>

Fecha de consulta 05.10.13. *Instituto Cervantes*: <http://www.cervantes.es>

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ УСТОЙЧИВИТЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ С ПРИЛАГАТЕЛНИ ЗА ЦВЯТ В БЪЛГАРСКИЯ И НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК

Христина Г. Марку
Тракийски университет „Демокрит“

OBSERVATIONS ON PHRASEOLOGICAL UNITS INVOLVING ADJECTIVES OF COLOUR IN BULGARIAN AND IN MODERN GREEK LANGUAGE

Hristina G. Marku
Democritus University of Thrace

This article is a comparative analysis of the fixed nominal phrases based on structural model ‘colour adjective + noun’ in Bulgarian and Modern Greek languages. There is significant evidence about constructions that represent the whole spectrum of degrees of fixedness, in both languages. The main focus of the analysis is on the semantic and syntactic functions of colour adjectives in fixed phrases.

Key words: colour terms, adjectives, free phrases, fixed phrases, fixedness, degrees of fixedness

1. Обект, цели и характер на изследването

Настоящото изследване е посветено на познатия и винаги актуален проблем за цветообозначенията като езиково кодирана семиотична система, разглеждан във връзка с устойчивата им съчетаемост и семантичното им преосмисляне в езика. Особеното място на цветовете лексика занимава оформилата се „лингвистика на цвета“, диференцирано подхождаща към проблематиката на цвета в еволютивен, когнитивен, лингвокултурологичен, семиотичен план и т.н. Интересът към езиковата концептуализация на цветовете не е нов в славистиката (вж. Токарски 1995, Гжегорчикова, Вашакова, ред. 2000, Вежбицка 1990, 1996, Рахилина 2008), могат да се посочат и редица балканистични изследвания, насочени към търсене на особените етнокултурни

кодове, скрити в цветообозначенията (вж. изследванията на Алмалех 1997, Петрова 2011, Асенова, Дукова 2011).

Корпусът включва номинални фрази с различна степен на устойчивост, изградени от съществително и прилагателно за цвят, представляващи изключително продуктивен структурен модел, като се има предвид и тенденцията за интензивно навлизане и в двата изследвани езика на неологизми, най-често калкирани интернационализми. Предназначеният за анализ езиков материал поражда редица предварителни въпроси: на първо място е определението и обхватът на понятието устойчивост, свързани от своя страна с проблема за критериите и степените на устойчивостта.

Съпоставителният аспект на изследването има за цел да хвърли светлина върху една не особено изследвана област¹. Една от задачите на изследването е отчитането на структурната и семантичната симетрия, случаите на пълен или частичен изоморфизъм, а оттам и проекциите върху теорията и практиката на превода.

2. Проблемът за устойчивата съчетаемост на прилагателните за цвят

Съчетанията със структурен модел „прилагателно за цвят + съществително“ ($A_{\text{colour}} + S$) представят целия спектър от възможности откъм степен на застиналост – от свободни словосъчетания, през полузастинали колокации до напълно устойчиви фразеологизми. Според редица изследвания (Кръстева 2013, Юдина 2006) в най-голямо количество са представени многокомпонентни формации от междинната, преходна зона между свободните словосъчетания и фразеологизмите, при които параметрите на устойчивостта се реализират в нееднаква степен и по различен начин (Кръстева 2013: 37). Само една незначителна част от устойчивите словосъчетания удовлетворяват всички необходими условия, определящи наличието на явлението устойчивост.

Проблематиката на устойчивостта като езиково явление естествено е обект на оживено обсъждане и в гръцката лингвистика, в редица работи се подчертава необходимостта от преодоляване на терминологичното многообразие, от установяване на точни критерии за определяне на устойчивите фрази, на степените на застиналост и т.н. (Анастасиади-Симеониди, Ефтимииу 2006, Мини, Фотопулу 2009, Моциу 2007)².

¹ Съпоставително изследване върху цветовата лексика в двата езика – български и новогръцки – не ни е известно.

² Наличието на терминологично многообразие е свидетелство за продължаващото търсене на точното определение на явлението: *παρωμένες και ημιπαρωμένες*

Определяща в интересуващите ни композита е семантично-функционалната характеристика на прилагателното за цвят: при устойчивите словосъчетания прилагателното име придобива нови, различни семантично-синтактични характеристики: „Анализът на тези характеристики показва, че става въпрос за две различни логико-семантични структури на двата различни типа словосъчетания, а не просто за преносната употреба на съответното прилагателно за цвят, както твърде често лексикографските пособия посочват“ (Кръстева 2013: 33). Предметът се свързва с външен за него признак, обединявайки две различни когнитивни полета, в резултат на което се обособява ново понятие, нова референциална категория, като ролята на прилагателното за цвят е да обозначи онзи категориален признак, който разграничава новото видово понятие, назовано от именното словосъчетание, от родовото понятие, чийто носител е определяемото съществително (пак там). Устойчивите словосъчетания са надредна категория, която включва словосъчетания, притежаващи различна степен на семантична и структурна обвързаност (фразеологизми, устойчиви съставни названия и термини, обичайни словосъчетания или колокации) (пак там: 18 – 19).

Независимо от предлаганите различни критерии за отграничаване на свободните и устойчивите словосъчетания, налага се впечатлението, че не съществува точно обособена граница между тях, не е възможно във всички случаи абсолютното им разграничение и е по-уместно да се говори за континуум от степени на изява на различните параметри на устойчивостта (пак там: 36 – 37).

3. Дистрибуция на прилагателните за цвят в устойчивите словосъчетания:

Като се опираме върху схемата на Б. Бърлин и П. Кей (1969: 5 – 7) за базисните термини за цвят и тяхната еволюционна последователност, не е трудно да бъде емпирично предвидена в приблизителни рамки активността и честотата на поява на основните цветови лексеми в устойчивите съчетания. Според дистрибутивно-статистическия анализ, извършен от Ж. Кръстева, най-голяма честота в изследваните два езика (български и френски) има прилагателното *бял*, следвано от

εκφράσεις, στερεότυπες εκφράσεις, ιδιωτισμοί, φράσεις, εκφράσεις, φρασεολογισμοί, συνεμφανίσεις, συνάψεις, κλπ. По-голямата част от гръцките лингвисти приемат основното подразделяне на идиоми и „обвързани“ или „ограничени“ съчетания (*δεσμευμένες/περιορισμένες συμπαραθέσεις (ή συνάψεις) (idioms – restricted collocations)*).

черен. За българския език поредното по честота прилагателно е *червен*, следват устойчивите словосъчетания с форманти прилагателните *жълт* (90), *син* (64) и *зелен* (48) (вж. Кръстева 2013: 22).

По отношение на новогръцкия език разполагаме с частични наблюдения върху фразеологизми с прилагателни за цвят: от общо 45 фразеологични единици най-многобройни са тези с компонент *черно* (*μαύρο*) и *бяло* (*άσπρο*), и то в съотношение 22 към 8, следвани от *жълто* (*κίτρινο*) (4), *червено* (*κόκκινο*) (3) и *зелено* (*πράσινο*) (2), а стилистичният синоним на бялото *λευκό* е регистриран само в 2 единици (вж. Хиоти 2010).

В работата си включваме словосъчетания с цветообозначения за бяло, черно, зелено, червено и жълто, показващи най-активно участие като компоненти на структурния модел, който е обект на вниманието ни.

4. Обхват на устойчивост

Докато при свободните атрибутивни конструкции прилагателното приписва на предмета референт определен цетови признак, както той съществува в реалния физически свят, то устойчивите словосъчетания се опират на ограничения в съчетаемостта на съществителното с колороними: не всяко съществително е възможно при всяко прилагателно за цвят, не всяко съществително е възможно изобщо при прилагателно за цвят. Ще привлечем за сравнителен анализ онези словосъчетания, които показват пълен или поне частичен обхват на устойчивост. При частичен обхват на устойчивост са преосмислени термините за цвят в резултат на метафоричен или метонимичен пренос. В основата им е приписването на цвят на обекти, за които цетовият признак е нерелевантен. От особено значение за възможната, но нетипична съчетаемост с прилагателно за цвят е лексикално-семантичната принадлежност на именните компоненти – названия на артефакти, физически предмети и явления, абстрактни имена и др. При пълен обхват на устойчивостта се преосмисля и номиналният компонент, като при тези словосъчетания се проявява най-ярко параметърът семантична непрозрачност, т.е. невъзможността значението на устойчивото словосъчетание да бъде изведено непосредствено от значенията на неговите компоненти (Кръстева 2013: 38 – 39). Интересно е да се потърсят прояви на културни универсалии, но и на конкретна специфика, степени на реализация в изследваните езици, съвпадения и разминавания, симетрия и асиметрия.

4.1. Словосъчетания с частичен обхват на устойчивост

4.1.1. В рамките на устойчивите словосъчетания основният смислообразуващ компонент е прилагателното за цвят, което е натопварено с определени функции, като най-типичната семантична му функция е категоризиращата. С такава функция прилагателното за цвят може да участва в словосъчетания, различаващи се по степен на устойчивост, но и по степен и начин на преосмисляне и придобиване на нови значения.

Съчетаемостта на прилагателните за цвят не е свободна и е в основата на устойчивия характер на словосъчетанията. Ограничения в съчетаемостта са възможни в случаите, когато прилагателното, съчетано обикновено с артефакти и физични обекти и явления, изпълнява видообразуваща (категоризираща) функция, но на практика нямаме пораждане на ново значение или понятие. В голяма част от атрибутивните конструкции с прилагателно за цвят цветообозначението изпълнява „различителна“ функция, когато обектите съществуват в множество екземпляри и се различават или противопоставят по цвят: например отделянето на видови от родови понятия: *бяла бреза, бял бор, черен бор* (Рахилина 2008: 170 – 171). Цветообозначението в този случай е в голяма степен конвенционално, но не е преосмислено – в действителност хлябът не е напълно бял или черен, виното не е бяло и т.н.

бълг. *бял хляб, черен хляб, бяло вино*³, *червено вино, бяла плът, бяла робиня*

гр. *ἀσπρο ψωμί, μαύρο ψωμί, κόκκινο κρασί, ἀσπρο κρασί* (*ερυθρός/λευκός οἶνος*)⁴

³ *Vin blanc, vino blanco* – специално за съчетанието *бяло вино* е възможно влияние от френски (и други европейски езици), където прилагателното *blanc* описва и безцветни, лишени от цвят обекти, или още по-широко, липса на определени характерни особености: макар и нетипични, някои семантични калки от този вид са навлезли в български и гръцки език: *бял стих, λευκός γάμος* и т.н. (вж. Кръстева 2013, Рахилина 2008: 174).

⁴ По-подробно по въпроса за разграничаването, определението и прагматичните значения на характерната за новогръцкия език опозиция книжовно // народно равнище вж. у Анастасиади-Симеониди, Флятурас (2003). Тази особеност е в сила и по отношение на термините за цвят: „Новогръцкият език, за да обозначи един и същ цвят, разполага с двойки езикови знаци, единият от които е маркирано [+книжовно], а другият [– книжовно]“ (Анастасиади-Симеониди 1987: 394). В сила е стиловата диференциация и разпределянето на функциите между двете основни прилагателни за бял и червен цвят: *λευκός* „... запазено за терминологични (и по-абстрактни) клишета, докато *ἀσπρος* (< лат. *asper* ‘грапав, груб на допир и вид’, *aspra* ‘дребна монета в античността’, срв. *Ανδριώτης*) се вписва по-добре в общобалканските употреби“ (Асенова, Алексова 2008: 12) и *ερυθρός*

В анализа включваме именни съчетания, при които е семантично преосмислен поне единият от компонентите. При свързването на цветовете прилагателни със съществителни, назоваващи обекти с нерелевантен признак за цвят (*черен ден, зелена енергия, жълта гостенка*), когато е налично семантично преобразуване, новото понятие задължително придобива и определени оценъчни измерения. Оценъчността може да се прояви като основен или конотативен елемент от значението на словосъчетанието, може да бъде поставена в рамките на общото противопоставяне „добро/лошо“ (Вежбицка 1996), но може да бъде свързана с конкретна оценъчна сфера – емоционална, морална, утилитарна, екзистенциална и т.н.⁵

Широк спектър на интерпретации е представен в устойчивите именни съчетания с прилагателно *черен*. В системата на символите черното е цвят, който „създава усещане за непрозрачност, сгъстяване, тежест [...], който бележи тъгата, песимизма, огорчението или нещастията [...]: черен ни е животът, обземат ни мрачни мисли, бял ден не можем да видим...“. Черното се свързва и „със злото и безсъзнателното... имам тъмни помисли, черната му душа, черна овца, причернява ми пред очите...“ (Шевалие, Геербрант 1996/2, 586, цит. по Асенова, Алексова 2008: 10).

Отделните значения на черния цвят, придобивани в рамките на устойчивите словосъчетания, биха могли да се групират приблизително по следния начин:

- черен = лош

бълг. *черна душа, черна точка* (лоша оценка), *черна магия/бяла магия*

гр. *μαύρη ψυχή / καρδιά, μαύρη/λευκή μαγεία*

- черен = злочест, нещастен

бълг. *черен час (ден), черна чужбина*

гр. *μαύρη ώρα (μέρα), μαύρη ξενιτιά*

- черен = злокобен, трагичен

бълг. *черен хумор, черна хроника* (свързана с трагични събития)

гр. *μαύρο χιούμωρ, μαύρο χρονικό*

- черен = неприятен, мръсен

бълг. *черна работа* (трудоемка, мръсна и неприятна), *черна истина*

(стр. *έρυθρός*) от индоевр. **reudh*, и по-късното новогр. *κόκκινος* [kókinos] (по данни от *Ετομολογικό λεξικό της Νέας ελληνικής γλώσσας* (Бабиньотис 2009: 501).

⁵ По въпроса за езиковата оценъчност вж. Пузинина (1991), Серебреникова (2011), Генов-Пухалева (2003).

гр. *μαύρη αλήθεια* (жестока, неприятна, неудобна истина)

● черен = скрит, непознат, нелегален, незаконен, забранен

бълг. *черна кутия* (*black box*), *черна дупка* (*black hole*), *черна каса* (безотчетни пари), *черна борса*, *черен списък*

гр. *μαύρο κουτί*, *μαύρη τρύπα*, *μαύρη εργασία* (незаконна, нелегална работа), *μαύρη αγορά*, *μαύρη λίστα*

Семантичните преобразувания на прилагателното *черен* в повечето случаи са обвързани в задължителни опозиции с *бял* – дотолкова, че не могат да се разглеждат изолирани и извън тях. Почти закономерно на словосъчетанията с прилагателно *черен* съответстват такива с прилагателното *бял*, с полюсно противоположна семантика: със значение на *бялото* като ‘добро, положително, щастливо’: *черна завист/бяла завист*, *черно/бяло духовенство*, *черен кахър/бял кахър*⁶.

При опозицията *черен кахър/бял кахър* се поставя знак за обща оценка „лош/добър“, но се оформя и противопоставяне по интензитет на преживяването: тежък, труден/лек, преодолим. Под подобен общ знаменател би могло да се постави и противопоставянето *черно/бяло духовенство*.

В словосъчетанията, основани върху концептуализирането на *бял* като ‘липса, отсъствие’, може да бъде установена известна разлика между двата езика, дължаща се на известно количествено превъзходство на калкираните „европеизми“ в гръцкия език в сравнение с българския:

бълг. *бяла бюлетина*, *бял стих*, *бяло поле*, *бели петна*

гр. *λευκή επιταγή* (букв. ‘бял чек’, с непопълнена сума), *λευκό ψηφοδέλτιο* (бяла бюлетина), *λευκός στοίχος*, *λευκός γάμος* (бял, формален брак), *λευκή νύχτα* (букв. ‘бяла нощ’, без сексуален контакт)⁷, *λευκό παρελθόν*, *λευκό μητρώο* (букв. ‘бяло минало, досие’)

⁶ Срв. и англ. *blacklist/whitelist*. Отбелязано е, че в балканските езици опозицията бяло/черно обобщено изразява основната семантична опозиция добро/зло, *виждам бяла бога* ‘постигам щастлив (достоеен) живот’ (Асенова, Алексова 2008: 14). Срв. още *белая кость/черная кость* в руски език (знатен и незнатен произход, принадлежност към висшия социален слой или към простолюдието), както и древнославянските божества Белобог (покровител на доброто и светлината) и Чернобог (владетел на тъмнината и злото). Конкретно за опозицията *черен/бял* в българската фразеология – у Недкова (2003).

⁷ Срв. с френски език и концептуализирането на бял/blanc като ‘липса, отсъствие, несъществуване’: *coup blanc*, *mariage blanc*, *examen blanc*, *nuit blanche* (Кръстева 2013: 40). Вж. още и значенията на прилагателното „белый“ или „обеленный“ в руските говори като „освободен от данъци“ (белая земля, белое место – церковная земля); белые крестьяне – „освободени от данъци и налози“ (Завялова 2007).

Червеното и зеленото също участват във формирането на оценъчни противопоставяния, които маркират конкретни ценности и антиценности в рамките на общата оценъчност „добро/лошо“.

- зелен = незрял

Зеленото се асоциира с началния стадий от зреенето на плодовете в природата, когато обикновено имат зелен цвят: *зелено грозде, зелени домати*. Следващата стъпка на метафоричния пренос „зелен – незрял“ е „зелен – неопитен, млад, необучен“, където присъства и отрицателна оценка, отнесена към идеята за неопитност, незавършеност, недостигане на желан резултат:

бълг. *зелен новобранец, зелена глава*

Трябва да се отбележи, че точно този метафорична концептуализация на зеленото като незрялост, неопитност, липсва в новогръцкия език.

- зелен = разрешен, легален, законен, правилен

бълг. *зелена улица, зелена светлина, зелена карта*

гр. *πράσινο φως, πράσινη κάρτα*

- зелен = полезен, безопасен, чист, екологичен

Основан върху асоциации на зеленото като цвят на живите растения (чийто антоним е жълтият цвят), т.е. зеленият цвят е цветът на живота на планетата.

бълг. *зелена енергия, зелени активисти, зелена инициатива*

гр. *πράσινη ενέργεια, πράσινη ανάπτυξη* (букв. *зелено развитие*)

- червен = опасен, тревожен, предупредителен

Докато зеленото е цветът на правилното, законното, безопасното и позволеното, обратно, червеният цвят е на забраната, на опасността, на предизвикателството:

бълг. *червена карта, червена линия, Червена книга, червена лампичка (светлина), червен плащ*

гр. *κόκκινη κάρτα, κόκκινη γραμμή, Κόκκινο βιβλίο, κόκκινο λαμπάκι, κόκκινο πανί*

Асоциативната връзка ‘червен – основен, главен, представителен’ не се проследява в разглежданите езици, с изключение на калкираното съчетание *червена нишка* (фр. *fil rouge*, рус. *красная нить*)⁸.

Както се вижда от приведените примери, основният брой колорации представляват калкиинтернационализми, навлизаци интензив-

⁸ Асоциирането на червения цвят с понятия като представителност, почетност, парадност е характерно за руския език: *красный угол, красное крыльцо, красная лавка* (Даль, В. *Толковый словарь живаго русского языка*. <http://slovardalja.net/>)

но в езиците през последните десетилетия. Те са с фиксирана универсална семантика и употреби в типични контексти. Към тази група принадлежат и словосъчетанията с прилагателно *жълт*, натоварени с отрицателна оценка:

бълг. *жълт печат, жълта преса (Yellow Press), жълт вестник* – скандален, сензационен, булеварден
гр. *κίτρινος τύπος*

4.1.2. В част от словосъчетанията с компонент *черен* ролята, изпълнявана от прилагателното, не се вписва напълно в обичайната категоризираща функция. В тези словосъчетания прилагателното, запазвайки връзката си с културните символни значения на черния цвят, служи за означаване на степента на проявление на определен признак, качество, свойство. Т.нар. „интензифицираща“ функция на прилагателното е свързана със семантичната категория степен и по-точно със значенията за абсолютна степен и представлява особен тип квантификация. В ролята на интензификатори могат да се проявяват малък брой прилагателни за цвят, а за българския език това е изключително черният цвят (Кръстева 2010: 127 – 128).

Носител на признака е съществителното, прилагателното за цвят определя степента на проявление. Преосмисляне на прилагателното във функцията на интензификатор става на базата на асоциациите на черното с наситеност, интензивност на негативните емоционални състояния (Кръстева 2010). Трябва да се отбележи очевидната избирателност на прилагателното *черен* във функцията на интензификатор по отношение на съществителното: свързва се най-добре с абстрактна лексика, назоваваща емоционални, интелектуални, морални понятия:

бълг. *черен песимизъм, черна неблагодарност, черна мъка, черна завист, черна клевета, черна лъжа, черна робия*

гр. *μαύρη απαισιοδοξία, μαύρη αχαριστία, μαύρος καημός, μαύρη ζήλια, μαύρη συκοφαντία, μαύρο ψέμα, μαύρη δουλεία, μαύρη μαυρίλα* (букв. *черна чернилка*), *μαύρο χάλι* (букв. *черен хал*)

В същото цитирано изследване (Кръстева 2010) за прилагателното *бял* е предложена полюсно противоположна функция на „деинтензификатор“, и то в единствен по рода си пример в българския език: *бял кахър*. В други езици (албански) също са отбелязвани подобни придвижвания на бялото към пълна десемантизация и превръщането му в най-общ маркер за положително отношение (вж. Асенова, Алексова 2008).

4.2. Словосъчетания с пълен обхват на устойчивост

Значително по-рядко се срещат словосъчетания със семантична деривация, простираща се и върху двата компонента – адекватен и номинален. Голяма част от тях представляват сложни названия и термини, които се определят като нефразеологични устойчиви словосъчетания поради изпълняваната от тях първична номинационна, а не образно-експресивна функция, дори в случаите на пълна семантична трансформация на компонентите им.

Най-многобройни и при тази група са съчетанията с *черно* и *бяло*:

бълг. *бяла врана*⁹, *бял свят* (щастлив, хубав живот)¹⁰, *бяла робиня* (проститутка)

гр. *λευκή περιστερά* (ирон., букв. *бяла гълъбица*), *άσπρη μέρα* (щастлив, честит живот), *λευκή δουλεία* (white slavery) (проституция)

бълг. *черен свят* (злочест, нещастен), *черна овца* (black sheep), *черна станция* (човек, източник само на негативни коментари)

гр. *μαύρος καβαλάρης* (букв. *черен конник*, на основата на митологични представи за смъртта), *μαύρο πρόβατο*, *μαύρος σταθμός*

бълг. *червени фенери* (публичен дом)

гр. *κόκκινα φανάρια*

На основата на абсурда е съчетанието *πράσινα άλογα* (букв. *зелени коне*) в гръцкия език със значение за нещо несъществуващо, невъзможно. В българския език жълтият цвят участва в евфемизма *жълтата гостенка* (туберкулоза).

5. Някои изводи

И в двата езика при конструкциите със структурен модел „прилагателно за цвят + съществително“ (A_{colour} + S) количествено преобладават словосъчетанията с частичен обхват на устойчивост – т.е. с преосмисляне само на прилагателното за цвят, но не и на съществителното. Значително по-малко на брой са цялостно преосмислените словосъчетания със семантично трансформирани адекватни и номинални компоненти.

От прегледа на съпоставяните единици може да се заключи, че универсалното доминира над етноспецифичното. Освен принадлежността на езиците към общ културен ареал трябва да се отчете като фактор и съвременната епоха, която позволява все по-широкото навлизане на калкирани „цветови интернационализми“ от общ източник, обикновено от английски език. Преобладаващата част от симетрични-

⁹ Калка от латинското *alba avis*, *albus corvus* (приписва се на поета сатирик Ювенал).

¹⁰ Срв. рус. *белая полоса* (щастлив, благополучен период от живота).

те композита в българския и гръцкия език се дължат именно на факта, че представляват калкирани конструкции, битувачи под същата форма и семантика в повечето европейски езици.

Приложнолингвистичното значение на подобни съпоставителни изследвания за чуждоезиковото обучение, за теорията и практиката на превода е безспорно и това е един от аспектите, в които конкретните наблюдения биха могли да се окажат особено полезни.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмалех 1997:** Алмалех, М. *Цветовете в балканския фолклор. Езикът на цветовете*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997.
- Алмалех 2006:** Алмалех, М. *Корени. Семиотика на цвета*. София: Велес, 2006.
- Анастасиади-Симеониди, Флятурас 2003:** Анастасиáδη-Συμεωνίδη, Α. & Α. Φλιάτουρας (2003). Η διάκριση [λόγιο] και [λαϊκό] στην ελληνική γλώσσα, In: *Πρακτικά του 6-ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής γλωσσολογίας*, <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/>
- Анастасиади-Симеониди, Ефтимии 2006:** Анастасиáδη-Συμεωνίδη, Α., Ευθυμίου, Α. *Οι στερεότυπες εκφράσεις και η Διδακτική της Νέας Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας*. Αθήνα, Πατάκη, 2006.
- Анастасиади-Симеониди 1987:** Анастасиáδη-Συμεωνίδη, Α. Ονόματα δηλωτικά χρώματος της Κοινής ΝΕ Συμβολή λεξικολογική“. In: *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα-Πρακτικά της 8ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Απριλίου 1987, Θεσσαλονίκη, σ. 391 – 413.
- Асенова, Алексова 2008:** Асенова, П., В. Алексова . Физическото и душевното състояние на човека според няколко балкански метафори. В: *Съпоставително езикознание XXXIII*, 2008, кн. 2, с. 5 – 17.
- Асенова, Дукова 2011:** Асенова П., У. Дукова. Homo balcanicus в мрак и на светлина. // *Балканският спектър: от света к цвету*, Москва: Пробел-2000, 2011, 9 – 15.
- Бърлин, Кей 1969:** Berlin, B., and Paul Kay. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. University of California Press, 1969.
- Вежбицка 1990:** Wierzbicka, A. The Meaning of Color Terms: Semantics, Cultures and Cognition. // *Cognitive Linguistics*, 1990, vol. 1, №1, 99 – 150.
- Вежбицка 1996:** Wierzbicka, A. *Semantic, Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Генев-Пухалева 2003:** Генев-Пухалева, И. *Оценъчни фразеологични единици в български, новогръцки и полски език*. Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.

- Гжегорчикова, Вашакова, ред. 2000:** Grzegorzczkowska R., Waszakowa K. (eds.). *Studia z semantyki porównawczej (nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne)*. Warszawa: UW, 2000.
- Димопулу 2012:** Δημοπούλου, Β. Στοιχεία για την εννοιολογική θεμελίωση και τη γνωστική λειτουργικότητα των νεοελληνικών ιδιωματικών εκφράσεων: παραγείγματα από το σημασιολογικό πεδίο της φύσεως. // Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (eds.). *Selected papers of the 10th ICGI*, 2012, 773 – 782. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace.
- Завьялова 2007:** Завьялова, Н. А. *Фразеологизмы с компонентом цветообозначения как отражение японской, русской и английской языковых картин мира*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. УГПУ, Екатеринбург, 2007.
- Кръстева 2010:** Кръстева, Ж. Игра на цветовете в устойчивите словосъчетания на български и френски език – за една специфична употреба на прилагателното за цвят. // *Езици и култури в диалог. Традиции, приемственост, новаторство*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2010, 127 – 131.
- Кръстева 2013:** Кръстева, Ж. *Устойчиви словосъчетания с прилагателни имена за цвят в българския и френския език*. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013.
- Мини, Фотопулу 2009:** Μίνη, Μ. & Α. Φωτοπούλου. Τυπολογία των πολυλεκτικών ρηματικών εκφράσεων στα λεξικά της Νέας Ελληνικής: όρια και διαφοροποιήσεις. // *Selected Papers from the 18th ISTAT*, 2009, 491 – 503; http://my.enl.auth.gr/18thSymposium/48_Mini_Fotopoulou.pdf
- Моциу 2007:** Μότσιου, Ε. Αντιπαραθετική φρασεολογία: από τη θεωρία στην πράξη, η περίπτωση του ιδιωτισμικού πεδίου της „εξαπάτησης“. // *8ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Ιωάννινα, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων; http://www.linguist-uoi.gr/cd_web/docs/-greek/032_motsiouICGL8.pdf.
- Недкова 2003:** Недкова, Е. За опозицията бял/черен в българската фразеология (лингвокултурологичен аспект). // *Научни трудове на РУ*, том 40, серия 10.2, Русе, 2003, 26 – 30.
- Петрова 2011:** Петрова, А. Об эмоциях, их „доме“ и цвете (взгляд на зеленый и красный гнев в балканских языках). // *Балканский спектр: от света к цвету*. Москва: Пробел-2000, 2011, 86 – 94.
- Пузинина 1991:** Puzynina, J. Jak pracować nad językiem wartości? // *Język a Kultura, tom 2. Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. Pod red. Jadwigi Puzyniny i Jerzego Bartmińskiego. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1991, 129 – 137.
- Рахилина 2008.** Рахилина Е. В. *Когнитивный анализ предметных имен. Семантика и сочетаемость*. Москва: Русские словари, 2008.

- Серебренникова 2011:** Серебренникова, Ε. Ключевые понятия аксиологического анализа. // *Лингвистика и аксиология. Этносемиоμετρία ценностных смыслов*. Москва: Тезаурус, 2011, 27 – 41.
- Токарски 1995:** Tokarski, R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wyd. UMCS, 1995.
- Τому 2003:** Θώμου, Π. Κριτήρια διάκρισης των λεξη(λογι)κών συνάψεων (lexical collocations) από τις στερεότυπες φράσεις (idioms) στις ρηματονοματικές δομές. // *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Ρέθυμνο, Κρήτη; <http://www.philology.uoc.gr/conference/6thICGL>, 2003.
- Χιοτι 2010:** Χιώτη, Α. *Οι παγιωμένες εκφράσεις της νέας ελληνικής: ιστορική διάσταση, ταξινόμηση και στερεοτυπικότητα*. Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, PhD diss., 2010.
- Юдина 2006:** Юдина, Н. В. *Лексическая сочетаемость в когнитивном аспекте (на материале конструкции „прилагательное + существительное“)*. Москва, PhD diss., 2006.

Ρечници

- Бабиньотис 2009:** Μπαμπινιώτης Γ., Ετοιμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας. Ιστορία των λέξεων. Κέντρο λεξικολογίας, 2009.
- ЛКН 2002:** Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Θεσσαλονίκη, 2002.
- Трессидер Д. С.** *Словарь символов*. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/-Culture/JekTresidder/#К

LA CREATIVIDAD FRASEOLÓGICA EN LOS TEXTOS PERIODÍSTICOS

Véselka Nénkova
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

PHRASEOLOGICAL CREATIVITY IN JOURNALISTIC TEXTS

Veselka Nenkova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The use of phraseological units in newspaper articles is a clear example of intelligent linguistic creativity. Fixed expressions have the ability to adapt to the contexts in which they are included in various ways. By means of discussing a variety of examples we are going to demonstrate the effectiveness and the potential of the phraseological units that are being modified in order to serve different communicative purposes.

Key words: phraseology, phraseological units, creativity, journalistic language

1. El concepto de la desautomatización fraseológica

Las recreaciones fraseológicas, conocidas comúnmente como *desautomatizaciones*, *deslexicalizaciones*, *modificaciones*, *manipulaciones*, etc., son producto de la creatividad lingüística de los hablantes quienes de forma consciente transforman las unidades fraseológicas (UFs) para dotarlas de un sentido novedoso.

Alberto Zuluaga recoge el término *desautomatización* de los formalistas rusos, quienes “hablan del arte como procedimiento o artificio que libere al lenguaje, y a los medios de expresión en general, de sus automatismos, de su cotidianidad monótona y refuerce la percepción” (Zuluaga 2001: 76).

El objetivo del presente trabajo consiste en identificar los diferentes mecanismos de desautomatización de las expresiones fraseológicas en relación con su primera propiedad esencial, a saber, la fijación de sus elementos. En cuanto al corpus seleccionado, los ejemplos han sido

extraídos principalmente de la colección de artículos *No me cogeréis vivo* (2001 – 2005) de Arturo Pérez-Reverte. Proponemos también ejemplos del periódico *El País* y el suplemento *El País Semanal*.

Partiendo de la concepción amplia de la fraseología, englobamos bajo la denominación unidad fraseológica (UF) todas aquellas combinaciones que se caracterizan por una alta frecuencia de aparición en la lengua y que están formadas por dos o más palabras cuyo límite superior es la oración compuesta.

Ruiz Gurillo (1995: 706) explica que en la UF desautomatizada, por un lado, la estructura sintáctica se mantiene, aunque por otro, la unidad fraseológica pierde su carácter de discurso repetido a través del cambio o de la alteración del orden de sus componentes, de la conmutación léxica o gramatical, o de variaciones categoriales. Ahora bien, debemos tener en cuenta que no son pocos los ejemplos en que se observa una modificación sintáctica y que tampoco faltan pruebas de falta de modificación formal sino del uso de las UFs en contextos atípicos. Veamos el siguiente ejemplo:

Luego, ya tomada carrerilla, puede hacerse lo mismo con las películas donde aparezca gente bebiendo alcohol, diciendo palabrotas o jhiñándose en la madre que parió a los Estados Unidos de América; que, con tanta mierda políticamente correcta, empeñados en transformar el mundo *a su imagen y semejanza* de sus turistas y sus marines, nos están volviendo a todos gilipollas (Pérez-Reverte 2006: 259).

A su imagen y semejanza es una UF de origen bíblico que Pérez-Reverte intencionalmente utiliza para ponderar la intención de los EE.UU. de imponer en todo el mundo su propio estilo y su gusto estético. Como vemos, la UF no sufre ningún cambio sintáctico, léxico ni gramatical, sin embargo, está alterada, puesto que se utiliza en un contexto atípico. Normalmente la expresión *a su imagen y semejanza* se relaciona con Dios (*Dios hizo al hombre a su imagen y semejanza*), y no se aplica a personas ni países. La UF no se presenta alterada en su estructura sino en su combinabilidad (Zuluaga 2001: 78). El significado de la UF permanece inalterado, tan sólo se ha contextualizado.

La desautomatización fraseológica constituye un proceso de manipulación creativa en el discurso mediante una serie de procedimientos de ruptura, basados en modificaciones internas o externas, siempre que no se pierdan por completo las características fraseológicas de la expresión original. La forma base debe ser reconocible y recuperable con la ayuda de los elementos conservados e inalterados o mediante el contexto. El

siguiente titular nos sirve para ilustrar que aunque la UF está reducida a la secuencia "la sartén, el mango" y se le han añadido elementos del discurso libre, los dos sustantivos conservados de la expresión original, evocan el significado de la unidad completa 'estar en situación de decidir forzando a los demás a someterse a su voluntad':

La sartén, el mango y el fuego (Maruja Torres, *El País Semanal*, 21 de abril de 2013)

Aunque la autora ha "violado" la estructura de la expresión fija, es indiscutible la relación que guarda la frase nueva con la respectiva UF *tener la sartén por el mango*. La desautomatización fraseológica es, pues, un término que hace referencia a cualquier cambio de carácter léxico, semántico, morfosintáctico o incluso pragmático que se produzca en las UFs. Quedan fuera de esta acepción las variantes y las producciones erróneas de los hablantes. De acuerdo con García-Page Sánchez (2008: 261), la desautomatización, a diferencia de los simples *lapsus linguae*, es resultado de manipulaciones conscientes, diseñadas en función de los propósitos persuasivos del hablante. En términos generales, la desautomatización es un proceso manipulador, creativo y voluntario del que se valen los hablantes para alcanzar fines específicos.

2. Procedimientos de modificación de las UFs

En la fraseología se suelen distinguir dos grandes grupos de modificaciones: 1. modificaciones internas y 2. modificaciones externas. Zamora Muñoz (1999: 425 – 440) subraya que la desautomatización o la deslexicalización de una UF constituye un proceso de manipulación creativa en el discurso mediante una serie de procedimientos de ruptura, basados en modificaciones internas o externas no inventariadas. Corpas Pastor y Mena Martínez (2003: 192) parten de una primera división que pretende deslindar aquellos cambios no estandarizados, que se producen en el interior de la estructura formal de la combinación fraseológica, de aquellos otros cambios que tienen que ver con sus condiciones semánticas, contextuales y pragmáticas, a saber, 1) modificaciones formales y 2) modificaciones semántico-contextuales y pragmáticas.

A continuación, de acuerdo con la clasificación de Zamora Muñoz (1999) y Corpas Pastor y Mena Martínez (2003), proponemos el análisis de algunas de las desautomatizaciones encontradas en la prensa para ejemplificar los mecanismos de desautomatización que motivan un cambio formal o semántico-contextual en las expresiones fraseológicas.

2.1. Modificaciones formales

Las modificaciones formales hacen referencia a cualquier manipulación creativa que se produzca en la estructura formal de las UFs. Teniendo en cuenta los cambios internos, que intencionalmente se persiguen en la estructura de la UF, podemos distinguir entre modificaciones por sustitución léxica, por adición o substracción de lexemas y por modificación gramatical.

2.1.1. Modificación por sustitución léxica

La sustitución o conmutación es el procedimiento más común y consiste en el cambio de un lexema por otro que puede ser sinónimo, antónimo o términos que guarden alguna relación fónica con los elementos originarios (Zamora Muñoz 1999: 435). Veamos los siguientes ejemplos:

Y los padres son como el perro del hortelano: ni educan, ni dejan educar (Pérez-Reverte 2006: 440).

La UF *como el perro del hortelano, que ni come ni deja comer* se refiere a las personas que no aprovechan las oportunidades ni dejan que otros lo hagan. Mediante la UF desautomatizada el periodista recurre a la ironía para subrayar su indignación ante la mala e inadecuada educación actual de los niños proporcionada por sus padres.

Con cireneos así, no necesito romanos (Pérez-Reverte 2006: 246).

La desautomatización aquí es introducida por la sustitución léxica de los elementos de la expresión original (amigos por cireneos y enemigos por romanos), cuyo cambio vincula el significado de la locución con el contexto en el que se inserta y hace el texto más interesante y lúdico.

Además, casi siempre palman justos por pecadores (Pérez-Reverte 2006: 482 – 483).

En este ejemplo el periodista vuelve al procedimiento de la sustitución léxica mediante la conmutación del verbo *pagar* por el verbo *palmar*, modificación que no obstaculiza la comprensión de la UF canónica, sin embargo, la unidad restante ya no apunta a que los justos terminan pagando las consecuencias de lo que hicieron los pecadores, sino que los justos pierden la vida por culpa de los pecadores.

Aunque a lo mejor, pienso esperanzado, el papa decide abordar temas más actuales y le dice a Ariel Sharon que la única diferencia entre él y un cerdo psicópata es que Sharon se pone a veces corbatas, y a George Bush que quien siembra vientos recoge torres gemelas (Pérez-Reverte 2006: 148).

Una vez más, la sustitución es el mecanismo modificador empleado para la desautomatización de la paremia *Quien siembra vientos recoge tempestades*. En este caso lo que pretende el escritor es que el lector recupere el significado de la paremia original, pues la UF desautomatizada recoge el significado de ‘el que obra mal recibe el castigo que se merece’, añadiéndole un matiz nuevo que hace referencia a las posibles causas que provocaron el nefasto atentado terrorista contra las Torres Gemelas de Nueva York.

Los titulares de los periódicos son una fuente inagotable de ejemplos de desautomatización fraseológica. Por ejemplo,

Mucho ruido y pocas casas (Jerónimo Andreu, *El País*, 21 de abril de 2013).

Se trata de un artículo que versa sobre la información de los pisos que por orden del Gobierno los bancos han puesto a disposición de los ciudadanos desahuciados. El subtítulo añade la información necesaria para que los lectores entiendan el significado del enunciado basado en la UF *mucho ruido y pocas nueces* (*Las soluciones públicas para paliar el drama del desahucio se quedan en la superficie y alivian a pocos afectados*). Del respectivo texto del artículo se infiere que el Fondo Social de Viviendas no ha dado de momento grandes frutos.

A falta de pies, bien vale la cabeza (*El País*, el 29 de octubre de 2006: 56).

El titular de la crónica deportiva busca la asociación con la UF *a falta de pan, buenas son tortas*. El subtítulo y el respectivo texto a continuación aclaran el significado de la UF desautomatizada. Por medio de la técnica de sustitución de palabras: *pies* y *cabeza* en lugar de *pan* y *tortas* (a falta de pies, bien vale la cabeza) el periodista recurre a la desautomatización de la UF para resaltar que en un partido “de difícil digestión” los jugadores del Barcelona Ronaldinho y Xavi, “gente que se viste por los pies, nada que ver con los arietes o los volantes que atacan la

pelota como los búfalos”, han conseguido marcar dos goles con la cabeza. La sustitución de los dos lexemas da como resultado una nueva unidad que llama la atención del lector y despierta su interés de averiguar el contenido de la noticia. En este caso, la sustitución contextual funciona como un mecanismo enfático o intensificador.

Las paremias constituyen una de las estructuras especialmente aptas para aparecer modificadas. En el siguiente ejemplo a través de la técnica de sustitución de elementos (en este caso la sepultura por las últimas) se ha desautomatizado el refrán *Genio y figura hasta la sepultura*:

Palmó, según cuentan, con genio y figura hasta las últimas (Pérez-Reverte, *El País Semanal*, el 26 de enero de 2003).

2.1.2. Modificación por adición de lexemas

El procedimiento de modificación por adición de lexemas consiste en un aumento del número de los componentes de una UF mediante la inserción de elementos externos a la misma. Veamos el siguiente ejemplo:

En un lugar donde no hace falta programa político para ganar elecciones, sino que basta con esperar el suicidio del contrincante –o dejar que te lo acosen y maten otros, como hace el Peneuve-, la guerra de Iraq le ha venido al Pesoe de perlas para ajustar viejas cuentas y prepararse el futuro, [...] (Pérez-Reverte 2006: 240).

El procedimiento utilizado por Pérez-Reverte es la adición de un elemento léxico a la UF *ajustar cuentas* (ajustar viejas cuentas). El lexema que se ha insertado flexibiliza la fijación de la UF ponderando las antiguas rencillas entre PSOE y PP.

Esta operación abre una nueva vía: el donante de cara. Porque hay gente como Rodríguez Menéndez que tiene cara para repartir (*El País*, el 12 de febrero de 2006).

El procedimiento utilizado por Andreu Buenafuente es la sustracción de un elemento (mucha) y la adición de otros (para repartir) a la UF tener mucha cara ‘tener fresca u osadía’ (tiene cara para repartir). Dicha adición tiñe de humorismo la situación. En la misma línea se sitúa el siguiente ejemplo que parte de la modificación de la paremia *En abril aguas mil*:

Nos sorprende que haya una ola de calor en verano y que venga una ola de frío en invierno, y que en abril caigan aguas mil (Pérez-Reverte 2006: 300).

La inserción del verbo *caer* en el refrán *En abril aguas mil* ha permitido el perfecto acoplamiento de la UF con el resto del enunciado. De esa manera el periodista hace una divertida constatación meteorológica, enumera las “rarezas” del tiempo en la península Ibérica e ironiza a los españoles subrayando que el tiempo meteorológico siempre los pilla desprevenidos.

2.1.3. Modificaciones gramaticales

Las modificaciones gramaticales consisten en el cambio ocasional de aspectos morfológicos o sintácticos de alguno o varios de los elementos de una UF. Según Corpas Pastor y Mena Martínez (2003: 196), la modificación gramatical actúa como epígrafe general bajo el que se reúnen diferentes alteraciones como la inversión de elementos, el cambio de afirmación a negación, el cambio en el número de algún constituyente, etc. En el siguiente ejemplo se invierte el orden sintáctico de los constituyentes de la UF *meterse en un berenjenal*:

Que en menudo berenjenal nos estamos metiendo, a cambio de calentar un vaso de leche en el microondas (Pérez-Reverte, 2006: 237).

Aquí Pérez-Reverte, mediante la modificación sintáctica, resalta su enfado por no poder calentar su vaso de leche “porque se ha caído el sistema” y recurre a la ironía para criticar las tecnologías modernas reconociendo que cuando éstas se estropean “no sabemos apañarnos”.

Pero entre unas cosas y otras, ya no me cabe: las mentadas de madre requieren sus adjetivos, sus adverbios y su espacio [...] (Pérez-Reverte, *El Semanal*, el 22 de enero de 2006).

En este ejemplo observamos un cambio de categoría verbal, de la locución verbal *mentar la madre* se ha pasado a una nominalización: mentadas de madre.

Cabe señalar también que no raras veces en un mismo fragmento se da más de una modificación, como en el siguiente ejemplo:

Como puede comprobarse, en lo de manipular cual bellacos por acción u omisión, todas las épocas cocieron habas (Pérez-Reverte 2006: 264).

En este ejemplo el efecto lúdico se consigue mediante un refrán manipulado que responde a una desautomatización inducida por los mecanismos de sustitución de lexemas y modificación gramatical. La frase canónica es conocida como *en todas partes cuecen habas* que se usa para comentar que las cosas negativas no son privativas de ningún lugar. Con la sustitución de los lexemas *en todas partes* por *todas las épocas* y el cambio del tiempo verbal (*cuecen* por *cocieron*) se ha desautomatizado el refrán. A través de esta ingeniosa creatividad el periodista insiste en que en todas las épocas los hechos históricos han sido tergiversados y manipulados por los historiadores y los autores de manuales de Historia.

2.2. Modificaciones semántico-contextuales y pragmáticas

Las modificaciones semántico-contextuales y pragmáticas incluyen todas las modificaciones que a pesar de afectar de forma contundente a la UF no ocurren en su interior sino en su entorno textual o pragmático, se trata, pues, de modificaciones en las que la estructura formal de las UFs permanece invariable. Gracias a los potentes efectos que desencadenan estas modificaciones consiguen ensalzar y aprovechar la creatividad de las UFs mediante la violación de alguna de sus condiciones de selección, por lo que es posible distinguir entre modificaciones producidas por la violación de las condiciones semánticas de selección, por la violación de las condiciones lingüístico-textuales, y por la violación de las condiciones pragmáticas (Corpas Pastor y Mena Martínez 2003: 196 – 197).

En los dos siguientes ejemplos la actualización que se realiza del significado de la UF original se basa en la lectura literal de las expresiones fijas:

Si huele el pescado entra en coma, los huevos le bloquean la glotis, la carne de ternera le desprende las uñas, o yo qué sé. La leche. También la leche le sienta como una patada en el hígado (Pérez-Reverte 413).

La expresión vulgar *la leche* que expresa enfado, protesta o sorpresa está utilizada aquí con sus dos significados, el literal y el traslaticio. En este caso el lector primero recoge el significado original de la UF y acto seguido reconoce la intención del periodista de jugar con el sentido recto de la expresión. Por lo tanto, en el ejemplo citado se hace referencia a los dos planos de la combinación, el plano idiomático y el plano literal. Los

dos significados, el fijo y el libre, aparecen en una especie de un curioso juego, gracias al cual se consiguen interesantes efectos discursivos que provocan la risa del lector. Lo mismo ocurre en el siguiente ejemplo:

Sin duda, los protagonistas de la semana pasada son Pasqual Maragall y doña Letizia Ortiz, dos personas que casualmente se han puesto a parir: Letizia al heredero y toda España a Maragall. (Andreu Buenafuente, *El País*, el 23 de octubre de 2005)

De nuevo, los resultados conseguidos son de naturaleza humorística. Andreu Buenafuente utiliza la expresión *poner(se) a parir* en su sentido literal (la princesa Letizia estaba a punto de dar a luz) y en su sentido idiomático (toda España criticaba a Maragall). Los dos significados, el fijo y el libre, aparecen en una especie de juego, gracias al cual se consiguen efectos lúdicos que atraen la atención del lector.

Conclusiones

En el presente trabajo se ha pretendido ofrecer una visión global y general de algunos aspectos de la creatividad fraseológica. Hemos estudiado la desautomatización desde el punto de vista de la modificación que se ha utilizado en cada caso concreto y hemos señalado también los efectos que produce la intencionada modificación fraseológica. La desautomatización es un término que hace referencia a la creatividad lingüística de los hablantes quienes de forma consciente modifican las unidades fraseológicas para dotarlas de un sentido novedoso. La desautomatización fraseológica se hace posible gracias a la forma estable de las UFs, por lo tanto, la fijación de los elementos permite identificar la forma original de la expresión modificada. La desautomatización de las UFs es una herramienta lingüística que revitaliza el contenido de los fraseologismos sin eliminar por completo sus características de expresiones fijas. Según hemos podido comprobar, los procedimientos de manipulación más utilizados por los periodistas son la sustitución de lexemas, la adición de elementos ajenos a la estructura de las UFs, la modificación gramatical y la actualización del significado de la UF original que se basa en la lectura literal de sus componentes.

BIBLIOGRAFÍA

- Corpas Pastor y Mena Martínez 2003:** Corpas Pastor, G. y Mena Martínez F. Aproximación a la variabilidad fraseológica de las lenguas alemana, inglesa y española. // *ELUA*, 2003, Nº 17, el 20 de septiembre de 2011 <http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/6154/1/ELUA_17_10.pdf>
- García-Page Sánchez 1990:** García-Page Sánchez, M. Sobre implicaciones léxicas. Solidaridad léxica y expresión fija. // *Estudios Humanísticos. Filología*. 1990, Nº 12, 215 – 227.
- García Márquez 1999:** García Márquez, G. *Notas de prensa. Obra periodística 5 (1961 – 1984)*. Barcelona: Mondadori, 1999.
- Pérez-Reverte 2006:** Pérez-Reverte, A. *No me cogeréis vivo (2001 – 2005)*. Alfaguara: Madrid, 2006.
- Ruiz Gurillo 1995:** Ruiz Gurillo, L. En torno a las unidades fraseológicas de Cien años de soledad de G. García Márquez. // *XI Congreso nacional de Lingüística Aplicada (Valladolid, 1993)*. Eds. Ruiz, J. M. et al. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1995, 703 – 713.
- Zamora Muñoz 1999:** Zamora Muñoz, P. Desautomatización y traducción de expresiones fijas italianas en español. // *Expressions figées: idiomaticité, traduction. Actes du Colloque International 26 – 27 novembre, 1998*. Ed. Iglesias Ovejero, Á. Université D'Orléans: Presses universitaires D'Orléans, 1999, 423 – 440.
- Zuluaga 2001:** Zuluaga, A. Análisis y traducción de unidades fraseológicas desautomatizadas. // *PhiN*, 16/2001. Web. El 25 de octubre de 2008 <<http://web.fu-berlin.de/phin/phin16/p16t5.htm>>

ИЗЯВИ НА ДИВЕРГЕНЦИЯТА КАТО АКОМОДАЦИОННА СТРАТЕГИЯ В МЕДИЙНАТА КОМУНИКАЦИЯ¹

*Красимира Алексова, Алиса Трендафилова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

MANIFESTATIONS OF DIVERGENCE AS AN ACCOMMODATION STRATEGY IN MEDIA COMMUNICATION

*Krasimira Aleksova, Alisa Trendafilova
Sofia University St. Kliment Ohridski*

In the first part of this paper we highlight the features of the divergence as an accommodation strategy. We emphasize its place within the other communication strategies distinguished along the development of the speech/communication accommodation theory (SAT / CAT). In the second part we comment the verbal and the non-verbal signs of the divergence strategies in three television productions: “Referendum” (BNT), “Chasat na Milen Cvetkov” (Nova TV) and “Tazi sutrin” (bTV).

Key words: communication accommodation theory, accommodation strategies, divergence, convergence

За целта

Основната цел на настоящото изследване е да представи част от резултатите от емпиричното проучване на средствата и начините за разграничаване на комуникативните модели на общуващите, породени от желанието за подчертаване на различията между себе си и събеседниците поради недоволство, неудовлетвореност от общуването

¹ В настоящия текст се представят материали, свързани с дейностите по проекта „Изследване на модели и средства в различни речеве ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, дог. № ДТК 02/ 11 от 16.12.2009 г. Изказваме благодарност на Фонд „Научни изследвания“ за подкрепата в изучаването на съвременната българска устна реч.

или от негативно отношение към събеседника (към неговото поведение, към индивидуалните му особености или социалната му идентичност). Тези средства в теоретичен план се разглеждат като стратегии за комуникативна дивергенция. В началото на тази работа се спираме върху комуникативната акомодация, върху същността на дивергенцията като акомодационна стратегия, а след това коментираме конкретните си наблюдения върху изявите в две телевизионни предавания – „Часът на Милен Цветков“ (Нова телевизия) и „Тази сутрин“ (bTV).

Теорията за комуникативната акомодация

В процеса на общуване хората взаимодействат, използвайки различни стратегии, за да увеличат, намалят или да поддържат индивидуалните и социалните различия помежду си. В този смисъл акомодацията е социално-психологически процес на съгласуване на персонални и социални идентичности. Водещият фактор, който обуславя избора на речево поведение, е мотивацията. Тя е свързана с поставянето под въпрос на персоналните и социалните идентичности на събеседниците.

В зората на теорията за речевата акомодация² се разграничават няколко стратегии за акомодация: **конвергенция** – приспособяване или синхронизиране със събеседника/събеседниците чрез съзнателно или несъзнателно адаптиране на речевото поведение, като в основата на теоретичното осмисляне на тази стратегия лежи хипотезата за привличането по подобие; **дивергенция** – подчертаване чрез речта на различията между себе си и събеседниците, като в теоретичен аспект в основата на осмислянето ѝ стои теорията за социалната идентичност; **поддържане** – придържане към обичайния начин на общуване без промени под влияние на останалите участници в общуването; **допълване на речта** – стратегии за акомодация, свързани с подчертаване на йерархичните различия между изпълняваните социални роли в определена ситуация (лекар – пациент, интервюиращ – интервюиран, преподавател – студенти и под).

В последвалия развой на тази теория и трансформацията ѝ в теория за комуникативната акомодация се разграничават **апроксимативни стратегии** – стратегии за постигане на подобие или различие в сравне-

² Повече за теорията за речевата акомодация, прераснала в теория за комуникативната акомодация, за социалната психология на езика, както и за стратегиите за комуникативна акомодация вж. у Трендафилова 2011а, 2011б, 2012, 2013.

ние с комуникативното поведение на събеседника: конвергенция, дивергенция, поддържане, и **неапроксимативни стратегии**, насочени към интерпретативността на съобщаването – адаптиране на информацията, за да бъде разбрана и тълкувана от аудиторията при отчитане на нейния капацитет (избор на тема, лексика, синтактично оформяне, темпо, височина на гласа и др.), стратегии за управление на дискурса – вземане на думата, избор на тема, направляване на дискусията и др., стратегии за междуличностен контрол – стратегии за налагане на собствения стил, регистър като водещ, като лидерски; стратегии за емоционално изразяване (повече или по-малко успокоение и т.н.).

Същност на стратегията за дивергенция

Стратегията за дивергенция отвежда към начина, „по който говорещите подчертават речевите и невербалните различия помежду си“ (Джайлс и кол. 1991: 8). Формулирана първоначално при изследване на общуването между носители на английски и уелски език (Борис, Джайлс 1977) и с оглед на превключването между английски, френски и фламандски език (Борис и кол. 1979), стратегията за дивергенция се обяснява посредством възникващата по това време теория за социалната идентичност (Ташфел 1974). Така тази стратегия намира място в създаващата се теория за акомодация като външен израз на потребността на говорещия от диференциране от социални групи, с които той не се идентифицира. Ако стратегията за конвергенция се определя като стратегия на постигане на идентификация с комуникативните модели, които са индивидуално присъщи на конкретното взаимодействие, то стратегията за дивергенция се приема като стратегия за постигане на идентификация с езиковите и комуникативните норми на някоя референтна група, която е външна на непосредствената ситуация на общуване (Джайлс и кол. 1991: 27).

С времето се установява, че стратегията за дивергенцията може да се прилага и при общуване на един език и да засяга, както и конвергенцията, всички вербални и невербални равнища, както и че не във всички случаи може да бъде обяснена посредством междугрупови по същността си причини. От една страна, дивергенцията в някаква комуникативна форма може да означава, че говорещият съзнателно пренебрегва дадена роля, норми, стил, регистър и т.н. От друга страна, дивергенцията може не само да изразява отношение, но и задава целта и смисъла на взаимодействието и да осигурява взаимно разбиране на основата на общуването, т.е. да спомага за реализирането на една от две-

те функции на акомодацията – тази за когнитивно организиране (за речевите маркери в социалната психология и за връзката им с функциите на акомодацията вж. Трендафилова 2012а). От трета страна, възможно е подчертаването на различията да бъде използвано като начин да се подтикне другият участник в акта на общуване към определен модел на вербално и невербално поведение или с оглед на улесняването на координацията на речта (Джайлс и кол. 1991: 39).

Ако бъдат обобщени особеностите на стратегията за дивергенция, то може да се каже, че говорещите могат прогресивно да се разграничават от комуникативни модели, които смятат, че са характерни за техните съкомуникатори, за да предадат нарастващото си желание да изразят своята неудовлетвореност от общуването, недоволството си, незачитането на особеностите на събеседника, на поведението му, действията му или на социалната му идентичност (Джайлс, Огей 2006).

В най-общ план прилагането на стратегията за дивергенция се възприема негативно от съкомуникатора, като може да се приеме негативно или позитивно от аудиторията. От гледна точка на желателност на поведението двете основни апроксимативни стратегии за акомодация – конвергенцията и дивергенцията, са противоположни една на друга, тъй като конвергенцията като цяло отразява желателното поведение, а дивергенцията и поддържането – нежелателното. От друга страна, стратегията за дивергенция се присъединява към моделите за (преднамерена) недружелюбност, липса на учтивост и добронамереност или липса на комуникативна компетентност. Вторият аспект на възприемането на стратегията за дивергенция е зададен от атрибутивната теория, чрез която теорията за акомодацията обяснява стратегиите за акомодация посредством съществуването на *вътрешни атрибуции* (такъв тип причини, които реципиентът (Р) приписва на говорещия (Г), които могат да бъдат два типа: добронамереност или недобронамереност на говорещия) и чрез *външни атрибуции* (такъв тип причини, които реципиентът (Р) приписва на ситуацията). Когато на дивергенцията се приписва влияние от страна на ситуацията (външна атрибуция), говорещият се възприема по-малко негативно, отколкото в случаите, когато на неговата дивергентна реч се приписват вътрешни причини (вътрешна атрибуция) като липса на усилия от страна на говорещия.

Реализации на дивергенцията в медийната комуникация

Цитираното определение на дивергенцията (Джайлс, Огей 2006) насочва към трите основни аспекта, които наблюдаваме при изследването на конкретните прояви на дивергенцията в предаванията „Ча-

сът на Милен Цветков“ (Нова телевизия) и „Тази сутрин“ (bTV): поведенчески, когнитивен и мотивационен.

Подчертаването на различията в трите предавания може да се наблюдава на множество равнища: фонетично (напр. в темпото на речта, височината на тона, произносителния стил³, паузовото членение, наличието на елизии, на регионални особености и др.); лексикално (напр. подбор на лексика от пластове, различни от тези в речта на събеседника); морфологично и синтактично (напр. поява на контрастни граматични варианти, вкл. фонеморфологични или морфологични; различия в дължината и синтактичното оформяне на изказването и т.н.); дискурсно (напр. прекъсване на събеседника, смяна на темата, отклоняване на въпрос и пр.); комуникативно (избор на различаващ се комуникативен стил – асертивен, агресивен, пасивен, пасивно-агресивен); невербално (поява на невербални маркери, подчертаващи разграничаването от събеседника) и др. Тъй като целта на настоящата работа не е да направим пълен обзор на изявите на дивергентните комуникативни стратегии, пристъпваме към анализ на конкретни комуникативни ситуации, в които от гледна точка на външния наблюдател съществува дивергентна стратегия.

„Часът на Милен Цветков“ (Нова телевизия)

Богатият емпиричен материал от медийния мониторинг по проекта, посочен по-горе, ни даде основание да издигнем една работна хипотеза, която верифицираме и в тази работа – основни в комуникативното взаимодействие са конвергенцията и дивергенцията като акомодационни стратегии, а по-голямата част от другите стратегии (вж. тук 2. част) най-често са функционално подчинени на тяхната реализация, което не изключва наличието на случаи, в които са доминиращи или водещи.

На апробирането на тази хипотеза е подчинен и анализът на дивергентните стратегии в комуникативното поведение на водещия Милен Цветков и на Жорж Ганчев, един от петимата гости в рубриката „Какво не харесват и какво искат да променят в живота си известните“ на предаването „Часът на Милен Цветков“ от 03.01.2013 г. (<http://play.novatv.bg/play/294734>). В речевото поведение на Милен Цветков в това предаване се наблюдават елементи на агресивния комуникативен стил – директност, доминантност, назидателност, високо говорене, налагане на собствената позиция, категорични изис-

³ За ‘произносителен стил’ вж. Попов 2004.

квания към съкомуникаторите, рязко прекъсване и отнемане на думата и др. Стратегиите за управление на дискурса и стратегиите за разграничаване на ролята (ролята на водещия като доминираща фигура, която задава въпросите и изисква отговори, и на гостите – отговарящи на въпросите) са реализации на дивергентната комуникация. (В транскрипцията по-долу с МЦ се означават репликите на Милен Цветков, с ЖГ – на Жорж Ганчев, а подчертаните части сигнализират застъпване на реплики.)

В началото, когато М. Цветков обяснява защо дава думата първо на Ж. Ганчев („понеже господин Ганчев е най-възрастен / най-врял / най-кипял / минал е през десет хиляди нови години“), самият Ж. Ганчев (а предполагаме – и зрителите) възприема комуникативното поведение на водещия като шеговито, за което говори широката му усмивка и вербалната реакция („тараааа“). Следващата реплика на М. Цветков (очевидно маркирана с оценки за различността на госта и показваща желание на водещия да подчертае, че двамата имат различна социална идентичност) е посрещната негативно от Ж. Ганчев, за което говори изчезването на усмивката, заменена от сериозно изражение и последвана от речево поведение, което сочи разграничаване от комуникативния модел на водещия – Ж. Ганчев извърща поглед директно към камерата, обръщайки се към зрителите с пожелания за Нова година. Стилът на неговото изказване се идентифицира (най-вероятно) от М. Цветков като реч, приличаща на политическите обръщения по време на кандидатпрезидентската кампания, поради което водещият прекъсва Ж. Ганчев с ироничната забележка „това в ролята на неуспял кандидат-президент“. Тази реплика ни дава повод да посочим, че и в други предавания, извън обхвата на тази работа, нерядко иронията функционира като дивергентна комуникативна стратегия. От своя страна Ж. Ганчев изразява неодобрението си от проявеното незначитане и липса на вежливост от страна на водещия чрез преминаване към говорене на *ти*, чрез иронично-фамилиарното обръщение *мили мой*, чрез подчертаване на липсата на компетентност у водещия („само че ти не знаеш за тва“) и наличие на йерархична социална дистанция („аз съм един от най-успялите хора“). Както наблюдаваме и в други случаи, говоренето на *ти* може да бъде израз не на близост, не на приятелски отношения, добронамереност и желание за скъсяване на дистанцията, а начин да се изрази неодобрение, неудовлетвореност, да се припише по-ниско ролево или социално положение на адресата.

МЦ: понеже господин Ганчев е най-възрастен / най-врял / най-кипял / минал е през десет хиляди нови години / му даваме думата да ни каже той какво би променил

ЖГ: гараа (усмихва се широко)

МЦ: какво би/ да/ какво/ понеже господин Ганчев е много специален човек / той не може просто да разговаря със всички останали/ той трябва да се изкаже първ (вдига нагоре дясната ръка с вертикално разположение на дланта) самостоятелно

ЖГ: (постепенно усмивката бива заменена със сериозна физиономия по време на горното изказване на водещия) първо искам да поздравъ нашите сънародници със една (извърща погледа си от водещия към камерата в пряко обръщение към зрителите) много специална нова година/ успех / щастие и благоденствие

МЦ: това в ролята на неуспял кандидат-президент

ЖГ: аз съм един от най-успялите хора в историята на последните педесе години в България мили мой /само че ти не знаеш за тва (физиономията му е сериозна)

МЦ: (смее се с глас) добре

ЖГ: второто ... второто

МЦ: нека да чуем сега ше ни кажеш ли ше ни кажеш ли какво би искал да промениш през две хиляди и тринайста година / както искаш / ако искаш в личен план / ако искаш

По-нататък Ж. Ганчев продължава да поддържа типичния си комуникативен стил, не съобразявайки се с опита на водещия да внесе неофициалност в общуването, нито пък с ироничните нюанси в речевото му поведение. Този тип стратегия се дефинира като поддържане, а често се подчертава, че поддържането на собствените комуникативни модели е тип дивергенция.

Някои от описаните дивергентни по функция езикови средства (в речта и на двамата) могат да се коментират като изява и на стратегията за осъществяване на междуличностен контрол, тъй като чрез тях се подчертава характерът на социалната дистанция между съкомуникаторите. В репликите и на двамата участници в диалога откриваме и изяви на т.нар. *face-related strategies*, фокусирани върху позитивната или негативната публична представа за себе си на всеки от комуникаторите. Ж. Ганчев категорично заявява високата си самооценка („аз съм един от най-успялите хора в историята на последните педесе години в България мили мой /само че ти не знаеш за тва“). Тя е посрещната с висок смях от водещия, което може да се интерпретира от зрителите и като иронично отхвърляне на публично изказаната представа на госта за себе си поради желание за разграничаване, подчертаване на личностни или групови различия.

Краткият отрязък от диалога между М. Цветков и Ж. Ганчев дава нови доказателства, че дивергенцията като разграничаване на комуникативните модели на комуникаторите има богат набор от изяви, които включват и елементи от всички езикови равнища, както и невербални средства, а освен това, че като една от двете основни стратегии за комуникативна акомодация дивергенцията може да се реализира чрез други, функционално подчинени на нея, стратегии (напр. стратегиите за междуличностен контрол, стратегиите за управление на дискурса, стратегията, наречена поддържане, а и т.нар. *face-related strategies*).

„Тази сутрин“ (bTV)

В сутрешния блок „Тази сутрин“ от 11.09.2013 г. на bTV Генка Шикерова и Константин Караджов са новите водещи – едва от няколко дена. В тази емисия на предаването (<http://btvnews.bg/video/video/tazi-sutrin/lyutvi-mestan-predlagame-komisiya-da-razsledva-kalinkite-nagerb.html>) наблюдаваме началото на разговора между водещите и Лютви Местан, който е гост в студиото. Акцента поставяме върху вербалните и невербалните средства, чрез които се реализира дивергенцията като комуникативна стратегия, като уточняваме мотивите, които я пораждат.

Предварително ще въведем в ситуацията – зрител се обажда преди 7 часа по телефона в „Тази сутрин“ от 11.09.2013 г. и крайно негативно се изказва за управляващите, наричайки ги мафиоти, мафия. Водещият К. Караджов изрича в една от репликите си *ще имаме такъв участник*. По-късно в студиото е Лютви Местан, пред когото водещият обяснява, че е имал предвид под *такъв* не друго, а „представител на хората, срещу които протестира този човек“. Л. Местан (а и някои медии) интерпретира тази реплика на водещия в разговора по телефона като обида, тъй като я съотнася с квалификациите в репликата на зрителя. Тук представяме транскрипция на част от разговора, за да бъде улеснен коментарът ни, като с ГШ отбелязваме репликите на Генка Шикерова, с КК – на Константин Караджов, а с ЛМ – на Лютви Местан.

ГШ: Добро утро (към Л. Местан) / лидерът на депесе Лютви Местан / здравейте и добре дошъл

КК: Добре дошъл!

ЛМ: добро утро (по време на представянето и поздравите мести погледа си от Г. Шикерова към масата, върти химикалка в ръцете си, сериозно изражение)

ГШ: Господин Местан защо близо деветдесе дни трябваше да се крие това че депесе са автори на идеята Дилян Пеевски да бъде предложен за шеф на данс

ЛМ: Преди това аз имам / една молба (с лявата си ръка намества очилата си) да: // да уточним един много важен въпрос // в какво качество аз участвам в този разговор в тази сутрин

ГШ: като лидер на Движението за права и свободи

ЛМ: (погледът е насочен за малко надолу, после към Генка Шикерова, но не и към К. Караджов) аз благодаря за уточнението / ъ то се налага защото тази сутрин съвсем случайно в шест часа и петдесет и пет шест минути // ъ чух ъ ваш зрител който е в правото си да дава каквито си иска определения за днешното управление и за партиите които стоят зад него// (дръпва се назад, докато се облегне на стола) включително че осемседет и седем дена има протести срещу едно мафиотско управление // нарече и премиера мафиот мафия / това е негово свещено право (вдига ръката си от китката нагоре) не влизам в полемика с вашия зрител/ но / колегата ви / господин Караджов

КК: Аз (усмихва се леко, усмихва се леко и Г. Шикерова)

ЛМ: да ... ъ: направи реплика към зрителите // каза ще имаме такъв участник в предаването тази сутрин (краят на репликата е по-ниско произнесен, успоредно с това се отдръпва назад и се обляга на облегалката на стола; продължава да разговаря само с Г. Шикерова)/ / вие предполагам сте и с филологическо образование и знаете (отново се приближава до масата, с ръце върху нея) че такъв /е показателно местоимение за признак неслучайно изпълнява функции на прилагателно / и е по същество сравнителна конструкция

ГШ: Господин Местан

ЛМ: Какъв

ГШ: Господин Местан ако правим анализ на речта

ЛМ: Какъв съм аз господин Караджов

КК: Вие сте представител на хората срещу които протестира този човек / това имах предвид / извинявам се за неточния израз

ЛМ: да

ГШ: въпрос на тълкувание така или иначе можете ли да отговорите

ЛМ: това може да се изкаже по този коректен начин / нали/ но такъв участник като реплика на определенията

ГШ: господин Местан да приемем ли

ЛМ е начин за изграждане на сатанизиран образ и не прави чест на национална медия като битиви

КК: не е било това нашто намерение

ЛМ: да използва такава стилистика/ аз ъ не съм ъ / нито злонамерен / нито ще се вкопча във тази ви ъ // в този ви граматически конструкт господин Караджов / но е важе важно уточнението защото е важна и темата на нашия разговор и затова

ГШ: господин

КК: след като

ЛМ: и анонсът анонсът кой управлява България въпрос ли е

ГШ: въпрос е но нека да отговорим първо на първия въпрос

КК: въпрос е да но ще ви го зададем след малко

ЛМ: на мен обаче ми мирише на квазивъпрос защото няма никакво съмнение че България се управлява от органи които са / конституирани по силата именно на конституцията // управлява се от правителство с министър-председател

ГШ: господин Местан не отговаряте на въпроса

ЛМ: господин Ъ: Пламен Орешарски и на ръководители на останалите власти във България / имаме президент господин Росен Плевнелиев

ГШ: господин Местан знаем че сте много добър оратор

КК: надявам се че това е ясно на всички

ГШ: че можете да направите перфектен анализ на на речта на граматическите конструкции но нека да отговорите на въпрос

ЛМ: исках да кажа че съм дошъл тук да отговарям на въпроси

ГШ: точно така / първият въпрос е защо

ЛМ: ако обаче вие имате определени тези които искате да разгърнете (вдига ръка с длан нагоре и навътре към себе си)

ГШ: господин Местан аз до този момент искам само да ви задам въпрос

ЛМ: аз съм съгласен да споря и с политическите ви тези и сега слушам вече въпросите

КК: ние нямаме тези имаме въпроси

ЛМ: чудесно (не се чува следващата дума)

КК: аз ви поднесох извиненията си за неточните думи и се надявам да преминаем нататък в разговора

ГШ: приключваме с тази тема

КК: към въпроса на Генка

ГШ: защо близо деветдесет дни се криеше кой е авторът на идеята Делян Пеевски да бъде предложен за шеф на ДАНС

ЛМ: и кой е авторът на идеята

КК: според Сергей Станишев депеше

След представянето на госта и поздравя на Г. Шикерова към него Местан поздравява, отклонява погледа си от водещата надолу, а след това гледа и разговаря само с нея. В ръцете си върти химикалка – действие, което заедно с абсолютно сериозното лице и отклоняващият се поглед издават напрежение. Тези невербални средства говорят за дивергентни стратегии, израз на недоволство и неодобрение. По-нататък в разговора откриваме и други невербални средства за разграничаване, напр. отдръпване назад на Л. Местан до облягане, когато представя репликата на водещия, предизвикала недоволството му, след това приближаване към масата, когато прави коментар, свързан с филологически знания.

В началото Л. Местан разговаря само с Г. Шикерова, игнорирайки другия водещ. Отстраняването му от акта на комуникация е несъмнено едно от най-силните средства за израз на недоволство. На вербал-

но равнище дивергенцията като стремеж за разграничаване проличава и в средствата за управление на дискурса – налагане на друга тема вместо директен отговор на поставения въпрос, свързан с назначаването на Д. Пеевски (в самото начало на разговора), отговарянето на въпроса с въпрос (*и кой е авторът на идеята* след неколkokратните опити на Г. Шикерова да зададе отново началния си въпрос).

Като функционално натоварено да изразява дивергенция може да се интерпретира и бавното темпо на речта на Л. Местан, което се асоциира с обмисляне, с преценка на всяка дума. В диалога той поддържа собствения си комуникативен стил, вкл. темпото на речта, наситеността със специализирана лексика, разгърнатите синтактични конструкции. Както личи от записа, именно стратегията, наречена „поддържане“, в този разговор е отчетливо наблюдаема и при Л. Местан, и при водещите, които не променят своя стил на директно задаване на въпроси и изискване на отговор. Специализираното знание – лингвистичната терминология и анализът на местоимението *такъв*, както и изразеното предположение, че водещите имат филологическо образование, подчертават не само индивидуални различия и компетентности, но и принадлежност към различни общности.

В тази работа, след като представихме основните теоретични аспекти на дивергенцията като комуникативна стратегия, разгледахме част от многообразните конкретни вариации на дивергентни стратегии в отрязъци от две предавания. В случая смятаме, че множествено число – стратегии, по-точно съответства на реалността, в която различни по същност вербални и невербални елементи служат за разграничаване на комуникативните модели на събеседниците. Струва ни се, че хипотезата, която издигнахме, се потвърждава от емпиричните данни – някои от описваните акомодационни стратегии (апроксимативни или неапроксимативни; напр. поддържане, управление на дискурса, стратегия за междуличностен контрол, т.нар. *face-related strategies*) често функционално са натоварени да изразяват една от двете основни стратегии: конвергенцията и дивергенцията. Ще продължим изследванията си върху конкретен емпиричен материал от различни сфери на комуникация, за да обогатим възможностите за апробиране на твърденията си.

ЛИТЕРАТУРА

- Бурис и кол. 1979:** Bourhis, R. Y., Giles, H., Leyens, J. P., & Tajfel, H. Psycholinguistic Distinctiveness: Language Divergence in Belgium. // H. Giles & R. St. Clair (eds.). *Language and Social Psychology*. Oxford: Blackwell, 1979, 158 – 185.
- Бурис, Джайлс, ред. 1977:** Bourhis, R. Y., Giles, H. The Language of Intergroup Distinctiveness. // H. Giles (ed.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press, 1977, 119 – 135.
- Джайлс и кол. (ред.) 1991:** Giles, H., Coupland, N., Coupland, J. Accommodation Theory: Communication, Context, and Consequence. // H. Giles, J. Coupland, N. Coupland (eds.). *The Contexts of Accommodation: Developments in Applied Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 1 – 68.
- Джайлс, Огей 2006:** Giles, H., Ogay, T. Communication Accommodation Theory. // B. B. Whaley & W. Samter (eds.). *Explaining Communication: Contemporary Theories and Exemplars*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 2006, 293 – 310.
- Попов 2004:** Попов, Д. Стилистика на произносителните практики в българската реч. 13.02.2004. // *Електронно издателство LiterNet*, ползван на 27.11.2013 <<http://litenet.bg/publish10/dpopov/stilistika.htm>>.
- Ташфел 1974:** Tajfel, H. Social Identity and Intergroup Behaviour. // *Social Science Information*, 1974, 13 (2), 65 – 93.
- Трендафилова 2011а:** Трендафилова, А. Комуникативната акомодация: събития, реакция на събития или комплекс от фактори. // *Събитие и безсмъртие в литературата, езика и философията*. Сборник материали от международна конференция на ФСФ, СУ „Св. Климент Охридски“, София, 13 – 14.05.2011 г. (Под печат).
- Трендафилова 2011б:** Трендафилова, А. Акомодация и стратегии: типология и динамика. // *Littera et Lingua*. Зима 2011. <<http://slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/winter-2011-toc/to-language-m/706-trendafilovaa-2011>>
- Трендафилова 2012:** Трендафилова, А. Акомодация, стратегии и социална психология на езика. // *Littera et Lingua*. Есен 2012. <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/autumn-2012/751-trendafilovaa-2012>>
- Трендафилова 2013:** Трендафилова, А. *Стратегии за речева акомодация*. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по психолингвистика. 17.05.2013, СУ „Св. Кл. Охридски“, 23.12.2013. <http://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/fakultet_po_slavyanski_filologii/specialnosti/doktoranti/pridobivane_na_образователна_i_nauchna_stepen_doktor/arhiv/alisa_dimitrova_trendafilova_fakultet_po_slavyanski_filologii>

УЧТИВОСТ В ЕФИР¹ (СТРАТЕГИИ И ПРАКТИКИ)

Йорданка Велкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

COURTESY ON THE AIR (STRATEGIES AND PRACTICES)

Yordanka Velkova
Sofia University St. Kliment Ohridski

The article presents the current status of personal and possessive pronouns usage as one of the main morphological means of courtesy expression to the listener in media communication. Comparison is made between two types of talk shows – “Tarsi se” and “Neka govoryat s Rosen Petrov” – with the purpose of determining the dominant factor in the choice of a communicative model – singular *you* forms or plural *you* forms.

Key words: courtesy, air, media communication, singular you forms, plural you forms, communicative context

Обект на изследване в статията е едно от морфологичните средства за изразяване на учтивост към слушателя – формата за 2 л. мн.ч. на личните и притежателните местоимения (*Вие, (на) Вас, Ваш* и т.н.)². Наблюденията ни се основават на транскрибиран материал от телевизионните предавания „Нека говорят с Росен Петров“ и „Търси се“. В обсега на изследователския интерес е както употребата на учтивите форми в конкретен комуникативен контекст, така и факторите, от които зависи изборът на *ти-* или *Вие-* модела на комуникативно взаимодействие.

¹ Материалите в изложението са разработени по проект „Модели и средства в различни речеве ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ в рамките на „Тематичен конкурс“ – 2009 г., дог. № ДТК 02/ 11 от 16.12.2009 г.

² Представяме примери с употреба на личните местоимения **ти** и **Вие**, като не отделяме от тях и случаите, когато има елипса на местоимението, но е ясно по глаголната форма, че се говори на *ти* или на *Вие*.

Като официален тип комуникация медийното общуване се характеризира с висока степен на подготвеност и съобразяване с високия езиков регистър. За него са характерни езиковите средства за изразяване на учтивост, типични за официалното общуване.

Дискусионен е въпросът за факторите, които влияят върху избора на учтивите езикови формули. Изказвани са различни становища, отразяващи разнообразието и динамиката на езиковедските подходи (социолингвистичен, прагматичен, семантичен), прилагани при интерпретация на речевите етикетни единици в българския език (вж. Андрейчин 1973а, 1973б; Ницолова, Иванова 1995; Пантелеева 1994; Цанков 1994; Георгиева 1991; Паскалев 2009 и др.). В настоящата работа се има предвид синхронното действие на социолингвистичните и прагматичните фактори, като се отчитат: отношенията между комуникантите – близки, познати; условията, при които те общуват – официална/неофициална обстановка; общественият статут на говорещия и на адресата – социалният фактор; възрастта на участниците и най-вече комуникативният контекст, който специфицира употребата на едни или други средства за изразяване на учтивост.

Когато комуникацията протича в медиите, употребата на формите за учтивост би трябвало да бъде задължителна (поне препоръчителна!), тъй като става въпрос за официално общуване, при което е важно да се отчетат престижността на социалните роли и официалността на речевото представяне пред камера. Все пак в днешно време не само написаното, но и записаното остава...

Предписаните от *граматиката на вежливостта* норми за учтивост обаче често се нарушават. Защо? И кога? Кое е определящо при избора на учтиви езикови средства в ефира? Дали неспазването на нормата се дължи на непознаване на речевия етикет, на negliжирането му, или е стратегия за скъсяване на дистанция, преднамерено търсене на езикови средства, подпомагащи създаването на близост между водещ и гости? В българската лингвистична литература отдавна се коментира тенденцията към фамилиаризиране на отношенията между водещия и гостите (вж. повече по този въпрос при Стоянов 1999; Замбова 2000).

По наши предварителни очаквания употребата на *ти* вместо *Вие* не се дължи само на неспазване на нормите или на тяхното непознаване, тъй като водещите на предаванията са образовани хора, а и техните сценаристи също. По-скоро допускаме, че жанрът, форматът и концепцията на предаването в много голяма степен определят пара-

метрите и особеностите на комуникативния контекст и оттам контролират и средствата за изразяване на учтиво отношение към госта.

За да проверим хипотезата си, ще представим анализ на употребата на *ти-* и *Вие-*формите в два типа предавания – *Нека говорят с Росен Петров* и *Търси се*. Първото предаване е свързано със социални и политически теми, от една страна, и с развлекателни теми, от друга, докато предаването *Търси се* се ангажира само с представяне на госта в личен план, без отчитане на социалната му роля, т.е. такъв, какъвто е за своето семейство, близки, приятели, роднини.

Отправна точка при анализа на предаванията *Нека говорят с Росен Петров* и *Търси се* е установяването на един, два или три модела на обръщение между водещ и гост в предаването, представящи симетричност или асиметричност в отношенията: 1) *Вие – Вие*; 2) *ти – ти*; 3) *Вие – ти*. При описанието и анализа на комуникативните модели ще бъде уточняван социалният статус на госта на предаването (статусът му е даден в скоби след отбелязването на ролята му като гост). Това е с цел да проверим влиянието на социалния фактор върху употребата на формите за учтивост и да се коментира вариране на отделните фактори според комуникативния контекст³.

Прослушани бяха редица записи, за да се проследят особеностите на комуникативното поведение на водещите. Представените в работата примери са взети от началото и средата на разговора, като доминират репликите при посрещане на госта, тъй като много често още в началото на комуникативната ситуация се задава *ти-* или *Вие-*формата на общуване.

Предаването *Нека говорят с Росен Петров*

Най-напред ще представим симетричното говорене на *Вие* между водещ и гост в предаването, т.е. комуникативен модел:

Вие – Вие = водещ – гост (обществено-политическа фигура):

Пример 1

В: *Заповядайте господин министър(.) Сигурно не е лесно да си министър в държава в която учениците пишат такива бисери (.) и извънземните слизат в Троян*

Г: *Не е лесно и освен това както преди малко чухме от **Вашия** събеседник*

В: *Човека между другото е от **Вашието** министерство*

Г: *Така ясно и аз оценявам това (.) една част от хората очакват да дойдат извънземните да ни оправят*

³ Използвана е конвенция за транскрибиране, според която не се отбелязват препинателни знаци.

Пример 2

В: *Господин Борисов, добре дошли!*

Г: *Добре заварил!*

В: *На **ти** или на **Вие** първо?*

Г: *Както **Ви** е удобно*

В: *Добре много въпроси(.) разделил съм ги в отделни групи.*

Г: *Ами много са въпросите (.) аз от това което чух преди малко от **Вашето** студио.*

Пример 3

В: *Ако се върнем на темата за г-жа Бориславова (.) **вслушвате** ли се още в съветите ѝ?*

Г: ***Вие** знаете че аз по лични теми не разговарям*

В: *А има много лични въпроси към **Вас***

Г: *Е в края на краищата (.) всеки може да си ги задава (.) друг е въпросът дали ще му се отговори*

В: *Притеснява ли **Ви** този интерес?*

Пример 4

В: *Уважаеми зрители казвам добре дошъл на господин Станишев!*

Г: *Добър ден!*

В: *Господин Станишев (.) как **сте**?*

Г: *Добре (.) **Вие**?*

В разгледаните примери 1 – 4 общуването е между водещ и обществено-политическо лице. Обстановката се предполага да е официална, темите, които се обсъждат – да са обществено значими. Двамата събеседници общуват на *Вие*, което подчертава социалната йерархия между тях – гостът е важна обществена фигура и е необходимо да се изрази зачитане и уважение към неговата социална роля. Социалната дистанция тук определя учтивото вербално поведение – като е от значение социалният служебен статус, а не възрастовата характеристика (говоренето е също на *Вие* и при гостуване на по-млади от водещия политически фигури).

Значението на социалния фактор обаче варира с промяна на параметрите на комуникативната ситуация. В друг комуникативен контекст, когато общуването също би следвало да изразява социална дистанция между събеседниците, е налице общуване на *ти*. Това е характерно за общуване между водещия и госта на предаването както от интелектуалните среди, така и от артистичните среди, което се демонстрира в следния пример:

Пример 5

Ти – Ти = водещ – гост (интелектуалец)

В: При мен е професор Юлиан Вучков (.) добре **дошъл** професоре

Г: Добре заварил

В: Е сега (.) **виж** (.) аз съм се подготвил както **тебе** и **твоя** сценарий

Въпреки че гостът е професор, говоренето е на *ти*, защото водещият го познава добре. В други подобни случаи, когато отново гостува човек на науката, се запазва говоренето на *Вие*, с което се маркира неравностойното социално-статусно отношение между водещ и гост.

Социалната дистанция изцяло се елиминира при гостуването на актьори, както показват следните ситуации:

Пример 6

В: Господин Куркински (.) **защо мълчите** толкова дълго време (.) **сякаш страниите** от медиите (.) когато ми казаха че **ще бъдете тук** (.) аз в началото не повярвах

Г: Хм (.) **еми не мога да откажа да бъда гост при човек като тебе** (.) (...)

В: А **защо сякаш наистина страниии** от медиите?

В пример 6 водещият започва общуването на *Вие*, но чисто стратегически, в услуга на комуникативния контекст. Той говори за продължителното отсъствие на актьора от участие в медиите и за да подчертае тази дистанцираност, използва *Вие*-формата. Общуването понататък показва, че събеседниците са близки помежду си и не крият това от зрителите.

Говоренето е на *ти* и с актриса от по-възрастното поколение, каквато е Стоянка Мутафова. Тя не гостува в студиото при Росен Петров, а е изпратен журналист в дома ѝ, който да проведе интервюто.

Пример 7

В: **Така като се върнеш назад** (.) **щастлив ли живот водеше ти?**

Г: **Виж ся** (.) аз по характер съм малко мрачна (.)

Употребата на глаголни форми във 2 л. ед.ч. показва, че говоренето е на *ти*. Факторът възраст не е отчетен, а също и престижът на социалния статус на госта. Обстановката е непринудена, неофициална, интервюиращият демонстрира своето отдавнашно познанство с домакинята си. Стратегически езикът на журналиста подчертава близост, а не създава дистанция.

Разговорът с певец в студиото също не задава официален комуникативен контекст, както личи от:

Пример 8

В: *Здравей Как да **те** наричам на галено*

Г: *Веси*

В: *Веси **ти** ме върна към правия бряг (.) а аз бях залитнал към другия бряг (.) но като видях твоя клип се върнах на бърз скроу*

Г: ***Ти** кривнал ли си а (.) Радвам се тогава че съм **ти** помогнала*

Примери 6 – 8 представят комуникативна ситуация, в която факторите *официалност* и *социална дистанция* се неутрализират. Говоренето е на *ти*, защото водещият познава гостите си. Доминираща роля има факторът *познатост*.

Примерите 5 – 8 показват, че социален статус, изразен чрез професионално занимание в сферата на киното, музиката и науката, не е достатъчно стабилен фактор за употреба на *Виe*-формите за учтивост.

Моделът на обръщение при комуникативно взаимодействие между водещ и гост спортист е също ТИ – ТИ:

Пример 9

В: ***Ти** колко пари изкарваш (.) За какви суми става въпрос (.) Да речем за един мач (.) разбира се (.) колко може да се изкара*

Г: *Еми **глей** ся (.) тва не може и в догорова ми пише че не мога да го казвам*

В: *Четирицифрени поне*

Г: *Аз не **те** питам **ти** колко зимаш*

Пример 9 показва, че липсва експлициране на социална дистанция дори когато гостът е високо уважаван спортист. Обикновено българинът се отнася с респект към успешните спортисти, затова говоренето на *ти* в случая не е проява на неуважение към госта, а е средство за показване на познатост и приятелство.

Употребата на *ти-формите* с гости актьори, певци, спортисти може да се свърже и с факта, че гостите и съответно темите, които се обсъждат с тях, са част от развлекателния живот на зрителите. Хората обикновено гледат кино, театър, концерт, спорт в свободното си време, с намерението да се развличат. Може би затова личностите, които предлагат тези развлечения, се приемат като по-близки до обикновения човек, до зрителя, а това повлиява и на говоренето с тях на *ти* в ефира – представят се познати на водещия и зрителя лица; не просто познати, а в известен смисъл близки, защото обикновено не усещаме като чужди хората, които ни помагат да се чувстваме добре.

По същия начин може да се интерпретира изборът на *ти-форми*, когато на гости на Росен Петров са непопулярни лица, както показват следващите примери:

Пример 10

В: *На тия избори **ти** що не се пусна Народа пита къде са кибанчетата-мибанчетата*

Г: *Искам да прочета ей тва писмо (.) мноо **та** моля*

Пример 11

В: *Представям ви спасителят от Бяла (.) г-н Атанас Генчев (.) **господин** Генчев добре **дошъл** Притеснен си **Ти** винаги ли си **бил** толкова слаб (.) или **отслабна** след тоя случай*

Г: *Не (.) след тоя случай отслабнах (.) и не мога да си възвърна*

В: ***Ти** какво преживя тогава (.) Аз съм чел **твои** интервюта по вестници*

Пример 11 показва смесване на официалното обръщение *господин* и неофициалното обръщение *ти*. Тук ясно е експлицирана конкуренцията между лексикални и морфологични средства за изразяване на учтивост, в резултат на която много често се предпочитат лексикалните – проблем, който е интересно да бъде проучен в бъдещи изследвания по въпроса.

Разгледаните примери от предаването на Росен Петров показват два модела на обръщение между събеседниците – 1) Вие – Вие и 2) ти – ти. Анализът ни показва, че когато гостът не е политическа фигура, социалната дистанция се заличава и общуването е на *ти*. Социалният фактор определя симетричната употреба на *Вие*-формите само когато на гости е личност от обществено-политическия живот. С гости от всички останали сфери водещият говори на *ти*, тъй като тук факторът познатост е доминиращ и употребата на *ти-форми* показва близост, солидарност, познатост и приятелство.

Предаването *Търси се*

„Търси се“ е седмично токшоу по bTV, в което гостите са популярни личности. Предаването се определя като токшоу⁴, което подсказва развлекателния му характер. Концепцията му, както я определят самите водещи, е да се представи личният живот на госта през неговия собствен поглед и този на негови близки и приятели.

Атрактивността е една от основните цели на предавания с подобен формат и в „Търси се“ тя се постига в сферата на емоционално-сантименталното като спомен и настояще за госта. Затова в предаването се набляга на предизвикване на емоционални реакции у гостите – от бурен спонтанен смях до сълзи от умиление. Затова езикът на во-

⁴ Жанрът е посочен според информация в <http://www.btv.bg/shows/tarsise/predavane/>.

дещите е силно емоционално натоварен, те пресъздават общуване в семейство, между близки хора или приятели, с цел да се постигне максимално предразполагане и разкриване на госта.

Неслучайно представяме жанра, концепцията и особеностите на формата на предаването още в началото. Целта е чрез тях да очертаем комуникативния контекст, защото смятаме, че той в голяма степен определя и контролира особеностите на речевото общуване в предаването. Самата идея на „Търси се“ – гостът да се представя чрез личния си живот, изисква неофициалност в разговора, спонтанност, ориентира към скъсяване на дистанцията и създаване на близост и емоционален контакт между водещи и гост.

Една от проявите на тази близост е говоренето на *ти*, което се вписва съвсем естествено в такъв тип предавания (напр. „На кафе“, „Апартаментът“, „Споделено с...“ и др.). Водещите в „Търси се“ използват *ти-формите* дори когато гостът е известен политик. Например към Надежда Нейнски една от водещите се обръща така:

*Може ли в това предаване да си говорим на **ти**, защото е малко по-лично?*

Тук водещата ясно разкрива концепцията за речевия етикет в предаването – говори се на *ти*, защото темите са от личния живот, а в него се допускат само близки хора. И с тях човек не говори на *Вие*.

След прослушване на голям брой предавания може да заключим, че за това предаване е характерен само един модел на обръщение и взаимодействие между водещ и гост – моделът ТИ – ТИ. Наблюденията ни показват, че само при разговор с политически лица разговорът започва на *Вие*, като още в началото, както предписва етикетът, се уговаря *ти-формата*. Това ясно личи от следната комуникативна ситуация:

Пример 12

Модел **ТИ – ТИ = водещ – гост (президентът)**

В: *Здравейте!* (.) *Много ни е приятно че **сте** с нас*

Г: *Благодаря за поканата*

В: *Заповядайте*

Г: *Можем ли да си говорим следващия един час на **ти** (.) защото нашето предаване е малко по-лично*

В: *Разбира се (.) категорично и само на **ти** (.) аз между другото много държа да съм на **ти** с моя екип*

Г: ***Ти** имаш ли свои лични опасения (.) страхове Следващата година януари месец стъпваш официално в длъжност*

Примерът е емблематичен за доминиращата роля на жанра, концепцията и формата на предаването при избора на *ти* или *Вие*-форма на комуникативно взаимодействие. Гостът е държавният глава, но предаването го представя не в обществено-социалната му роля, а в личен, интимен план. Неутрализираните са факторите социална дистанция, познатост, официалност.

Подобно договаряне за говоренето на *ти* с високопоставени гости е практика за водещите на предаването. Те често започват на *Вие*, но успешно се договарят да преминат на *ти*. Такива са случаите, когато гостуват политици (вж. пример 13):

Пример 13

В: *Приятно ни е вече да посрещнем в студиото на Търси се (.)*
Меглена Кунева

Г: *Здравейте (.) Благодарим Ви че приехте нашата покана*

В: *Здравейте (.) За мен е удоволствие*

Г: *Можеме ли да преминем на ти (.) така в един по-личен разговор?*

В: *Заповядайте (.) За мене е удоволствие*

Г: *Започваме с изненадите за теб в Търси се (.) и първата от тях е един български политик и адвокат (.) с който сте приятели повече от двайсет години*

Пример 13 илюстрира, че в развлекателно предаване като *Търси се* официалността и социалната дистанция нямат значение при гостуването на политическа фигура, както например е в предаването *Нека говорят с Росен Петров*. Разликата е в това, че в *Търси се* гостът политик не е поканен да коментира политически проблеми, както е например при *Росен Петров*, а представя личния си живот.

Установяването на *ти*-модел с политици показва, че говорещият и слушателят пренебрегват статусната асиметрия за сметка на изразяването на близост, солидарност, общи ценности и спомени, т.е. за сметка на концепцията на предаването.

Моделът ТИ – ТИ се наблюдава и когато събеседникът е представител на изкуството независимо от това, на колко години е, както личи от следната комуникативната ситуация:

Пример 14

Модел **ТИ – ТИ = водещ – гост (актьор)**

В: *Голяма любовчийка си казват*

Г: *Това не е точно така*

В: *А как е Имаш три брака*

Г: *Когато имам брак е брак*

В: *Си моногамна (.) така ли*

Гостът е Стоянка Мутафова и общуването е на *ти*, въпреки че тя респектира с възрастта си. Примерът потвърждава хипотезата ни, че в съвременните медии концепцията на предаването доминира и над фактора възраст наред с доминацията ѝ над фактора социален статус, за което вече стана дума.

Говоренето на *ти* се установява и при общуване с гости певци, спортисти.

Наблюденията ни показват, че в развлекателен тип предавания като „Търси се“, които са по-лични, говоренето на *ти* придава разговорност и спонтанност, скъсява социалната дистанция не само между водещия и госта, но и между водещия, госта и зрителите. Това обаче не създава впечатление за проява на неучтивост или неспазване на речев етикет. Напротив – такъв трябва да бъде речевият етикет на предаванията, които са *малко по-лични* – адекватен на комуникативния контекст. Защото езикът на споделяне е далеч от книжността и официалността.

Непоследователната употребата на *Вие*-формите в ефир потвърждава тенденцията към намаляване на официалността в медийната комуникация, заличаването на дистанцията между водещи и гости и стремежа (а и стратегия) в ефира да се пресъздава непринудена комуникативна ситуация, близка до естественото, спонтанно и ежедневно общуване; комуникация, която сближава, а не дистанцира. А когато се променя комуникативният контекст, се променя и езикът на общуване.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1973: Андрейчин, Л. *Езикови тревоги*. София: Наука и изкуство, 1973.

Георгиева 1991: Георгиева, Е. За употребата на местоименията *ти* и *вие* като форми на обръщение в интерсубективното общуване. // *Български език*, № 5, 471 – 477.

Замбова 2000: Замбова, А. *Манипулативни езикови стратегии в печата*. София: ИК „СЕМА РИИ“, 2000.

Ницолова, Иванова 1995: Ницолова, Р., К. Иванова. *Ние, говорещите хора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.

Пантелеева 1994: Пантелеева, Х. *Грамматика на вежливата реч*. София: Наука и изкуство, 1994.

Паскалев 2009: Паскалев, Н. *Изразяване на учтивост в съвременния български език*. София, 2009 (дисертация).

Стойнов 1999: Стойнов, К. *Обществените промени (1989 – 1996) и вестникарският език*. София: Международно социолингвистическо дружество, 1999.

Цанков 1994: Цанков, К. *Социолингвистика и речев етикет*. Велико Търново: Знак '94, 1994.

ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ

<http://www.btv.bg/shows/tarsi-se/predavane/>

УЧТИВИ ИЛИ ФАМИЛИАРНИ СА БЪЛГАРСКИТЕ МЕДИИ¹

Марина Джонова
Софийски университет „Свети Климент Охридски“

ARE BULGARIAN MEDIA FORMAL OR INFORMAL

Marina Djonova
Sofia University St. Kliment Ohridski

The article represents the actual situation in spoken Bulgarian language concerning the use of questions as indirect speech acts. Conclusions are based on data, collected from Bulgarian broadcasting (radio and television) during the last four years (2010 – 2013). The analysis of the empirical data shows that different pragmatic and sociolinguistic factors may dominate in spoken media communication and determine what the speaker chooses – whether an indirect or a direct speech act.

Key words: politeness, spoken language, media speech, sociolinguistics, pragmatics

В настоящото изследване се представят резултатите от изследване на медийната реч по отношение на употребата един тип индиректни² речеви актове – т.нар. въпроси молби, като средство за изразяване на учтивост от страна на водещия към събеседника в медийните предавания.

В изследването се представят прагматичните и социолингвистичните фактори, които са свързани с употребата на въпроси молби в устната медийна реч. Изводите се основават на записи и транскрипции на телевизионни и радиопредавания от периода 2010 – 2013 г., т.е.

¹ Изследването е осъществено с подкрепата на Фонд „Научни изследвания“ и е част от проекта „Изследване на модели и средства в различни речеви ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, договор № ДТК 02/11 от 16.12.2009 на МОМН.

² В българската лингвистика се използват също термините *непреки речеви актове* (Ницолова 1984) и *косвени речеви актове* (Димитрова 2009).

от устна реч в официална обстановка, която предполага използване на учтиви изказвания. Същевременно предполага добро познаване на книжовните норми от страна на журналистите, както и висока степен на подготвеност на тяхната реч.

Въпросите молби представляват „несъщински въпроси, които се произнасят с цел говорещият да подкани слушателя не да отговори, а да извърши действието, за което се пита във въпроса“ (Ницолова 1984: 127). С други думи говорещият не очаква да получи от слушателя буквален отговор на въпросителното изказване от типа на *Бихте ли дали тази книга?* (*Да, бих ви дал книгата.*) или дори да получи буквален отговор, очаква слушателят да извърши съответното действие, т.е. му даде книгата.

Както посочва Дж. Сърл, при индиректните речеви актове говорещият има предвид това, което казва, но има предвид и още нещо. При индиректните речеви актове изречение, което съдържа маркери за илокутивна сила на един тип илокутивен акт, се произнася, за да изрази в допълнение друг тип илокутивен акт (Сърл 1975: 59). Подобно мнение по отношение на българския език изразява и Р. Ницолова, като посочва, че подобно на въпросителните изказвания при въпросите молби също се иска информация, но не се иска информация за външния свят, а модална информация за желанието, възможността, готовността на адресата да извърши някакво (речево или неречево) действие (Иванова, Ницолова 1995: 81).

В рамките на медийното общуване действията, които водещият на предаването може да очаква да извърши неговият събеседник, са най-често речеви действия – събеседникът трябва да каже, да съобщи, да даде информация за нещо. Това се потвърждава и от изследвания емпиричен материал – в голяма част от случаите водещият очаква неговият гост да отговори на въпроса, да каже, да съобщи нещо, затова и въпросите молби са оформени с глагол за речева дейност. В развлекателните медийни предавания е възможно разглежданите въпроси молби да не са оформени с глагол за речева дейност, тъй като форматът на предаването позволява гостът не само да говори, но и да изсвири или да изпее нещо, да покаже как приготвя дадено ястие и т.н.

Формални особености на въпросите молби

Както посочва Р. Ницолова (1984), от формална гледна точка въпросите молби в български представляват въпросителни изречения, съдържащи частицата *ли* или *нали*. Ако сказуемото е просто, то е глаголна форма в бъдеще време на изявително наклонение (*Ще запалите ли лам-*

пата?; Ще запалите лампата, нали?) или в условно наклонение (*Бихте ли запалили лампата?*). Ако сказуемото е съставно, в него влиза модалният глагол *мога* или *може* (*Може ли (можете ли) да запалите лампата?*). Всеки един от тези случаи се характеризира с различна степен на деликатност при изразяването на подканата. Най-голяма деликатност (учтивост, разбирана като избягване на директната заповед и представяне на действието като зависещо от волята на слушателя) се изразява с въпросителните *ли*-изречения с глагол в условно наклонение. Те „имат до голяма степен книжен характер и се използват предимно в речта на интелигенцията“ (Ницолова 1984: 128). Във всекидневната реч се употребяват най-често *ли*-въпросите с *може*, *мога*, които нямат социална ограниченост. Най-слаба деликатност изразяват *ли*-изреченията с глагол в бъдеще време. По признака учтивост този тип изказвания се противопоставят на повелителните изказвания (*Запалете лампата!*), които са немаркирани от гледна точка на признака учтивост.

При опасност от отрицателен отговор говорещият може да предпочете въпрос, оформен с отрицание: *Няма ли да дойдеш с мен?; Не би ли дошла*. Р. Ницолова посочва, че в този случай подканата прозвучава по-ненастойчиво, така че отказът би трябвало по-леко да засегне този, който прави предложението (Иванова, Ницолова 1995: 81).

Когато адресатът е едно лице, глаголната форма в рамките на въпросите молби може да бъде във 2 л. мн.ч., като по този начин признакът учтивост е маркиран както чрез учтивата глаголна форма, така и чрез употребата на индиректен речев акт. Въпросите молби изразяват учтивост и в неформална обстановка или при близки отношения между говорещите. В този случай глаголната форма е във 2 л. ед.ч.

Контекстът и ситуацията са важни за определянето на дадено изказване като учтиво. В следното изказване *Можете ли да прочетете текста?* е възможно говорещият да използва модалния глагол *мога* за изразяване на учтивост (т.е. говорещият учтиво подканва слушателя да прочете текста), но може и да пита дали за събеседника е възможно, дали събеседникът умее да извърши посоченото действие. Р. Ницолова посочва, че когато е налице индиректен речев акт, оформяйки въпроса с модалния глагол за възможност (*Можеш ли да помогнеш на Кольо със задачата?*), говорещият допуска, че адресатът може да не е в състояние да изпълни молбата (Иванова, Ницолова 1995: 81). Когато изказването изразява учтивост, то е индиректен речев акт, тъй като по своите формални особености е въпросително изказване, но се употребява като *директив*, т.е. по своята илокутивна сила съответства на повелително изказване.

Изразяване на учтивост с въпросите молби

За да се определи дадено изказване като учтиво или неучтиво, е необходимо да се отчетат фактори като възрастта на събеседника, неговото обществено положение, отношенията между събеседниците в даден момент (познати/непознати, степен на близост, йерархия), както и факторът официалност/неофициалност на ситуацията. Така в официална ситуация при наличие на несиметрични отношения между говорещите спазването на принципа за учтивост изисква предпочитането на индиректни речеви актове пред повелителни изказвания – *Бихте ли ми подали микрофона? Можете ли да ми подадете микрофона? Ще им подадете ли микрофона?* пред *Подайте ми микрофона!* Както посочва Мей (2001: 117), индиректните речеви актове са много по-ефикасен начин за постигане на сътрудничество от страна на събеседника, отколкото директните (преките) речеви актове. Чрез употребата на индиректен речев акт говорещият дава известна свобода на слушателя или представя изпълнението на действието като зависещо поне частично от неговата воля.

Мей (2001) посочва, че не е възможно дадено изказване да се разглежда като учтиво или неучтиво, без да се съобразим с контекста, в който е употребено, както и със социалните характеристики на говорещите. Дадено повелително изказване може да се определи като учтиво или неучтиво в зависимост от позитивния или негативния ефект, който има върху лицето, към което е отправено. В определен контекст единственото адекватно средство (напр. в домашна, в неформална обстановка) е именно повелителната форма на глагола (напр. *Подай ми солта!*) (вж. Мей 2001: 80). Тук е необходимо да се добави, че употребата на повелителните изказвания е свързана и със съобразяване с авторитета на адресата пред говорещия. Както посочва Р. Ницолова, този авторитет се определя от еднаквостта или разликата във възрастта, образованието, професията, личните качества и др. на говорещите (Иванова, Ницолова 1995: 86). Тези фактори предопределят факта, че изказване от типа на *Да затваряш веднага прозореца* е недопустимо, ако например говорещият е дете, а адресатът е неговият родител, т.е. при наличие на несиметрични отношения, при което слушателят стои йерархично по-високо от говорещия.

Въпросите молби в български са изследвани и от гледна точка на речевия етикет. М. Стефанова разглежда въпросите молби с глагол в условно наклонение или с модален глагол от типа на *бихте ли...*, *можете(-и) ли да ми* + глагол (*изпеете, донесете и др.*) като неутралните етикетни изрази за разлика от характерните за високия стил етикет-

ни формули за молба: *Разрешете/позволете + да + (те, ви) + глагол; Бъдете така любезен + да + (ме, ми) + глагол* (Стефанова 1997: 86). Авторката посочва и изказвания, оформени по модела *Моля, бихте ли могли да изчакате?, Моля, ще можете ли да отговорите?* (Стефанова 1997: 85). Подобни примери в изследваните записи от устна медийна реч не бяха намерени.

К. Цанков представя въпросите молби като част от етикетните формули за изразяване на молба и посочва, че условното наклонение е предпочитано при етикетните формули за изразяване на молба, където е в опозиция с повелителното. Когато етикетната формула е с глаголна форма в условно наклонение, тя звучи по-предпазливо, като по този начин може да се подчертае и социалната дистанция между адресанта и адресата (*Би ли ме почакала малко – Почакай ме малко*) (Цанков 1994: 28).

Въпросите молби в медийната реч

Според представените теоретични постановки в медийната реч, когато е налице разговор между водещия и неговите събеседници, би трябвало да преобладават индиректните речеви актове като израз на учтивост към събеседника. От прагматична гледна точка въпросите молби с глагол в условно наклонение от типа на *Бихте ли ми казали..., Бихте ли изсвирили нещо на нашите зрители...* са маркирани в българския като официални и дори книжни, затова употребата им в този контекст би била маркер за дистанцираност между говорещите. Следователно с най-голяма честота на употреба би трябвало да се срещат индиректните речеви актове с модален глагол *мога, може*, тъй като изразяват средната степен на учтивост. Повелителните изказвания от водещия спрямо негов гост, който е с високо обществено положение или е по-възрастен от него, не са допустими и са маркирани като неучтиви. Употребата на повелителни изказвания към познат, близък събеседник, към събеседник, който е с равен социален статус с водещия или по-млад събеседник, е неутрална по отношение на признака учтивост. Учтивостта може да се изрази и с други средства – напр. чрез глаголна или местоименна форма за 2 л. мн.ч. (*Дайте сега повече информация за сигналите за нарушение които постъпиха вчера през целия изборен ден във цялата избирателна комисия.*³)

³ Примери от устната реч се изписват в съответствие с изговора, без да се прилага писмената пунктуационна норма. Отбелязват се единствено паузите и илокутивната сила на изказването.

Както беше посочено, контекстът играе важна роля при избора на говорещия между директен и индиректен речев акт. В медийната реч се очаква наличие на сътрудничество от страна на събеседника, т.е. той се е съгласил да участва в дадено предаване и следователно е готов да отговори на зададените му въпроси. Целта на водещия е да успее да зададе максимален брой кратки въпроси и да получи максимално количество информация от своя събеседник. Тези фактори се оказват решаващи при избора на водещите на телевизионни и радиопредавания дали да употребят индиректен речев акт и по този начин учтиво да подканят своя събеседник да даде съответната информация или да извърши определено действие, или да използват директен речев акт – повелително изказване или същински въпрос, когато се обръщат към своя събеседник. В изследвания от нас материал водещите предпочитат директни речеви актове независимо от социалния статус и възрастта на събеседника. Това обаче не се отчита като неучтиво отношение от страна на самия събеседник и причината за това е именно специфичният контекст, в който се извършва устното общуване.

Наблюдават се два основни типа взаимоотношения между говорещите. В първия случай е налице дистанция между водещия и събеседника въз основа на някой от следните фактори: общественото положение, възрастта на събеседника или липсата на близост между събеседниците. При този тип взаимоотношения водещият употребява учтивите местоименни и глаголни форми за 2 л. мн.ч., но въпреки това въпросът се задава директно, рядко се използват индиректни речеви актове:

Какво се случи след това / след като взехте тези мерки? (Нова телевизия, „Карбовски директно“, събеседникът е политик, бивш министър-председател.)

Доколко сте склонни да отстъпите от егото си и да направите широк десен реформаторски блок? (bTV, „Тази неделя“, събеседниците са политици от опозицията.)

Имате ли представа във града: сигурно имате къде са най-старите водопроводни инсталации? (Дарик радио, Кърджали)

Възможно е и въпросът да изключва второлични глаголни форми, както е в следния пример:

Тези улици коя градска част обхващат предимно? (Дарик радио, Кърджали)

Когато липсва дистанция между водещия и събеседника – те са близки, познати, работят в една и съща професионална област, близки са и по възраст, водещите предпочитат демонстрирането на близост и

непосредственост при общуването със събеседника. Към този тип контекст могат да се отнесат и предаванията, в които гостът е човек на изкуството или спортист. В разговора се използват ти-формите и отново се предпочита употребата на директни речеви актове – повелителни и въпросителни изказвания:

Как реши да се включиш и какво според теб те изведе до това челно място? (bTV, „Преди обед“, събеседникът е фотограф, липсва близко познанство.)

Между другото дай да си спомним тогава какво си говорихте (Нова телевизия, „Карбовски директно“, събеседникът е журналист, налице е близко познанство.)

Тя дали ще участва във разговора или не знаеш / какъв ѝ е нрава? (Дарик радио, събеседникът е известна българска певица.)

Защо започна със разследваща журналистика да се занимаваш / не е ли опасно? (bTV, „Нека говорят“, събеседникът е журналист от bTV.)

Доколкото знам ти си била от заможно семейство.

Често водещият едновременно задава въпрос и използва повелително изказване, за да подкани още веднъж събеседника да отговори на въпроса:

Какви са те? Разкажи ми за тях! (bTV, „Тази неделя“, събеседничката е студентка.)

Кажки кафе пиеш ли? Ще пиеш ли кафе? (Нова телевизия, „На кафе“, събеседничката е известна фолкпевица.)

Случаите, в които се използват индиректни изказвания, не липсват, но са доста по-редки. В следния пример императивните форми *излезте* и *кажете* са заменени от израз с модалния глагол *мога*:

Можем ли да излезем извън дипломатичния език и да ми кажете вашето лично мнение като политик? (bTV, „Тази събота“, събеседникът е бивш министър.)

Като избира индиректен речев акт, говорещият учтиво подканва своя събеседник да каже своето лично мнение. В същото време употребата на форма на глагола за 1 л. мн.ч. е маркирана като израз на съпричастност от страна на водещия, т.е. не само гостът използва дипломатичен език, но все пак именно той е подканен да говори по-конкретно. От гледна точка на максимите за такт (вж. Лийч 1983: 83), това е още едно средство за намаляване на *загубата* за събеседника. Затова често водещият се представя като съучастник в отговора на своя гост именно чрез употребата на глаголни форми за 1 л. мн.ч.

Следното изказване може да се разглежда като въпрос молба само в контекста на съседните реплики в разговора.

Може ли да направим един бърз паралел между подобни събития по света и тва което се случва у нас? (БНТ, „Денят започва“)

Гостът не отговаря буквално на въпроса *Може/не може*, а прави съпоставката, която е поискал от него водещият:

Имаме много хляб да изядем както се казва за докато (смее се) стигнем големите европейските фестивали за танц / ние сме един сравнително малък фестивал а_а_а и със сравнително кратка история

Чрез употребата на индиректни речеви актове водещите подтиквават своите събеседници да извършат дадено речево или неречево действие. В последния случай обикновено става дума за т.нар. развлекателни предания, в които събеседникът би могъл действително да покаже нещо на публиката – как танцува, как изпълнява някоя песен или музикално произведение, как влиза в роля като актьор и т.н. В този контекст в изследваните записи от устна реч не се срещат въпроси молби с глагол в условно наклонение, тъй като те са маркер за дистанцираност между водещ и гост, а това противоречи на концепцията на развлекателните предавания. Както беше посочено, употребата на модалния глагол *мога* често е двусмислена. Понякога дори контекстът позволява на събеседника да отговори *Мога, Не мога, Не знам дали ще мога*, без да извършва някакво действие. Това е причина водещият често да преформулира изказването с модален глагол в изказване с глагол в бъдеще време, като по този начин по-категорично подканя събеседника си да извърши даденото действие:

Да се върнем на техните предизвикателства. Можеш ли да го направиш? Ще изпълниш ли някое от тези предизвикателства? (bTV, „Гърси се“)

В случаите, когато слушателят често променя темата на разговора, водещите предпочитат въпрос молба с глагол в бъдеще време, като могат да изразят и настойчива подкана чрез употребата на две и дори три изказвания от този тип:

Ще изпълниш ли тяхното желание? Ще ни изсвириш ли Инсомния с червената свирка? Ще го изсвириш ли? (Тук подканата е съчетана и с невербален жест – подаване на музикалния инструмент на госта.) (bTV, „Гърси се“)

В голяма част от изследвания материал водещият подтиква своя събеседник да отговори на въпроса, да каже, да съобщи нещо, затова и въпросите молби са оформени с глагол за речева дейност, както е в следните примери:

Водещ 1: *Е може ли да ни кажете поне една [антикризисна мярка] която е изпълнена?*

Гост 1: *Борбата с корупцията и организираната престъпност*

Водещ 2: *Добре благодаря ви господин Б. с едно изречение **можете ли да кажете** коя е вашата България от тия три в които живяхте?*

Гост 2: *първата България беше / първата България беше ъ времето на... (БНТ, „Денят започва“)*

В информативни предавания, в които гостът е експерт в дадена област, се наблюдава и употребата на въпрос молба с глагол в условно наклонение:

*Ами **бихте ли разяснили** първо на: слушателите на Дарик радио какво представлява аутизмът? (Дарик радио, Враца)*

Срещат се и учтиви изказвания с глагол в условно наклонение, които не съответстват на формалните особености на въпросите молби. Следното изказване съдържа глаголна форма във 2 л. мн.ч. в условно наклонение *бихте казали*, но изказването е оформено като частен въпрос с помощта на въпросителното местоимение *какво*.

*Какво бихте казали за случая, когато в обръщения използваме израза **братя и сестри**?*

При този тип въпросителни изказвания не съществува противопоставяне между двете възможности – буквален отговор или действие (речево или неречево) от страна на събеседника. Не е налице индиректен речев акт поради факта, че формалните показатели и илокутивната сила на изказването съвпадат – то е въпросително и очаква събеседникът да даде съответната информация:

*То е приемливо за употреба само в храма, тъй като всички миряни са **братя и сестри**...*

Може да се обобщи, че в теоретичните изследвания, свързани с изразяването на учтивост към слушателя чрез употребата на индиректни речеви актове, се посочват факторите, които определят случаите, в които говорещият би предпочел употребата на такъв тип речев акт. Посочват се и формалните особености на въпросите молби в българския език. Приложението на тези теоретични постановки при изследването на устното общуване на български език обаче следва да се съобрази и с конкретния контекст и с характеристиките както на говорещите, така и на медийното общуване. Изследването на актуалното състояние на честотата на употреба на въпроси молби в телевизионните и в радиопредаванията показва, че необходимостта водещите да бъдат кратки и да бъдат максимално информативни за слушатели-

те/зрителите е основният фактор, който определя в количествено отношение по-големия брой директни въпроси и повелителни изказвания в репликите на водещите. Медийното общуване от своя страна предполага сътрудничество от страна на събеседника, затова употребата на директни речеве актове към него не се възприема като неучтивост. Индиректните речеве актове се срещат значително по-рядко. Най-често причината за употребата им е предположението на говорещия, че при директен речев акт е възможно събеседникът да не извърши желаното действие, т.е. най-често да не желае да даде исканата от него информация. Това обяснява и предпочитанието към употребата на въпроси молби с глагол в бъдеще време, чрез които се изразява по-силна подкана към слушателя да изпълни действието в сравнение с изразите с модален глагол или с глагол в условно наклонение, като в същото време се спазва принципът за учтивост.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитрова 2009:** Димитрова, Ст. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009.
- Иванова, Ницолова 1995:** Иванова, К., Р. Ницолова. *Ние, говорещите хора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Лийч 1983:** Leech, G. *Principles of pragmatics*. London: Longman, 1983.
- Мей 2001:** Mey, J. L. *Pragmatics: an introduction*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2001.
- Ницолова 1984:** *Прагматичен аспект на българското изречение*. София: Народна просвета, 1984.
- Стефанова 1997:** Стефанова, М. *Познаваме ли българския речев етикет*. София, 1997.
- Сърл 1975:** Searle, John. Speech acts. // *Syntax and semantics*, vol 3, 1975: 59 – 82.
- Цанков 1994:** Цанков, К. *Социолингвистика и речев етикет*. Велико Търново: Знак '94, 1994.

ТУРСКИТЕ ДУМИ В СЪВРЕМЕННИЯ ГРЪЦКИ ПЕЧАТ

Станка Козарова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

LOANWORDS OF TURKISH ORIGIN IN THE CONTEMPORARY GREEK PRESS

Stanka Kozarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper aims at presenting the contemporary state of the lexical elements of Turkish origin in the Greek press on material from the newspapers „Kathimerini“, „To Vima“ and „Ta Nea“. It discusses their status, frequency, stylistic nuances and connotation. Parallels with the reception of Turkish words in Bulgarian language are drawn.

Key words: loanwords, Turkish, Greek

Многовековните контакти на езиците на Балканския полуостров са благоприятствали тяхното взаимно проникване и влияние и са оставили трайни следи на всяко езиково равнище – явление, което се обобщава в понятието Балкански езиков съюз. По-голямата част от изследователите не включват турския език в него, но няма съмнение, че лексиката от турски произход има осезаемо място в балканските езици. Подтикнати от приликите, но и от някои забележими разлики в отношението към нея в български и гръцки, си поставихме за цел да хвърлим поглед върху нейната употреба в съвременния новогръцки печат в сравнение с възприемането в български. Под турска лексика тук ще разбираме думите, навлезли от турски език от времето на Османската империя. Те са от средния и ниския турски език (орта тюркче и каба тюркче), защото гръцкото население е било в контакт именно с неговите носители, а не с владеещите високия стил (фатик тюркче). Освен това трябва да направим и уговорката, че имаме предвид не само изконно турските думи, но и думи от арабски и персийски произход, които са навлезли в гръцки от турския език и са възприемани като турски.

Наблюденията ни са върху вестниците „Катимерини“, „То вима“ и „Та неа“ от 2012 г. Избрахме такъв корпус, защото според нас той най-ясно и обективно показва съвременното състояние на езиковата употреба – освободен, от една страна, от тежестта на субективизма на индивидуалната реч, а от друга – от непрекословната строгост и оттам консервативност на официалната езикова норма. Т.е. той е едновременно обективен и динамичен.

Думите от турски произход в гръцкия език спадат към същите лексикално-семантични групи, както в български: обществено-политическа лексика; религиозна лексика; битова лексика, свързана с дома и семейството, с кухнята и храната; имена на професии и думи, свързани с трудовата дейност; лексика, отнасяща се до личностни качества и до психически състояния; наред с имената се срещат и глаголи, наречия, междуметия и частици. Голяма част от думите във всяка група съвпадат в двата езика приемници, например *аскер* – *ασκέρι*, *доллап* – *ντουλάπι*, *дувар* – *ντουβάρι*, *кавга* – *καβγάς*, *мусака* – *μουσακάς*, *халва* – *χαλβάς*, *курабия* – *κουραμπιές*, *бакалин* – *μπακόλης*, *меракландисвам* – *μερακλώνω*, *рахатясвам* – *ραχατεύω*, *яваши-яваши* – *γιαβάς* *γιαβάς*, *аман* – *αμάν* (Константину 1992).

Разбира се, съвпадението не е пълно. Някои думи са просъществували само в единия език, а в другия са се архаизирали и са излезли от активна употреба, напр. *оджак* в български е вече изцяло изместена от „огнище“, а в гръцки лексемата от турски произход *τζάκι* печели конкуренцията с домашната дума *εστία* не само в значението на огнище, но дори се е наложила също и с по-модерното значение „камина“, в което *εστία* не се употребява.

Тук да вметнем (макар че това не се отнася специално за пресата) нещо и за по-съществените фонетични промени, които настъпват в някои от турските заемки наред с фонетичните промени в домашните думи: прокопа на о : споменатото *τζάκι* < оджак, *λούκι* < *oluk*, точно както в изконно гръцкото *λίγο* < *ολίγον*; метатеза: *σινάφι* < еснаф и т.н.; вариране на ρ и λ: *κεχριμπάρι* (както в думите от гръцки произход *αδερφός*, *ήρθα*). Сега няма да отделяме внимание на очевидни фонетични промени като редукция на гласни или заместване на съгласни, които в гръцки (дж, ч и др.) не съществуват, с налични такива от фонемната система на езика. Естествено, езикът приемник се стреми да пригоди звученето на чуждата дума, да я одомашни.

Прилики в заемането от турски се забелязват и на морфологично ниво. За пример може да послужи наставката за *nomina agentis* *-джия* в български, съответно *-τζής* в гръцки, с която се образуват имена на

професии и подобни. В гръцки, както и в български, тя е изключително активна и предпочитана при неологизмите дори и при имена, образувани не само от турски, но и от гръцки основи. Наред с думи от турски произход като *καφετζής* – *кафеджия*, *κουμαρτζής* – *комарджия* и пр., срещаме и нови думи от гръцки произход, но с този суфикс, например *φορτηγατζής* „шофьор на камион“, образувана от гръцката дума *φορτήγι* „камион“. Тук се набива на очи паралелът с българското *тираджия*.

В сферата на словообразуването процесът на одомашняване се реализира и чрез формирането на сложни думи, от които едната съставка е гръцка, а другата – турска. Такива срещнахме много в разглежданите източници, напр. *ρουσφετολογικός* – подкупен, *τσολανόσκυλο* – овчарка, овчарско куче, *πατσαβουρόχαρτο* – парцал за бърсане, *μικροκαβγαδάκι* – малка разправия, *μπαρουτοκαπνισμένος* – опитен боец, *χαζοχαρούμενος* – глуповато весел, непретенциозно жизнерадостен, лековат, лекомислен, ухилен, и др.

Що се отнася до стилистичната употреба на турските заемки от различните лексикално-семантични класове, съвпаденията с български са само частични. Лексиката с религиозен характер например продължава да се използва и в двата езика, но само в съответния специфичен контекст и според нас не представлява специален езиковедски интерес. За пример – *ιμάμης*, *μουσουλμανικός*, *μουφτής*.

При битовата лексика, свързана с дома и семейството, с кухнята и храната, и при имена на професии и думи, свързани с трудовата дейност, се забелязва по-широка стилистично немаркирана употреба в медийната реч в гръцки, отколкото в български *μπαμπάς*, *παπούτσι*, *ράφι*, *τσάντα*, *τσέπη*, *χαλί*, *χάπι*, *σόμπα*, *φλιτζάνι*, *μεζές*, *πλάφι*, *τζατζίκι*, *παστουρμάς*. Впрочем, не е задължително една дума от турски произход да бъде с еднопосочна конотация във всички езици приемници. Например в български *кюфте* в готварската лексика е неутрално, но като лексикална метафора носи отрицателна конотация – „дебел, разплут човек“, а в обществено-политическия живот се използва подчертано подигравателно – *депутатско кюфте*, означавайки материалните блага, които съпътстват поста. В гръцки думата *κεφτές* се използва единствено в готварската лексика и няма допълнително значение. В албански обаче *qofte* е с положителна конотация, употребява се метафорично за лице, към което се изразява симпатия. Това, поне за български и гръцки, важи и за друга лексема от кулинарната лексика – *πατσάς* („пача“).

Големите разлики се наблюдават при думи от турски произход, изразяващи състояние, и при административната лексика – при това в различни посоки в двата езика. В съвременния български език думите, изразяващи душевно състояние и подобни, като *зор*, *кеф*, *рахат*, *хатър*, *резил*, принадлежат безизключително към ниския стилистичен регистър, а ако са употребени в книжовния език, носят в себе си задължително пейоративна или иронична конотация. Например в културна среда е невъзможно да се изрази насладата от някоя творба с думите: „Кеф ми прави да го чета.“ Обратно, в гръцки изразът: „Μου κάνει κέφι να το διαβάζω“ е стилистично немаркиран, употребява се и звучи напълно уместно. Дори и в официалния стил се срещат изрази като *με κέφι και χαρά* „с *кеф* и радост“ (изразът е от официална реч на кипърския посланик в България по случай националния празник на страната му). Наистина, и в големия тълковен речник на гръцкия език на Солунския университет срещу думата *κέφι* няма никакви стилистични указания за по-специфична употреба (ЛКН 1998). Във в. „Катимерини“, който е издание с висок стандарт по отношение на езика и добрия стил, тази дума се среща редовно (средно на всеки три дни по веднъж). Ето пример от страницата за култура – театралния обзор от 9.9.2012 г.: *Με κέφι, με μπρίο, αλλά και με ξεχωριστή τρυφερότητα παρουσιάστηκε η αριστοφανική κωμωδία, που προτείνει να αναλάβουν την εξουσία οι γυναίκες.* „Аристофановата комедия, която предлага жените да поемат властта, беше представена с *кеф*, с ведро настроение, но и с изключителна нежност.“ За сравнение, в български *кеф* и *нежност* са от различни стилистични пластове и не биха могли да се намират в едно изречение нито във високия, нито в ниския стил, освен в случаите, когато се търси комичен ефект. Ето и един израз от в. „То вима“ (7.12.2012): *με πολύ κέφι και όρεξη* „с много *кеф* и желание“.

Примерите за употребата на *χατίρι* (*хатър*) са многобройни и в същата посока: *για χατίρι, κάνει τα χατίρια, χαλάει χατίρι* и т.н.

Είναι αδύνατον να μην αγαπήσεις αυτήν την δροσερή έκπληξη από την Δανία, που ποτέ δεν παρατραβά το σχοινί και ποτέ δεν κάνει ιδιαίτερα χατίρια στον θεατή. Σύντομη, λιτή και περιεκτική (кратка, ясна и стегната), είναι ένα από τα πιο αισιόδοξα και φρέσκα έργα που έχω δει τα τελευταία χρόνια στον ευρωπαϊκό κινηματογράφο. „Невъзможно е да не харесаш тази свежа изненада от Дания, която нито веднъж не прекалява и не се съобразява специално с *хатъра* на зрителя. Кратка, ясна и стегната, тя е една от най-оптимистичните и жизнерадостни творби, които съм гледал през последните години в европейското кино“ („То вима“, 13.12.2012).

По подобен начин се вписва в гръцкия език и думата *μεράκι* (мерак):

Πέραν αυτού, όλοι – με πρώτους τους εκπαιδευτικούς – πρέπει να εργαστούν με μεράκι και υπερωριακά εάν χρειαστεί, ώστε να διατηρήσουμε την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, περιορίζοντας την δαπάνη τους» κατέληξε ο κ. Αρβανιτόπουλος. „Нещо повече, всички – и на първо място преподавателите – трябва да се трудят с *мерак* и извънредно, ако се наложи, за да запазим качеството на предоставяните услуги, като ограничим разходите за тях“ – завърши г. Арванитопулос“ („То вима“, 8.12.2012).

Аналогично, напълно неутрално звучат изрази като *κάνω κάτι με το ζόρι*, *κάνω κάποιον ρεζίλι*. Ето пример от в. „Катимерини“ от рубриката „Международни пазари“: Η κάθε κρίση, όμως, γεννά και ευκαιρίες, αλλά αυτό τώρα γίνεται με το ζόρι. „Всяка криза обаче ражда и възможности, но това сега става със *зор*“ (24.6.2012). Думата *ζόρι* се среща два пъти по-рядко от *κέφι*, но въпреки това редовно и в различни по тематика текстове – култура, международна политика и т.н.

Ето и аналогичен пример с думата *ρεζίλι*, също от в. „Катимерини“, от спортната страница. Впрочем не бива да се мисли, че щом е от спортна новина, примерът е на разговорен език, от по-нисък стилистичен регистър и т.н. Интересно е, че именно езикът на спортните статии е изпъстрен със старинни, катаревусни особености и показва определен афинитет към старогръцките граматични форми. В този ред на мисли присъствието на думата *ρεζίλι* в един такъв текст я легитимира напълно в книжовния език: Ο κ. Μπιτσαξής δεν θέλει να ξαναγίνει ρεζίλι ο ελληνικός αθλητισμός με... ντουζίνες ντοπαρισμένων αθλητών. Ετσι, κάποιοι παράγοντες πρέπει να συνηθίσουν με μικρότερους προϋπολογισμούς διότι οι αθλητές τους δεν θα έχουν αντίστοιχες, με το παρελθόν, επιτυχίες. „Г-н Бицадзис не иска гръцкият спорт отново да стане за *резил* с дузини допингирани спортисти. Така че някои спортни деятели ще трябва да свикнат с по-ниски предварителни очаквания, защото техните спортисти няма да имат съпоставими с миналото успехи“ (29.1.2011).

Съответни на тези изрази съществуват и на български – *правя нещо със зор*, *правя някого за резил*, *чуня хатъра*, но те са присъщи само на битово-разговорния стил. Тяхното активизиране в езика на медиите през последните две десетилетия, което е разгледано от Х. Мевсим и К. Чакърва, води до постигане на повече колорит в изказа и привличане на вниманието на читателя именно чрез необичайността на такива лексеми от турски произход в този стил (Мевсим 2007). В

последно време обаче като че ли този ефект на забавност, цветистост, привлекателност се е изчерпал и остава атрибут на жълтата и жълтеещата преса, на чалга културата, а в сериозния стил изразява изключително пейоративна конотация.

Толкова по-забележително е отношението на търпимост и благосклонност към турцизмите в новогръцкия език на фона на политиката на пуризм през последните векове. Дори думи от международната лексика, разпознаваеми в почти всички европейски езици, като поща, паспорт, автомобил, студент, университет и т.н., в гръцки са заместени с домашни думи – ταχυδρομείο, διαβατήριο, αυτοκίνητο, φοιτητής, πανελιστήριο. Даже и старогръцки думи, възприети в другите езици, в новогръцки са заменени със специфични нови образувания, напр. козметика е станало καλλυντικά, полиция – αστυνομία. Разбира се, усилията на движението за пуризм се разпростират и върху турския език и понякога те имат неочаквани проявления. Например за да се оправдае мястото на думата κέφι в новогръцкия език, се създават изкуствените прилагателни ευκεφής и ευκέφιος, буквално означаващи „който е на кеф“ вместо битуващото в езика κεφάτος (Бабиньотис 2008). Тези прилагателни, образувани с гръцката представка εν- – „в“, е трябвало да придадат на тази и сродните думи по-гръцки вид, но те не са просъществували, за разлика от изходното съществително κέφι и естествено възникналото прилагателно κεφάτος. Аналогично е положението и с легитимирането на думата ταψί „тепсия“. От нея със същата цел е създадено изкуствено съществителното εντάψωσις „слагане в тепсия“, например εντάψωσις του μλακλαβιά „слагане на баклавата в тепсия“, където не само имаме същата представка εν- „в“, но и е създадена именна основа със словообразователния суфикс -σ- и завършеци на -ις, -εως за женски род по трето склонение, която е много типична за класическия старогръцки език и за катаревуса, но в димотикки се употребява само във високия стил и в наши дни все повече отсъства на по-простото първо склонение. Разбира се, думата εντάψωσις не е просъществувала (Бабиньотис 2008).

Някои турски заемки от битовата лексика са здраво вкоренени в ежедневието и опитите да бъдат модифицирани към европейски облик не се възприемат еднозначно положително. Например замената на турските καφενές и καφενείο с по-модерното καφετιέρα прави стила преднамерено претенциозен, дори леко ироничен и хаплив:

Ε, λοιπόν σας ενημερώνω ότι το Μέγαρο Μαξίμου εξοπλίσθηκε και με μία ... καφετιέρα. „И така, осведомявам ви, че Мегаро Максиму се съборъжи и с една... *кафетиера*“ („То вима“, 16.11.2012).

Друга съзнателна стъпка към одомашняването на турските думи в гръцки език е признаването от официалния правопис на варианти на изписването им, които са нелогични според историческия правопис, установен в този език, и които ги правят да изглеждат от старогръцки произход. Например за думата *καβγάς* „кавга“ са приети за коректни изписвания както с β, така и с υ – *καυγάς* (Бабиньотис 2008). Но β и υ сами по себе си не са с еднаква звукова стойност. В новогръцки език β е /v/, а υ – /i/. Буквата υ може да се асоциира с /v/ само когато участва в старогръцките и-дифтонги αυ- и ευ-, които са се развили в новогръцки в /av/ и /ev/, напр. αυτονομία, Ευρώπη, какъвто очевидно не е случаят тук. В „Та неа“ срещнахме само *καβγας*, но в „То вима“ – също и *καυγας*.

Всичко това показва, че турските думи имат своето неоспоримо място в новогръцкия език. Според речника на чуждите думи в гръцкия език от 2004 г. те са 904 (Константину 1992). (За сравнение – в съвременния български те са между 850 и 1200 според най-нови изследвания.) Така че като брой в двата езика те са съпоставими. От тях в „Та неа“ се срещнаха 144, а в „То вима“ – 168, немалко от които многократно. Въпросът е, че този споменат брой думи в гръцки се радва на толерантност в книжовния език и на равноправие в разговорния, каквито в български няма.

Ключ към обяснението на тази разлика би могло да ни даде наблюдението, което М. Стаменов прави за употребата на турцизмите в български в районите със смесено население. Според него там пейоризацията на тези думи не се чувства така силно поради наличието на турскоезично обкръжение, което ги използва без никаква конотация и по този начин поддържа актуално основното им немаркирано значение (Стаменов 2011: 165). Подобно отношение се наблюдава и в гръцкия език. Де факто и през XX век Гърция е заливана от вълни от сънародници, пристигащи от територията на днешна Турция. И това са гърци, смятащи себе си и смятани от сънародниците си, които живеят на територията на днешна Гърция, за носителите и пазителите на континуитета на древната гръцка култура. В Мала Азия през Античността процъфтяват десетки гръцки полиси – напр. Милет, Ефес, Клазомена и т.н, много от които съществуват и до днес без прекъсване. Други градове са увеличили жителите и влиянието си през византийския период, естествено, тук на първо място трябва да се спомене Кон-

стантинопол. През време на Османската империя гърците остават в родината си в Мала Азия и в голяма степен са двуезични, владеейки езика на държавата, на чиято територия живеят – турски. Но след създаването на гръцката държава те се изселват на няколко големи вълни – това явление продължава в големи размери и през XX век. И през цялото това време авторитетът на преселниците от Турция по отношение на приноса им в гръцката култура е изключително висок. Например от Урла (древногръцката Клазомена) е родом Нобеловият лауреат за 1963 г. Георгиос Сеферис (1900 – 1971), а 25 века преди него – прочутият античен философ Анаксагор. Показателен е също и фактът, че и до ден днешен с думата Πολίτης, която означава „гражданин“, са наричани хората от Κωνσταντινούπολη (буквално „Константиновград“), а не тези от Φιλιππούπολη, Αδριανούπολη, Ουρανούπολη („Филиповград“, „Адриановград“, „Небесен град“) и т.н., а още по-малко – от столицата Атина или който и да е друг град от европейска континентална или островна Гърция. Така че езиковото чувство и езиковите навици на гърците от Турция, които са живели в двуезична среда и които имат важен дял в изграждането на новата гръцка култура и на книжовния гръцки език, несъмнено са оказали голямо влияние върху състоянието и употребата на турцизми в новогръцки.

В този контекст на толерантност, която откриваме в гръцки, трябва да се подчертае, че статусът и стилистичната конотация на турцизмите в българския език не означава пренебрежително отношение към турския език, още по-малко към съвременните носители на езика. Напротив, става въпрос за езиково явление, което може да бъде обяснено обективно, *sine ira et studio*. След Освобождението, в процеса на затвърждаването на българската национална идентичност съществува съзнателен стремеж за дистанциране от османската турска култура, в това число и за изчистване на езика от турцизмите. Така тези думи се маргинализират, без да са забравени напълно. Понеже нормата ги отрича, при поява в книжовната реч те са натоварени със силен експресивен заряд.

Нещо подобно се открива сега в отношението на административната лексика от турски произход в гръцки. В български, доколкото това са думи със специализирано значение и се използват в исторически контекст – *заптие, каймакамин, кадия, беглик* и пр., употребата им е специфична и точно определена. Те нямат отношение към съвременния живот и поради това са изгубили своята актуалност. В гръцки обаче, както показва изследваният материал, думите от административната и обществено-политическата лексика от турски произ-

ход се възраждат и се употребяват в най-съвременния език често пъти с откровено негативна конотация. В сегашното кризисно състояние на гръцката държава административната лексика от времето на турското господство, позабравена през миналия век, се актуализира, за да изрази негативното отношение на гърка към съвременния политически процес. Такива думи са например *χότζας*, *κοτζαβάρης* и особено *χαράτσι*. Изразът *οι χοτζάδες της τρούκας* „ходжите на Тройката“ се среща неколkokратно (напр. „То вима“, 9.12.2012) и е силно пейоративен. Същото важи и за *κοτζαβάρης*: *Ομως η Ελλάδα εξακολουθεί να πορεύεται ως τσιφλίκι προυχόντων, προεστών, κοτζαβάρηδων και αρχικλεφτών*. „Но Гърция продължава да я кара, като че ли е чифлик на знатници, на старейшини, на коджабашии и архикрадци“ („То вима“, 9.12.2012).

А *χαράτσι* („харач“) е най-употребяваната турска дума въобще в изследвания обем от журналистически текстове (18 пъти за 15 дни в „То вима“). Основното значение на тази остаряла лексема е „основният данък, който плащат немюсюлманите в Османската империя, за да бъдат освободени от задължителната военна повинност“. Оттам значението се е развило като „тежко и несправедливо данъчно облагане“. Именно тази идея за непосилен и несправедлив данък е вложена в съвременната широка, дори прекомерна употреба на думата за означаване на новите, по-високи данъци, въведени от ЕС в Гърция във връзка с икономическата криза.

В заключение можем да обобщим, че макар и да съществуват различия както в нюансите на стилистичната им употреба и статус, така и в отделни техни значения в гръцки и български, като цяло турските заемки са подвластни на едни и същи процеси. Те намаляват – понякога защото с течение на времето денотатът престава да бъде актуален, а в други случаи – защото губят конкуренцията със съответната домашна дума и се изтласкват в периферията на езика и в диалектните му пластове, докато бъдат забравени. Въпреки това немалко турски думи отговарят на потребностите на приемащия ги гръцки език било то в лексикално, стилистично или словообразователно отношение и имат стабилно място в съвременния му речников фонд.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабиньотис 2008:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα, 1998 (Γ' έκδοση 2008).
- Κατιμερίни 2010 – 2012:** в. „Κατιμερίни“, 9 September 2013 <<http://www.kathimerini.gr/>>
- Κριбас 2007:** Κριμπάς, Π. *Επιδράσεις της τούρκικης γλώσσας στις βαλκανικές γλώσσες*. Αθήνα, 2007.
- Κонσταντίνу 1992:** Κωνσταντίνου, Ι. *Λεξικό των ξένων λέξεων στην ελληνική γλώσσα*. Αθήνα, 1992.
- ЛКН 1998:** *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη, 1998.
- Мевсим, Чакърова 2007:** Мевсим, Х., Чакърова, К. Отново за съдбата на турцизмите в съвременния български език (изоляция и/или реабилитация). // *LiterNet*, 07.10.2007, № 10. 1 October 2013 <http://litenet.bg/-publish18/h_mevsim/turcizmi.htm>
- РНД 2010:** Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на ХХ и началото на ХХI в.)*. София: Наука и изкуство, 2010.
- Стаменов 2011:** Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: Изток-Запад, 2011.
- Та неа 2012:** в. „Та неа“, 10 September 2013 <<http://www.tanea.gr/>>
- То вима 2012:** в. „То вима“, 11 September 2013 <<http://www.tovima.gr/>>

**TROPOS Y FIGURAS LITERARIAS EN EL DISCURSO
PERIODÍSTICO ESPAÑOL (OBSERVACIONES SOBRE LOS
ARTÍCULOS DE ECONOMÍA EN EL PERIÓDICO *EL PAÍS*)**

Stefka Kojouharova
Universidad de Economía Nacional y Mundial

**TROPES AND LITERARY FIGURES IN THE SPANISH PRESS
DISCOURSE (OBSERVATIONS ON THE ARTICLES
ON ECONOMY IN THE NEWSPAPER *EL PAÍS*)**

Stefka Kojouharova
University of National and World Economy

This article is the second part of a study of the stylistic aspect of the way economic issues are presented in the Spanish press and is based on sources from the newspaper *El País* which enjoys great popularity among readers and is an important factor in the formation of public opinion. The first part deals with the metaphor, followed by other tropes and literary figures such as comparison (analogy), metonymy, hyperbole, epithet, litotes, euphemism, etc. The purpose is to demonstrate how they raise the expressivity of the exact functional language of news and its analysis.

Key words: Spanish press discourse, literary figures, tropes, comparison (analogy), metonymy, hyperbole, epithet litotes, euphemism, expressivity

Esta es la segunda parte de un estudio del aspecto estilístico de la presentación de los temas económicos en la prensa española y, más concretamente, en el periódico *El País*. Ya que se trata de la continuación de un trabajo anterior que fue presentado en el mismo foro en el año 2012, no nos vamos a repetir deteniéndonos en una serie de asuntos como las características del discurso, estilo o lenguaje periodístico – términos que a menudo en un sentido más amplio se emplean como sinónimos – o el perfil de la fuente de donde recogemos nuestro corpus: su importancia y popularidad como líder de la información en español han motivado nuestra elección. Recordamos solo que proseguimos con el análisis de los 15

artículos (que constan en la bibliografía) de junio, julio y agosto de 2012 y que la idea de la investigación proviene de la práctica, del trabajo en el aula con los estudiantes de la Universidad de Economía Nacional y Mundial (Sofía) que encontraban dificultades a la hora de entender y traducir los artículos sobre economía debido no tanto al desconocimiento de los términos, sino al lenguaje figurado. Nuestra intención era presentar sus distintos aspectos, pero el estudio resultó bastante extenso. Por eso decidimos dividirlo en dos partes y dedicar la primera exclusivamente a la metáfora porque es la que abunda más, tiene manifestaciones muy diversas y es la más significativa desde el punto de vista de la expresividad. Este es su mayor, pero no su único mérito porque también es un mecanismo de creación de nuevos significados que se incorporan al campo del léxico y la terminología en el ámbito de la economía.

Para rendir un último homenaje a este tropo tan rico en posibilidades y, a la vez, para tender un puente entre las dos partes de nuestra exposición, echaremos un breve vistazo a la presencia y comportamiento de la metáfora en el dominio de la fraseología. Abundan tanto los ejemplos de que disponemos, como las definiciones teóricas y las clasificaciones de los componentes de esta área. Recordaremos solo los rasgos fundamentales de las unidades fraseológicas: “*agrupaciones* más o menos fijas de palabras; conjuntos que tienen su *función gramatical* (nombre, pronombre, adjetivo, verbo, adverbio, preposición, etc.) como la tienen las palabras individuales; y que también, como si fuesen palabras individuales, tienen un *valor estable* propio. Este valor *no es la suma de los valores de sus componentes.*” (Seco 2005: XII).

Estos criterios, consagrados por la tradición, se siguen en una fuente estrictamente contemporánea que se caracteriza a sí misma del siguiente modo: “Es un diccionario perfectamente **sincrónico**. La documentación de la obra, en efecto, está integrada por citas procedentes exclusivamente de **textos publicados entre 1955 y 2004 /.../**” (Seco 2005: XIII). La fuente citada ha sido un apoyo fundamental para nosotros justamente por su actualidad, pero hemos consultado también otras¹ con el fin de encontrar ejemplos que no aparecen en los diccionarios, pero responden a las características de las unidades fraseológicas, funcionan como tales y se forman a base de la metáfora:

¹ Además del ya mencionado, que es el más reciente, hemos consultado el *Diccionario fraseológico del español moderno* de F. Varela y H. Kubarth de 1994 (Varela 1994), el DRAE, accesible online y el muy detallado (porque contiene 30 000 modismos, enlaces frecuentes y frases hechas, como reza la explicación que sigue al título) *Diccionario fraseológico español-ruso*, dirigido por E. Levintova, de 1985 (Levintova 1985).

1) dar oxígeno. El sentido parece claro, sin embargo la expresión no está presente en los diversos diccionarios que hemos consultado. Como es de esperar, las fuentes en internet son mucho más operativas y allí encontramos el sentido de 'vigorizar una situación' (<http://www.wordreference.com/es/en/translation.asp?spen=dar+ox%C3%ADgeno>) Cita: "A principios de abril, el Banco de España aprobó el plan de saneamiento de Bankia, tras exigirle el cambio de consejero delegado. El visto bueno del supervisor dio oxígeno a Rato, /.../" (Barrón 2012 a: 33)

2) vuelta de tuerca: una expresión muy en boga en los artículos sobre economía en la actualidad. No ha aparecido con la crisis, pero sí ha cambiado su significado con ella porque la 'vuelta de tuerca' en nuestro corpus dista mucho de la expresión a que ha dado lugar la homónima obra de Henry James de 1898 ("The turn of the screw"): Se conoce como "**vuelta de tuerca**" a aquel giro en el argumento de una historia literaria o cinematográfica en el que se presenta un vuelco abrupto e inesperado en la situación descrita. Se presenta con más frecuencia cerca del final de la obra, pero también puede encontrarse hacia la mitad. Estos giros cambian dramáticamente el objetivo de los personajes."

([http://es.wikipedia.org/wiki/Vuelta_de_tuerca_\(argumento\)](http://es.wikipedia.org/wiki/Vuelta_de_tuerca_(argumento)))

En internet encontramos otro significado de la expresión – un hecho que, sin duda, es una prueba de su vitalidad – que, sin embargo, no cuadra en los contextos que estamos investigando: "En el lenguaje del pueblo "dar otra vuelta de tuerca" grafica los casos en los que se ha agregado algo novedoso al tratamiento o al análisis de un tema dado. Las cosas estaban de una forma y se las ha modificado, aunque sea sutilmente, ajustando un poco más la tuerca al asunto." (<http://significadoyorigen.wordpress.com/-2010/06/01/una-vuelta-de-tuerca/>)

En el contexto económico actual aparece un nuevo significado – que guarda una relación con el segundo que hemos citado, pero sin coincidir con él – y que se aproxima al significado de 'ajuste' que veremos cuando hablemos del eufemismo, de 'recorte', 'medida encaminada a la restricción, a la reducción' o, si podemos echar mano a otra expresión metafórica, a 'apretar el cinturón'.

He aquí algunos ejemplos: "Al poco tiempo, la UE /Unión Europea/ y el BCE /Banco Central Europeo/ aconsejaron a Guindos que diera una segunda vuelta de tuerca al sector /.../" (Barrón 2012 a: 33); "Ahora, el PP /Partido Popular/ no solo se conforma con aquella reforma del Gobierno socialista, sino que promete a las autoridades europeas una nueva vuelta de tuerca para conseguir que los trabajadores españoles se jubilen más tarde." (Gómez 2012b: 22).

Terminamos con la metáfora que, sin lugar a dudas, es la “reina” del discurso periodístico en los artículos analizados, siendo su “reino” el estilo figurado: “Este es un estilo en el que se emplean diferentes figuras con el objeto de crear un discurso de eficaz fuerza retórica” (González de Gambier 2002: 154). El interés por los distintos procedimientos del lenguaje figurado goza de una larga tradición, que viene desde la antigüedad, desde los tiempos de Quintiliano y la retórica clásica. La división de este conjunto en diferentes grupos y su clasificación se someten a distintos criterios. La etapa contemporánea ha contribuido al acervo de las tipologías, lo cual, sin embargo, no significa que existe unanimidad en la catalogación; se dan incluso posturas contradictorias: por ejemplo L. de Madariaga en el *Diccionario temático Términos literarios* opone “los tropos propiamente dichos” en los que incluye la metonimia, la sinécdoque y la metáfora, a las figuras de pensamiento (Madariaga 1980: 206) y según el planteamiento tradicional, aceptado por muchos de los investigadores contemporáneos, justamente los tropos son figuras de pensamiento.

Abordamos el amplio tema de la clasificación de las figuras solo de paso, o sea, lo necesario para organizar nuestro estudio y cumplir sus objetivos que son más concretos. Nos atenemos a la opinión generalizada que las figuras son el concepto más amplio que tradicionalmente se relaciona con la idea de la desviación – “ciertos procedimientos expresivos a través de los cuales el orador o el escritor, desviándose del lenguaje ordinario, trataba de captar la atención del oyente o del lector, impresionándole /.../”; “modos de desviación del uso normal del lenguaje o de transformación del mismo” (Estébanez Calderón 2004: 412-413). Los tropos son el concepto más estrecho, una parte del anterior, y suelen ser denominados también “figuras de pensamiento” para las cuales es fundamental la idea de sustitución: “la referencia verbal se realiza por medio de la *sustitución* de la designación usual u otra, menos habitual, que establece una categorización conceptual del mundo extralingüístico distinta de la tradicionalmente incrustada en la lengua” (Vucheva 2008: 49).

Los diccionarios contemporáneos españoles de los términos literarios delimitan este extenso campo de la siguiente manera:

E. González de Gambier clasifica las figuras literarias según los distintos planos del lenguaje: a) morfológico que coincide con la tradicional figura de dicción (diminutivos, aumentativos, apócope, etc.); b) sintáctico (hipérbaton, polisíndeton, asíndeton, etc.); c) fónico (anáfora, aliteración, onomatopeya, paronimia, etc.) y d) semántico que coincide con la tradicional figura de pensamiento (paradoja, ironía, símil, sinécdoque, metonimia, metáfora, etc.) (González de Gambier 2002: 166) o sea, los

tropos: “Figura semántica que consiste en emplear un vocablo o una frase con un sentido diferente al habitual, haciéndolo pasar de la significación propia a otra diferente /.../” (González de Gambier 2002: 414).

D. Estébanez Calderón reordena en parte el cuadro trazado, pero sin introducir cambios fundamentales: a) figuras de dicción en el nivel fónico-fonológico de la lengua (apócope, prótesis, onomatopeya, etc.); b) figuras de construcción en el nivel morfosintáctico que afectan el orden de palabras (élipsis, asíndeton, pleonasma, enumeración, reiteración, hipérbaton, etc.); c) figuras de pensamiento en el nivel semántico (antíteis, paradoja, oxímoron, ironía, eufemismo, etc.) y d) figuras verbales o *tropos*: se realizan también en el nivel semántico, pero sustituyendo una palabra o palabras por otra u otras, dando origen a nuevos significados, a asociaciones de sentido² (Estébanez Calderón 2004: 413) (metáfora, metonimia, sinécdoque, antonomasia, hipérbole, litotes e ironía).

Una clasificación búlgara que cumple sus objetivos de “presentar de forma transparente la tipología de las figuras” y “ofrecer un punto de partida coherente con los principios de la conceptualización verbal del mundo extralingüístico” (Vucheva 2008: 50) es la de E. Vucheva que enlaza con la división básica de la tradición retórica en figuras de pensamiento y figuras de dicción, enfocándola desde los planteamientos modernos en el campo de la estilística. El primer procedimiento la autora denomina medios expresivos explicando que “son figuras de sustitución en la que se da una designación ocasional y secundaria” (Vucheva 2008: 50) y las subdivide en cuantitativas (hipérbole, litote) y cualitativas (metáfora, sinestesia, alegoría, símbolo, metonimia, sinécdoque, antonomasia, eufemismo, disfemismo, alusión, ironía). El segundo grupo recibe el nombre de recursos estilísticos que “se basan en la especial combinación de los signos lingüísticos en el discurso” (Vucheva 2008: 60), siendo de igualdad (comparación o símil, sinónimos de sustitución, sinónimos de aclaración), de contraste (antítesis, oxímoron, paradoja) y de intensidad (clímax o gradación, anticlímax, calambur, retruécano).

De esta breve revista el lector puede darse cuenta que en el discurso periodístico buscaremos sobre todo los procedimientos que funcionan a nivel semántico, con frecuencia denominados tropos, que en la mayoría de los casos se asocian con las tradicionales figuras de pensamiento. Como ya hemos visto, el tropo que, sin duda, se utiliza más y desenvuelve sus ricas posibilidades en los campos de la significación y la expresividad es la

² Mientras que las figuras de pensamiento que también se realizan a nivel semántico “atañen a la forma de concebir y expresar las ideas o conceptos” (Estébanez Calderón 2004: 413).

metáfora, los demás quedan a una gran distancia en cuanto a su presencia en los artículos sobre temas económicos. El que se parece más a este tropo más popular y frecuente es la comparación o símil porque a pesar de que las distintas fuentes lo clasifican de manera diferente, el mecanismo de la designación en la metáfora parte de la comparación dando dos importantes pasos adelante: suprime el primer término omitiendo también el marcador lingüístico de igualdad (como, cual, etc.). El diccionario búlgaro de los términos literarios llama la atención sobre lo anteriormente dicho señalando que “la comparación es el punto de partida para otros tropos” (Nitsolov 1980: 653).

Partiendo de esta proximidad, se podría esperar un conjunto relativamente nutrido de símiles, lo que, sin embargo, no se observa. Al revés, son extremadamente escasos y este hecho, al fin y al cabo, apoya el carácter eminentemente metafórico del discurso. Se prefiere el último procedimiento quizás por considerarse más ágil, más conciso y más expresivo y, por lo tanto, más adecuado – además empleado a escala masiva – para los objetivos de los artículos: casi a la vez informar, captar la atención del lector, expresar postura y opinión e influir sobre el público a favor de ella. En el caso de la comparación se opta por una que es más extensa, se despliega y por sí sola crea una imagen, capaz de constituirse en foco de atención: “El Gobierno se encuentra como el capitán de un barco que hace agua y la fuga es mayor que la capacidad de la tripulación para achicar la inundación” (Sérvulo González 2012a: 24). Se trata de la imposibilidad del Gobierno de afrontar las consecuencias de la crisis sin subir los impuestos, cueste lo que cueste esto en plan social. Esta imagen visualiza la idea que se desprende de todo el artículo sintetizada en el título: “Una subida fiscal inevitable e inminente”, añadiendo unos toques de desastre, de calamidad al asunto.

Pasamos a la metonimia con sus variantes la sinécdoque y la antonomasia. E. Vucheva subraya que “[...] la metonimia no es un tropo exclusivo del lenguaje poético. Es habitual en el lenguaje hablado e informal [...]” (Vucheva 2008: 55). Observamos que es habitual también en el lenguaje periodístico. La metonimia se da con mucha frecuencia en determinados casos que se repiten, se han hecho ya habituales y prácticamente no aportan nada en cuanto a expresividad. Nos referimos a ejemplos abundantes, comunes y corrientes como Bruselas por Unión Europea, Madrid por España o el Gobierno de España, (La) Moncloa por el Consejo de Ministros, Hacienda por Ministerio de Hacienda, etc. Se encuentran en la misma línea ejemplos algo más especializados como ‘el parqué’ en vez de ‘la bolsa’, ejemplo típico del clásico ‘pars pro toto’, en

realidad una sinécdoque, (la explicación es que el suelo de la bolsa de Madrid estaba cubierto de parqué), ‘sillón’ en vez de ‘puesto’, ‘cargo: “Quien ocupe el sillón de Ordóñez /el antiguo gobernador del Banco Central/ deberá ser capaz de cambiar la rueda de un coche en marcha, como afirma el dicho popular, porque la crisis no se va a detener” (Barrón 2012b: 33). Hay otros de carácter más ocasional que son del mismo tipo como: “[...] el investigador de Fedea Michele Boldrin, que defiende un cambio en la estructura tributaria (bajar el IRPF /Impuesto sobre la Renta de Personas Físicas/ y subir el patrimonio) [...]” (Sérvulo González 2012a: 24) (en vez del impuesto sobre el patrimonio) o los subtítulos “Suben las islas, baja el interior” (Sánchez Silva 2012b: 29) (en vez del turismo en las respectivas regiones) y “Regresan los paquetes de vacaciones, pierden restauración y ocio” (Sánchez Silva 2012b: 29) (en vez de los sectores de restauración y ocio).

Ejemplos como los aducidos proliferan, pero las metonimias ya se han hecho habituales, son un cliché o su uso ya es automático, no destacan por su originalidad, no llaman la atención, ni requieren un esfuerzo para ser entendidas. Tendemos a pensar que su papel en el discurso periodístico que analizamos es sobre todo instrumental, o sea, se evitan palabras, expresiones y/o repeticiones en cierto sentido innecesarias, que se pueden sobreentender, que harían el discurso más pesado y, a veces, podrían darle un toque algo pedante. Dicho de otro modo, el provecho que vemos de este recurso es que flexibiliza y agiliza la expresión.

Son muy pocos los casos cuando la metonimia no es tan “automática” y desgastada por el uso: “Con un Gobierno no votado por las urnas, la calle estaría mucho más incendiada [...]” (Cué 2012: 13). El ejemplo citado es interesante porque en poco espacio tenemos tres tropos, el último es metáfora. Los tres potencian su efecto a pesar de que este hecho no llama la atención a primera vista. La primera metonimia (‘por las urnas’ en vez de ‘por los electores’ o ‘en unas elecciones’) no difiere mucho de las que ya hemos descrito, pero en la otra la relación entre la expresión y el significado no es tan unívoca. Dicha relación es de lugar y podemos interpretar el significado como ‘ciudadanos que han salido a la calle’ (se supone que para expresar su desacuerdo), ‘protestas por las calles’ y de aquí se deriva una idea que, desde luego, tiene que ver con ‘la calle’, pero de una manera no tan directa: ‘opinión pública contraria expresada por medio de demostraciones en las calles’. Para este ejemplo es válida la opinión de E. Vucheva que la metonimia “se utiliza tanto para expresar cierto énfasis, como para evitar la designación exacta y encubrirse detrás de alguna fórmula más general” (Vucheva 2008: 55). La misma

autora considera una de las variantes de este tropo, la antonomasia, “una clase de sinécdoque que utiliza el rasgo característico de un objeto extralingüístico para identificar el referente con este rasgo” (Vucheva 2008: 56) “abunda en el lenguaje periodístico, siendo una de sus más notables características” (Vucheva 2008: 57). Sin embargo, nosotros no notamos tal particularidad en los artículos de temas económicos en el periódico *El País*. Los únicos casos que hemos detectado en todo el corpus son: “los cuatro grandes de la eurozona” (Doncel 2012 a: 28) por ‘las cuatro economías y países más desarrollados’ y “el titular de economía” (Barrón 2012a: 32) por ‘Luis de Guindos’ quien es el ministro de economía.

Otra figura bastante difundida es la hipérbole. Las fuentes teóricas advierten que se usa con frecuencia en el lenguaje coloquial. D. Estébanez Calderón (Estébanez Calderón 2004: 507) llama la atención especialmente sobre su presencia en la propaganda cuyos objetivos y modo de funcionar no son del todo ajenos al discurso periodístico. El examen de dicho recurso en realidad nos lleva al análisis de un grupo de figuras. Por un lado el epíteto, porque a menudo es el que crea el efecto hiperbólico. Valoramos como más expresivo el ejemplo “paro estratosférico” (Doncel 2012b: 23), pero hay también muchos otros: “la desastrosa situación de la prima de riesgo” (Cué 2012: 13), “consecuencias devastadoras” (Doncel 2012 a: 29), “drástica sesión” y “pérdidas colosales” (Romero 2012: 31), etc. Con el mismo fin se utilizan también los superlativos absolutos: “altísimos intereses” (Ferrer 2012: 24), “durísima jornada” (Cué 2012: 12), “durísimas consecuencias” (Cué 2012: 12), etc.

Aunque sea quizás el más difundido, el uso de adjetivos no es el único procedimiento para conseguir “una expresión exagerada o excesiva” (González de Gambier 2002: 195): “El temor al rescate domina todo el ambiente del Gobierno.” (Cué 2012: 12), “la crisis lo arrasa todo” (Cué 2012: 12), “el recrudescimiento de la guerra de precios” (Sánchez-Silva 2012b: 12), etc. Está claro que el contenido de las hipérbolas en los casos citados y en la mayoría de los ejemplos registrados en general está encaminado a ensombrecer todavía más el panorama de por sí ya bastante sombrío de la crisis que atraviesa el país dotándole a veces de matices apocalípticos. Estos tintes negros por supuesto influyen en el lector, reforzando en muchos casos la intención crítica que tiene el artículo.

El epíteto por sí mismo, sin tener necesariamente una vertiente hiperbólica, también influye de una manera directa y eficaz. Un ejemplo muy elocuente es “La rotura de relaciones llegó por la estrambótica resolución de la crisis de Bankia” (Barón 2012a: 32), donde a la valoración

negativa contundente se añaden connotaciones despectivas y una fuerte carga irónica. El hecho de que todo esto se logra con una sola palabra, un adjetivo explicativo cuyo “rasgo esencial” “es precisamente el no ser necesario para el conocimiento del objeto al que se califica” (Estébanez Calderón 2004: 347) es una prueba convincente de la fuerza expresiva del recurso que, además, aporta una dimensión personal, original a lo escrito; sabemos que la teoría de la literatura destaca los epítetos como uno de los rasgos más característicos del estilo del autor.

El estudio de la hipérbole por contraste nos hace pensar en la litote cuya presencia en las fuentes investigadas es mucho más limitada y suele combinarse con el eufemismo: “el evidente desencuentro con Alemania” (Cué 2012: 13). El último es un procedimiento que se da con suma frecuencia que no es nada sorprendente en el lenguaje periodístico. Pero advertimos que en las fuentes investigadas no se trata de evitar palabras o expresiones groseras, vulgares y malsonantes como reza por lo menos una parte de la definición del eufemismo. Al empleo en nuestro ámbito cuadra mejor la nota de E. Vucheva: “También es muy frecuente en el lenguaje político para evitar algunas verdades “más crueles” (Vucheva 2008: 57). Esto es lógico teniendo en cuenta que el tema recurrente que en uno u otro aspecto se aborda en los artículos es la crisis y los periódicos en gran medida recogen o reflejan el discurso oficial. Es interesante que el eufemismo no siempre cumple su clásica función de ‘atenuar’, ‘suavizar’, etc., sino al revés: se convierte en un instrumento de crítica por medio de la ironía, o sea desenmascarándose en los mismos artículos. Las citas lo dicen todo: “El cumplimiento de estas exigencias no es baladí: Bruselas y los Gobiernos europeos las mirarán con lupa cuando tengan que decidir si es previsible segundo rescate parcial – con el que se pretende relajar las tensiones en el mercado de la deuda – conllevará nuevas medidas, eufemismo que suele traducirse en recortes” (Doncel 2012b: 23); “Hoy hace una semana que los presupuestos de 2012 entraron en vigor. Y ya, con tan corta vida, caben pocas dudas de que, en su redacción actual, son un anhelo que necesita muchos ajustes (léase más recortes) para que sean realidad” (Gómez 2012a: 24).

De lo citado es fácil deducir que en el lenguaje periodístico de los últimos años se han establecido *clichés* en la esfera de los eufemismos: son utilizados por todo el mundo y se reconocen sin ninguna dificultad. En esta casilla caben: ‘medidas’ o ‘ajustes’ por ‘recortes’ o el verbo ‘tocar’ por ‘reducir, cortar’ y otros.

La conclusión que se impone de las pospartes de nuestro estudio es que el discurso periodístico estudiado que trata temas económicos con los

respectivos términos es, además, muy rico en figuras literarias. La combinación es interesante y sorprendente, el resultado es expresividad y una manera original de presentar el asunto que capta la atención del lector.

BIBLIOGRAFÍA

- Barrón 2012a:** Barrón, I. de. Ordóñez pierde, ¿gana Guindos? // *El País*, № 12761, 3.VI.2012, 32 – 33.
- Barrón 2012b:** Barrón, I. de. Alguien capaz de cambiar la rueda de un coche en marcha. // *El País*, № 12761, 3.VI.2012, 33.
- Cué 2012:** Cué, C. E. Rajoy se prepara para el nuevo rescate en otoño con un Gobierno muy desgastado. // *El País*, № 12824, 5.VIII.2012, 12 – 13.
- Doncel 2012a:** Doncel, L. La UE anima a España al rescate financiero. // *El País*, № 12761, 3.VI.2012, 28 – 29.
- Doncel 2012b:** Doncel, L. Rajoy debe aún grandes reformas. // *El País*, № 12831, 12.VIII.2012, 23.
- Estébanez Calderón 2004:** Estébanez Calderón, D. *Diccionario de términos literarios*. Madrid: Alianza, 2004.
- Ferrer 2012:** Ferrer, T. Los bancos pugnan por los depósitos vendiendo productos menos seguros. // *El País*, № 12831, 12.VIII.2012, 24.
- Gómez 2012a:** Gómez, M. V. Los presupuestos duran una semana. // *El País*, № 12796, 8.VII.2012, 24 – 25.
- Gómez 2012b:** Gómez, M. V. El Gobierno promete a Bruselas elevar la “edad efectiva” de jubilación. // *El País*, № 12824, 5.VIII.2012, 22.
- González de Gambier 2002:** González de Gambier, E. *Diccionario de Terminología Literaria*. Madrid: Síntesis, 2002.
- Levintova 1985:** Levintova, *Diccionario fraseológico español-ruso*. Moscú: Editorial “Russki yazik”, 1985.
- Madariaga 1980:** Madariaga, L. de. *Diccionario temático de términos literarios*. León: Everest, 1980.
- Mars 2012:** Mars, A. Las dudas enredan la ruta del Tesoro. // *El País*, № 12761, 3.VI.2012, 30.
- Maté 2012:** Maté, V. Aceite de oliva con acento portugués. // *El País. Negocios*, № 12761, 3.VI.2012, 12.
- Nitsolov 1980:** Ницолов, Л., Л. Георгиев, Хр. Джамбазки, С. Спасов. *Речник на литературните термини*. София: Наука и изкуство, 1980.
- Romero 2012:** Romero, J. M. y J. Casquero. Rato prepara su contraataque. // *El País*, № 12761, 3.VI.2012, 31.
- Sánchez-Silva 2012a:** Sánchez-Silva, C. y D. Fernández. Salidas de bajo coste para la crisis. // *El País. Negocios*, № 12789, 1.VII.2012, 4 – 5.
- Sánchez-Silva 2012b:** Sánchez-Silva, C. El turismo alemán crece un 3% hasta julio. // *El País*, № 12831, 19.VIII.2012, 29.

Seco 2005: Seco, M., O. Andrés y G. Ramón. *Diccionario fraseológico documentado del español actual (Locuciones y modismos españoles)*. Madrid: Aguilar, 2005.

Sérvulo González 2012a: Sérvulo González, J. y A. Mars. Una subida fiscal inevitable e inminente. // *El País*, № 12789, 1.VII.2012, 24.

Sérvulo González 2012b: Sérvulo González, J. Las tijeras están preparadas. // *El País*, № 12796, 8.VII.2012, 25.

Varela 1994: Varela, F. Y H. Kubarth. *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid: Gredos, 1994.

Vucheva 2008: Vucheva, E. *Estilística del español actual*. Sofia: Editorial Universitaria “San Clemente de Ojrid”, 2008.

FUENTES DE CONSULTA EN INTERNET

14.8.2013: <http://lema.rae.es/drae/>

1.9.2013: <http://www.wordreference.com/es/en/translation.asp?spen=dar+ox%C3%ADgeno>

3.8.2013: [http://es.wikipedia.org/wiki/Vuelta_de_tuerca_\(argumento\)](http://es.wikipedia.org/wiki/Vuelta_de_tuerca_(argumento))

17.8.2013: <http://significadoyorigen.wordpress.com/2010/06/01/una-vuelta-de-tuerca/>

ЧУЖДИЦИТЕ И ЗАЕМКИТЕ КАТО СТИЛИСТИЧНО СРЕДСТВО В КОМЕДИОГРАФИЯТА НА БРАНИСЛАВ НУШИЧ

Вяра Найденова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

FOREIGN AND LOAN WORDS AS A STYLISTIC DEVICE IN BRANISLAV NUŠIĆ'S COMEDY AUTOBIOGRAPHY

Viara Naydenova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of linguistic analysis in this paper are certain specific features of the loanwords (borrowings) as a stylistic device of humour used by Br. Nušić to achieve a humorous effect in his comediography.

Key words: words of foreign origin, the linguistic and stylistic device of humour, Branislav Nušić's comediography

1. Тема и термини

1.1. Бранислав Нушич използва в своята комедиография разнообразни езикови средства, сред които на лексикалното равнище заемките и чуждиците се открояват с разнообразието и стилистичната си натовареност. В този текст обект на изследване са чуждиците и заемките с цел да се установи приносът им към спецификата на авторския стил. Разглежданата лексика е ексцерпирана от комедиите „Народен представител“ (НП), „Алфавит“ (АН), „Съмнително лице“ (СЛ), „Госпожа министершата“ (ГМ), „Д-р“ (ДР) и е класифицирана според произхода ѝ въз основа на речника за чуждите думи на Вуяклия 1980 и с позоваване се на неговата класификация и терминология. Анализират се избрани моменти от посочените комедии, в които този тип лексика представлява едно от стилистичните средства с подчертан комичен ефект и с индивидуализираща роля при речевата самохарактеристика на героите.

1.2. Терминологията, която е използвана в настоящия текст, е в съответствие с критериите на Бояджиев, Куцаров, Пенчев (1999: 165 –

170). Според характера и възникването им думите (и суфиксите) се делят на домашни (изконни) и заети, които пък биват класифицирани като заемки, екзотична лексика и варваризми. Заемките са чужди думи, които са напълно адаптирани към системата на приемащия език – по отношение на фонетиката, графиката и граматиката, а семантично не се отличават от изконните думи. Когато заемките имат съответни синоними в приемащия език, те се определят условно като чуждици. Екзотизмите са специфични названия на предмети и явления от живота и бита на други народи, природни и географски особености, длъжности, звания, парични единици и други реалии, които нямат превод и се предават максимално близо до изворния им вид, но транскрибирани. Варваризмите фигурират не само на кирилица, но и на азбуката източник, освен това се употребяват в приемащия език, но не са интегрална част от лексиката му. Интернационалната лексика (думи, близки по форма и с еднакво значение в много езици) и словообразователни елементи са пряко заети, като голяма част от тях по произход са латински и гръцки.

2. Видове чуждици и заемки според произхода им

2.1. Турцизми

В научната литература могат да се намерят различни термини за обозначаването на заемките и чуждиците в сръбския език, по произход от турски, арабски и персийски език: турцизми, османизми, ориентализми/арабизми, фарсизми и т. н. Приемаме термина турцизми като най-често употребяван. За тях трябва да се подчертае, че като цяло притежават статуса на книжовна лексика според нормата. Макар и заемки с голяма фреквентност, повечето от тях имат и изконни синоними. Така че някои турцизми се схващат като остарели и/или като маркирани – с конотация на пейоративност, разговорност, ниска култура, както ги използва и Нушич в комедиите си. Най-често като части на речта тези лексеми са съществителни имена. След неминуемата си графична и фонетична адаптация към системата на сръбския език те обозначават предмети и явления от бита и социалния живот, навлезли заедно с наименованието си.

2.1.1. Ето няколко примера, ексцерпирани от посочените комедии: *тестија*, *драмлије*, *аршин*, *сутлијаш*, *пандур*, *дивит*, *чаршија*, *чаршав*, *миндер*, *дућан*, *шоља/шољица*, *чизме*, *мамузе*, *фајда*, *ока*, *еспан*, *чојица*, *саксија*, *калфа*, *будала*, *апса (хапса)*. Като стилистично средство най-вече се срещат при обрисуването на по-архаичен и провинциален бит. Самият Нушич борави с турцизми в ремарките с цел ситуирането на действието в комична време-пространствена рамка, но

в контраст с чужди думи от европейските езици, номиниращи по-модерни понятия и предмети. С това априори поставя в основата на комедийното действие конфронтацията между старото и новото, която е двигател на цялостния сюжет:

„**ЧИН ПРВИ**

Соба код Јеврема Прокића. На левом зиду два прозора, на сваком чисте завесе и саксије с цвећем. Између прозора миндер са жанилском застирком... На ормару вазна са цвећем, фигурице од гипса, већи сат, шатуле од бомбона, слике у рамовима са наслоном и друге ситнице. ... Мали етажер на три спрата и на њему шољице, чаше... На средини собе сто са куповним чаршавом и око њега столице. Паланачка соба из осамдесетих година у чији се стил унео и укус девојке која је погдешто примила одлазећи родбини у Београд“ (НП – Нушич 1962 – 1965, том 1965: 23).

Цитираниот отквс е типичен за стила на комедиографа и при диалозите и монологите. Да създава контраст между еднотипни изразни средства, но с различна конотация, в един и същи контекст и конситуация, в случая – заемки и чуждици от различни езици, – е характерен приџом, чрез който Бр. Нушич постига комичен ефект (Паси 1993).

2.1.2. Когато означава действия и състояния, турцизъм е коренът на думата, но тя е оформена според морфологичните, фонетичните и граматическите изисквания на сръбскиот език, с добавени изконни префикси, суфикси и други маркери. Например при глаголите се добавя инфинитивниот формант **-ти**: *изрезилити, похарати, (х)апсити*. От наречията примери за думи с турски произход са: *бамбадава, бадава, канда, дедер, јок* и др. При адаптацијата на турцизмите се наблюдават предимно фонетични промени, како изпадането на фонемата **х**, което е характерно за сръбскиот език поради неустойчивоста ѝ: *(х)ајд(е), (х)алал јој вера, (х)апса*. Широко распространениот и все още тврде продуктивен суфикс турцизъм **-џија/** (за женски род по сръбениот суфикс с маркер за ж. р. **-џика**) учествува в образуването на номина агентис: *глобаџија, кафеџија, проводаџика*.

2.1.3. Турцизми се среќат и како комикогенен елемент на разговорната реч в диалозите в почти всички комедии на Нушич. Како предпочитано средство при словесната самохарактеризација на героите турцизмите – сами или в комбинација с други езикови стилистични средства – привнесат нюанси на пейоративност, просторечие и провинциална закостенялост.

2.2. Латинизми

2.2.1. Латинизмите предимно спадат към цивилизационната лексика или терминологията и принадлежат към лексикалния фонд на повечето европейски езици в оригиналната си форма и значение или са адаптирани фонетично и морфологично. Те представляват съставна част на речниковия фонд и комуникацията и между интелектуалците в края на XIX в. – първите десетилетия на XX в., което е отразено в комедиите на Нушич. Този тип лексика е предпочитана при езиковата характеристика на „интелектуалните“ герои от комедиите му – адвокати, професори, доктори на науките, политици, представители на администрацията и правото. Там латинизмите са немаркирани, но все пак носят идеята за образованост и досег със световната култура, показател са за добър език и стил и за актуалност и модерност. Неминуемо тази тенденция към интелектуализация на езика и проникване на латински думи достига и до представители на кръгове с по-ниско образование, закостенели в средата си – чрез вестниците, политическите речи, научните събития, администрацията (съответно чрез публицистичния, научния, административния стил).

Употребени с цел постигане на хумористичен ефект и на фона на останалите комедиографски прийоми на Нушич, латинизмите от стилистично неутрални се превръщат в стилистично натоварени. Комедиографът ги влага в речта на даден герой, но чрез фонетични, дори смислови деформации. С това авторът внушава, че лексемите от латински произход са недостатъчно добре осмислени и усвоени, дори погрешно възприети и „изкривени“ поради слаба образованост и ниска култура. „Внедрени“ в речта на персонажа, подобни чуждици водят до комични недоразумения и са едни от успешно използваните чисто вербални средства на хумора в много от разглежданите произведения. Хумористичният ефект се постига в някои случаи благодарение на контраста между претенциите на героя и реалната му интелектуална същност, в други – при несъвместимостта между различните комуникативни сфери и неуместността на употребата на такъв тип лексеми.

2.2.2. Ето част от примерите за латинизми (от класически и нов латински – тези термини фигурират в този текст така, както ги определя в речника си М. Вуяклия, 1980): *индивидуа, дијурна, тестамент, рицинус, шпиритус, обланда, фамулус, фасцикула (стар.), nihilista, фалсификат / фалсификовати, салутирати, кандидат/ура, кандидовати се, буџет, менза, персона, акт, фондови, пасош, култура, регистар, вијадукт, министар(ство), антиципативан, приватан, контемплативан, флукуантан (от флукуација), интуитиван, виталистички, монументалан, цензура, позитура, тортура, секвестура,*

концептирати, нихилиста, университет, факултет, ректорат, деканат, лицитација, интабулација, интерпелација, агитација, сензација, концесија, популација, мобилизација, луминација (илюминација, погрешно изговаряно), прокламација, администрација, профанација, ситуација, канцеларија, суфикси/префикси: -транс-, анте-, а-, ан-, и други. Термините логоцентрични и биоцентрични са двусъставни: с първи гръцки и втори латински корен.

2.2.3. Ролята на заемките и чуждиците не само в развитието на действието, но и при пораждане на хумористични ефекти съобразно с авторовата концепция и внушенията на художествената творба в някои моменти е особено голяма.

Появяващите се в репликите на героите чуждици и заемки, както и термини от чужд произход са извор на семантични дисонанси, ако са употребени в несъответстващ контекст/конситуация. Подобен е случаят от ДР със сказката из областта на философията, за който става дума в III действие, II сцена на ДР (Найденова 2003). Това, че сказката, представена от псевдодоктора пред избраното белградско общество, е предизвикала смях и подигравки от страна на аудиторията, е логично и обосновано от цялото предходно действие в комедията и въведено от автора не само чрез комичните ситуации и смяната на самоличности, а и с лексикални стилистични средства. Най-важният фактор философската лекция да не бъде разбрана от присъстващите се корени в неспециализираността на аудиторията по отношение на термините от чужд произход. Без да представя самата сцена, а само нейния отглас, в рамките само на едно-единствено изречение, цитирано от злополучната сказка, сръбският комедиограф точно, пълно, външно наподобяващо, но със скрита ирония копира доста от типичните черти на научния стил: „У контемплативно интуистичко-виталистичком излагању флукуантних логоцентричних и биоцентричних проблема, сукобио сам се са деризорним профанацијама климатеричке културе“ (Нушич, 1962 – 1965, том 1964: 278). Разбира се, не поради неумение да дозира езиковите средства, а именно в преследване на определен хумористичен, дори гротесков ефект чрез претрупване (акумулация – термин на М. Чорац, 1974) комедиографът пренасища откъса с еднотипни езикови средства. В случая това са тясно специализираните термини от чужд произход (латински и гръцки), за разгадаването на чийто смисъл е необходим философски или тълковен речник. Нушич съзнава и съвършено използва факта, че стилистико-поетичната стойност на дадено средство на езиковата стилистика е толкова по-голяма, колкото повече това средство се раз-

личава от общоупотребимата лексика в ежедневната езикова комуникация, колкото повече дисхармонира с нея (Шкрѐб 1934). За постигането на вербален комичен ефект авторът е превишил „концентрацията“ им, акумулирал ги е в цитирания откъс с чисто художествена цел.

Две от думите с чужд произход – проблеми и култура – са заемки интернационализми със сравнително прозрачна семантика поради по-високата си фреквентност и нетерминологичния си характер, но са употребени в рамките на текст от научния стил и затова в този случай трябва да се отчете стилистичната им маркираност и обосновааност. Има само две домашни думи: *сукобио сам се* и *излагање* – отново с доста невсекидневен, „книжен“ смислов оттенък, а и отглаголното съществително е типично за научния стил.

2.2.4. Присъствие на латинизми се отчита в НП, АН, СЛ, ДР, като в предходни изследвания (Найденова 2000, 2003) са изследвани някои от особено ярките моменти с хумористичен ефект, постигнат благодарение на латинизмите като лексеми. Трябва да се подчертае, че те са органично преплетени с различни други стилистични средства и фигури от всички езикови равнища в уникалния комедиографски стил на Бранислав Нушич. Той постига подчертан комичен ефект, когато негови герои употребяват латинизми с деформирана артикулация, неточен смисъл, в неподходящ контекст и/или комуникативна сфера.

3. Други заемки и чуждици

3.1. Примерите, които следват, са ексцерпирани от разглежданите комедии и са класифицирани по произход с позоваване на речника на чуждите думи на Милан Вуяклия:

Галицизми: *депеша, шифра, плафон, вазна (стар. – сега: ваза), ликер, шампањ (стар. – сега: шампањац), фотеля, резерва, ревер (от лат.), мода, пардон, жандар, финансијер, интрига, шамбр-сепаре, корегирати (стар. – сега: кориговати), женирати, есконтовати (дисконтовати), оријенталиста, берза (фр., ит., нлат.), интересантан.*

Гърцизми: *академски, климактерички, философ/ирати (стар. – сега: филозоф/ирати), фантазија, теорија, политика, проблем, протокол, јеванђеље, џимет, симплон, километар, динамика, море, суфикси/префикси: а(н-а)-, анти-.*

Германизми: *проминцле, шатула (от лат.), пуслице, клонфер, крагна, штикле, визит-карте, грос-папа, грос-мама, лиферовати (от лат.), јегерка (стар.).*

Италианизми: *ексери, фирма, валута, шпијун.*

Унгаризми: *кецеља, варош, фиока.*

Англицизми: *реденгот, коктейл, тунел, џунгла (от хинди през англ.), брици, футбол, чек* (Вуяклия: 1980).

Посочените чуждици като цяло са адаптирани към езиковата система на сръбския език фонетично – чрез най-близка транскрипция, морфологично – чрез добавяне на изконни форманти (за прилагателните – -чки/-ски, -ан, -ч/ни; за глаголите – -ова/-ева, -ти).

3.2. Изобилие от думи с френски и английски произход Нушич използва, за да създаде комичен конфликт между по-старото поколение (в ДР – Живота и Мара) и техния син Милорад, между патриархалните устои и модния бохемския начин на живот, между привидното и реалното:

„ЖИВОТА: Па да, дете спава, а отац плаћа рачуне.

МАРА: Какве рачуне?

ЖИВОТА: Какве? Ево да чујеш какве! (Показује јој.) Три хиљаде четири стотине двадесет и три динара! И знаш на што? Ево и то да чујеш: три вечере у шамбр-сепареу... И слушај само чиме је ту вечеру искитио: шампањ, ликер, коктейл. Шампањ триста динара, ликер дванаест, коктейл тридесет динара...

МАРА: Немој више плаћати, па ето ти!...

ЖИВОТА: ... морам да му сачувам углед и то не њему него овој дипломи. Доктор филозофије, еј, замисли, доктор филозофије па да га избацују из локала због неплаћања...“ (Нушич 1962 – 1965, том 1964: 204 – 206).

Такива думи авторът е вложил и в словесната характеристика на млади хора с университетско образование и изтънчени обноски и речник (Велимир и Славка – Нушич, 1962 – 1965, том 1964: 219 – 220) – също като контрапункт на речевите изјави на предишното поколение.

3.3. Подобна „инвазия“ на чуждици в речника на Живка (по произход от дребната буржоазия с корени извън столицата и доскорошна чиновническа съпруга и от съвсем неотдавна министерша) е свидетелство за желанието ѝ да се адаптира към новата си обществена позиция, но без интелекта и образованието, необходими за тази цел. Тя осъзнава необходимостта в новата, елитарната среда освен изтънчени маниери и последна мода да се ползват чужди езици като френски и английски и дори насочва палавия си син да учи английски (Найденова 2004). За самата Живка чуждите езици са маркер за принадлежност към новата социална прослойка, към която тя по силата на обстоятелствата вече се е присъединила. В резултат на тези нейни претенции в комедията ГМ се поражда поредица от нелепи недоразумения и пародирани въз основа на семантични и артикулационни не-

точности, използвани от автора, за да изтъкне комичността при иначе драматичните лични и обществени феномени, каквито са снобизмът и кариеризмът¹.

Това говори, че Нушич целенасочено е подбирал чуждици, обозначаващи модните понятия и реалии и речевите формули на езиковия етикет, които влизат в комичен контраст с турцизмите, разговорните и просторечните елементи и диалектизмите. Той ги влага не само в езика на предходните, но и на новата генерация, само че във фамилиарна обстановка (в ДР – Живота, Благое, от една страна, и Милорад, Славка, Велимир, от друга, както и в езика на Живка от ГМ). Тази струя в комедиографията му е в унисон с осмиването на чуждопоклонството и „криворазбраната цивилизация“, характеризира се с изкривено и недоучено ползване на чужди думи в позьорския стремеж да си „модерен“². Акад. Ст. Младенов в издаваното от него списание „Родна реч“ по сходен повод констатира: „Мнозина си мислят, че ще минат за по-„учени“, а речта им за по-„красива“, ако употребяват някоя чужда дума вместо „простата“ дума от своя език“ (цит. по Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 175).

3.4.1. „Превключването на по-висок езиков код... с повишената употреба на интернационализми“ с краен резултат „макаронизация“ се коментира от социолингвистиката: „Превключването и използването на маркери-интернационализми е част от маркерите за повишаване на интелектуализацията. Това обаче е нож с две остриета поради опасността от макаронизация. Твърде често тези маркери изглеждат като вклинени, поставени на неподходящо място – с променено лексикално значение и със смехотворни деформации, последица от устното им усвояване и от неправилното етимологизиране“ (Виденов 1990: 304).

Този феномен е в основата на вербалната кóмика и дори на развитието на действието в комедията АН (Найденова 2000). Завръзката е, че министерска телеграма до околийския изисква да се опишат аналфабетите, налични в околията. Тази опасна чуждица внушава у

¹ Напр. варваризмът „олрайт“ означава псувня на английски според сина на министершата Рака (Найденова 2005).

² В сръбската комедиография подобна героиня от по-ранен исторически момент е Фема от „Надутата тиква“ на Йован Стерия-Попович. Нейната реч, изпъстрена с двусмислици, каламбури, фонетични безсмислени подобия, имитация на френски и немски изрази, макаронизми, е главното средство за изграждането на образа ѝ и за типизирането на цели съсловия. Освен това този образ е христоматиен пример как чрез езикови средства се постига комичен ефект (Иванова 2000: 96 – 97).

необразования, но верен на династията околийски началник голям страх и той ѝ придава значението „противник на режима“. Опасенията му се потвърждават от останалите чиновници и пристави. Един от тях в специален речник е обяснил със собствена терминология и на достъпен нему език по принципа на вулгарната етимология чужди думи: *каријера, класа, ривал, криза, кокота, популација, песимизам, оптимизам, анулирати (то је кад се нешто убрише – Па то, кад на пример г. Мика убрише нос, онда се то страним речима каже: г. Мика анулирао нос, отбелязва началникът – Нушич 2011: 41 – 56), анахронизам, лицитација, перспектива, проституција, асфалт, апелација, ананас*. От гледна точка на езиковата стилистика този „речник“ е ярък пример за акумулация на сходни лингво-стилистични средства и параномазийна игра на думи с комичен ефект. Но доста други похвати – не само на чисто езиковия, но и на сценично-ситуативния, комедиографски език (диалози, коментари, жестове, пози, действие) – се наслагват за постигането на сатиричното внушение и на комичния ефект.

В същия „речник“ друга поредица от чужди думи с голямо случайно сходство във фонетичния си състав без смислова или родствена връзка помежду си е повод за обрисуването както на главния протагонист, така и на цялата визирана епоха.

По заповед на околийския „*Треба ми једна страна реч, па не могу сад да се сетим. Дедер ми прочитај које речи имаш на слово „а“?*“, чиновникът започва да изрежда: *Асфалт, Апелација, АНанас...* (с тълкување – „*воће, које се једе*“). Началникът с нетърпящ възражение тон едновременно на политическа личност, но и на езиковед изисква: „*потражи ти ако имаш још коју реч на „а“*. ... „*Имаш ли ти, брате, забележено на слово а: „ана“ ... што се не једе?*“ Защото, според околийския, „*све речи које почињу са „АН“ кажу нешто опасно. Ето, антидинастија, па анархија, па анатема, па антиквар*“ (Нушич 2011: 46 – 48). По същността си тази представка от гръцки произход е чисто формалният признак за сходство, основа на параномазийната игра на думи, елегантно въведена и експлоатирана от Нушич в рамките на цялата творба. Така че съвсем логично според собствената си логика лицата в пиесата достигат до извода, че и АНанас-ът може да се причисли към „опасните“ думи с представка АН- поради звуковата аналогия. Сред чиновниците, трепереци навреме да изпратят отчета до своя министър, всичко всява смут, а камо ли една такава опасна „овошка“³. Постепенно в хода на сценичното действие АНА-

³ Според текста на превода на АН от Димитър Симидов от 1965 г. смятаме употребата на тази лексема в нейно по-старо значение за постижение на преводача.

нас-ът дотолкова обсебва съзнанието на действащите лица, че става синоним на всичко заплашително, а поради фонетичното си подобие с АНАлфabet – и до известна степен негов синоним. От друга страна, все пак остава първичното значение на ананаса – плод, но с по-късното наслявяване на нова, преосмислена конотация – като забранения плод⁴. Така, чрез акумулация на все повече подобно звучащи думи в един все по-дълъг параномазиен ред, комедиографът успява да поведе умело публиката към преосмислянето и транспонирането на значението на разглежданите чуждици и заемки до качествената им семантична промяна и обобщение.

3.4.2. Тук е мястото да се илюстрира и вторият вариант на проявлението на параномазията – употребата на думи, сходни по звуковата си форма, но едната лексема в двойката съзнателно се деформира със съществуващи, общоупотребими структурни елементи. Получава се своеобразна корелативна двойка лексеми. Едната от тях е съвсем редовна речникова единица – заемка или чуждица, другата – образувана по неин модел по законите на словообразуването в дадения език. „Подобни думи не съществуват в езика, но съдържат структурни елементи, които ги съотнасят с други думи от езика и от тях именно получават семантичния си пълнеж. Така те дори могат да бъдат употребявани самостоятелно, без да стои редом до тях първоначалната дума – обект на деформирането с параномастична цел“ (Василева 1986: 149 – 150). Подобни думи са аналфabet / аналфabetКА или кокотКА / КОКОТ. В първия случай това е станало възможно чрез добавяне на словообразователния суфикс -КА, маркер на морфологичния и смислов признак „съществително име от ж. р., ед. ч.“, и така се получава несъществуваща дума, но с ясен смисъл. Във втория случай процесът е в обратна посока – отнема се, отпада същият суфикс от оригиналната дума, за да се създаде ярък комичен ефект от този несъществуващ корелат.

3.5. Същински чужди думи и изрази

3.5.1. Думи и изрази от френски, немски, английски

Коренно различна е функцията на същинските чужди думи от конкретен език, предадени най-често в най-близкото им фонетично съответствие на сръбска кирилица. Те идентифицират дадения персонаж откъм националност или пристрастия. Думите и изразите от

Така се набляга върху конотацията за архаичност, провинциалност, за слаба образованост и коленопреклонност към династията, подсилва се цялостното хумористично звучене на творбата на български (Нушич 1965).

⁴ Началникът заявява на жена си: „*Не трим ананас у кући, па свршена ствар!*“ (Нушич 2011: 53).

френски, английски, немски език са индивидуализиращ елемент в речта на даден герой – Нинкович от министерството (ГМ), професор Райнер и Клара (ДР), сина на английския консул и учителката по английски (ГМ). В тези случаи проучваните лексеми нямат характер на чуждици и заемки в конкретния контекст. Те фигурират в текста на цитираните комедии с друга функция – стилистична, най-вече комигогенна и индивидуализираща.

3.5.1.1. В комедиите на Нушич има няколко подобни примера.

3.5.1.2. В ДР Клара от Фрайбург отправя към детето си Пепика реплика на немски, която е транслитерирана на сръбска кирилица: *„Пети херцхен, кисе ди ханд дер гросмама! Дас ист дајне гросмама.“* Лаконично, само чрез посочения цитат на чужд език, Нушич залага основите на нов конфликт – свое/чуждо – в комедията ДР, който се разрешава на финала не без помощта и на лингвостилистични средства (конфронтацията на чуждото лично име и домашното фамилно име, графиката): *„ЖИВОТА: ... диплома. Писаће тада ту крупним словима: др Пепика Цвијовић“* (Нушич 1962 – 1965, том 1964: 345).

3.5.1.3. В ГМ изпеченият карьерист г-н Нинкович, моден експерт и гид в елитното общество на всяка нова министерша, спец по изтънчените обноски, употребява голямо количество френски думи и изрази, представени от автора чрез транслитериране. Те са концентрирани в една-единствена сцена. На места авторът преценява за необходимо Нинкович да ги превежда на сръбски или да пояснява смисъла им поради невежеството на Живка: *„Же сви тутафе а вотр диспозицион!; Л бон тон ди гран монд (Правила отменог друштва); мени за дине; Ен гу парфе (један нарочито префињен укус); Гри нал бело грао, које прелива у плавило ведрога неба, креп де шин; то је главно – се ла шоз пренсипал; то је шик и придаје шарм осмеху; питање је врло деликатно. Ин кестион ту та фе дискрет?; Ноблес оближ; отмена дама, ин фам ди монд; Екселан!; врло тешка и компликована игра. Ен же комплике, ме тре дистанге; Воала, са се л пренсип фундаментал!; Врло просто и једноставно. Д’ин маниер бјен семпл!; Се са! То је сасвим доволно! Се сифизан!; Може и тако. Са ва оси; једну нарочиту форму, ин форм спесиал; ствар ваших... како да се изразим, ин кестион д во сантиман ентим!; ствар је врло проста. Се семпл ком ту!; Се ком ву вуле. Како желите; Пардон, мил фоа пардон!“* (Нушич 1998: 58 – 65). Очебийното противоречие между изискванията към една дама от висшето общество и същността на новоизлюпената министерша, между изисканите маниери, образоваността и идеалната външност на службогонеца Нинкович и дребнобуржоазната ограни-

ченост в манталитета и кичозността в облеклото и поведението на Живка са разгледани в отделно съобщение с оглед най-вече на ролята на лингвостилистичните средства в диалога за постигане на комичен ефект (Найденова 2004).

3.5.2. Чужди лични имена

3.5.2.1. Като стилистично средство чужди лични имена са използвани уместно като журналистически псевдоними на Срета Нумера от НП: *Мирабо, Ришеље, Проспер Мериме, Голијат, Барнава, Херострат, Хелголанд, Хаџи Бера* (Нушич 1962 – 1965, том 1965: 86). Те са подбрани от автора като свидетелство за самомнението на героя и хаотичността на получените от него познания за историята и културата в пълен контраст с реалността, от което се получава комичен ефект.

3.5.2.2. В ДР чуждото лично име *Пефика* е характеризирано като нетипично по звучене и непривично поради артикулацията му за носителите на сръбския език (Мара от ДР: „*лепи ми се за језик као туткало*“ – Нушич 1962 – 1965, том 1964: 261). Името Пефика (съществително, завършващо на -а и следователно типично за ж. р.) е поставено в комичен конфликт и дисонанс с двусъставните имена от м. р. Доброслав, Мирослав, Радован, Милован, които завършват на съгласна. С комичен ефект в реплика на Живота (пак там: 262) тези имена са транспонирани в необичайна употреба – в мн. ч.: „*...и наши му се Радовани и Миловани у школи попну на душу, па ће да пуца брука!*“.

3.5.2.3. В СЛ хумористичен ефект създава транспозицията на собственото име Европа като континент и преносното – като название на хотела в градчето, където се провежда акцията по залавянето на съмнителното лице, особено при сценично изпълнение. При четене заложените в текста кавички отстраняват двусмислицата:

„*МИЛИСАВ: Кад тако опколимо „Европу“ са свих страна...*

ЈЕРОТИЈЕ: Бре, бре, бре, читаву Европу ће да опколимо!“ (Нушич 1962 – 1965, том 1965: 195 – 196).

В преследване на художествените си цели Бранислав Нушич прибегва до езикова игра, основаваща се върху комбинирането на чуждици и заемки от различен произход, на омоними и омофони, до контраст и прилика между домашни и чужди думи, народна (вулгарна) етимология на чуждиците, оригиналничене или стремеж от страна на някои протагонисти да се изразяват интелектуално и модерно с помощта на чуждици и варваризми. Йеротие, Живка, Живота, Йеврем и поредица от типажи на чиновници употребяват чужди думи в неподходящ контекст и конситуация и/или с неправилна семантика и произношение. Заемките турцизми пък спомагат за пресъздаването на

архаична и изостанала среда и ретроградни типажи. Подобен творчески похват е свидетелство за лекотата и остроумието на комедиографа, за чувството му за мярка и целесъобразност. Комедиографът дълбоко познава изразните възможности на сръбския език за постигане на хумористичен ефект и цялостно комедийно звучене в резултат на комбинирането, разместването, акумулацията и транспозицията на езиково-стилистични, композиционни и сценични средства в тъканта на всяка от разглежданите комедии.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис.* София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Василева 1986:** Василева, Ст. Парономазията в български език. // *Въпроси на съвременната българска лексикография и лексикология.* София: ИК „Петър Берон“, 1986, 147 – 151.
- Виденов 1990:** Виденов, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1990.
- Вуяклия 1980:** Вуяклија, М. *Лексикон страних речи и израза,* Белград: Просвета, 1980.
- Иванова 2000:** Иванова, Н. *История на сръбския и хърватския книжовен език,* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2000.
- Найденова 2000:** Найденова, В. Парономазията като езиково стилистично средство в комедията „Аналфabet“ от Бранислав Нушич. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Том „Филологии“* № 38, Кн. 1, 2000, 133 – 139.
- Найденова 2003:** Найденова, В. Един пример за езикови средства на (не)разбирането из комедията на Бранислав Нушич „Д-р“. // *Езикът и литературата – средство за (не)разбирателство.* УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2003, 515 – 523.
- Найденова 2004:** Найденова, В. Средства на езиковата стилистика в комедиографията на Бранислав Нушич. Опозицията „свое-чуждо“ в комедията „Госпожа министершата“: Живка. // *Научни трудове на Съюза на учениците – Пловдив, Серия Б. Естествени и хуманитарни науки,* том IV. Пловдив, 2004, 210 – 216.
- Найденова 2005:** Найденова, В. Средства на езиковата стилистика в комедиографията на Бранислав Нушич. Опозицията „свое-чуждо“ в комедията „Госпожа министершата“: Рака бунтаря. // *Как с думи се правят светове.* Ред. колегия Валери Стефанов, Йовка Тишева, Ренета Божанкова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, 303 – 314.

Паси 1993: Паси, И. *Смешното*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.

Чорац 1974: Џорас, М. *Stilistika srpskohrvastkog književnog jezika*. Белград: Научна књига, 1974.

Шкреб 1934: Škreb, Zd. *Igra rečima*. Zagreb: Znanje, 1934.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Нушич 1962 – 1965: Нушић, Бр. *Сабрана дела, том I – VIII*. Белград: Јеж, 1962 – 1965.

Нушич 1965: Нушич, Бр. *Покойник. Аналфабета* (пиеси). Превод од србски Д. Симидов. Библиотека „Театрална самодејност“, кн. 4, год. IX. Софија: Наука и изкуство, 1965.

Нушич 1998: Нушић, Бр. *Госпођа министарка*. Белград: Verzal press, 1998.

Нушич 2011: Нушић, Бр. *Власт, Аналфабета. Кирија*. Белград: Мала библиотека старе књижевне задруге, 2011.

ФОНЕТИКА. ОНОМАСТИКА

PHONETIC EFFECTS ON AMERICAN ENGLISH FLAPPING: THE ROLE OF CONSONANT REPETITION

Mary Ann Walter
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Middle East Technical University Northern Cyprus Campus

The American English phonological flapping rule results in the weakening of /t/ phonemes when isolated in onset position between stressed and unstressed syllables (obligatorily) or two unstressed syllables (optionally). The productivity of the flapping rule is already known to vary depending on several different factors. I present here a pair of phonetic production studies suggesting that consonant repetition is one of those factors. Flapping is dispreferred if a sequence of multiple flaps would result.

Key words: phonetics, English, flapping, repetition, OCP

In this paper I present a pair of production studies that demonstrate gradient variation in phonological rule application (North American English flapping). The use or non-use of the flapping rule depends partly on phonological goodness as measured by the degree of violation of the Obligatory Contour Principle (OCP).

Flapping is a characteristic rule of North American English in which /t/ phonemes are pronounced as flaps obligatorily when appearing as isolated consonants in onset position at the start of a syllable, when the preceding syllable is stressed and the syllable initiated by the flap is unstressed. An example is the /t/ phoneme in the word *water*. The orthographic /t/ must be pronounced as a flap rather than a full /t/. Flaps also are used optionally when they are isolated consonants in onset position between two unstressed syllables. An example is the /t/ phoneme in the word *quality*. The orthographic /t/ in this word may be pronounced as a full /t/ or as a flap. Flaps are much shorter in duration than full /t/ allophones, and voicing may continue throughout the production of the flap. Flaps are also typically retroflex. The following two spectrograms demonstrate the acoustic difference between full /t/ (Figure 1) and a flap

(Figure 2). The location of each flap is indicated with an arrow underneath. Notice that even on a smaller time scale, the duration of the full /t/ in Figure 1 is of considerably longer duration than the flap indicated in Figure 2. In addition, the voicing bar is hardly interrupted for the flap in Figure 2, whereas the whiter space (indicating less noise) during the arrow-indicated interval is much more prominent in Figure 1 for the full /t/.

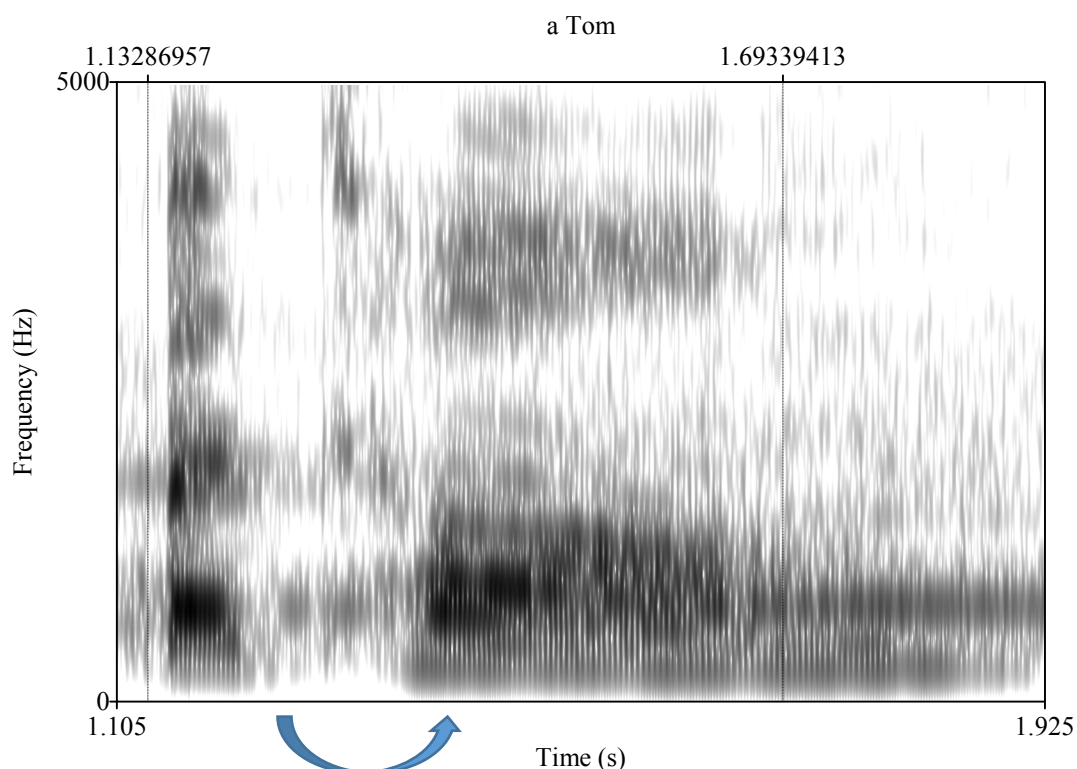

Figure 1. *Spectrogram of "a Tom," produced with full /t/*

Previous work has shown that American English speakers are alert to these cues and are highly reliable in identifying flapped versions of /t/ (Patterson and Connine, 2001). Such work has also identified several factors which influence the likelihood of flapping in optional contexts (between two unstressed syllables). In such contexts, flapping is sensitive to the presence of a morpheme boundary, lexical frequency, and speech rate (Patterson and Connine, 2001). Flapping is less likely when it coincides with a morpheme boundary within the word. Thus, all else being equal, /t/ is more likely to be flapped in the word *quality* (the /t/ is inside a single suffix) than in the word *auditor* (/t/ is at the boundary of the root *audit* and the agentive *-or* suffix). Flapping is also less likely in words that are less frequent. Thus, flapping of the /t/ is less likely for a word like

auditor than for a similar but more frequent word such as *editor*. Finally, flapping is less likely in slow and careful speech. The same speaker may flap or not flap the /t/ in the word *editor* depending on the formality and carefulness of his or her speech at a given moment.

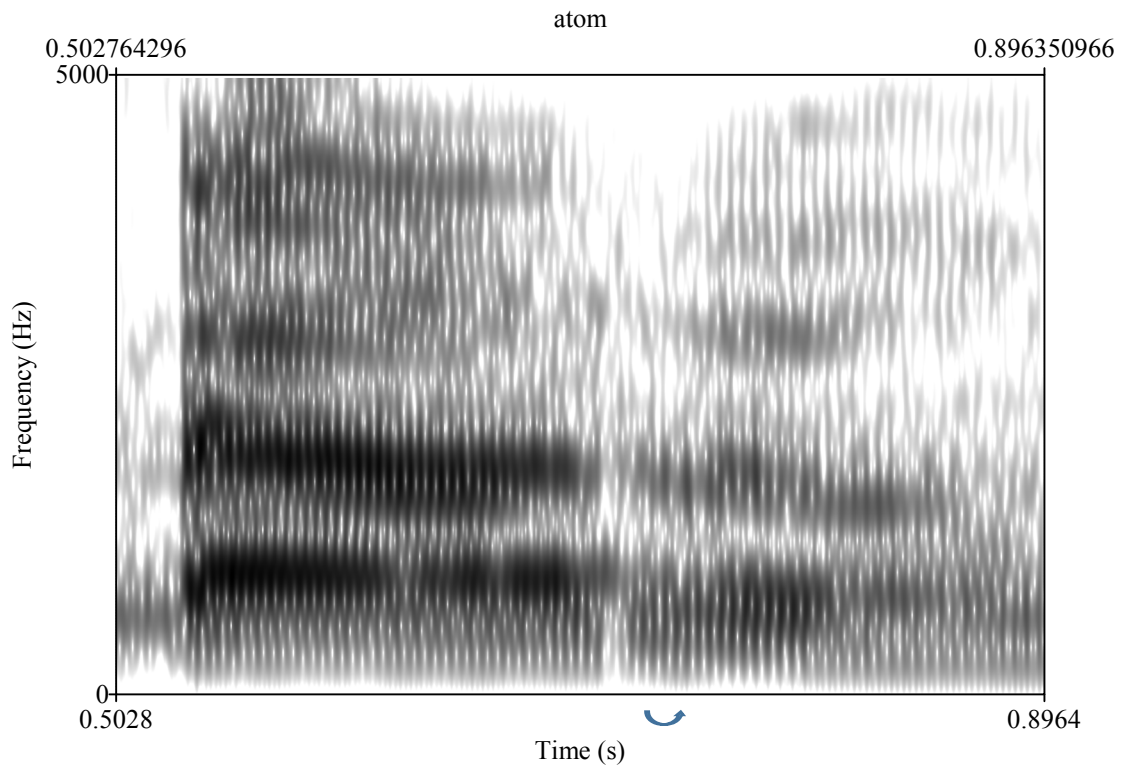

Figure 2. *Spectrogram of “atom,” produced with flap*

It is the contention of this paper that the similarity of the preceding consonant to a potential flap is one of the factors affecting the rate of optional flapping application, and that flap sequences are avoided when possible. This type of repetition-sensitive behavior is often described under the umbrella of the OCP, or Obligatory Contour Principle. The OCP was introduced by Leben (1973) in relation to tonal phonology, in order to describe pitch sequences in languages with phonemic tone. Such languages often have rules which result in sequences of different tones/pitches rather than repetitions of the same one over and over. In its weak form, the OCP states that repetition of similar elements is dispreferred. Researchers quickly noticed that such repetition-avoiding rules frequently occur for other phenomena as well, particularly in relation to consonant repetition (Yip, 1988). Subsequent research showed that avoidance of repetition does not only motivate categorical phonological rules, but also influences the statistical likelihood of different combinations of consonants in the

lexicons of the world's languages (Frisch, Pierrehumbert, Broe, 2004). Thus, roots are less likely to contain identical or similar consonants in close proximity, compared to what is otherwise expected from random combination of consonants according to their individual frequency in the language. Something like the OCP is also known to influence optional allomorphy and lexical choice (Mondorf, 2009, Walter and Jaeger, 2008). Suffixes are used less often when similar to the preceding root consonants, as with the English comparative *-er* suffix. Berkley (1994) has shown that the *-ity* suffix applies less frequently to roots ending in consonants like /t/ and /d/, similar to the suffix consonant itself. And the optional English relativizer *that* is used less often in sentences when it would precede pronominal *that*, such as *I think (that) that is interesting*.

I argue that since OCP-like, repetition avoidance behavior is known to influence grammars in a gradient fashion, it may also influence the likelihood of optional rule application. The application of the flap rule in optional contexts is the perfect test case for this hypothesis. The two studies described in this paper examine whether flapping rates vary according to the degree of similarity between neighboring consonants.

In the first study, native American English speakers (n=8) recorded wordlists containing a sequence of first an obligatorily-flapped coronal stop, then an optionally flappable one.

The subject pool includes 4 females and 4 males with vision normal or corrected to normal, none of whom reported hearing, language or neurological disorders. Subjects were presented with visual orthographic stimuli in random order using Psyscope software (Cohen, MacWhinney, Flatt, Provost, 1993). Additional nonce words were included in the stimulus set as distractors. Stimuli were read aloud in the inflecting frame sentence given below:

1) Stimulus sentence:

She kawdids a lot. She's a kawdider now.

Utterances were digitally recorded in a sound-proof booth and analyzed using the Praat software program for acoustic analysis (Boersma, Weeninck, 2013).

Stimuli consisted of disyllabic stress-initial non-words with full vowels in the initial syllable and the short lax [ɪ] vowel (possibly reduced schwa) in the second. The surrounding vocalic and consonantal segments

permuted according to place and quality among the segments shown below:

2) Stimuli (orthographic)

{k}	{aw}	{d}	i	{d}
{p}	{ee}	{t}		{t}
{s}	{oo}			

3) Stimuli (IPA)

{k ^h }	{a}	{d}	ɪ	{d}
{p ^h }	{i}	{t}		{t}
{s}	{u}			
	C1	V		C2

A context involving repetition (REP) occurs when C1 and C2 share underlying phonemic identity (both [d] or both [t]). The number of stimulus types totals 36, each of which is produced twice per speaker (in different inflectional/derivational forms), resulting in a sample of 72 test items for each subject.

The C1 coronal occurs in an obligatory flapping environment in both forms (in a stressed-unstressed syllable sequence). Thus the orthographic representation supplies the only indication as to the C1 flap's underlying status as [t] or [d]. The C2 position, however, allows for variation in production both across and within forms. For the verbal form (*kawdids*), C2 must be pronounced faithfully as [t] or [d]. For the nominal *-er* suffixed form, however, C2 occurs in an environment for which flapping may occur. Flapping is optional in this context (between unstressed syllables). It is further inhibited by the presence of a morpheme boundary, and by its occurrence in a novel nonce word. Low lexical frequency is known to correlate with a lower flapping rate, and I assume that non-words are treated as maximally infrequent (Patterson and Connine, 2001). These factors, in addition to the formal setting of a laboratory environment, should be conducive to lack of a ceiling effect for flapping so that observable variation results in this environment.

The nominalized form, then, provides the crucial environment of interest to us: a series of two consecutive flappable segments. For this set

of 36 items, each C2 token was classified by the author as flapped or unflapped through auditory inspection. A dissimilation-type repair between identical consonants could manifest as lower flapping rates where such variation is possible. The duration of the flappable segments was also measured following the procedure of the duration measures in the previous experiments. Variation in duration is a potential correlate of the extent of flapping when it is unclear perceptually, especially for flapped [d].

This experiment constructs a context in which some dissimilation of the place gesture is permitted via an optional allophonic alternation (English flapping), to see if its optional application rate is modulated by the presence of a neighboring homorganic oral stop consonant. If repetition avoidance is motivating flapping likelihood, then flapping rates should be lower than normal after another flap. The second, optionally-flapped consonant should be less often flapped than otherwise expected.

This experiment yielded a positive result in the sense that flapping occurred significantly less often than normal, even when it should have been obligatory. Subjects showed extreme sensitivity to repetition in that they experience great difficulty in producing sequences of flaps at all, regardless of their underlying phonemic identity. This difficulty exists to such an extent that only two speakers, from the subject pool of 8, completed the task as instructed. Both subjects consistently flapped C2, so that no significant variation in flapping rate according to consonant identity is observed.

All subjects accurately produced two pre-test items in the desired fashion. Subjects 1 and 2 continued to do so for the full course of the experiment. However, Subject 3 immediately changed production type upon beginning experimental trials. Medial C1 [t] (kootid) was consistently produced without flapping, even though the environment should make flapping obligatory. Subject 4 also produced stimuli in a 'compound'-type fashion from the very beginning. In addition, main stress is shifted to the second syllable for this speaker. Subjects 5 and 6 also produced unflapped C1 throughout the experiment. Subject 7 was not so consistent. The status of C1 as flapped or unflapped was unpredictable, but this variation still precluded experimental analysis of this subject's data. In addition, the vowel quality of the second syllable was anomalous for this subject, often being produced as a full tense [i] vowel. Finally, Subject 8 shifted stress rightward to the second syllable as Subject 4 did, with concomitant loss of the possibility of flapping C1. Subject 8 also joined Subject 7 in changing the quality of the vowel. The lax [ɪ] persists in some

cases, but more often it is rendered as tense [i]. Occasionally [u] surfaces instead, for stimuli in which this is also the vowel of the initial syllable.

Thus the most frequent response was for subjects to produce the disyllabic stimuli as compounds rather than as single stems. This results in equal stress assignment to the two syllables, and loss of the flapping environment for C1. Two subjects instead reassigned primary stress to the second syllable, with the same result as far as flapping is concerned. This strategy may have been inadvertently facilitated by the form of the stimuli, as the syllables sometimes are separable into independent English words (e.g. left-edge paw, saw, see; right-edge did, tit; non-orthographically, left-edge koo and soo).

Durational measures of both consonants similarly fail to vary.

	REP	sd	non-REP	sd
C1	32	9	32	9
C2	49	12	51	15

Figure 3. *Mean C1 and C2 durations and standard deviations (in milliseconds) by context*

Duration is much longer in a context for which flapping is optional (C2), despite the consistent percept of flapping in both environments. However, no durational change is associated with underlying identity of flaps. It is not the case that C2 is flapped less often or that it is less “flaplike” in contexts with identical consonant repetition than otherwise.

In sum, subjects showed extreme sensitivity to flap repetition in that they experienced great difficulty in producing sequences of flaps at all, to the extent that only two speakers completed the task as instructed. The remaining six subjects avoid potential double-flap sequences primarily by shifting stress so as to preclude flapping in one of the contexts.

In the second study described in this paper, American English speakers (n=8) were digitally recorded in a quiet room using the Praat software program for acoustic analysis (Boersma, Weeninck, 2013). All participants had vision normal or corrected to normal, and none reported hearing, language or neurological disorders. Informed consent was obtained from all participants. The recordings consisted of a wordlist of 100 English words. Sixty of the items were *-ity*-suffixed words, and the remaining 40 words were distractors of similar prosodic form. Stimuli were interspersed with distractors in random order, varied for each

participant. Participants read aloud the wordlist from a printed sheet two times – first in careful speech, second in casual speech.

The 60 *-ity*-suffixed words from a limited lexical frequency range, divided evenly into six groups according to stem-final consonant: [d n l r s labial (m/w/v)]. Example tokens include: *commodity*, *insanity*, *agility*, *seniority*, *ferocity*, *depravity/annuity/proximity*. All stimuli were quadrisyllabic with stress on the second syllable, and none contained syllable clusters at the pre-suffix boundary. All were attested in either the Kucera-Francis (Francis, Kucera, 1979) or Thorndike-L (Thorndike, Lorge, 1944) corpora of written English, with frequency values of up to 15 or 50, respectively. Distractors were also quadrisyllabic with second-syllable stress and fell within the same frequency range.

The crucial variable was the flapping rate of the /t/ in the *-ity* suffix. This consonant is optionally flapped in this environment. The working hypothesis was that flaps will be produced less often after consonants more similar to flaps. In this case, the four voiced coronal consonants [d n l r] are more acoustically and articulatorily similar to flaps than the voiceless fricative [s] or the labial consonants.

Overall flapping rates varied considerably between participants, ranging from one who flapped only 2% of flappable tokens, and one who flapped 100% of flappable tokens. Data from the 100% flapper was excluded from the analysis, as it was uninformative regarding variation on flapping rates depending on preceding consonant.

Analysis of the remaining 7 participants shows that the hypothesis concerning stem-final consonants and flapping rate is borne out. Flapping occurred least often after the four voiced coronal consonants [d n l r]. Flapping was more frequent after [s], and most frequent of all following one of the labial consonants [m w v]. Relative flapping rates averaged across subjects are shown in Figure 4 below.

Overall flapping rates range from barely over 10% after the coronal nasal, to one-third of all tokens (34%) after labial consonants. The special status of the coronal nasal may be due to the fact that American English also includes a flapped variant of /n/. However, the voiced coronal stop [d] appears not to have any special status with respect to flapping rates, despite the fact that it is obligatorily flapped in the stimulus set.

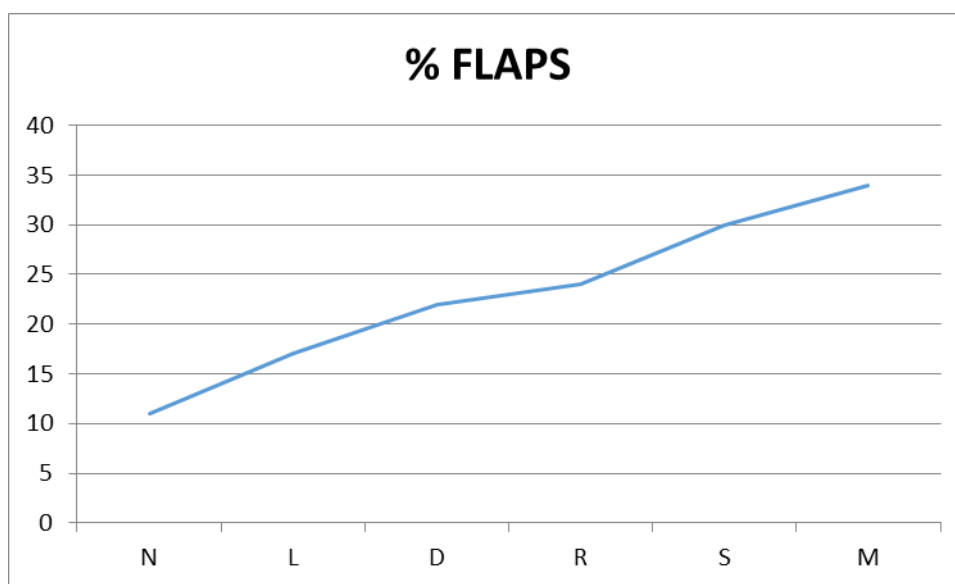

Figure 4. *Percentage of –ity flaps according to preceding consonant type*

Figure 5 displays the flap percentages in tabular form, below.

CONS	% FLAPS
N	11
L	17
D	22
R	24
S	30
M	34

Figure 5. *Percentage of –ity flaps according to preceding consonant type*

Within-subject analysis reveals behavior consistent with the averages. For example, the participant who flapped only 2% of flappable tokens (4 items), produced these 4 flaps only for /s/-final and /m/-final roots.

Subjects flapped most often after labial consonants, somewhat less for /s/, and least of all for the other four coronal consonants. Thus, flapping is avoided next to consonants which are more similar to flaps. In sum, flapping increases as similarity with the preceding consonant decreases.

The studies reported in this paper demonstrate that flapping joins the large number of phonological patterns enforcing a lack of phoneme or featural repetition (so-called “OCP effects”).

Berkley's (1994) previous work showed that likelihood of *-ity* affixation in the first place is related to the nature of the final stem consonant. Derrick and Gick (2009) have shown that when flap sequences do occur, they are articulatorily distinguished from one another such that only one is produced as a retroflex consonant. These phonetic studies show that similarity may also be avoided by flapping only one consonant in a potential flap sequence. Alternatively, as in Study 1, phonological repairs may be undertaken so as to eliminate the context for a potential flap sequence. Taken together, these findings constitute an example of OCP-driven probabilistic variation in rule application. They also identify a new factor influencing the (non-)application of the American English flapping rule.

LITERATURE

- Berkley 1994:** Berkley, D. The OCP and gradient data. // *Studies in the Linguistic Sciences*, 1994, 24, 59 – 72.
- Boersma, Weenink 2013:** Boersma, P., D. Weenink. *Praat: doing phonetics by computer*, <http://www.praat.org/>
- Cohen, MacWhinney, Flatt, Provost 1993:** Psyscope. Cohen J.D., MacWhinney B., Flatt M., and Provost J. (1993). PsyScope: A new graphic interactive environment for designing psychology experiments. *Behavioral Research Methods, Instruments, and Computers*, 25(2), 257 – 271. <<http://psy.ck.sissa.it/>>
- Derrick, Gick 2009:** Derrick, D., B. Gick. End-state comfort governs kinematic variation in English flap-tap sequences (Abstract). // *Journal of the Acoustical Society of America*, 2009, 25,4, 2569.
- Francis, Kucera 1979:** Francis, W. N., H. Kucera. *Brown Corpus Manual*. Brown University, 1979.
- Frisch, Pierrehumbert, Broe 2004:** Frisch, S., J. Pierrehumbert, M. Broe. Similarity avoidance and the OCP. // *Natural language and linguistic theory*, 2004, 22, 179 – 228.
- Leben 1973:** Leben, W. *Suprasegmental phonology*. Ph.D. dissertation, MIT, 1973.
- Mondorf 2009:** Mondorf, B. *More Support for More-Support: The Role of Processing Constraints on the Choice between Synthetic and Analytic Comparative Forms*. Amsterdam: John Benjamins, 2009.
- Patterson, Connine 2001:** Patterson, D., C. Connine. Variant frequency in flap production. A corpus analysis of variant frequency in American English flap production. // *Phonetica*, 2001, 58, 254 – 275.
- Thorndike, Lorge 1944:** Thorndike, E. L., I. Lorge. *The teacher's word book of 30,000 words*. New York: Teachers College, Columbia University, 1944.

Walter, Jaeger 2008: Walter, M., T. F. Jaeger. Constraints on English that-drop: A strong lexical OCP effect. // *Proceedings of the 41st Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society (CLS)*. Chicago Linguistic Society, University of Chicago, 2008, 505 – 519, <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~maw962/docs/walter-jaeger-cls.pdf>.

Yip 1988: Yip, M. The obligatory contour principle and phonological rules: A loss of identity. // *Linguistic inquiry*, 1988, 19, 65 – 100.

**LA DOUBLE INTERPÉTATION –
RYTHMIQUE ET SÉMANTICO-SYNTAXIQUE –
DE LA PROSODIE DU GROUPE NOMINAL**

*Malina Dicheva, Roussi Nikolov
Université de Plovdiv*

**NOUN PHRASE PROSODY – RHYTHMIC
AND SEMANTIC-SYNTACTIC CONSIDERATIONS**

*Malina Dicheva, Russi Nikolov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

In modern French the bipolar model explains not only the position of an attributive adjective with respect to the noun which it modifies but also the arrangement of several adjectives inside the noun phrase. The ratio situational value vs. referential value of any constituent of the noun phrase (including, in addition to the determiner and the noun, one or more attributive adjectives) might be bound, as shown by acoustic-phonetic analyses, to some prosodic properties of the noun phrase.

Key words: bipolar model, referential value, situational value, nodes line, prosody, centrifugal tendency

Cet article est issu des résultats de la recherche des contreparties prosodiques en français d'un modèle sémantico-syntaxique du groupe nominal complexe, à savoir le modèle bipolaire (Dicheva & Dommergues 2003: 3 – 7), présenté ici en résumé. Les patterns prosodiques traditionnellement associés au groupe nominal complexe, formé en particulier d'un déterminant, d'un ou plusieurs adjectifs liés et d'un nom, sont généralement cohérents avec le système – relativement simple – de l'accent et du rythme en français; en revanche, les regroupements phonétiques ainsi établis sont souvent en décalage avec les données d'ordre syntaxiques, par exemple:

[*un plan / social*] (segmentation rythmique) vs

[*un [plan social]*] (hiérarchisation syntaxique)

S'agissant de deux niveaux d'analyse différents, une telle incohérence structurelle n'est pas conceptuellement dérangeante. Cependant, en outre de leur traitement comme patterns rythmiques, les structures prosodiques de ce type se prêtent à une interprétation linguistique qui se justifie à la fois expérimentalement (au plan phonétique) et théoriquement (au plan syntaxique). L'exemple suivant, emprunté à Albert Di Cristo (Di Cristo 1998: 199), suggère en effet qu'un accent en français peut remplir une double fonction: du fait qu'il est normalement précédé d'une ou plusieurs syllabes inaccentuées, il rythme la parole; dans le même temps, lorsque la syllabe accentuée est initiale d'un constituant syntaxique fondamental, l'accent marque son début et contribue ainsi à sa mise en relief au niveau oral:

Sa SEcréTAIRE m'a TÉléphoNÉ.

La validité de ce modèle, illustré ici par des unités syntaxiques simples (*secrétaire, téléphoné*), est facilement transposable aux unités syntaxiques composées (*plan social, Maison Blanche*). La validité du modèle se justifie expérimentalement aussi dans la mesure où la nature physique d'un accent qui marque le début d'une unité de sens le définit comme initial au plan psychologique aussi (selon les données sur le rythme psychologique, voir plus loin). L'analyse acoustique des deux groupes nominaux, *un plan social* et *la Maison Blanche* (enregistrés dans des émissions radiophoniques de *France Info*) montre qu'ils présentent un pattern prosodique identique, avec un premier accent marqué par un sommet mélodique et un second accent – par la durée accrue de la syllabe (voir fig. 1), la montée mélodique étant ici un trait intonatif et non accentuel. Un tel pattern prosodique est très usuel; ce qui est à noter, cependant, ce sont les deux rapprochements conceptuels: 1) prosodie de la parole vs rythme psychologique, et 2) prosodie du groupe nominal vs syntaxe et sémantique du même syntagme.

Le rythme et l'intonation de la parole remplissent une fonction structurante au niveau de la forme phonique des énoncés. La cohérence des structures phonique et syntactico-sémantique d'un énoncé contribue à l'efficacité de son traitement perceptif et cognitif. Ce qui est moins banal, c'est d'interpréter et de modeler certaines manifestations de l'une des deux en rendant compte de l'autre.

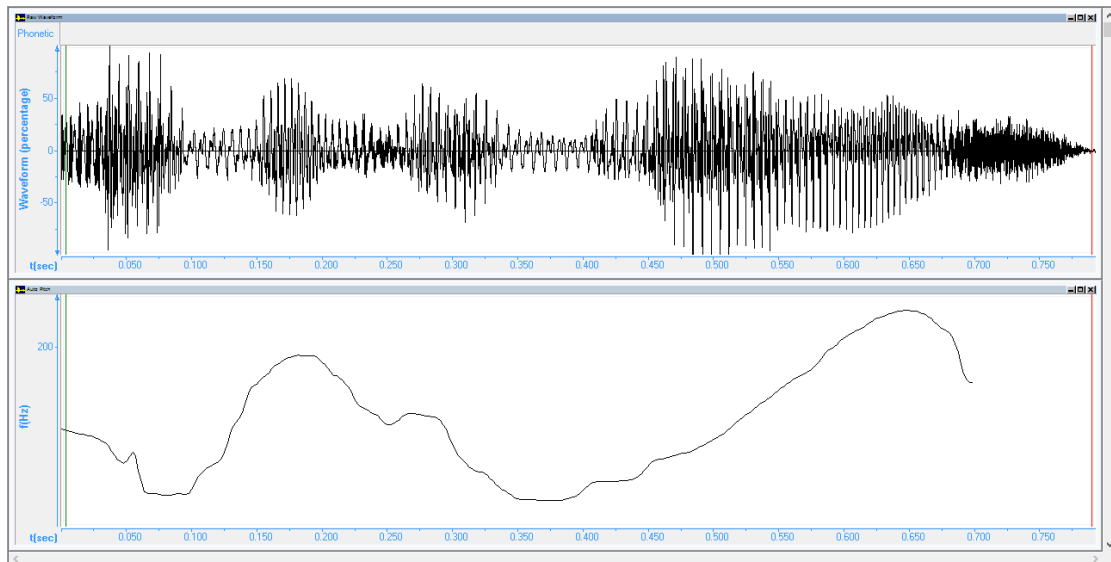

Fig. 1. Les deux accents dans l'énoncé «la MAISON BLANCHE»

Au niveau phonétique supérieur à celui des segments, la chaîne parlée se présente comme une suite de syllabes dont certaines, à intervalles plus ou moins réguliers, sont marquées par un accent. En français, la syllabe accentuée, avec la ou les syllabes inaccentuées qui la précèdent, forment le groupe rythmique (Di Cristo 1998: 195 – 200). Il est intéressant de noter que ce modèle phonétique s'accorde parfaitement bien avec la rythmisation subjective qui est un phénomène purement psychologique (Fraisse 1974), ceci dans la mesure où: 1) le nombre de syllabes dans un groupe rythmique en français spontané est habituellement de deux ou trois et 2) l'accent rythmique en français se manifeste par un allongement de la syllabe qu'il frappe. (Des onomatopées comme *tic-tac*, qui sont le produit d'une interprétation rythmique subjective de suites de stimuli physiquement identiques, représentent une autre manifestation du rythme psychologique dans le langage.) Au-delà de l'observation directe de la segmentation de la parole en groupes rythmiques, ce modèle se justifie donc encore davantage par son interprétation à l'égard des données dans un champ disciplinaire connexe.

Ce qui est rythmique est par définition régulier (objectivement ou subjectivement), et donc simple, mais les regroupements hiérarchiques d'ordre syntactico-sémantiques ne le sont pas, d'où une incohérence possible entre structures rythmiques et structures syntactico-sémantiques. Une telle incohérence occasionnelle est donc conceptuellement acceptable, mais on peut aussi accepter que le rythme ne soit pas omniprésent dans la parole. (La séquence de syllabes *la MAISON BLANCHE* n'est pas rythmique à l'égard des règles du rythme psychologique, puisque un

stimulus plus haut – la première syllabe accentuée – marque le début d’une unité rythmique.) Ainsi, au lieu d’envisager le groupe rythmique comme unité phonétique fondamentale de la parole (au même titre que le son et la syllabe), on peut avoir recours à des patterns prosodiques qui ne seraient pas nécessairement rythmiques. L’exemple suivant devrait illustrer le bien-fondé et l’intérêt d’une telle modélisation.

Le groupe nominal *un plan social* est constitué de deux groupes rythmiques et de deux syllabes chacun: [ẽ 'plã / sɔ 'sja]. Une autre interprétation prosodique possible implique de considérer le premier accent comme signalant le début d’une unité de sens, et le second – sa fin. Ce pattern prosodique a un double avantage conceptuel par rapport au premier:

1. La fonction délimitative de l’accent en français s’élargie: les deux accents – initial et final – détachent mieux encore la partie notionnelle du syntagme (lexicalisée ici); qui plus est, ce regroupement prosodique est mieux conforme à la structure syntaxique du syntagme [*un[plansocial]*] et donc au modèle bipolaire.

2. Ce pattern prosodique est plus productif que la suite de deux groupes rythmiques. Dans le groupe nominal *la Maison Blanche*, le premier accent (accent non rythmique, marqué par l’intensité et la fréquence fondamentale, dit «secondaire» mais quasi obligatoire ici) frappe la première syllabe du mot *Maison*; la division en groupes rythmiques de cet énoncé de quatre syllabes aussi est inconcevable. Il en va de même pour les groupes suivants avec un adjectif antéposé: *la principale vertu, la nouvelle loi*, etc. Même lorsque une division en groupes rythmiques équilibrés est possible, par exemple [*cetteFINE/memBRANE*], la structuration prosodique représentée ainsi: [*cette/FINEmemBRANE*] est mieux justifiée à la fois syntaxiquement et phonétiquement (voir la copie d’écran ci-dessous avec les graphiques acoustiques).

l’une syntaxique et l’autre sémantique. L’échelle syntaxique se matérialise par la ligne des nœuds dans le schéma arborescent qui rend compte des regroupements successifs dans le groupe nominal complexe formé en particulier d’un déterminant, d’un ou plusieurs adjectifs liés et d’un nom. Le choix de la ligne des nœuds plutôt que de l’axe syntagmatique permet de généraliser le modèle pour prendre en compte la postposition des adjectifs en français (fig. 3). Quand on avance sur la ligne des nœuds – indépendamment de la langue: le bulgare, l’anglais ou le français (fig. 4) – en partant du nom vers le déterminant, on observe une progression parallèle du rapport valeur situationnelle/valeur globale (situationnelle + référentielle) des constituants syntagmatiques immédiats.

Ainsi défini, cet indice sémantique varie donc progressivement de zéro (pour le nom) à l'unité (pour le déterminant); en considérant les relations structurelles représentées par la fig. 4, on déduit qu'il sera plus grand pour un adjectif antéposé que pour un adjectif postposé en français, par exemple dans *cette curieuse relation amoureuse*, ou encore dans *un important événement* par opposition à *un événement important*.

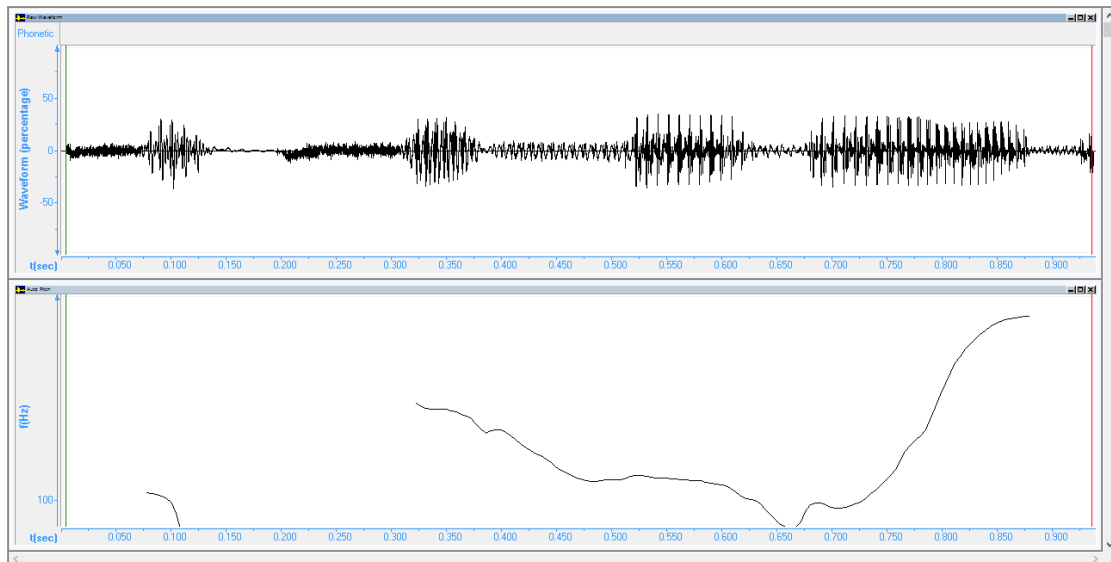

Fig. 2. Les deux accents dans l'énoncé «cette FINE memBRANE»

Le modèle bipolaire établit une relation simple entre deux échelles, Ce qu'on appelle traditionnellement «ordre des adjectifs» se présente donc comme une projection de leurs rapports fonctionnels sur l'axe syntagmatique. Or, l'idée de cette transposition introduit un paradoxe apparent. Si l'axe syntagmatique est le repère le plus immédiatement accessible pour concevoir l'ordre des éléments syntaxiques¹, celui-ci est moins cohérent dans un syntagme en français de structure *DÉT-ADJ₁-NOM-ADJ₂*, par exemple, comparé à l'ordre obtenu en suivant le parcours imaginaire qu'est la ligne des nœuds: *DÉT-ADJ₁-ADJ₂-NOM*. Les paradoxes naissent généralement des points de vue restrictifs. Il convient ici de rendre compte du niveau oral: dans la réalité de la parole (proférée ou silencieuse), les relations syntaxiques entre les termes de l'énoncé ne sont pas plus abstraites (ou moins matérielles ou réalistes) lorsqu'elles sont

¹ Un seul système de repérage ne suffit pas, par principe, pour décrire dans leur diversité, de façon à la fois concise et complète, les phénomènes ou objets. Il suffit de penser, par exemple, à la multitude des repères utilisés en géométrie (coordonnées cartésiennes, polaires, sphériques...).

conçues comme des regroupements hiérarchiques (sous forme d'arbres syntaxiques) plutôt que linéairement, sur l'axe du temps. Il en est ainsi car un arbre syntaxique, comme structure conceptuelle de représentation, peut se manifester matériellement, d'une manière ou d'une autre, au niveau phonétique de l'énoncé, notamment par un pattern prosodique d'une même structure hiérarchique. L'objectif de cet article est de montrer précisément la triple relation fonctionnelle qu'il y a entre paramètres sémantiques, syntaxiques et phonétiques (prosodiques et spectraux) à l'intérieur du groupe nominal complexe. Une présentation plus détaillée du modèle bipolaire sera suivie de résultats d'analyses acoustiques et de discussions relativement au groupe nominal en français.

La position A_0 dans le schéma arborescent en figure 3 relatif au français est réservée aux adjectifs antéposés dans des lexicalisations telles que *légitime défense* et *jeune fille*. Pour le bulgare ou l'anglais (voir fig. 4), les positions A_1 et A_2 précèdent immédiatement le nom sur l'axe du temps, ce qui ne modifie en aucun cas l'ordre des adjectives sur la ligne des nœuds.

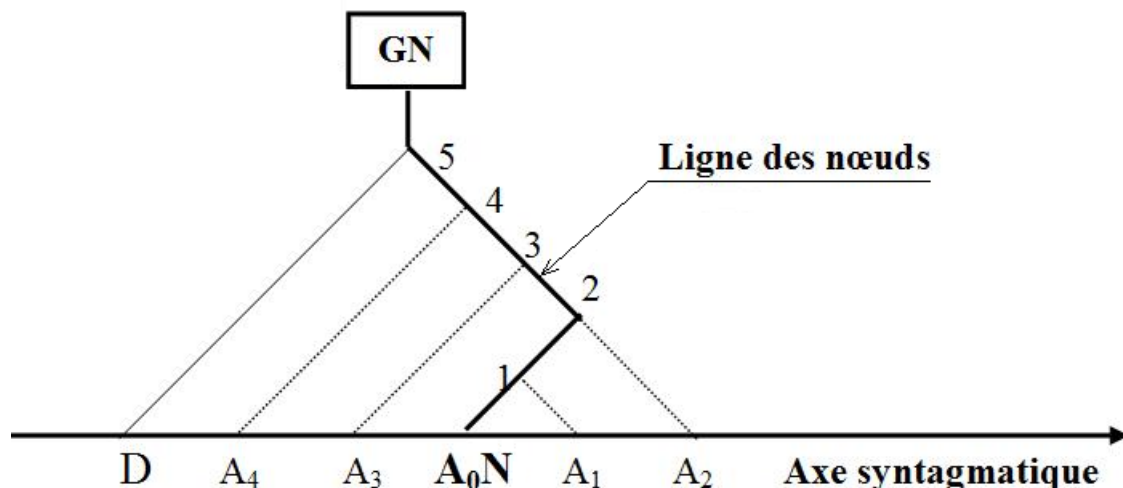

Fig. 3. *Modèle bipolaire; schéma arborescent relatif au français*

Il est clair que les deux dernières positions dans le schéma général ci-dessous (fig. 4) resteront normalement vides lorsqu'il s'applique à l'anglais ou au bulgare. En revanche, il offre à l'observateur un repère tel que l'ordre des adjectifs apparaît comme invariable du fait des associations hiérarchiques d'origine logico-sémantique identiques, et par là des regroupements successifs de mots identiques aussi pour les trois langues examinées. Ce repère est constitué par la ligne que déterminent les nœuds dans le schéma relationnel.

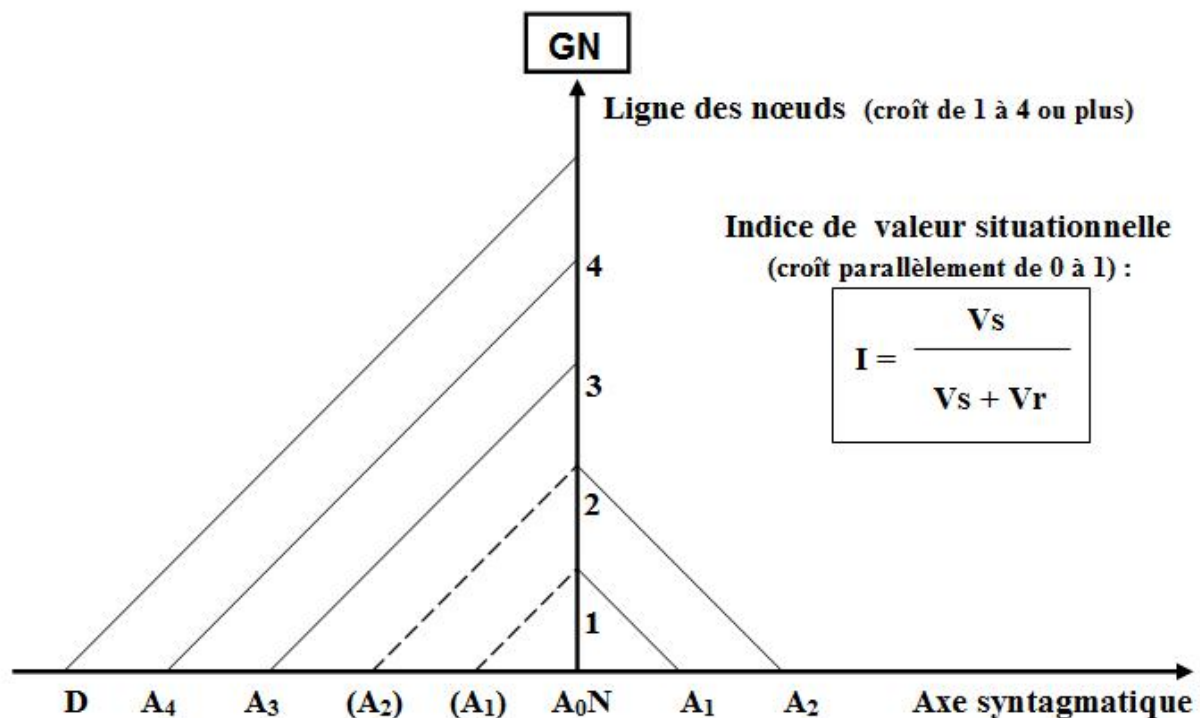

Fig. 4. Arbre syntaxique type du groupe nominal (GN) formé d'un nom (N), d'un déterminant (D) et d'un ou plusieurs adjectifs épithètes (A₁ à A₄). Dans la formule évaluant l'indice I, V_s est la valeur situationnelle de l'adjectif et V_r sa valeur référentielle.

L'opposition entre valeur situationnelle et valeur référentielle repose, d'après Charaudeau (Charaudeau 1992: 11 – 12), sur une distinction fondamentale pour l'étude des mécanismes du sens et de la construction des signes entre *conceptualisation référentielle* et *conceptualisation situationnelle*. La conceptualisation référentielle résulte de l'activité du langage qui consiste à rendre compte de la réalité à travers le filtre de l'expérience humaine. La conceptualisation situationnelle résulte de la position du sujet parlant dans l'acte de communication, c'est-à-dire des relations que celui-ci entretient avec son interlocuteur et les données de la situation d'énonciation.

Le modèle bipolaire est présenté en détail dans la thèse, disponible en ligne², *La double justification – sémantique et prosodique – de la place de l'adjectif épithète. Les cas du français et du bulgare*, ainsi que dans l'article *Un modèle bipolaire du groupe nominal complexe. La place de*

² <http://www.diffusiontheses.fr/38850-these-de-nikolova-ditcheva-malina.html>

l'adjectif épithète en français et en bulgare, disponible en ligne aussi³. Ce qui est intéressant de noter ici est que le français dispose, par opposition à l'anglais et au bulgare, d'un moyen syntaxique de modalisation de la valeur sémantique de l'adjectif épithète, notamment par son antéposition quand il est à place variable, la valeur modale étant une forme particulière de la valeur situationnelle. Par exemple, *une existence conjugale paisible* ou *une paisible existence conjugale*, par opposition à *a peaceful marital life*. Il a été montré qu'en bulgare une telle modalisation peut être réalisée soit par un choix lexical approprié, soit – à l'oral – par des moyens prosodiques (Ditcheva 2003: 421 – 426). La prosodie, lorsqu'elle est en accord avec la structure syntaxique correspondante et/ou les choix lexicaux, pourrait donc être interprétée sémantiquement comme une forme linguistique redondante quant à l'expression de la valeur modale de l'adjectif épithète. D'un autre point de vue, les caractéristiques prosodiques intrinsèques du groupe rythmique peuvent être considérées comme un facteur explicatif autonome de la place de l'adjectif épithète; il s'agit d'un modèle explicatif non seulement de la place de l'adjectif épithète par rapport au nom, mais aussi de l'agencement de tous les constituants du groupe nominal complexe, formé en particulier d'un déterminant, d'un nom et d'un ou plusieurs adjectifs liés.

À cet effet, il convient d'examiner les trois points suivants:

1. Les régularités prosodiques importantes qui nous intéressent – l'accent et le groupe rythmique – ont des bases objectives, en particulier psychologiques (Fraisse 1974), ce qui en ferait des universaux du langage.

2. Les bases psychologiques des régularités prosodiques en question ont, de leur côté, des bases naturelles, purement acoustiques, donc physiques.

3. Ces mêmes régularités prosodiques sont, d'une façon générale, corrélatives et non contradictoires avec les implications du modèle bipolaire.

Chacune des trois affirmations précédentes établit en fait une relation de cause à effet (ou, du moins, met en correspondance deux phénomènes de nature différente). Ainsi des phénomènes prosodiques (langagiers) sont mis en correspondance, d'une part, avec des phénomènes psychologiques,

³ Jean-Yves Dommergues, Malina Ditcheva-Nikolova, *Un modèle bipolaire du groupe nominal complexe. La place de l'adjectif épithète en français et en bulgare*. L'Information Grammaticale, 2003, Volume 99, Issue 99, pp. 3 (adresse en ligne: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/igram_0222-9838_2003_num_99_1_2594)

ceux-ci ayant des corrélats acoustiques (donc purement physiques), et, d'autre part, avec des phénomènes purement linguistiques (syntaxiques et sémantiques), dont rend compte le modèle bipolaire.

Fig. 5. De l'objectif (matériel) vers «l'arbitraire» (linguistique)

Cette chaîne de relations avérées conduit à une conclusion apparemment paradoxale, à savoir qu'il existe des liens de cause à effet entre les propriétés de la matière, d'une part, et, d'autre part, les propriétés des structures linguistiques. Alfred Tomatis est allé plus loin dans ses conclusions: «*Les sols, l'environnement, le climat... tout modifie la structure des plantes. Le langage est aussi sensible que les végétaux. [Et c'est dans ce sens que] le babélisme est obligatoire*» (Tomatis 1991: 32 – 33).

Jean-Jacques Rousseau avait dit que la langue première de l'homme était le chant⁴. Étant donné que, dans l'évolution qui va du langage animal vers le langage humain, à travers le prélangage et le protolangage, les formes prosodiques significatives précèdent, en effet, la double articulation du langage, on peut supposer, à la faveur des trois points précédents et contrairement à l'opinion généralement admise, que ce sont assez souvent des régularités prosodiques qui conditionnent des formes langagières, en particulier syntaxiques. Mais comme il y a une dialectique dans toute action, il serait imprudent de faire une généralisation en la matière. On se contentera de proposer quelques réflexions sur les bases psychologiques du modèle prosodique du groupe rythmique et ensuite sur les bases physiques des données psychologiques.

Le rythme psychologique se révèle parfois comme l'interprétation perceptive d'une sensation qui, objectivement, n'est pas rythmique. Ainsi, dans le domaine auditif, «si nous écoutons tomber dans le silence des gouttes d'eau provenant d'un robinet mal fermé, nous les percevons groupées par deux ou par trois, plus rarement par quatre, même si la cadence de leur chute est parfaitement régulière» (Fraisie 1974: 74).

Ce phénomène de rythmisation subjective, dont on peut faire l'expérience dans certaines conditions de succession parfaitement régulière, présentent des caractéristiques intéressantes d'un point de vue

⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, Paris, Gallimard, 1990.

linguistique. Les résultats des tests sur la rythmisation subjective dans le domaine auditif (Fraisse 1974: 81 – 84) montrent une corrélation entre la nature de l'accent perçu et son emplacement dans le groupe rythmique. En faisant entendre aux sujets une suite régulière de sons, ceux-ci leur semblent se grouper par 2 ou par 3 avec apparition de pauses intergroupes ; lorsque l'élément différenciateur apparaît comme placé en tête du groupe, il est perçu comme plus intense et, du même coup, comme plus aigu ; à la fin du groupe, il est perçu comme plus long (l'allongement est alors identifié plutôt à une pause qu'à un accent).

La même corrélation apparaît aussi dans les tests où la régularité dans la succession des stimuli se complique: à intervalles isochrones, l'un des stimuli est objectivement particularisé à l'aide d'un accent créé par une augmentation soit de la durée, soit de l'intensité de l'élément. On peut toujours parler dans ce cas de rythmisation subjective, puisque la question se pose de savoir si l'élément accentué sera perçu comme initial ou final de groupe rythmique. Il s'avère qu'il est initial de groupe lorsque le stimulus sonore en question est plus fort; au contraire, les sujets d'expérience le place en fin de groupe lorsqu'il est plus long. L'accentuation peut être aussi produite par une différence de hauteur: «*les sons aigus, plus que les sons graves, auraient tendance à commencer le groupe*» (Fraisse 1974: 83)

Il ne paraît pas raisonnable d'attribuer au hasard la manifestation très nette, dans les langues naturelles, de cette tendance d'ordre psychologique. Examinons, à titre d'exemple, l'état de choses en la matière pour le bulgare, le français et l'anglais.

En bulgare, où l'accent est libre (qui plus est, toutes les positions syllabiques dans le mot bulgare sont «accentuables»), les recherches phonético-acoustiques montrent que plus la syllabe accentuée est proche du début du mot, plus elle se caractérise par un sommet mélodique; inversement, plus la syllabe accentuée est proche de la fin du mot, plus elle se caractérise par sa durée accrue (Boyadjiev & Tilkov 1997: 180 – 182). Quant à l'intensité, elle est d'autant plus grande que la voyelle est proche du début du mot, toutes choses égales d'ailleurs.

À la lumière de cette tendance générale d'ordre psychologique, un parallèle entre l'anglais et le français est fait par François Wioland:

«Il est établi, en effet, qu'à partir d'une succession de stimuli séparés par des intervalles de temps égaux – un stimulus sur trois par exemple étant plus intense – tout auditeur quelle que soit sa langue première, perçoit spontanément un rythme ternaire, dont le *premier* élément correspond au stimulus le plus intense; alors que si un stimulus sur trois est plus long sans être plus intense, c'est également un rythme ternaire qui est perçu, mais

dont le *dernier* élément correspond au stimulus le plus long. C'est ainsi, par exemple, qu'un anglophone est habitué à un rythme dont l'élément acoustiquement fort [et haut] est perçu comme initial de mot lexical [...]. Alors qu'à l'écoute du français, son «oreille» n'est pas soumise à une augmentation de l'intensité [et de la hauteur] acoustique, mais à un allongement systématique d'un élément perçu comme final» (Wioland 1991: 41).

Phonétiquement, l'accent primaire en anglais se manifeste non seulement par une augmentation de l'intensité, mais aussi «par une variation de hauteur de la voix» (Viel 1992: 85). Tout comme l'accent anglais, l'accent dit secondaire en français (fonctionnant parfois comme accent d'insistance) qui peut frapper le début d'un mot, se caractérise par une intensité et une fréquence F_0 accrues.

Il s'agit donc d'une double tendance qui consiste non seulement à percevoir, mais aussi à produire des groupes rythmiques avec un début relativement aigu et une fin relativement longue. C'est dire qu'il y a pour les langues naturelles une détermination psychologique de la nature physique de l'accent suivant son emplacement dans le mot.

Cette tendance se manifeste aussi, de façon synthétique, dans la forme de certaines onomatopées, telles que *tic-tac* et *flic flac*: la première voyelle est à la fois plus aiguë et plus brève que la seconde. Elle trouve une expression particulière dans ce que Claude Hagège appelle la loi du plus lourd, et se manifeste dans l'ordre de succession de deux termes en emploi idiomatique : *ici et là, tôt ou tard, plus ou moins, bric-à-brac, méli-mélo*, etc. (Hagège 1985: 244 – 246). En effet, les propriétés intrinsèques des voyelles successives dans ces formes figées donnent lieu à des modifications micromélodiques qui reproduisent le patron mélodique et temporel de base.

La prolongation d'un signal sonore dans une succession régulière de signaux s'assimile normalement à une pause, et par là à une fin de série, parce qu'elle s'assimile, semble-t-il, à l'effet de *rémanence acoustique*, c'est-à-dire à la persistance du phénomène après la disparition de la cause qui l'a provoqué. En effet, un signal long, comparativement aux signaux brefs précédents, serait assimilé à une sorte de *réverbération*, qui apparaît comme une réalité perceptuelle du fait que l'impulsion sonore subséquente ne survient qu'après l'extinction du signal précédent, ce qui rend audible la partie finale de l'événement sonore.

En ce qui concerne l'évolution de l'intensité et de la hauteur d'un son naturel, on observe au niveau physique la même tendance d'un début haut et fort comme au plan psychologique.

Fig. 6. *L'allongement comme contrepartie perceptive de la pause et par là comme marque prosodique de la fin de groupe rythmique*

Les tons aussi sont naturellement descendants. L'atténuation d'un son complexe est liée par ailleurs à l'extinction plus rapide des fréquences élevées, surtout en ce qui concerne les bruits présents lors de la phase initiale d'excitation des vibrations.

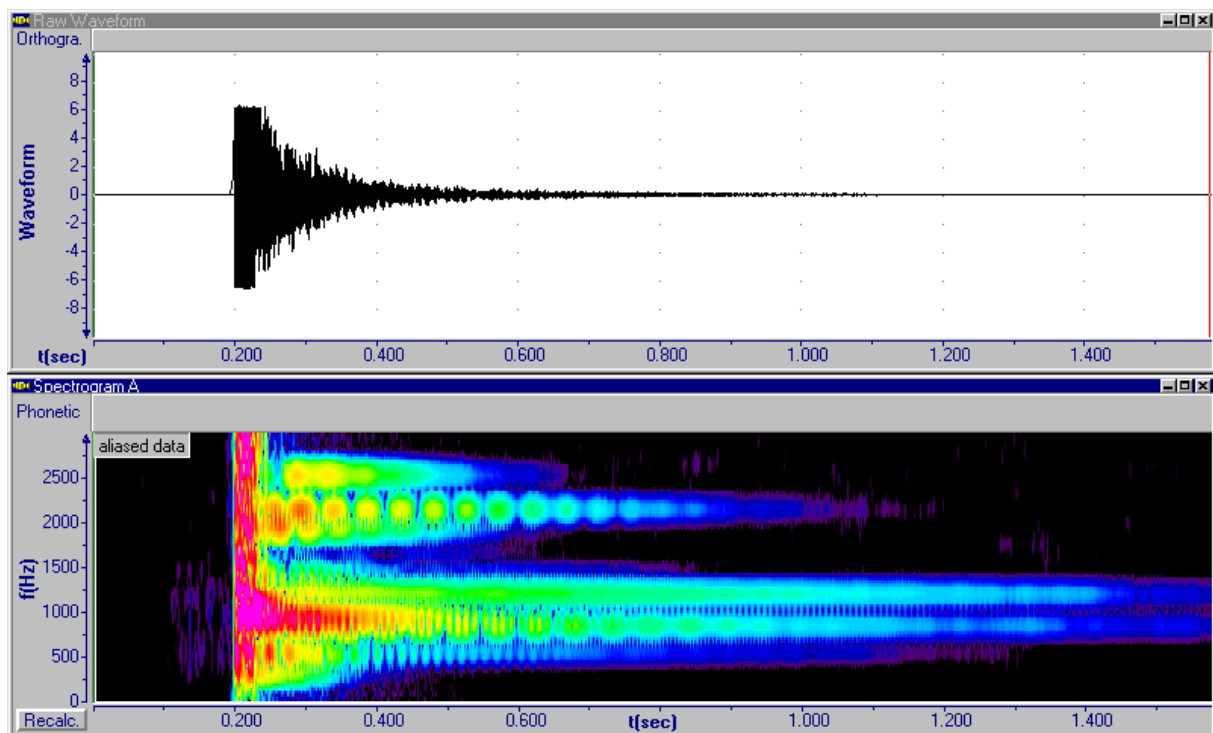

Fig. 7. *Les fréquences élevées, étant à l'origine moins intenses, s'atténuent plus rapidement que les fréquences basses*

Les résultats expérimentaux liés au rythme psychologique peuvent donc être considérés comme le résultat de l'évolution psychobiologique de l'homme, et notamment comme le produit de sa longue expérience quotidienne de la perception des sons ordinaires environnants.

REFERENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- Boyadjiev & Tilkov 1997:** Бояджиев, Т., Тилков, Д. *Фонетика на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1997.
- Charaudeau 1992:** Charaudeau P. *Grammaire du sens et de l'expression*. Paris: Hachette, 1992.

- Di Cristo 1998:** Di Cristo, A. Intonation in French. // Hirst, D.J. & Di Cristo, A. (eds). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 195 – 218.
- Ditcheva & Dommergues 2003:** Ditcheva, M. Dommergues, J.-Y. Un modèle bipolaire du groupe nominal complexe. La place de l'adjectif épithète en français et en bulgare. // *Information grammaticale*, n° 99, Paris: S.I.G. 2003, 3 – 7.
- Ditcheva 2003:** Ditcheva, M. *La valeur modale de l'adjectif antéposé en français et son expression en bulgare*. Plovdiv University „Paissii Hilendarski“ – Bulgaria, Scientific Works – Philology, 2003, Vol. 41, Book 1, 421 – 426.
- Fraisse 1974:** Fraisse, P. *Psychologie du rythme*. Paris: Presses Universitaires de France, 1974.
- Hagège 1985:** Hagège, C. *L'homme de parole. Contribution linguistique aux sciences humaines*. Paris: Librairie Arthème Fayard, Collection Folio/Essais, 1985.
- Tomatis 1991:** Tomatis, A. *Nous sommes tous nés polyglottes*. Paris: Fixot, 1991.
- Viel 1992 :** Viel, M. *La phonétique de l'anglais*. Paris: Que sais-je ?, 1992.
- Wioland 1991:** Wioland, F. *Prononcer les mots du français*. Paris: Hachette F.L.E. 1991.

GÉNÉRATION ET GESTION DE MODÈLES GRAPHIQUES EN PHONÉTIQUE ACOUSTIQUE

Roussi Nikolov
Université de Plovdiv Paissii Hilendarski

COMPUTER-AIDED GENERATION AND MANAGEMENT OF ACOUSTIC MODELS

Russi Nikolov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The new phonetic module of TREFL – a portable, versatile and efficient computer tool – was designed in view of the frequent need of language researchers and students for accessing, collecting, manipulating and representing acoustic data. It allows, in particular, successful management of multilingual collections of numerical speech models and graphical representations for direct visual comparison between them or with real-time acoustic analysis results. The latter type of comparison is particularly interesting when it concerns the speech of language learners.

Key words: experimental phonetics, acoustic data visualization and comparison

1. La modélisation acoustique: son rôle et les types de représentations graphiques

L'objet de cet article est de présenter une réflexion méthodologique portant sur l'utilisation d'un nouveau logiciel de génération et de gestion de graphiques acoustiques, avec une ergonomie qui maximise la facilité de leur utilisation comme modèles, au double sens du terme : d'une part, en tant que représentations simplifiées et linguistiquement pertinentes de la réalité acoustique et, d'autre part, en tant qu'objets de référence, notamment de comparaison et d'imitation en matière d'évaluation et de correction phonétique.

Quant aux critères de pertinence d'un modèle acoustique, il y a lieu de distinguer ici entre deux niveaux de modélisation, celui de la langue et celui du locuteur. Cette distinction est justifiée en raison de la nature

stochastique des données relatives aux traits phoniques linguistiquement pertinents. Toutes les caractéristiques phoniques des messages oraux produits par un locuteur lui sont propres et participent de son identification vocale, certaines d'entre elles étant linguistiquement importantes de par leur fonction d'identification des unités phoniques et, par là, des unités de sens. La question se pose de savoir si la modélisation linguistique sous forme d'une bibliothèque de modèles individuels linguistiquement pertinents se justifie didactiquement comme une alternative au modèle plus abstrait encore qu'est la norme linguistique. La réponse est positive à condition d'admettre 1) le rôle des bases de données très volumineuses comme une forme de modélisation en soi et 2) le principe didactique d'individualisation des parcours d'apprentissage, principe d'autant plus valable ici qu'il s'agit de didactique de l'oral: *“There's a very interesting theory that if you want to improve your pronunciation, you should choose one person you want to sound like, and you basically copy that person.”*

Les représentations graphiques des caractéristiques acoustiques de la parole que ce logiciel appelé *TREFL* peut produire se divisent, en premier lieu, en deux types : des graphiques (fig. 1) et des grilles de référence (fig. 2). Le critère de cette distinction est purement formel : chaque ligne (horizontale ou verticale) d'une grille de référence correspond à une quantité instantanée, par exemple la valeur, mesurée à un moment donné, du premier formant d'une voyelle ; une telle valeur donne lieu à une ligne horizontale dans le système de coordonnées du spectrogramme ou à une ligne verticale dans le système de coordonnées du spectre vocalique. Par opposition, un graphique acoustique peut avoir la forme d'une représentation 3D (le spectrogramme), d'un nuage de points (valeurs formantiques dans l'espace F2/F1), d'une courbe plane (celles par exemple représentant l'évolution de la fréquence fondamentale ou de l'intensité en fonction du temps) ou de plusieurs courbes dans un même espace plan (les traces formantiques). Les objets acoustiques (graphiques et grilles) générés, stockés et gérés par *TREFL*, visuellement et numériquement, sont issus de données soit directes, soit traitées statistiquement ; dans les deux cas, ces objets sont considérés comme des modèles pour deux raisons: 1) ils peuvent servir de références dans des situations diverses de recherche ou d'apprentissage et 2) les caractéristiques acoustiques de la parole extraites et utilisées sont soit linguistiquement pertinentes, soit identificatrices du locuteur, ce dernier cas étant intéressant en matière d'imitation artistique ou de phonétique légale (Olsson 2008: 11 – 17).

Afin d'avoir un accès facile et rapide aux objets graphiques, ils sont automatiquement structurés (lors de leur enregistrement) et filtrés (lors de

leur utilisation ultérieure) selon quatre critères : langue (français, anglais, bulgare...), type d'objet (graphique ou grille d'écran), graphique et fenêtre actifs ; les deux derniers critères déterminent respectivement la nature du graphique de premier plan (spectrogramme, traces des formants, spectre...) et le logiciel d'analyse acoustique utilisé (*Speech Analyzer, Real-Time Spectrum, Real-Time Spectrogramme*, etc.). L'association automatique par défaut de ces méta-informations aux objets graphiques n'empêchera pas l'utilisateur, au besoin, de réorganiser/filtrer manuellement les données.

La génération et la gestion de modèles graphiques de référence de nature acoustique comme méthode de recherche et didactique est un vaste domaine dont les limites sont ici établies en vue de l'utilisation du logiciel *TREFL*. Par comparaison avec son prédécesseur *SARP*, il ne s'agit plus de se limiter aux seules voyelles ni aux représentations traditionnelles (parfois simplistes) F1/F2 ; tous les graphiques/grilles de référence sont gérables et superposables. La méthodologie correspondante implique l'examen d'une autre question connexe et plus large, à savoir la constitution et la gestion de ressources linguistiques orales avec optimisation des collections de modèles de prononciation suivant deux critères majeurs : l'exhaustivité (relativement à des critères établis de norme de prononciation) et la non-redondance.

2. L'analyse acoustique de la parole : étapes et outils

L'analyse acoustique de la parole se décompose en trois étapes. Elle commence par une transformation mathématique qui consiste à représenter la fonction du signal acoustique (présente sous forme d'une suite numérique obtenue par la digitalisation de l'onde sonore) comme la somme de fonctions trigonométriques simples (cf. *analyse harmonique*, ou *analyse de Fourier*). Cette analyse mathématique s'interprète physiquement comme la décomposition du phénomène vibratoire complexe en vibrations simples. À la fin de cette étape, on obtient le spectrogramme (ou, ce qui revient au même, les spectres successifs). Tout comme la forme d'onde, le spectrogramme est une représentation graphique intégrale du son, en ce sens qu'elle contient par principe des informations suffisantes pour convertir inversement le graphique en son.

La deuxième étape de l'analyse acoustique de la parole est celle de la modélisation acoustico-phonétique, au sens à la fois conceptuel et matériel du terme. Modéliser acoustiquement un objet ou un phénomène de parole signifie, d'abord, de concevoir un système de traits acoustiques qui décrit le mieux possible cet objet ou phénomène (c'est-à-dire d'une façon à la fois économique et pertinente), et de donner ensuite une forme matérielle,

optimale elle aussi, à ce système, en l'occurrence par représentation visuelle. Par exemple, la mélodie de la parole est modélisée par la fréquence fondamentale et représentée par le graphique du F0 en fonction du temps; les voyelles sont modélisées à partir de leur structure formantique et souvent représentées dans l'espace (F1, F2) ou (F1, F2, F3).

La troisième et dernière étape de l'analyse acoustique de la parole, celle qui précède immédiatement l'interprétation des résultats, est l'évaluation des données analytiques par comparaison avec des données de références correspondant au modèle utilisé. Cette évaluation peut être numérique, basée parfois sur des méthodes statistiques sophistiquées et rigoureuses, mais aussi visuelle – très pratique et utile, surtout en phonétique corrective –, par superposition de graphiques du même type.

Pour pallier le manque de fonctionnalités des logiciels d'analyse acoustique les plus complets et les plus utilisés tels que *Praat*, *Speech Analyzer*, *Speech Filing System*, *WinPitch* etc., notamment aux étapes 2 et surtout 3 ci-dessus de l'analyse acoustique de la parole, les spécialistes du langage oral au laboratoire *LAPS* ont entrepris de développer, sous la direction de J.-Y. Dommergues, un outil informatique multifonctionnel (intégré à *TREFL*) qui crée un environnement de travail plus efficace et plus cohérent, grâce respectivement aux nouvelles fonctions et aux nouvelles interactions suivantes.

Les logiciels mentionnés peuvent superposer des graphiques de type différents correspondant à un même énoncé oral, mais il est tout aussi intéressant, sinon plus, de superposer des graphiques du même type et correspondant à des réalisations différentes d'un même énoncé, par exemple, les traces des formants pour le locuteur A dessinés sur le spectrogramme pour le locuteur B. Il en va de même pour les spectres, les F0, les intensités, les F1/F2, etc., avec la possibilité de jouer avec les couleurs et les transparences.

TREFL permet aussi d'enregistrer un spectre ou un spectrogramme obtenu sous *Speech Analyzer* et de les utiliser ensuite comme références sous *Real-time Spectrum* et *Real-Time Spectrogram*, respectivement, qui sont des logiciels spécialisés d'analyse acoustique en temps réel. Les échelles et les dimensions des graphiques sont normalisées automatiquement.

Une troisième possibilité nouvelle consiste à dessiner librement sur l'écran de l'ordinateur (électroniquement, bien sûr, et plus facilement qu'avec un feutre) des grilles utilisateurs, c'est-à-dire des lignes horizontales et/ou verticales, de couleurs différentes, globalement ou associées à un type de graphique particulier, à les enregistrer, ouvrir et modifier. Des lignes horizontales sur les spectrogrammes et verticales sur

les spectres, correspondant à des formants vocaliques de références sont des moyens tout aussi simples qu'efficaces en matière de techniques d'entraînement articulatoire par feedback visuel des traits acoustiques linguistiquement pertinents.

Les fonctions du logiciel *SARP* aussi ont été intégrées à *TREFL*, avec plusieurs optimisations au niveau de l'ergonomie, ce dernier logiciel étant initialement conçu comme un outil de gestion de bases de données. *TREFL* est ainsi devenu, dans sa version actuelle, une extension fonctionnelle importante à *Speech Analyzer*, *Real-time Spectrum* et *Real-time Spectrogram*, ainsi que, dans une moindre mesure, à tout autre logiciel d'analyse acoustique.

3. Le module phonétique de *TREFL* – traitement de données brutes et analytiques

Le nouveau module phonétique de *TREFL* est une sorte de gestionnaire de ressources phonétiques et de logiciels apportant chacun des fonctions complémentaires dans un système cohérent d'analyse acoustique de la parole. Or l'originalité de *TREFL*, comme outil de recherche en phonétique expérimentale, mais aussi d'aide à l'acquisition autonome de la prononciation, consiste dans l'automatisme, la souplesse et l'ergonomie des opérations de superpositions de toutes sortes de graphiques et grilles de référence.

3.1. Gestion de graphiques à l'aide de *TREFL* – enregistrement et accès, superpositions et réglage de la transparence

Des logiciels tels que *Speech Analyzer*, *Praat*, *Speech Filing System*, *Real-time Spectrum* et *Real-time Spectrogram* sont des instruments haut de gamme en matière d'analyse acoustique pointue et polyvalente, en temps réel ou différé. *TREFL* offre une fonction inédite, à savoir la superposition de graphiques et de grilles de référence. Il ne s'agit pas, comme c'est le cas pour *Speech Analyzer* et *Praat* par exemple, de combiner des systèmes de coordonnées ayant en commun l'axe du temps pour mixer des graphiques de type différent ; il est autrement plus intéressant de superposer des graphiques d'un seul et même type et d'un seul et même segment de parole qui a été produit soit par un seul et même locuteur dans des situations de communication différentes, soit par des locuteurs différents, par exemple un apprenant et un locuteur natif.

La copie d'écran reproduite à la figure 1 illustre le contraste entre les traces formantiques du mot bulgare *napu* /pa'rɪ / (signifiant *argent*) et du mot français *Paris* /pa'Ri/. Le fait est qu'un francophone associera très

facilement la forme phonique de ce mot bulgare au mot français de constitution phonémique identique (au point de se demander, lors d'un premier séjour en Bulgarie, comment se fait-t-il qu'on y parle si souvent de la belle ville de Paris). La comparaison des deux productions est cependant très instructive en matière de prononciation (avec ou sans accent étranger).

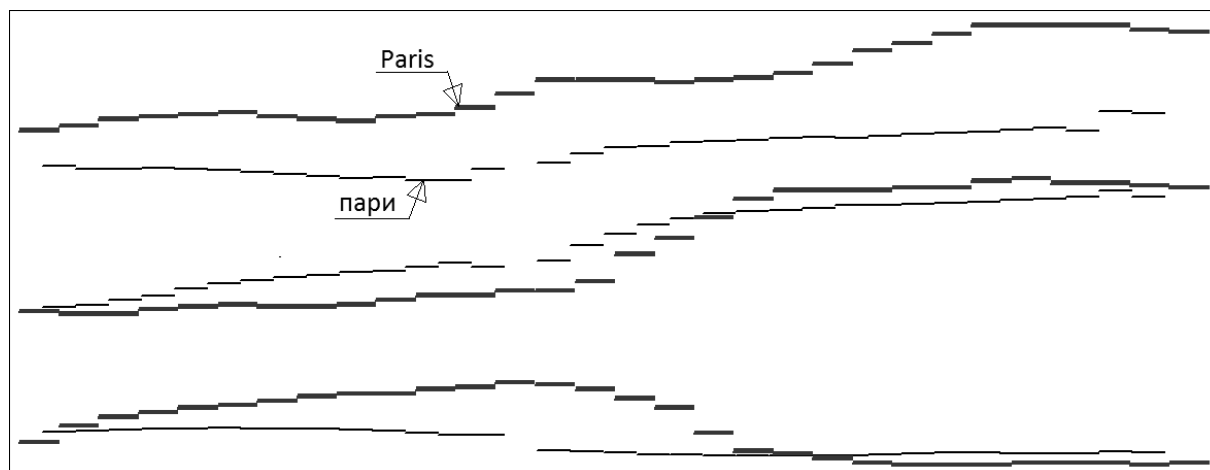

Fig. 1. Traces formantiques du mot bulgare пари /pa'ri/ et du mot français Paris /pa'ri/

3.2. Les grilles de référence

Cette fonction de *TREFL* permet de dessiner librement sur l'écran de l'ordinateur des lignes verticales et/ou horizontales de couleurs différentes, de les effacer ou de les déplacer, ainsi que de sauver les grilles ainsi obtenues en les organisant dans des bases de données de façon à y avoir un accès facile et quasi automatique en fonction du contexte (logiciel et type de graphique), de la langue, du locuteur, de l'unité phonétique, etc. La figure 2 contient une grille de lignes verticales dont chacune correspond à une valeur formantique, ainsi qu'un graphique de référence – le spectre de la voyelle /i/ – et le spectre de la même voyelle affiché en temps réel dans le logiciel *Real-time Spectrum* et représenté ici à un moment donné de la production de la voyelle par un apprenant du français – très avancé à en juger par la reproduction assez fidèle des trois (voire quatre) premiers formants vocaliques. Pour évaluer en temps réel le spectre produit par l'apprenant, ce dernier peut choisir comme modèle la grille ou le spectre de référence, ou afficher les deux à la fois (comme c'est le cas pour la figure 2).

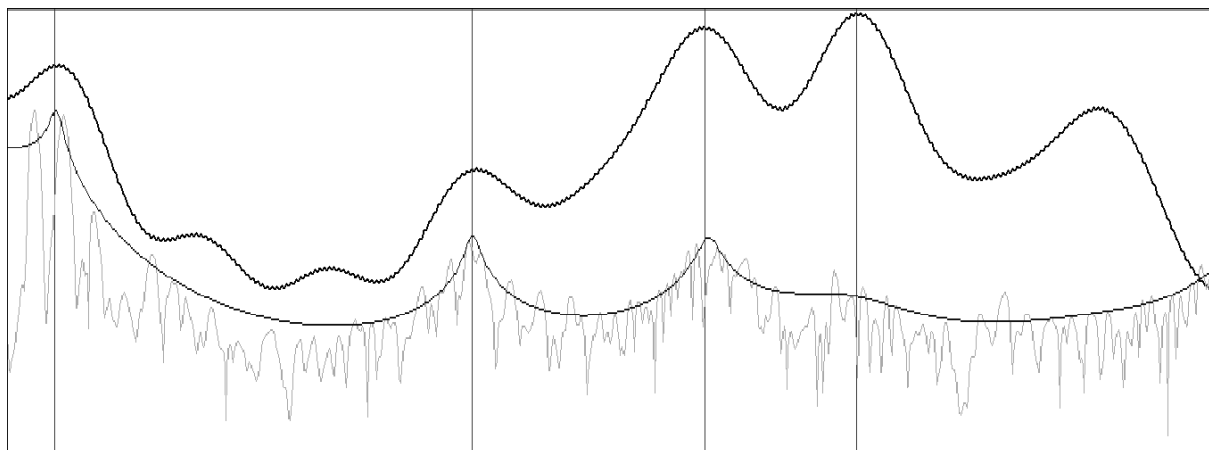

Fig. 2. Une grille de référence comme représentation simplifiée et pertinente du spectre

L'avantage de la grille par rapport au spectre est que l'évaluation visuelle est plus immédiate, car la grille élimine le facteur de l'intensité sonore globale, celle-ci n'étant pas pertinente quand on examine un son isolé ; en revanche, négliger l'intensité relative des pics correspondant aux formants vocaliques peut parfois (rarement) induire une évaluation erronée.

4. URL des principaux logiciels

Real-time Spectrogram, Web. 14/05/2013. <<http://www.phon.ucl.ac.uk/resource/sfs/rtgram/>>

Real-time Spectrum, Web. 14/05/2013. <<http://www.phon.ucl.ac.uk/resource/sfs/rtspect/>>

SARP – SA Rapid Plot, Web. 14/05/2013. <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/sarp/>>

Speech Analyzer, Web. 14/05/2013. <<http://www-01.sil.org/computing/sa/index.htm>>

TREFL, Web. 14/05/2013. <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/>>

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

Ditcheva et al. 2009: Ditcheva, M., Dommergues, J.-Y., Ryst, E. *Modélisation et acquisition des voyelles à l'aide du logiciel SARP*. Plovdiv University “Paissii Hilendarski” – Bulgaria, Scientific Works, Vol. 47, Book 1 Part B, 2009, 258–273.

Olsson 2008: Olsson, J. *Forensic Linguistics*. New York: Continuum International Publishing Group, 2008.

АНГЛИЙСКИ ФАМИЛНИ ИМЕНА ОТ КЕЛТСКИ ПРОИЗХОД

Милена Нецова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ENGLISH FAMILY NAMES OF CELTIC ORIGIN

Milena Netsova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

English surnames of Celtic origin are the second most popular type of surnames in the English surname system. Most of them are motivated by personal names – male or female. Surnames motivated by physical features, occupation and office are less widely presented and many trade names are descriptive or may vary depending on the goods manufactured or the material used.

Key words: surnames, Celtic origin, motivation, personal, local, occupation

Келтите се появяват за първи път в писаната история през VI в. пр. н. е., но тяхното разселване е започнало още през първото хилядолетие пр. н. е. Първите им селища са в земите по горното течение на реките Рейн, Рона и Дунав (Елис 2008: 9), а най-активната им експанзия датира от III в. пр. н. е.

Липсват източници, които конкретно да посочват периода на заселването на Британия с келтски племена, но се предполага, че този процес е бил продължителен и е протекъл на няколко етапа. Противно на разпространеното мнение келтите не са били само воители, а и добри земеделци и занаятчии. Те са имали силно развити медицински познания и строителни умения. Майсторството им в приложните изкуства е било изумително, а учените им са били високо ценени в античния свят.

Келтските езици се разделят на две подгрупи – **континентални келтски езици:** галски (галски, лепонтийски, галатийски), келтиберийски (в северната част на Иберийския полуостров), и **островни келтски езици:** гойделски (ирландски, шотландски келтски, мански)

и **британски** (уелски, бретонски, корнски, кумбрийски, пиктски, ивернийски). За целите на настоящото изследване от *Oxford Dictionary of English Surnames* (Рийни 2005) сме ексцерпирали 276 фамилни имена (ФИ) с възможен келтски произход, или 2,4% от ФИ в английската антропонимна система. Отнесени към споменатите подгрупи, всички примери принадлежат към островните келтски езици и по-точно – ирландски, шотландски келтски, мански, уелски и бретонски. Особеностите на така формирания корпус се разглеждат в три периода: V – XI в., XI – XV в. и XVI – XX в., които съответстват на утвърдените периоди в развитието на английския език. Получените данни за относителния дял на различните келтски езици и за мотивацията при формирането на фамилните антропоними са обобщени в диаграми. Използваните съкращения са посочени в края на статията.

1. Фамилни имена от британски келтски езици

1.1. Фамилни имена от уелски

Наследствените имена в Уелс се развиват след XVI в. Много от съвременните фамилни имена, получени от стари уелски лични имена, се появяват първо в Англия, а не в Уелс, и стават наследствени през XIII – XIV в. Стандартният вид уелски имена са патронимни: *Madog ap Jevan ap Jorwerth* – „*Madoc*, син на *Evan*, син на *Yorwerth*“.

1.2. Фамилни имена от бретонски

Големият брой бретонци, които се бият край Хейстингс през 1066 г., са възнаградени за храбростта си със земи в Англия. В районите на източните графства – Линкълншир, Съфолк и др. – има силно бретонско влияние. С консерватизъм, характерен за англоскандинавците, сред които живеят, бретонските заселници в източните графства от XI и XII в. грижливо съхраняват древната личноименна система. Най-разпространени бретонски имена през XII в. са *Alan*, *Brian*, *Conan*, *Jarnegon*, *Justin* (с галената форма *Just*), *Mengi*, *Samson* и *Tengi*, които се срещат и днес като съвременни ФИ.

2. Фамилни имена от гойделски келтски езици

2.1. Фамилни имена от ирландски

Фамилните имена се появяват в Ирландия в средата на X в. Това са патроними, образувани с поставянето на афиксоидите *O'* или *Ua* пред името на дядото или *Mac* пред името на бащата. От тези два ва-

рианта имената с *Mac* са по-късни, развитието им е бавно и отнема няколко века. Като цяло ФИ навлизат в Ирландия до края на XII в., но в началото са с непостоянен характер и се утвърждават напълно едва към края XIV в., а някои от тях – дори и през XVI в. През 1366 г. се приема закон, в който се постановява всеки англичанин да използва английския език и да носи английско име, като изцяло изостави ирландския начин за именуване (Рийни 2005: lvi). През 1465 г. се прави опит да се спре употребата на ирландски ФИ и сред самите ирландци. Всеки ирландец, живеещ в графствата Дъблин, Мийт, Лаут и Килдър, е длъжен да приеме английско ФИ: на град – като *Sutton, Chester, Trim, Skreen, Cork, Kinsale*; на цвят – например *White, Black, Brown*; на занаят – като *Smith* или *Carpenter*; на професия или занаят – като *Cook, Butler* и т. н. Така избраното име трябва да се използва и от потомството на неговия носител, защото в противен случай ги грози наказание.

2.2. Фамилни имена от шотландски келтски

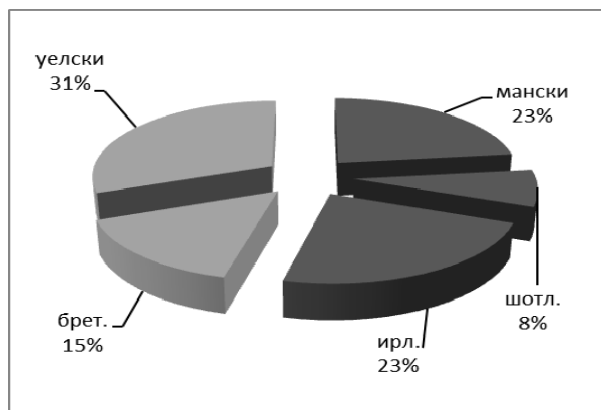
Най-ранните ФИ в Шотландия, открити по времето на Дейвид I (1124 – 1153), са тези на норманите: *Robert de Brus, Robert de Umfraville, Gervase Ridel* и др. имена, които вече са станали наследствени в Англия. В градовете гражданите носят английски ФИ, свързани със занаят или по-рядко – с прякор. В Шотландия и най-ранните източници за ФИ са много по-късни от тези в Англия. Много имена не са вписани преди XIV в. или XVI в. и в повечето случаи е невъзможно да се уточни тяхната етимология. В Шотландия разпространена практика е земевладелецът да вземе името на имението, което пък в повечето случаи носи името на собственика. Земите на *Hugh de Paduinan* (1165 – 1173) са наречени *villa Hugonis* или *Huwitston* „имението на *Hewitt*“, галено име от *Hugh*. Оттук потомците получават ФИ *de Hustone*, което е съвременното *Houston*. През XVII в. е приет закон, според който никой, с изключение на благородниците и духовниците на високи постове, няма право да се подписва с името на имението, в което живее, но ФИ с такъв произход се запазват дълго в речта.

2.3. Фамилни имена от мански

Фамилните имена на о-в Ман отразяват историята на острова. През V в. Ирландия и о-в Ман са населени със скоти – шотландски келти. Те дават името на Шотландия (Scotland). През IX в. скандинавски племена, главно норвежки, покоряват острова. През 1266 г. Норвегия отстъпва о-в Ман на Шотландия, която го задържа за около сто

години, макар островът често пъти да попада в ръцете на англичаните. Скандинавските заселници, които отчасти са усвоили келтските нрави, започват да сключват смесени бракове с местните шотландски келти и добавят норвежка нотка към келтските лични имена, разпространени по онова време. Бащините имена се образуват чрез прибавяне на префиксоида *Mac* към името на бащата. Ирландското *O'* така и не се налага. В началото на XVI в. префиксоидът *Mac* е почти универсален, но сто години по-късно се среща изключително рядко. При произнасянето *Mac* остава без ударение и постепенно се слива с ЛИ. На това се дължи характерната особеност на ФИ от о-в Ман да започват със *C*, *K*, или *Q*: *Caine* (<*MacCathain*), *Curphey* (<*MacMurchadha*), *Kay* (<*MacAedha*).

3. Фамилни имена от келтски езици през V – XI в.

Фиг. 1. ФИ с келтски произход (V – XI в.)

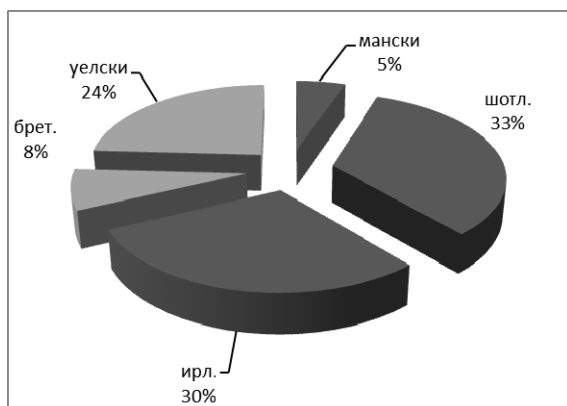
В обособената група всички тринайсет ФИ, които сме ексцерпирали, са с антропонимен произход – осем са от ЛИ на лице от мъжки пол, а пет са от патроними. При ФИ, свързани с лични имена на лица от мъжки пол, откриваме примери за четири от петте засегнати в изследването келтски езици, а именно – бретонски, уелски, ирландски и шотландски келтски. В подгрупата на ФИ с произход от

патроними са налице примери само от ирландски и мански. Разпределението им по видове изходни езици е показано на Фиг. 1. При използваните примери първо е посочена основната форма на името, следвана от други фонетични или ортографични варианти (в квадратни скоби). Годината след името е тази, в която носител на това ФИ е регистриран за първи път.

Примери: **Brettel** [*Brettell*, *Brettle*, *Bretelle*] (1035) < от корнско ЛИ *Brythael* или от бретонско ЛИ *Brithael*; **Clague** (1014) < от ирландско ЛИ или от ЛИ от о. Ман – *MacLiaigh* „син на лекаря“ (*liagh*); **Cowell** [*Cowwell*] (967) < от ЛИ от о. Ман *Mac Cathmaoil* „син на *Cathmaoil*“; **Malcolm** (1066) < от келтско име *Mael Coluimb* „поклонник на св. Columba“ < „maol“ – „плешив, с тонзура“ и личното име „Columb“ от латински „columba“ – „гълъб“; **Marvin** [*Marven*, *Mervin*,

Mervyn, Mirfin, Murfin] (1066) < от уелско име *Mervin* < *Merlin*; **O'Brian** [*O'Brien, O'Bryan, O'Bryen*] (1055) < от ирландско ЛИ *Ó Briain* – „потомък на *Brian*“.

4. Фамилни имена от келтски езици през XI – XV в.

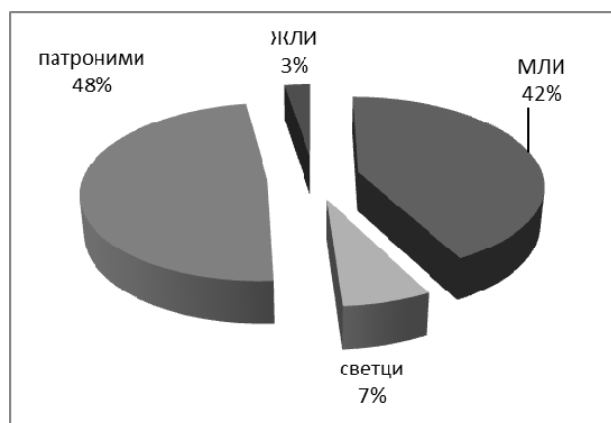

Фиг. 2. ФИ с келтски произход (XI – XV в.)

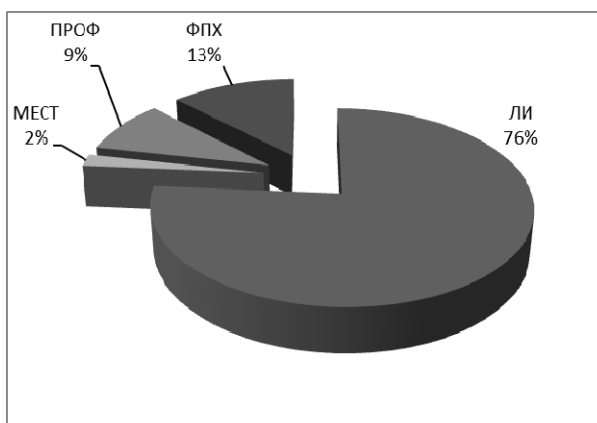
През средноанглийския период разполагаме с 207 ексцерпирани примера, от които 66 са от британски келтски езици, а 141 – от гойделски. Разпределението им според видовете езици е показано на Фиг. 2, а според начина им на образуване – на Фиг. 3. Прави впечатление, че и тук основна роля за образуването на ФИ имат ЛИ. Названията на физически и психически характеристики на личността и названията на

професии постепенно добиват значение при образуването на ФИ, докато названията на топографски особености на обитавания район все още са слабо застъпени.

При ФИ, образувани от ЛИ, примерите са разпределени основно в две групи. Близко половината (48%) са с патронимен произход, а останалите (42%) – с произход от преномен на лице от мъжки пол. Имената на светците заемат едва 7%, а ЛИ на лица от женски пол, които дават начало на фамилни антропоними, са само 4 на брой, или 3% от общия брой в тази група (Фиг. 4).

Фиг. 3. ФИ с келтски произход през XI – XV в., образувани от ЛИ

Фиг. 4. ФИ с келтски произход през XI – XV в. според начина им на образуване

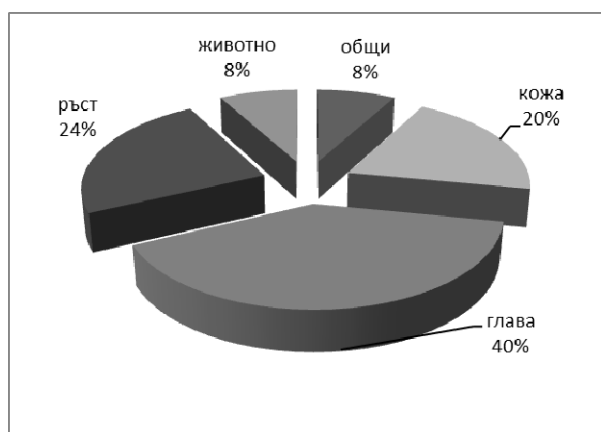
Примери от МЛН: **Conan** [*Conant, Conen*] (1155) < от бретонското ЛН *Conan* със значение „висок и силен“; **Jekyll** [*Jeckell, Jeckells, Jickells, Jickles, Jiggle, Jockel, Giggle, Jockelson*] (1218) < от бретонско или корнско ЛН *Iudicael* със значение „Бог е щедър“; **Craddock** [*Crad-duck, Cradock, Cradick*] (1205) < от уелското ЛН *Caradawc, Cradawc, Caradoc, Caradog*, познато в латинския му вариант *Caractacus* или *Caratācos*; **Griffith** [*Griffiths*] (1392) < от уелското ЛН *Griph-iud*, чийто втори елемент означава „господар, владетел“, но първият е с неизвестна етимология; **Murdoch** [*Murdock*] (1130) < англицизиран вариант на ирландското ЛН *Muireadhach* със значение на „господар, крал“; **Duncan** [*Dunkin, Donkin*] (1275) < от шотл. келтското ЛН *Donnchadh* със значение „тъмнокож войник“ от *donn* – „кафяв“, и *cath* – „войник“.

„В сравнение с посестримите си от класическия свят келтските жени се радват на значителни права и свободи, дори се ползват и с политическа власт“ (Елис 2008: 99). Те имат право да наследяват собственост и остават във владение на цялата зестра, с която влизат в брака. Играят и важна роля в общественения живот – от богинята майка и пантеона на женските божества до многобройните жени водачи, жрици и християнски светици. С утвърждаването на християнството тяхната роля не намалява, а продължава да е значима и през Средновековието и би следвало ексцерпираниите в нашето изследване примери за ФИ, образувани от женски лични антропоними, да са повече от показаните тук. Причината за това може да бъде както неточна етимология, така и недостатъчно проучени или липсващи източници.

Примери за ЖЛН: **Jennifer** [*Junifer, Juniper*] (1296) < от уелското *Gwenhwyvar*, където „*gwen*“ означава „светъл, бял“, а „*hwyfar*“ – „спокоен, любезен“; **Wantling** (1221) < от уелското *Gwenllian* със значение „русокоса“; **Muriel** [*Murrell, Murrells, Murrill, Merrall, Merralls, Merrell, Merrells, Merril, Merrill, Merrills, Mirralls*] (1188) < от уелското *Meriel, Meryl* – „сияйно море“; **Cain** [*Caine, Kain, Kaine, Kayne, O’Kane, Cane, Kane*] (1198) < от уелското име *Keina*, където „*caïn*“ означава „красив“.

Следващата група, която можем да обособим през разглеждания период, съдържа ФИ, мотивирани от названия на **физически и психически характеристики на личността (ФПХ)** – Фиг. 5. Приведените примери илюстрират характерни физически черти, които са отличителни за определени представители на келтското общество. От пет примера, свързани с цвят на кожата, четири отразяват нейния тъмен нюанс. Това предполага, че като цяло келтите са били със светла кожа, а тъмният тен се е смятал за характерен отличителен и нетипичен

белег, който е правел впечатление. Аналогична е ситуацията при особеностите на лицето и главата – плешивостта и червеният цвят на косата са сравнително редки и могат да се приемат като физически признак. В примерите, свързани с ръст и телосложение, специфични се оказват niskият ръст и закръглените форми. При физическите характеристики, свързани с оприличаване на животно, най-ярка е връзката с келтската митология, в която гарванът е едно от превъплъщенията на келтската богиня на войната Мор Риоган (Мориган – Велика Кралица) (Елис 2008: 211).

Фиг. 5. ФИ с келтски произход през XI – XV в., образувани от ФПХ

Bligh, Blight] (1177) < от корнски *blyth* – „вълк“.

Фамилните имена, образувани от названия на занаяти, също са характерни за разглеждания период, макар и да са малко на брой. Наличието на няколко ФИ с произход – название на един и същи занаят, предполага, че тази дейност е била силно разпространена. Тази хипотеза напълно отговаря на историческата действителност за периода – келтите са прочути майстори при обработката на метали и това със сигурност се е отразило при формирането на имената им.

Примери за занаяти, свързани с обработка на метал: *Caird* (1275) < от шотл. келтски или ирландски *ceard* – „занаятчия, ковач, калайджия“; *Goff* [Goffe] (1208) < [от шотландски келтски или ирландски *gobha*, от уелски или бретонски *gof*, или от корнски *gov* – всички със значение „ковач“; *Gow* (1230) < от шотландски келтски *gobha* – „ковач“;

Под влияние на образуването на патроними от ЛИ, което е силно изразено в северните графства, в тази група откриваме и **патронимно образуване на ФИ, мотивирани от занаяти:**

Примери за ФПХ:

Campbell [Camble] (1282) < от шотл. келтското *caimbeul* – „с крива или уродлива уста“; *Dow* [Dowe] (1194) < от шотл. келтското *dubh* – „черен“; *Foyle* (1249) < от уелски *moel* – „плешив“; *Boyd* [Boyd] (1301) < от шотл. келтски или ирландски *buidhe* – „жълт, рус“; *Vaughan* [Vaughan] (1222) < от уелското *fychan*, видоизменено от *buchan* – „малък, дребен“; *Brann* (1275) < от уелското *bran* – „гарван“; *Bly* [Blyde, Blyth, Blythe,

Brew (1408) < от о. Ман *MacVriw* – „син на съдията“; *McIntosh* (1382) < от шотл. келтски *Mac an toisich* – „син на вожда на племето, главатаря“; *McNamara* (1311) < англицизирана форма на шотл. келтското *Mac con-mara* – „син на пирата“; *Macintyre* (1268) < от шотл. келтски *Mac an tsaoir* – „син на дърводелеца“; *Macmillan* (1454) < от шотл. келтски *MacMhaolain* – „син на духовник“; *MacNab* (1376) < от шотл. келтски *Mac an Aba* – „син на абата, игумена“; *Macpherson* (1447) < от шотл. келтски *Mac an Phearsain* – „син на пастора“; *McTaggart* (1215) < от шотл. келтски или ирландски *Mac an tsagairt* – „син на свещеника“.

Най-малобройната група от ексцерпирани примери се формира от **фамилни имена, мотивирани от названия на заети в сферата на социалното обслужване**. Разнообразието е малко и преобладават имена, свързани с армията, социалното обслужване и артистичните качества.

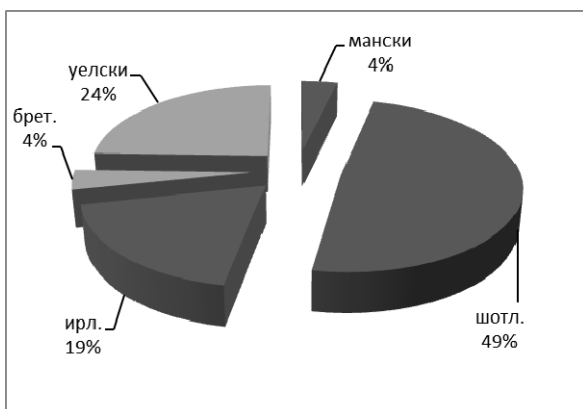
– **армия и охрана:** *Mair* (1296) < от шотландски келтски *maor* – „длъжностно лице, служител или офицер“; *Toshach* (1219) < от шотландски келтски *toisech, toiseach* – „вожд, водач“;

– **обслужващ персонал:** *Gill* (1103) < от ирландски или шотландски келтски *gille* – „слуга“; *Gilroy* (1331) < от ирландски или шотландски келтски *Giolla rua* – „слуга на червенокосия младеж“; *Gillespie* (1175) < от келтски *Gilleasbuig* – „слуга на епископа“; *Marmaduke* (1276) < от ирландски *Maelmaedoc* – „слуга на *Maedoc*“;

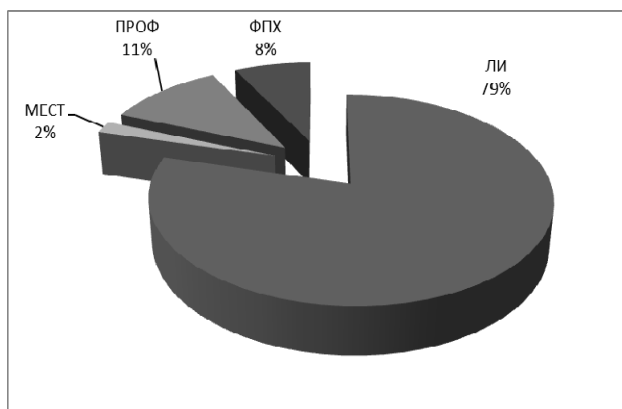
– **актьори и поети:** *Bard* (1155) < от шотландски келтски *bard* – „поет“.

5. Фамилни имена от келтски езици през XVI – XX в.

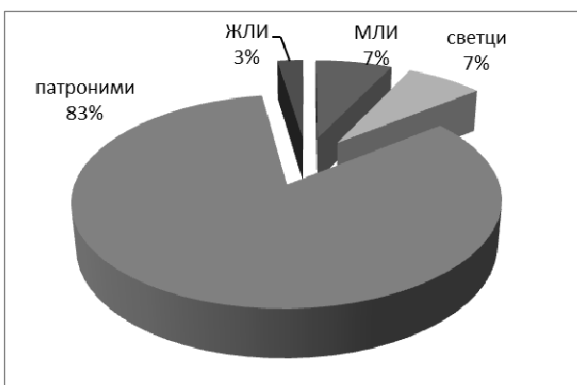
През този период разполагаме с 53 ексцерпирани ФИ. Разпределението им според видовете езици е показано на фиг. 6, а според начина им на образуване – на фиг. 7. Прави впечатление, че ролята на ЛИ като основен фактор при образуването на ФИ се запазва и дори леко нараства – от 76% на 79%. Названията на професиите и занаятите като когномени мотиватори увеличават своя дял от 9% на 11% за сметка на названията на ФПХ, които се редуцират от 13% до 8%. Единствено непроменени като фактор остават названията на топографските особености на обитавания район, които дават основа за възникване на 2% от фамилните антропоними в тази група.

Фиг. 6. ФИ с келтски произход (XVI – XX в.)

Фиг. 7. ФИ с келтски произход през XVI – XX в. според начина им на образуване

Фиг. 8. ФИ с келтски произход през XVI – XX в., образувани от ЛИ

При **фамилните имена, образувани от лични имена** през разглеждания период, прави впечатление, че делът на патронимите е нараснал от 48% на 83% (фиг. 8). Това означава, че като цяло образуването на фамилни оними при носителите на келтски езици се основава на МЛИ – името на бащата.

Примери за патронимни форми: **Cadwallader** (1641) < от бретонски *Catuuallon* или уелски *Caddwaladr* – „битка-водач“; **Dougal**

[*Dougall, Dougill*] (1552) < от шотландски келтски или ирландски *Dubhghall* – „черен странник“; **Finlay** [*Finley, Findlay, Findley, Findlow, Finlow*] (1526) < от шотландски келтски *Fionnlagh* – „справедлив, честен герой“; **Probin** [*Probyn, Brobyn*] (1550) < от уелското *ap Robin* – „син на Robin“, където *Robin* е умалително от *Robert* < старогерманското *Hrodebert* „блестяща слава“; **Prodgers** (1538) < от уелското *ap Roger* – „син на Roger“, където *Roger* < германското *Hrodger* „славно копие“; **McLaren** [*Maclauren, Maclaurin, McClarron*] (1586) < от шотландски келтски *Mac Labhruinn* – „син на Labhruinn“; **O’Leary** (1601) < от ирландското *Ó Laoghaire* – „потомък на Laoghaire“, където *Laoghaire* е със значение „пастир“; **Reardon** (1678) < от ирландското *Ó Rioghbhardáin* – „потомък на Rioghbhardán“, където *Rioghbhardán* е със значение „кралски певец“.

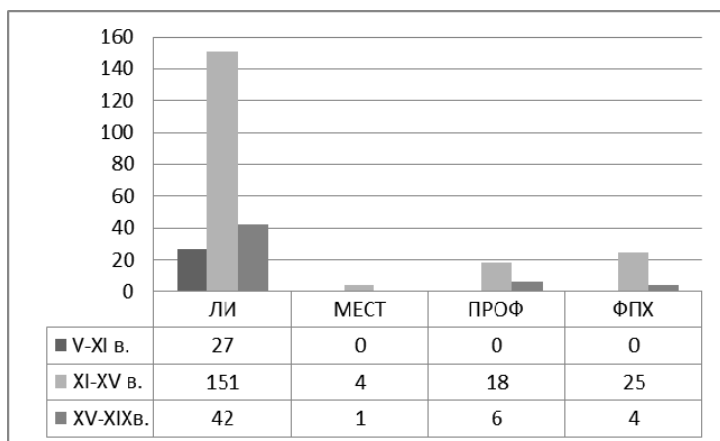
Фамилните имена от келтски произход са на второ място по популярност сред английските ФИ заедно с тези от иврит, отстъпвайки първенството единствено на ФИ със староанглийски произход. Четиринайсет процента от стоте най-употребявани английски ФИ са именно с келтски произход (Фиг. 9):

№	име	брой по тел. указател	приблизителен брой носители
10	Evans	48916	213026
44	Morgan	24011	104566
50	Campbell	21858	95190
52	Allen	21555	93870
60	Kelly	20346	88605
61	Price	20052	87325
62	Graham	19908	86698
65	Griffiths	19594	85330
69	Murray	18627	81119
79	Owen	16047	69883
81	Alan	15848	69017
84	Murphy	15617	68011
93	Powell	14863	64727
100	Lloyd	13986	60908

Фиг. 9. Най-разпространени ФИ от келтски произход

Като цяло в тази група преобладават ФИ, образувани от лични оними – имена на лица от мъжки или женски пол, имена на светци или патроними. Най-голям брой регистрирани носители на ФИ има в периода XI – XV в., който е и времето, в което се формира английската фамилноименна система. Оскъдните примери в староанглийския период са напълно разбираеми и се дължат основно на едва започващите процеси на утвърждаване на ФИ, които невинаги са успявали да намерят отражение в писмени паметници или тези паметници са били унищожавани. Драстичното намаляване на ФИ с келтски произход през новоанглийския период обаче се дължи вече на политически решения, а именно – налагане на фамилни антропоними с английски произход.

По отношение на дела на всеки един от келтските езици като изходен за фамилноименните форми се установи, че в периода V – XI в. преобладават примерите от гойделските езици (мански, шотландски, ирландски) за сметка на тези от британските езици (бретонски и уелски), като отношението е 54%: 46%. През средноанглийския период (XI – XV в.) разпределението се променя в полза на ФИ от британските езици, които вече преобладават с 53%, от тях само уелските примери са 37%. Този превес на ФИ от британски келтски езици обаче е временен и

Фиг. 10. Хронологично разпределение на ФИ от келтски езици

през XVI – XX в. ФИ от гойделски езици отново преобладават с 68%, от които само примерите на ФИ от шотландски келтски са 49%. Трябва да се има предвид, че направените тук разсъждения се основават само върху изследвания корпус от английски ФИ

(11 273 на брой) и в тях не се включват топонимите с келтски произход.

Ако обобщим данните за трите разглеждани периода (Фиг. 10), ще установим, че при ФИ от келтски езици преобладават мотивираните от личен антропоним. Физическите и психическите характеристики на личността, както и названията на професии мотивират далеч по-малко на брой ФИ. Явлението може да се обясни с протичащите през XII – XIV в. процеси на утвърждаване на ФИ и най-вече на тези със суфикс *-son*. Като цяло ФИ, образувани със суфиксоида *-son*, са рядко срещани в Англия, но често срещани в Шотландия и северните графства, където добиват наследствен характер. Причината за това е, че процесът на възникване на ФИ протича с по-голяма скорост в южните графства и през XIV в., когато ФИ на *-son* са в разцвета си, там вече има ФИ с друга мотивация, които са добили наследствен характер. В същото време в северните графства ФИ тепърва започват да се налагат и този процес съвпада с развитието на ФИ на *-son*. Местните варианти на *-son* са съответно с префиксоидите *Mac / Mc*, *O'* и *ap*, което задоволително обяснява наличието на толкова патроними при ексцерпирани примери от келтски езици.

Използвани съкращения:

ЖЛИ – лично име на лице от женски пол

ЛИ – лично име

МЕСТ – название на топографски характеристики на местността

МЛИ – лично име на лице от мъжки пол

ПРОФ – название на професия или занаят

ФИ – фамилно име

ФПХ – физически и психически характеристики на личността

ЛИТЕРАТУРА

Елис 2008: Елис, П. Б. *Кратка история на келтите*. София: Унискорп, 2008.

Рийни 2005: Reaney, P. H. *Oxford Dictionary of English Surnames*. Oxford: OUP, 2005.

**НОВ ПОГЛЕД ВЪРХУ ГРЪЦКИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА
В БЪЛГАРСКАТА АНТРОПОНИМНА СИСТЕМА
(в контекста на антропонимната наследственост/
приемственост и апелативната типологизация)¹**

Борян Янев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**A NEW VISION ABOUT GREEK PERSONAL NAMES
IN THE BULGARIAN ANTHROPONOMICAL SYSTEM
(in the context of anthroponomical inheritance/succession
and the typology of motivating appellatives)**

Boryan Yanev

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The process of borrowing names from other languages is a major way of enriching each system of personal names. Few comprehensive studies exist of Greek anthroponomy loan-words in the Bulgarian onomastic scholarship. In the following article we make an attempt to systematize Greek personal names in the Bulgarian anthroponymikon as we describe some principal characteristics and features of these names basic for our personal names system. We have also included some of the author's principles and ideas about the analysis in the study of foreign personal names in each language.

Key words: personal names, Greek names, foreign personal names, loan-words, classification, systematization

Основен начин за обогатяване на всяка личноименна система е заемането на имена от други езици. В ономастиката и езикознанието като цяло този процес е охарактеризиран като *езикова универсалия*, тъй като няма европейски език например, в чийто онимен фонд да не фигурират (дори да изобилстват) по-древни (най-често християнски) и по-съвременни преномени от други култури.

¹ Настоящата статия се осъществява по проект МУ13-ФЛФ-004 към Фонд „Научни изследвания“ при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Развитието и оформянето на българската антропонимна система става на пластове с течение на времето. В този процес се преплитат и наслояват две големи групи от лични имена – домашни и заети. Още Густав Вайганд (срвн. Вайганд 1926), проучвайки личните ни имена, ги разделя на наследствени и народни. Народните (или *домашните*) лични имена в българския са наследени, от една страна, от праславянската антропонимна система, а от друга, са образувани в ново време с помощта на домашна лексика във вид на прости и сложни форми. Повечето антропонимисти причисляват към тази група и имената с тракийски и прабългарски произход. Към чуждите (или наследствени) антропоними се отнасят главно тези, които са се разпространили посредством християнската религия. Такива са *гръцките*, *латинските* и *еврейските* имена. Освен тях към този основен антропонимен пласт се причисляват и други преномени от езици, много от които нямат генетическа връзка помежду си и представят четири различни езикови семейства: *семитохамитското*, *индоевропейското*, *угро-финското* и *тюркското*.

Разглеждането на чуждите имена в която и да е антропонимна система трябва да бъде двуаспектно, т.е. да се прилагат два подхода, при които да се разграничават основната форма на преномена в чуждоезиковата култура и неговите иноезични вариации, които също могат да циркулират в номинативните практики на дадения социум. Казано по друг начин, на първо място трябва да се уповаваме на изконните за даден език имена, разграничени по „естествен род“, след което отделно да се разглеждат съответните за същия език форми на други по произход имена, които българската антропонимна система е приела: форми – резултат от функционирането на инвариантните преномени при реализацията им в речта на съответния етнос, което дава все по-силни и трайни отражения върху антропонимикона, напр.: *Мери* от Мария, *Дейвид* от Давид, *Пиер/Питър* от Петър, *Майкъл* от Михаил, *Стивън* от Стефан и др.

От фрагментарността и спорадичността на българските езиковедски проучвания по въпроса все пак личи нагласата на езиковедите антропонимисти да търсят изконната етимология на името, т.е. „езика първоизточник“, откъдето възниква преноменът или апелативът, който го е мотивирал.

Посредническата роля на другите езици за достигането на преномена до антропонимната ни система като че ли се избягва, в определени проучвания само накратко се споменава. Това би могло да се обясни и с факта, че много от чуждите преномени са нови за системата, навлезли

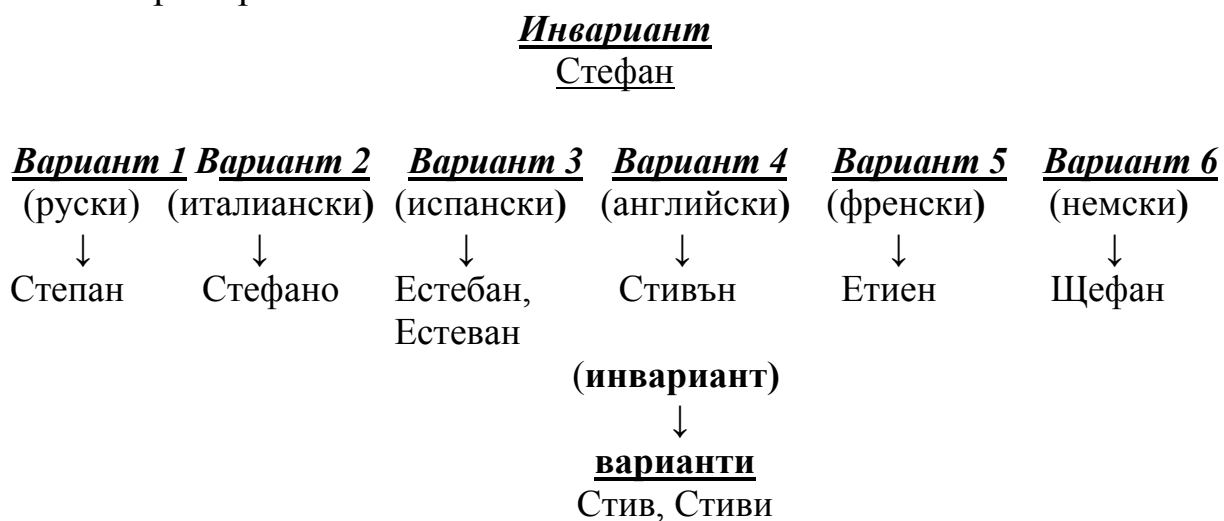
са през последните години и все още не са получили своите *системопридобити* и не са изпълнили своите *системообразуващи* функции.

Ето защо с оглед на една от основните дихотомии в езикознанието спрямо езиците и техните интерферентни отношения официалната (побългарената) форма на чуждото име има *инвариантен характер*, докато нейните модификации – *вариантен*.

Едно от имената със световна приемственост е гръцкото *Στέφανος*. Преноменът се извежда от стгр. същ. нар. *στέφανος* със значение `венец`. В другите езици откриваме формите Stephen, Ste, Steph, Steve, Steven, Stevie (английски), Մսէփանի (*Степан) (арменски), Estebe, Eztebe (баски), Stephanus (латински), Esteve (каталонски), Stjepan, Štefan, Stevan, Stevo, Stipan, Stipe, Stipo (хърватски), Štěpán (чешки), Stefan, Steffen, Stephan, Stef, Stefanus, Steven (датски), Tapani, Tahvo, Терро (фински), Étienne, Stéphane (френски), Stefan, Stephan (немски), István, Pista, Pisti (унгарски), Stiofán (ирландски), Stefano (италиански), Stefan, Steffen (норвежки), Stefan, Szczepan (полски), Estevão (португалски), Ștefan, Fane (румънски), Степан (руски), Steafan, Steaphan, Steenie (шотландски), Stefan, Stevan, Stevo, Stjepan (сръбски), Štefan (словашки), Štefan (словенски), Esteban, Estavan (испански), Staffan, Stefan (шведски) и пр.

Официалната българска форма е Стефан. Тя ще бъде определена и като инвариант. Останалите чуждоезиково трансформирани форми (инвариантни за съответните страни) в личноименната ни система са вариантите на официалната форма:

Например:

Чуждоезиковият вариант също може в определени случаи да поеме функцията на инвариант спрямо други форми от същия език. Сравни по-горе англ. *Стивън*.

Анализите на Татяна Калканова показват, че в българския антропонимикон навлизат все повече чуждоезикови преномени в оригинална форма от изходния език, която не търпи промени, налагани от асимилационните тенденции на българския (срвн. Калканова 2004: 78 – 81).

Като цяло обаче чуждите имена претърпяват известни фонемни, морфемни и ортографични промени, с което умело се „нагаждат“ към останалите единици в съответната онимна система, независимо от кой език произлизат. Имената на календарните светци – еврейски, гръцки и латински – според повечето български езиковеди, занимавали се с ономастика, като Ст. Илчев, Н. Ковачев, Л. Андрейчин и Ив. Дуриданов, се окачествяват като натрапени в българския и на българите от византийските църковни власти както в миналото, така и днес и като чужди на езика ни. Затова българинът се е опитвал да ги асимилира, да ги направи по-лесни за изговор и по-характерни за езиковата ни система. Това се е постигало чрез *превод* или *съкращаване*.

Сред българските ономастични проучвания върху чуждите лични имена някак си липсват достатъчно изчерпателни разработки, отнасящи се до *гръцките антропонимни заемки*. Изключение прави изследването на Хараламбос Симионидис „Гръцкото влияние върху системата на българските собствени имена“, издадено на български през 2006 г. В много отношения обаче трудът е подчинен на националистичен субективизъм – както по отношение на представените оними, така и на образуващите ги форманти (праславянски суфикси се представят за изконно гръцки и др.). Този факт не ми дава основание да приема темата за приключена. Все пак става въпрос за изключително голям корпус от имена – както изконно гръцки, така и елинизирани варианти на други антропоними.

Гръцките лични имена съществуват в две форми – официална и разговорна. Официалната е паспортната форма – тази, с която лицето се идентифицира във всички административни звена. Разговорната форма се използва в неформалното общуване, тя, за разлика от българските производни форми на официалните преномени, не може да бъде давана като паспортна и има своите стилистично-контекстови употреби. Интересен факт е, че в документите за самоличност на гръцките граждани много често се изписват и двата варианта.

Двама от гръцките антропонимисти – Йоргос Бадзиос (Γιώργος Μπάτζιος) и Мариа Галани (Μαρία Γαλάνη), в много от разработките си

подчертават характеристиките на тази социомаркирана антропонимна двувалентност. В редица радиопредавания се коментират форми като Γρηγόριος и Γρηγόρης; Ελευθέριος и Λευτέρης; Ευθύμιος и Ευθύμης; Ευστράτιος и Στρατής; Κυριάκος и Κυριακός; Σπυρίδων и Σπύρος и много други². Специално изискване е антропонимите да бъдат акцентно маркирани, затова и настоящите примери са посочени по такъв начин (този принцип няма да бъде спазван по-надолу в настоящата разработка).

Съвременните гръцки имена могат да бъдат разпределени условно в два културно-исторически пласта с оглед на техния произход. Първият пласт формират античните (главно от митологията) имена с гръцки произход. Вторият пласт се свързва с имената от православния календар. В българската антропонимна традиция се срещат преномени и от двете групи. От първата, разбира се, са много по-редки, но списъците на Националния статистически институт показват, че все още имат приемственост, макар и тя да е минимална и често да се отнася за единични случаи. Такива имена са Афродита, Софокъл, Аполон, Пенелопа и др. Вторият пласт дава имена, които в световен мащаб са едни от най-честотните (това се дължи основно и на факта, че гръцката цивилизация е един от най-древните културни феномени в световен мащаб). Такива преномени в българския антропонимикон са Петър, Стефан, Георги, Васил, Ирина, Елена и др.

Гръцките лингвисти класифицират личните антропоними по два начина. Първият ги разглежда според изходния език. Така се оформят две основни подгрупи – имена у гърците с гръцки произход и чужди имена (основно еврейски и латински). Вторият подход, който самите колеги ономасти от южната ни съседка предпочитат и все по-често налагат в изследванията си, е въз основа на пътя, по който тези имена са навлезли в езика, респ. в културата им. Възможностите са три. Това са: 1. древногръцката традиция; 2. църковната традиция и 3. масовата култура.

Както се вижда, тенденцията е към изследване на преномените не с оглед на интралингвистичните факти, а въз основа на лингвокултурологичните им особености. Тази изследователска перспектива в антропонимията се налага все повече при ономастичните изследвания в световен мащаб. Съвременната наука се опира все повече на екстралингвистичните факти, на когнитивния аспект, на културните особености. Това обаче е обект на друга разработка.

² Срвн. http://users.uoa.gr/~nektar/history/language/giwrgos_mpatzios_onomatwn_episkepsis.htm

Гръцките имена (според *Речник на личните и фамилните имена у българите* от Стефан Илчев и *Българска ономастика* от Николай Ковачев) спадат към четвъртия по старинност пласт в именната система на българите след старославянските, тракийските и прабългарските групи преномени. Те навлизат първоначално в средата на феодализма и най-вече под натиска на църквата след покръстването и приемането на християнската религия през IX век. Използват се първоначално за изместване/заместване на старите езически имена. У членовете на отделните родове и семейства през Средновековието до падането на България под турско робство е характерна едновременната употреба както на домашно славянско или прабългарски име (наречени общо дохристиянски имена), така и на официално църковно – християнско (каноническо). Дори самият княз Борис I е получил второ име от гръцки произход – Михаил.

От всички християнски имена историческите и политическите условия благоприятстват най-силно възприемането и разпространението на гръцките. През Средновековието християнските имена са разпространени главно сред духовенството, благородниците и градското население, докато в селата чак до XIX век преобладават славянските имена и техните производни. Както и другаде, така и в България християнската именна система е „преработена“ според звуковете и граматичните закони на местния език и му се подчинява почти безпрекословно. Затова много от българите не осъзнават например факта, че *Николай* е гръцко име и се извежда от апелативи, образуващи синтагма със значение „победа на хората/ победител на народа“, и смятат името за традиционно българско.

Гръцките имена са най-многобройни, защото повечето светци са от елинизирани области на Източното Средиземноморие. Тъй като около 2/3 от календарните светци и мъченици имат гръцки имена, техният брой у нас надминава 200, а с производните и видоизменените форми – дори много повече.

Както се знае, в недалечното минало мнозина образовани българи са знаели гръцки, поради което са разбирали значението на голяма част от имената и са ги превеждали. Ако дядото например се е казвал Годор, Теодор или Доротей, т.е. „дар от Бога, Божи дар“, кръщавали внука Божидар. Както го описва Илчев, това явление се е засилило особено много през Възраждането (Илчев 1969: 11). Превод или калкиране на гръцки имена са съответно: *Благородна* – *Евгения*, *Боголюб* – *Теофил* или *Филотей*, *Възкресия* – *Анастасия*, *Кръстьо* – *Ставри*, *Надежда* – *Елпиди*, *Небесна* – *Урания*, *Спас* – *Сотир*, *Сребро* – *Аргир*.

При много други имена от домашен произход има близки, дори еднакви по значение гръцки или латински, но голяма част от ономастите смятат, че в повечето случаи българските са възникнали самостоятелно и семантичната близост е случайна. Такива са: *Богдан – Теодосий, Божана – Теофана, Веселин – Иларион, Воин, Войно – Страти, Господин – Кирил, Желязко – Сидер, Живка, Жива – Зоя, Камен – Петър, Люба – Агатия, Мира – Ирина, Руса, Руска – Ксанта, Светла – Фота, Сретен – Тихон, Черньо – Мавро* и много други.

С оглед на казаното по-горе смятам за уместно да представя тематично разпределение на гръцките имена според тяхната функция и семантиката на мотивиралите ги лексеми. Освен споменатите в началото първопричини за антропонимна интерференция в по-късни времена съществено влияние са оказали и преките гранични (езикови) контакти, художествената литература, театърът, киното, телевизията, радиото и печатните медии, както и туристическите връзки.

Преномените от гръцки произход могат да бъдат разпределени според функцията и семантиката на изходните апелативи в следните условни тринадесет групи:

1. група – преномени с пожелателен и защитен характер

Акома – от гр. *ακόμα* – „още“, пожелателно име – за още деца

Грамо/а – от гр. *γράμμα* – „буква, писмо“, пожелателно име – да бъде грамотен

Зисо от гр. *Ζήσος* – „Да живее!“

Полихрон от гр. *πολυχρόνιος* – „дълголетен“

Скули от гр. *σκυλί* – „куче“, защитно, като Кучо, Песьо

Стамат, Стаматка гр. *Σταμάτιος* – от *σταματώ* – „спирам, прекратявам“, еднакво по значение със Запрян

Стилиян(а) гр. *στυλιανός* – „стълпник“ (от гр. *στύλος* – „стълб, колона“) – име на календарен светия. Давали го като защитно име, защото св. Стилиян се е смятал за защитник на децата

Харизан(а) от диал. харизан – „подарен“ (от гр. *χαρίζω* – „подарявам“)

Щергени от гр. *στερεά γενιά* – „Здраво поколение!“

Щерьо от гр. *στερεός* – „твърд, здрав“, и други

Тук се натъквам на пример за т.нар. нумерални пожелателните имена, срвн.:

Саранди, Саранда от гр. *σαράντα* – „40“ – защитно име: да доживее до 40 дена (докато укрепне) / (срвн. румънското **Сута, Суто** от рум.

sutã – „сто“, пожелателно – да живее 100 години – като лексикален балканизъм).

2. група – преномени с положителна семантика, образувани от прилагателни имена

Агата, Агате, Агати от гр. *αγαθός* – „добър, благ“

Агнес, Агнеса от гр. *ἀγνός* – „чист; целомъдрен“

Ариета – от гр. *Χαριέττα* – „мила, прелестна“

Арсен(ий), Арсо, Арсения от гр. *Αρσένιος* – за „мъжествен, юначен“

Аспасия – от гр. *Ασπασία* – „приятна, мила“

Герасим, Герас, Гераско от гр. *γέρας* – „почитан, почтен“

Евгалия от стргр. *εὐγάληνος* – „тих, спокоен, ясен“

Евден/а от гр. *ευδαίμων* – „щастлив, честит“

Евстати(й) от гр. *ευσταθής* – „издръжлив, траен“

Кало/у/с от гр. *καλός* – „добър, хубав“

Партен/и от гр. *παρθένιος* – „целомъдрен, девствен“, и други

3. група – преномени с отрицателна семантика или негативно възприемащо се значение

Агрион от гр. *ἀγριος* – „див, свиреп“ или „полски, селски“

Агура от гр. *ἀγουρος* – „неопитен, незрял, зелен“

Анести – от гр. *ανέστιος* – „бездомен“

Ерфан от гр. *ορφανός* – „сирак“

Полимен от гр. *πολύμηνης* – „много злопаметен“

Тарас(ий) от гр. *ταράσιος* – „безпокоен“

4. група – преномени, образувани от абстрактни съществителни имена

Армен – от гр. *εμπαρμένη* – „съдба“

Евдокия от гр. *ευδοκία* – „добра воля, благопожелание“

Евпраксия от гр. *ευπραξία* – „щастие; добродейание“

Елевтерия от гр. *ελευθερία* – „свобода“

Еморфия гр. *εμορφία* – „хубост“

Ефария от гр. *ευχάρεια* – „прелест, съгласие“

Зои, Зоя гр. *ζωή* – „живот“

Клеомен от гр. *κλέος* – „слава“

Офелия от гр. *όφελος* – „полза, печалба“

София от гр. *σοφία* – „мъдрост“

5. група – преномени, свързани по значение с външността на хората

Андрей, Андрея, Андреан, Андреана от гр. *ἀνδρός* (*P.n.*) – „на мъжа, мъжествен“

Згуро от гр. *σγούρος* – „къдрав, къдрокос“

Калиона гр. *καλλιόπη* – „хубаволика“

Ксант, Ксанти, Ксантия, Ксантина от гр. *ξανθός* – „рус, русокос“

Пахомий от гр. *παχώμιος* – „дебел, широкоплещест“

Педо, Педьо от гр. *παιδί* – „дете“

6. група – преномени, значещи животни

Драко от гр. *δράκος* – „змей“

Леон, Леона гр. *λέων* – „лъв“

Пагона от гр. *παγώνα* – „пауница“

Пердика от гр. *πέρδικα* – „яребица“

Пульо от гр. *πουλί* – „пиле, птиче“

Рахил, Рахила на гр. *Ραχήλ* – от евр. „дойна овца“

Скули от гр. *σκυλί* – „куче“

7. група – преномени, означаващи растения

Дафина, Дафинка, Дафин от гр. *δάφνη* – „дафина, лаврово дърво“

Карп гр. *καρπός* – „плод“

Керез от гр. *κεράσι* – „череша“

Кипарис от гр. *κυπάρισσος* – „дървото кипарис“

Корде, Корда от гр. *κόρδα* – „струна, млада лозова пръчка“

Смирна от гр. *σμίρνα* – „дръвче мирт“

Флор от гр. *φλώρος* – „цвете“; от лат. *flos*

Хрисант, Хрисанта от гр. *Χρύσανθος* – за „златно цвете“

8. група – преномени, значещи минерали, скъпоценни камъни, метали, химични елементи

Аргир, Арго /Аргил/ от гр. *αργυρός* – „сребро“

Диаманди от гр. *διαμάντι* – „диамант“

Замфир/а, Зафир/а от гр. *σάπφειρος* – „минерал сапфир“

Малама от гр. *μάλαμα* – „злато“

Маргарит, Маргарита от гр. *μαργαρίτης* – „бисер“

Петър от гр. *Πέτρος, πέτρα* – „камък, скала“

Сидер от гр. *σίδηρο* – „желязо“

Хрис, Хриса, Хриси, Хрисо от гр. *χρυσός* – „златен, злато“

9. група – преномени, означаващи занимание, социално положение, професия, специфична дейност

Алекси, Алекса, Алексей от гр. *Αλέξιος* – за този, „който носи помощ, защита“

Александър от гр. *Αλέξανδρος* – за „защитник на мъжете“

Андромаха – от гр. *Ανδρομάχη* – за тази, „която се бори с мъжете“

Андроник – от гр. *Ανδρόνικος* – за „победител на мъжете“

Архангел от гр. *αρχάγγελος* – „старши ангел, архангел“

Архип – от гр. *Ἀρχιππος* – за „водач, началник на коне“

Архонд/и – от гр. *ἀρχοντας* – „големец, господар“

Василиса – от гр. *βασίλισσα* – „царица“

Генади(й) от гр. *Γεννάδιος* – за „благородник“

Георги от гр. *γεωργός* – „земеделец“; име на календарен светия

Деспа, Деспина от гр. *δέσποινα* – „господарка, госпожа“

Деспот, Деспотка от гр. *Δεσπότης* – за „господар, владика“

Калистрат от гр. *Καλλίστρατος* – за „добър войн“

Кирик от гр. *κήρυκος* – за „проповедник“

Никандър от гр. *Νίκανδρος* – за „побеждаващ мъжете“

Никита от гр. *νικητής* – за „победител“

Никифор от гр. *Νικηφόρος* – за „победоносец“

Никодим от гр. *Νικόδημος* – за „народопобедител“

Онуфри(й) от гр. *Ονούφριος* – за този, „който храни магарета“

Пимен от гр. *ποιμήν* – за „пастир, овчар“

Полит от гр. *πολίτης* – за „гражданин“

Сотир от гр. *Σωτήρ* – за „спасител“

Филип от гр. *Φίλιππος* – за „обичащ конете“

10. група – преномени, отразяващи семейни и роднински отношения, възрастни показатели

Делфина – от гр. *αδελφή* – „сестра“

Кора от гр. *κόρη* – „девойка, дъщеря“

Паиси(й) от гр. *Παῖσιος* – „детски“

Палая от гр. *παλαιά* – „стара“

Педо, Педьо от гр. *παιδί* – „дете“

11. група – преномени, изразяващи произход, националност и местоживееене

Аркади(й) – от гр. *Αρκαδίας* – „жител на Аркадия в Пелопонес“
Варвара от гр. *βάρβαρος* – за „варварка, негъркиня“
Виза, Визант, Византа, Византи от гр. *βυζάντιος* – „византийски“
Пелагия, Пелаги от гр. *πέλαγος* – „море“
Урания от гр. *ουράνιος* – „небесен“
Франго от гр. *φράγκος* – „европеец“

12. група – преномени, означаващи домашни и религиозни вещи, предмети и материали

Врета – от гр. *βρέτας* – „грубо дървено изваяние, статуя, идол“
Гемо, Гемко – от гр. *γέμος* – „товар, пълнеж“
Калуд, Калуди, Калуда от гр. *καλούδι* – „дар“
Козма гр. *κόσμος* – „подредба; украса“
Корде, Корда от гр. *κόρδα* – „струна“
Меро от гр. *μέρος* – „част, дял“
Мирон, Миро от гр. *μύρων*, сродно с миро – „благовонно масло“
Плума от гр. *πλουμί* – „накит, украшение“
Пране, Праньо от гр. *πράμα* – „домашна вещь, покъщнина“
Ставри, Ставро от гр. *σταύρος* – „кръст“
Стефан(а) от гр. *στέφανος* – „венец“
Темелко – побългарена форма на Темелион от гр. *θεμέλιον* – „основа“

13. група – преномени, отразяващи имена на празници

Гръцки антропоними

Ламбри/а, Ламбрин(а) гр. *Λαμπρή μέρα* – Великден
Паскал, Паско, Паскалина на гр. *Πασκάλης* или *Πάσχα* – „Великден“

Според Александра Суперанская (Суперанская 1986: 181) през византийската епоха в Гърция се заимстват едни от най-мелодичните и положителни (по значение на изходния апелатив) имена от други субкултури, с които елините са имали търговски и културни взаимоотношения. Освен *древногръцките, древноеврейските и древноримските* към тях се причисляват и *древноперсийските, асирийските, древноегипетските* и др. по произход преномени. Колкото и да са десемантизирани в днешно време (както се знае, антропонимите нямат

лексикално значение) тези имена и употребата им в личностнономинативните процеси да е по културни, родствени или индивидуални причини, все пак трите основни християнски антропонимни фонда са възникнали в древността с оглед на **семантиката на първоизточните нарицателни форми**. Ето защо за древногръцките имена се смята, че са ориентирани към „моралните и физическите достойнства у хората“ (напр. **Ксения** – от Ξενία / ξενία – „гостоприемство“; **София** – от Σοφία / σοφία – „мъдрост, знание“, σοφός – „мъдър, умен“; **Клеопатра** – от Κλεοπάτρα / от κλέος (слава) и πατρός (за/на бащата /генитив/) – „слава за баща си“, **Александър** – от Αλέξανδρος / от ἀλέξω (помагам, защитавам) и генитивната форма на ἀνήρ (мъж) – ἀνδρός (на мъжа) – „защитник на мъжете“, **Анастас** – от Αναστάσιος / от ἀνάστασις (ανά (представка за нагоре – въз, над) и στάσις (стоящ) – „възкресение“; **Атанас** – от Αθανάσιος / от ἀθάνατος – отриц. префикс α и θάνατος (смърт, смъртен) – „безсмъртен“, **Евгени(й)** – от Ευγένιος / ευγενής – от ευ (добър, благ) и γενής (роден) – „благороден“, и мн. други). Направената по-горе класификация доказва до голяма степен наблюденията не великата руска изследователка на собствените имена.

Интересно и немаловажно явление е превръщането на много от гръцките имена в „патронни“ (нещо, което е различно от „семантиката“ на името) за определена социална прослойка от обществото (което произлиза от дейността, която е упражнявал даденият светия или идол), ето защо *Георги* е покровител на войската, *Николай* – на моряците, рибарите и банкерите, *Димитър* – на лозарите и винопроизводителите, *Козма* и *Дамян* – на лечителите. Между различните култури се откриват, разбира се, и различия – *Петър* в българската култура е покровител на занаятчиите, докато *Petrus* в някои части на Германия например се свързва с метеорологичното време, а *Katharina* в немската култура е покровителка на пекарите и мелничарите, докато в България това е *Спас* (св. Спас) и др.

От приведените примери става ясно, че изследването на „значението“ на гръцките (чуждите) имена е проблем на етимолозите и би следвало да е обект на диахронни изследвания в посока „семантика на апелативите, мотивирали появата на даден преномен“, а патронните имена са проблем на етнолингвистите и етнологите.

Гръцките имена в българската антропонимна системаГръцки женски имена

<u>Изходен апелатив</u> <u>(значение)</u>	<u>Изходен</u> <u>преномен</u>	<u>Форма на</u> <u>преномена</u> <u>в български език</u>
<i>αγαθός</i> – „добър“	<i>Αγάθη</i>	Агата, Агате, Агати
<i>αυλαῖα</i> – „разкош, великолеписе“	<i>Αυλαῖα</i>	Аглая, Аглаида
<i>αγνός</i> – „непорочен, целомъдрен“	<i>Αγνή</i>	Агнес, Агнеса
„мъжествен“ от гр. <i>άνήρ</i> – „мъж“ (Gen. – <i>ανδρός</i>)		Адриана, Анриана
<i>ακόμα</i> – „още“		Акома
<i>αύξηνη</i> – „увеличаване“		Аксения, Аксиния
„защитник на мъжете“ – от гр. <i>άλέξω</i> – „защитавам, помагам“, и <i>άνήρ</i> – „мъж“ (Gen. <i>ανδρός</i>)		Алекса, Александра, Александрина
„възкресение“ – <i>ανάστασις</i> , от <i>ανά</i> – „нагоре“, и <i>στάσις</i> – „изправен, стоящ“		Анастасия
<i>άγγελος</i> – „пратеник“		Ангела, Ангелина
<i>άνθος</i> – „цвете“		Андония, Антония, Антоанета
„която се бори с мъжете“ – от <i>ανδρός</i> – „мъж“, и <i>μάχη</i> – „битка, борба“	<i>Ανδρομάχη</i>	Андромаха
„най-свята“ – от гр. <i>αρι</i> – „най-“, и <i>άδην</i> , род. пад. <i>άδένος</i> – „свят, свещен“	<i>Αριάδνη</i>	Ариадна
<i>άρτια</i> – „цяла, непокътната“		Арта
<i>άσπασιος</i> – „добре дошла, приятна, мила“	<i>Ασπασία</i>	Аспасия
„безсмъртен“; от гр. <i>α</i> – отриц. префикс, и <i>θάνατος</i> – „смърт“		Атанаска
от гр. <i>άθήρ</i> – „острие, оръжие“, и <i>άϊνη</i> – „похвала, възхвала“	<i>Αθηνή,</i> <i>Αθηνά</i>	Атина
<i>αφεντιά</i> – „благородство“		Афенда
<i>βαγγέλης</i> – „благовестител“	от м. <i>Βαγγέλης</i>	Ванга, Вангела, (Е)вангелия

<i>βάρβαρος</i> – „чужд“, т.е. „чужденка“		Варвара
<i>βασίλισσα</i> – „царица“		Василиса
<i>βασιλεύς</i> – „цар“		Василка, Василена
„носещ победа“ – от <i>φέρω</i> – „нося“, и <i>νίκη</i> – „победа“	<i>Φερενίκη</i>	Вероника
<i>γεωργός</i> – „земеделец“ – от гр. <i>γη</i> – „земя“, и <i>έργο</i> – „работа“		Гергана
<i>γράμμα</i> – „буква, писмо“		Грама
<i>γρήγορος</i> – „буден, бдителен“		Григоре(и)на, Григория
<i>δάφνη</i> – „лаврово дърво“	<i>Δάφνη</i>	Дафина
<i>δελιά</i> – „от остров Делос“	<i>Δελιάς</i>	Делиа, Делия
<i>αδελφή</i> – „сестра“ (според друга теория – от <i>δελφис</i> – „делфин“)		Делфина
<i>δέσποινα</i> – „госпожа, господарка“	<i>Δέσποινα</i>	Деспа, Деспина
„майката земя“ – от гр. <i>δε</i> – „земя“, и <i>μήτηρ</i> – „майка“		Димитрина
<i>δώρο</i> – „подарък“, и <i>θεός</i> – „бог“, т.е. „божи дар“	<i>Δωροθέος</i>	Доротеа, Доротея
„изобилие на цветя“	<i>Ευανθία</i>	Евантия
<i>εὐγάληνος</i> – „тих, спокоен, ясен“		Евгалия
<i>ευγενής</i> – „благороден“ – от гр. <i>ευ</i> – „добър, благ“, и <i>γενής</i> – „роден“		Евгения
от <i>ευ</i> – „добър“, и <i>δοκέω</i> – „изглеждам“	<i>Ευδοκία</i>	Евдокия
от <i>ευρύς</i> – „отворен, обширен“, и <i>δίκη</i> – „присъда“	<i>Ευρυδίκη</i>	Евридика, Евредика
<i>ευσεβής</i> – „смирен, богобоязлив, благочестив“		Евсевия
„цъфтеж, цвете“	<i>Ευθαλία</i>	Евталия
„с добро настроение, весел“, от <i>εὐθυμός</i> , от <i>ευ</i> – „добър“, и – <i>θυμός</i> „настроение“		Евтима, Евтимия
„щастие“	<i>Ευτυχία</i>	Евтихия
<i>καθαρός</i> – „чист“ (други хипотези: от <i>Εκατερίνη</i> / <i>ἐκάτερος</i> – „всяко от двете, всеки от двамата“; от <i>αἰκία</i> – „мъчение, мъка“)	<i>Αικατερίνη</i>	Екатерина, Катерина

<i>εὐξενος</i> – „гостоприемен“		Ексена
<i>ελένη</i> – „факла, лампа“ или „сияние“ / или <i>ελλη</i> – „слънч. светлина“ / или от <i>σελήνη</i> – „луна“	<i>Ελένη</i>	Елена
„хубост“	<i>Ευμορφία</i>	Еморфия
„вътрешна победа“	<i>Ἐνδονίκη</i>	Ендоника
<i>ειμαρμένη</i> – „съдба“		Ермена
„добро предвещание“ или „добро име“ – от гр. <i>ευ</i> – „добър“, и <i>φημί</i> – „да говоря, да предвещавам“		Ефимия
„радост, веселие“ – име на една от трите грации в старогръцката митология	<i>Ευφροσύνη</i>	Ефросина
<i>σάπφειρος</i> – „минерал сапфир“		Замфира, Зафира
<i>Ζηναίς</i> , <i>Ἴδος</i> – „божествена като Зевс“		Зинаида
<i>ζωή</i> – „живот“	<i>Ζωή</i>	Зоя
„цвят на теменуга“; от гр. <i>ιόλη</i> – „теменуга“, и <i>άνθος</i> – „цвете, цвят“		Йоланда
<i>ειρήνη</i> – „мир“	<i>Ειρήνη</i>	Ирина
„дъга“, откъдето идват и названията на цветето ирис и на ириса на окото	<i>Ἴρις</i>	Ирис
„подарък на Изис“ – от името на егип. богиня Изид ³ и гр. <i>δώρο</i> – „подарък“		Исидора
<i>κάλλος</i> – „хубост“, и <i>οψ</i> – „израз, лице“ или „глас“	<i>Καλλιόπη</i>	Калиопа
„хубав Иван“ – от <i>κάλλος</i> – „хубав“, и евр. Иван		Калояна
„светлина за мъжа“ – от <i>κέκασμαι</i> – „светя“, и <i>άνήρ</i> – „мъж, човек“ (Gen. – <i>ανδρός</i>)	<i>Κασσάνδρα</i>	Касандра
„слава“ – от <i>κλέος</i> – „слава“		Клео
„слава за баща си“ – от <i>κλέος</i> – „слава“, и <i>πατρός</i> – „баща (на бащата)“	<i>Κλεοπάτρα</i>	Клеопатра
„момиче, девица“	<i>Κόρη</i> <i>Κόριννα</i>	Кора, Корина

³ Покровителката на жените и децата. Тя е най-популярна сред египетските богини, почитана също от гърците и римляните.

<i>κόρδα</i> – „струна, млада лозова пръчка“		Корде, Корда
„гостоприемство“	<i>Ξενία</i>	Ксения
по град Лариса		Лариса
„жена“; име от античната митология	<i>Λήδα</i>	Леда
„като лъв / силен като лъв“; от <i>λέων</i> – „лъв“		Леона
„от/родом от областта Лидия“ ⁴	<i>Λυδία</i>	Лидия
<i>μαύρος</i> – „черен, тъмнокож“		Мавра
<i>μάλαμα</i> – „злато“		Малама
<i>μάλτα</i> – „мека, нежна“		Малта
<i>μαργαρίτης</i> – „перла, бисер“		Маргарита
<i>μελανιά</i> – „тъмна, черна“	<i>Μελάνια</i>	Мелания
„пчела“	<i>Μέλισσα</i>	Мелиса
<i>μορφή</i> – „форма“, „хубост“		Морфа
„победител / победа на народа“ – от <i>νίκη</i> – „победа“, и <i>λαός</i> – „хора, народ“		Николина
от топонима <i>Όλυμπος</i>	<i>Ολυμπία</i>	Олимпия
<i>όφελος</i> – „помощ“		Офелия
<i>παλαιά</i> – „стара“		Палая
„пресвета“ – от <i>παν</i> – „изцяло, напълно, всички“, и <i>άγιος</i> „свята“	<i>Παναγία</i>	Панагия
„дарена от всички, вседарена“	<i>Πανδώρα</i>	Пандора
<i>Παρασκευη</i> – „петък“; „подготовка“		Параскева, Парашкева
<i>πηνέλοψ</i> – вид патица (според друга хипотеза – от гр. <i>πήνη</i> – „конец, влакно“)	<i>Πηνελόπη</i>	Пенелопа
<i>πέρδικα</i> – „яребица“		Пердика
„камък“; <i>πέτρος, πέτρα</i> – „камък, скала“		Петра, Петрана
„гостоприемна“ – от <i>πολλοί</i> „много“, и <i>ζένοι</i> „чужденци, пътници“	<i>Πολυξένη</i>	Поликсения
<i>πρώτη</i> – „първа“		Прота
<i>σεβαστός</i> – „почитан, почтен“		Севаста, Севастия
„луна“ или от прил. „блестяща, лъчиста“	<i>Σελήνη</i>	Селена

⁴ Древна област в Мала Азия.

„жена от хълма Кинтос“	<i>Κύνθια</i>	Синтия
<i>σμίρνα</i> – дръвче мирт или смола от него		Смирна
„мъдрост, знание“	<i>Σοφία</i>	София
<i>στέφανος</i> – „венец“		Стефана
„стълпник“ – от гр. <i>στύλος</i> – „стълб, колона“		Стилиана, Стилияна
„божи подарък“ – от <i>θεός</i> „бог“, и <i>δόσις</i> – „дар“		Теодора, Тодора
„божи подарък“ – от <i>θεός</i> – „бог“, и <i>δóσις</i> – „дар“		Теодосия
„Богоявление“ – от гр. – <i>θεός</i> – „Бог“, и <i>φανής</i> – „явяване“	<i>Θεοφάνεια</i>	Теофана, Теофания
„жителка на Тира ⁵ “ (колеблива етимология – от <i>θέρος</i> – „лято“, или от <i>θερίζω</i> – „жъна“)		Тереза
<i>ουράνιος</i> – „небесен“	<i>Ουρανία</i>	Урания
„любител на коне“; от <i>φίλος</i> – „приятел“, и <i>ἵππος</i> – „кон“		Филипа, Филипия
<i>χρυσή</i> – „златна“		Хриса
<i>χρυσή</i> – „златна“		Хриса / Христа
<i>χρυσός</i> – „златен, злато“	<i>Χριστίνη</i>	Христина

Гръцки мъжки имена

<u>Изходен апелатив (значение)</u>	<u>Изходен преномен</u>	<u>Форма на прено- мена в български език</u>
<i>ἀύριον</i> – „утре“		Аврион
<i>αγαθάγγελος</i> – „добровестител“		Агатангел
<i>ἀγριος</i> – „полски, селски“/„див, свиреп“		Агрион
„защитник“ – <i>ἀλέξω</i> – „защитавам, помагам“	<i>Αλέξιος</i>	Алекс, Алекси, Алексей
„защитник на мъжете“ – от гр. <i>ἀλέξω</i> – „защитавам, помагам“, и <i>ἀνήρ</i> – „мъж“	<i>Αλέξανδρος</i>	Александър
„безпечален“	<i>Αλυπιος</i>	Алипи

⁵ Тира (Санторини) е остров от групата на Цикладите. Той заема територия от 74 кв. км.

„възкресение“ – <i>ανάστασις</i> , от <i>ανά</i> – „нагоре“, и <i>στάσις</i> „изправен, стоящ“	<i>Αναστάσιος</i>	Анастас
<i>ανατολή</i> – „изгрев“	<i>Ανατόλιος</i>	Анатол, Анатоли(й)
<i>άγγελος</i> – „пратеник“	<i>Άγγελος</i>	Ангел
<i>άνθος</i> – „цвете“		Андон, Антон
„мъжествен“ – от гр. <i>άνήρ</i> – „мъж“	<i>Ανδρέας</i>	Андрей
„победител на мъжете“ – от гр. <i>ανδρός</i> – „мъж, мъжки“, и <i>νίκη</i> – „победа“	<i>Ανδρόνικος</i>	Андроник
<i>ανέστιος</i> – „бездомен“		Анести
<i>άνθος</i> – „цвете“	<i>ΆΑνθιμος</i>	Антим
<i>άπόλλυμι</i> – „да унищожавам, да разрушавам“ (други теории: 1) от индоевр. корен <i>*apelo</i> – „сила, мощност“; 2) родствено с <i>Appaliunas</i> – анатолски бог – „бащата лъв“ или „бащина светлина“)	<i>Απόλλων</i>	Аполон
<i>απόστολος</i> – „пратеник; апостол“	<i>Απόστολος</i>	Апостол
<i>αργυρός</i> – „сребро“	<i>Αργυρός</i>	Аргир, Аргил
името на бог Арес	<i>Άρης</i>	Ари
„най-добра цел“ – от <i>άριστος</i> – „най-добър“, и <i>τέλος</i> – „цел“	<i>Αριστοτέλης</i>	Аристотел
„жител на Аркадия“ (от гр. <i>άρκτος</i> – „мечка“)	<i>Αρκάδιος</i>	Аркади(й)
<i>ειμαρμένη</i> – „съдба“		Армен
<i>αρσένιος</i> – „мъжествен, юначен“	<i>Αρσένιος</i>	Арсен(и/ий)
<i>αρχάγγελος</i> – „старши ангел, архангел“		Архангел
„безсмъртен“; от гр. <i>α</i> – отриц. префикс, и <i>θάνατος</i> – „смърт“	<i>Αθανάσιος</i>	Атанас
<i>αφέντης</i> – „господар“		Афенди
<i>βαγγέλης</i> – „благовестител“	<i>Βαγγέλης</i>	Вангел
<i>βασιλεύς</i> – „цар“		Васил, Васили(й)
<i>βυζάντιος</i> – „византийски“	<i>Βυζάντιος</i>	Визант, Византи
<i>γέμος</i> – „товар, пълнеж“) прен. – „чедо от сърце“)		Гемо
<i>γεννάδιος</i> – „благородник“	<i>Γεννάδιος</i>	Генади(й)
<i>γεωργός</i> „земеделец“ – от гр. <i>γη</i> – „земя“, и <i>έργο</i> – „работа“	<i>Γεώργιος</i>	Георги

<i>γέρας</i> – „стар“ или „почитан, почтен“	<i>Γεράσιμος</i>	Герасим
<i>γρηγόροσ</i> – „буден, бдителен“	<i>Γρηγόριος</i>	Григор, Григори(й)
„сила, мощ на народа“ – от <i>δήμος</i> – „народ“, и <i>σθένος</i> – „сила, мощ“	<i>Δημοσθένης</i>	Демостен
<i>θ</i>	<i>Διαγόρας</i>	Диагор
<i>διαμάντι</i> – „диамант“		Диаманди
„майката земя“ – от гр. <i>δε</i> – „земя“, и <i>μήτηρ</i> – „майка“	<i>Δημήτριος</i>	Димитър
<i>διός</i> – „божествен; светъл“		Дио
„роден от Зевс“ – <i>Διός</i> – „на/от Зевс“, и <i>γενής</i> – „роден“	<i>Διογένης</i>	Диоген
от гр. <i>Διός</i> – „на Зевс“, и <i>Νύσσα</i> – легендарната планина Низа (на остров Крит)	<i>Διονύσιος</i>	Дионис, Диониси(й)
„дар Божи“ – от гр. <i>δώρο</i> – „подарък“, и <i>θεός</i> – „Бог“	<i>Δωρόθεος</i>	Доротей
„даден от бога“	<i>Δοσίθεος</i>	Доситей
<i>δράκων</i> – „змей“		Драко
<i>δρόσος</i> – „роса, прохлада“		Дросьо
„благовестител“ – от гр. <i>ευ</i> – „добър“, и <i>άγγελος</i> – „вестител, пратеник“	<i>Ευάγγελος</i>	Евангел
<i>ευγενής</i> – „благороден“ – от гр. <i>ευ</i> – „добър, благ“, и <i>γενής</i> – „роден“	<i>Ευγένιος</i>	Евгени(й)
„добре изглеждащ, похвален“ – от гр. <i>ευ</i> – „добър“, и <i>δοκέω</i> „изглеждам“	<i>Ευδόκιμος</i>	Евдоким
<i>εύλογιος</i> – „благоразумен“	<i>Ευλόγιος</i>	Евлоги(й)
<i>ευμένιος</i> – „благосклонен“	<i>Ευμένιος</i>	Евмений
<i>ευσεβής</i> – „смирнен, богобоязлив, благочестив“	<i>Ευσέβιος</i>	Евсевий (разпространено през Средновековието име заради св. Евсевий Верчелски ⁶)
<i>ευσταθής</i> – „траен, издръжлив“	<i>Ευστάθιος</i>	Евстати(й)

⁶ Той е първият (около 345 г.) епископ на Верчели. Изявил се като ревностен защитник на Никеиската вероизповед. Понеже се противопоставил смело на осъждането на св. Атанасий Велики на събора в Милано (в 355 г.), бил изпратен на заточение в Скитополис в Палестина. При император Юлиан му било позволено да се завърне и заеме трона си. Заедно със Св. Илариј Пиктавийски водил борба до края на живота си против арианството.

„плодородният“ – от гр. ευ – „добър“, и στάχυς – „жътва, плод“	<i>Ευστάχυς</i>	Евстах, Евстатхи(й)
„добър воин“	<i>Ευστάθιος</i>	Евстрати(й)
„с добро настроение, весел“ – от εύθυμος, от ευ – „добър“, и θυμός – „настроение“	<i>Ευθύμιος</i>	Евтимий, Евтим
∅	<i>Αιγεύς</i>	Егей
<i>ειμαρμένη</i> – „съдба“		Ермен, Ермин
<i>εὐφρων</i> – „весел“		Ефрон
<i>σάπφειρος</i> – „минерал сапфир“		Замфир, Зафир
<i>σγούρος</i> – „къдрав, къдрокос“		Згуро
„Да живее!“	<i>Ζήσος</i>	Зисо
<i>ζωγράφος</i> – „живописец“		Зограф
<i>ζώσιμος</i> – „жизнеспособен, приспособим“	<i>Ζώσιμος</i>	Зосим
<i>ζωτικός</i> – „жизнен“	<i>Ζωτικός</i>	Зотико
„свято име“	<i>Ίερωνυμος</i>	Йероним
<i>οικονόμος</i> – „пестелив човек, домакин“		Иконом
<i>ιλαρός</i> – „весел, усмихнат“	<i>Ιλαρίων</i>	Иларион
виж Ирина		Иринея, Ирин
„подарък на Изис“ – от името на егип. богиня Изиди и гр. δῶρο „подарък“	<i>Ισίδωρος</i>	Исидор, Изидор
„добър/ красив воин“ – от κάλλος – „хубав“, и στρατός – „воин, армия“	<i>Καλλίστρατος</i>	Калистрат
„хубав Иван“ – от κάλλος – „хубав“, и евр. Иван		Калоян
<i>καλούδι</i> – „дар“		Калуд
<i>καρπός</i> – „плод“		Карп
<i>κέρας</i> – „череша“		Керез
<i>κυπάρισσος</i> – „дървото кипарис“		Кипарис
„от остров Кипър“	<i>Κυπριανός</i>	Киприан, Киприян
„принадлежащ на господаря си“ – от κύριος – „господар“	<i>Κυριακός</i>	Кириак, Киряк
<i>κήρυκος</i> – „проповедник“	<i>Κήρυκος</i>	Кирик
<i>κύριος</i> – „господар“	<i>Κύριλλος</i>	Кирил
<i>κύριος</i> – „господар“	<i>Κύριλλος</i>	Кирил

„неделен“/ или от <i>κύριος</i> – „господар“	<i>Κυριακός</i>	Кирияк/и
<i>κόσμος</i> – „порядък“	<i>Κόσμος</i>	Козма, Кузма, Кузман
<i>κρίνος</i> – „крин, лилия“		Крино
<i>κροώνη</i> – „врана“	<i>Κρόνος</i>	Крон, Кроно/ьо
<i>ξανθός</i> – „русокок“		Ксант, Ксанти
„чуждоезичен“	<i>Ξενοφών</i>	Ксенофон
<i>λαμπρός</i> – „светъл, блестящ“ (или от <i>Λαμπρή μερα</i> – „Великден“)	<i>Λάμπρος</i>	Ламбро, Ламбри, Ламбрин
<i>λέων</i> – „лъв“		Леон
„като лъв / силен като лъв“; от <i>λέων</i> – „лъв“	<i>Λεωνίδα</i>	Леонид
<i>μαύρος</i> – „черен, тъмнокож“		Мавро, Маври
<i>μαύρος</i> – „черен, тъмнокож“ (или преосмислено от мавруд – винен сорт грозде)		Мавруди
виж Маргарита		Маргарит
„ученолюбив“	<i>Μελέτιος</i>	Мелетий
<i>μέρος</i> – „част, дял“		Меро
„който изследва, води се по метод“ – <i>μέθοδος</i> – „стремеж“ / „метод“, от <i>μετά</i> – „с/със“, и <i>οδός</i> – „път“	<i>Μεθόδιος</i>	Методи, Методий, Методия
„благовонно масло“	<i>Μύρων</i>	Мирон
„от майка явен“ – от <i>μήτηρ</i> – „майка“ (<i>Gen.</i> – <i>μητρος</i>), и <i>φάνης</i> – „явен“	<i>Μητροφάνης</i>	Митрофан
„наскоро посаден, новопокръстен“	<i>Νεόφυτος</i>	Неофит
„идващ в дома“	<i>Νέστωρ</i>	Нестор
„победител“	<i>Νικητής</i>	Никита
„победоносец“ – от <i>νίκη</i> – „победа“, и <i>φορέω</i> – „нося“	<i>Νικηφόρος</i>	Никифор
„победа/победител на хората/народа“ – от <i>νίκη</i> – „победа“, и <i>δήμος</i> – „народ“	<i>Νικοδήμος</i>	Никодим
„победител на народа“ – от <i>νίκη</i> – „победа“, и <i>λαός</i> – „хора, народ“	<i>Νικόλαος</i>	Николай, Никола
<i>ὀδύσσομαι</i> – „мразя“	<i>Ὀδυσσεύς</i>	Одисей
<i>ο</i>	<i>Ὀλυμπος</i>	Олимп
<i>ὀνοφορβός</i> – „който храни магарета“	<i>Ὀνούφριος</i>	Онуфри(й)

<i>ορφνή</i> – „тъмнината на нощта“	<i>Ορφεύς</i>	Орфей
<i>παῖσιος</i> – „детски“	<i>Παῖσιος</i>	Паиси(й)
„пре/все/свети“	<i>Παναγιώτης</i>	Панайот
„всемилолюбив“	<i>Παντελεήμων</i>	Панте(а)лей, Панте(а)леймон
<i>παρθένιος</i> – „целомъдрен, девствен“	<i>Παρθένιος</i>	Партен(и /ий)
„камък“; <i>πέτρος, πέτρα</i> – „камък, скала“	<i>Πέτρος</i>	Петър
<i>ποιμήν</i> – „пастир, овчар“	<i>Ποιμήν</i>	Пимен
<i>πλατύς</i> – „широкоплещест“	<i>Πλάτων</i>	Платон
<i>προκοπή</i> – „късмет, напредък“	<i>Προκόπιος</i>	Прокопи(й)
<i>ρίζωμα</i> – „корен, племе, род“		Ризо
<i>Σάββατο</i> – „събота“	<i>Σάββα</i>	Сава
<i>σαράντα</i> – „четиридесет“		Саранди
<i>σεβαστός</i> – „почитан, почтен“	<i>Σεβαστός</i>	Севаст
<i>σίδηρο</i> – „желязо“		Сидер
<i>σκυλί</i> – „кученце“		Скули
от <i>σως</i> – „цял, съхранен“, и <i>κράτος</i> – „сила“	<i>Σωκράτης</i>	Сократ
<i>σωτηρία</i> – „спасение“	<i>Σωτήρ</i>	Сотир
<i>σοφός</i> – „мъдър“		Софо
<i>σώφρων</i> – „благоразумен“	<i>Σωφρόνιος</i>	Софрон(ий)
<i>σπάνιος</i> – „рядък, изключителен“ (или от <i>Ισπανός</i> – „испанец“)		Спано
<i>σπυρίς</i> – „кошничка за хляб“ (или от лат. <i>spiritus</i> – „дух“)	<i>Σπυρίδων</i>	Спиридон
<i>σταύρος</i> – „кръст“		Ставри, Ставро
<i>σταματώ</i> – „спирам, прекратявам“	<i>Σταμάτιος</i>	Стамат
<i>στερεός</i> – „твърд, здрав“		Стерьо(ю), Щерьо(ю)
<i>στέφανος</i> – „венец“	<i>Στέφανος</i>	Стефан
„стълпник“ – от <i>στύλος</i> – „стълб, колона“	<i>Στυλιανός</i>	Стилия/ан, Стелия/ан Щилия/ан, Щелия/ан
<i>στρατός</i> – „армия; военен“		Страти
<i>τάξιμον</i> – „обричане, обещание“		Таксим
<i>ταχύς</i> – „бърз“		Тахо
„основа“ (вероятно от турски)	<i>Θεμελίων</i>	Темелион, Темелко
„дар божии“ – <i>θεός</i> – „бог“, и <i>δώρο</i> – „подарък“	<i>Θεόδωρος</i>	Теодор, Тодор

„божи подарък“ – от <i>θεός</i> – „бог“, и <i>δότης</i> – „дар“	<i>Θεοδόσιος</i>	Теодоси(й)
виж Теофана	<i>Θεοφανός</i>	Теофан
„божи приятел“ – от <i>θεός</i> – „бог“, и <i>φίλος</i> – „приятел“	<i>Θεόφιλος</i>	Теофил
„Божия благодат“	<i>Θεοχάρης</i>	Теохар
<i>τιμή</i> – „чест, почит“	<i>Τιμών</i>	Тимон
„уважаващ, почитащ Бога“ – от <i>τιμάω</i> – „почитам, уважавам“, и <i>θεός</i> – „Бог“	<i>Τιμόθεος</i>	Тимотей
„щастливец“	<i>Τυχών</i>	Тихон
<i>τρυφή</i> – „сентиментален, деликатен“	<i>Τρύφων</i>	Трифон
„добродетелен“	<i>Φιλάρετος</i>	Филарет
„обичащ“, „приятелски“	<i>Φιλήμων</i>	Филимон
„любител на коне“ – от <i>φίλος</i> – „приятел“, и <i>ἵππος</i> – „кон“	<i>Φίλιππος</i>	Филип
от <i>φίλος</i> – „приятел“, и <i>θεός</i> – „Бог“, т.е. „любим на бога, боголюб“	<i>Φιλόθεος</i>	Филотей
<i>φως</i> – „светлина“	<i>Φώτιος</i>	Фоти(й)
„светнал от радост“ – от <i>χαρά</i> – „щастие, радост“, и <i>λάμπω</i> – „светя“	<i>Χαραλάμπος</i>	Харалампи(й)
<i>χάρις</i> – „прелест, добрина“	<i>Χάρις</i>	Хари
<i>χάρη</i> – „прелест, доброта“	<i>Χάρις</i>	Харит
<i>χάρη</i> – „прелест, доброта“	<i>Χαρίτων</i>	Харитон
<i>έκτωρ</i> – „който държи здраво“, от <i>έχω</i> – „държа, хващам“	<i>Έκτωρ</i>	Хектор
<i>χρυσός</i> – „златен, злато“		Хрис, Хриси, Христо
„златно цвете“ – <i>χρυσός</i> – „златен, злато“, и <i>άνθος</i> – „цвете“	<i>Χράσανθος</i>	Хрисант
<i>στερεά γενιά</i> – „Здраво поколение!“		Щергени
„закрепявам“	<i>στερεών</i>	Щерион
<i>ιάσθαι</i> – „лекувам, церя“	<i>Ίασων</i>	Ясон

ЛИТЕРАТУРА

Вайганд 1926: Вайганд, Г. *Българските собствени имена – произход и значение*. София: Книгоиздателство Т. Ф. Чипевъ, 1926.

Георгиев 1960: Георгиев Вл. *Българска етимология и ономастика*. София: БАН, 1960.

Илчев 1969: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: БАН, 1969.

Калканова 2004: Калканова, Т. *Популярно ли е твоето име?* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.

Ковачев 1987: Ковачев, Н. *Българска ономастика*. София: Наука и изкуство, 1987.

Матюс 2000: Matthews, E., Hornblower, S., Fraser, P. M. *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*. London: Oxford University Press, 2000.

Симеонидис 2006: Симеонидис, Х. П. *Гръцкото влияние върху системата на българските собствени имена*. София: Ах-Ба-Ка, 2006.

Суперанская 1986: Суперанская, А. *Теория и методика ономастических исследований*. Москва: Либроком, 1986.

Янев 2009: Янев, Б. *Система на личните имена в българския и немския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.

[http://users.uoa.gr/~nektar/history/language/giwrgos_mpatzios_onomatwn_episkopsis.htm]

[<http://www.behindthename.com/names/usage/ancient-greek>]

**ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА,
ОБРАЗУВАНИ ОТ РИМСКИ КОГНОМЕНИ**

Гергана Петкова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**BULGARIAN FEMININE PERSONAL NAMES DERIVED
FROM ROMAN COGNOMEN**

Gergana Petkova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The research object of the present text are feminine Bulgarian personal names derived from Roman cognomina. Our main aim is a presentation of a full list of these names including all their variants. Names are divided into several groups according to the type of the appellative used during the process of their formation, i. e. whether it is a noun, an adjective, a verb, etc., and according to the word-building model used during their derivation from a Latin personal name, i. e. whether it is derived from the working base or from the form for Nom. sg. of the Latin anthroponym.

Also worth mentioning, when that is possible, is the initial meaning of the observed name.

Key words: feminine Bulgarian personal name, Roman cognomina

По време на Републиката римският гражданин носи минимум две имена, съдържащи компонентите – лично име (*praenomen*) и родово име (*nomen*) (Джонсън 1903, 1932; Федорова 1982: 85) / *nomen gentile* (Джонсън 1903, 1932; Фелекан 2010: 65) / *nomen gentilicium* (Джонсън 1903, 1932). Възможно е да притежава и прякор, който да е родов (*cognomen*¹) или личен (*agnomen*) (Федорова 1982: 85; Фелекан 2010:

¹ Когноменът се използва за всички членове на дадена фамилия – от най-главния, наричан *pater familias*, до робите. Първоначално изпълнява ролята на индивидуален прякор, но по време на императорския период загубва индивидуализация си характер и започва да се унаследява от поколение на поколение. От него може да се получи информация за родствените връзки, родината, етническият произход или местообитанието на притежателя му (Фелекан 2010: 65).

65). Преноменът се дава при раждането², а родовото име се унаследява (Фелекан 2010: 65), но понеже съществува традиция първородният син да получава както личното, така и родовото име на своя баща, когноменът индивидуализира отделните членове на дадена фамилия (Фелекан 2010: 70 – 71). Дори през 230 г. пр. н. е. тази традиция се узаконява с постановление на Сената, т. е. преноменът на бащата задължително се предава на най-големия син (Федорова 1982: 86).

Така е структурирана тричленната именна система (наречена *tria nomina*, т. е. „трите имена“) в Древен Рим, която се запазва в този вид до управлението на Сула (*Sulla*) (Фелекан 2010: 66; <http://www.novaroma.org>).

След възникването на християнството една огромна част от древните римски имена са канонизирани и така навлизат в чужди антропонимни системи – в това число и в българската.

Обект на настоящото изследване са 38 български женски лични имена, образувани от римски когномени, и техните варианти. То е част от по-голямо проучване, обхващащо имената от латински произход в славянските езици и по-точно в българския, сръбския, хърватския, словенския, руския, украинския, беларуския, чешкия, полския и словашкия.

Основните източници, от които сме ексцерпирали разгледаните антропоними, са „Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия“ от Николай Ковачев, „Речник на личните и фамилните имена у българите“ от Стефан Илчев, „Български именник“ от Йордан Заимов, както и електронните сайтове www.behindthename.com и <http://kurufin.narod.ru/>, които предлагат изключително богата информация по изследвания въпрос.

Българските женски лични имена, образувани от римски когномени, според канонизацията си са следните:

I. Български женски лични имена, образувани от римски когномени, които са канонизирани от Католическата църква:

Адриана/ Хадриана, Албина, Валентина, Викторина, Виктория, Германа, Емилиана, Камила, Лоренция, Максима, Урсула, Фелиция, Фермана, Флоренция, Флориана, Флорина, Цезара.

² Според *Варон (Varro)* съществува списък, включващ 18 лични имена, от които може да се избира при кръщаване на новородено от мъжки пол (Фелекан 2010: 65). Всъщност имената, засвидетествани в античните текстове като римски преномени, са доста повече (Федорова 1982: 86).

II. Български женски лични имена, образувани от римски когномени, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква:

Акилина, Руфина, Сабина/Савина, Татяна, Фауста, Юлиана, Юстина.

Разглежданите имена разпределяме в няколко групи с оглед на изходния им апелатив и според използвания модел на деривация от латинския антропоним. Целта е да се проследи изконното значение на изследваните римски когномени, което с течение на времето е избледняло и не е така ясно разбираемо. Възможна е и замяна с т. нар. народна етимология под въздействие на направени асоциации с лексеми, които са характерни за езика, в чиято именна система римският когномен е навлязъл.

Българските женски лични имена, образувани от римски когномени, са изведени от готови лексикални единици. Мотивираци са съществителни собствени имена:

А) Български женски лични имена, изведени от латински антропоним за лице от мъжки пол:

а) с мотивираща дума съществително нарицателно име: Леонтия < *Leontius* (< гр. име *Λεοντιος* < *λεων* – „лъв“), Павуна < *Pavo* (< *pavo* – „паун“);

б) с мотивираща дума прилагателно име: Валента < *Valens* (< *valens* – „силен, здрав“), Феликса < *Felix* (< *felix* – „щастлив; късметлийски, успешен“).

Б) Български женски лични имена, изведени от латински антропоним за лице от женски пол: Адриана (< *Adriana/Hadriana* < *Adrianus/Hadrianus*), Алба (< *Alba* < *Albus*), Албина (< *Albina* < *Albinus*), Валериана (< *Valeriana* < *Valerianus*), Германа (< *Germana* < *Germanus*), Емилиана (< *Aemiliana* < *Aemilianus*), Камила (< *Camilla* < *Camillus*), Лаврентина (< *Laurentina* < *Laurentinus*), Леонтина (< *Leontina* < *Leontinus*), Лонгина (< *Longina* < *Longinus*), Лоренция (< *Laurentia* < *Laurentius*), Максима (< *Maxima* < *Maximus*), Руфина (< *Rufina* < *Rufinus*), Сабина/Савина (< *Sabina/Savina* < *Sabinus/Savinus*), Татяна (< *Tatiana* < *Tatianus*), Траяна (< *Traiana* < *Traianus*), Фабiana (< *Fabiana* < *Fabianus*), Фауста (< *Fausta* < *Faustus*), Фелиция (< *Felicia* < *Felix*), Фермана (< *Firmina* < *Firminus*), Флоренция (< *Florentia* < *Florentius*), Флориана (< *Floriana* < *Florianus*), Флорина (< *Florina* < *Florinus*), Юлиана (< *Iuliana* < *Iulianus*), Юстина (< *Iustina* < *Iustinus*), Юстинияна (< *Iustiniana* < *Iustinianus*).

В следващата група срещаме лични имена с латински корен в състава си, чиято етимология не може да бъде изведена еднозначно. Според лексикографските сведения при тези имена мотивиращ би могъл да бъде както латинският когномен, така и някакъв апелатив с друго значение. С оглед на тяхната семантика те могат да бъдат причислени към пожелателните имена, с които се предвещава дълголетието, здраве и успехи.

Акилина (< *Aquilina* < 1) римския когномен *Aquilinus*; 2) *aquillina* – „орлова“, Барболина (< *Barbatus* < 1) „barba“ – „брада“; 2) *barbatus* – „брадат“; 3) от рум. „barbă“ – „брада/косми“, Валентина (< *Valentina* < 1) римския когномен *Valentinus*; 2) *valentina* – „която е здрава“, Викторина (< *Victorina* < 1) римския когномен *Victorinus*; 2) *victorina* – „победна“, Виктория (< *Victoria* < 1) римския когномен *Victor*; 2) римския когномен *Victorius*; 3) директно от името на римската богиня на победата *Victoria* < *victoria* – „победа“, Тацита (< *Tacita* (< 1) римския когномен *Tacitus*; 2) директно от името на римската богиня на мълчанието и на магията *Tacita*), Урсула (< *Ursula* < 1) римския когномен *Ursulus*; 2) *ursula* – „малка мечка, меченце“ – деминутив от *ursa* – „мечка“, Цезара (< *Caesar* < 1) *caesaries* – „коса“; 2) *caedo* – „режа“).

Най-голяма е групата на имената, образувани от латински антропоним за лице от женски пол (26 български женски лични имена), следвана от тази, в която антропонимите са образувани директно от римския когномен (6 български женски лични имена), и от групата на имената с повече от една посочена в източниците етимология (6 български женски лични имена). Тези резултати са логични с оглед на факта, че почти всички от разглежданите латински имена са канонизирани. С приемането на християнството за официална религия в България транслитерирани на български еквиваленти на латинските имена, включени в официалните списъци на светците, навлизат в антропонимната ни система.

Налице са два пътя, по които се осъществява това заимстване – директно от латинския език или чрез посредничеството на трети език, в чиято именна система антропонимът е станал толкова популярен, че придобива на местна почва ново тълкуване по принципите на народната етимология. На това се дължи и немалкият процент на имена с нееднозначна етимология.

Съществуват два модела за образуване на български антропоним от латинско име – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата работна основа, т. е. от формата му за *Gen. sg.*, но с изпуснат падежен формант.

I. Женски лични български имена, образувани от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име: Адриана/Хадриана (< *Adrianna/Hadriana*), Алба (< *Alba*), Албина (< *Albina*), Акилина (< *Aquilina*), Валентина (< *Valentina*), Валериана (< *Valeriana*), Викторина (< *Victorina*), Виктория (< *Victoria*), Германа (< *Germana*), Емилиана (< *Aemiliana*), Камила (< *Camilla*), Лаврентина (< *Laurentina*), Леонтина (< *Leontina*), Лонгина (< *Longina*), Лоренция (< *Laurentia*), Максима (< *Maxima*), Руфина (< *Rufina*), Сабина/Савина (< *Sabina/Savina*), Татяна (< *Tatiana*), Тацита (< *Tacita*), Траяна (< *Traiana*), Урсула (< *Ursula*), Фабиана (< *Fabiana*), Фауста (< *Fausta*), Феликса (< *Felix*), Фелиция (< *Felicia*), Фермана (< *Firmina*), Флоренция (< *Florentia*), Флориана (< *Floriana*), Флорина (< *Florina*), Юлиана (< *Iuliana*), Юстина (< *Iustina*), Юстинияна (< *Iustiniana*);

II. Женски лични български имена, образувани от работната основа (от формата за *Gen. sg.*, но без форманта за падеж) на изходното латинско име: Барболина (< *Barbatus*), Валента (< *Valens*), Леонтия (< *Leontius*), Павуна (< *Pavo*), Цезара (< *Caesar*).

Очевидно е, че по-продуктивен от двата модела е първият, при който българското женско лично име е образувано директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име. Този резултат е логичен, защото по-голямата част от разглежданите български антропоними представляват транслитерирани еквиваленти на латински женски лични имена, изведени от римски когномени.

От направените наблюдения можем да направим следните изводи:

– От разгледаните български женски лични имена, образувани от римски когномени, най-голяма е групата на имената, изведени от латински антропоним за лице от женски пол.

– Моделите на образуване на български антропоним от латинско име са два – директно от формата за *Nom. sg.* на изходното латинско име или от неговата работна основа, т. е. от формата му за *Gen. sg.*, но с изпуснат падежен формант. По-продуктивен тук се оказва първият от двата представени модела.

– Почти всички от разгледаните имена (с изключение на *Алба*, *Барболина*, *Валента*, *Валериана*, *Лаврентина*, *Леонтина*, *Леонтия*, *Лонгина*, *Павуна*, *Тацита*, *Траяна*, *Фабиана*, *Феликса* и *Юстинияна*), т. е. 24 от включените в това изследване 38 антропонима, са имена на светици. По-голяма е групата на имената, канонизирани от Католическата църква (17 български женски лични имена). Седем са канонизирани и от двете църкви. Липсват български женски лични имена, образувани от римски когномени, които да са включени единствено в списъка на светците, приет за официален от Православната църква.

Индекс на българските женски лични имена, образувани от римски когномени

Използвани абривиатури:

ЖЛИ – женско лично име;

КС – католическа светица;

ЛИ – латинско име;

ПС – православна светица;

РК – римски когномен.

Адриана (*Адреана*, *Адрейна* (КО³), *Адрианка* (КО, КУ), *Адрианна* (КУ), *Адриена* (ИЛ, КУ), *Адриана* (КО, КУ), *Адрианка* (КО), *Андреана*, *Андреяна*, *Адрианка* (КУ)) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Adriana/Hadriana*, изведено от РК *Adrianus/Hadrianus* (< 1) *Hadrianus* – „родом от Адрия; жител на Адрия“ (Hadria – град в Северна Италия, откъдето произлиза и името на Адриатическо море) (КО, КУ); 2) „адриатически; родом от Адриатическо море“ (КУ); име на КС (КУ);

Акилина (*Акелина*, *Акулина* (КО)) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Aquilina* < 1) римския когномен *Aquilinus* (КО, КУ) (< *aquilinus* – „орленце“ (БТН, КУ); „орлов“ (НР); 2) *aqullina* – „орлова“ (КО); име на ПС (КУ) и КС (БТН, КУ);

³ В скоби са поставени абривиатурите, използвани в индекса за отбелязване на използваните източници, от които са ексцерпирани антропонимите и наличната лингвистична и екстралингвистична информация за тях: Батаклиев 1979 (БА), Войнов, Милев 1990 (ВОМИ), Заимов 1993 (ЗА), Илчев 1969 (ИЛ), Ковачев 1995 (КО), www.behindthename.com (БТН), www.kurufin.narod.ru (КУ), <http://www.novaroma.org> (НР).

Алба < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Alba*, изведено от РК *Albus* < *albus* – „бял, ярък“ (БТН, КУ, НР); „с бяла кожа“ (НР);

Албина (*Албиния, Албинка (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Albina*, изведено от РК *Albinus* (< римския когномен *Albus* (КУ) и е със значение „който е бял“ (КО, НР); име на КС (КУ);

Барболина < ЖЛИ, образувано от РК *Barbatus* < 1) „*barba*“ – „брада“ (ИЛ); 2) *barbatus* – „брадат“ (КУ, НР); 3) от рум. „*barbă*“ – „брада/косми“ (ИЛ);

Валента < ЖЛИ, образувано от РК *Valens* (КО) < *valens* – „силен, здрав“ (КО, КУ);

Валентина (*Валентинка, Валентина, Валянтина (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Valentina* < 1) римския когномен *Valentinus* < 1) *valens* – „силен, енергичен, здрав“ (БТН, ИЛ, КУ); 2) *valentinus* – „който е здрав“ (КО); 2) *valentina* – „която е здрава“ (КО); име на ПС и КС (КО, КУ);

Валериана < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Valeriana*, изведено от РК *Valerianus* (< римското родово име *Valerius*), което е със значение „Валериев, принадлежащ на Валерий“ (БТН, ВОМИ, ИЛ, КО, КУ);

Викторина (*Викторинка (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Victorina* < 1) римския когномен *Victorinus* (< 1) римския когномен *Victor* (БТН, КУ); 2) *victorinus* – „победен“; 2) *victorina* – „победна“ (КО); име на ПС и КС (КУ);

Виктория (*Виктора, Викториа, Викторица, Викторияна (КО), Викторка (ИЛ, КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Victoria* < 1) римския когномен *Victor* (БТН, КО) < *victor* – „победител“ (БТН, ИЛ, КО, КУ); 2) римския когномен *Victorius* < 1) *victor* – „победител“ (БТН, КУ); 3) директно от името на римската богиня на победата (< *victoria* – „победа“ (БТН, КО, КУ); име на ПС и КС (БТН, КУ);

Германа (*Германия (КО), Германка (ЗА, ИЛ, КО), Джермана (ИЛ), Жармена (КО), Жермана (ИЛ)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Germana* изведено от РК *Germanus* < *germanus* – „брат“ (БТН, КО, КУ), „близнак“ (БА, ИЛ); „роден, братски“ (КО); име на КС (КУ);

Емилиана (*Емилияна (ИЛ, КО, КУ), Емилиянка (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Aemiliana*, изведено от РК *Aemilianus* < родовото име *Aemilius* (БА, БТН, ИЛ, КО, КУ); име на КС (КУ);

Камила < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Camilla*, изведено от РК *Camillus*, който е с неясно значение (БТН); име на КС (КУ);

Лаврентина < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Laurentina*, изведено от РК *Laurentinus* < римския когномен *Laurentius* (БТН, КУ);

Леонтина (*Леонтинка (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Leontina*, изведено от РК *Leontinus* < гр. име *Λεοντιος*, образувано от *λεων* – „лъв“ (БТН, КО, КУ);

Леонтия < ЖЛИ, образувано от РК *Leontius* < гр. име *Λεοντιος*, образувано от *λεων* – „лъв“ (БТН, КО, КУ);

Лонгина < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Longina*, изведено от РК *Longinus* < *longus* – „дълъг“ (БТН, ИЛ, КО, КУ);

Лоренция < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Laurentia*, изведено от РК *Laurentius* < *Laurentius* – „от/ родом от Лаврент, лаврентийски“ (град в древна Италия, чието име вероятно е образувано от лат. *laurus* – „лавър“) (БТН, ИЛ, КО, КУ); име на КС (КУ);

Максима (*Максимка (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Maxima*, изведено от РК *Maximus* < *maximus* – „най-голям; най-велик“ (БТН, ИЛ, КО, КУ); име на КС (КУ);

Павуна (*Павуня, Павунка (КО)*) < ЖЛИ, образувано от РК *Pavo* < *pavo* – „паун“ (КО, НР);

Руфина (*Руфинка (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Rufina*, изведено от РК *Rufinus* < римския когномен *Rufus* (БТН, КУ); име на ПС и КС (КО, КУ);

Сабина/Савина (*Сабине (КО), Сабинка/ Савинка (КО, КУ), Събина (ИЛ)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Sabina/ Savina*, изведено от РК *Sabinus/ Savinus* < 1) *Sabinus* – „сабинянин, сабински“ (БТН, КО, КУ); 2) гр. *Σαββα* – „събота“; 3) от дума с еврейски произход със значение „стар човек“ (ИЛ); име на ПС и КС (КО, КУ);

Татяна (*през гр. Τατιάνα*) (*Татиана (КО), Татияна (ИЛ, КО), Татянка (КО), Фитяна (ИЛ)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Tatiana*, изведено от РК *Tatianus* < *Tatius*, римско фамилно име от сабински произход с неясно значение (БТН); име на ПС и КС (КУ);

Тацита < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Tacita* < 1) римския когномен *Tacitus* < *tacitus* – „тих, ням“ (БТН); 2) *Tacita*, името на римската богиня на мълчанието и на магията (ВОМИ);

Траяна < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Traiana*, изведено от РК *Traianus*, който е с неясно значение (БТН, ВОМИ, КУ);

Урсула (*Орсула, Урзула (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Ursula* < 1) римския когномен *Ursulus* (БТН, КУ) < *ursulus* – „меченце“ (ИЛ, КУ); 2) *ursula* (деминутив от *ursa* – „мечка“) – „малка мечка, меченце“ (БТН, КО, КУ); име на КС (БТН, КО, КУ);

Фабiana (*Вавиана (КО), Фабианка (ИЛ), Фабияна (КО)*) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Fabiana*, изведено от РК *Fabianus* (< римското родово име *Fabius*) и е със значение „Фабиев“ (БТН, КО, КУ);

Фауста < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Fausta*, изведено от РК *Faustus* < *faustus* – „благоприятен, късметлийски, щастлив“ (БТН, КУ); име на ПС и КС (КУ);

Феликса (*Фелиска* (КО) < ЖЛИ, образувано от РК *Felix* < *felix* – „щастлив; късметлийски, успешен“ (БТН, КО, КУ);

Фелиция (*Филиция* (КО) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Felicia*, изведено от РК *Felix* < *felix* – „щастлив; късметлийски, успешен“ (БТН, КО, КУ); име на КС (КУ);

Фермана < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Firmina*, изведено от РК *Firminus* < *firminus* – „здрав, твърд, як“ (БТН, КУ); име на КС (КУ);

Флоренция < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Florentia*, изведено от РК *Florentius* < *florens* – „цветуц, процъфтяващ“ (БТН, КО, КУ); име на КС (КУ);

Флориана (*Флорияна* (КО) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Floriana*, изведено от РК *Florianus* < римския когномен *Florus* (БТН, КО, КУ); име на КС (КУ);

Флорина (*Флоринка* (ИЛ, КО)) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Florina*, изведено от РК *Florinus* < римския когномен *Florus* (БТН, КУ); име на КС (КУ);

Цезара (*Кайзерка* (КО) < ЖЛИ, образувано от РК *Caesar* < 1) *caesaries* – „коса“ (БТН, КУ, НР); 2) *caedo* – „режа“ (КУ); име на КС (КУ);

Юлиана (*Джулиана, Жулиана, Жулиена, Жулияна, Жюлияна, Улиана, Улианна, Улияна, Уляна* (КО), *Юлианка* (КО, КУ), *Юлианна, Юлиона* (КО), *Юлияна* (ЗА, ИЛ, КО, КУ), *Юлияния* (КО), *Юлиянка* (КО, КУ), *Юлиянна* (КО) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Iuliana*, изведено от РК *Iulianus* < римското родово име *Iulius* (БТН, КУ); име на ПС и КС (БТН, КО, КУ);

Юстина (*Устина, Устине, Устиния* (КО), *Юстиния* (ИЛ, КУ), *Юстинка* (КУ) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Iustina*, изведено от РК *Iustinus* < *iustus* – „заслужен, справедлив“ (ИЛ, КУ); име на ПС и КС (КО, КУ);

Юстинияна (*Юстенияна, Юстиниана* (КО) < ЖЛИ, образувано от ЛИ *Iustiniana*, изведено от РК *Iustinianus* < римския когномен *Iustinus* (ИЛ, КО, КУ).

ЛИТЕРАТУРА

- Батаклиев 1979:** Батаклиев, Г. *Антична митология* (Справочник). София: д-р Петър Берон, 1979.
- Войнов, Милев 1990:** Войнов, М., Милев, Ал. *Латинско-български речник*. София: Наука и изкуство, 1990.
- Джонсън 1903, 1932:** Johnson, H. W. *The Private Life of the Romans*. Scott, Foresman and Company, 1903, 1932. <http://www.forumromanum.org/life/-johnson_2.html> (19 September 2011).
- Займов 1993:** Займов, Й. *Български именник*. София: БАН, 1993.
- Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: БАН, 1969.
- Ковачев 1995:** Ковачев, Н. *Честотно-etimологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*. Велико Търново: Пик, 1995.
- Федорова 1982:** Федорова, Е. В. *Введение в латинскую эпиграфику*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982, с. 85 – 101.
- Фелекан 2010:** Felecan, O. A. *Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania*. „Philologia Jassyensia“, An. VI, Nr. 1 (11) 2010, p. 57 – 80.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

- 20 September, 2012, <www.behindthename.com>.
- 20 September, 2012, <www.kurufin.narod.ru>.
- 20 April, 2011, <<http://www.novaroma.org>>.

NAZEWNICTWO POMNIKÓW PRZYRODY OŻYWIONEJ I JEGO ZWIĄZEK Z HISTORIA, KULTURĄ I TOPOGRAFIĄ REGIONU

Mirosława Świtała-Cheda
Uniwersytet Łódzki

THE NAMING OF NATURAL MONUMENTS AND ITS RELATIONSHIP WITH THE HISTORY, CULTURE AND TOPOGRAPHY OF THE REGION

Mirosława Świtała-Cheda
University of Lodz

The names of towns, villages and anthroponyms are a rich source of information about the history, culture and topography of regions. Such knowledge is also provided by geographical names formed relatively recently such as names of forms of nature. It is a large and fairly diverse group of onyms. This article is dedicated to names of natural monuments, shrubs, trees or their aggregation.

Key words: onomastics, toponymy, culture, natural monuments, names of trees

„Miejcie szacunek dla drzewa, które jest jednym wielkim cudem i które dla naszych przodków było rzeczą świętą. Wrogi stosunek do drzewa jest cechą narodu o małej wartości i cechą człowieka nikczemnego“.

Aleksander von
Humboldt

Nazwy własne stanowią bogate źródło informacji o historii, kulturze narodów czy topografii krajów. Jak w zwierciadle odbijają się w nich pewne zjawiska historyczne, np. migracje ludności (Czechy, Pomorzany), dostarczają nam one danych o kulturze materialnej i duchowej (Kowale, Biskupin) oraz o systemach wartości (Dobromir, Bogumił). Błędem byłoby nie doceniać nazewnictwa stosunkowo młodego, w porównaniu z nazwami miast czy imionami. Mam tu na myśli nazwy geograficzne, które już

powstały lub powstają w związku z tworzeniem form ochrony przyrody. Jest to obszerna i dość różnorodna grupa onimów, a przy tym dostarczająca cennych informacji o kulturze materialnej i duchowej regionu, jego topografii. Opracowanie poświęcone jest konkretnie nazwom własnym pomnikowych krzewów, drzew lub ich skupisk. W onomastyce nazwy drzew, niezależnie czy są one pomnikami przyrody, klasyfikowane są do dendronimów, czyli podkategorii fitonimów (Breza 1998: 349) lub włączane są do nazw terenowych (Górnowicz 1988: 63). Nazwami drzew lub kompleksów leśnych zajmowali np. R. Zaręba (1977, 1981) czy M. Malec (2001).

I. Z historii form ochrony przyrody

Kiedy około 200 lat temu Aleksander von Humbolt, niemiecki geograf i podróżnik, urzeczony pięknem, wielkością i dostojnością drzew Ameryki Południowej nazwał je pomnikami przyrody nie przewidywał, że tak ogromnym przedsięwzięciem dziś stanie się ochrona drzew czy krzewów uznanych za pomniki. Wzorując się na pracach niemieckiego geografa, w Polsce wprowadzono przepisy w obrębie ustaw o ochronie przyrody (w 1934 r., 1949 r. i 1991 r.), pozwalające objąć ochroną prawną cenniejsze okazy polskiej fauny i flory. Pierwsze prawne formy ochrony drzew dotyczyły cisa, ze względu na wyjątkowe walory tego drzewa i fakt, że bardzo długo ono rośnie w porównaniu z innymi drzewami. Zakaz wycinania wprowadził król Władysław Jagiełło w 1423 r. w Statucie Warckim (Jabłonskis, red. 1960).

Według obowiązującej obecnie u.o.p. z 2004 r., w myśl art. 28 u.o.p. pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie. W szczególności chodzi tu o obiekty niezmienione w wyniku ludzkiej działalności, które posiadają cechy swoiste, wyróżniające je spośród innych obiektów.

Według danych GUS z 31 grudnia 2010 r. liczba pomników przyrody w Polsce wynosiła (<http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL>). Ich liczba stale rośnie.¹

¹ Poszukując pomników przyrody, korzystałam z różnych źródeł internetowych, ponieważ nie opublikowano jak dotąd jednego wykazu na cały kraj. Najczęściej korzystałam ze stron Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, które poukładane są

rodzaj pomnika	2000 r.	2005 r.	2008 r.	2009 r.	2010 r.
pojedyncze drzewa	25 940	27 331	28 070	29 472	30 059
grupy drzew	4501	4878	4905	3482	3658
aleje	772	817	876	674	699

II. Drzewa w kulturze, ich symbolika

Pojedyncze drzewa i krzewy, aleje, małe gaje czy ogromne lasy mają ogromne walory przyrodnicze i praktyczne. Ozdabiają krajobraz, zapobiegają erozji gleb, pozyskiwane z nich drewno pozwala nam się ogrzać zimą lub zbudować schronienie. Cień drzew daje ukojenie w upalny dzień, o czym pisał Jan Kochanowski we fraszce *Na lipę*.

Drzewa są symbolem mądrości i wiedzy. Mowa o tym w świętych księgach z całego świata. Jezus przed ujęciem go przez żołnierzy modlił się i medytował w prastarym gaju oliwnym. Podobnie Budda, który podczas medytacji pod drzewem, nazwanym później Bodhi (Bo) – czyli Drzewem Mądrości, dostąpił łaski oświecenia. Adam i Ewa łamiąc boski zakaz, spożyli owoc z drzewa wiedzy.

W czasach, gdy ziemię porastały dziewicze lasy, narodziło się wiele legend, niesamowitych opowieści o drzewach i stworach mieszkających w puszczańskich ostępach. W większości z nich drzewa opisywane są pozytywnie. Opiewa się ich piękno i dostojność, właściwości ochronne. Są nie tylko strażnikami lasu, ale strzegą też sprawiedliwości i dobrych ludzi. Złym często wymierzają zasłużone kary. Bywają też historie, w których drzewa ukazywane są jako domy demonów i innych czarnych stworów (Ziółkowska 1988).

Długowieczność niektórych drzew, ich okazały wygląd – szczególnie dębów, od wieków wywierały na ludziach duże wrażenie. Stare dęby czczone były jako przybytek bóstwa przez większość pierwotnych ludów Europy. Starożytni Rzymianie i Grecy wierzyli, że dąb jest siedzibą ich najwyższych bóstw – Jowisza i Zeusa. Wzmianki o tych drzewach znajdują się także w Starym Testamencie, gdzie czytamy o Abrahamie siadającym pod dębami Mamre. Niektóre ludy uważały dęby za drzewa-wyrocznice, na podstawie ich stanu przepowiadano pogodę i urodzaj. Wśród ludów germańskich dąb poświęcano bogu burz. Germanie zauważyli, że pioruny uderzały w dęby najczęściej, nie czyniąc przy tym

wg województw, stron lasów państwowych, stron informacyjnych parków lub gmin (zob. wykaz źródeł).

im poważniejszych szkód. Ludy celtyckie i słowiańskie także musiały być pod wrażeniem wyjątkowości dębów, gdyż lokalizowały swoje miejsca kultu przeważnie w starych dąbrowach.

Jednym z bardziej tajemniczych drzew jest cis, głównie ze względu na trujące właściwości jego soku, o czym wiedzieli już starożytni. W legendach niejednokrotnie pokonany wypija trujący sok, by ująć w ten sposób hańbie. Nie inaczej postąpił słowiański książę Nakosz po przegranej z Germanami w 966 r. (zob. pomorskie legendy, www.wrzeslaw.yoyo.pl). W Hadesie były to drzewa śmierci. Z kolei u Celtów był on drzewem świętym. Szczególny stosunek do cisów wynika też z wyjątkowej długowieczności tych drzew. Najstarszym na świecie jest szkocki Fortingall, który ma ok. 3100 lat. Na Morawskim Krasie rosną cisy liczące ponad 2 tys. lat. Słowacja słynie również ogromnym zbiorowiskiem cisów liczącym ponad 200 tys. sztuk. W Polsce najwięcej cisów rośnie na Pomorzu. Najstarszy rośnie w Henrykowie na Śląsku i przypuszczalnie liczy około 1250 lat, a ma zaledwie 13m wysokości przy 512 cm szerokości. Inny nazwany staropolskim imieniem – Czciwór z Chojn, liczy ponad 1000 lat. Ciekawa jest ludowa etymologia słowa cis, który nazwę zawdzięcza temu, że cisy rosną gęsto, cisnąc się jeden przy drugim. Wiedza na temat symboliki drzew, niegdyś przekazywana z pokolenia na pokolenie, dzisiaj ma raczej charakter tylko podręcznikowy, nie zawsze wszystkim obecnie znany (Gieysztor 2006, Rosen-Przeworska 1971, Szrejter 2011, Kopaliński 2003, Parandowski 1989).

III. Nazwy pomnikowych drzew i krzewów w kontekście historii, kultury i topografii regionu

1. Nazwy kulturowe

a) nazwy upamiętniające polskich władców

Wiele drzew, szczególnie dębów, nosi królewskie imiona. Najwięcej królewskich dębów (22) znajduje się w Puszczy Białowieskiej, tworzą cały szlak Dębów Królewskich i Książąt Litewskich. Są to drzewa liczące kilkaset lat: *Leszek Biały*, *Kazimierz Wielki*, *Bona Sforza*, *Władysław Jagiełło*, *Kazimierz Jagiellończyk*, *Zygmunt Stary* itp. Z nazwami niektórych drzew wiązane są pewne wydarzenia historyczne lub legendy. Jedną z najciekawszych legend opowiada o trzech dębach noszących imiona braci: *Lecha*, *Czecha* i *Rusa*. Były one świadkami polowania braci-kniaziów, późniejszych założycieli słowiańskich państw: Lechistanu, czyli Polski, Czech i Rusi. Podczas łowów w nadwarciańskiej puszczy bracia dostrzegli wyjątkowej urody rogowca i rzucili się za nim w pogoń. Zagonili go na leśną

polanę, gdzie po środku rósł okazały dąb i kilka młodych drzewek. Na szczęście dla zwierza był to święty gaj. Lech powstrzymał myśliwych przed świętokradztwem i pozwolił rogowi uciec. Tymczasem na polanę wyszedł kapłan Światowida – strażnik świętego gaju, który ugościł niespodziewanych gości wybornym miodem. Na pamiątkę tego spotkania Lech kazał wybudować w tym miejscu gontynę, w której starzec mógł godnie pełnić swoją kapłańską posługę. W tym też miejscu powstała osada nazwana Rogalinem – od spotkania z niezwykłym rogowem. Mijały lata... Do Rogalina przybyli posłańcy księcia Mieszka z rozkazem zniszczenia posagu Światowida i z poleceniem krzewienia nowej wiary. Na starej gontynie umieszczono krzyż dębowy, jako znak nowej wiary. Trzy potężne dęby, rosnące wokół gontyny uniknęły ścięcia, dlatego że nosiły imiona legendarnych władców słowiańskich – Lecha, Czecha i Rusa. Jak głosi legenda, są to te same dęby, które rosną do dzisiaj w rogalińskim parku. Legenda jest o tyle ciekawa, że wyjaśnia też pochodzenie nazwy miejscowości, nieopodal której rosną kniaziowskie dęby.

Z obecnością królów w pobliżu nazwanych drzew wiążą się nazwy:

Bolko (woj. lubelskie) – wg miejscowej legendy pod tym dębem spoczywał Bolesław Chrobry podczas wyprawy na Kijów. Jednak ów piękny dąb nie został tak nazwany na cześć naszego władcy, lecz na cześć syna jednej z właścicielek tutejszego dworu, Joanny Trzebińskiej, który zmarł w wieku 13 lat.

Chrobry (woj. lubuskie) – nazwa wiązana jest legendą, według której cesarz Otton III pod tym dębem miał się spotkać z Bolesławem Chrobrym, co jest oczywiście legendą, bowiem w tym czasie dąb ten jeszcze nie rósł. Poza tym spotkanie obu władców odbyło się w grodzie Ilva, obecnie Iława – dzielnica Szprotawy.

Dąb Jagiełły (woj. kujawsko-pomorskie) – według legendy Władysław Jagiełło na pamiątkę pobytu w Łabiszynie 3 listopada 1410 r. w dobrach Macieja Latalskiego, jadąc do Inowrocławia po bitwie pod Koronowem, zasadził na Wzgórzach Łabiszyńskich dwa dęby, z których jeden zachował się do dzisiaj. Drugi *Dąb Jagiełły* zwany jest częścią *Dębem Rzeczypospolitej* (woj. warmińsko-mazurskie). Trzeci *Dąb Jagiełły* lub *Władysław Jagiełło* (woj. podlaskie) – najstarszy z dębów Puszczy Białowieskiej. Pod nim miał rzekomo przesiadywać Władysław Jagiełło przed łowami zorganizowanymi przed wyprawą grunwaldzką. Drzewo zostało zwalone przez wichurę w nocy z 30 na 31 października 1974 roku. Faktycznie nie miało więcej niż 450 lat.

Lipa Króla Jana (lipa, woj. mazowieckie, Warszawa, Wilanów) – króla Jana III Sobieskiego.

Piast (woj. mazowieckie) – najstarszy dąb na Mazowszu. Prawie na pewno przed wiekami *Piast* był otaczany pogańskim jeszcze kultem. Przekazy na ten temat ocalały w miejscowych podaniach i legendach, także w formie opowieści o różnych zjawach i duchach, jakie się tu pojawiały. W XIX i XX wieku, z okazji każdej ważniejszej rocznicy, odbywały się tu patriotyczne manifestacje. Według miejscowego obyczaju, kiedy ktoś umrze, trumnę z ciałem przyjaciele niosą z jego domu na ramionach aż do dębu, dopiero wtedy wkładają na wóz i wiozą na cmentarz do Nowego Miasta. Miejscowa tradycja z *Piastem* wiąże też wiele ważnych wydarzeń historycznych. Tuż obok dębu jest dość wysokie piaszczyste wzniesienie o nazwie Łysa Góra. Teraz jest porośnięte drzewami, ale jeszcze niedawno świeciło pustką. Podobno było miejscem spoczynku samego króla Jana III Sobieskiego w 1683 r. (Stąd też podobno nazwa pobliskich wiosek – Królewo oraz Sobieski). Ale „złe” dało o sobie znać o sobie. Spłoszyło konie, które pognały na oślep i wóz ze skarbami, pomimo wysiłków czeladzi, utonął w bagnie. Kto chce, może poszukać tych tureckich klejnotów spod Wiednia.

Sosna Sobieskiego (woj. podkarpackie) – w Żołyni, według przekazu w cieniu sosny urządził popas król Jan III Sobieski, gdy podążał z pomocą zbrojną dla Wiednia. Jest to jedno z wielu drzew poświęconych temu królowi. Tradycja tych niezwykłych drzew jest rozpowszechniona na Górnym Śląsku. Jest to kulturowy ewenement na skalę kraju, bowiem w żadnym innym regionie w Polsce nie zaobserwowano takiego zjawiska, może co najwyżej w związku z napoleońskimi drzewami.

Wiaz Sobieskiego (woj. podkarpackie) – wojska koronne zmierzające w kierunku miejsca słynnej polskiej Victorii miały w zwyczaju na trasie swojego przemarszu sadzić drzewa.

Niektóre drzewa upamiętniają czyny królewskie, szczególnie doniosłe w historii regionu:

Bolesław (woj. zachodniopomorskie) – nazwa dębowi została nadana w 19.08.2000 roku, dla uczczenia osoby króla polskiego Bolesława Chrobrego i jego historycznej zasługi w dziele utworzenia w roku 1000 biskupstwa w Kołobrzegu. (dane te widnieją na tabliczce dębu)

Warcisław (woj. zachodniopomorskie) – nazwa nadana dębowi w 19.08.2000 r., dla uczczenia osoby księcia zachodniopomorskiego Warcisława III i jego historycznej zasługi we wspólnym z biskupem Hermanem dziele lokacji miasta Kołobrzegu w dniu 23.05.1255 r. (dane te widnieją na tabliczce dębu)

Bardzo rzadko królewskie drzewa noszą imiona królowych, np. *Bona Sforza*, *Helena*, *Maria Józefa*, *Barbara Radziwiłłówna*. Najsłynniejsza jest

Maria Ludwika ukochana żona Jana Sobieskiego. Jej imieniem nazwano dąb w Gdyni – *Dąb Marysieńki* oraz lipę posadzoną na pamiątkę zwycięstwa króla Jana III Sobieskiego w bitwie pod Wiedniem – *Marysieńka* (woj. małopolskie).

Niektóre drzewa nie mają wprawdzie królewskich imion, ale łączone są z nimi legendy o królach.

Bartek (woj. wielkopolskie) – podobno po przyjęciu chrześcijaństwa posąg Światowida zatopiono w nurtach Warty, a na jego miejscu posadzono dąb. Pewnego razu, kiedy w okolicznych lasach przebywał na łowach król Władysław Jagiełło, rozszalała się burza, podczas której silny wiatr wyrwał dąb i rzucił go nad Wartę. Jagiełło poznał historię dębu i postanowił posadzić na to miejsce nowe drzewo na pamiątkę nawrócenia Litwy i pobicia Krzyżaków od Grunwaldem. Zlecił to zadanie zaufanemu rycerzowi Bartkowi, stąd też nazwa dębu. Ów dąb miał też podziwiać sam cesarz Napoleon w 1806 r., gdy przejeżdżał przez Owińska. Według ludowych gadek przy Bartku pokutują dusze proszące o modlitwę.

Bartek (woj. świętokrzyskie) – dąb ma ok. 700 lat. Legendy głoszą, że był ulubieńcem królów. Biwakowali pod nim w czasie polowań Bolesław Krzywousty i Kazimierz Wielki. Z świętokrzyskim Bartkiem wiąże się jeszcze kilka innych legend. Według jednej Jan III Sobieski i Marysieńka ukryli w dębie skarby. Inne dotyczą dużo późniejszych czasów. Na pniu Bartka, od strony południowo-wschodniej zawieszono są dwie figury ukrzyżowanego Chrystusa, odlane prawdopodobnie w miejscowych fabrykach żelaza. Na jednej z figur widoczny jest rok 1853. Według ustnych przekazów, miały one być umieszczone na pamiątkę powieszenia na Bartku dwóch oficerów z powstania styczniowego. W innej wersji jeden odlew miał być zawieszony na pamiątkę zwycięstwa Sobieskiego pod Wiedniem, drugi został umieszczony jako votum dziękczynne po wygaśnięciu epidemii cholery w 1853 r.

Gall Anonim (woj. zachodniopomorskie) – pod tym dębem Gall Anonim pisał swoje kroniki w XII wieku, gdy przez puszcę szły w kierunku Kołobrzegu wojska Bolesława Krzywoustego. Niestety to tylko legenda, gdyż dąb ma niecałe 300 lat.

b) nazwy upamiętniające obcych władców

Z obcych władców w zasadzie tylko Napoleon zasłużył na pamięć Polaków. W XIX wieku wielu Polaków żywiło nadzieję na odzyskanie niepodległości. W Polsce znajduje się wiele miejsc, w których stacjonował Wielki Cesarz, niejednokrotnie podejmowano tam decyzje ważne dla całej ówczesnej Europy. Stąd całkiem sporo różnych drzew noszących jego

imię. *Aleja Napoleona* (woj. warmińsko-mazurskie), którą tworzą sosny, wiąże się z pobytem Napoleona w pałacu w Kamieńcu i na zamku w Szymbarku. Nieopodal słynnej alei rośnie *Dąb Napoleona* (woj. warmińsko-mazurskie). Do niedawna napoleoński dąb mieli też Lubuszanie. Niestety został spalony w 2010 r. przez wandalów, a był pomnikiem jeszcze przed wojną. W 1920 r. księżna Hermina z książąt Reuss osobiście nadała drzewu imię Theodora Schubego – niemieckiego botanika i działacza ochrony przyrody. Polska nazwa nawiązywała do legendy, według której podczas wyprawy na Rosję w 1812 roku, po przeprawie przez Odrę pod jego konarami odpoczywał Napoleon Bonaparte. Historia o szczecińskim dębie Napoleonie przetrwała do dziś, nawet po jego powaleniu w latach 70-tych. Swą nazwę zawdzięczał on samym Francuzom, którzy podczas okupowania pruskiego niegdyś Szczecina wycięli niemal wszystkie okoliczne drzewa, zostawili ów wielki już wtedy dąb, i na pamiątkę nazwali Napoleonem. Po pokonaniu Napoleona Prusacy zaś nazwali *Kroneneiche*, czyli *Dąb Królewski*. W Bydgoszczy rośnie *Lipa Napoleona* (woj. kujawsko-pomorskie).

Tylko jedno drzewo z nazwą *Dąb Piotrowy* (woj. lubuskie) upamiętnia legendarne śniadanie cara Piotra I Wielkiego w 1867 w drodze do Holandii.

c) nazwy upamiętniające osoby zasłużone

Poprzez nazwy upamiętniono osoby, które w szczególny sposób zasłużyły się na polu sztuki, literatury, nauki czy działalności społecznej.

Aleja Chopina (różne drzewa, woj. mazowieckie); *Fryderyk Chopin* (woj. mazowieckie) – dąb, któremu nazwę nadał kardynał Józef Glemp 2002 r.

Bartłomiej (woj. kujawsko-pomorskie) – wiaź otrzymał imię w 2009 r. na cześć Bartłomieja z Bydgoszczy (1480–1548), bernardyna, który położył wielkie zasługi dla leksykografii języka polskiego.

Dąb im. dra Franciszka Klimasa (woj. kujawsko-pomorskie, Bydgoszcz) – poświęcony pamięci botanika Franciszka Klimasa.

Dąb Kobendzy (woj. mazowieckie, Puszcza Kampinoska) – od nazwiska botanika Romana Kobendzy, badacza Puszczy Kampinowskiej.

Dąb im. Melchiora Wańkowicza (woj. warmińsko-mazurskie) – dąb i szlak turystyczny im. Melchiora Wańkowicza ma upamiętniać podróż pisarza po niemieckich Prusach Wschodnich, którą odbył kajakiem i samochodem w czerwcu 1935 r. i opisał w zbiorze reportaży *Na tropach Smętka*.

Dąb Jana Bażyńskiego (woj. warmińsko-mazurskie) – ok. 1430 r. właścicielem Kadyn, gdzie rośnie dąb, był Jan Bażyński, późniejszy przywódca Związku Pruskiego. On to w imieniu stanów pruskich prosił

Kazimierza Jagiellończyka o przyłączenie Prus do Polski. Położył duże zasługi w dziele zespolenia Prus z Koroną, był pierwszym gubernatorem Prus, doradcą i zaufanym króla polskiego.

Dąb Marcina Lutra (woj. kujawsko-pomorskie, Bydgoszcz) – posadzono go z okazji 400-lecia urodzin Marcina Lutra 10.11.1883 r., ale pomnikiem ustanowiono dopiero w 2009 r.

Dąb im. Karola Małłka / Dąb nad Mukrem (woj. warmińsko-mazurskie) – dąb zyskał sławę dzięki pisarzowi i działaczowi mazurskiemu K. Małłkowi, który opisał go w książce *Jest dąb nad Mukrem* (po mazursku mokre mówi się mukre).

Eugeniusz (woj. kujawsko-pomorskie) – dąb nazwano na pamiątkę Eugeniusza Smolińskiego – pierwszego powojennego dyrektora ZACHEM-u, czyli Zakładów Chemicznych w Bydgoszczy.

Grusza Żeromskiego, Dąb Stefan lub *Dąb Żeromskiego* (woj. mazowieckie)

Jeremi (woj. kujawsko-pomorskie, Bydgoszcz) – dąb nazwany na pamiątkę Jeremiego Przybory, który po wojnie pracował w Rozgłośni Pomorskiej Polskiego Radia w Bydgoszczy, ale najbardziej był znany z *Kabaretu Starszych Panów*.

Jesion Toeppena (woj. warmińsko-mazurskie) – ma upamiętniać rolę niemieckiego historyka Maksa Teoppena (1822-1893), który badał kulturę i historię Mazur.

Lech (woj. kujawsko-pomorskie, Bydgoszcz) – imię wiązu upamiętnia kierownika referatu zieleni w Bydgoszczy.

Leon (woj. kujawsko-pomorskie, Bydgoszcz) – dąb nazwano na cześć Leona Wyczółkowskiego, który przekazał najpierw kolekcję dzieł sztuki wschodniej Muzeum Wielkopolskiemu w Poznaniu. Za ten dar Poznański Wydział Krajowy przekazał artyście dworek w Gościeradzu pod Bydgoszczą. Odtąd miesiące letnie spędzał w swoim dworku otoczonym parkiem i sadem. Powstały wtedy obrazy starych drzew. W 1924 r. darował Muzeum Miejskiemu w Bydgoszczy pierwsze prace. Malarza pochowano na cmentarzu wiejskim we Wtelnie koło Bydgoszczy. Żona Franciszka, zgodnie z ostatnią wolą męża, 8 kwietnia 1937 r. przekazała miastu 425 prac, szkicowniki oraz pamiątki osobiste i wyposażenie pracowni.

d) nazwy mające upamiętniać ważne wydarzenia historyczne, kulturowe

Nazwy niektórych drzew mają upamiętniać pewne wydarzenia historyczne lub ważne dla mieszkańców regionu, miasta i okolicy. Rosnące w Puszczy Bukowej *Lipa Pokoju* oraz *Dęby Pokoju* miały upamiętniać

historyczny fakt podpisania pokoju przez pokonaną Francję z Prusami 10 maja 1871. Był to niezwykle ważny dla Prus moment, ponieważ Napoleon wcześniej zadał dotkliwie klęski wojskom pruskim. *Sosna Powstańców* (woj. mazowieckie) – wg przekazu w 1863 r. kozacy wieszali na niej powstańców. *Dąb Kongresowy* (woj. mazowieckie) – nazwa upamiętnia zjazd V Kongresu Leśników Polskich z 24 kwietnia 1997 uczestnicy V Kongresu Leśników Polskich.

e) nazwy związane z pogańskimi wierzeniami

Prastare drzewa żyjąc przez setki lat były niemymi świadkami pogańskich obrzędów, co więcej, jako święte drzewa stanowiły ważny ich element. Ślad po tych czasach zachowuje się w nazwach drzew bądź opowieściach związanych z nimi, ale jest ich o wiele mniej niż w przypadku nazw głązów narzutowych. Dwa dęby warmińsko-mazurskie nieprzypadkowo noszą imiona *Perkun* i *Perkunas*. Tak nazywał się pogański Bóg Bałtów. Na ziemiach Bałtów nie znano świątyń. Za miejsce kultu służyły święte gaje, dąbrowy, źródła i kamienie. Powszechny był kult świętych drzew, w które miały przenikać duszę zmarłych i ognia mającego właściwości oczyszczające. Składano ofiary ze zwierząt i płodów rolnych, czasem z jeńców wojennych. *Perkun* (lit. *Perkunas*, *Perkuns*, fiń. *Perkele*, łot *Perkonos*, *Perkons*, prus. *Perkunis*; pochodzi od praindoeuropejskiego rdzenia *perk-* ‘dąb’) – naczelne, suwerenne bóstwo panteonu bałtyjskiego, gromowładca, bóg niebios, ognia i płodności, odpowiednik słowiańskiego *Peruna* i greckiego *Zeusa*. Ogólnobałtyjski bóg burzy i wojny, strażnik moralności. Jego świętym drzewem i symbolem był dąb. Z tym też można wiązać nazwę innego dębu – *Poganim* (woj. podkarpackie).

f) nazwy związane z religią i kulturą chrześcijańską

Nazw związanych z religią, kulturą chrześcijańską jest niewiele. Zanotowano: *Dąb Św. Teresy* (woj. mazowieckie), *Biskup* (woj. świętokrzyskie) i *Stefan Wyszyński* (dąb, woj. mazowieckie) nazwę nadał kardynał Józef Glemp w 2002 r. Bogatą historię ma dąb *Cysters* (woj. śląskie). Pierwsza wzmianka o Dębie Cystersie pojawia się w legendzie o powstaniu klasztoru pochodzącej z XVII wieku, według której książę Władysław podczas polowania stracił orientację w lesie, a potężny dąb udzielił mu schronienia na noc. Kiedy książę odnalazł swoją świtę, nakazał wznieść kościół nieopodal miejsca jego ocalenia. Dąb już ponad 100 lat temu budził zainteresowanie – w wydanej w 1906 r. „Księżde lasów Śląska” docenił go botanik Theodor Schube. W 1932 r. opisali go

członkowie Niemieckiego Towarzystwa Dendrologicznego. Jeden z buków w woj. lubuskim nosi imię słynnego diabła łęczyckiego *Boruty*.

g) nazwy związane literaturą

Do nazw związanych z kulturą duchową należą również nazwy literackiego pochodzenia: *Jurand* (dąb, woj. warmińsko-mazurskie); *Smętek* (woj. warmińsko-mazurskie) – z książki *Na tropach Smętka*; *Waligóra* (sosna, woj. lubuskie) – baśniowa postać; *Wernychora* (dąb, woj. dolnośląskie).

h) nazwy odetniczne

Galind (dąb, woj. warmińsko-mazurskie) – nazwa upamiętnia fakt zamieszkiwania ziem, na których rośnie dąb, przez Galindów – lud niegdyś zamieszkujący tereny obecnych Mazur, pomiędzy dzisiejszym Olsztynem i Szczytnem a południowo-zachodnimi krańcami Litwy. Okres bytowania Galindów na tych terenach datuje się na około V w. p.n.e do XIII w. n.e.

Dęby *Kurp* i Mazur zawdzięczają swe nazwy temu, że rosną przy turystycznym szlaku warmińsko-mazurskim.

I. Nazwy topograficzne

a) nazwy od cech charakterystycznych drzewa lub drzew czy krzewów

Dąb Beczka (woj. podlaskie) – od kształtu jak u beczki; *Dąb Krzyż Południa* (woj. podlaskie) – nazwa od kształtu korony przypominającej krzyż; *Czarny* (dąb, woj. warmińsko-mazurskie); *Dębowa Droga* (dęby, woj. warmińsko-mazurskie, Grunwald); *Gruby Dąb* (woj. wielkopolskie) – ze względu na obwód; *Pochyła Sosna* (woj. warmińsko-mazurskie) – sosna jest lekko pochylona; *Sosna Lira* (woj. warmińsko-mazurskie) – drzewo przypomina kształtem lirę; *Złote Dęby* (woj. warmińsko-mazurskie); **w tym określenia metaforyczne:** *Bracia Leśni* (świerki, woj. warmińsko-mazurskie) – grupa świerków w lesie; *Bracia Syjamscy* (woj. warmińsko-mazurskie) – pnie dębów są zrośnięte; *Płacząca Sosna* (woj. mazowieckie) – ze względu na kształt gałęzi; *Zakochana Para* (woj. warmińsko-mazurskie) – dąb obejmuje konarami sosnę.

b) nazwy od miejsca usytuowania drzewa

– **od miejscowości:** *Dąb Lubuszan* (woj. lubuskie) – od miasta Nowy Lubusz; *Dąb Mnich* (woj. świętokrzyskie) – od miejscowości, w której drzewo rośnie, jednakże wg legendy dąb wyrósł w miejscu bohaterskiej śmierci założyciela osady Mnichów – mnicha Rotwalda, który zginął w

obronie miejscowej niewiasty przed zbójnikami; *Grunwald* (dąb, woj. warmińsko-mazurskie) – od miejscowości Grunwald; *Koszelewskie Dęby* (woj. warmińsko-mazurskie) – od wsi Koszelewy; *Ławskie Dęby* (woj. mazowieckie, Kampinoski Park Narodowy) – od miejscowości Ławska Góra; *Łęgowiak* (woj. lubuskie) – nazwa dębu derywowana od miejscowości Łęgowo; *Pomieliński Dąb* (woj. warmińsko-mazurskie) – od miejscowości Pomielin; *Solnicki Dąb* (woj. warmińsko-mazurskie, Susz) – od miejscowości Solnica; *Sosna Gibały* (woj. warmińsko-mazurskie) – od miejscowości Gibały w Olsztynku; *Sosny Krutyńskie* (woj. warmińsko-mazurskie) – od miejscowości Krutyń lub rzeki Krutynia; *Topola Lesznowska* (woj. mazowieckie) – od miejscowości Leszno; *Tur* (woj. śląskie) – nazwa od miejscowości Tur;

– **od innego obiektu określonego za pomocą apelatywu:** *Cmentarny Dąb* (woj. warmińsko-mazurskie) – dąb rośnie na cmentarzu; *Dęby Parkowe* (woj. warmińsko-mazurskie) – drzewa rosną w parku; *Jodły na Kamieniach* (woj. małopolskie) – wokół drzew jest mnóstwo kamieni;

– **od innego obiektu mającego nazwę własną:** *Dąb nad Mukrem* (inaczej *Dąb im. Karola Małłka*, woj. warmińsko-mazurskie) – od Jeziora Mokre (po mazursku Mukre); *Dąb SGGW* (woj. mazowieckie) – dąb rośnie w Warszawie przed budynkiem SGGW; *Topola Nadwiślańska* (woj. mazowieckie) lub *Dąb Nadwiślański* (woj. mazowieckie) – drzewa rosną nad Wisłą.

Podsumowanie

W legendach często odwołujących się do pewnych wydarzeń niewiele jest historycznej prawdy, prawdziwe są tylko postacie historyczne, zatem informacje w nich zawarte nie mają zbyt dużej wartości dla historyka. Niezaprzeczalna jest jednak ich wartość kulturowa. Poprzez ustny, rzadziej pisany przekaz utrwała się pamięć o samych historycznych postaciach bądź wydarzeniach. W niektórych nazwach zachowuje się pamięć o wybitnych jednostkach, które w danym regionie, mieście czy okolicy dokonały czegoś wielkiego bądź zwykłą codzienną pracą budowały przyszłość Polski. Nazwy topograficzne nie mają takiej mocy, ale czynią nazywane obiekty bliższymi dla okolicznych mieszkańców. Nadanie nazwy wyłącza pomnikowe drzewa spośród innych anonimowych drzew, czyniąc je bliższymi człowiekowi. Poprzez akt nazwotwórczy człowiek niejako bierze je w opiekę. Czasami wręcz dosłownie, znane są przypadki, że pewne organizacje, stowarzyszenia zgłaszają dane drzewo jako obiekt godny prawnej ochrony, potem nadają mu nazwę i dbają o jego konserwację. Z moich badań wynika, że nazw drzew będących

przeniesienia antroponimów przybywa, natomiast coraz mniej jest nazw określanych jako topograficzne. Na taki stan rzeczy wpływają okoliczności powstania nazwy. Wiele nazw współcześnie powstaje nie w małych, długotrwałych wspólnotach komunikacyjnych (czyli jak nazwy w systemach mikrotoponimicznych), lecz we „wspólnotach doraźnych”, np. kolegium urzędników gminy, członkowie stowarzyszenia itp. Stąd mniejsze znaczenie mają takie czynniki jak wygląd obiektu, czy jego położenie. Zmienia się też ranga społeczna nazywanych obiektów, które stają się ważne nie tylko dla lokalnej społeczności.

LITERATURA

- Breza 1998:** Breza, E. Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy). // *Encyklopedia. Polskie nazwy własne*. Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1998, 343 – 361.
- Gieysztor 2006:** Gieysztor, A. *Mitologia Słowian*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- Górnowicz 1988:** Górnowicz, Hubert. *Wstęp do onomastyki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1988.
- Jablonskis, red. 1960:** *Statut Wielikiego Kniażstwa Litowskiego 1529 goda*. Red. K. J. Jablonskis, Mińsk: Mińskie Wydawnictwo, 1960.
- Kopaliński 2003:** Kopaliński, W. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2003.
- Malec 2001:** Malec, M. Nazwy własne kompleksów leśnych w Polsce. // *Toponimia i oronimia*. Pod red. A. Cieślikowej i B. Czopek-Kopciuch. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001, 1969 – 1976.
- Parandowski 2010:** Parandowski, J. *Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian*. Kraków: Plus, 2010.
- Rosen-Przeworska 1971:** Rosen-Przeworska, J. *Religie Celtów*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1971.
- Szmańda 1986:** Szmańda, E. Nowe badania nad Bartłomiejem z Bydgoszczy. // *Kronika Bydgoska*, 1986, Nr 7, 113 – 117.
- Szrejter 2011:** Szrejter, A. *Demonologia germańska. Duchy, demony i czarownice*. Gdańsk: Maszoperia Literacka, 2011.
- Zaręba 1977:** Zaręba, R. Nazwy uroczysk, puszczy, borów i lasów w Polsce. // *Czasopismo geograficzne*, 1977, Nr 48, 25 – 31.
- Zaręba 1981:** Zaręba, R. *Puszcze, bory, lasy Polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1981.
- Ziółkowska 1988:** Ziółkowska, M. *Gawędy o drzewach*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1988.

ŹRÓDŁA MATERIAŁU

- Banaś, Garus 1996:** Banaś, T., Garus, R. *Legandy Świętokrzyskie*. Kielce: Agencja JP, 1996.
- Dąbrowski, Polakowski, Wołos 1999:** Dąbrowski, S., Polakowski, B., Wołos, L. *Obszary chronione i pomniki przyrody województwa warmińsko-mazurskiego*. Olsztyn: Urząd Wojewódzki, 1999.
- Kaja 1995:** Kaja, R. *Bydgoskie pomniki przyrody*. Bydgoszcz: Świadectwo, 1995.
- Łaborewicz 2002:** Łaborewicz, I. *Legandy i podania Jeleniej Góry*. Jelenia Góra: Towarzystwo Przyjaciół Jeleniej Góry, 2002.
- Łakomiec, Szafrąński, Zimniewicz 2006:** Łakomiec, J., Szafrąński, F., Zimniewicz, K. *Wielkopolski Informator Przyrodniczy*, 2006, Nr 4.
- Misiak 2010:** Misiak, T. *Magiczne drzewa nad środkowym Sanem w dziejach, legendach i środowisku*. Rzeszów: Podkarpacki Instytut Książki i Marketingu, 2010.
- Orłóń, Tyszkiewicz 1986:** Orłóń M., Tyszkiewicz J. *Legandy i podania polskie*. Warszawa: PTTK Kraj, 1986.
- Pacyniak 1992:** Pacyniak C. *Najstarsze drzewa w Polsce*. Warszawa: PTTK Kraj, 1992.
- Podgórski, Podgórska 2009:** Podgórski B., Podgórska A. *Drzewa w pomniki zakłete. Drzewa pomnikowe w Rudzie Śląskiej*. Katowice: KOS, 2009.
- Żukowski 2006:** Żukowski A. *Sławne drzewa województwa śląskiego*. Czerwionka-Leszczyny: Vectra, 2006.

<http://bip.uw.olsztyn.pl/pl/bip/urząd_wojewodzki, dostęp z dnia 12.12.2011.>
 <<http://bip.wroclaw.rdos.gov.pl/index.php?option=com>, dostęp z dnia 11.03.2012.>
 <<http://crfop.gdos.gov.pl/index.php?wo=4557&po>, dostęp z dnia 05.06.2012.>
 <<http://krakow.rdos.gov.pl/index.php?option=com>, dostęp z dnia 04.05.2011.>
 <<http://www.lublin.rdos.gov.pl/images/stories/rejstry/lubelskie>; dostęp z dnia 12.03.2012.>
 <<http://www.wrzeslaw.yoyo.pl>, dostęp z dnia 14.02.2012.>

Всички статии, включени в поредицата Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – Филология, са рецензирани.

All contributions to the Paisii Hilendarski University of Plovdiv Bulgaria Research Papers in Philology have been peer-reviewed.

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 51, кн. 1, сб. А, 2013**

Филология

*Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2014
ISSN 0861-0029